V. INL.

FL. VEGETII RENATI COMITIS,

ALIORVMQVE ALIQVOT VETERVM

De Re Militari LIBRI.

Accedunt FRONTINI Strategematibus eiuſdem auctoris alia opuſcula.

Omnia emendatiùs, quædam nunc primùm edita à
PETRO SCRIVERIO.

Cum Commentariis aut Notis
GOD. STEWECHII & FR. MODII.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA

ROM. SOC. IESV * BIBL. SEC. COLL.
IHS

EX OFFICINA PLANTINIANA
RAPHELENGIJ.
M. D. CVII.

PETRVS SCRIVERIVS

LECTORI

S.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA

HÆC maximè verſatur Deorum iniquitas, teſte Quadrigario, quòd deteriores ſunt incolumiores: neque optimum quemque inter nos ſinunt diurnare. Atque ita eſt profectò. Nam inter alia præclara & quantiuis pretii monumenta, quæ temporum infelicitate perierunt, veteres etiam de re militari ſcriptores præſtantiſſimi, tam Græci quàm Latini, haud ſemper potuerunt perennare. Deſideramus vulgò, & non ſine ſtomachò aut dolore deſideramus, opera Stratoclis & Hermiæ qui de Homericâ armorũm diſciplinâ commentati erant. Item Æneæ, & qui Æneam in epitomen redegerat Cineæ Theſſali lucubrationes. Ipſius denique Pyrrhi Epirotarum regis, cum Alexandri, Clearchi, Pauſaniæ, Euangeli, Eupolemi, Iphicratis, Poſidonii, aliorumque quamplurimorum commentariis penitùs intercidêre. Atque hanc quidem iacturam in Græcis fecimus, non minore damno affecti in Latinis. Quærimus hîc, vt non paucos alios minorum gentium prætermittam, M. Porcium Catonem, L. Cincium Alimentum, Cornelium Celſum, Æmilium Macrum, Arrium Menandrum, & Tarrutenum Paternum; omnès viros

principes ac ſine controuerſiâ doctiſſimos. Vnus ſupereſt Polybius, ait vir magni nominis, qui de veterum militiâ ſcripſerunt. Nam Vegetius, eodem cenſore, nihil habet meri, ac ſui & ſuperioris æui inſtituta aut mores confundit Quem Polybium cùm mearum virium non eſſet emendare aut illuſtrare, & tamen publico prodeſſe vellem, ac benè de re bellicâ mereri (vtique in ea tempora incidimus, vt ſi aliàs vmquam, hodie certè auctores eiuſmodi legendi ſint & omnium manibus terendi:) Vegetium arripui. Sic proci Penelopes, cùm ad ipſam dominam non eſſet acceſſus, cum illius ancillis miſcebantur. Atqui, quæ iſta prurigo eſt, inquies, vt actum velis agere, & λύχνον ἅπτειν ἐν μεσημβρίᾳ? Hui, quàm falleris! Equidem fateor Godeſchalcum Stewechium optimè de auctore hoc meritum: & editio eius quin præſtantiſſima ſit, pluſquàm manifeſtum eſt. Semel hæc iterumque prodiit, magnâ quidem ipſius & doctrinæ & diligentiæ laude; ſed cui tamen accedere aliquid poſſe literatiores quidam arbitrabantur. Nam hæſiſſe multa vulnera, & res ipſa loquitur, & quicumque doctus aut candidus diffiteri non poteſt. Hæc magnam partem ope antiquorum codicum (octo fuiſſe ſcias, & inter eos optimæ notæ duos, quorum fides minimè vacillabat) ſuſtuli: & ſi quæ in deterius mutata eſſe à nuperis Criticis cõpereram, ea fideiubentibus membranis ſedulò correxi. Introſpice Lector, nam & hîc Dii ſunt. Præſtantiſſima quidem, vt ſuprà attigi, Ste-

wechii

wechii editio,ſed non talis quæ non melior aliquando reddi poſſit; vt nunc certè reddita eſt,aut ego egregiè fallor. Quid autem Vegetio atque ipſi etiam Stewechio adiiciat hæc noua editio, putidum eſſet & nimis longum ſingulatim percenſere. Tribus tamen verbis,quod aiunt,indicandum: Huius Commentarium multis auctorum exemplis emendatiùs productis expolitum: Illum vegetum totum valentemque, ac priſtinæ integritati reſtitutum. vt verè nunc primùm RENATVS propemodùm poſſit videri. Paragraphis incluſa, quæ paſſim occurrunt, vetuſtiſſima exemplaria manuſcripta non agnoſcunt. Sed & quædam viri docti redundare ſuſpicantur. Idcirco non temerè abiicienda cenſui:cùm videlicet clamantibus iis adulterinum, nonnumquam ſententia ipſa reclamet, & genuinum aſſerat. Sed pleraque titiuillitii ſunt,& mera gloſſemata,importuniſſimè ab hominibus iis inſulta & tamquam furcillis intruſa,qui phraſin Vegetianam aut mores veteres non intelligebant. Cæterùm ſi quæ fortè animo tuo minùs rectè includi ac perperam iugulari exiſtimaueris,adi,niſi graue eſt, Commentarium,atque iſthinc rationem pete. Vegetio ad iſtum modum ſeriò caſtigato,variiſque lectionibus & perpetuis notis illuſtrato,reliquos etiam ſcriptores bellicos recenſendi impetum cepi. & in his præcipuè Frontinum.In quo qui antè me laborarunt membranis nullis adiuti Coniectanea tantùm & leues Notas ediderunt, Mihi verò ea felicitas obtigit,

vt auctorem illum ex ſeptem manuſcriptis codicibus, factâ eorum cum editis diligenti comparatione, emendare licuerit. Quibus hercules ducibus locis quamplurimis medicinã feci. Sed & perſanata nonnulla noſtropte ingenio. vti videre eſt in orâ. ibi enim emendationes ſiue notas exhibere quàm ſeorſim dare malui, vt parcerem labori tuo. Porrò non hîc ſubſtiti, ſed Auctarium non modicum addidi. Nempe Hygini librum Gromaticum, Ruffi leges militares, & Anonymi cuiuſdam de rebus bellicis ſcriptum. Quod ſemel dumtaxat in Germaniâ editum & Notitiæ Imperii adiectum, nuper in Italiâ ab opere illo avulſum cùm animaduertiſſem, metuere cœpi ne aliquando diſperiret. Itaque mendis aliquot ſublatis illud ab interitu vindicaui. Ruffi libellus deſumptus eſt ex volumine Iuris Græco-Romani à Iohanne Leunclauio olim digeſti, editique nuper à Marquardo Frehero Iuriſconſulto & Philologo primario. Hygini fragmentum de Caſtrametatione nunquam hactenùs viſum, quamquam eſſet mendoſiſſimum, attexere non dubitaui. Deſcriptum id à me ex codice Arceriano, quo vſus etiam olim magnus Lipſius. Hoc quàm miſerè à librariis acceptũ ſit, quàm variè corruptum & lancinatum, quàm portentoſum denique, omnibus in confeſſo eſt; non item in mundo medicina. Adeò profectò confuſa & perturbata omnia, vt niſi Æſculapius ille qui Hippolytum vitæ reſtituit ab inferis excitetur, ſanare credam poſſe neminem.

Πρόσθε

Πρόσϑε λέων, ὄπιϑεν δὲ δράκων, μέσση δὲ χίμαιρα.

Ah! quid ego hîc poſſem, quid alii abſque ope libri melioris, aut ipſius Archetypi? Poteram quidem manifeſta vitia quædam tollere & mutare: ſed quia maior pars relinquenda erat, ſuſtinui emendandi libidinem, nec quidquam attentare volui. Fiet id cum Deo aliàs; nunc monere contentus, omnia illa quæ initio leguntur vſque ad titulum de papilionum tenſione, ad Caſtrametationem non pertinere. Habes autem ea ferè omnia apud Boëthium, ſed eſt inepta methodus, vt plurimùm falſa. Quare abſque vllâ tuâ fraude poterant omitti. ſed ea religio fuit, vt à veteri codice ne minimum quidem diſceſſerim. Vale, & boni conſule. Scripſi x. Kal. Mart. ∞. D. C. VII. Lugduni Batauorum.

S. ITERVM LECTORI S.

BENIGNVM eſſe ait Plinius, & plenum ingenui pudoris, fateri per quos profeceris. Proinde hîc eorum nomina accipe, qui libris manuſcriptis aliâve quâ operâ ad Vegetii Frontiniq́ue caſtigationem & editionem Hygini mihi auxilio fuêre. Sunt autem iſti:

IANVS GRVTERVS,	IOHANNES ARCERIVS,
ANDREAS SCHOTTVS,	SIXTVS EIVS FILIVS,
IOHANNES à WOVVER,	HELIAS PVTSCHIVS,
DANIEL HEINSIVS,	HENRICVS BILDERBECCIVS.

NOMENCLATOR AVCTORVM
Qui habentur in hac Pandecte Militari.

FL. VEGETII RENATI *Inſtitutorum Rei Militaris libri* V.

M. PORCII CATONIS, CINCII, *aliorumque De Re Militari Fragmenta.*

CLAVDII ÆLIANI *Tactica, ſiue de Inſtruendis Aciebus more Graecorum.* pag. 1 loco 1.

POLYBII *Tractatio de Militiâ & Caſtrametatione Romanorum.* 47

IVLII HYGINI *Gromaticus ſiue de Caſtrametatione liber, nunc primùm ex antiquiſſimis membranis editus.* 67

ANONYMI *de Rebus Bellicis liber cum figuris. ſemel antea tantùm excuſus.* 81

MODESTI *libellus de Vocabulis Militaribus.* 103

RVFFI *Leges Militares.* 123

SEX. IVLII FRONTINI *Strategematicon ſiue de ſolertibus Ducum factis & dictis libri* IV. Loco 2. pag. 1.

—*De Aquaeductibus Romae Commentarius. & de iiſdem Conſtitutiones Imperiales.* Ibid. p. 97

—*De Re Agrariâ, hoc eſt de Agrorum qualitatibus & eorumdem controuerſiis, cum Aggenni Vrbici commentario.* Ibid. 137

De Limitibus, ſcriptum nunc primùm editum. Item, Legis Maniliae aliquot capita, & quaedam alia. 159

De Coloniis, cum luculentâ acceſſione. 173

GODESCHALCI STEWECHII & FRANCISCI MODII *Commentaria & Notae in Vegetium & Frontinum de Re Militari.* Modius pag. 309 = Ejusdem Epistola ad Maternum Cholinum pag. 323

Omnia ex recognitione

PETRI SCRIVERII.

FLAVI VEGETI
RENATI
VIRI INLVSTRIS
EPITOME
INSTITVTORVM
REI MILITARIS,
AD
VALENTINIANVM AVGVSTVM

BIBLIOTECA
ROMA

SERENISSIMO, ILLVSTRISSIMO, POTENTISSIMO PRINCIPI

CAROLO,

CALABRIAE, LOTHARINGIÆ,

Barri, ac Geldriæ Duci, &c.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

BELLVM *quidam à belluis ideò dictum volunt, Sereniſſime Princeps, quòd belluarum propria ſit, & ab omni humanitate aliena tam pernicioſa diſſenſio. Cùm enim cæteris animantibus, quaſi arma quædam, ad ſui defenſionem, Natura tribuerit; illa ipſa ſolum hominem produxerit nudum, inermem, imbecillum. Nihilominus tamen, ſimul humanum genus ius naturale negligere; vinculum cognationis, quo vniuerſi coniuncti erant, reuellere; ſibi mutuo inſidiari; bonorum denique poſſeſſionem vi eripere cœpit; ſtatim, ipſo vſu hoc introducente, mos quidam inualuit, vt rebus repetitis, neque reſtitutis, non modò ad arma confugere; verùm ſi quos caperent, pœnæ nomine, in iuſtam ſeruitutem redigere liceret. Imò ea ipſa, quæ iure gentium contra ingenuitatem ſeruitus introducta eſt, iure quoque diuino confirmata. Hoc amplius, ipſo iure Canonum id demique conſtitutum ſcimus, bellum videlicet licitum eſſe, & non ſine merito geri: modò arma ſumantur ex Legum præſcripto, hoc eſt auctoritate Principis aut Reipublicæ, tum iuſtâ de causâ, & legibus approbatâ, tum bonâ intentione, hoc eſt, vt bello nil niſi pax quæſita videatur. Hæc quòd obſeruaret populus Iſraëliticus, neque latronum inſtar arma capeſſeret, eò factum, vt rerum omnium creator Deus*

Opt. Max. Deum ſe exercituum ab iis vocari permiſerit, quàm plurimas ſuo nomine expeditiones ſuſcipi, regna extingui, transferri imperia paſſus ſit. Si quis autem à Moſe, Ioſue, Gedeone, Sampſone, aliis, ſuperatos recognouerit populos; ſi quis perpenderit ab Abrahamo, Dauide, Juda Machabæo, & reliquis eius æui ducibus ad internecionem cæſos exercitus; illi res bellica non tantùm licita, verùm etiam honeſta, ac grata Deo videatur neceſſe eſt. Ad vtilitatem belli, ne dicam neceſſitatem, varia quoque argumenta in medium proferri poſſunt. quale imprimis iſtud; quòd belli tempore vaſalli à vitiis auocari queunt, mercatorum arrogantia, ruſticorum inſolentia corrigi. abducuntur ſæpè ad vitam caſtrenſem, qui domi otio ſolent torpeſcere; qui vias obſidere; maria infeſtare; vel denique latrocinia exercere ſolent. multi, inquam, bello vtiles Reipublicæ, qui tempore pacis ſe ciues præbent nimis quàm pernicioſos. C. Marius Cimbrorum domitor, foris dux arduus, miles fortitudine & labori ferendo impar nemini; domi temeritate & ambitione ſuâ Patribus ac Reipub. non ſemel moleſtus fuit. Prætereà (quod maximè hic conſiderandum venit) belligerandi ſcientiam non ſine maximo Reipub. damno amitti, nemini dubium eſt. vtpote quæ ſola non tantùm quærendis, ſed & augendis conſeruandisque rebus conueniens ac neceſſaria ſit. Hæc ſubditos, ne quid aduerſus te moliantur, continet: hoſtes, ne quá parte tua occupent aut inuadant, absterret, defendit. Macedones armorum virtute Aſiam ſubegerunt, Græcorum exercitus deleuerunt: at Romanorum viribus, induſtriâ, toti Aphricæ atque Europæ iugum impoſitum. Qui ipſi Romani, non tam felicitate fortunæ, quàm ſuâ ſibi diligentiâ & labore victoriam parare ſoliti. Vſi quippe milite enucleatim & diligenter lecto; omni armorum arte, atque tentamine frequenter ac ſtrenuè imbuto; per doctores idoneos ad gradum militarem, curſum, ſaltum, natatum, omnem denique caſtrenſem proluſionem exercitato atque edocto. Mitto munera cetera, quæ ſubeunda iſtic fuerint; mitto lignorum adgeſtionem, caſtrorum munitionem, & mille alia. Atqui militem eiuſmodi, quanquam ſatis iam ſuperque exercitum, nihilominus tamen arctè contenteque habere conſueuerant. neque enim ſinebant aut luxu-

riâ diffluere animum, aut vires illius mollitie frangi. Continebant ergò etiam veteranum iam & plurima ſtipendia meritum vigiliis multis, obedientiâ inuiolabili, ambulationibus, diſcurſionibus, aliis laboribus atque occupationibus infinitis. Quàm graue, quàm periculoſum ſit militare otium, res Romana documento eſt. vix enim Carthagine deletâ, ſtatim plebs in partes diuidi, Senatus in factiones abire cœpit: imò pro metu hoſtili, qui ciuitatem in bonis artibus retinuerat; ad iuuentutem acuendam pro cote fuerat; intrauêre laſciuia atque ſuperbia, gloriæ, ac dominationis certamen: nobilibus dignitatem in ſuperbiam; plebeïs libertatem in lubidinem vertentibus. Neque Romæ ſolummodò, verùm foris quoque & in expeditionibus, quòd laxiùs remiſſiusque habiti eſſent milites, neque pro eo, vt par erat, exercitati, multæ ſeditiones ortæ, prœlia multa inſauſtis auibus commiſſa, vt plenæ ſint eâ de re veterum hiſtoriæ. Dicendum porrò & illud eſt, duces ipſos præterquam quòd militum, præterea animi quoque ſui imperio gnauiter intentos eſſe debere: ne videlicet in aduerſis deſpondeant, in proſperis ne nimiùm efferantur. Multi partam ſudore gloriam neſcio quâ laſciuiæ aut crudelitatis maculâ infecerunt: alij, re non malè geſtâ, cum laude regredi poterant, ſi vnquam temeritas felix inueniſſet modum: nonnulli, cùm in ipſo limine ſtarent victoriæ, pedem retulerunt, voluptatibus ſe totumque exercitum immergentes. An non Magni Alexandri gloriæ denſiſſimam nebulam luxus offudit? vbi Dario extincto, nationibus innumeris debellatis, Perſarum veſtitui ornatuique adſueuit? greges ſpadonum in caſtris & tentoriis ſuis admiſit? arbitrio ſcorti aliis regna dedit, aliis vitam ademit? Hannibalem ducem ſtrenuum, ſi quem Carthago, ſi quem Italia vidit, Romam euntem vna voluptas reprehendit ac remorata eſt; & totius Italiæ imperium quaſi è manibus illi extorſit; magiſque Campaniæ delitiæ, quàm iuga Alpium Pœno militi obfuerunt. Rurſum alij amœnitate Aſiæ degeneres, atque emolliti, quam ipſi nacti erant victoriam, aduerſario tradidêre. Neque tamen rerum ſucceſſui hæc, ſed immoderationi animi eorum, qui fortunam minùs ſuſtinuêre; aut qui vti victoriâ neſciuêre, imputanda veniunt. Multi enim è con-

 trario,

trario, voluptatibus atque inlecebris fortunæ non aliter, quàm Circeis poculis, & Sirenum vocibus poſthabitis, in curſu cœpto perſeuerârunt; quod ſemel decretum erat, prudenter vigilanterque perſecuti ſunt: imò, ſui ſuorumque obliti, pro patriâ ſe deuouere, quàm inglorij redire maluerunt. Ut Græcos ſilentio prætercam, vnde Marcellus, Decij, Scipiones, ſexcenti alij, nominis immortalitatem adepti, quàm rebus bello geſtis? Nobilitatis prima initia vnde quæſo, quàm ab armis? Unde ipſa Ducum, Comitum, Marchionum, Baronum, aliaque inferiorum dignitatum nomina originem traxêre? non aliunde quàm à re militari. Taceo familiarum inſignia bellico honore parta, titulos inde reportatos, agros, & alia commoda ibi quæſita. Taceo ſtatuas, & tropæa in memoriam rerum geſtarum ducibus, & militibus erecta. Taceo ſummum illud, & ſeorſum bonis ſeruatum præmium, ius triumphi. Ex quibus omnibus liquidò conſtare arbitror, illuſtri familiâ editos, nullâ re magis debere inclareſcere, quàm laude bellicâ, imò conandum iis eſſe, vt actis ſaltem, ſi non auctis bello rebus, domeſticam laudem propagent, patrum auorumque gloriam altiùs extollant atque euehant. In eam rem quàm ſtrenuè maiores tui, quàm gnauiter tu, Sereniſſime Princeps, incubueris, & noſtri, & ſuperioris æui hiſtoriæ loquuntur. in quibus Lotharingorum ac Barroducæorum Principum expeditiones, prælia, victoriæ, egregia Martiæ virtutis exempla adeò longè lateque recitantur ac produntur poſteris; vt eadem illa à nobis recenſeri minimè opus ſit. Ex Galliæ, & aliorum Annalibus, Caroli Lotharingiæ quondam Cardinalis induſtria, religio, pietas populis omnibus innotuit: Guiſiæ & Aumaliæ Ducum fortitudinem, prudentiam, conſtantiam totus celebrat atque decantat orbis. Superſunt etiamnum, præter Guiſianos ſucceſſores, & alij, ex Illuſtriſſimâ Lotharingiæ Ducum ſtirpe, tanquam ex equo Troiano progeniti, Heroës magnæ famæ, ſpei maximæ. inter quos Carolus, in præſens Vaudemontij Cardinalis, Epiſcopus ac Comes Tullenſis, cuius diligentiam, eruditionem, pietatem nemo non prædicat, & admiratur. Accedunt Illuſtriſſimus Dux Mercurianus; D. Marchio de Chaucy, prædicto fratri ſuo magnanimitate, virtute non impares. Non minùs celebre nomen,

nomen, non minor gloria eorum Principum, quos Sereniſſima atque Illuſtriſſima D. Claudia, Chriſtianiſſimi Francorum regis filia, chariſſima ac deſideratiſſima coniunx, C.T. peperit. inter quos principem locum tenet Illuſtriſſimus ac Generoſiſſimus D. Henricus Marchio Muſſopontanus. quem ſequitur cùm humanioribus, tùm ſacris litteris probè imbutus, ac ſingulari pietate inter ceteros conſpicuus D. Carolus Epiſcopus Metenſis. Hi piè ac Chriſtianè ſemper ab ipſis incunabulis vſque inſtituti, omnem adhibent operam, vt maioribus ſuis pares aut ſuperiores euadant. Multas quidem domi imagines habent, quas imitentur: at nulla imitatione dignior, quàm tua, hoc eſt genitoris. te vident, ac coram intuentur, dum res geris, dum principatum adminiſtras. adſunt, dum tuos vel exteros admittis, audis: dum ſupplicantibus aut ope aut re ſubuenis. Audiunt domi, audiunt foris, patrem fortitudine non inter Principes modò, ſed inter illos quoque, quorum hæc ſola eſt virtus, excellere. corporis tui ſtaturam eximiam, membrorum compoſitionem, agilitatem, tum quod in te eſt ſupra quàm virile robur, ab omnibus audiunt commendari. Imò ſingula hæc & digniſſima eſſe Principe, & proſapiæ Diui Caroli Magni congruentiſſima. Vident liberi tui, ſimulatque inſtantibus curis parumper animus tuus laxatus eſt, non iam voluptates, non intempeſtiua conuiuia, ſed eas occupationes te excipere, quæ ſimul cum recreatione animi, corporis exercitationem non minorem coniunctam habent: quales ſunt venatio, aucupium, equitatio, ac quorumlibet meditatio armorum. Quæ vna res ſufficere mihi poterat, vt tibi, Sereniſſime Princeps, FL. VEGETIVM RENATVM, *bellicæ diſciplinæ ſcriptorem, multis à me laboribus emendatum & integritati reſtitutum, offerre auderem: Etſi reliqua ſint multa, quibus ad hoc faciendum impelli poteram, æquè in te atque in aulá tuá ſuſpicienda. In quibus ſunt magnanimitas tua, moderatio animi temperatiſſima, felicitas, potentia, benignitas, &, quæ ſingulæ ſingulos Principes ornare ſolent, in vno te congruentes & coniunctæ virtutes; vt meritò inter optimos illuſtriſſimus, inter illuſtriſſimos optimus, & inter vtroſque clementiſſimus nominari debeas. Ne quid interim dicam de venerandiſſimo conſeſſu tuorum*

Conſilia-

Conſiliariorum, qui ſinguli ætate prudentes, eruditione ac ſcientiâ ſapientes, pro Neſtore eſſe poſſint. Taceo tam frequentem numerum illuſtrium, ac nobiliſſimorum aulicorum, qui, ſi res poſtulet, conſilium pariter & auxilium adferre poſſint, mentem & manum, animum & gladium. Sed redeo ad Vegetium: quem vt ego poſt varias aliorum editiones recognoſcendum atque emaculandum ſumerem, ſolus in causâ fuit meus & in Rempublicam, & in Litteras amor. Quidquid inibi laboris aut ſumptus impendi, alteri quàm Celſitudini Tuæ conſecrare nec volui, nec debui. Neque tamen id eò à me factum eſt, quaſi te lectione iſtiuſmodi librorum indigere arbitrer; ſed tantummodò vt intelligant poſteri, me hoc quale quale eſt munuſculi, Sereniſſimæ atque Illuſtriſſimæ familiæ Veſtræ (quod bonum, fauſtum mihi ſit) dare dedicare voluiſſe, meque vnà cum hoc opere tibi tuiſque defendendum, promouendum tradidiſſe. Accipies ſpero, Sereniſſime Princeps, vtrumque æquo animo, & illâ benignitate, quâ ab ineunte ætate erga omnes bonos ſemper & vbique vſus es. Faxit Deus Opt. Max. qui te tuis, ac toti Reipublicæ Chriſtianæ diu ſeruet incolumem, & quâ adhuc fructus es felicitate ac pace, in ſummis totius orbis Chriſtiani tumultibus, eandem ille velit prouinciis tuis concedere perpetuam, ſalutarem. Vale. ex Academiâ veſtrâ Muſſipontanâ. Anno redempti Orbis M. D. LXXXIV.

I. S. T.

humillimus cliens

Godeſchalcus Stewechius.

I N

IN FLAVI VEGETI RENATI DE RE MILITARI LIBROS A GODESCHALCO STEWECHIO EMENDATOS.

ADVERSAS equitum turmas, peditumque cohortes,
Infracto quiſquis ſternere Marte paras;
Claſſica qui medias geſtis audire per vndas,
Et miſcere truci prœlia ſæua mari;
Oppida, ſic arces ſubuertere; cædere caſtra,
Dum fas, dumque vocat ſanus ad arma furor:
Hos, age, ne pigeat miles volviſſe libellos,
Queis ducibus victor; queis ſine victus eris.
FLAVIVS has docuit quondam VEGETIVS artes,
FLAVIVS armiſona doctor in arte potens.
Has GODESCALCVS ſolerte STEWECHIVS auſu
Illuſtrat priſca clarus in hiſtoria.
Res magna eſt, ſummi terris moderator Olympi
Quòd ſcelerum vindex bella cruenta ciet.
Res magna eſt. iuſtis Reſpublica creſcit ab armis;
Quæritur imperium, paxque ſerena ſubit.
Munere mox Pacis fauſtiſſima quæque tuemur,
Viuimus; & Pietas, Relligioque viget.
Hinc tibi poſt ſuperos quæ ſurgit gloria FLAVI,
Hæc quoque STEWECHI proxima te ſequitur.
Vt quaquà properet feſto Victoria plauſu,
Hoc meritò ſemper fama loquatur opus.
Sic tua STEWECHI populis modò prodit imago,
Laudibus ingenii ſuſpicienda tui.

IOH. MATALIVS METELLVS
SEQVANVS I. C.

IN EOSDEM
FLAVII VEGETII
LIBROS.

QVIN ego, quod reliqui, poſſum, qui ſomnia narrant;
Cælicolas viſos dicere; vel Stygiis
Finibus eductos manes: licet inde redire
Quantumcumque hominum eſt poſſe negent aliquem.
Vidimus in ſomnis; fuerat tum veſpera nobis
Abſque faba, & plus quàm noctis erat medium;
Adſtantem quendam: faciémque pedéſque ſtaturámque
Oblitus, fateor, cætera commemini.
Romanum toga cantabat, mihi protinus ergo
Lætitiâ cor in pectore ſubſiliit.
Hoſpes ſalue inquam: &, te, ſaluus quando peregrè
Veniſti, cœna aduentitia excipiam.
Ille graui vultu: Stygium tranſnauimus amnem.
Mortuus anne igitur? viſus ibi adnuere.
FLAVIVS *anne olim, olim, inquam fortè,* RENATVS?
(Diuinos ſomno ſcis, puto, ſic fieri)
Rectè, inquit. me militiæ præcepta vetuſta
Colligere, armatum & ſcribere iuuit opus.
Nomina, dic quæſo, tua, quæ perſæpe notaui
Bina ſat inſueta, vnde ortum habuêre ſuum?
Hic contrà. vegetas in prælia mittere turmas
Quòd mea ſcripta ſolent; inde venit medium:
Poſtremum, quia non aliter mea fama renaſci
Incipiet, quàm cùm primitus orta fuit.
Sic ego tum nugas. poteram maiora rogaſſe, &
Hoc tibi, STEWECHI, *præripuiſſe decus,*
Cunctáque reſtituiſſe RENATO, *quæ ruta cæſa;*
Obuia facta mihi ſi vmbra foret vigili.
Quod tibi non dubium dederunt DI. *quippe* RENATVS
Se haud meliùs poterat reſtituiſſe ſibi.

GABRIEL ROLANDIVS
Antwerpianus.

DOCTORVM
DE VEGETIO
TESTIMONIA.

IOHANNES SARESBERIENSIS
Policratici lib. VI. cap. XIX.

MILITARIA quoque præcepta & exempla ſtrenuorum iunioribus ſæpè referenda ſunt, vt his ad ſcientiam inſtituantur, illis accendantur & animentur ad virtutem. Nec tamen propoſitum meum eſt, artem hîc tradere militarem, quæ quidem maxima eſt & perneceſſaria, & ſine quâ (vt verbis Plutarchi vtar) mancus quilibet intelligitur principatus. Quam ſi quis ediſcere voluerit, adeat Catonem Cenſorium, legat & illa quæ Cornelius Celſus, quæ Iulius Hyginus, quæ Vegetius Renatus, cuius eò quòd elegantiſſimè rei militaris artem tradidit, licet exempla perſtrinxerit, plura inſerui. legat inquam quæ iſti poſteris præſcribenda duxerunt.

RAPHAEL VOLATERRANVS
Commentariorum vrbanorum lib. XX.

FL. Vegetius Renatus,* Comes Conſtantinopolitanus, ſcripſit ad Valentinianum Principem libros V. Epitomen videlicet Inſtitutorum rei militaris, de Commentariis Catonis, Auguſti, Traiani, & Hadriani Principum, ac Frontini.

* Comes etiam in manuſcripto & vetuſtiſſimâ editione inſcribitur: in aliis Vir Illuſtris.

IVSTVS LIPSIVS
De Militia lib. I. dial. II.

Vnus ſupereſt Polybius eorum qui de veteri militiâ ſcripſerunt. Nam Vegetius quidem nihil habet meri, ac ſui & ſuperioris æui inſtituta aut mores miſcet ac confundit.

Reliquorum Neotericorum iudicia ſiue elogia non adiicio.

ELENCHVS QVINQVE LIBRORVM VEGETII,

Ex Raphaële Volaterrano.

PRIMVS electionem docet iuniorum, ex quibus locis vel quales milites probandi ſint: aut quibus armorum generibus exercitiiſque imbuendi.

SECVNDVS veteris militiæ morem continet; ad quem pedeſtris inſtitui poſſit exercitus.

TERTIVS omnium artium genera, quæ terreſtri prœlio neceſſaria, exponit.

QVARTVS vniuerſas machinas, quibus vel oppugnantur ciuitates vel defenduntur, enarrat.

QVINTVS naualis belli præcepta ſubnectit.

Amico Lectori

PETRVS SCRIVERIVS.

PARAGRAPHIS *his* [ ] *incluſa, Lector, quæ paſſim occurrunt, vetuſtiſſima exemplaria manuſcripta non agnoſcunt. Sed & quædam viri docti redundare ſuſpicantur. Idcirco non temerè abiicienda cenſui: cùm videlicet clamantibus iis adulterinum, nonnumquam ſententia ipſa reclamet, & genuinum aſſerat. Dico nonnumquam; nam ſemper ſi dicam, mentiar. Imò pleraque nihili eſſe certò ſcio; & mera gloſſemata, importuniſſimè huc ab iis accita, qui phraſin Vegetianam aut mores veteres non intelligebant. Cæterùm ſi quæ fortè animo tuo minùs recte includi ac perperam iugulari exiſtimaueris, adi, niſi graue eſt, doctiſſimos Godeſchalci Stewechij Commentarios; atque iſthinc rationem pete. Si quæ autem in Editione hac ab aliis diſcrepare ſenſeris, de iis Notas meas in tempore conſule. Hoc erat quod volebam, neſcius ne eſſes. Vale.*

FLAVII

FLAVI VEGETI RENATI VIRI INLVSTRIS INSTITVTORVM REI MILITARIS, AD VALENTINIANVM AVGVSTVM, LIBRI PRIMI

Prologus.

ANTIQVIS temporibus mos fuit, bonarum artium ſtudia mandare literis, atque in libros redacta offerre Principibus. Quia neque rectè aliquid inchoatur,* niſi poſt Deum fauerit Imperator: neque quenquam magis decet, vel meliora ſcire, vel plura, quàm Principem, cuius doctrina omnibus poteſt prodeſſe ſubiectis. Quod Octauianum Auguſtum, ac bonos dehinc Principes libenter habuiſſe, frequentibus declaratur exemplis. Sic regnantium teſtimoniis *creuit eloquentia, dum non culpatur audacia. Hac ego imitatione compulſus, dum conſidero clementiam veſtram, auſibus literarum magis ignoſcere poſſe, quàm cæteros, tanto inferiorem me antiquis ſcriptoribus eſſe vix ſenſi. licet in hoc opuſculo, nec verborum concinnitas ſit neceſſaria, nec acumen ingenij, ſed labor diligens ac fidelis: vt, quæ apud diuerſos hiſtoricos, vel armorum diſciplinam docentes, diſperſa & inuoluta celantur, pro vtilitate Romana proferantur in medium. De *delectu igitur atque exercitatione tyronum, per quoſdam gradus, & titulos antiquam conſuetudinem conamur oſtendere. Non quò tibi, Imperator Inuicte, iſta videantur incognita, ſed vt quæ ſponte pro Reipub. ſalute diſponis, agnoſcas olim cuſtodiſſe Romani Imperij conditores: & in hoc paruo libello, quidquid de maximis rebus, ſemperque neceſſariis requirendum credis, inuenias.

* *Pleriques Mſſ. libri,* niſi prænotum fuerit Imperatoris

* Mſſ. & V. *libr.* crebruit

* dilectu, & *hic, & infra omnibus locis Stewechius.*

CAP. I.

** Liber V. exercitione*

*Romanos, omnes gentes ſola armorum * exercitatione viciſſe.*

** Aliàs, ſed &*

** Lib. V. præſtaſſe, vide Stewech.*

** Aſſyriorum*

** Lib. V. hæc omnia*

** In aliquibus ſolertet*

IN omni autem prœlio non tam multitudo & virtus indocta, quàm ars & exercitium ſolent præſtare victoriam. Nulla enim alia re videmus populum Romanum orbem ſubegiſſe terrarum, niſi armorum exercitio, diſciplina caſtrorum, vſuque militiæ. Quid enim aduerſus Gallorum multitudinem paucitas Romana valuiſſet? Quid aduerſus Germanorum proceritatem breuitas potuiſſet audere? Hiſpanos quidem non tantùm numero, * ſed etiam viribus corporum noſtris * præſtitiſſe, manifeſtum eſt. * Aphrorum dolis, atque diuitiis ſemper impares fuimus. Græcorum artibus, prudentiaque nos vinci, nemo [vnquam] dubitauit. Sed aduerſus * omnia profuit tyronem * ſolertem eligere, ius (vt ita dixerim) armorum docere, quotidiano exercitio roborare, quæcunque euenire in acie, atque [in] prœliis poſſint, omnia in campeſtri meditatione prænoſcere, ſeuerè in deſides vindicare. Scientia enim rei bellicæ, dimicandi nutrit audaciam. Nemo facere metuit, quod ſe benè didiciſſe confidit. Etenim in certamine bellorum, exercitata paucitas ad victoriam promptior eſt: rudis & indocta multitudo, expoſita ſemper ad cædem.

CAP. II.

** Aliàs nationibus*

*Ex quibus * regionibus tyrones legendi ſint.*

** St. hic nationibus*

RERVM ordo depoſcit, vt ex quibus prouinciis vel * regionibus tyrones legendi ſint primâ parte tractetur. Conſtat enim, in omnibus locis & ignauos & ſtrenuos naſci. Sed tamen, & gens gentem præcedit in bello, & plaga cæli ad robur non tantùm corporum, ſed etiam animorum plurimùm valet, quo loco ea quæ à doctiſſimis hominibus comprobata ſunt, non omittam. Omnes nationes, quæ vicinæ ſunt Soli, nimio calore ſiccatas, amplius quidem ſapere, ſed minus habere ſanguinis dicunt: ac propterea conſtantiam ac fiduciam cominus non habere pugnandi, quia metuunt vulnera, qui ſe exiguum ſanguinem habere nouerunt. Contrà, Septentrionales populi, remoti à Solis ardoribus, inconſultiores quidem, ſed tamen largo ſanguine redundantes, ſunt ad bella promptiſſimi. Tyrones igitur de temperatioribus legendi ſunt plagis, quibus & copia ſanguinis

guinis ſuppetat ad vulnerum mortiſque contemptum, & non poſſit deeſſe prudentia, quæ & modeſtiam ſeruat in caſtris, & non parum prodeſt in dimicatione, & conſiliis.

Cap. III.

Vtrum ex agris an ex vrbibus vtiliores ſint tyrones.

SEQVITVR, vtrum de agris, an de vrbibus vtilior tyro ſit, requiramus. De quâ parte nunquam credo potuiſſe dubitari, aptiorem armis ruſticam plebem, quæ ſub diuo, & in * labore nutritur; ſolis patiens; vmbræ neglegens;* balnearum neſcia; deliciarum ignara; ſimplicis animi; paruo contenta; duratis ad omnem * laborum tolerantiam membris: cui geſtare ferrum, foſſam ducere, onus ferre, conſuetudo de rure eſt. Interdum tamen neceſſitas exigit, etiam vrbanos ad arma compelli: qui vbi nomen dedêre militiæ, primùm laborare, decurrere, portare pondus, & ſolem puluereméque ferre condiſcant; * parco victu vtantur & ruſtico, interdum ſub diuo, interdum ſub papilionibus, commorentur. Tunc demum ad vſum erudiantur armorum: & ſi longior expeditio emergit, in * agrariis plurimùm detinendi ſunt, proculque habendi a * ciuitatis illecebris: vt eo modo, & corporibus eorum * robur accedat, & animis. Nec inficiandum eſt, poſt Vrbem conditam, Romanos ex ciuitate profectos ſemper ad bellum: ſed tunc nullis voluptatibus, nullis deliciis frangebantur Sudorem curſu & campeſtri exercitio collectum nando iuuentus abluebat in Tyberi. Idem bellator, idem agricola, genera tantùm mutabat armorum. Quod vſque adeò verum eſt, vt aranti Quinctio Cincinnato [viro optimo] dictaturam conſtet oblatam. Ex agris ergo ſupplendum robur præcipuè videtur exercitus. Neſcio enim quomodo minùs mortem timet, qui minus deliciarum nouit in vita..

*VV. laboribus enutriuntur;
*In aliquibus balneorum
MS. laborem tolerantiamque
*Omnes optimi libri, paruo
*Ita legendum ex VV. vulgò malè angariis. vide Stewech.
*MS. ciuilibus illecebris:
*VV. libri. robor, & ſic infra pluribus locis.

Cap. IV.

*Cuius ætatis tyrones * probandi ſint..*

*legendi

NVNC, quâ ætate milites legi conueniat, exploremus. Et quidem, ſi antiqua conſuetudo ſeruanda eſt,* incipientem pubertatem ad delectum cogendam nullus ignorat. Non enim tantùm celeriùs, ſed etiam perfectiùs imbibuntur, quæ diſcuntur à pueris. Deinde militaris *alacritatis ſaltus & curſus antè tentandus eſt, quàm

*Mſſ. incipiente pubertate, ad delectum cogendum tyronem
*VV. alacritas ſaltus

corpus ætate pigreſcat. Velocitas enim eſt, quæ percepto exercitiō ſtrenuum efficit bellatorem. Adoleſcentes legendi ſunt, ſicut ait Saluſtius: * Nam primùm iuuentus, ſimul ac belli patiens erat, in caſtris * per laboris vſum militiam diſcebat. Melius enim eſt, vt exercitatus iuuenis cauſetur ætatem nondum aduenifſe pugnandi, quàm doleat præteriiſſe. Habeat etiam ſpacium vniuerſa diſcendi. Neque enim parua, aut leuis ars videtur armorum, ſiue equitem, ſiue peditem ſagittarium velis imbuere, ſiue ſcutatum armaturæ numeros omnes, omneſque geſtus docere; ne locum deſerat; ne ordines turbet: vt miſſile & deſtinato ictu & magnis viribus iaciat; vt foſſam ducere, ſudes ſcienter figere norit, tractare ſcutum, & obliquis ictibus venientia tela deflectere, plagam prudenter vitare, audacter inferre. Huic taliter inſtituto tyroni, pugnare adverſum quoſlibet hoſtes in acie formido non erit, ſed voluptas.

* Iam primū iuuentus ſimul belli patiens erat, *Stewech.*
* *Aly Codices*, per laborem vſu, *& ſi: M.S. Salluſtius in Iugurth.*

Capvt V.

Quâ ſtaturâ ſint probandi tyrones.

PROCERITATEM * tyronum, à conſule Mario ſcio ſemper exactam, ita vt ſenos pedes, vel certè quinos, & denas vncias habentes inter alares equites, vel in primis legionum cohortibus probarentur. Sed tunc erat amplior multitudo; & plures militiam ſequebantur armatam. Necdum enim ciuilis pars florentiorem * adduxerat iuuentutem. Si ergo neceſſitas exegerit, non tam ſtaturæ rationem conuenit habere, quàm virium. Et ipſo Homero teſte non fallimur, qui Tydeum minorem quidem corpore, ſed fortiorem * animis fuiſſe ſignificat.

* *In optimis membranis eſt*, tyronum quondā ſcio ſemper exactam, puta, vt ſenos *In aliis aliter. vide Stewech.*
* *Membrana*, abduxerat
* *Omnes Mſſ.* armis

Capvt VI.

Ex vultu & poſitione corporis agnoſci in eligendo, qui meliores poſſint eſſe tyrones.

SED qui * delectum acturus eſt, vehementer intendat, vt ex vultu, ex oculis, ex omni conformatione membrorum eos eligat, qui implere valeant * officium bellatoris. Namque non tantùm in hominibus, ſed etiam in equis & canibus virtus multis declaratur indiciis, ſicut doctiſſimorum hominum diſciplinâ comprehenditur: quod etiam in apibus * Mantuanus auctor dicit eſſe ſeruandum:

* dilectum
* *M.S.* officia bellatorum.

Virgil. IV. *Georg.*

Nam

Nam duo ſunt genera: hic melior, inſignis & ore
Et rutilis clarus ſquamis: ille horridus alter
Deſidia, latámque trahens inglorius aluum.

Sit ergo adoleſcens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erectâ ceruice, lato pectore, humeris muſculoſis,* valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior * cruribus, ſuris, & pedibus non ſuperfluâ carne diſtentis; ſed neruorum duritiâ collectis. Cùm hæc in tyrone ſigna deprehenderis, proceritatem non magnopere deſideres. Vtilius eſt enim fortes milites eſſe, quàm grandes.

*Mſſ & VV. Libri, valentibus brachiis, digitis longioribus
* *Libri VV. & Membranæ*, clunibus,

Caput VII.

Cuius artis tyrones vel eligendi ſint, vel reſpuendi.

SEQVITVR, vt cuius artis, vel eligendi, vel penitus reſpuendi ſint milites, indagemus. Piſcatores, aucupes, dulciarios, linteones, omneſque qui aliquid tractaſſe videbuntur ad gynæcea pertinens, longè arbitror pellendos à caſtris. Fabros ferrarios, carpentarios, macellarios, & ceruorum aprorumque venatores, conuenit ſociare militiæ. Et hoc eſt in quo totius Reipublicæ ſalus vertitur, vt tyrones non tantum corporibus, ſed etiam animis præſtantiſſimi deligantur. Vires regni & Romani nominis fundamentum in prima * dilectuum examinatione conſiſtunt. Nec leue hoc officium putetur, aut paſſim quibuſcunque mandandum, quod apud veteres inter tam varia genera virtutum, in * Sertorio præcipuè conſtat eſſe laudatum. Iuuentus enim, cui defenſio prouinciarum, cui bellorum committenda fortuna eſt, & genere, ſi copia ſuppetat, & moribus debet excellere. Honeſtas enim idoneum militem reddit. Verecundia dum prohibet fugere, facit eſſe victorem. Quid enim prodeſt, ſi exerceatur ignauus? ſi pluribus ſtipendiis moretur in caſtris? Nunquam exercitus profecit tempore [belli,] cuius in probandis tyronibus claudicârit electio. Et quantum vſu experimentiſque cognouimus, hinc tot vbique ab hoſtibus illatæ ſunt clades, dum longa pax militem negligentius incurioſiuſque legit: dum honeſtiores quique ciuilia ſectantur officiâ, dum * poſſeſſoribus indicti tyrones, per gratiam, aut diſſimulationem * probantur, taleſque ſociantur armis, quales domini habere faſtidiunt. A magnis ergo viris magna diligentia idoneos eligi conuenit iuniores.

* *Alias*, dilectus & delectorum
* *Vide Stewec.*
* poſſeſſionibus *Cuiacius. Vide Stewech.*
* *Melius*, probantium tales ſociantur *Stewech.*

Capvt VIII.

Quando tyrones ſignandi ſint.

* *Codices optimi*, ſcribendus

Sed non ſtatim punctis ſignorum * inſcribendus eſt tyro dilectus: verùm ante exercitio prætentandus, vt vtrum verè tanto operi aptus ſit, poſſit cognoſci. Et velocitas in illo requirenda videtur & robur: & vtrum armorum diſciplinam ediſcere valeat, vtrum habeat confidentiam militarem. Pleriquе enim quamuis non improbabiles videantur in ſpecie, tamen experimentis comprobantur indigni. Repudiandi ergo minùs vtiles, & in locum eorum ſtrenuiſſimi ſubrogandi ſunt. In omni enim conflictu non tam prodeſt multitudo quàm virtus. Signatis itaque tyronibus per quotidiana exercitia, armorum eſt demonſtranda doctrina. Sed huius rei vſum diſſimulatio longæ ſecuritatis aboleuit. Quem inuenias qui docere poſſit, quod ipſe non didicit? De hiſtoriis ergo vel libris nobis antiqua conſuetudo repetenda eſt. Sed illi res geſtas & euentus tantùm ſcripſere bellorum, iſta, quæ nunc quærimus, tanquam nota linquentes. Lacedæmonij quidem, & Athenienſes, aliique Græcorum in libros retulere complura, quæ τακτικὰ vocantur. Sed nos diſciplinam militarem populi Romani debemus inquirere, qui ex paruiſſimis finibus imperium ſuum pene ſolis regionibus, & mundi ipſius fine * diſtendit. Hæc neceſſitas compulit euolutis auctoribus, ea me in hoc opuſculo fideliſſime dicere, quæ Cato ille Cenſorius De diſciplinâ militari ſcripſit: quæ Cornelius Celſus, quæ Frontinus perſtringenda duxerunt; quæ Paternus diligentiſſimus iuris militaris aſſertor in libros redegit; quæ Auguſti, & Traiani, Hadrianique conſtitutionibus cauta ſunt. Nihil enim mihi auctoritatis aſſumo, ſed horum, quos ſupra retuli, quæ diſperſa ſunt, velut [in ordinem] epitomata conſcribo.

* extendit. Stewech.

Capvt IX.

Ad gradum militarem, & curſum & ſaltum exercendos tyrones.

Primis ergo meditationum auſpiciis, tyrones militarem edocendi ſunt gradum. Nihil enim magis in itinere vel in acie cuſtodiendum eſt, quàm vt omnes milites incedendi ordinem ſeruent. Quod aliter non poteſt fieri, niſi [vt] aſſiduo exercitio ambulare celeriter,

celeriter, & æqualiter diſcant. Periculum enim ab hoſtibus ſemper grauiſſimum ſuſtinet diuiſus, & inordinatus exercitus. Militari ergo gradu, viginti millia paſſuum, horis quinque duntaxat æſtiuis conficienda ſunt. Pleno autem gradu, qui citatior eſt, totidem horis viginti quatuor [millia] peragenda ſunt. Quicquid addideris, iam curſus eſt, cuius ſpacium non poteſt diffiniri. * Sed ad curſum præcipuè aſſuefaciendi ſunt iuniores, vt maiore impetu in hoſtem procurrant: vt loca opportuna celeriter, cùm vſus aduenerit, occupent; vel aduerſarus idem facere volentibus, præoccupent: vt ad explorandum alacriter pergant, alacriùs redeant: vt fugientium terga faciliùs comprehendant. Ad ſaltum etiam quo vel foſſæ tranſiliuntur, vel impediens aliqua altitudo ſuperatur, exercendus eſt miles: vt cùm eiuſmodi difficultates euenerint, poſſit ſine labore tranſire. Præterea in ipſo conflictu ac dimicatione telorum bellator cum curſu ſaltuque veniens, aduerſarii perſtringit oculos, mentemque deterret, priuſque plagam infligit, quàm ille ad cauendum vel ad reſiſtendum certè ſe præparet. De exercitio Gn. Pompei Magni Saluſtius * hoc memorat: Cum alacribus ſaltu, cum velocibus curſu, cum validis vecte certabat: Neque enim ille aliter potuiſſet par eſſe Sertorio, niſi ſeſe, & ſuos milites, frequentibus exercitiis præparaſſet ad prœlia.

* VV. Sed & curſu vide Stewech.

* τὸ hoc non agnoſcunt boni libri.

CAPVT X.

Ad vſum natandi exercendos tyrones.

NATANDI vſum æſtiuis menſibus omnis æqualiter debet tyro condiſcere, non enim pontibus ſemper flumina tranſeuntur, ſed & cedens & inſequens natare cogitur frequenter exercitus. Sæpe repentinis imbribus vel niuibus ſolent exundare torrentes. Et ignorantia * non ſolùm ab hoſte, ſed etiam ab ipſis aquis diſcrimen incurrit: ideoque Romani veteres, quos tot bella, & continuata pericula, ad omnem rei militaris erudierant artem, campum Martium vicinum Tyberi delegerunt: in quo iuuentus poſt exercitium armorum, ſudorem pulueremque dilueret, ac laſſitudinem curſus, natandi labore deponeret. Non ſolùm autem pedites, ſed & equites ipſoſque equos vel lixas (quos * galerios vocant) ad natandum exercere percommodum eſt, ne quid imperitis, cùm neceſſitas incumbit, eueniat.

* Quidam libri hic τὸ natandi inſerunt, quod improbat Ste.

* Infrà Vegetio dicuntur galearij.

CAPVT XI.

Quemadmodum ad ſcuta viminea, vel ad palos antiqui exercebant tyrones.

ANTIQVI (ſicut inuenitur in libris) hoc genere exercuere tyrones. Scuta de vimine in modum cratium *corrotundata texebant: ita vt duplum pondus cratis haberet, quàm ſcutum publicum habere conſueuit. Iidemque clauas ligneas,* duplicis æque ponderis, pro gladiis tyronibus dabant. Eoque modo non tantum manè, ſed etiam * poſt meridiem exercebantur ad palos. Palorum enim vſus non ſolùm militibus, ſed etiam gladiatoribus plurimum prodeſt. Nec vnquam aut arena, aut campus inuictum armis virum probauit, niſi qui diligenter exercitatus docebatur ad palum. A ſingulis autem tyronibus ſinguli pali defigebantur in terram, ita vt nutare non poſſent, & ſex pedibus eminerent. Contra illum palum, tanquam contra aduerſarium, tyro cum crate illa, & claua, velut cum gladio ſe exercebat, & ſcuto: vt nunc quaſi caput, aut faciem peteret, nunc [à] lateribus minaretur, interdũ contenderet poplites & crura ſuccidere, * accederet, recederet, aſſultaret, inſiliret, & quaſi præſentem aduerſarium, ſic palum omni impetu, omni bellandi arte tentaret. In qua meditatione ſeruabatur illa cautela, vt ita tyro ad inferendũ vulnus inſurgeret, ne quâ [ex] parte ipſe pateret ad plagam.

** Quid ſi, dupli vt infrà.*
** MS. à meridie*
** Vide Stewech.*

CAPVT XII.

Non cæſim, ſed punctim ferire docendos tyrones.

PRÆTEREA non cæſim, ſed punctim ferire diſcebant. Nam cæſim pugnantes non ſolùm facilè vicere, ſed etiam deriſere Romani. Cæſa enim quouis impetu veniat, non frequenter interficit: cùm & armis vitalia defendantur, & oſſibus. At contrà puncta, duas vncias adacta, mortalis eſt. Neceſſe eſt enim, vt vitalia penetret, quicquid immergitur. Deinde dum cæſa infertur, brachium dextrum latuſque nudatur. Puncta autem tecto corpore infertur, & aduerſarium ſauciat ante quàm * videatur. Ideoque ad dimicandum hoc præcipue genere vſos eſſe conſtat Romanos: * duplicis autem ponderis illa cratis & claua ideò dabantur, vt cùm vera & leuiora tyro arma ſumſiſſet, velut grauiore pondere liberatus, ſecurior alacriorque pugnaret.

** In pleriſque eſt, videat.*
** [illegible] VV. dupli*

CAPVT

CAPVT XIII.

Armaturam docendos tyrones.

PRÆTEREA illo exercitij genere, quod armaturam vocant, & à *campi doctoribus traditur, imbuendus eſt tyro. Qui vſus vel ex parte ſeruatur. Conſtat enim etiam nunc in omnibus prœliis *armaturis meliùs pugnari, quàm ceteris. Ex quo intellegi debet, quantum exercitatus miles inexercitato ſit melior: cùm armaturâ vtcunque eruditi, reliquos contubernales ſuos bellandi arte præcedant. Ita autem ſeuerè apud maiores exercitij diſciplina ſeruata eſt, vt & doctores armorum *duplicibus remunerarentur annonis: & milites, qui parum in illa *proluſione profecerant, pro frumento hordeum cogerentur accipere: nec ante eis in tritico redderetur annona, quàm ſub præſentiâ præfecti legionis, tribunorum vel principum, experimentis datis, oſtendiſſent ſe omnia, quæ erant in militari arte, complêſſe. Nihil enim neque firmius, neque felicius, neque laudabilius eſt Repub. in quâ abundant milites eruditi. Non enim veſtium nitor, vel auri, argenti, gemmarumque copiæ, hoſtes, aut ad reuerentiam noſtram, aut ad gratiam inclinant, ſed ſolo terrore ſubiguntur armorum. Deinde in aliis rebus (ſicut ait Cato) ſi quid erratum eſt, poteſt [poſtmodum] corrigi; prælıorum delicta emendationem non recipiunt: cùm pœna ſtatim ſequatur errorem. Aut enim confeſtim pereunt, qui ignauè imperiteque pugnauerint: aut in fugam verſi, victoribus vltrà pares eſſe non audent.

* campi doctoribus Stewech.
*Sic idem St. vulgo erat, armaturam melius pugnare, quam ceteros.
*Libri optimi iterum, duplis
*Alias, præluſione

CAPVT XIV.

Ad miſſilia iacienda exercendos tyrones.

SED ad inceptum reuertor. Tyro, qui cum clauâ exercetur ad palum, haſtilia quoque ponderis grauioris, quàm vera futura ſunt iacula, aduerſus illum palum, tanquam aduerſus hominem iactare compellitur. In qua re armorum doctor attendit, vt magnis viribus haſtile contorqueat, vt deſtinato ictu vel in palum, vel iuxta dirigat miſſile. Eo enim exercitio & lacertis robur accreſcit, & iaculandi peritia atque vſus acquiritur.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

Caput XV.

Sagittis tyrones exercendos diligenter.

Sed prope tertia, vel quarta pars iuniorum, quæ aptior potuerit reperiri, arcubus ligneis, ſagittiſque luſoriis, ad illos ipſos ſemper exercenda eſt palos. Ac doctores ad hanc rem artifices eligendi: & maior adhibenda ſolertia, vt arcum ſcienter teneant, vt fortiter impleant; vt ſiniſtra fixa ſit, & dextera cum ratione ducatur, vt ad illud, quod feriendum eſt, oculus pariter animuſque conſentiant; vt ſiue in equo, ſiue in terrâ, rectum ſagittare* doceant. Quam artem, & diſci opus eſt diligenter, & quotidiano vſu exercitioque ſeruari. Quantum autem vtilitatis boni ſagittarij in prœliis habeant, & Cato in libris De diſciplinâ militari euidenter oſtendit, & Claudius pluribus iaculatoribus [ante] inſtitutis atque perdoctis, hoſtem, cui prius impar fuerat, ſuperauit. Aphricanus quidem Scipio, cùm aduerſum Numantinos, qui exercitum populi Romani ſub iugum miſerant, eſſet acie certaturus, aliter ſe ſuperiorem futurum [eſſe] non credidit, niſi in omnibus centuriis lectos ſagittarios miſcuiſſet.

* MS. docentur.

Caput XVI.

Ad iactandos lapides exercendos tyrones.

Ad lapides verò, vel manibus, vel fundis iaciendos, exerceri diligenter conuenit iuniores. Fundarum [autem] vſum primi Balearium inſularum habitatores & inueniſſe, & ita peritè exercuiſſe dicuntur, vt matres paruos filios nullum cibum contingere ſinerent, niſi quem ex fundâ deſtinato lapide percuſſiſſent. Sæpe enim aduerſum bellatores caſſidibus, cataphractis, loriciſq. munitos, teretes lapides de fundâ, vel fuſtibalo deſtinati, ſagittis ſunt omnibus grauiores: cùm membris integris, letale tamen vulnus importent: & ſine inuidiâ ſanguinis, hoſtis lapidis ictu intereat. In omnibus autem veterum prœliis funditores militaſſe nullus ignorat. Quæ res ideò ab vniuerſis tyronibus frequenti exercitio diſcenda eſt, quia fundam portare, nullus eſt labor. Et interdum euenit, vt in lapidoſis locis conflictus habeatur, vt aut mons ſit aliquis defendendus aut collis, aut ab oppugnatione caſtellorum ſiue ciuitatum, lapidibus barbari fundiſque pellendi ſint.

Caput

CAPVT XVII.

De exercitio plumbatarum.

PLVMBATARVM quoque * exercitatio (quos Martiobarbulos vocant) tradenda eſt iunioribus. Nam in Illyrico dudum duæ legiones fuerunt, quæ ſena millia militum habuerunt: quæ, quòd his telis ſcienter vtebantur & fortiter, Martiobarbuli vocabantur. Per hos longo tempore ſtrenuiſſimè conſtat omnia bella confecta: vſque eò, vt Diocletianus & Maximianus, cùm ad imperium perveniſſent, pro merito virtutis hos * Martiobarbulos, Iouianos, atque Herculianos cenſuerint appellandos, eoſque cunctis legionibus prætuliſſe doceantur. Quinos autem Martiobarbulos inſertos ſcutis portare conſueuerunt: quos ſi opportunè milites * iaciunt, prope ſagittariorum ſcutati * mutuari videntur officium. Nam hoſtes, equoſque conſauciant, priuſquàm non modò ad manum, ſed ad ictum miſſilium potuerit perueniri.

* MS. exercitio
* Mſ. Martiobarbulos, ſic & ſuprà & infra. Alij Marciobarbulos,
* VV. iactant,
* In optimis Mſſ. & VV. imitari

CAPVT XVIII.

Quemadmodum ad aſcendendos equos tyrones exercendi ſint.

NON tantùm autem à tyronibus, ſed etiam à * ſtipendiariis militibus ſaltio equorum diſtricte eſt ſemper * exacta. Quem vſum vſque ad hanc ætatem, licet iam cum diſſimulatione, perueniſſe manifeſtum eſt. Equi lignei hyeme ſub tecto, æſtate ponebantur in campo: * ſuper hos iuniores primò inermes, dum conſuetudine proficerent, * demum armati cogebantur aſcendere. Tantaque cura erat, vt non ſolùm à dextris, ſed etiam à ſiniſtris [partibus] & inſilire & deſilire condiſcerent, euaginatos etiam gladios, vel contos tenentes. Hoc enim aſſidua meditatione faciebant, ſcilicet vt in tumultu prœlij ſine morâ * aſcenderent, qui tam ſtudiose exercebantur in pace.

* Mſſ. & VV. ab ſtipendiariis
* Aliàs exercenda.
* Mſſ. quos ſupra iun.
* Aliàs deinde
* c. eſcenderent Palmerius & Stewech.

CAPVT XIX.

Ad portandum pondus exercendos tyrones.

PONDVS quoque baiulare vſque ad ſexaginta libras, & iter facere gradu militari, frequentiſſime cogendi ſunt iuniores, quibus in arduis expeditionibus neceſſitas imminet annonam pariter & arma portandi.

portandi. Nec hoc credatur eſſe difficile, ſi vſus acceſſerit: nihil enim eſt, quod non aſſidua meditatio faciſſimū reddat. Quam rem antiquos milites factitauiſſe, Vergilio ipſo teſte, cognoſcitur; qui ait:*

* in 1. Georg.

Non ſecus ac patriis acer Romanus in armis
Iniuſto ſub faſce viam cùm carpit, & hoſti
Ante expectatum poſitis ſtat in agmine caſtris.

Capvt xx.

Quo armorum genere vſi ſint antiqui.

Locvs exigit, vt quo armorum genere vel inſtruendi, vel muniendi ſint tyrones, referre tentemus. Sed in hac parte antiqua penitus conſuetudo deleta eſt: nam licet exemplo Gotthorum & Alanorum Hunnorumque equitum arma profecerint, pedites [tamen] conſtat eſſe nudatos. Ab vrbe enim condita vſque ad tempus Divi Gratiani, & cataphractis & galeis muniebatur pedeſtris exercitus. Sed cùm campeſtris exercitatio interueniente neglegentiâ, deſidiaque ceſſaret, grauia videri arma cœperunt, quæ raró * vtique milites induebant. Itaque ab Imperatore * poſtulant, primò cataphractas, deinde * caſſides deponere: ſic detectis pectoribus & capitibus, congreſſi contra Gotthos milites noſtri, multitudine ſagittariorum ſæpe deleti ſunt: nec poſt tot clades, quæ vſque ad tantarum vrbium excidia peruenerunt, cuiquam curæ fuit, vel cataphractas vel galeas pedeſtribus reddere. Ita fit, vt non de pugna, ſed de fugâ cogitent, qui in acie nudi exponuntur ad vulnera. Quid enim pedes ſagittarius ſine cataphractâ, ſine galeâ, * qui cum arcu ſcutum tenere non poteſt, faciat? Quid ipſi draconarii, atque ſigniferi, qui ſiniſtra manu haſtas gubernant, in prœlio facient, quorum & capita nuda eſſe * conſtat, & pectora? Sed grauis pediti lorica videtur, & galea fortaſſe, * raró meditanti arma, raró tractanti. Ceterum quotidianus vſus non laborat, etiam ſi oneroſa geſtauerit. Sed illi qui laborem in portandis veteribus munimentis armorum, ferre non poſſunt, detectis corporibus & vulnera ſuſtinere coguntur & mortes: &, quod eſt grauius [& turpius] * aut capi, aut certe fuga Rempublicam prodere. Sic dum exercitium laboremque declinant, cum maximo dedecore trucidantur, vt pecudes. Vnde enim apud antiquos Murus dicebatur pedeſtris exercitus: niſi quòd pilatæ legiones præter ſcuta etiam cataphractis galeiſque fulgebant? vſque eo, vt ſagittarij ſiniſtra brachia manicis munirentur. Pedites autem ſcutati,

* *Abeſt in aliquibus.*
* *Aliẏ.* poſtulatum & poſtulabantur
* *Item* caſſides ſe debere refundere: *vide Stewec.*
* *Ita diſtinguendus hic locus ex Mſſ.*
* conſtant iidem.
* raró meditanti, raró arma tractāti. *Stewech.*
* *Lib. V.* aut certe capi, aut fugere, aut Remp.p.

præter

præter cataphractas & galeas, etiam ferreas ocreas in dextris cruribus cogerentur accipere. Sic erant muniti illi, qui in prima acie pugnantes Principes, in ſecunda Haſtati, in tertia Triarij vocabantur. Sed Triarij genibus poſitis ſolebant intra ſcuta * ſubſidere, ne ſtantes vulnerarentur, venientibus telis: & cùm neceſſitas poſtulaſſet, tanquam requieti vehementiùs inuaderent hoſtes, [à] quibus conſtat ſæpe factam eſſe victoriam, cùm haſtati illi, & qui priores ſteterant, interiiſſent. Erant * autem apud veteres inter pedites, qui dicebantur leuis armaturæ funditores, & ferentarij: qui præcipuè in cornibus locabantur, & à quibus pugnandi ſumebatur exordium: ſed hi & velociſſimi & exercitatiſſimi legebantur. Nec erant admodum multi, qui cedentes (ſi prœlij neceſſitas compuliſſet) inter principia legionum recipi ſolebant, ita vt acies immota conſiſteret. Vſque ad præſentem propè ætatem conſuetudo permanſit, vt omnes milites pileis, quos Pannonicos vocabant, ex pellibus vterentur: quod propterea ſervabatur, ne grauis galea videretur in prœlio homini, qui geſtabat aliquid ſemper in capite. Miſſilia autem, quibus vtebatur pedeſtris exercitus, pila vocabantur, ferro ſubtili trigono præfixa, vnciarum nouem ſiue pedali, * quæ in ſcuto fixa non poſſent abſcindi, & loricam ſcienter & fortiter directa facilè perrumpunt. cuius generis apud nos iam rara ſunt tela. Barbari autem ſcutati pedites, his præcipuè vtuntur, quas Bebras vocant, & binas etiam ac ternas in prœliis portant. Sciendum præterea, cùm miſſilibus agitur, ſiniſtros pedes inantè milites habere debere: ita enim vibrandis ſpiculis vehementior ictus eſt. Sed cùm ad pila (vt appellant) venitur, & manu ad manum gladiis pugnatur, tunc dextros pedes inantè milites habere debent: vt & latera eorum ſubducantur ab hoſtibus, ne poſſint vulnus accipere, & proximior dextra ſit, quæ plagam poſſit inferre. Inſtruendos igitur ac protegendos omni arte pugnandi, quocunque genere armorum * conſtat eſſe tyrones. Neceſſe eſt enim, vt dimicandi acriorem ſumat audaciam, qui munito capite vel pectore non timet vulnus.

* *Aliàs* ſubſiſtere *minùs benè.*

* *Mſ.* tamen

Mſ. quod in ſcutũ fixum non poſſet abſcindi; & loricam, ſcienter ac fortiter directũ, facilè perrumpit.

* *Hic τὸ* antiquorum *Mſ. quidam inſerunt.*

CAPVT XXI.

De munitione caſtrorum.

CASTRORVM quoque munitionem debet tyro condiſcere: nihil enim, neque tam ſalutare, neque tam neceſſarium inuenitur in bello: quippe ſi rectè conſtituta ſunt caſtra, ita intra vallum

ſecuri milites dies noctesque peragunt, etiam ſi hoſtis obſideat; quaſi muratam ciuitatem videantur ſecum vbique portare. Sed huius rei ſcientia prorſus intercidit: nemo enim iam diu ductis foſſis, præfixiſque ſudibus caſtra conſtituit. Sic diurno vel nocturno ſuperuentu equitum barbarorum, multos exercitus ſcimus frequenter afflictos. Non ſolùm autem * confidentes ſine caſtris iſta patiuntur, ſed cùm in acie caſu aliquo cœperint cedere, munimenta caſtrorum, quò ſe recipiant, non habent, & more animalium * inulti cadunt. Nec priùs moriendi finis fit, quàm hoſtibus voluntas defuerit perſequendi.

* conſidentes, Stewech.

* Ita legendum: vulgò perperam multi.

Capvt XXII.

In quibus locis conſtituenda ſint caſtra:

Castra autem, præſertim hoſte vicino, tuto ſemper facienda ſunt loco: vbi & lignorum & pabuli & aquæ ſuppetat copia. Et ſi diutius commorandum ſit, loci ſalubritas eligetur. Cauendum etiam ne mons ſit * vicinus altior, qui ab aduerſariis captus, poſſit officere. Conſiderandum [etiam] ne torrentibus inundari conſueuerit campus, & hoc caſu vim patiatur exercitus. Pro numero autem militum, vel impedimentorum munienda ſunt caſtra, ne maior multitudo conſtipetur in paruis, néve paucitas in latioribus vltrà quàm oportet cogatur extendi.

* In quibuſdam membranis eſt, vicinior aut altior,

Capvt XXIII.

Quali ſpecie delineanda ſint caſtra:

Interdvm autem quadrata, interdum trigona, interdum ſemirotunda, prout loci * qualitas aut neceſſitas poſtulauerit, caſtra facienda ſunt. Porta autem, quæ appellatur prætoria, aut Orientem ſpectare debet, aut illum locum qui [ad] hoſtes reſpicit: aut ſi iter agitur, illam partem debet attendere, ad quam eſt profecturus exercitus, intra quam primæ centuriæ, hoc eſt, cohortes, papiliones tendunt, & dracones & ſigna conſtituunt. Decumana autem porta, quæ appellatur, poſt * prætoriam eſt, per quam delinquentes milites educuntur ad pœnam.

* Mſ. quidã quantitas

* MS. prætorium de quo vide Ste.

Capvt

CAPVT XXIV.

Quo genere munienda ſint caſtra.

CASTRORVM autem diuerſa triplexque munitio eſt. Nam ſi nimia neceſſitas non premit, ceſpites circumciduntur è terra, & ex illis velut murus inſtruitur, altus tribus pedibus ſupra terram, ita vt *in ante ſit foſſa de quâ leuati ſint ceſpites: deinde tumultuaria foſſa fit lata pedes nouem, & alta pedes ſeptem. Sed vbi vis acrior imminet hoſtium, tunc *legitima foſſa ambitum conuenit munire caſtrorum, ita vt duodecim pedes lata ſit, & alta ſub linea (ſicut appellant) pedes nouem. Suprà autem ſepibus hinc inde factis, quæ de foſſâ *egeſta fuerit terra congeritur, & creſcit in altum quatuor pedes. Sic fit vt ſit alta tredecim pedes, duodecim lata: ſupra quam ſudes de lignis fortiſſimis, quas milites portare conſueuerunt, præfiguntur. Ad quod opus ligones, *raſtra, qualos, aliaque vtenſilium genera habere conuenit ſemper in promtu.

* *Ita omnes Libri. vulg.* ante

* *VV.* latiſſima

* *Aliàs* leuata

* rutra, *Ste.*

CAPVT XXV.

Quemadmodum munienda ſint caſtra, cùm hoſtis immineat.

SED facile eſt abſentibus aduerſariis caſtra munire: verùm ſi hoſtis incumbat, tunc omnes equites, & media pars peditum, ad propulſandum impetum ordinantur in acie, reliqui poſt ipſos ductis foſſis muniunt caſtra: & per præconem indicatur, quæ centuria prima, quæ ſecunda, quæ tertia, *donec opus omne compleuerit. Poſt hoc à centurionibus foſſa inſpicitur, ac menſuratur; & vindicatur in eos, qui negligentiùs fuerint operati. Ad hunc ergo vſum inſtituendus eſt tyro, vt cùm neceſſitas poſtulauerit, ſine perturbatione, & celeriter, & cautè poſſit caſtra munire.

* quæ quarta *membrana quadam inſerunt, alia* donec *excludunt.*

CAPVT XXVI.

Quemadmodum exerceantur tyrones, vt in acie ordines & interualla cuſtodiant.

NIHIL magis prodeſſe conſtat in pugnâ, quàm vt aſſiduo exercitio milites in acie diſpoſitos ordines [indeſinenter] ſeruent, *necubi contra, quàm expedit, aut conglobent agmen, aut laxent. Nam vt conſtipati perdunt ſpacia pugnandi, & ſibi inuicem impe-

* *Vide Stewech.*

 dimento

dimento ſunt: ita rariores atque interlucentes, aditum perrumpendi hoſtibus * præſtant. Neceſſe eſt autem ſtatim metu vniuerſa confundi, ſi interciſa acie ad dimicantium terga hoſtis acceſſerit. Producendi ergo tyrones ſunt ſemper ad campum, & ſecundum matriculæ ordinem in aciem dirigendi, ita vt primò ſimplex extenſa ſit acies, ne quos ſinus, ne quas habeat curuaturas: vt æquali legitimóque ſpacio miles diſtet à milite. Tunc præcipiendum, vt ſubitò duplicent aciem, ita vt in ipſo impetu, is ad quem reſpondere ſolent, ordo ſeruetur. Tertiò præcipiendum, vt quadratam aciem repentè conſtituant: quo facto in trigonum (quem cuneum vocant) acies ipſa * mutanda eſt. Quæ ordinatio plurimùm prodeſſe conſueuit in bello. Iubetur etiam vt inſtruant orbes, quo genere cùm vis hoſtium interruperit aciem, reſiſti ab exercitatis militibus conſueuit, ne omnis multitudo fundatur in fugam, & graue diſcrimen immineat. Hæc ſi iuniores aſſidua meditatione perceperint, faciliùs in ipſa dimicatione ſeruabunt.

* *In pleriſque Mſ.* dabunt.

* *VT aliquot, itẽ Modeſtus,* vertenda eſt.

CAPVT XXVII.

Quantum ſpacium ire, vel redire debeant, vel quoties in menſe exerceri, cùm educuntur milites ambulatum.

PRÆTEREA & vetus conſuetudo permanſit, & Diui Auguſti atque Hadriani conſtitutionibus præcauetur, vt ter in menſe, tam equites quàm pedites, educantur ambulatum: hoc enim verbo, hoc exercitij genus nominant. Decem millia paſſuum armati inſtructique omnibus telis pedites, militari gradu ire, ac redire iubebantur in caſtra, ita vt aliquam itineris partem curſu alacriore conficerent. Equites quoque diuiſi per turmas, armatique, ſimiliter tantum itineris peragebant, ita vt * ad equeſtrem meditationem interdum ſequerentur, interdum cederent, & recurſu quodam * impetus repararent. Non ſolùm autem in campis, ſed etiam in cliuoſis & arduis locis, & aſcendere & deſcendere vtraque acies cogebatur, vt nulla res vel caſus prorſus pugnantibus poſſet accidere, quam non antè boni milites aſſidua exercitatione didiciſſent.

* *Liber MS.* ad æqualem

* *Stewech.* impetus reparẽt. *Membrana quadã* in prœliis repedarent. *vide Stewech.*

CAPVT

CAPVT XXVIII.

De adhortatione rei militaris, Romanæque virtutis.

HÆC fidei ac deuotionis intuitu, Imperator Inuicte, de vniuerſis auctoribus qui rei militaris diſciplinam literis mandauerunt, in hunc libellum enucleata congeſſi, vt in delectu atque exercitatione tyronum, ſi quis diligens velit exiſtere, ad antiquæ virtutis imitationem facilè corroborare poſſit exercitum. Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec * effœtæ ſunt terræ, quæ Lacedæmonios, quæ Athenienſes, quæ Marſos, quæ Samnites, quæ Pelignos, quæ ipſos progenuêre Romanos. Nónne * Epirotæ armis plurimùm aliquando valuerunt? Nónne Macedones ac Theſſali, ſuperatis Perſis vſque ad Indiam bellando penetrârunt? Dacos autem & * Mœſos, ac Thraces, in tantum bellicoſos ſemper fuiſſe manifeſtum eſt, vt ipſum Martem fabulæ apud eos natum eſſe confirment. Longum eſt, ſi vniuerſarum prouinciarum vires enumerare contendam, cùm omnes in Romani Imperij ditione conſiſtant. Sed longæ ſecuritas pacis, homines partim ad * delectationem otij, partim ad ciuilia traduxit officia. Ita cura exercitij militaris primò negligentiùs agi, poſtea diſſimulari, ad poſtremum olim in obliuionem perducta cognoſcitur: nec aliquis hoc ſuperiore ætate accidiſſe miretur, cùm poſt primum Punicum bellum, * viginti, & quod excurrit, annorum pax; ita Romanos illos vbique victores ocio & armorum deſuetudine eneruauerit; vt ſecundo Punico bello Hannibali pares eſſe non poſſent. Tot * itaque conſulibus, tot ducibus, tot exercitibus amiſſis, tunc demum ad victoriam peruenerunt, cùm vſum exercitiumque militare condiſcere potuerunt. Semper ergo legendi & exercendi ſunt iuniores. Vilius enim conſtat erudire armis ſuos, quàm alienos mercede conducere.

* defectæ *Modeſtus.*

* *Mß.* Epiri Pyrrhi *Gulielmius* Epirotæ Pyrrhi. *Vide St.*

* *Ita cõſtanter Libri optimi; vulgò* Medos. *Modeſtus* Myſos.

* *VV. aliquot habent* dilectionem *malè.*

* *Iidem peſſimè* viginti quatuor circulis excurſis annor.

* *Liber V.* vbique

FLAVI VEGETI RENATI DE RE MILITARI

LIBRI SECVNDI

Prologus.

*Mſ. aliàs armatæ

INSTITVTA maiorum artis *armaturæ pleniſſimè clementiam veſtram peritiſſimeq́ue retinere, continuis declaratur victoriis ac triumphis. Siquidem indubitata approbatio artis ſit, rerum ſemper effectus. Verùm tranquillitas tua, Imperator Inuicte, altiori conſilio, quàm mens terrena poterat concipere, ex libris *antiqua deſiderat, cùm ipſam antiquitatem factis recentibus antecedat. Igitur cùm hæc literis breuiter comprehendere, maieſtati veſtræ non tam diſcenda, quàm recognoſcenda præciperer, certauit ſæpius deuotio cum pudore. Quid enim audacius, quàm domino ac principi generis humani, domitori omnium gentium barbararum, aliquid de vſu ac diſciplina inſinuare bellorum? niſi fortè iuſſiſſet fieri quod ipſe geſſiſſet. rurſum tanti Imperatoris non obedire mandatis, plenum ſacrilegij videbatur atque periculi. Miro itaque *timore in patendo audax factus ſum, dum metuo videri audacior, ſi *negaſſem. Ad quam temeritatem, præcedens me indulgentiæ veſtræ perennitas animauit. Nam libellum de *delectu atque exercitatione tyronum, dudum tanquam famulus obtuli: nec tamen culpatus abſceſſi. Nec formido iuſſum aggredi opus, quod ſpontaneum ceſſit impunè.

*Iidem, antiquorum ea

*In pleriſque eſt, modo

*In iiſdem, neglexiſſem.

*dilectu

CAPVT I.

In quot genera diuidatur res militaris.

*Equitum alij alares dicuntur, Modius ex VV.

RES igitur militaris (ſicut Latinorum egregius auctor, carminis ſui teſtatur exordio) armis conſtat & viris. Hæc in tres diuiditur partes, Equites, Pedites, Claſſes. *Equitum alæ dicuntur, ab eo quòd

quòd ad ſimilitudinem alarum ab vtraque parte protegant acies: quæ nunc vexillationes vocantur * à velo, quia velis, hoc eſt, flammulis vtuntur. Eſt & aliud genus equitum, qui legionarij vocantur, propterea quòd connexi ſunt legioni: ad quorum exemplum ocreati * equites ſunt inſtituti. Claſſium item duo genera ſunt. Vnum liburnarum, aliud luſoriarum. Equitibus campi; claſſibus maria & flumina; peditibus colles, vrbes, plana, & abrupta ſeruantur. Ex quo intelligitur, magis Reipublicæ neceſſarios pedites, qui poſſunt vbique prodeſſe. Et maior numerus * peditum, ſumtu & expenſa minore nutritur. Exercitus ex re ipſa atque opere exercitij, nomen accepit, vt ei nunquam liceret obliuiſci, quod vocabatur. Verùm ipſi pedites, in duas diuiſi ſunt partes, hoc eſt, in auxilia & legiones. Sed auxilia à ſociis, vel fœderatis gentibus mittebantur. * Romana autem virtus, præcipuè in legionum ordinatione præpollet. Legio autem ab elegendo appellata eſt: quod vocabulum eorum deſiderat fidem atque diligentiam, qui milites probant. in auxiliis minor, in legionibus longè amplior conſueuit militum numerus aſſcribi.

* *Membrana habent*, ab eo quòd velis,

* *In quibuſdam* milites

* *V.V. conſtanter*, nitium,

* *Lege*, Romana autem res,

Capvt II.

Quid inter legiones, & auxilia interſit.

Denique Macedones, Græci, Dardani, phalanges habuerunt, & in vna phalange armatorum octo milia cenſuerunt. Galli atque Celtiberi, pluresque * barbaricæ nationes, cateruis vtebantur in prœlio, in quibus erant ſena milia armatorum. Romani legiones habent, in quibus ſingulis ſena milia, interdum amplius, militare conſueuerunt. Quid autem inter legiones, & auxilia intereſſe videatur, expediam. Auxiliares conducuntur ad prœlium, ex diuerſis locis, ex diuerſis * numeris venientes: nec diſciplina inter ſe, nec notitia, nec affectione conſentiunt. Alia inſtituta, alius inter eos eſt vſus armorum. Neceſſe eſt autem tardiùs ad victoriam peruenire, qui diſcrepant antequam dimicent. Denique cùm in expeditionibus plurimùm proſit, omnes milites vnius præcepti ſignificatione conuerti, non poſſunt æqualiter iuſſa complere, qui antè pariter non fuerunt. Tamen hæc ipſa ſi ſolennibus diuerſiſque exercitiis propè quotidie roborentur, non mediocriter iuuant. Nam legionibus ſemper auxilia, tanquam leuis armatura in acie iungebantur, vt in his prœliandi magis adminiculum eſſet, quàm principale ſubſidium. Legio autem propriis cohortibus plena, cùm grauem armaturam, hoc

* *Optimi Libri* barbaræ

* *Hæc genuina lectio eſt. antea fuit* muneribus

hoc eſt, principes haſtarios, triarios, anteſignanos: item leuem armaturam, hoc eſt, ferentarios, ſagittarios, funditores, baliſtarios; cùm proprios & ſibi inſitos equites legionarios, iiſdem matriculis teneat: cùm vno animo, parique conſenſu caſtra muniat; aciem inſtruat, prœlium gerat; ex omni parte perfecta; nullo extrinſecus indigens adiumento; quantamlibet hoſtium multitudinem ſuperare conſueuerat. *Documentum eſt magnitudo Romana, quæ ſemper cum legionibus dimicans, tantum hoſtium vicit, quantum vel ipſa voluit, vel rerum natura permiſit.

* *Aliàs*, Documenti

CAPVT III.

Quæ cauſæ exhauriri fecerint legiones.

LEGIONVM nomen in exercitu permanet hodieque, ſed per negligentiam ſuperiorum temporum, robur infractum eſt, cùm virtutis præmia occuparet ambitio, & per gratiam promouerentur milites, qui promoueri conſueuerant per laborem. Deinde contubernalibus, completis ſtipendiis, per teſtimoniales ex more dimiſſis, non ſunt alij ſubſtituti. Præterea neceſſe eſt, morbo aliquantos debilitari, atq. dimitti, aliquantos [militiam] deſerere, vel diuerſis caſibus interire: vt niſi annis ſingulis, imò ſingulis penè mēſibus in decedentium locum iuniorum turba ſuccedat, quamuis copioſus exhauriatur exercitus. Eſt & alia cauſa, cur attenuatæ ſint legiones. Magnus in illis labor eſt militandi, grauiora arma, *ſera munera *ſeuerior diſciplina. Quod vitantes plerique, in auxiliis feſtinant militiæ ſacramenta percipere, vbi & minor ſudor, & maturiora ſunt præmia. Cato ille Maior, cùm & armis Inuictus eſſet, & Conſul exercitus ſæpè duxiſſet, plus ſe Reipublicæ credidit profuturum, ſi diſciplinam militarem conferret in literas. Nam vnius ætatis ſunt, quæ fortiter fiunt; quæ verò pro vtilitate reipublicæ ſcribuntur, æterna ſunt. Idem fecerunt alij complures, ſed præcipuè Frontinus Diuo Traiano *ob eiuſmodi comprobatur induſtriam Horum inſtituta, horum præcepta, in quantum valeo, ſtrictim fideliterque ſignabo. Nam cùm eaſdem expenſas faciat & diligenter & negligenter exercitus ordinatus, non ſolùm præſentibus, ſed etiam futuris ſeculis proficiet: ſi prouiſione maieſtatis tuæ, Imperator Auguſte, & fortiſſima diſpoſitio reparetur armorum, & emendetur diſſimulatio præcedentium.

* *Exemplaria optima nota conſtanter*, plura
* *Quædam ex iis*, læuior
* *Iterum libri optimi*, ab eiuſmodi comprobatus induſtria.

CAPVT IV.

Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerunt.

IN omnibus auctoribus inuenitur, ſingulos Conſules aduerſus hoſtes copioſiſſimos, non amplius quàm binas duxiſſe legiones, additis auxiliis ſociorum. Tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, vt *cuiuis bello duæ legiones crederentur poſſe ſufficere. Quapropter ordinationem legionis antiquæ ſecundum normam militaris iuris exponam. Quæ deſcriptio ſi obſcurior aut impolitior videbitur, non mihi, ſed difficultati ipſius rei conuenit imputari. Attento itaque animo ſæpius relegenda ſunt, vt memoria intellegentiaque valeant comprehendi. Neceſſe eſt enim inuictam eſſe rempublicam, cuius Imperator militari arte percepta, quantos voluerit faciat exercitus bellicoſos.

* cuicui *Ste.*

CAPVT V.

Quemadmodum legio conſtituatur.

DILIGENTER igitur lectis iunioribus, animis corporibuſque præſtantibus, additis etiam exercitiis quotidianis, quatuor vel eò amplius menſium, iuſſu auſpiciiſque Inuictiſſimi Principis legio formatur. Nam * puncturis in cute punctis milites ſcripti * & matriculis inſerti iurare ſolent. Et ideo militiæ ſacramenta dicuntur. Iurant autem per Deum, & per Chriſtum, & per Spiritum ſanctum, & per maieſtatem Imperatoris, quæ ſecundum Deum generi humano diligenda eſt & colenda. Nam Imperatori, cùm Auguſti nomen accepit, tanquam præſenti & corporali Deo fidelis eſt præſtanda deuotio, & impendendus peruigil famulatus. Deo enim vel priuatus, vel militans ſeruit, cùm fideliter eum diligit, qui Deo regnat auctore. Iurant autem milites, omnia ſe ſtrenuè facturos, quæ præceperit Imperator, nunquam deſerturos [militiam,] nec mortem recuſaturos pro Romana Republica.

* *victuris vera lectio eſt,*
* cum matriculis inſeruntur *Stewech. ex Mſ.*

CAPVT VI.

Quot cohortes in vna ſint legione, item quot milites in vna cohorte.

SCIENDVM eſt autem, in vna legione decem cohortes eſſe debere. Sed prima cohors reliquas, & numero militum & dignitate præcedit. Nam genere atque inſtitutione literarum viros ſele-

ſeri, qui Aquilam portant. Imaginarij vel Imaginiferi, qui Imperatoris Imagines * ferunt. Optiones ab optando appellati, quòd antecedentibus ægritudine præpeditis, hi tanquam * adoptati eorum, atque vicarij ſolent vniuerſa curare. Signiferi, qui ſigna portant: quos nunc Draconarios vocant. Teſſerarij, qui teſſeram per contubernia militum nunciant. Teſſera autem dicitur præceptum ducis, quo vel ad [aliquod] opus, vel ad bellum mouetur exercitus. Campigeni, hoc eſt, anteſignani, ideo ſic nominati, quia eorum opera atque virtute exercitij genus creſcit in campo. Metatores, qui præcedentes, locum eligunt caſtris. Beneficiarij, ab eo appellati, quòd promouentur beneficio tribunorum. Librarij, ab eo, quòd in libros referant rationes ad milites pertinentes. Tubicines, Cornicines, & Buccinatores, qui tuba vel ære curuo, vel buccina committere prœlium ſolent. Armaturæ duplares, quæ binas conſequuntur annonas. Simplares, quæ ſingulas. Menſores, qui in caſtris ad podiſmũ dimetiuntur loca, in quibus milites tentoria figant, vel hoſpitia in ciuitatibus præſtant. Torquati duplares; Torquati ſimplares, quibus torques aureus * ſolidus virtutis præmiũ fuit, quem qui meruiſſet, præter laudem interdum duplas conſequebatur annonas: duplares duas, * ſimplares vnam. Erant & ſecundum annonam candidati duplares, candidati ſimplares. Hi ſunt milites principales, qui priuilegiis muniuntur. Reliqui munifices appellantur, quia * munia facere coguntur.

* *Aliàs* portant.
* *Membrana aliquot, & Modeſtus,* adoptati, cum eorum vicario
* *Libri quidam,* ſolidæ
* *In membranis eſt,* ſeſquiplares vnam ſemis cõſequebantur annonã.
* *Libri aliquot,* muncra

CAP. VIII.

Nomina eorum, qui antiquos ordines ducebant.

VETVS autem conſuetudo tenuit, vt ex primo principe legionis, promoueretur centurio primipili: qui non ſolùm Aquilæ præerat, verumetiam quatuor centurias, hoc eſt, quadringentos milites, in prima acie gubernabat. Hic tanquam caput totius legionis merita cõſequebatur & commoda. Item primus haſtatus duas centurias, id eſt, ducentos homines ducebat in acie ſecunda, quem nunc ducenarium vocant. Princeps autem primæ cohortis centuriam ſemis, hoc eſt, centum quinquaginta homines gubernabat. Ad quem propè omnia, quæ in legione * ordinata ſunt, pertinent. Item ſecundus haſtatus centuriam ſemis, id eſt, centum quinquaginta homines regebat. Triarius prior, centum homines gubernabat: ſic decem centuriæ cohortis primæ, à quinque ordinariis regebantur: quibus magnæ vtilitates, & magnus honor eſt à veteribus conſtitutus: vt

* *Rectius legeris* ordinanda

ceteri milites ex tota legione omni labore ac deuotione contenderent ad tanta præmia peruenire. Erant * enim centuriones, qui ſingulas centurias curabant: qui nunc centenarij nominantur. Erant decani, denis militibus præpoſiti: qui nunc caput contubernij vocantur. Secunda cohors habebat centuriones quinque. Similiter tertia, & quarta, vſque ad decimam cohortem: in tota autem legione erant centuriones quinquaginta quinque.

** etiam omnes Libri, atque ita legendum.*

Caput IX.

De officio præfecti legionis.

Sed legati Imperatoris * ex conſularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones, & auxilia vniuerſa obtemperabant in ordinatione pacis vel neceſſitate bellorum, in quorum locum nunc Illuſtres viros conſtat Magiſtros militum ſubſtitutos, à quibus non tantùm binæ legiones, ſed etiam plures * numeri gubernantur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis; habens comitiuam primi ordinis dignitatem, qui abſente legato, tanquam vicarius ipſius poteſtatem maximam retinebat. Tribuni vel centuriones, ceteriquе milites, eius præcepta ſeruabant. Vigiliarum ſiue profectionis teſſera ab eodem petebatur. Si miles crimen aliquod admiſiſſet, auctoritate præfecti legionis deputabatur à tribuno ad pœnam. Arma omnium militum, item equi, veſtes, & annona, ad curam ipſius pertinebant. Diſciplinæ ius, & ſeueritas, * exercitatio, non ſolùm peditum, ſed etiam equitum legionariorum; præcepto eius quotidie curabatur. Ipſe autem * cuſtòs diligens, & ſobrius, legionem ſibi * creditam aſſiduis operibus ad omnem deuotionem, ad omnem formabat induſtriam: ſciens ad præfecti laudem ſubiectorum redundare virtutem.

**ex conſulibus Stewech. ex Mſſ.*

** Hæc genuina lectio eſt. vulgo numero.*

** Mſſ. exercitio, vide Stewech.*

**iuſtus, Pom. Lætus.*

** Aliàs, traditam*

Caput X.

De officio præfecti caſtrorum.

Erat etiam caſtrorum præfectus; licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus cauſis: ad quem caſtrorum poſitio, valli & foſſæ * deſtinatio pertinebat. Tabernacula vel caſæ militum, cum impedimentis omnibus, nutu ipſius curabantur. Præterea ægri contubernales & medici, à quibus curabantur, expenſæ etiam ad eius induſtriam pertinebant. Vehicula, * ſagmarij, necnon etiam

** Libri ſaniores æſtimatio, & placet Stewechio. deſignatio Lipſio.*

** Hæc vera lectio: malè autem ſagittarij.*

etiam ferramenta, quibus materies* ſecatur vel cæditur, quibus aperiuntur foſſæ,* contexitur vallum aquæ ductus. Item ligna vel ſtramina, arietes, onagri, baliſtæ, ceteraque genera tormentorum, ne deeſſent aliquando, procurabat. Is poſt longam probatamque militiam peritiſſimus omnium legebatur: vt* rectè doceret alios, quod ipſe cum laude feciſſet.

* ſerratur St.
* conſepitur vallum, aqua educitur. Ian. Gulielmius.
* Ita Lipſius. alias certè

Capvt XI.

De officio præfecti fabrorum.

Habet præterea legio* fabros lignarios, inſtructores, carpentarios, ferrarios,* pictores, reliquoſque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turres ligneas, ceteraque, quibus vel expugnantur aduerſariorum ciuitates, vel defenduntur propriæ, præparatos: qui arma, qui vehicula, ceteraque genera tormentorum, vel noua facerent, vel quaſſata repararent. Habebant etiam fabricas ſcutarias, loricarias, arcuarias, in quibus ſagittæ, miſſilia, caſſides, omniaque armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, vt quicquid exercitui neceſſarium videbatur, nunquam deeſſet in caſtris: vſque eò, vt etiam cunicularios haberent, qui ad morem Beſſorum, ducto ſub terris cuniculo, muriſque intra fundamenta perfoſſis, improuiſi emergerent ad vrbes hoſtium capiendas. Horum iudex erat proprius præfectus fabrorum.

* fabros, tignarios, ſtructores, ex Mſ. Modius, & ante eum Turnebus. nec aliter citat Budæus.
* Aliàs piſtores

Capvt XII.

De officio tribuni militum.

Decem cohortes habere legionem diximus: ſed prima erat milliaria, in qua cenſu, genere, literis, formâ, virtute pollentes milites mittebantur. Huic tribunus præerat, armorum ſcientiâ, virtute corporis, morum honeſtate præcipuus. Reliquæ cohortes, prout Principi placuiſſet, à tribunis, vel à præpoſitis regebantur. Tanta autem ſeruabatur exercendi milites cura, vt non ſolùm tribuni, vel præpoſiti contubernales ſibi creditos, ſub oculis ſuis iuberent quotidie meditari, ſed etiam ipſi armorum arte perfecti, ceteros ad imitationem proprio cohortarentur exemplo. Tribuni autem ſolicitudo* per hanc laudatur induſtriam: cùm miles veſte nitidus, armis benè munitus, ac fulgens, exercitij vſu, & diſciplina eruditus* incedit.

* Mſ. Tribuni laudabatur induſtria:
* Tiãcm incedebat

 Capvt

CAPVT XIII.

De centuriis atque vexillis peditum.

PRIMVM ſignum totius legionis eſt Aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per ſingulas cohortes à draconariis feruntur ad prœlium. Sed antiqui,* quia ſciebant in acie, commiſſo bello, celeriter ordines, aciesque turbari, atque confundi; ne hoc poſſet accidere, cohortes in centurias diuiſerunt, & ſingulis centuriis ſingula vexilla conſtituerunt: * ita vt ex qua cohorte, vel quota eſſet centuria, in illo vexillo literis eſſet aſcriptum, quod intuentes, [vel legentes] milites, in quantouis tumultu, à contubernalibus ſuis aberrare non poſſent. Centuriones inſuper, qui nunc centenarij vocantur, tranſuerſis caſſidum* criſtis, vt faciliùs noſcerentur [à ſuis,] quos ſingulas iuſſerunt gubernare centurias: * quatenus nullus error exiſteret, cùm * centeni milites ſequerentur, non ſolùm vexillum ſuum, ſed etiam centurionem, qui ſignum habebat in galeâ. Rurſus ipſæ centuriæ in contubernia diuiſæ ſunt: vt decem militibus ſub vno papilione degentibus, vnus [quaſi] præeſſet decanus, qui caput contubernii nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo quòd coniunctis manibus pariter dimicabant.

* *Lib. V. & Modeſtus,* qui

* ita vt quæ cohors, quota eſſet centuria, illi vexillo, &c. St.

* *Membranæ inſerunt* criſtis literas habebant, *& alia neſcio quid turbãt. vide Stewech.*

* *Aliquot Libri,* quatinus error nõ exiſteret,

* *Aliàs* cuncti

CAPVT XIV.

De turmis equitum legionariorum.

QVEMADMODVM inter pedites centuria vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur. Et habet vna turma equites 32. Huic qui præeſt, decurio nominatur. * Vt enim centum & decem pedites ab vno centurione, ſub vno vexillo gubernantur, ſimiliter 32 equites ab vno decurione, ſub vno vexillo reguntur. Præterea ſicut centurio eligendus eſt, [qui ſit] magnis viribus & procera ſtatura; qui haſtas vel miſſilia peritè iaculetur & fortiter; qui dimicare gladio, & ſcutum rotare doctiſſimè nouerit; qui omnem artem didicerit armaturæ, vigilans, ſobrius, agilis, magis ad facienda, quæ ei imperantur, quàm ad loquendum paratus: [qui] contubernales ſuos ad* diſciplinam retineat; ad armorum exercitium cogat; vt benè veſtiti, & calceati ſint; vt arma omnium defricentur ac ſplendeant: ſimiliter eligendus eſt decurio, qui turmæ equitum præponatur, imprimis * habili corpore, vt loricatus, & armis circundatus omnibus,

* *Ita legendũ docet Stewec. vulgò* & decem *deſideratur.*

* *Aliàs* doctrinam *Aliàs* diſciplinam retineat armorum; exercitum cogat,

* *Mſſ. aliq* habilis, *al.* ſtabili

cum

cum ſummâ admiratione equum poſſit aſcendere; equitare fortiſſimè; conto ſcienter vti; ſagittas doctiſſimè mittere; turmales ſuos, id eſt, ſub curâ ſuâ equites poſitos, erudire ad omnia, quæ equeſtris pugna depoſcit: eoſdem cogere loricas, vel cataphractas, contos, & caſſides frequenter tergere, curare, *ſamiare. Plurimum enim terroris hoſtibus armorum ſplendor importat. Quis credat militem bellicoſum; cuius diſſimulatione, ſitu, ac rubigine arma fœdantur? Non ſolùm autem equites, ſed etiam ipſos equos aſſiduo labore conuenit edomari. Itaque ad decurionem & ſanitatis, & exercitationis tam hominum, quàm equorum pertinet cura.

CAPVT XV.

Quemadmodum legionum acies inſtruantur.

NVNC qualiter inſtruenda ſit acies, ſi pugna immineat, declaretur vnius legionis exemplo: quod ſi vſus exegerit, transferri poſſit ad plures. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à primâ cohorte incipit ordinari in cornu dextro. Huic cohors ſecunda coniungitur. Tertia cohors in mediâ acie collocatur. Huic annectitur quarta. Quinta verò [cohors] ſiniſtrum ſuſcipit cornu. Sed ante ſigna, & * citra ſigna, nec non etiam in primâ acie dimicantes, principes * vocantur, hoc eſt, ordinarij, ceterique principales. Hæc erat grauis armatura, qui habebant caſſides, cataphractas, ocreas, ſcuta, gladios maiores, quos ſpathas vocant, & alios minores, quos ſemiſpathas nominant, plumbatas quinas poſitas in ſcutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina miſſilia; vnum maius; ferro triangulo; vnciarum nouem, * haſtili pedum quinque [&] ſemis, quod pilum vocabant, nunc ſpiculum dicitur, ad cuius iactum exercebantur præcipuè milites, quod arte, & virtute directum, & ſcutatos pedites, & loricatos equites ſæpè tranſuerberabat: aliud minus, ferro triangulo vnciarum quinque, * haſtili trium pedum [&] ſemis, quod tunc verriculum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum: Secunda haſtatorum, armis talibus docetur inſtructa. Poſt hos erant ferentarij & leuis armatura; quos nunc * auxiliatores, & armaturas dicimus; ſcutati qui plumbatis, gladiis, & miſſilibus accincti, ſicut nunc propè omnes milites videntur armati. Erant item ſagittarij cum caſſidibus; cataphractis; & gladiis; ſagittis; & arcubus. Erant funditores, qui ad fundas vel fuſtibalos lapides iaciebant. Erant tragularij, qui ad manubaliſtas, vel

*Ita ingenioſè Steweeh. quem vide.

* Libri meliores, & Modeſtus circa

* Iidem, vocabantur.

* Iidem haſtile

* Iterum haſtile

* ſculiatores Cuiacius. Libri ſaniores exculcatores, alij exſcultatores.

vel arcubaliſtas dirigebant ſagittas. Secunda acies ſimiliter armabatur: in qua conſiſtentes milites, haſtati vocabantur. Sed in ſecunda acie, dextro cornu, cohors ſexta ponebatur: cui iungebatur ſeptima. Octaua cohors mediam aciem tenebat, nona comitante. Decima cohors in ſecunda acie ſiniſtrum ſemper obtinebat cornu.

CAPVT XVI.

Quemadmodum triarij, vel centuriones armentur.

POST omnes autem acies, triarij cum ſcutis, cataphractis & galeis ocreati cum gladiis, ſemiſpathis, plumbatis [&] binis miſſilibus locabantur, qui genu poſito * ſubſidebant, vt, ſi prima acies vinceretur, ab his quaſi de integro reparatâ pugnâ poſſet * ſperari victoria. Omnes autem ſignarij vel ſigniferi, quamuis pedites, loricas minores accipiebant, & galeas ad terrorem hoſtium * vrſinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas, ſcuta, & galeas ferreas: ſed tranſuerſis & argentatis criſtis, vt * faciliùs agnoſcerentur à ſuis.

* *Quidam* obſidebant.
* *Membrane*, reparari. *Ste.* reſpirare
* *In vno Mſ. eſt* hirſutis
* *Mſ.* celerius

CAPVT XVII.

Commiſſa pugna grauem armaturam ſtare pro muro.

ILLVD autem ſciendum eſt, & modis omnibus retinendum: quòd commiſſo bello, prima ac ſecunda acies ſtabat immota. Triarij quoque reſidebant. Ferentarij autem, armaturæ, * ſcutatores, ſagittarij, funditores, hoc eſt leuis armatura, aduerſarios prouocabant ante aciem procedentes: ſi hoſtes fugare poterant, ſequebantur: ſi eorum virtute, * ac multitudine premebantur, reuertebantur ad ſuos, & poſt eos ſtabant. Excipiebat autem prœlium grauis armatura, quæ tanquam murus (vt ita dicam) ferreus ſtabat; & non ſolùm miſſilibus, ſed etiam gladiis cominus dimicabat. Et ſi hoſtes * fugaſſet, non ſequebatur grauis armatura, ne aciem ſuam * ordinemque turbaret, & ad diſperſos recurrentes hoſtes, incompoſitos opprimerent: ſed leuis armatura cum funditoribus, ſagittariis, & equitibus, fugientes ſequebatur inimicos. Hac diſpoſitione, atque cautela ſine periculo legio vincebat, aut ſuperata ſeruabatur incolumis: quia ius legionis eſt, facilè nec fugere, nec ſequi.

* *Ita ex Mſ. Stewech. qui & exculcatores addit. placet Cuiacio* ſcultatores.
* *Mſ.* aut
* *Aliàs*, fugiſſent,
* *Mſ.* ordinationemq.

CAPVT

CAPVT XVIII.

Nomina militum, & gradus in ſcutis eorum aduerſis ſcribenda.

SED ne milites [aliquando] in tumultu prœlij à ſuis contubernalibus aberrarent, diuerſis cohortibus diuerſa in ſcutis ſigna pingebant: vt ipſi nominant *δείγματα*, ſicut etiam nunc moris eſt fieri. Præterea in * aduerſo ſcuto vniuſcuiuſque militis, [literis] erat nomen adſcriptum, addito, ex quâ eſſet cohorte, quáve centuriâ. Ex his ergo apparet, legionem benè inſtitutam, quaſi munitiſſimam eſſe ciuitatem, quæ omnia prœlio neceſſaria ſecum vbique portaret, nec metueret repentinum hoſtium ſuperuentum, quæ etiam in mediis campis ſubito * foſſâ valloque muniretur, * quæ omne genus militum, omne genus contineret * armorum. Si quis igitur pugnâ publicâ ſuperare Barbaros cupit, vt, diuinitatis nutu, diſpoſitione Imperatoris Inuicti, reparētur ex tyronibus legiones, votis omnibus petat. Intra breue autem temporis ſpacium, iuniores diligenter * electi & exercitati quotidie, non ſolùm mane, ſed etiam poſt meridiem, omni armorum diſciplinâ vel arte bellandi, veteres illos milites, qui orbem terrarum integrum ſubegerunt, facilè coæquabunt. * Nec moueatur, [Cæſar, tua maieſtas] quòd olim conſuetudo eſt mutata, quæ viguit: huius felicitatis ac prouiſionis eſt perennitas tua, vt pro ſalute Reipublicæ & noua excogitet, & antiqua reſtituat. Omne opus difficile videtur, * antequam tentes: ceterùm ſi exercitati, & prudentes viri dilectui præponantur, celeriter manus * bellis apta poterit aggregari, & diligenter inſtitui. Quiduis enim efficit ſolertia, ſi competentes non denegentur expenſæ.

* *Libri opti-mi* auerſo
* *M ſſ.* foſſâ ſe v. lloque muniret,
* *Quidam ſcripti*, quæ omne genus militarium contineret armorum.
* *Lib. V.* armaturarum.
* lecti *Steiwe.*
* Nec moueat, quod olim c. e. m. q. viguit. Sed huius, &c. Sed *valet* nam. *vide St.*
* *M ſſ.* ante tentamentū.
* *Alias*, belli

CAPVT XIX.

*Præter corporis * robur, * notarum, & computandi artem in tyronibus eligendam.*

* Mſs *robor*,
* ite *notande*,

SED quoniam in legionibus plures ſcholæ ſunt, quæ literatos milites quærunt; ab his, qui tyrones probant, in omnibus quidem ſtaturæ magnitudinem, corporis * robur, alacritatem animi, conuenit explorari: ſed in quibuſdam notarum peritia, calculandi, computandique [vſus] * exigitur. Totius enim legionis ratio, ſiue obſequiorum, ſiue militarium * numerorum, ſiue pecuniæ quotidie aſſcribitur actis maiore propè diligentiâ, quàm res annonaria, vel ciui-

* robor,
* *M ſſ. pleriq.* eligitur.
* *Mſſ.* numerum, *Stewec.* munerum,

 lis, * po-

* Adi Commentarium Stewech
* ita optimi Mſ. malè vulgò angarias,
* & ne
* Mſ. ac probatis.
* Idem iudicum Vide St.
* Aliàs munera

lis, * polipticis annotatur. Quotidianas etiam in pace vigilias: item excubitum, ſiue * agrarias, de omnibus centuriis, & contuberniis, [quæ] viciſſim milites faciunt; * vt ne quis contra iuſtitiam prægrauetur, aut alicui præſtetur immunitas: nomina eorum, qui vices ſuas fecerunt, breuibus inſeruntur. Quando quis commeatum acceperit, vel quot dierum, annotatur in breuibus. Tunc enim difficile commeatus dabatur, niſi cauſſis iuſtiſſimis * approbatis. Nec aliquibus milites inſtituti deputabantur obſequiis, nec priuata iiſdem negocia mandabantur. Siquidem incongruum videbatur, Imperatoris militem, qui veſte & annonâ publicâ paſcebatur, vtilitatibus vacare priuatis. Ad obſequia tamen * iudicum vel tribunorum, nec non etiam principalium deputabantur milites, qui vocantur accenſi, hoc eſt, poſtea additi quàm fuiſſet legio completa, quos nunc Supernumerarios vocant. Faſcicularia tamen, id eſt, lignum, fœnum, aquam, ſtramen, etiam legitimi milites in caſtra portabant. Munifices enim ab eo appellantur, quòd hæc * munia faciant.

CAPVT XX.

Donatiui partem dimidiam debent apud ſigna milites ſequeſtrare [ſeruandam.]

* Sed depoſitio iſta

ILLVD verò ab antiquis diuinitùs inſtitutum eſt, vt ex donatiuo quod milites conſequuntur, dimidia pars ſequeſtraretur apud ſigna, & ibidem ipſis militibus ſeruaretur, ne per luxum aut inanium rerum comparationem, à contubernalibus poſſit abſumi. Plerique enim homines, & præcipue pauperes, tantum erogant, quantum habere potuerint. * Sepoſitio autem iſta pecuniæ, primùm ipſis contubernalibus docetur accommoda: (Nam cùm publica ſuſtententur annona, ex omnibus donatiuis augetur eorum pro medietate caſtrenſe peculium:) Miles deinde qui ſumtus ſuos ſcit apud ſigna depoſitos, de deſerendo nihil cogitat; magis diligit ſigna: pro illis in acie fortius dimicat, more humani ingenij, vt pro illis habeat maximam curam, in quibus ſuam videt poſitam eſſe ſubſtantiam. Denique decem folles, hoc eſt, decem ſacci, per cohortes ſingulas ponebantur, in quibus hæc ratio condebatur. Addebatur etiam ſaccus vndecimus, in quem tota legio particulam aliquam conferebat, ſepulturæ ſcilicet cauſa, vt ſi quis ex contubernalibus defeciſſet, de illo vndecimo ſacco ad ſepulturam ipſius promeretur expenſa. Hæc ratio apud ſigniferos (vt nunc dicunt) in cophino ſeruabatur. Et ideo

ſigniferi

ſigniferi non ſolùm fideles, ſed etiam literati homines * diligebantur, qui & ſeruare depoſita, & ſcirent ſingulis reddere rationem.

*Aliàs eligebantur.

CAPVT XXI.

In legione ita fieri promotiones, vt per omnes cohortes tranſeant qui promouentur.

NON tantùm humano conſilio, ſed etiam diuinitatis inſtinctu, legiones à Romanis arbitror conſtitutas. In quibus decem cohortes ita ſunt ordinatæ, vt omnium vnum corpus, vna videatur eſſe coniunctio. Nam quaſi in orbem quendam per diuerſas cohortes & diuerſas ſcholas milites promouentur, ita vt ex primâ cohorte ad gradum quempiam promotus vadat ad decimam cohortem: & rurſus ab eâ, creſcentibus ſtipendiis, cum maiore gradu per alias recurrat ad primam. Ideo primipili centurio, poſtquam in orbem omnes cohortes per diuerſas adminiſtrauerit ſcholas, in primâ cohorte ad hanc peruenit palmam, in quâ ex omni legione infinita commoda * conſequitur. Sicut * primicerius in officio præfectorum prætorio ad honeſtum, quæſtuoſumque militiæ peruenit * gradum : ita legionarij equites cohortes ſuas contubernij affectione venerantur, cùm naturaliter equites à peditibus ſoleant diſcrepare. Per hanc ergo contextionem, in legionibus, * & omnium cohortium, equitum, peditumque ſeruabatur vna concordia.

*MS. conſequatur: ſicut p.

*Quidam Libri, primiſcrinius

*Iterùm, finem. Item legionarij,

*Rectius viſum Stewech. & omnibus cohortibus.

CAPVT XXII.

Quid inter tubicines, & cornicines, & claſſicum interſit.

HABET præterea legio tubicines, cornicines, & buccinatores. * Tubicen ad bellum vocat milites, & rurſum receptui canit. Cornicines [& buccinatores erant ornamentum totius legionis in ingreſſu conflictus & eius reditu. Hi] quotiens canunt, non milites, ſed ſigna ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiens ad aliquod opus exituri ſunt ſoli milites, tubicines canunt, [& ſoli milites ad ſigna corũ obtemperant.] [Quotiens mouenda ſunt ſigna, cornicines canunt.] Quotiens autem pugnatur, & tubicines & cornicines pariter canunt. Claſſicum item appellatur, quod buccinatores per cornu dicunt. Hoc inſigne videtur Imperij, quia claſſicum canitur Imperatore præſente, vel cùm in militem capitaliter animaduertitur: quia hoc ex * Imperialibus legibus fieri neceſſe eſt. Siue ergo ad vigilias

* Tubicines a b. vocant m c. recepui canunt Stewech.

* Aliàs Imperatoris

* *Sic iterùm Libri optimi. vulgo* angarias *malè.*

* proceſſibus *Modeſtus.*

gilias vel * agrarias faciendas, ſiue ad opus aliquod, vel ad decurſionem campi exeunt milites, tubicine vocante operantur, & rurſus tubicine admonente ceſſant. Cùm autem mouentur ſigna, aut iam mota figenda ſunt, cornicines canunt. Quod ideò in omnibus exercitiis, & * proceſſionibus cuſtoditur, vt in ipsâ pugnâ faciliùs obtemperent milites, ſiue eos pugnare, ſiue ſtare, ſiue ſequi, vel redire præceperint duces. Siquidem ratio manifeſta ſit, ſemper in ocio debere fieri, quod neceſſariò faciendum videtur in prœlio.

Capvt XXIII.

De exercitatione militum.

* Sed *vt ſuprà cap. 18. nam valet.*

* *Lib. V. & Stewech.* Armaturam quæ feſtis diebus exhibetur in Circo: non tantum armaturæ, quæ ſub cāpi doctore ſunt.

* *Vide Ste*

* ludibus *St.*

* *MS.* trepidantes, *alius* trepidanter

* *Aliàs* ſexcentis pedibus

Legionis ordinatione digeſtâ, ad exercitium reuertamur: vnde (ſicut iam dictum eſt) exercitus nomen accepit. Iuniores quidem, & noui milites, manè, & poſt meridiem, ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem & eruditi ſine intermiſſione ſemel in die exercebantur [in armis.] Neque enim longitudo ætatis, aut annorum numerus artem bellicam tradit: * ſed [continua exercitationis meditatio] poſt quanta volueris ſtipendia, inexercitatus miles ſemper eſt tyro. * Idcirco armaturam, quæ feſtis diebus exhibetur, non-tantùm, qui ſub campi doctore ſunt, ſed omnes æqualiter contubernales quotidianâ meditatione diſcebant. Nam & velocitas vſu ipſo acquiritur corporis, & ſcientia feriendi hoſtem, ſeque protegendi, præſertim ſi gladiis cominus dimicetur. Illud verò maius eſt * quiddam, ordines ſeruare diſcunt, & vexillum ſuum in tantis permixtionibus in ipſa proluſione comitantur, nec inter doctos aliquis error exiſtit, cùm multitudinis ſit tanta confuſio. Ad palum quoque, vel * ſudes iuniores exerceri percommodum eſt, cum latera, vel pedes, aut caput petere punctim, cæſimq́ue condiſcunt. Saltus quoque, & ictus facere pariter aſſueſcant, inſurgere * tripudiantes in clypeum, rurſusq́ue ſubſidere, nunc geſtiendo prouolare cum ſaltu, nunc cedentes in terga reſilire. Miſſilibus etiam palos ipſos procul ferire meditentur, vt & ars dirigendi, & dextræ virtus poſſit adcreſcere. Sagittarij verò, vel funditores, ſcopas, hoc eſt, fruticum vel ſtraminum faſces, pro ſigno ponebant: ita vt * ſexcentos pedes remouerentur à ſigno, vt ſagittis, vel certe lapidibus ex fuſtibalo deſtinatis, ſignum ſæpius tangerent. Propterea ſine trepidatione in acie faciebant, quod ludentes in campo ſemper fecerant. Aſſueſcendum eſt etiam, vt ſemel tantùm funda circa caput

rotetur,

rotetur, cùm ex eâ emittitur ſaxum. Sed & manu ſolâ omnes milites meditabantur libralia ſaxa iactare: qui vſus paratior creditur, quia non deſiderat fundam. Miſſilia quoque, vel plumbatas * iugi perpetuoque exercitio dirigere cogebantur, vſque adeo, vt tempore hyemis de tegulis, vel * ſcandulis, quæ ſi deeſſent, certe de cannis, vluâ, vel culmo, & porticus tegerentur ad equites, & quædam velut baſilicæ ad pedites: in quibus tempeſtate, vel ventis aëre turbato, ſub tecto armis erudiebatur exercitus. Ceteris autem etiam hybernis diebus, ſi niues tantùm, pluuiæque ceſſarent, exerceri cogebantur in campo: ne intermiſſa conſuetudo, & animos militum debilitaret, & corpora. Siluam cædere, portare onera, tranſilire foſſas, natare in mari, ſiue fluminibus, gradu pleno ambulare, vel currere etiam armatos cum ſarcinis ſuis, frequentiſſimè conuenit: vt quotidiani laboris vſus in pace, difficilis non videatur in bello. Siue ergo legio, ſiue auxilia fuerint, exerceantur aſſiduè. Nam quemadmodum bene exercitatus miles prœlium cupit, ita formidat indoctus. Poſtremò ſciendum eſt, in pugnâ vſum ampliùs prodeſſe, quàm vires. Nam ſi doctrina ceſſet armorum, nihil paganus diſtat à milite.

** Ita Libri meliores, atque ita aliàs Vegetius. vulgò malè iugiter.*

* *Mſ.* ſcindulis, *melius.*

CAPVT XXIV.

Exempla adhortationum & exercitij militaris, de aliis artibus tracta.

ATHLETA, venator, auriga, propter exiguam mercedem, vel certè plebis fauorem, quotidiana meditatione * artes ſuas aut ſeruare, aut augere conſueſcunt. Militem (cuius eſt manibus ſeruanda reſpublica) ſtudioſiùs oportet ſcientiam dimicandi, vſumque rei bellicæ iugibus exercitiis cuſtodire: cui contingit non tantùm glorioſa victoria, ſed etiam amplior præda: quemque ad opes, ac dignitates ordo militiæ, & Imperatoris iudicium conſueuit euehere. Artifices * ſcænici ab exercitiis non recedunt pro laude vulgi. Miles ſacramento lectus, ab exercitiis armorum, vel nouellus, vel iam vetuſtus ceſſare non debet, cui pugnandum eſt pro ſalute propria, & libertate communi: præſertim cùm antiqua ſit prudensque ſententia, Omnes artes in meditatione conſiſtere.

* artis ſuæ, aut certare, aut agere cōſueuit. *Sic.*

* *Mſ.* technici *cum gloſsâ,* id eſt poſitores

CAPVT XXV.

Enumeratio ferramentorum, vel machinarum legionis.

LEGIO autem non tantùm militum numero, ſed etiam genere ferramentorum vincere conſueuit. Primùm omnium inſtruitur iaculis, quæ nullæ loricæ, nulla poſſunt ſcuta ſufferre. Nam per ſingulas centurias ſingulas carrobaliſtas habere conſueuit, quibus * muli ad trahendum, & ſingula contubernia ad armandum vel dirigendum, hoc eſt, vndecim homines deputantur. Nam hæ quantò maiores fuerint, tantò longiùs [ac fortiùs] tela iaculantur. Non ſolùm autem caſtra defendunt, verùm etiam in campo poſt aciem grauis armaturæ ponuntur. Ad quarum impetum, nec equites loricati, nec pedites ſcutati poſſunt obſtare. In vnâ autem legione quinquaginta quinque carrobaliſtæ eſſe ſolent. Item decem onagri, hoc eſt, ſinguli per ſingulas cohortes in carpentis * bobus [duobus] portantur armatis: vt ſi fortè hoſtes ad oppugnandum venerint vallum, ſagittis & ſaxis poſſint caſtra defendi. Scaphas quoque de ſingulis trabibus excauatas, cum longiſſimis funibus, & interdum etiam ferreis cathenis, ſecum legio portat: quatenus contextis eiſdem (ſicut dicunt) monoxylis, ſupertectis etiam tabulatis, flumina quæ ſine pontibus vadari nequeunt, tam à peditibus, quàm ab equitatu ſine periculo tranſeantur. Habet ferreos harpagones, quos lupos vocant, & falces ferreas confixas longiſſimis contis. Item ad foſſarum opera * facienda bidentes, ligones, * palos, raſtra, alueos, cophinos, quibus portetur terra. Habet quoque dolabras, ſecures, aſcias, ſerras, quibus materia ac pali dedolantur atque ſerrantur. Habet præterea artifices cum omnibus ferramentis, qui ad oppugnandas hoſtium ciuitates, teſtudines, muſculos, arietes, vineas (vt appellant) turres etiam ambulatorias faciant. Verùm ne ſingula enumerando plura dicantur, vniuerſa quæ in quoque belli genere neceſſaria eſſe creduntur, ſecum legio debet vbique portare, vt in quouis loco fixerit caſtra, armatam faciat ciuitatem.

M ſ. quidam multi

* *In Mſ. &* *V V.* bobus portantur armati:

* faciendum
* palas, rutra, *Stewech.*

FLAVI VEGETI RENATI DE RE MILITARI

LIBRI TERTII

Prologus.

ATHENIENSES & Lacedæmonios ante Macedonas rerum potitos, priſci * teſtantur annales. Verùm apud Athenienſes, non ſolùm rei bellicæ, ſed etiam diuerſarum artium viguit induſtria: Lacedæmoniis autem præcipua fuit cura bellorum. Primi namque experimenta pugnarum de euentibus colligentes, artem prœliorum ſcripſiſſe firmantur vſque eò, vt rem militarem, quæ virtute ſolâ, vel certè felicitate creditur contineri, ad diſciplinam peritiæque ſtudia reuocârint: ac magiſtros armorum (quos τακτικοὺς appellauerunt) iuuentutem ſuam vſum, varietatemque pugnandi præceperint edoceri. O viros ſummâ admiratione laudandos, qui eam præcipuè artem ediſcere voluerunt, ſine quâ aliæ artes eſſe non poſſunt. Horum ſequentes inſtituta Romani, Martij operis præcepta, & vſu retinuerunt, & literis prodiderunt. Quæ per diuerſos autores libroſque diſperſa, Imperator inuicte, mediocritatem meam adbreuiare iuſſiſti, ne vel faſtidium naſceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deeſſet in paruis. Quantum [autem] in prœliis Lacedæmoniorum diſciplina profuerit (vt omittam * ceteros) Xanthippi declaratur exemplo, qui Attilium Regulum, Romanumque exercitum ſæpe victorem, cùm Carthaginienſibus, non virtute, ſed arte ſolus ferret auxilium, proſtratis exercitibus, cepit ac domuit; vnoque congreſſu triumphans, bellum omne confecit. Nec minùs Hannibal petiturus Italiam Lacedæmonium doctorem quæſiuit armorum: cuius monitis tot conſules, tantaſque legiones, inferior numero ac viribus, interemit. Ergo qui deſiderat pacem, præparet bellum. Qui victoriam cupit, milites imbuat

* *Libri VV.* loquuntur

* *Iidem* cetera

buat diligenter. Qui ſecundos optat euentus, dimicet arte, non caſu. Nemo prouocare, nemo audet offendere, quem intellegit ſuperiorem eſſe pugnaturum.

CAPVT I.

Qui modus debeat eſſe exercitus.

* dilectum

PRIMVS liber tyronum * delectum exercitiumque depromſit, ſequens legionis inſtitutionem diſciplinamque edocuit militarem; hic [autem] tertius claſſicum ſonat. Ideò enim illa præmiſſa ſunt, vt hæc, in quibus peritia certaminum, & victoriæ ſumma conſiſtit, diſciplinæ ordine cuſtodito, & intelligerentur celeriùs, & amplius adiuuarent. Exercitus dicitur tam legionum, quàm etiam auxiliorum, nec non etiam equitum, ad gerendum bellum multitudo collecta. Huic modus à magiſtris quæritur armorum. Nam cùm Xerxis, & Darij, & Mithridatis, ceterorumque regum, qui innumerabiles armauerant populos, exempla releguntur, euidenter appâret, nimiùm copioſos exercitus, magis propriâ multitudine, quàm hoſtium virtute depreſſos. Nam pluribus caſibus ſubiacet amplior multitudo. In itineribus pro mole ſuâ ſemper eſt tardior; in longiore autem agmine, etiam à paucis ſuperuentum aſſolet pati. In locis autem aſperis vel fluminibus tranſeundis, propter impedimentorum moras ſæpe decipitur. Præterea ingenti labore numeroſis animalibus equiſque pabula colliguntur. Rei quoque frumentariæ difficultas, quæ in omni expeditione vitanda eſt, citò maiores fatigat exercitus. Nam quantumlibet ſtudioſè præparetur annona, tantò maturius * deficit, quantò pluribus erogatur. Aqua denique ipſa nimiæ multitudini aliquando vix ſufficit. Quòd ſi caſu acies verterit tergum, neceſſe eſt multos cadere de multis, & illos qui effugerint, vt ſemel territos, poſtea formidare conflictum. Veteres autem, qui remedia difficultatum experimentis didicerant, non tam numeroſos, quàm eruditos [armis] exercitus habere voluerunt. Itaque in leuioribus bellis vnam legionem, mixtis auxiliis, hoc eſt, decem millia peditum, & duo millia equitum, crediderunt poſſe ſufficere. quam manum prætores velut minores duces, ad expeditionem ſæpe ducebant. Quòd ſi magnæ hoſtium copiæ dicerentur, conſularis poteſtas cum viginti millibus peditum, & quatuor equitum, tanquam comes maior mittebatur. Quòd ſi infinita multitudo ex gentibus ferociſſimis rebellaſſet, tunc nimiâ neceſſitate cogente; duo duces,

* defit, ſe male ſcribebat ad oram Stewech.

duces, & duo mittebantur exercitus, cum eiuſmodi præcepto: Prouideant, ne quid Reſpublica detrimenti capiat, * Coſſ. alter, vel alter, ambóve. Denique cùm in diverſis regionibus, contra diuerſos hoſtes, à populo Romano annis propè omnibus pugnaretur, ideo ſufficiebant militum copiæ, quòd vtilius iudicabant non tam grandes exercitus habere, * quàm armis inſtructos. Illa tamen ratio eſt ſeruata, ne vnquam amplior multitudo ſociorum * auxiliariúmve eſſet in caſtris, [quàm] ciuium Romanorum.

* conſulum *Vide Stewech.*

* *Quidam Libri,* quàm plures. Illa tamen r. *Alij* quam infinitos inſtructos. *Liber vnus* vò armis *nō agnoſcit.*

* *Ita Stewec.*

Capvt II.

Quemadmodum ſanitas gubernetur exercitus.

NVNC (quod vel maximè prouidendum eſt) quemadmodum ſanitas cuſtodiatur exercitus, admonebo: hoc eſt, locis, aquis, * tempore, medicinâ, exercitio. Locis, ne in peſtilenti regione iuxta * morboſas paludes, ne aridis, & ſine opacitate arborum campis, aut collibus, ne ſine tentoriis æſtate milites commorentur: ne tardiùs egreſſi, & calore ſolis, & fatigatione itineris contrahant morbum, ſed potius in * æſtate luce cœpto itinere ad deſtinata perueniant. Ne ſæua hyeme iter per niues, ac pruinas noctibus faciant, aut lignorum patiantur inopiam, aut minor illis veſtium ſuppetat copia. Nec ſanitati enim, nec expeditioni idoneus miles eſt, qui algere compellitur. Nec pernicioſis vel * paludoſis aquis vtatur exercitus. Nam malæ aquæ potus, veneno ſimilis, peſtilentiam bibentibus generat. Iam verò vt * hoc caſu ægri contubernales opportunis cibis reficiantur, ac medicorum arte curentur, * Principiorum, Tribunorumque & ipſius Comitis, qui maiorem ſuſtinet poteſtatem, iugis quæritur diligentia. Malè enim cum his agitur, quibus neceſſitas & belli incumbit, & morbi. Sed rei militaris periti, plus quotidiana armorum exercitia ad ſanitatem militum putauerunt prodeſſe, quàm medicos. Itaque pedites ſine intermiſſione, imbribus, vel niuibus ſub tecto, reliquis diebus exerceri in campo voluerunt. Similiter equites non ſolùm in planis, ſed etiam in abruptis, & foſſarum hiatu difficillimis ſemitis, ſéque & equos ſuos aſſiduè exercere iuſſerunt, vt nihil iis in neceſſitate prœlij accidere poſſet incognitum. Ex quo intelligitur, quantò ſtudioſiùs armorum artem docendus ſit ſemper exercitus, cùm ei laboris conſuetudo & in caſtris ſanitatem, & in conflictu poſſit præſtare victoriam. Si autumnali, æſtiuoque tempore diutius in iiſdem locis militum multitudo conſiſtat, ex conta-

* *Aliàs* temperie,

* borboſas. *Sic Editio Pariſienſis.*

* *Membrana* æſtu

* *Eadem & V V.* paluſtribus

* occaſu *St. & aliquot Libri.*

* *Ita Stewec.* *vulgo* Principum,

gione aquarum, & odoris ipſius fœditate vitiatis hauſtibus, & aëre corrupto, perniciosiſſimus naſcitur morbus, qui prohiberi non poteſt aliter, niſi frequenti mutatione caſtrorum.

Capvt III.

Quantâ curâ prouidenda ſint, atque ſeruanda pabula, & frumenta.

Ordo poſtulat, vt de commeatu * pabuli frumentique dicatur. Sæpius enim penuria, quàm pugna conſumit exercitum, & ferro ſæuior fames eſt. * Deinde reliquis caſibus poteſt in tempore ſubueniri; pabulatio & annona in neceſſitate, remedium non habent, niſi antè condantur. In omni expeditione * vnum eſt, & maximum telum, vt tibi ſufficiat victus, hoſtes frangat inopia. Antè igitur quàm inchoëtur bellum, de copiis, expenſiſque ſolers debet eſſe tractatus, vt pabula, frumentum, ceteræque annonariæ ſpecies, quas à prouincialibus conſuetudo depoſcit, maturiùs exigantur, & in opportunis ad rem gerendam, ac munitiſſimis locis, amplior ſemper modus, quàm ſufficit, aggregetur. Quod ſi tributa deficiunt, * prærogato auro * comparanda ſunt omnia. Neque enim diuitiarum ſecura poſſeſſio eſt, niſi armorum defenſione ſeruetur. Frequenter autem neceſſitas geminatur, & obſidio ſæpè fit longior quàm putâris, cùm aduerſarij etiam ipſi eſurientes circumſidere non deſinant, quos fame ſperant vincendos. Præterea quicquid in pecore, vel quacunque fruge vinoque hoſtis inferens bellum ad victum ſuum poterit occupare, non ſolùm admonitis per edicta * poſſeſſoribus, ſed etiam coactis per electos * perſcrutatores ad caſtella idonea, & * armatorum firmata præſidiis, vel ad * tutiſſimas conferendum eſt ciuitates, vrgendique prouinciales, vt ante irruptionem, ſeque & ſua mœnibus condant. Reparatio etiam murorum, tormentorumque omnium antè curanda eſt. Nam ſi ſemel hoſtis præuenerit occupatos, metu vniuerſa turbantur. Et quæ ex aliis vrbibus petenda ſunt, intercluſis itineribus denegantur. Sed fidelis * horreorum cuſtodia, & erogatio moderata, conſueuit ſufficere pro copiâ, maximè ſi ab initio procurentur. Ceterùm ſera parſimonia eſt, tum ſeruare cùm deficit. In arduis expeditionibus, per capita magis militum quàm per dignitates ab antiquis præbebantur annonæ, ita vt poſt neceſſitatem eiſdem à Republicâ redderentur. Hyeme lignorum & pabuli, æſtate aquarum vitanda eſt difficultas. Frumenti verò, vini, aceti, nec

* Mſſ. pabulo, frumentoque
* *Aliàs* Verùm
* *Ita Stewec.* *vulgò* vnum & maximũ conſilium,
* *Aliàs* prorogato, *&* *rectius.*
* *Vera lectio, aliàs malè* comprobanda
* *Aliàs* poſſeſſionibus,
* *Lib. V.* perſecutores *Mſſ. aliquot* executores
* *Membrana* armaturæ
* *Lib. V.* firmiſſimas
* *Ita Cuiacius. Malè haſtenus edebatur,* ſeruatorum

nec non etiam ſalis omni tempore neceſſitas declinanda: ita vt vrbes, atque caſtella ab iis militibus, qui minus prompti inueniuntur in acie, armis, ſagittis, fuſtibalis, fundis etiam, & ſaxis, onagris, baliſtisque defendantur. Præcipueque cauendum videtur, ne aduerſariorum dolo, atque periuriis decipiatur prouincialium incauta ſimplicitas. Frequentius enim * conuentionum, paciſque ſimulatio credulis, quàm arma nocuerunt. Qua ratione famem collecti patiuntur hoſtes, diſperſi verò crebris ſuperuentibus facilè vincuntur. *VV. quidam & plerique Mſſ. commerciorum,

CAPVT IV.

Quemadmodum oporteat prouidere, ne milites ſeditionem faciant.

INTERDVM mouet tumultum ex diuerſis locis collectus exercitus: & cùm pugnare nolit, iraſci ſe ſimulat, cur non ducatur ad bellum: quod ii præcipuè faciunt qui in ſedibus ocioſè delicateque vixerunt. Nam aſperitate inſoliti laboris offenſi, quem in expeditione neceſſe eſt ſuſtinere, præterea metuentes prœlium, qui armorum exercitia declinant, ad eiuſmodi præcipitantur audaciam. Cui vulneri multiplex medicina conſueuit opponi, vt dum adhuc ſeparati ſunt, & in ſedibus * ſuis, tribunorum vel vicariorum, nec non etiam * principum ad omnem diſciplinam arctiſſimâ ſeueritate teneantur, nihilque aliud, niſi deuotionem moderationemque cuſtodiant. Campi curſionem (vt ipſi appellant) inſpectionemque armorum aſſiduè faciant, nullis commeatibus vacent. Ad nomen, ad ſigna obſeruare non deſinant. Ad ſagittas iaciendas, ad miſſilia dirigenda, ad iactandos lapides, vel funda, vel manu: ad armaturæ geſtum, ad vectes [iactandos,] pro ſimilitudine gladiorum, punctim cæſimque feriendo, multo die, vſque ad ſudorem ſunt frequentiſſimè detinendi. Curſu etiam & ſaltu ad tranſmittendas foſſas nihilominus imbuendi. Seu mare, ſeu fluuius vicinus eſt ſedibus, æſtiuo tempore ad natandum cogendi ſunt omnes. Præterea ſiluam cædere, iter per dumoſa & * abrupta facere, materiam dedolare, aperire foſſam, occupare aliquem locum, & ne à contubernalibus detrudantur, [in] ſcutis inuicem obuiantibus niti. Ita exercitati, & eruditi in ſedibus milites, ſiue illi legionarij, ſiue auxiliares, ſiue equites fuerint, cùm ad expeditionem ex diuerſis conuenerint * locis, æmulatione virtutis, prœlium magis [neceſſe eſt] habeant optare, quàm ocium. Nemo cogitat de tumultu, qui fiduciam de arte

*Lib. V. ſunt,
* principiorum
* arbuſta
* Mſſ. & VV. numeris,

vel viribus gerit. Dux autem debet eſſe attentus, vt in omnibus legionibus, ſiue auxiliis, vel vexillationibus, à tribunis, vicariis, * principibusq́ue, ſi qui turbulenti, vel ſeditioſi ſunt milites, non pro inuidiâ ſuggerentium, ſed pro rerum veritate cognoſcat, eosq́ue prudentiori conſilio ſegregatos à caſtris, ad agendum aliquid, quod ipſis propè videatur optabile: aut ad caſtella, vrbesq́ue deputet muniendas, atque ſeruandas, tanta ſubtilitate, vt cùm abiiciuntur, videantur electi. Nunquam enim ad contumaciam pari conſenſu multitudo prorumpit, ſed incitantur à paucis, qui vitiorum, ſcelerumq́ue impunitatem ſperant peccare cum plurimis. Quòd ſi * fieri medicinam neceſſitas extrema perſuaſerit, rectius eſt, more maiorum, in auctores criminum vindicari: vt ad omnes metus, ad paucos pœna perueniat. Laudabiliores tamen duces ſunt, quorum exercitus ad modeſtiam labor & vſus inſtituit, quàm illi, quorum milites ad obedientiam, ſuppliciorum formido compellit.

* principiiſque,

* *Aliàs* ferre

CAPVT V.

*Signorum militarium * quot ſint genera.*

* Mſ. & Lib. VV. *quanta*

MVLTA quidem ſunt * ediſcenda, atque obſeruanda pugnantibus: ſiquidem nulla ſit negligentiæ venia, vbi de ſalute certatur. Sed inter reliqua nihil magis ad victoriam proficit, quàm monitis obtemperare ſignorum. Nam cùm voce ſola inter prœliorum tumultus regi multitudo non poſſit, & cùm pro neceſſitate rerum plura ex tempore iubenda, atque facienda ſint; antiquus omnium gentium vſus inuenit, quomodo quod ſolus dux vtile iudicaſſet, per ſigna totus agnoſceret & ſequeretur exercitus. Tria itaque genera conſtat eſſe ſignorum, vocalia, ſemi-vocalia, muta. Quorum vocalia & ſemi vocalia percipiuntur auribus: muta verò referuntur ad oculos. Vocalia dicuntur, quæ voce humana pronunciantur, ſicut in vigiliis, vel in prœlio pro ſigno dicitur: vt puta, VICTORIA. PALMA. VIRTVS. DEVS NOBISCVM. TRIVMPHVS IMPERATORIS, & alia quæcunque voluerit dare is, qui in exercitu habet maximam poteſtatem. Sciendum tamen eſt, iſta * vocabula quotidie debere variari, ne ex vſu hoſtes ſignum agnoſcant, & exploratores inter noſtros verſentur impunè. Semivocalia ſunt, quæ per tubam, aut cornu, aut buccinam dantur. Tuba, quæ directa eſt, appellatur. Buccina, quæ in ſemetipſam æreo circulo flectitur. Cornu, quod ex vris agreſtibus,

* *Lib. V.* dicenda, *Modius*, edicenda,

* *Aliàs*, vocalia

bus, argento nexum, temperato arte ſpiritu, quem canentis flatus emittit, auditur. Nam indubitatis per hæc ſonis agnoſcit exercitus, vtrùm ſtare, vel progredi, an certè regredi oporteat: utrùm longè perſequi fugientes, an receptui canere. Muta ſigna ſunt aquilæ, dracones, vexilla, * flammulæ, tufæ, pinnæ. Quocunque enim hæc ferri * iuſſerit ductor, eò neceſſe eſt ſignum ſuum comitantes milites pergant. Sunt & alia muta ſigna, quæ dux belli in equis, aut indumentis, & in ipſis armis, vt dignoſcatur hoſtis, præcipit cuſtodiri. Præterea manu aliquid, vel flagello, more barbarico, vel certè * motâ quâ vtitur veſte, ſignificat. Quæ omnia in ſedibus, in itineribus, in omni exercitatione caſtrenſi, vniuerſi milites & ſequi, & intelligere conſueſcant. Continuus enim vſus neceſſarius videtur in pace eius rei, quæ in prœlij confuſione ſeruanda ſit. Item mutum, & commune ſignum eſt, quotiens proficiſcente turba excitatus puluis ad ſimilitudinem nubium ſurgit, hoſtiumque prodit aduentum: ſimiliter ſi diuiſæ ſint copiæ, per noctem flammis, per diem fumo ſignificant ſociis, quod aliter non poteſt nunciari. Aliquanti in caſtellorum, aut vrbium turribus appendunt trabes: quibus aliquando erectis, aliquando depoſitis indicant quæ geruntur.

* *Ita legendum ac diſtinguēdum. perperā vulgò & Stewec.*

* *Lib. V.* dixerit

* *Aliàs* mutatâ

Capvt VI.

Quanta ſit ſeruanda cautela, cùm vicinis hoſtibus mouetur exercitus.

Qvi rem militarem ſtudioſiùs didicerunt, aſſerunt plura in itineribus, quàm in ipsâ acie pericula ſolere contingere. Nam in conflictu armati ſunt omnes & hoſtem cominùs vident, & ad pugnandum animo veniunt * præparati. In itinere autem minùs armatus minuſque attentus eſt miles, * & ſuperueniente impetu, vel fraude repentè turbatur. Ideoque omni curâ, omniique diligentiâ prouidere debet dux, ne proficiſcens patiatur incurſum, vel facile, ac ſine damno * repellat illatum. Primùm itineraria omnium regionum, in quibus bellum geritur, pleniſſime debet habere perſcripta: ita vt locorum interualla, non ſolùm paſſuum numero, ſed etiam viarum qualitates perdiſcat: compendia, diuerticula, montes, flumina, ad fidem deſcripta conſideret: vſque eò, vt ſolertiores duces, itineraria prouinciarum, in quibus neceſſitas * geritur, non tantùm adnotata,

* *Aliàs* parati

* *Placet Ste. coniectura,* & ſuperuenientus impetu, vel fraude ſubleſſæ repentur. *vide Stewech.*

* *Lib. V.* deponat

* VV. gerebatur,

ſed etiam picta habuiſſe firmentur, vt non ſolùm conſilio mentis, verùm aſpectu oculorum viam profecturis eligerent. Ad hoc à prudentioribus & honoratis ac locorum gnaris, ſeparatim debet vniuerſa perquirere, & veritatem colligere de pluribus. Præterea * ſub periculo eligendarum viarum, duces idoneos, ſcientesque * percipere, eosque cuſtodiæ mancipare, additâ pœnæ * oſtentatione vel præmij. Erunt enim vtiles, cùm intellegent, nec fugiendi ſibi copiam ſupereſſe, & fidei præmium, perfidiæ parata ſupplicia. Prouidendum quoque, vt ſapientes exercitatique quærantur, ne duorum aut trium error diſcrimen pariat vniuerſis. Interdum autem imperita ruſticitas plura promittit, & credit ſe ſcire, quæ neſcit. Sed cautelæ caput eſt, vt * per quæ loca, vel quibus itineribus ſit profecturus exercitus, ignoretur. Tutiſſimum namque in expeditionibus [creditur] facienda [ab hoſtibus] neſciri. * Ob hoc veteres Minotauri ſignum in legionibus habuerunt, vt quemadmodum ille in intimo & ſecretiſſimo labyrintho abditus perhibetur, ita ducis conſilium ſemper occultum eſſet. Securum iter agitur, quod agendum hoſtes minimè ſuſpicantur. Verùm, quia exploratores altrinſecus miſſi, profectionem * ſuſpicionibus, vel oculis deprehendunt, & interdum transfugæ proditoresque non deſunt, quemadmodum occurri ingruentibus debeat, intimetur. Dux cum agmine exercitus profecturus, fideliſſimos, argutiſſimosque cum equis probatiſſimis mittat, qui loca per quæ iter faciendum eſt, in progreſſu, & à tergo, dextrâ læuâque, perluſtrent, ne aliquas aduerſarij moliantur inſidias. Tutiùs autem operantur exploratores noctibus quàm diebus. Nam quodammodo ipſe ſui proditor inuenitur, cuius ſpeculator fuerit [ab aduerſariis] comprehenſus. Primi ergo equites iter arripiant, inde pedites: impedimenta, * ſagmarij, calones, vehiculaque in medio collocentur, ita vt expedita pars peditum & equitum ſubſequatur. Nam ambulantibus, interdum quidem à fronte, ſed frequentiùs à tergo ſuperuentus infertur. A lateribus quoque pari armatorum manu impedimenta claudenda ſunt. Nam inſidiatores tranſuerſos frequenter incurſant. Illud quoque præcipuè ſeruandum eſt, vt ea pars, ad quam hoſtis venturus creditur, oppoſitis lectiſſimis equitibus, & leui armaturâ, necnon etiam peditibus ſagittariis, muniatur. Quòd ſi * vndique circumfunduntur inimici, vndique debent præparata eſſe ſubſidia. Ne verò repentinus tumultus amplius noceat, antè * commonendi ſunt milites, vt parati ſint animo, vt arma in manibus habeant. * In neceſſitate ſubitâ quæ terrent, prouiſa

* *Aliàs* ſuper periculo eligendo,
* præcipere, *Stewech.*
* *VV.* conteſtatione
* *Aliàs* ad quæ
* *Lib. V.* Sed ob hoc *τὸ* ſed *etiam hic, vt non ſemel ſuprà*, nam *valet*.
* VV. ſuſpectionibus,
* *Hæc genuina lectio. vulgò* ſagittarij,
* *Mſ.* vndiq. funduntur, vndique debent, *&c.*
* *Aliàs* commouendi
* *Ita Stewec. ex VV. & Mß. vulgò* ne neceſſitate ſubitâ terreantur; prouiſa enim nō ſolent e.ſ.

prouiſa non ſolent eſſe formidini. Antiqui diligentiſſimè præcauebant, ne à calonibus interdum vulneratis, interdum timentibus, & * ſagmariis clamore paueſactis, [pugnantes] milites turbarentur: ne diſperſi longiùs aut conglobati amplius, quàm expedit, impedirent ſuos, hoſtibusque prodeſſent. Et ideò ad exemplum militum, etiam impedimenta ſub quibuſdam ſignis ordinanda duxerunt. Denique ex ipſis calonibus (quos galearios vocant) idoneos ac peritos vſu legebant, quos non amplius quàm ducentis * ſagmariis puerisque præficerent. Hisque vexilla dabant, vt ſcirent ad quæ ſigna deberent impedimenta colligere. Sed propugnatores ab impedimentis laxamento aliquo diuiduntur, ne conſtipati lædantur * in prœlio: Ambulante exercitu vt locorum varietas aduenerit, ita defenſionis ratio varietur. Nam in campis patentibus equites magis ſolent impugnare, quàm pedites. At verò in locis ſilueſtribus vel montuoſis, ſiue paluſtribus pedeſtres magis formidandæ ſunt copiæ. Illud quoque vitandum, ne per negligentiam aliis feſtinantibus, aliis tardiùs incedentibus, interrumpatur acies, aut certè tenuetur. Continuò enim hoſtes * inter prolata peruadunt. Interponendi ergo ſunt exercitatiſſimi campi * doctores, vicarij, vel tribuni, qui alacriores tardent, & pigriùs incedentes accelerare compellant. Nam qui multum præceſſerint, ſuperuentu facto, non tam redire, quàm effugere cupiunt. Qui verò extremi ſunt, deſerti à ſuis, vi hoſtium, & propriâ deſperatione ſuperantur. Sciendum etiam, quòd aduerſarij in his locis quæ ſibi oportuna intelligunt, ſubſeſſas occultiùs collocant, vel aperto Marte impetum faciunt. Sed ne ſecreta noceant, ducis præſtat induſtria, quem omnia priùs conuenit explorare. Deprehenſa verò ſubſeſſa, ſi circumueniatur * vtiliter, plus periculi ſuſtinet, quàm parabat inferre. Aperta autem vis ſi præparetur in montibus, altiora loca præmiſſis ſunt præſidiis occupanda, vt cùm hoſtis aduenerit, reperiatur inferior, nec audeat obuiare, cùm tam à fronte, quàm ſupra caput ſuum cernat armatos. Quòd ſi anguſtæ ſint viæ, ſed tamen tutæ, melius eſt præcedere cum ſecuribus, ac * dolabris milites, & cum labore vias aperire, quàm in optimo itinere periculum ſuſtinere. Præterea noſſe debemus hoſtium conſuetudinem: * vtrùm nocte, an incipiente die, an horâ reficiendi, laſſis ſuperuenire conſueuerint: & deuitare quod illos facturos putamus ex more. Iam verò vtrùm peditibus, an equitibus; vtrùm contatis, an ſagittariis amplius valeant; vtrùm numero hominum, an armorum munitione præcellant, ſcire nos conuenit: & ordinare quod nobis vtile, illis

* *Sic iterum legendum.* *vulgò* ſagittariis

* *Et hic vulgò erat* ſagittariis, *in aliis monſtrosè* ſagiſarciariis

* *Ita Stewec.* *vulgò* in prœlio, ambulãte exercitu. Vt locorum, *&c.*

* *VV.* & *quidam Mſ.* interpolata

* ductores,

* viriliter *Ste.*

* dolatoriis *eſt in aliquibus membranis.*

* *Item* vtrum de nocte,

illis doceatur aduerſum. Tractare quoque, per diem, an per noctem iter expediat inchoari: quanta locorum interualla ſint, ad quæ cupimus peruenire: ne æſtate, aquæ penuria obſit euntibus; ne hyeme, difficiles, aut inuiæ occurrant paludes, maioresque torrentes: & impedito itinere circumveniatur exercitus, priuſquam ad deſtinata perveniat. Vt enim noſtra commoditas eſt, ſapienter iſta vitare: ita ſi aduerſariorum imperitia vel diſſimulatio occaſionem nobis dederit, non oportet omitti, ſed explorare ſolicitè, proditores, ac transfugas inuitare. vt quid hoſtis moliatur, in præſenti, vel in futurum poſſimus agnoſcere: paratiſque equitibus, ac levi armaturâ, ambulantes eoſdem [clàm,] vel pabula, victumque quærentes, improuiſo terrore decipere.

CAPVT VII.

Quemadmodum flumina, quæ maiora ſunt, tranſeantur.

* *V. & Mſ.* grandis

In tranſitu fluuiorum * grauis moleſtia negligentibus frequenter emergit. Nam ſi aqua violentior fuerit, aut alueus latior, impedimenta, pueros, & ipſos interdum ignauiores ſolet mergere bellatores. Ergo explorato vado, duæ acies equitum, electis animalibus ordinantur, interuallis competentibus ſeparatæ, vt per medium pedites & impedimenta tranſeant. Nam acies ſuperior, aquarum impetum frangit: inferior, qui rapti ſubuerſique fuerint, colligit atque tranſponit. At cùm altior fluctus nec equitem nec peditem patitur, ſi per plana decurrat, ductis multifariam ſpargitur foſſis, diuiſusque facile tranſitur. Nauigeri verò amnes, * haſtilibus fixis, ac ſuperpoſitis * tabulatis peruij fiunt: vel certè tumultuario opere colligatis inanibus cuppis, additiſque trabibus tranſitum præbent. Expediti verò equites faſces de cannis aridis vel vluâ facere conſueuerunt, ſuper quos loricas & arma, ne * udentur, imponunt. ipſi equique natando tranſeunt, colligatoſque ſecum faſces pertrahunt * ſociis. Sed commodiùs repertum eſt, vt monoxylos, hoc eſt, paulò latiores ſcaphulas, ex ſingulis trabibus excauatas, pro genere ligni & ſubtilitate leuiſſimâ, carpentis ſecum portet exercitus, tabulatis pariter, & clauis ferreis præparatis. Ita abſque morâ conſtructus pons, & funibus (qui propterea habendi ſunt) vinctus, lapidei arcus ſoliditatem præſtat in tempore. Sed * inſtantes aduerſarij ad tranſitus fluminum, inſidias, vel ſuperuentus facere conſueuerunt. Ob quam neceſſitatem in vtraque ripâ collocantur armata præſidia, ne alueo inter-

* *Aliàs* haſtis *ſed vera lectio eſt* ſtylis fixis, *vide St.*
* *Mſ.* tabulamentis
* *Ita Stewec.* *vulgò* prodentur,
* loris. *Ste. Alij* ad ſocios
* *Ita St* *vul.* Sed inſtant aduerſarij a. t. fluminum, inſidiaſque, Sed *hoc iterum* nam *valet.*

interueniente, diuiſi opprimantur ab hoſtibus. Cautius tamen eſt, ſudes ex vtrâque parte præfigere, ac ſine detrimento, ſi qua vis illata fuerit, ſuſtinere. Quod ſi pons non tantùm ad tranſitum, ſed etiam ad recurſum & commeatus neceſſarius fuerit; tunc in vtroque capite, percuſſis latioribus foſſis, aggereque conſtructo, defenſores milites debet accipere, à quibus tam diu teneatur, quàm diu locorum neceſſitas poſtulat.

CAPVT VIII.

Quemadmodum caſtra debent ordinari.

CONSEQVENS videtur, itineris obſeruatione deſcriptâ, ad caſtrorum (in quibus manendum eſt) venire rationem. Non enim [belli tempore] ad * ſtatiua, vel manſionem ciuitas * murata ſemper occurrit, & incautum eſt plenumque diſcriminis, exercitum paſſim ſine aliqua munitione conſidere: cùm militibus ad capiendum cibum occupatis, ad * munera facienda diſperſis, facilè nectantur inſidiæ. Poſtremò noctis obſcuritas, neceſſitas ſomni, paſcentium equorum diſperſio, occaſionem ſuperuentibus præſtat. In metandis caſtris non ſufficit locum bonum legere, niſi talis ſit, vt alter eo non poſſit melior inueniri: ne vtilior prætermiſſus à nobis, & ab aduerſariis occupatus, apportet incommodum. Cauendum quoque, ne per æſtatem, aut morboſa in proximo, aut ſalubris aqua ſit longius: Hyeme, ne pabulatio deſit, aut lignum: ne ſubitis tempeſtatibus campus, in quo manendum eſt, ſoleat inundari: ne ſit in abruptis ac deuiis, ne circumſedentibus aduerſariis difficilis præſtetur egreſſus: ne ex ſuperioribus locis, miſſa ab hoſtibus in eum tela perueniant. Quibus cautè ſtudioſeque prouiſis, pro neceſſitate loci, vel quadrata, vel rotunda, vel trigona, vel oblonga caſtra conſtitues. Nec * vtilitati præiudicat forma. Tamen pulchriora creduntur, quibus, vltra latitudinis ſpacium, tertia pars longitudinis additur. Ita autem ab agrimenſoribus * podiſmum menſuræ colligi oportet: vt ad quantitatem concludatur exercitus. Nam propugnatores anguſta conſtipant, & vltrà quàm cõuenit, latiora diffundunt. *Tribus autem modis diffiniunt caſtra muniri poſſe. Primum in vnius noctis tranſitum, & itineris, occupatione leuiore cùm ſublati ceſpites ordinantur, & aggerem faciunt, ſupra quem valli, hoc eſt, ſudes, vel tribuli lignei per ordinem digeruntur. Ceſpes autẽ circumciditur ferramentis, qui herbarum radicibus continet terram: fit altus * ſemis pedem,

* *Aliàs* ſtatiuam
* *Aliàs*, munita
* *Aliàs*, munia & munimina *item*, munera capienda
* *Mſs. quidam* potiſſimùm menſuram
* *Iidem*, Tribus autem modis efficiunt foſſas. *Et*, Tres autem modos definiunt foſſæ.
* *VV.* ſemiſſem, latus pedem.

latus pedem, longus pedem ſemis. Quòd ſi terra ſolutior fuerit, vt ad ſimilitudinem lateris, ceſpes non poſſit abſcindi, tunc opere tumultuario foſſa * perducitur, lata pedes quinque, alta tres: cuius intrinſecus agger excreſcit, vt ſine metu ſecurus requieſcat exercitus. Statiua autem caſtra æſtate vel hyeme, hoſte vicino, maiore curâ ac labore firmantur. Nam ſingulæ centuriæ, diuidentibus campi * doctoribus [& * principiis,] accipiunt pedaturas, & ſcutis, ac ſarcinis ſuis in orbem circa propria ſigna diſpoſitis, cincti gladio, foſſam aperiunt, latam aut nouem, aut vndecim, aut tredecim pedibus: vel, ſi maior aduerſariorum vis metuitur, * pedibus decem & ſeptem. Imparem enim numerum obſeruari moris eſt. Tum ſepibus ductis, vel interpoſitis ſtipitibus, ramiſque arborum, ne terra facilè dilabatur, agger erigitur. Super quem ad ſimilitudinem muri, & pinnæ, & propugnacula componuntur. Opus hoc centuriones decempedis metiuntur, ne minùs foderit, aut errauerit alicuius ignauia. Id etiam tribuni circumeunt, nec antè diſcedunt, [qui ſtrenui ſunt,] quàm fuerint vniuerſa perfecta. Ne tamen aliquis ſuperuentus laborantibus fiat, omnes equites & pars peditum, quæ non operatur, priuilegio dignitatis ante foſſam in procinctu armata conſiſtit, vt ingruentes repellat inimicos. Prima igitur ſigna locis ſuis intra caſtra ponuntur, quia nihil eſt venerabilius eorum maieſtate militibus. Deinde duci prætorium, eiuſque comitibus præparatur, * ac tribunis tabernacula collocantur, quibus per contubernales deputatos ad * munia, aqua, lignum, & pabula miniſtrantur. Tunc pro gradu legionibus & auxiliis, equitibus, & peditibus, loca in quibus papiliones tendant, deputantur in caſtris: ac de ſingulis centuriis quaterni equites & quaterni * pedites, excubitum noctibus faciunt. Et quia impoſſibile videbatur in ſpeculis per totam noctem vigilantes ſingulos permanere, ideò in quatuor partes ad clepſydram ſunt diuiſæ vigiliæ, vt non ampliùs quàm tribus horis nocturnis neceſſe ſit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ committuntur. Et finitis horis à cornicine reuocantur. Idoneos tamen tribuni & probatiſſimos eligunt, qui vigilias circumeant, & renuncient, ſi qua emerſerit culpa, quos circuitores appellabant. Nunc militiæ factus eſt gradus, & * circitores vocantur. Sciendum tamen eſt, equites extra vallum nocturnas * excubias facere debere. Per diem autẽ caſtris poſitis, * alij manè, alij poſt meridiem propter fatigationem hominũ equorumq. * agrarias faciunt. Inter præcipua conuenit ducem prouidere ſiue in caſtris, ſiue in ciuitate conſiſtat, vt animalium paſcua, ſubuectio frumenti, cetera-

* percutiatur, *St.* præducitur, *Lipſius.*

* ductoribus

* *Ita St.* vulgò principibus,

* *M ſ.* vnus pedibus nouemdecim. *Alter* pedibus decem & ſeptem vel nouem.

* hinc

* *Aliàs,* munera;

* *Ita M. ſ. & Modeſtus.* vulgò pedites, qui excubitũ noctibus faciunt, eliguntur.

* *Palmerius & vnus Mſ.* circatores

* *Aliàs* vigilias

* VV. alij mane, alij meridie, alij p.m.

* *Hæc vera ſcriptura, vulgò angarias: & ſic etiam hic quidam Scripti.*

ceterarumque ſpecierum, aquatio, lignatio, pabulatio ſecura ab hoſtium reddatur incurſu. Quod aliter non poteſt euenire, niſi per loca idonea, qua noſtrorum ambulat commeatus, præſidia * diſponantur, ſiue illæ ciuitates ſint, ſiue caſtella murata. Quòd ſi non reperitur antiqua munitio, opportunis locis circundata maioribus foſſis tumultuaria caſtella firmantur. Nam à caſtris diminuto vocabulo ſunt nuncupata caſtella. Intra quæ in * agrariis aliquanti pedites, equiteſque degentes, tutum iter commeantibus præſtant. Difficile enim hoſtis ad ea loca audet accedere, in quibus & à fronte & à tergo nouit aduerſarios commorari.

VV. diſpartiantur,

Sic optimi Lib. & Turneb. vulgò angariis

CAPVT IX.

Quæ & quanta conſideranda ſint, vt intelligatur, vtrùm ſuperuentibus & inſidiis, an publico debeat Marte confligi.

QVISQVIS hos artis bellicæ commentarios, ex probatiſſimis autoribus breuiatos legere dignabitur, quamprimùm * legem prœlij, depugnandique cupit audire præcepta: ſed conflictus publicus duarum vel trium horarum certamine diffinitur: poſtquam partis eius, quæ ſuperata fuerit, * ſpes omnis intercidit. Ideò omnia antè cogitanda ſunt, antè tentanda, antè facienda, quàm ad vltimum veniatur abruptum. Boni enim duces * non aperto Marte prœlium, in quo eſt commune periculum, ſed ex occulto ſemper attentant, vt integris ſuis, * quantos poſſint hoſtes interimant certè, vel terreant: in quâ parte, * quæ neceſſaria admodum ſunt, ab antiquis reperta perſcribam. Præcipua * res, & vtilitas ducis eſt, vt adhibitis ex vniuerſo exercitu ſcientibus belli, & ſapientibus viris, de ſuis & hoſtium copiis ſæpius tractet; omni, quæ plurimum nocet, adulatione ſummôtâ; vtrùm majorem numerum pugnatorum ipſe, an hoſtes habeant; vtrùm ipſius, an aduerſariorum homines magis armati ſint, & muniti. Qui magis exercitati, qui ſint in neceſſitatibus fortiores. Quærendum eſt etiam, vtra pars equites, vtra pedites habeat meliores. Sciendumque in peditibus vel maximè conſiſtere robur exercitus: & inter ipſos equites, * quis contatis, quis ſagittariis antecedat. Quis plures loricas induat, quis vtiliores equos adduxerit. Poſtremò loca ipſa, in quibus pugnandum eſt, vtrùm inimicis, an nobis videantur accommoda. Nam ſi equitatu gaudemus, campos debemus optare; ſi pedite, loca eligere anguſta, foſſis, paludibus, vel arboribus impedita, & aliquoties montuoſa: cui magis

VV. rationem

Aliàs, ſpes omnes intercidunt.

Libri aliquot, non aperto prælio,

Aliàs quãtum

Lib. V. quæ neceſſaria ſunt, quemadmodum ab a. r. p.

ars.

Ita Stewec. vulgò, qui contatis, qui ſagittariis antecedant.

victus abundet, aut deſit: nam fames (vt dicitur) intrinſecus pugnat, & vincit ſæpiùs,* quàm ferrum. Maximè autem tractandum eſt, vtrùm expediat neceſſitatem protrahi, an celeriùs dimicari: interdum enim ſperat aduerſarius expeditionem citò poſſe finiri: & ſi dilata fuerit in longum, aut penuria maceratur, aut deſiderio ſuorum reuocatur ad propria: aut nihil magnum faciens, per deſperationem abire compellitur. Tunc fracti labore & tædio plurimi deſerunt, aliquanti produnt, aliquanti ſe tradunt. Quia aduerſis rebus rarior fides eſt, & nudari incipit, qui copioſus aduenerat. Ad rem pertinet qualis ipſe aduerſarius, vel eius comites [optimateſque] ſint, noſſe: vtrùm temerarij, an cauti; audaces, an timidi;* ſcientes artem bellicam, an ex vſu temerè pugnantes; quæ gentes cum his fortes, quæ've ignauæ pugnauerint; noſtra auxilia cuius fidei, quarumque ſint virium; quos animos illius copiæ, quos habeat noſter exercitus, quæ pars ſibi magis victoriam repromittat. Eiuſmodi enim cogitationibus virtus augetur, aut frangitur. Deſperantibus autem creſcit audacia adhortatione ducis, & ſi nihil ipſe timere videatur. creſcit animus, ſi ex inſidiis, vel occaſione aliquid fortiter feceris; ſi hoſtibus adverſæ res cœperint euenire; ſi vel infirmiores, aut minus armatos ex inimicis potueris ſuperare. Cavendum autem eſt, ne dubitantem, aut formidantem exercitum ad pugnam publicam aliquando producas. Intereſt, tyrones, an veteres milites habeas; vtrùm ante breue tempus in expeditionibus fuerint, an per annos aliquos in pace durârint. Nam pro tyronibus accipiendi ſunt, qui pugnare longo tempore deſierunt. Sed cùm legiones, auxilia, vel equites ex diuerſis * aduenerint locis, dux optimus, & ſeparatim ſingulos numeros per tribunos electos, quorum ſcitur induſtria, omni genere exercere debet armorum: & pòſt in vnum collectos, quaſi depugnaturos conflictu publico,* exercebit ipſe. Sæpius tentabit quid artis poſſint habere, quid virium; quemadmodum ſibi ipſi conſentiant, vtrùm ad tubarum monita, ad ſignorum indicia, ad præcepta, vel nutum ſuum diligenter obtemperent. Si errant in aliquibus, exerceantur, atque doceantur, quàm diu poſſint eſſe perfecti. Si verò in campi curſione, in ſagittando, in iaculando, in ordinandâ acie ad plenum fuerint eruditi, ne ſic quidem temerè, ſed occaſione captâ, ad publicam *ducendi ſunt pugnam. * Sed antè minoribus prœliis imbuendi. Dux itaque vigilans, ſobrius, prudens, tanquam de ciuili cauſſâ inter partes iudicaturus, adhibito conſilio, de ſuis & aduerſarij copiis iudicet. Et ſi multis rebus ſuperior inuenitur, opor-

tunum

Quidam ſcripti. quàm ferrum. extrinſecus. Aliàs Editi VV. & Scripti, ſine ferro. Vel maximè autem. & hoc probat Stewech.

M. ſ. ſcientes artē bellicam, an non: ex vſu, an temerè pugnantes; fortes gentes, an ignauæ ſint;

Lib. V: euenerint.

Ita Stewec. Malè hactenus omnes, exercebit. Ipſe ſæpius tentabit,

Aliàs deducendi & educendi

Ita VV & M. ſ: Aliàs malè, Et antè vel Sed; vt aliquoties ſuprà; valet nam.

tunum ſibi ne differat inire conflictum. Si verò aduerſarium intellegit potiorem, certamen publicum vitet. Nam pauciores numero, & inferiores viribus, ſuperuentus & inſidias facientes, ſub bonis ducibus reportauerunt ſæpè victoriam.

CAPVT X.

Quid oporteat fieri, ſi quis deſuetum à pugnâ exercitum habeat vel tyronem.

OMNES artes, omniaque opera quotidiano vſu & iugi exercitatione proficiunt. Quod ſi in paruis verum eſt, quantò magis decet in maximis cuſtodiri? Quis autem dubitat, artem bellicam rebus omnibus eſſe potiorem, per quam libertas retinetur, & * dignitas propagatur, prouinciæ conſeruantur, & imperium? Hanc quondam relictis doctrinis omnibus Lacedæmonij, & pòſt coluere Romani. Hanc ſolam hodieque Barbari putant eſſe ſeruandam. cetera aut in hac arte cõſiſtere, aut per hanc aſſequi ſe poſſe confidunt. Hæc dimicaturis eſt neceſſaria, per quam vitam retineant, & victoriam conſequantur. Dux ergo, cui * tantæ poteſtatis inſignia tribuuntur, cuius fidei, atque virtuti poſſeſſorum fortunæ, tutelæ vrbium, ſalus militum, Reipublicæ creditur gloria, non tantùm pro vniuerſo exercitu, ſed etiam pro ſingulis contubernalibus debet eſſe ſolicitus. Si quid enim illis eueniat in bello, & ipſius culpa, & publica videtur iniuria. Ergo ſi tyronem, vel diu armis deſuetum exercitum ducit, ſingulorum legionum ſiue auxiliorum, necnon etiam vexillationum vires, animos, conſuetudinem, diligenter exploret. Sciat etiam (ſi poteſt fieri) nominatim, quis comes, quis tribunus, quis domeſticus, quis contubernalis, quantum poſſit in bello, * autoritatemque maximam ſeueritate ſumat, omnes culpas militares legibus vindicet, nulli * errantium credatur ignoſcere, in diuerſis locis, in diuerſis occaſionibus omnium experimenta præcipiat. His (vt oportet) curatis, cùm diſperſi ad prædandum * ſecuri oberrant hoſtes, tunc probatos equites, ſiue pedites cum tyronibus, aut inferioribus mittat, vt ex occaſione fuſis inimicis, & illis peritia, & reliquis creſcat audacia. Ad tranſitus fluuiorum, ad præcipitia montium, ad ſilvarum anguſtias, ad paludum, & * viarum difficultates, ſuperuentus nullo ſciente diſponat, atque iter ſuum ita temperet, vt aut cibum capientes, aut dormientes, aut * vacantes certè, ſecuros, inermes, diſcalciatos, * diſtractis equis, nihil ſuſpicantes ipſe paratus inuadat,

* *Ita quidam Scripti. vulgò* dignitas prouinciæ propagatur, & conſeruatur imperium.

* *Lib V.* tantæ artis poteſtates & inſignia

* *VV. & Mſſ.* autoritatem ſeueritatémque maximã ſumat.

* *Lib. V. & Mſ.* errori

* *VV. quidam* ſecuriores

* *Mſ.* malis

* vagantes *Stewech.*

* *Idem* diſtratis ſiue deſtratis

inuadat, quatenus in huiuſmodi certaminibus ſui fiduciam colligant. Nam qui ante longum tempus, aut omnino nunquam viderint homines vulnerari, vel occîdi, cùm primùm aſpexerint, * perhorreſcunt: & pauore confuſi, de fugâ magis quàm de conflictu incipiunt cogitare. Præterea ſi excurrant aduerſarij, longo itinere fatigatos aggrediatur, & vltimos vel certè inſperatos ſuperueniat. Eos etiam, qui longè à ſuis aut pabuli, aut * prædæ gratiâ commorantur, ſubitò occupet cum dilectis. Illa enim antè tentanda ſunt, quæ ſi male ceſſerint, minus noceant; ſi benè, plurimùm proſint. Inter hoſtes diſcordiarum ſerere cauſſas, ſapientis eſt ducis. Nulla enim, quamuis minima natio, poteſt ab aduerſariis perdeleri, niſi propriis ſimultatibus ſe ipſa conſumpſerit. Nam ciuile odium ad inimicorum perniciem præceps eſt, ad vtilitatem ſuæ defenſionis incautum. Vnum illud in hoc opere prædicendum eſt, vt nemo deſperet fieri poſſe, quæ facta ſunt. Dicat aliquis: Multi anni ſunt, quibus nullus foſsâ, vel aggere, valloque manſurum circumdat exercitum. * Reſpondebitur: Si fuiſſet iſta cautela, nihil nocturni aut diurni ſuperuenientes hoſtium nocere potuiſſent. Perſæ imitantes Romanos, ductis foſſis caſtra conſtituunt; & quia arenoſa ſunt propè omnia, ſaccos, quos inanes portant, ex puluerulentâ (quæ effoditur) terrâ complent, eorumque cumulo aggerem faciunt. Omnes Barbari, carris ſuis in orbem connexis, ad ſimilitudinem caſtrorum, ſecuras à ſuperuentibus exigunt noctes. Veremur *, ne diſcere nequeamus, quæ à nobis alij didicerunt? Hæc ex libris diſcenda, quæ vſu antea ſeruabantur. ſed omiſſa diu nemo quæſiuit; quia vigentibus pacis officiis, * procul aberat bellorum neceſſitas. Sed ne impoſſibile videatur diſciplinam, cuius vſus intercidit, reparari, * doceamur exemplis. Apud veteres * res militaris in obliuionem ſæpiùs venit, ſed priùs à libris reperita eſt, poſteà ducum autoritate firmata. Scipio Aphricanus ſub aliis Imperatoribus Hiſpanienſes exercitus frequenter victos accepit; hos diſciplinæ regulâ cuſtoditâ, omni opere, foſſiſque faciendis ita diligenter exercuit, vt diceret fodientes luto inquinari * debere, qui madere hoſtium ſanguine noluiſſent. * Ipſos denique Numantinos, captâ ciuitate, ſic concremauit, vt nullus euaderet. Metellus in Aphricâ, Albino imperante, ſubiugatum accepit exercitum, quem ita emendauit veteribus inſtitutis, [& diſciplinâ maiorum,] vt poſtea eos, à quibus ſub iugum miſſi fuerant, ſuperarent. Cimbri [quoque] Cæpionis, & Manlij [& Syllani] legiones inter Gallias * deleuerunt: quarum reliquias cùm C. Marius ſuſcepiſſet, ita erudiuit

* *M.ſ.* horreſcunt: *Alius* expaueſcũt:

* *M.ſ. potus, & quidem de prædâ paulò ante dixit:*

* *M.ſ.* Reſpondebis: ſi fuiſſet ibi cautela. *Hinc* Steweck. R. ſ. fuiſſet inibi cautela.

* *Lib. V.* ne dicere debeamus quid à nobis, *&c.*

* *VV. & M.ſ.* procul aberat neceſſitas belli.

* *M.ſ.* ducemur

* ars

* *Alibi,* deberent,

* *Ita Stewec.* *vulgò,* Cum ipſis denique Numãtinos ſic captâ ciuitate concremauit (*al.* ſuperauit) vt nullus euaſerit.

* *VV.* debellarunt;

diuit ſcientia & arte pugnandi, vt innumerabilem multitudinem non ſolùm Cimbrorum, ſed etiam Teutonum & * Ambronum publico Marte deleret. Facilius autem eſt ad virtutem nouos * inſtruere, quàm reuocare perterritos.

CAPVT XI.

Quæ ipſo die procuranda ſint, quo publica committitur pugna.

PRÆMISSIS leuioribus artibus belli, ad publici conflictus incertum, & ad fatalem diem nationibus ac populis, ratio diſciplinæ militaris inuitat. Nam in euentu aperti Martis victoriæ * plenitudo conſiſtit. Hoc ergo tempus eſt, quo tantò magis duces debent eſſe ſoliciti, quantò maior ſperatur diligentibus gloria, & maius periculum comitatur ignauos: in quo momento peritiæ vſus, pugnandi doctrina, conſilium dominatur. Veteribus ſeculis mos fuit, parco cibo curatos milites ad certamen educere, * vt citatiores ſumpta eſca redderet, & longiore conflictu non fatigarentur inediâ. Præterea obſeruandum eſt præſentibus hoſtibus, ſiue ex caſtris, ſiue ex ciuitate producas ad prœlium, nedum per anguſta portarum particulatim procedit exercitus, à collectis & præparatis debilitetur inimicis. Ideoque prouidendum eſt, vt antè omnes milites egrediantur portas, & * aciem conſtruant antè, quàm hoſtes aduenіant. Quòd ſi intra ciuitatem manentibus, * parati aduenerint, aut differatur egreſſus, aut certè diſſimuletur: vt cùm aduerſarij inſultare cœperint his, quos non putant exituros; aut cùm ad prædam, vel redeundum conuerterint animum, & ordines ſoluerint, tunc illis ſtupentibus * lectiſſimi prorumpant, & conferti aggrediantur ignaros. Obſeruatur autem, ne longo ſpacio fatigatum militem, ne laſſos poſt curſum equos ad publicum prœlium cogas: * multum virium labore itineris pugnaturus amittit. Quid faciet, qui ad aciem * anhelus aduentat? Hoc & veteres declinarunt, & ſuperiori * vel noſtra ætate, cùm Romani duces per imperitiam non cauiſſent (ne quid amplius dicam) exercitus * perdiderunt. Impar enim conditio eſt, laſſum cum requieto, ſudantem cum alacri, currentem cum eo qui ſteterit, ſubire conflictum.

* Ita Stewec. vulgò Vmbrorum

* Aliàs, imbuere

* Aliàs magnitudo

* Melioris notæ Libri, vt audaciores ſumptus eſcæ redderet, vide St.

* Ita Stewec. vulgg. & aciē prius conſtruāt quàm hoſtis aduenіat.

* Lib. V. & M.ſſ. imparatiſque

* M.ſſ. & V.V. lectiſſimi quiq. erumpant,

* Membrana. aliàs, ne multum v. l. i. p. amittat.

* In quibuſdam Mſſ. marcidus in aliis, incautius

* Ita Stewec. tò vel vulgò deſideratur.

* Lib. V. & M.ſſ. didicerunt.

CAPVT

CAPVT XII.

Inueſtigandum, quid ſentiant milites pugnaturi.

IPSA die, quâ certaturi ſunt milites, quid ſentiant,* diligenter explora. Nam fiducia vel formido ex vultu, verbis, inceſſu,* motibusque cernitur. Nec confidas ſatis, ſi tyro prœlium cupit: * inexperto enim dulcis eſt pugna. Et noueris te oportere differre, ſi exercitati bellatores metuunt dimicare. Monitis tamen, & * oratione ducis exercitui virtus creſcit, & animus: præcipuè ſi futuri certaminis talem acceperint rationem, * quaſi ſint facilè ad victoriam peruenturi. Tunc inimicorum ignauia, vel error oſtendendus eſt: vel ſi antè à nobis ſuperati ſunt, commemorandum. Dicenda etiam, quibus militum mentes in odium aduerſariorum, irâ, & indignatione moueantur. Animis penè omnium hominum hoc naturaliter euenit, vt trepident, cùm ad conflictum venerint. Sine dubio autem * formidoloſiores ſunt, quorum mentes ipſe confundit aſpectus. Sed hoc remedio formido lenitur, ſi antequam dimices, frequenter exercitum tuum locis tutioribus ordines, vnde & videre hoſtem, & agnoſcere conſueſcant. Interdum audeant aliquid ex occaſione, aut fugent, aut interimant inimicos. [Inimicorum] mores aduerſariorum, arma, equos recognoſcant. Nam quæ ex vſu ſunt, non timentur.

* *Ita Stewec.* *vulgò* diligenter conuenit explorare.
* *Lib. V.* moribusque
* *Idem & Mſ.* inexpertis
* *Aliàs* hortatione
* *Ita Stewec.* *Aliàs*, quâ ſperent ſe facilè ad victoriam peruenturos.
* *Mſ. & VV.* infirmiores

CAPVT XIII.

Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam.

BONVM ducem conuenit noſſe magnam partem victoriæ; ipſum locum, in quo dimicandum eſt, poſſidere. Elabora ergò, vt conſerturus manum, primum auxilium * captes ex loco, qui tanto vtilior iudicatur, quanto ſuperior fuerit occupatus. In ſubiectos enim vehementiùs tela deſcendunt, & maiore impetu obnitentes, pars altior pellit. Qui aduerſo nititur cliuo, duplex ſubit & cum loco & cum hoſte certamen. Sed illa diſtantia eſt, quòd ſi de peditibus tuis victoriam ſperas contra equites hoſtium, loca aſpera, inæqualia, montuoſa debes eligere. Si verò de equitibus tuis contra aduerſarij pedites victoriam quæris, ſequi debes paulò equidem editiora loca; ſed plana, atque patentia; neque ſiluis, neque paludibus impedita.

* *VV. & Mſ.* capias

CAPVT

CAPVT XIV.

Quemadmodum acies debeat ordinari, vt in conflictu reddatur inuicta.

ORDINATVRVS aciem tria debet antè proſpicere; Solem, puluerem, ventum. Nam Sol ante faciem eripit viſum: ventus contrarius tua inflectit ac deprimit, hoſtium adiuuat tela. Puluis à fronte congeſtus oculos implet & claudit. Hæc momento eo, quo acies ordinantur, etiam imperiti vitare ſolent: ſed duci prouido cauendum eſt in futurum, ne pòſt paululùm *accedente die noceat Solis mutata conuerſio; ne ventus aduerſus horâ ſolitâ eo pugnante naſcatur. Ita ergò conſtituantur ordines, vt hæc poſt occipitium noſtrum ſint, & (ſi fieri poteſt) aduerſariorum impetant faciem. Acies dicitur *exercitus inſtructus: frons quæ aduerſus hoſtem ſpectat. Hæc in pugnâ publicâ, ſi ſapienter diſponitur, plurimùm iuuat: ſi imperitè, quamuis optimi bellatores ſint, malâ ordinatione franguntur. Inſtructionis lex eſt, vt in primo ordine exercitati & veteres milites collocentur, quos anteà principes vocabant. In ſecundo ordine circumdati cataphractis *ſagittarij, nec non optimi milites cum ſpiculis, vel lanceis ordinentur, quos priùs haſtatos vocabant. Singuli autem armati in directum ternos pedes inter ſe occupare conſueuerunt, hoc eſt, in mille paſſibus mille ſexcenti ſexaginta ſex pedites ordinantur in longum: vt nec acies interluceat, & ſpacium ſit arma tractandi. Inter ordinem autem & ordinem à tergo in latum ſex pedes diſtare voluerunt, vt haberent pugnantes ſpacium accedendi atque recedendi: vehementiùs enim cum ſaltu curſuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus, & ætate maturi, & vſu confidentes, & muniti etiam grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri, nec cedere, nec ſequi *alium cogendi ſunt, ne ordines turbent: ſed venientes aduerſarios excipere, & ſtando pugnandóque repellere vel fugare. Tertius ordo diſponitur de armaturis velociſſimis, de ſagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos anteà ferentarios nominabant. Quartus item ordo *conſtituitur de ſcutatis expeditiſſimis, de ſagittariis iunioribus, de his qui *acriter verutis vel Martiobarbulis (quas plumbatas nominant) dimicant, qui dicebantur leuis armatura. Sciendum ergò eſt, ſtantibus duobus primis ordinibus, tertium, & quartum ordinem ad prouocandum, cum miſſilibus, & ſagittis primo loco ſemper exire. Qui ſi

* *M. ſ.* aſcendente *Aliàs*, antecedente
* *M. ſ.* exercitus inſtructi frons: *Vide Stewech.*
* *Ita Ste. ex Libris & cap.* xv. *lib.* II. ſagittarij *vulgò exulant.*
* *VV.* aliquando
* *Ita M. ſ. Lib. V. & Modeſtus.* *vulgò* conſtituitur
* *Idem Modeſtus & M. ſ.* alacriter ſe agunt verutis

hoſtes in fugam vertere potuerint, ipſi cum equitibus perſequuntur. Sin verò ab hoſtibus pulſi fuerint, redeunt ad primam & ſecundam aciem, & inter ipſas recipiunt ſe ad loca ſua. Prima autem & ſecunda acies, cùm ad ſpathas, & ad pila (vt dicitur) ventum fuerit, totum ſuſtinet bellum. In quintâ acie ponebantur interdum carrobaliſtæ, manubaliſtarij,* fundibulatores, funditores. * Fundibulatores ſunt, qui fuſtibalis lapides iaciunt. Fuſtibalus fuſtis eſt longus pedibus quatuor, cui per medium ligatur funda de corio: & vtraque manu impulſus, propè ad inſtar onagri dirigit ſaxa. Funditores ſunt, qui fundis [ex] lino vel ſetis factis (has enim dicunt eſſe meliores) contorto circa caput brachio dirigunt ſaxa. Quibus ſcuta deerant, ſiue lapidibus manu iactis, ſiue miſſilibus in hoc ordine dimicabant, [quos accenſos, tanquam iuniores & poſtea additos nominabant.] Sextus ordo poſt omnes à firmiſſimis, & ſcutatis, & omni genere armorum munitis bellatoribus tenebatur; quos antiqui triarios appellabant. Hi, vt requieti & integri acriùs inuaderent hoſtes, poſt vltimas acies ſedere conſueuerant. Si quid enim primis ordinibus accidiſſet, de horum viribus reparationis ſpes tota pendebat.

* *Aliàs*, fuſtibulatores, * Fuſtibulatores *& ſic Modeſtus*.

CAPVT XV.

Ratio podiſmi, quantum ſpacium in acie inter ſingulos homines in longum, vel inter ſingulos ordines in latum debeat cuſtodiri.

EXPLANATO autem qualiter debeant acies inſtrui, nunc podiſmum, menſuramque ipſius ordinationis exponam. In mille paſſibus campi, vna acies mille ſexcentos ſexaginta ſex ſuſcipit pedites: propterea quia ſinguli pugnatores ternos occupant pedes. Quòd ſi ſex acies in mille paſſibus campi volueris ordinare, nouem millia nongenti nonaginta ſex pedites ſunt neceſſarij. Si autem in ternos ordines hunc numerum volueris tendere, duo millia paſſuum comprehendes. Sed melius eſt plures acies facere, quàm militem *ſpargere. Senos autem pedes à tergo inter ſingulas acies in latum diximus interpatere debere; & ipſi bellatores ſtantes ſingulos obtinent pedes. Ideoque ſi ſex acies ordinaueris, quadraginta * duos pedes in latum, & mille paſſus in longum decem millium hominum tenebit exercitus. [Si autem in ternos ordinare volueris; 21 pedes in latum, & 2000 paſſuum in longum, 10000 tenebit exercitus.] Ad hanc rationem ſiue 20000, ſiue 30.000 peditum fuerint *iuxta menſuram

*Lib. V. & M:ſſ. exſpargere. *Aliàs*, expandere. * *Membrana*, duo *Lib. V. & M.ſ.* iuxta menſuræ podiſmum,

ſuram podiſmi, ſine aliquâ dubitatione difficultatis poterunt ordinari; nec dux fallitur, cùm ſciat qui locus quantos capere poſſit armatos. * Denique ſi anguſtior locus ſit, vel multitudo ſufficiat, inde etiam nouem, vel amplius acies ordinari [conuenit.] Magis enim expedit, vt conferti pugnent, quàm longiùs ſeparati. Nàm ſi nimiùm fuerit acies * tenuata, citò ab aduerſariis facta impreſſione perrumpitur, & nullum poſtea poteſt eſſe remedium. Qui autem numeri in dextro cornu, qui in ſiniſtro, qui in medio debeant ordinari, vel iuxta dignitates eorum ſeruatur ex more, vel certè pro qualitate hoſtium commutatur.

* VV. Dicunt

* *Ita Stewec. vulgò* attenuata,

CAPVT XVI.

De equitibus ordinandis.

CONSTRVCTA acie peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes, & contati iuncti ſint peditibus. Sagittarij autem, vel qui loricas non habent, longiùs euagentur. A fortioribus namque equitibus, peditum protegenda ſunt latera: & à velocioribus atque expeditis, hoſtium cornua *ſuperfundenda, atq. turbanda [ſunt.] Scire dux debet, contra quos * drungos, hoc eſt, globos hoſtium. quos equites oporteat poni. Nam neſcio qua occulta ratione, immò penè diuina, alij contra alios dimicant meliùs: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus ſæpè vincuntur. Quod ſi equites impares fuerint, more veterum velociſſimi cum ſcutis leuibus pedites, ad hoc ipſum exercitati iiſdem miſcendi ſunt, quos expeditos * velites, [quaſi volitantes] nominabant. Quo facto quamuis fortiſſimi hoſtium * venerint equites, tamen aduerſus mixtum agmen pares eſſe non poſſunt. Vnum hoc remedium veteres omnes duces inuenerunt, vt aſſuefacerent iuuenes currentes egregiè, & inter binos equites, ſingulós ex his pedites collocarent, cum leuioribus ſcutis, gladiis, atque miſſilibus.

* *M ß. quidà* fundenda, VV. ſuperfindenda,

* *Ita Stewec. vulgò,* drumos, *vel* grumos,

* *Lib. V.* veteres,

* *Idem V. & Modeſtus cum M. ſ.* euenerint

CAPVT XVII.

De ſubſidiis, quæ poſt aciem collocantur.

SED optima ratio eſt, & ad victoriam plurimum confert, vt lectiſſimos de peditibus, & equitibus cum vicariis, comitibus, tribuniſque vacantibus, habeat dux poſt aciem [in ſubſidiis] præparatos: alios circa cornua, alios circa medium, vt ſicubi hoſtis vehementiùs

 inſiſtit,

inſiſtit, ne rumpatur acies, prouolent ſubitò, & ſuppleant loca: additaq́ue virtute,* inimicorum audaciam frangant. Hoc primi Lacones inuenerunt: imitati ſunt Carthaginienſes; Romani poſteà vbique ſeruauerunt. Hac diſpoſitione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc ſolum agere debet, ſi poteſt, vt hoſtem repellat, aut fundat. Si cuneus ſit agendus, aut forfex, ſuperfluos habere debes poſt aciem, de quibus cuneum aut forficem facias. Si ducenda ſit ſerra, item ex abundantibus ducetur: nam ſi de loco ſuo ordinatum militem transferre cœperis, vniuerſa turbabis. Si globus hoſtium ſeparatus, aut alam tuam, aut partem aliquam * vrgere cœperit, niſi ſuperfluos habeas, quos contra globum poſſis opponere, ſiue pedites, ſiue equites de acie tuleris, dum alia vis defendere, alia periculoſiùs denudabis. Quòd ſi bellatorum tibi copia non abundat, melius eſt aciem habere breuiorem, dummodò in ſubſidiis colloces plurimos. Nam circa medias partes campi, ex peditibus benè armatis debes habere lectiſſimos, de quibus cuneum facias, & ſtatim aciem hoſtium rumpas. * Circa cornua autem, de contatis, loricatiſq́ue equitibus ad hoc reſeruatis, & leui armatura peditum, alas hoſtium circumuenire te conuenit.

* *Aliàs innumerorum*

* *Mēbranæ, vrguere. ſic & infrà cap. ſequenti.*

* V.V. Contra

Capvt XVIII.

In quo loco primus dux ſtare debeat, in quo ſecundus, in quo tertius.

Dvx qui præcipuam ſuſtinet poteſtatem inter equites, & pedites, in parte dextrà ſtare conſueuit. Hic enim locus eſt, in quo tota acies gubernatur, ex quo rectus eſt, liberq́ue procurſus. Ideò autem inter vtroſque conſiſtit, vt & conſilio regere, & autoritate tam equites quàm pedites ad pugnam poſſit hortari. Hic de equitibus ſupernumerariis, mixtis peditibus expeditis, aduerſariorum ſiniſtrum cornu, quod contra ipſum ſtat, circuire, & à tergo ſemper vrgere debet. Secundus dux in media acie ponitur peditum, qui éam ſuſtentet & firmet. Hic fortiſſimos pedites, & benè armatos de illis ſuperfluis ſecum habere debet, de quibus aut ipſe cuneum faciat, & aciem hoſtium rumpat: aut ſi aduerſarij cuneum fecerint, ipſe forficem faciat, vt cuneo illi poſſit occurrere. In ſiniſtra parte exercitus, tertius eſſe dux debet, ſatis bellicoſus & prouidus, quia ſiniſtra pars difficilior eſt, & velut manca in acie conſiſtit. Ideò bonos equites ſupernumerarios & velociſſimos pedites habere debet, de

quibus

quibus ſiniſtrum cornu ſemper extendat, * ne circumueniatur ab hoſtibus. Clamor autem (quem barritum vocant) priùs non debet attolli,* quàm acies vtraque ſe iunxerit. Imperitorum enim, vel ignauorum eſt, vociferari de longè; cùm hoſtes magis terreantur, ſi cum telorum ictu clamoris horror acceſſerit. Semper autem ſtudere debes, vt prior inſtruas aciem, quia ex arbitrio tuo potes facere, quod tibi vtile iudicas, cùm nullus obſiſtit: deinde & tuis auges confidentiam, & aduerſariis fiduciam minuis. quia fortiores videntur, qui prouocare non dubitant. Inimici autem incipiunt formidare, qui vident contra ſe acies ordinari. Huic additur maximum commodum, * quia tu inſtructus paratuſque ordinantem & trepidum aduerſarium præoccupas. Pars enim victoriæ eſt, inimicum turbare antequam dimices.

* *inſerit hic vnus Lib. M ſ.* vel emendet
* *Lib. V.* quam acies vtræque ſe iunxerint. *M.ſ.* q. a. vtræque ſe inualerint.
* *M.ſ.* ſi tu

Capvt xix.

Quibus remediis virtuti vel dolis hoſtium reſiſtatur in acie.

[* Exceptis ſuperuentibus vel incurſionibus repentinis ex occaſione, quam nunquam dux exercitatus amittit.] Nam in itineribus iam fatigatis; in fluminum tranſgreſſione diuiſis; in paludibus occupatis; in iugis montium laborantibus; in campis * ſparſis, atque ſecuris, in manſione dormientibus, oportunum prœlium ſemper infertur: cùm aliis negotiis occupatus hoſtis, priùs interimatur, quàm præparare ſe poſſit. Quòd ſi cauti ſunt aduerſarij, & inſidiarum nulla ſit copia, tunc adverſus præſentes, ſcientes, videntes, æquâ conditione pugnatur. Tamen ars belli, non minùs in hoc aperto conflictu, quàm in occultis fraudibus adiuuat eruditos. Cauendum vel maximè, ne ab alâ, cornuque ſiniſtro (quod ſæpius euenit) aut certè dextro (quod rarò contingit) circumueniantur tui à multitudine hoſtium, aut à vagantibus globis, quos vocant * drungos. Quod ſi acciderit, vnum remedium eſt, vt alam, cornuque * replices, & rotundes: quatenus conuerſi tui, ſociorum terga defendant. Sed & in angulo ipſius extremitatis fortiſſimi collocentur, quia ibi impetus amplior fieri conſueuit. Item aduerſus cuneum hoſtium, certis reſiſtitur modis. Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ iuncta [cum] acie primò anguſtior, deinde latior procedit, & aduerſariorum ordines rumpit: quia à pluribus in vnum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum. Contra quod ordinatio ponitur, quàm forficem vocant. Nam ex lectiſſimis militibus

* *Deſiderantur hæc in quibuſdam Libris. in aliis præcedenti capiti adnectuntur quos ſi ſequeris* nam *valebit* ſed: *vt vice verſâ ſuprà non ſemel* ſed *pro* nam.
* *Lib. V. & M.ß.* ex ſparſis.
* *Sic iterùm Stewe. vulgò* grumos
* *Lib. V. & M.ß.* replcas

* M.ſ. & Lib. V. in ſimilitudinem V litteræ.

confertis *in V literam, ordo componitur: & illum cuneum excipit, atque ex vtraque parte concludit; quo facto, aciem non poteſt irrumpere. Item ſerra dicitur, quæ à ſtrenuis directa, ante frontem opponitur hoſtibus, vt turbata acies reparetur. Globus autem dicitur, qui à ſuâ acie ſeparatus, vago ſuperuentu incurſat inimicos, contra quem alter populoſior, vel fortior immittitur globus. Obſeruandum quoque, ne ſub tempore, quo iam committitur pugna, velis ordines commutare, aut de locis ſuis aliquos numeros ad alia transferre. Statim enim naſcitur tumultus, atque confuſio;* & imparatis, conturbatiſque faciliùs hoſtis incumbit.

* Quid ſi ex veſtigiis triũ M.ſ. ſcribamus? quin in imparatos conturbatóſque facilius hoſtis irrumpit.

Capvt XX.

Quot generibus pugna publica committatur, & quomodò etiam, qui inferior numero & viribus eſt, valeat victoriam obtinere.

De pvgnationvm ſeptem ſunt genera vel modi, cùm infeſta ex vtraque parte ſigna confligunt. Vna depugnatio eſt fronte longa * quadrato exercitu, ſicut etiam nunc & propè ſemper ſolet prœlium fieri: ſed hoc genus depugnationis periti armorum non optimum iudicant, quia cùm in prolixo ſpacio tenditur acies, non æqualis ſemper campus occurrit, &* cùm in eius parte ſinus, aut curuatura fit, in eo loco acies frequenter inrumpitur. Præterea ſi multitudine aduerſarius antecedit, à lateribus aut dextram, aut ſiniſtram alam circumuenit. in quo periculum magnum eſt, niſi ſupernumerarios habeas, qui procurrant, hoſtemque ſuſtineant. Hoc genere ſolus debet confligere, qui & plures, & fortes habuerit bellatores, vt ex vtroque cornu hoſtem circumueniat, & quaſi in ſinum ſui concludat exercitus. Secunda depugnatio eſt obliqua, * quæ plurimis melior: in qua ſi paucos ſtrenuos loco idoneo ordinaueris, etiam ſi multitudine hoſtium & virtute turberis, tamen poteris reportare victoriam. Huius talis eſt modus: Cùm inſtructæ acies ad congreſſum veniunt, tunc tu ſiniſtram alam tuam à dextrâ aduerſarij longiùs ſeparabis, ne vel miſſilia ad eam, vel ſagittæ perueniant: dextram autem alam tuam ſiniſtræ alæ illius iunge, & ibi primùm inchoa prœlium: ita vt cum equitibus optimis, & probatiſſimis peditibus ſiniſtram partem illius, ad quam te iunxeris, aggrediaris atque circumeas, & * detrudendo atque ſupercurrendo ad hoſtium terga peruenias. Quòd ſi ſemel aduerſarios *exinde pellere cœperis, accedentibus

* V V. quadrato

* Alii Commentarium Stewech.

* Apud Lipſium eſt plurimùm melior:

* M.ſ detrahendo

* Aliàs inde expellere

dentibus tuis indubitatam victoriam conſequeris, & pars exercitus tui, quam ab hoſte ſubmoueris, ſecura durabit. Ad ſimilitudinem autem * A literæ, vel libellæ fabrilis, acies in hoc dimicandi genere conſtituitur. Quòd ſi prior aduerſarius hoc fecerit, illos quos poſt aciem ſupernumerarios diximus debere poni, tam equites, quàm pedites, ad ſiniſtrum tuum colliges cornu, & ſic aduerſario reſiſtes magnis viribus, ne arte pellaris. Tertia depugnatio eſt ſimilis ſecundæ: ſed in hoc deterior, quòd à ſiniſtro cornu tuo cum illius incipis dextro confligere. Nam quaſi mancus impetus eſt eorum, & aperti cum difficultate aggrediuntur hoſtes, qui in ſiniſtro dimicant cornu. Quod apertius [vt ſit] explanabo. Si quando alam ſiniſtram longè habueris meliorem, cum eâ fortiſſimos equites, peditesque coniunge, & in congreſſu ipſam primam applica ad alam hoſtium dextram, &, quantum poteſt, aduerſarij dextram partem pellere & circumire feſtina. * Tu autem aliam exercitus partem, in quâ deteriores bellatores habere te noſti, à ſiniſtra illius longiſſimè ſepara, ne vel gladiis inuadatur, vel ad eam tela perueniant. In hoc [genere] cauendum eſt, ne inimicorum cuneis tranſuerſa tua acies elidatur. Hoc autem modo, vno caſu vtiliter pugnabitur, ſi aduerſarius * infirmius dextrum cornu habuerit, & tu longè fortius ſiniſtrum. Quarta depugnatio talis eſt: Cùm ordinaueris aciem, ante * quadringentos, vel quingentos paſſus, quàm ad hoſtem peruenias, non ſperante eo, ſubitò ambas alas tuas incitare te conuenit: vt ex vtroque cornu improuiſos hoſtes vertas in fugam, & celeriùs victoriam conſequaris. Sed hoc genus certaminis, licet citò ſuperet, ſi exercitatos fortiſſimosque produxerit, tamen periculoſum eſt: quia mediam aciem ſuam, qui ſic dimicat, * nudare compellitur, & in duas partes exercitum ſeparare. Et ſi primo impetu victus non fuerit inimicus, habet [poſtea] occaſionem, quâ inuadat & diuiſa cornua, & mediam aciem deſtitutam. Quinta depugnatio eſt quartæ ſimilis: ſed hoc vnum ampliùs habet, quòd leuem armaturam, & ſagittarios ante * mediam aciem ponit; vt illis reſiſtentibus, non poſſit irrumpi. Nam ſic de dextro cornu ſuo, illius ſiniſtrum: & de ſiniſtro cornu ſuo, illius dextrum aggreditur. Quod ſi fugare potuerit, ſtatim vincit: ſin minùs, media acies illius non laborat: quia à leui armaturâ, ſagittariisque defenditur. Sexta depugnatio optima eſt, propè ſimilis ſecundæ: quâ vtuntur, qui de numero ſuorum, & de virtute * deſperant. Et ſi benè ordinauerint, quamuis cum paucioribus, ſæpè victoriam conſequuntur. Nam cùm inſtructa acies ad hoſtes accedit,

*In vno M.ſ. *diſertè* anantræ vel libellæ f. *quod quid ſit N. L.*

* Tuam autem

* *Lib. V. &* *M.ſ.* infirmiorem dextrum cornum habuerit, & tu longè fortiorem ſiniſtrum. *vide Stewec.*

* *M.ſ.* quadraginta vel quinquaginta p.

* *Aliàs* denudare

* *Libri omnes* primâ *etiam Editio Pariſienſis, qua* τὸ mediam *ad oram exhibet.*

* *Aliàs* diffidunt.

dit,

dit, dextram alam tuam ſiniſtræ alæ hoſtium iunge, & ibi per equites probatiſſimos, & velociſſimos pedites incipe prœlium. Reliquam autem partem exercitus tui, longiſſimè * à dextrâ parte aduerſariorum remoue, & in directum porrige, quaſi veru. * Nam cùm partem ſiniſtram illius, & à lateribus, & à tergo cœperis cædere, ſine dubio vertes in fugam. Aduerſarius autem nec de dextrâ parte ſuâ, nec de mediâ acie poteſt ſuis laborantibus ſubuenire, quia acies tua extenditur, & totam ſe porrigit ad ſimilitudinem I literæ, longiſſiméque recedit ab hoſtibus. [Quo genere in itineribus ſæpè confligitur.] Septima depugnatio eſt, quæ loci beneficio adiuuat dimicantem. In hac quoque, & cum paucioribus, & cum minùs fortibus poteris aduerſarium ſuſtinere, * hoc eſt, ſi montem, aut mare, aut flumen, aut lacum, aut ciuitatem, aut paludes, aut abrupta in vnâ parte habeas, ex quâ hoſtis non poſſit accedere, & reliquum exercitum tuum directâ acie ordines. Sed in illâ [alâ,] quæ munitionem non habet, omnes equites & ferentarios ponas. Tunc * ſecurius, pro tuo arbitrio, cum hoſte confliges; quia ab vna parte loci natura te munit, ab alia duplex propè ponitur equitatus. Illud tamen obſeruandum eſt, quo nihil melius inuenitur, vt ſiue ſolo dextro cornu pugnare volueris, ibi fortiſſimos ponas: ſiue ſiniſtro, ibi ſtrenuiſſimos colloces: ſiue in medio cuneos facere volueris, per quos acies hoſtium rumpas, in cuneo exercitatiſſimos ordines bellatores. Victoria enim per paucos fieri conſueuit. Tantum eſt, vt electi à duce ſapientiſſimo, in his locis, in quibus ratio & vtilitas poſtulat, ordinentur.

* *Rurſus libri omnes*, ab acie aduerſariorum

* [illegible]. *quidam*, Nam ſi partem ſiniſtram, *Alij* Quia cum ſiniſtram *Legendum ſcilicet*, Quin cum ſiniſtram, &c.

* hoc eſt, *in aliis non habetur, eſtq́ à St additum.*

* ſecurus,

Capvt XXI.

Viam abſcedendi hoſtibus dandam, vt deleantur faciliùs fugientes.

Plerique rei militaris ignari, pleniorem victoriam credunt, ſi aduerſarios, aut locorum anguſtiis, aut armatorum multitudine circumdederint, vt aditum non inueniant abſcedendi. Sed clauſis ex deſperatione creſcit audacia, & cùm ſpei nihil eſt, ſumit arma formido. Libenter cupit commori, qui ſine dubio ſcit ſe moriturum. Ideoque Scipionis laudata ſententia eſt, qui dixit, viam hoſtibus, quâ fugiant, muniendam. Nam cùm abſcedendi aditu patefacto, mentes omnium ad præbenda terga conſenſerint, * multi more pecudum trucidantur. Nec inſequentium vllum periculum eſt, cùm victi (quibus defendi poterant) arma conuerterint [in fugam.] Hoc

* Inulg. *Ste.*

Hoc genere quanto maior fuerit exercitus, tanto faciliùs multitudo proſternitur. Neque enim ibi requirendus eſt numerus, vbi animus ſemel territus, non tam tela hoſtium cupit declinare, quàm vultum. Ceterùm clauſi, licet exigui numero & infirmi viribus, hoc ipſo tamen ſunt hoſtibus pares, quia deſperantes ſciunt aliud ibi licere non poſſe. *Nam

*Vna ſalus victis, nullam ſperare ſalutem.

*VV. plerique Sed

*Virg. 11. Æneid.

CAPVT XXII.

Quemadmodum ab hoſtibus recedatur, ſi conſilium pugnæ diſpliceat.

DIGESTIS omnibus, quæ ratio militaris experimentis & arte ſeruauit, vnum ſupereſt *docere, quemadmodum recedatur ab hoſtibus. Nam diſciplinæ bellicæ, & exemplorum periti nuſquam maius periculum imminere teſtantur. Qui enim ante congreſſum recedit ex acie, & ſuis fiduciam minuit, & inimicis addit audaciam. Verùm quia hoc ſæpius neceſſe eſt euenire, quibus modis tutò poſſit fieri, declarandum eſt. Primùm vt tui neſciant, ideò te recedere, quia declinas inire conflictum, ſed credant arte aliquâ ideò ſe reuocari, vt ad oportuniorem locum inuitetur hoſtis, ac faciliùs ſuperetur: aut certè inſequentibus aduerſariis ſecretiores collocentur inſidiæ. Nam neceſſe eſt, ad fugam parati ſint, qui ducem ſuum ſentiunt deſperare. Illud quoque vitandum eſt, ne hoſtes te recedere ſentiant, & ſtatim inruant. Propterea plerique ante pedites, equites poſuerunt, vt diſcurrentes aduerſarios videre non ſinerent, *quando pedites abſcedebant. Item *articulatim incipientes à primis, ſingulas acies ſubducebant, retroque reuocabant, in gradu ſuo manentibus reliquis: quos ſenſim poſtea ceſſimque ad illos iungebant, quos primum ſubduxerant. Aliquanti exploratis itineribus, noctu cum exercitu recedebant: vt hoſtes die orto, cùm intellexiſſent, non poſſent comprehendere præcedentes. Præterea leuis armatura præmittebatur ad colles, ſub quos ſubitò *tutò reuocaretur exercitus: & ſi hoſtes inſequi voluiſſent, à leui armaturâ, quæ antè occupauerat locum, additis equitibus, *fundebantur.* Nihil enim periculoſius exiſtimant, quàm ſi inconſultè inſequentes, ab his qui in ſubſeſsâ fuerint, vel qui antè ſe parauerint, obſeruentur. Hoc tempus eſt, quo oportunè collocantur inſidiæ, quia aduerſus fugientes maior audacia & minor cura eſt. Neceſſariò autem amplior ſecuri-

*edocere,

*VV. aliquot quemadmodum

*particulatim, vt ſuprà cap. 11. huius libro.

*totus

*defendebantur. Ste. quem vide, & ad proximè ſequentem locum aſteriſco notatum.

tas grauius ſolet habere diſcrimen. Imparatis, cibum capientibus, in itinere laſſis, equos ſuos paſcentibus, ac nihil tale ſuſpicantibus ſuperuentus aſſolent fieri. Quod & nobis vitandum eſt, & hoſti in eiuſmodi occaſionibus pernicies inferenda. Hoc enim caſu oppreſſis, nec virtus poteſt, nec multitudo prodeſſe: quia qui in acie, publica vincitur pugna, licet & ibi ars plurimum proſit, tamen ad defenſionem ſuam poteſt accuſare fortunam. Qui verò ſuperuentus, & ſubſeſſas [inſidias] paſſus eſt, culpam ſuam non poteſt excuſare: quia hæc & vitare potuit, & per ſpeculatores idoneos ante cognoſcere. Cùm receditur, talis fraus ita fieri conſueuit. Recto itinere pauci equites *conſequuntur, valida manus occultè per alia mittitur loca: vbi ad agmen inimicorum peruenerunt equites, tentant leuiter atque diſcedunt. Illi credunt quicquid inſidiarum fuerit, præteriiſſe, & ſine curâ reſoluuntur *in neglegentiam. Tunc illa manus, quæ ſecreto itinere deſtinata fuerat, ſuperueniens opprimit ignorantes. Multi cùm ab hoſte diſcedunt, ſi per ſiluas ituri ſunt, præmittunt, qui anguſta vel abrupta occupent loca, ne ibidem patiantur inſidias. Et rurſus poſt ſe præciſis arboribus vias claudunt, quas * concædes vocant, vt aduerſariis facultatem adimant perſequendi. & penè vtrique parti in itinere ad ſubſeſſas communis occaſio eſt. Nam qui præcedit, opportunis vallibus, vel ſiluoſis montibus, [quaſi] poſt ſe relinquit inſidias, in quas cùm inciderit inimicus, recurrit ipſe, & adiuuat ſuos. Qui verò ſequitur,* aduerſis ſemitis longè antè deſtinat expeditos, vt præcedentem aduerſarium arceat tranſitu, deceptumque à fronte & à tergo concludat. Dormientibus noctu aduerſariis, & qui præceſſit, poteſt regredi, & qui ſequitur, quantumuis interſit, poteſt ſuperuenire per fraudem. In transfretatione fluuiorum, qui præcedit, illam partem tentat opprimere, quæ prima tranſierit, dum reliqui alueo ſeparantur: qui autem ſequitur itinere feſtinato, illos qui nondum potuerunt tranſire, conturbat.

* VV. inſequuntur,

* VV. ad

* *Ita Fr. Modius & CL. Puteanus vide Stewec.*

* anceſis

* *Legendum forti.* Circitant in Aphricâ, Mazeces hodieque p. *vide Librorũ varietatẽ apud Stewech.*

CAPVT XXIII.

De camelis, & cataphractis equitibus.

CAMELOS aliquantæ nationes apud veteres in aciem produxerunt, vt * Vrſiliani in Aphricâ, Macetes hodieque producunt. Sed hoc genus animalium [arenis, &] tolerandæ ſiti aptum, * confuſas etiam, in puluere, vento vias, abſque errore dirigere memoratur. Ceterùm præter nouitatem,* inefficax bello eſt. Cataphracti equites

* confuſas etiam puluere vias, *Ste.* confuſas etiam in puluerulento vias, *Gabr. Rolandius.*

* *Inſerunt hic VV.* ſi ab inſolitis videatur,

equites propter munimina quæ * gerunt, à vulneribus quidem tuti, ſed propter impedimentum, & pondus armorum, capi [eos] facile eſt, * quoniam frequenter obnixi contra diſperſos pedites, quàm contra equites. In certamine meliores tamen, aut ante legiones poſiti, aut cum legionariis mixti. quando cominus (hoc eſt manu ad manum) pugnatur, acies hoſtium ſæpe rumpunt.

Lib. V. egerunt,

Adi Commentarium Stewech.

Caput XXIV.

Quomodo quadrigis falcatis, vel elephantis in acie poſſit obſiſti.

QVADRIGAS falcatas in bello Rex Antiochus & Methridates habuerunt. Quæ vt primò magnum intulêre terrorem, ita poſtmodùm fuere deriſui. Nam difficile currus falcatus planum ſemper inuenit campum, & leui impedimento retinetur: * vnoque afflicto aut vulnerato equo decipitur. Sed maximè hac Romanorum militum arte perierunt. Vbi ad pugnam ventum eſt, repentè toto campo Romani tribulos abiecerunt; in quos currentes quadrigæ cùm incidiſſent, deletæ ſunt. Tribulus autem eſt * quatuor palis confixum propugnaculum, * quod quomodo abieceris, tribus radiis ſtat, & erecto quarto infeſtum eſt. * Elephanti in prœliis magnitudine corporum, barritus horrore, formæ ipſius nouitate, homines equoſque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucaniâ Rex Pyrrhus eduxit. Poſtea Hannibal in Aphricâ, Rex Antiochus in Oriente, Iugurtha in Numidiâ copioſos habuerunt, aduerſus quos * diuerſa excogitata ſunt genera * armorum. Nam & * centurio in Lucaniâ gladio manum (quam promuſcidem vocant) vni abſcidit, & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus inſidentes clibanarij, ſariſſas, hoc eſt, longiſſimos contos in elephantos dirigebant. Nam muniti ferro, nec à ſagittariis, quos vehebant beluæ, lædebantur, & earum impetum equorum celeritate vitabant. Alij contra elephantos cataphractos milites immiſerunt: ita vt in brachiis eorum, & in caſſidibus, vel humeris, aculei ingentes ponerentur è ferro, ne [manu ſua] elephas bellatorem contra ſe venientem poſſet apprehendere. Præcipuè tamen velites antiqui aduerſum elephantos ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes, leui armaturâ, corpore alacri, qui ex equis miſſilia optimè dirigebant. Hi equis * prætercurrentibus ad latiores lanceas, vel maiora ſpicula belluas occidebant: ſed creſcente audaciâ, poſteà collecti, plures milites pariter pila, hoc eſt, miſſilia, in elephantos congerebant,

M. ſ. vnoq. afflictu aut vulnere à tergo decipitur.

VV. eſt ex quatuor

Lib. V. & M. ſ. quod abiectis t. r. inſtat,

Aliàs, Elephantes ſic & infrà.

Inſerunt optimi Libri, reſiſtendi

armatorũ. quidam ex illis.

Membranæ Turio & Curio N. 2.

Lib. V. & Modeſtus præcurrentibus

bant,

bant, eoſque vulneribus elidebant. Illud additum eſt, vt funditores cum fuſtibalis & fundis, rotundis lapidibus deſtinatis, * Indos (per quos regebantur elephanti) cum ipſis turribus affligerent atque mactarent, quo nihil tutius inuenitur. Præterea venientibus beluis, * quà irrupiſſent aciem, ſpacium milites dabant. Quæ cùm in agmen medium perueniſſent, circumfuſis vndique armatorum globis, cum magiſtris abſque vulneribus capiebantur illæſæ. Carrobaliſtas aliquanto maiores (hæ enim longiùs & vehementiùs ſpicula dirigunt) ſuperpoſitas curribus, cum binis equis aut mulis poſt aciem ordinari conuenit, vt cùm ſub iactum teli acceſſerint beſtiæ, ſagittis baliſtariorum transfigantur. Latius tamen contra eas & firmius præfigitur ferrum, vt in magnis corporibus maiora ſint vulnera. Aduerſum elephantos plura exempla, & machinamenta retulimus, vt ſi quandò neceſſitas poſtulauerit, ſciatur * quæ ſint tam immanibus beluis opponenda.

Ita legendum. vulgò illos

quaſi VV. & Modeſtus.

Lib. V. quæ ſit cauſa tam immanib. bel. op. Ste. quæ ſit cautela &c.

Capvt xxv.

Quid fieri debeat, ſi vel pars, vel totus exercitus fugerit.

Sciendvm verò eſt, ſi pars exercitus vicerit, & pars fugerit, minimè deſperandum, cùm in eiuſmodi neceſſitate, ducis conſtantia totam ſibi poſſit vendicare victoriam. Innumerabilibus hoc accidit bellis, & pro ſuperioribus ſunt habiti, qui minimè deſperârunt. Nam in ſimili conditione fortior creditur, quem aduerſa non frangunt. Prior ergo de cæſis hoſtibus ſpolia capiat, & (quod ipſi dicunt) colligat campum, prior clamore ac buccinis exultare videatur. Hac fiduciâ perterrebit inimicos, & ſuis fiduciam geminabit, quaſi victor ex omni parte diſceſſerit. Quod ſi aliquo caſu omnis in acie fundatur exercitus, * pernicioſæ cladis tamen reparationis fortuna multis non defuit, * & medicina quærenda eſt. Dux ergò prouidus ſub eâ cautelâ publico debet Marte confligere, vt ſi quid pro varietate bellorum, vel conditionis humanæ ſecus acciderit, abſque graui detrimento liberet victos. Nam ſi vicini colles fuerint; ſi poſt terga munitio; ſi ceteris abſcedentibus fortiſſimi quique reſtiterint, ſe ſuoſque ſeruabunt. Frequenter iam fuſa acies, diſperſos, ac paſſim ſequentes, reparatis viribus interemit. [Nam] nunquam exultantibus maius ſolet * eſſe diſcrimen, quàm cùm ſubitò ferocia in formidinem commutatur. Sed quicunque euentus fuerit, colligendi ſuperſtites, bello erigendi adhortationibus congruis, & armorum

pernicioſa clades; tamē Stewec. quem vide & ad ſeqūentem aſteriſcum.

VV: euenire

instaura-

inſtauratione refouendi. Tunc noui dilectus, noua quæruntur auxilia: & (quod ampliùs prodeſt) *captatis occaſionibus in ipſos victores per occultas inſidias impetus faciendus eſt, ac ſic audacia reparanda. Nec opportunitas * deſit, cùm pro felicitate ſuperbiùs, & incautiùs mentes efferantur humanæ. Si quis hunc caſum vltimum putat, cogitet euentus omnium prœliorum, inter initia contra illos magis fuiſſe, quibus victoria debebatur.

Liber V. & aliquot M ſſ. occupatis

* VV. deſit,

CAPVT XXVI.

Regulæ bellorum generales.

IN omnibus prœliis, *expeditionis conditio talis eſt, vt quod tibi prodeſt, aduerſario noceat: quod illum iuuat, tibi ſemper officiat. Nunquam igitur ad illius arbitrium aliquid facere, aut diſſimulare debemus, ſed id ſolum agere, quod nobis vtile iudicamus. Contra te enim eſſe incipis, ſi imiteris quod fecit ille pro ſe: & rurſus quicquid pro tuâ parte tentâris, contra illum erit, ſi voluerit imitari.

* *Lib. V. & M. ſ.* expeditionibus

In bello, qui plus in * agrariis vigilauerit, plus in exercendo milite laborauerit, minus periculum ſuſtinebit.

* *Ita legendum. vulgò* angariis

Nunquam miles in aciem producendus eſt, cuius anteà experimenta non ceperis.

Aut inopia, aut ſuperuentibus, aut terrore melius eſt hoſtem domare, quàm prœlio: in quo amplius ſolet fortuna poteſtatis habere, quàm virtus.

Nulla conſilia meliora ſunt, * quàm illa, quæ ignorauerit aduerſarius antequam facias.

* *M. ſ.* niſi ea;

Occaſio in bello amplius ſolet iuuare, quàm virtus.

In ſollicitandis ſuſcipiendiſque hoſtibus, ſi cum fide veniant, magna fiducia eſt: quia aduerſarium amplius transfugæ frangunt, quàm peremti.

* Melius eſt poſt aciem plura ſeruare præſidia, quàm latiùs militem * ſpargere.

* *Lib. V. & M. ſſ.* exſpargere.

Difficilè vincitur, qui verè poteſt de ſuis, & de aduerſarij copiis iudicare.

Amplius iuuat virtus, quàm multitudo.

Amplius ſæpè locus prodeſt quàm virtus.

* Paucos viros fortes natura procreat, bonâ inſtitutione plures reddit induſtria.

* *Lib. V.* Paucos namque viros natura procreat,

Exercitus labore proficit, ocio conſeneſcit.

Nunquam ad certamen publicum produxeris militem, niſi [cùm] eum videris ſperare victoriam.

Subita conterrent hoſtes, vſitata vileſcunt.

Qui diſperſis ſuis inconſultè ſequitur, quam ipſe acceperat, aduerſario vult dare victoriam.

Qui * frumentum, neceſſariumq́ue commeatum non præparat, vincitur ſine ferro.

*Lib. V & M.ſſ. frumēta neceſſariáque non præparat.

Qui multitudine, & virtute præcedit, quadratâ dimicet fronte, qui primus eſt modus.

Qui imparem ſe iudicat, dextro cornu ſuo ſiniſtrum cornu pellat inimici, qui eſt ſecundus modus.

Qui ſiniſtram alam fortiſſimam habere ſe nouerit, dexteram alam hoſtis inuadat; qui eſt tertius modus.

Qui habet exercitatiſſimos milites, in vtroque cornu pariter * prœlium debet incipere, qui eſt quartus modus.

*Aliàs, bellū

Qui leuem armaturam optimam regit, vtramque alam hoſtis inuadat, ferentariis ante [mediam] aciem conſtitutis, qui eſt quintus modus.

Qui nec numero militum, nec virtute confidit, ſi depugnaturus eſt, de dextra ſua ſiniſtram alam hoſtium pulſet, reliquis ſuis porrectis in ſimilitudinem veru, qui ſextus eſt modus.

Qui pauciores, infirmioresq́ue habere ſe nouit, ſeptimo modo ex vno latere, aut montem, aut ciuitatem, aut mare, aut fluuium, aut aliquod debet habere ſubſidium.

Qui confidit equitatu, aptiora loca quærat equitibus; & rem magis per equites gerat.

Qui confidit pedeſtribus copiis, aptiora loca peditibus quærat; & rem magis per pedites gerat.

Cùm explorator hoſtium latenter oberrat in caſtris, omnes ad tentoria ſua per diem redire iubeantur, & ſtatim deprehenditur explorator.

Cùm conſilium tuum cognoueris aduerſariis proditum, diſpoſitionem mutare te conuenit.

Quid fieri debeat, tractato cum multis: quid verò facturus ſis, cum pauciſſimis, ac fideliſſimis; vel potiùs ipſe tecum.

Milites pœna, & timor in ſedibus corrigunt; in expeditionibus, ſpes, & præmia faciunt meliores.

Boni duces publico certamine nunquam niſi ex occaſione, aut nimia neceſſitate confligunt.

Magna

Magna diſpoſitio eſt, hoſtem fame magis vrguere, quàm ferro.

De equitatu ſunt multa præcepta: ſed cùm hæc pars militiæ, vſu exercitij, armorum genere, equorum nobilitate profecerit, ex libris nihil arbitror colligendum, cùm præſens doctrina ſufficiat.

Quo genere depugnaturus ſis, neſciant hoſtes: ne aliquibus remediis reſiſtere moliantur.

EPILOGVS.

DIGESTA ſunt, Imperator Inuicte, quæ nobiliſſimi auctores, diuerſis probata temporibus, per experimentorum fidem, memoriæ prodiderunt, vt ad ſagittandi peritiam, quam in ſerenitate tuâ Perſa miratur: ad equitandi ſcientiam vel decorem, quæ Hunnorum, Alanorumque natio velit imitari, ſi poſſit: ad currendi velocitatem, quam Saracenus Indusque non æquat: ad armaturæ exercitationem, cuius campi * doctores vel pro parte exempla intellexiſſe gaudent: nunc regula prœliandi, imò vincendi artificium iungatur; quatenus virtute pariter ac diſpoſitione mirabili, Reipublicæ tuæ & Imperatoris officium exhibeas & militis.

* ductores Stewech.

FLAVI

FLAVI VEGETI RENATI DE RE MILITARI LIBRI QVARTI

Prologus.

AGRESTEM, incultamque hominum in initio ſæculi vitam, à communione brutorum animalium, vel ferarum, vrbium conſtitutio prima diſcreuit. In his nomen Reipublicæ *peperit communis vtilitas. Ideò potentiſſimæ nationes, ac Principes conſecrati, nullam maiorem gloriam putauerunt, quàm aut fundare nouas ciuitates, aut ab aliis conditas in nomen ſuum, ſub quadam amplificatione, transferre. In quo opere clementia ſerenitatis tuæ obtinet palmam. *Ab aliis enim vel paucæ, vel ſingulæ, à pietate tuâ innumerabiles vrbes ita iugi labore perfectæ ſunt, vt non tam humanâ manu conditæ, quàm diuino nutu videantur *paratæ. Cunctos Imperatores felicitate, moderatione, caſtimoniâ, indulgentiæ exemplo, ſtudiorum amore *præcellis. Regni, animique tui bona cernimus: & tenemus, quæ anticipare & ſuperior optauit ætas, & extendi in perpetuum ventura deſiderat. Quibus rebus tantum vniuerſo orbi præſtitum gratulamur [*bonum,] quantum vel humana mens petere, vel gratia potuit diuina conferre. Sed diſpoſitionibus veſtræ clementiæ, *quantùm profecerit murorum elaborata conſtructio, *Roma documentum eſt, quæ ſalutem ciuium Capitolinæ arcis defenſione ſeruauit, vt glorioſiùs poſtea totius orbis poſſideret imperium. Ad complementum ergo operis maieſtatis veſtræ præceptione ſuſcepti, rationes quibus vel noſtræ ciuitates defendendæ ſint, vel hoſtium ſubruendæ, ex diuerſis auctoribus in ordinem digeram: nec laboris pigebit, cùm omnibus profutura condantur.

* *Aliàs*, repperit
* VV. Ab illis
* enatæ. *Ste.*
* præcedis. *Idem.*
* *Aliàs* donũ & honorem,
* *M.ſ.* & *Lib. V.* quantum murorũ profuerit labor & conſtructio.
* *M.ſ.* Res ad documentum eſt,

CAPVT I.

Ciuitates aut opere, aut natura, aut vtroque debere muniri.

VRBES atque caſtella, aut naturâ muniuntur, aut manu; aut vtroque, quod firmius ducitur. Natura, aut loco edito vel abrupto, circumfuſo mari ſiue paludibus, vel fluminibus. Manu, foſſis, ac muris. * In illo naturali beneficio, tutiſſimum eligentis conſilium; in plano quæritur fundantis induſtria. Videmus antiquiſſimas ciuitates ita in campis patentibus conſtitutas, vt deficiente auxilio locorum, arte tamen & opere * redderentur inuictæ.

* *Ita Stewec. vulgò*, In nullo naturali beneficio tutiſſimo eligentis cõſilio;

* VV. reddantur

CAPVT II.

Non directos, ſed anguloſos muros faciendos.

AMBITVM muri directum veteres duci noluerunt, ne ad ictus arietum eſſet diſpoſitus, ſed, ſinuoſis anfractibus, iactis fundamentis, clauſêre vrbes; crebrioreſque turres in ipſis angulis edidêrunt propterea: quia ſi quis ad murum tali ordinatione conſtructum, vel ſcalas, vel machinas voluerit admouere, non ſolùm à fronte, ſed etiam à lateribus, & propè à tergo, veluti in ſinum circumcluſus opprimitur.

CAPVT III.

Quemadmodum muris terra iungatur egeſta.

MVRVS autem, * vt nunquam poſſit elidi, hac ratione perficitur. Interuallo vicenûm pedum interpoſito, duo intrinſecus parietes fabricantur. Deinde terra, quæ de foſſis fuerit egeſta, inter illos mittitur, vectibuſque denſatur: ita vt à muro primus paries * parum inferior, ſecundus longè minor ducatur: vt de plano ciuitatis ad ſimilitudinem graduum * quaſi cliuo, molliuſque ad propugnacula poſſit aſcendendi. Quia nec murus vllis poteſt arietibus rumpi, quem terra confirmat, & quouis caſu deſtructis lapidibus, ea quæ inter parietes denſata fuerit, ad muri * vicem ingruentibus moles obſiſtit.

* ne vnquam

* VV. pro ratâ

* quaſi cliuo molli, vſque ad p.p. aſcẽdi. *Stewech.*

* VV. inuicem

CAPVT IV.

De cataractis, & portis, ne exurantur ab ignibus.

** Libri optimi* noceantur.

CAVETVR præterea, ne portæ ſubiectis ignibus * exurantur. Propter quod ſunt coriis, & ferro tegendæ. Sed amplius prodeſt, quod inuenit antiquitas, vt ante portam addatur propugnaculum, in cuius ingreſſu ponitur cataracta, quæ annulis ferreis, ac funibus pendet, vt ſi hoſtes intrauerint, demiſsâ eâdem extinguantur incluſi. Ita tamen ſupra portam murus eſt ordinandus, vt accipiat foramina, per quæ * de ſuperiore parte effuſa aqua, ſubiectum reſtinguat incendium.

Lib. V. de ſuperiori loco effuſa aqua ſubiectum extinguat incendium.

CAPVT V.

De foſſis faciendis.

FOSSÆ autem ante vrbes latiſſimæ, [altiſſimæque] faciendæ ſunt, vt nec facilè poſſint coæquari, replerique ab obſidentibus, & cùm aquæ cœperint * inundari, ab aduerſario cuniculum continuari minimè patiantur. Nam duplici modo opus ſubterraneum peragi, earum altitudine, & inundatione prohibetur.

* *VV.* redundare & redundari,

CAPVT VI.

Ne ſagittis hoſtium homines lædantur in muro.

FORMIDATVR, ne multitudo ſagittariorum, de propugnaculis exterritis defenſoribus, appoſitiſque ſcalis, occupet murum. Aduerſum quod cataphractas atque ſcuta in ciuitatibus debent habere quàm plurimi. * Deinde propugnacula duplicia, ſaga ciliciaque tenduntur, quæ impetum excipiunt ſagittarum. Nec enim facile tranſeunt ſpicula, quod cedit ac fluctuat. Inuentum quoque remedium eſt, vt de ligno crates facerent, quas * metellas vocauerunt, lapidibuſque complerent: ea arte inter bina propugnacula conſtitutas, vt ſi per ſcalas aſcendiſſet hoſtis, & partem aliquam ipſius contigiſſet, * ſupra caput ſuum vergerent ſaxa.

* Deinde per oppugnacula *Stewech.*

* *Ita aliquot M. ſ. In VV. quibuſdã eſt* metilas & medullas

* *Aliàs* ſuper

CAPVT VII.

Quibus modis prouidendum ſit, ne famem patiantur obſeſſi.

MVLTA defenſionum, oppugnationumque ſunt genera, quæ locis competentibus inſeremus. Nunc ſciendum eſt, obſidendi duas eſſe ſpecies. Vnam, cùm aduerſarius opportunis locis præſidiis ordinatis [continuis inſultibus impugnat obſeſſos. Alteram, cùm] vel aquâ prohibet incluſos, vel deditionem ſperat à fame, quando omnes prohibuerit commeatus. Hoc enim conſilio, ipſe ocioſus, ac tutus fatigat inimicum. Ad quos caſus, poſſeſſores, * quamuis leui ſuſpicione pulſati, omnem alimoniam victus intra muros debent ſtudioſiſſimè collocare, vt ipſis exuberet ſubſtantia, adverſarios inopia cogat abſcedere. Non ſolùm autem porcinum, ſed & omne animalium genus, quod incluſum ſeruari non poteſt, deputari oportet ad lardum, vt adminiculo carnis frumenta ſufficiant. Aues autem cohortales, & ſine impensâ, in ciuitatibus nutriuntur, & propter ægrotantes ſunt neceſſariæ. * Pabula equis ſunt præcipuè congerenda, & quæ apportari nequiuerint, exurenda. Vini, aceti, ceterarumque frugum, vel pomorum congerendæ ſunt copiæ, nihilque, quod vſui proficiat, hoſtibus relinquendum. Nam vt hortorum cura in viridariis domorum, vel areis exerceatur, vtilitatis, & voluptatis ratio perſuadet. Parum autem * proficit plurimum collegiſſe, niſi ab exordio dimenſione ſalubri per idoneos [procuratores] erogatio temperetur. Nunquam periclitati ſunt fame, qui frugalitatem inter copiam ſeruare cœperunt. * Imbellis quoque ætas, ac ſexus, propter neceſſitatem victus, [* portis] frequenter excluſa eſt: ne penuria * opprimeret armatos, à quibus mœnia ſeruabantur.

M. ſ. quamuis leuis ſuſpicio ſit pulſationis.

VV aliquot, Pabulaque ſunt præcipuè

Aliàs, prodeſt

Aliàs Imbecillis

Lib. V. & M. ſ. foris

Aliàs perimeret

CAPVT VIII.

Quæ ſpecies præparandæ ſint pro defenſione murorum.

*BITVMEN, ſulphur, picem liquidam, oleum, quod incendiarium vocant, ad exurendas hoſtium machinas, conuenit præparare: ad arma facienda ferrum vtriuſque temperaturæ, & carbones ſeruantur in conditis: ligna quoque haſtilibus, ſagittiſque neceſſaria reponuntur. Saxa rotunda de fluuiis, quia pro ſoliditate grauiora ſunt, & aptiora mittentibus, diligentiſſimè colliguntur; ex quibus muri

Vide Commentariū St.

*M.ſ. & V. ad fundas, ſiue fuſtibalos,
*Adi Stewe.

replentur, & turres. Minima *fundis, ſiue fuſtibalis, vel manibus iacienda. Maiora per onagros diriguntur. *[Maxima verò pondere, formaque volubili, in propugnaculis digeruntur,] vt dimiſſa per præceps, non ſolùm obruant ſubeuntes, ſed etiam machinamenta confringant. Rotæ quoque de lignis viridibus ingentiſſimæ fabricantur, vel interciſi ex validiſſimis arboribus cylindri (quas *taleas vocant) vt ſint volubiles læuigantur: quæ per pronum labentia ſubito impetu bellatores ſternunt, equoſque ſolent deterrere. Trabes quoque & tabulata, vel diuerſæ magnitudinis clauos ferreos eſſe oportet in promptu. Nam oppugnantium machinis per alias machinas conſueuit obſiſti, præcipuè cùm ſubitis operibus addenda ſit muris vel propugnaculis altitudo, ne aduerſariorum mobiles turres ſupereminneant, & capiant ciuitatem.

*Membrana partim galeas partim coleos

CAPVT IX.

Quid faciendum, ſi neruorum defuerit copia.

NERVORVM quoque copiam ſummo ſtudio expedit colligi: quia onagri, vel baliſtæ, ceteraque tormenta, niſi funibus neruinis *intenta, nihil proſunt. Equorum tamen ſetæ de caudis ac iubis ad baliſtas vtiles aſſeruntur. *Indubitatum verò eſt crines feminarum in eiuſmodi tormentis non minorem habere virtutem, Romanæ ſcilicet neceſſitatis experimento. Nam in obſidione Capitolij corruptis iugi ac longa fatigatione tormentis, cùm neruorum copia defeciſſet, matronæ abſciſſos crines viris ſuis obtulere pugnantibus, reparatiſque machinis, aduerſariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudiciſſimæ feminæ, deformato ad tempus capite, liberè viuere cum maritis; quàm hoſtibus integro decore ſeruire. Cornua quoque, vel cruda coria proficit colligi ad cataphractas [tegendas,] aliaque machinamenta, ſiue munimina.

*Alias intendantur,
*Ita Stewec. vulgò, Indubitanter verò & c.ſ.i.e. e n.m.h.v. Romanæ neceſſitatis experimento cognoſcitur.

CAPVT X.

Quid faciendum, ne aquæ inopiam patiantur obſeſſi.

MAGNA vrbis vtilitas eſt, cùm perennes fontes murus includit. Quod ſi natura non præſtat, cuiuſlibet altitudinis effodiendi ſunt putei, aquarumque hauſtus funibus extrahendi. Sed interdum *ſicciora ſunt loca, quæ montibus ſunt, ſaxiſque munita, in quibus ſuperpoſita caſtella; extra murum inferiores reperiunt fontium venas,

*M.ſſ. ſi altiora ſunt

nas, ac de propugnaculis, vel turribus deſtinatis protegunt telis, vt aquatoribus liber præſtetur acceſſus. Quòd ſi vltra iactum teli, in cliuo tamen ciuitatis ſubiecta ſit vena, caſtellum paruulum (quem burgum vocant) inter ciuitatem, & fontem conuenit fabricari, ibíque baliſtas, ſagittarioſque conſtitui, vt aqua defendatur ab hoſtibus. Præterea in omnibus publicis ædificiis, multiſque priuatis, ciſternæ ſunt diligentiſſimè * ſubſtruendæ, vt receptacula aquis pluuialibus, quæ de tectis effluunt, præſtent. Difficilè enim vincit ſitis eos, qui quamuis exiguâ aquâ, ad potum tantùm, in obſidione ſunt vſi.

* *Alij Libri* ſubtrahẽdæ, *alij rurſus* ſubſtituẽdæ,

CAPVT XI.

Si ſal defuerit, quid faciendum.

SI maritima ſit ciuitas, & * ſal defuerit, liquor ex mari ſumtus, per alueos atque patula vaſa diffunditur, qui à calore Solis duratur in * ſalem. Quod ſi hoſtis ab vndâ prohibeat (nam hoc ſæpè accidit) arenas, quas exagitatum ventis mare * ſuperfuderat, aliquando colligunt, & dulci aquâ eluunt, quæ Sole ſiccata nihilominus mutatur in ſalem.

* *Aliquot* VV. ſales defuerint,
* *Iidem* ſales. *ſic & infrà ipſo fine capitis.*
* *Libri optimi* ſuderat,

CAPVT XII.

Quid faciendum, cùm primo impetu venitur ad muros.

VIOLENTA autem impugnatio, quando caſtellis, vel ciuitatibus præparatur, mutuo vtrinque periculo, ſed maiore oppugnantium ſanguine, exercentur luctuoſa certamina. Illi enim qui muros inuadere cupiunt, terrifico apparatu expoſitis copiis, * in ſpem deditionis formidinem geminant, tubarum ſtrepitu hominumque permixto. Tunc, quia timor magis frangit inſuetos, primo impetu ſtupentibus oppidanis, ſi diſcriminum experimenta non norunt, [dum] admotis ſcalis inuaditur ciuitas [reſiſtere debent omni virtute.] Quòd ſi à fidentibus, ſiue militaribus viris repellatur prima congreſſio, ſtatim clauſis creſcit audacia, & iam non terrore, ſed viribus, & arte confligitur.

* *Aliàs* ſpe deditionis

CAPVT XIII.

Enumeratio machinarum, quibus muri oppugnantur.

ADMOVENTVR * etiam teſtudines, arietes, falces, vineæ, plutei, muſculi, turres, de quibus ſingulis qualiter fabricentur, quo etiam pacto prœlientur, vel repellantur, ediſſeram.

* *Libri omnes*, enim

CAPVT XIV.

De ariete, falce, teſtudine.

DE materiâ, ac tabulatis teſtudo contexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis, vel ciliciis, centonibuſque veſtitur. Hæc intrinſecus accipit trabem, quæ aut adunco præfigitur ferro, & falx vocatur, ab eo quòd incurua eſt, vt de muro extrahat lapides: aut certè ipſius caput veſtitur ferro, & appellatur aries: vel quòd habet duriſſimam frontem, * quæ ſubruat muros: vel quòd more arietum retrocedit, vt cum impetu vehementiùs feriat. Teſtudo autem à ſimilitudine veræ teſtudinis vocabulum ſumſit: quia ſicut illa modò reducit, modò profert caput; ita machinamentum interdum reducit trabem; interdum exerit, vt fortiùs cædat.

* *Aliàs* quâ *ſed M. ſ.* quî *vide Stewec.*

CAPVT XV.

De vineis, pluteis, & aggere.

VINEAS dixerunt veteres, quas nunc militari, barbaricoque vſu * cauſias vocant. E lignis leuioribus machina colligatur, alta pedibus * octo, lata pedibus * ſeptem, longa pedibus * ſexdecim. Huius tectum munitione duplici, * tabulatis, cratibuſque contexitur. Latera quoque vimine ſepiuntur, ne ſaxorum, telorumque impetu penetrentur. Extrinſecus autem, ne immiſſo concremetur incendio, crudis, ac recentibus coriis, vel centonibus operitur. Iſtæ, cùm plures factæ fuerint, * iunguntur in ordinem, ſub quibus * ſubſidentes tuti ad ſubruenda murorum penetrant fundamenta. Plutei dicuntur, qui ad ſimilitudinem * abſidis contexuntur è vimine, & ciliciis, vel coriis proteguntur, terniſque rotulis, quarum vna in medio, duæ in capitibus apponuntur, in quamcunque partem volueris admouentur more carpenti: quos * obſidentes applicant muris; eorumque munitione protecti, ſagittis, ſiue fundis, vel miſſilibus defenſores omnes de propugnaculis ciuitatis exturbant, vt ſcalis aſcendendi facilior præſtetur occaſio. Agger autem ex terrâ, ligniſque extollitur contra murum, de quo tela iactantur.

* *Libri aliquos* cautias, *Pariſienſis Editio in orâ* cattos
* *Aliàs* ſeptem
* *Al.* octo,
* *Ita legendū. vide Stewec.*
* *An'ne rectum ſit*, tabulis,
* *M. ſ.* coguntur in unum,
* VV. obſidentes
* *Aliàs* caſſidis
* *Lib. V.* ſubſidētes *M. ſ.* ſubſiſtentes

CAPVT

CAPVT XVI.

De muſculis.

MVSCVLOS dicunt minores machinas, quibus protecti bellatores* ſi lutum obſuerit, ciuitatis foſſatum etiam apportatis lapidibus, lignis, ac terrâ, non ſolùm complent, ſed etiam ſolidant, vt turres ambulatoriæ ſine impedimento iungantur ad murum. Vocantur autem à marinis beluis muſculi. Nam quemadmodum illi, cùm minores ſint, tamen balenis auxilium, adminiculumque iugiter exhibent: ita iſtæ machinæ breuiores, deputatæ turribus magnis, aduentui illarum parant viam, itineraque præmuniunt.

* *Lib. V.* & *M.ſ.* ſudatũ auferunt, *Vnde Lipſius* ſudetum auferunt,

CAPVT XVII.

De turribus ambulatoriis.

TVRRES autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorum ſpeciem, ex trabibus, tabulatiſque compacta: &, ne tantum opus hoſtili concremetur incendio, diligentiſſimè [ex] crudis coriis,* vel centonibus communita, quibus pro modo altitudinis, additur latitudo. Nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos, vel quinquagenos latæ ſunt. Proceritas autem ipſarum tanta fit, vt non ſolùm muros, ſed etiam turres lapideas altitudine ſuperent. His plures rotæ mechanicâ arte ſubduntur, quarum lapſu volubili magnitudo tam ampla mouetur. Præſens autem periculum ciuitatis eſt, ſi ad murum fuerit turris admota. Plures enim accipit ſcalas, & diuerſo genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus habet arietem, cuius impetu deſtruit muros: circa mediam verò partem accipit pontem, factum de duabus trabibus, ſeptumque de vimine, quem ſubitò prolatum inter turrim murumque conſtituunt, & per eum egredientes de machinâ bellatores in ciuitatem tranſeunt, & occupant muros. In ſuperioribus autem turris illius partibus contati, & ſagittarij collocantur, qui defenſores vrbis [ex alto] contis, miſſilibus, ſaxiſque proſternant. Quo facto ciuitas capitur ſine morâ. Quid enim auxilij ſupereſt, cùm hi qui de murorum altitudine ſperabant, repentè ſupra ſe aſpiciant altiorem hoſtium murum?

* *VV. aliquot* & centonibus communitur,

CAPVT

CAPVT XVIII.

Quemadmodum ambulatoria turris poſſit incendi.

HVIC tam manifeſto diſcrimini multis occurritur modis. Primùm, ſi confidentia, vel virtus eſt militaris, eruptione factâ, globus egreditur armatorum, & vi hoſtibus pulſis machinamentum illud ingens, * direptis coriis, ignis exurit. Quòd ſi oppidani exire non audeant, * ad maiores baliſtas, malleolos, vel falaricas cum incendio deſtinant, vt perruptis coriis, vel centonibus, intrinſecus flamma condatur. Malleoli velut ſagittæ ſunt, & vbi adhæſerint (quia ardentes * ſunt) vniuerſa conflagrant. Falarica autem, ad modum haſtæ, valido præfigitur ferro: inter tubum, & haſtile ſulphure, reſinâ, bitumine, ſtupiſque conuoluitur infuſo oleo, quod incendiarium vocant, quæ baliſtæ impetu deſtinata, perrupto munimine ardens figitur ligno, turritamque machinam frequenter incendit. Depoſiti quoque homines funibus, cùm hoſtes dormiunt, in laternis portant lucernas, &, incenſis machinis, rurſus leuantur in murum.

* *M. ſ.* direpus coriis, exurit.
* *Ita legendũ ex VV. vide Stewech.*
* *Exemplaria optima,* veniunt,

CAPVT XIX.

Quemadmodum altitudo muris addatur.

PRÆTEREA partem muri, ad quam machina conatur accedere, cæmento atque lapidibus, vel luto, ſiue lateribus, poſtremò tabulatis exſtruendo faciunt altiorem, ne defenſores mœnium deſuper * vrbi ventura poſſit opprimere. Conſtat autem inefficax machinamentum reddi, * ſi inueniatur inferius. Verùm obſidentes eiuſmodi dolum adhibere conſueuerunt. Primò talem exſtruunt turrem, quæ propugnaculis ciuitatis videatur inferior. Deinde ſecretò aliam de * tabulatis intrinſecus turriculam faciunt, & cùm muris fuerit machina ſociata, ſubitò funibus, * trochleiſque de medio turricula illa producitur, de quâ egredientes armati (quia altior inuenitur) ſtatim capiunt ciuitatem.

* *Lib. V.* vbi *M. ſ.* turris
* *Aliàs* ſi inueniantur inferiores.
* *Alij, & St.* tabulis
* *Lib. V.* troceiſque *in alio* crodeiſque

CAPVT XX.

Quo pacto ſuffodiatur terra, vt machina nocere non poſſit.

INTERDVM longiſſimas, ferrataſque trabes opponunt machinæ venienti, eamque à muri vicinitate propellunt. Sed cùm Rhodiorum

diorum ciuitas oppugnaretur ab hoſtibus, & * turris ambulatoria murorum altitudinem, ac turrium omnium ſuperaret, * mechanici ingenio inuentum eſt tale remedium. Per noctem ſub fundamento muri cuniculum fodit, & illum locum, ad quem die poſtero turris fuerat promouenda, nullo hoſtium ſentiente, egeſtâ terrâ cauauit intrinſecus: & cùm rotis ſuis moles fuiſſet impulſa, atque ad locum qui ſubtus cauatus fuerat, perueniſſet, * tanto ponderi ſolo cedente, ſubſedit. nec iungi muris, aut moueri vlteriùs potuit. Ita & ciuitas liberata eſt, & machina derelicta.

** VV. Editi plerique turris ambulatoria ſupra murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur.*
** Membrana & Lib. V. mechanico*
** Ita Stewec.*

CAPVT XXI.

De ſcalis, ſambucâ, exoſtrâ, & tollenone.

ADMOTIS turribus, funditores lapidibus, ſagittarij iaculis, manubaliſtarij vel arcubaliſtarij ſagittis, iaculatores plumbatis ac miſſilibus, è muris ſubmouent hoſtes. Hoc facto, ſcalis appoſitis occupant ciuitatem. Sed qui ſcalis nituntur, frequenter periculum ſuſtinent, exemplo Capanei, à quo primum [hæc] ſcalarum oppugnatio perhibetur inuenta: qui tanta vi occiſus eſt à Thebanis, vt extinctus fulmine diceretur. Et ideò ſambucâ, exoſtrâ, & tollenone obſidentes in murum hoſtium penetrant. Sambuca dicitur * à ſimilitudine citharæ. Nam quemadmodum in citharâ chordæ ſunt, ita in trabe, quæ iuxta turrim ponitur, funes ſunt, qui pontem de ſuperiore parte trochleis laxant, vt * aſcendat ad murum, ſtatimque de turri exeunt bellatores, & per eum tranſeuntes mœnia vrbis inuadunt. Exoſtra dicitur pons, quem ſuperiùs expoſuimus, qui de turri in murum repente * protenditur. Tollenon dicitur, quoties vna trabes in terram præaltè defigitur, cui in ſummo vertice alia tranſuerſa trabes longior dimensâ medietate connectitur, eo libramento, vt ſi vnum caput depreſſeris, aliud erigatur. In vno ergo capite cratibus ſiue tabulatis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati. Tunc per funes vno attracto depreſſoque, alio capite eleuati * imponuntur in murum.

** Mſ. ad ſimilitudinē*
** Libri ſaniores, deſcendat*
** VV. tam Scripti quàm Editi protruditur.*
** Aliàs ponuntur*

CAPVT XXII.

De baliſtis, onagris, ſcorpionibus, arcubaliſtis, fuſtibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus.

ADVERSVM hæc obſeſſos defendere conſueuerunt baliſtæ, onagri, ſcorpiones, arcubaliſtæ, fuſtibali, ſagittarij, fundæ.

 Baliſta

* *M.ſ. aliquos funibus neruinis, Aliàs funibus & neruis,*

Baliſta * funibus, neruis, [chordiſque] tenditur, quæ quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc eſt, quanto maior fuerit, tanto ſpicula longiùs emittit: quæ ſi iuxta artem mechanicam temperetur, & ab exercitatis hominibus, qui menſuram eius antè collegerint, dirigatur, penetrat quodcunque percuſſerit. Onager autem dirigit lapides, ſed pro neruorum craſſitudine, & magnitudine, ſaxorum pondera iaculatur. Nam quanto amplior fuerit, tanto maiora ſaxa fulminis more contorquet. His duobus generibus nulla tormentorum ſpecies vehementior inuenitur. Scorpiones dicebant, quas nunc manubaliſtas vocant: ideò ſic nuncupati, quòd paruis, ſubtilibuſque ſpiculis inferant mortem. Fuſtibalos, arcubaliſtas, & fundas deſcribere ſuperfluum puto, quæ præſens vſus agnoſcit: ſaxis tamen grauioribus per onagrum deſtinatis, non ſolùm equi eliduntur, & homines, ſed etiam hoſtium machinamenta franguntur.

CAPVT XXIII.

* *culcita,*

*Aduerſum arietes proſunt * culcitræ, laquei, lupi, & columnæ grauiores.*

* *M.ſ. vnus funibus colligunt, Alij meliorũ nota calant, vnde Turnebus funibus chalant,*
* *Alij libri euertunt,*

ADVERSVM arietes etiam vel falces, ſunt plura remedia. Aliquanti centones & culcitas * fuſtibus calcant, & illis opponunt locis, quà cædit aries, vt impetus machinæ materiâ molliore fractus, non deſtruat murum. Alij laqueis captos arietes, per multitudinem hominum de muro in obliquum trahunt, & cum ipſis teſtudinibus euertunt. Plures in modum forficis dentatum funibus illigant ferrum, quem lupum vocant, apprehenſumque arietem aut * auertunt, aut ita ſuſpendunt, vt impetum non habeat feriendi. Interdum baſes, columnæ marmoreæ, vibrato impetu iaciuntur è muris, arieteſque confringunt. Quòd ſi tanta vis fuerit, vt murus arietibus perforetur, & (quod ſæpè accidit) decidat, ſalutis vna ſpes ſupereſt, vt deſtructis domibus alius intrinſecus murus addatur, hoſteſque inter binos parietes (ſi penetrare tentauerint) perimantur.

CAPVT XXIV.

De cuniculis, per quos aut murus defoditur, aut ciuitas penetratur.

ALIVD genus oppugnationis eſt ſubterraneum, atque ſecretum, quod cuniculum vocant: à leporibus, qui cauernas ſub

terris

terris fodiunt, ibique conduntur. Abhibitâ ergo multitudine ad ſpeciem metallorum, in quibus auri argentique venas Beſſorum rimatur induſtria, magno labore terra defoditur, cauatoque ſpecu in exitium ciuitatis inferna quæritur via. Quæ fraus duplicibus operatur inſidiis. Aut enim penetrant vrbem, & noctu non ſentientibus oppidanis egrediuntur per cuniculum, reſeratiſque portis ſuorum agmen * ducunt, hoſteſque in ipſis domibus perimunt ignorantes: aut certè cùm ad murorum fundamenta peruenerint, ſuffodiunt eorum maximam partem, & appoſitis ſiccioribus lignis, ruinam muri tumultuario opere ſuſpendunt. Sarmenta inſuper iungunt, aliaque fomenta flammarum. Tunc præparatis bellatoribus * ſubter ignis immittitur, combuſtiſque columnis ligneis, atque tabulatis, muro ſubitò corruente [* inruptione] aditus reſeratur.

* VV pleriquæ inducunt, Aliàs introducunt,
* Lib. V. in opera ignis
* Aliàs inruptioni

CAPVT XXV.

Quid facere debeant oppidani, ſi hoſtis inruperit ciuitatem.

INNVMERABILIBVS declaratur exemplis, ſæpè cæſos ad internecionem hoſtes, qui peruaſerant ciuitatem. Quod ſine dubio euenit, ſi oppidani muros, ac turres retinuerint, vel altiora occupauerint loca. Tunc enim de feneſtris, ac tectis, omnis ætas, ac ſexus inrumpentes obruunt ſaxis, aliiſque generibus telorum. Quod ne ſuſtineant obſidentes, portas * ciuitatis aperire conſueuerunt, vt reſiſtere deſinant, fugiendi poteſtate conceſſâ. * Neceſſitas enim quædam virtutis eſt deſperatio. In hoc caſu vnum oppidanis * auxilium eſt, ſiue per diem, ſiue per noctem hoſtis intrauerit, vt muros, turreſque teneant, ac loca ſuperiora conſcendant, hoſteſque per vicos, & plateas vndique obruant dimicantes.

* Aliy, ciuibus
* Neceſſitatis enim quædã virtus eſt deſperatio. Ita eſt in Modij membranis.
* M. ſ. conſilium

CAPVT XXVI.

Quæ ſit adhibenda cautela, ne hoſtes furtim occupent murum.

FREQVENTER dolum excogitant obſidentes, ac ſimulatâ deſperatione longiùs abeunt. Sed vbi * poſtmodum, murorum vigiliis derelictis, requieuerit incauta ſecuritas, tenebrarum ac noctis occaſione captatâ, cum ſcalis * clanculum veniunt, muroſque conſcendunt. Propter quod maior eſt adhibenda cuſtodia, cùm hoſtis abſceſſerit, & in ipſis muris, ac turribus * tuguriola collocanda, in quibus vigiles, hybernis menſibus, ab imbribus, vel frigore; æſtiuis

* poſt metũ,
* VV. clanculò
* Membrana teguriola

defendantur à Sole. Illud quoque vſus inuenit, vt acerrimos, ac ſagaciſſimos canes in turribus nutriant, qui aduentum hoſtium odore præſentiant, latratuque teſtentur. Anſeres quoque non minore ſolertiâ nocturnos ſuperuentus clamoribus indicant. Nam ingreſſi Capitolinam arcem Galli, Romanum nomen eruerant, niſi clamore *anſeris* excitatus Manlius reſtitiſſet. Mirâ diligentiâ ſiue fortunâ viros, qui vniuerſum orbem erant miſſuri ſub iugum, auis vna ſeruauit.

*Libri aliquot, anſerũ *excitus St.

Capvt XXVII.

Quomodo oppidanis inferantur inſidiæ.

Non ſolùm in obſidionibus, ſed in vniuerſo genere bellorum, ſupra omnia ducitur, hoſtium conſuetudinem explorare diligenter, ac noſſe. Oportunitas enim inſidiarum aliter non poteſt inueniri, niſi ſcias, quibus horis aduerſarius à laboris intentione diſcedat, quibus reddatur incautior: interdum medio die, interdum ad veſperum, ſæpè nocte, aliquandò eo temporè quo ſumitur cibus, [cùm vtriuſque partis milites ad requiem, aut ad curanda corpora diſperguntur.] Quod in ciuitate cùm cœperit fieri, obſidentes *aſtu ſe à prœlio ſubtrahunt, vt aduerſariorum neglegentiæ licentiam tribuant. Quæ ipſa impunitate cùm creuerit, repente admotis machinis, vel appoſitis ſcalis occupant ciuitatem. Et ideo in muris ſaxa, ceteraque tormenta ponuntur in promptu, vt cognitis inſidiis accurrentes, ad manum habeant quod ſupra capita hoſtium euoluant, atque iaculentur.

*Aliàs aſtu ſe prœlio

Capvt XXVIII.

Quid faciant obſidentes, ne ab oppidanis patiantur inſidias.

Cvm neglegentia interuenerit, paribus inſidiis ſubiacent obſidentes. Nam ſiue cibo, ſiue ſomno fuerint occupati, ſiue ocio, aut aliquâ neceſſitate diſperſi: tunc oppidani repentè prorumpunt, ignorantes perimunt; arietes, machinas, ipſoſque aggeres ignibus concremant; omniaque *in perniciem ſuam fabricata opera ſubuertunt. Propter *quod obſidentes vltra *iactum teli foſſam *faciunt, eamque non ſolum vallo, & ſudibus, ſed etiam turriculis inſtruunt, vt erumpentibus ex ciuitate poſſint obſiſtere, quod opus *loriculam vocant; & ſæpe cùm obſidio deſcribitur, inuenitur in Hiſtoriis, *loriculâ vrbem eſſe circumdatam.

*Alij ad perniciem Lib. V. ad interniciem
*Alij hoc
*M. ſ. aliquot ictum
*Lib. V. iaciunt
*M. ſ. loricam
*& hic loricâ

CAPVT XXIX.

Quo genere tormentorum ciuitates defendantur.

SED ex alto deſtinata miſſilia, ſiue plumbatæ, ſiue lanceæ, veruta, vel ſpicula in ſubiectos vehementiùs cadunt. Sagittæ quoque arcubus miſſæ,& ſaxa manibus, fundis, ſiue fuſtibalis directa, quanto de excelſiori loco exeunt, tanto longiùs penetrant. Baliſtæ verò,& onagri, ſi à peritis diligentiſſimè temperentur, vniuerſa * præcîdunt, à quibus nec virtus vlla, nec munimina poſſunt defendere bellatores. Nam more fulminis quicquid percuſſerint, aut diſſoluere, aut intrumpere conſueuerunt.

*VV præcedunt,

CAPVT XXX.

Quemadmodum menſura colligatur ad ſcalas vel machinas faciendas.

AD capiendos muros,ſcalæ, vel machinæ plurimùm valent,ſi eâ magnitudine compactæ fuerint, vt altitudinem exſuperent ciuitatis. Menſura autem colligitur duplici modo: aut enim linum tenue expeditum vno capite nectitur in ſagittâ,quæ cùm ad muri faſtigia directa peruenerit, ex menſurâ lini, murorum altitudo deprehenditur: aut certè cùm ſol obliquus vmbram turrium, murorúmque iaculatur in terram, tunc ignorantibus aduerſariis, vmbræ illius ſpacium menſuratur. itemque decempeda figitur,& vmbra ipſius ſimiliter menſuratur. Quo collecto [numero,] nemo dubitat ex vmbrâ decempedæ inueniri altitudinem ciuitatis, cùm ſciatur quanta altitudo, quantum vmbræ emittat in longum.

EPILOGVS.

QVÆ ad oppugnandas, vel defendendas vrbes auctores bellicarum artium prodiderunt, vel quæ recentior neceſſitatum vſus inuenit, pro * publicâ,vt arbitror, vtilitate digeſſi, illud * iterùm iterumque commonens, vt ſolertiſſimè caueatur, ne quando aut potus inopia emergat, aut cibi, quibus malis nulla arte ſuccurritur: ideoque intra muros tanto plura * condenda ſunt, * quanto ſcitur clauſuræ tempus in obſidentium poteſtate conſiſtere.

* *M.ſ.* duplici
* *Ita legendum, vulgò τὸ iterum ignoratur.*
* *VV.* *quidam* conſiderãda
* quando *Stewech.*

FLAVI VEGETI RENATI DE RE MILITARI LIBRI QVINTI

Prologus.

PRÆCEPTO maieſtatis tuæ, Imperator Inuicte, terreſtris prœlij rationibus abſolutis, naualis belli reſidua, vt opinor, eſt portio: de cuius artibus ideò pauciora dicenda ſunt; quia iamdudum pacato mari, cum barbaris nationibus agitur terreſtre certamen.

CAPVT I.

Romanos claſſem habuiſſe ſemper præparatam.

ROMANVS autem populus pro decore & vtilitate magnitudinis ſuæ, non propter neceſſitatem tumultus alicuius claſſem parabat ex tempore: ſed, ne quando neceſſitatem ſuſtineret, ſemper habuit præparatam. Nemo enim bello laceſſere, aut facere audet iniuriam ei regno, vel populo, quem expeditum, & promptum ad reſiſtendum, vindicandumq́ue cognoſcit. Apud Miſenum ergò, & Rauennam ſingulæ legiones cum claſſibus ſtabant, ne longius à tutela Vrbis abſcederent: & cum ratio poſtulaſſet, ſine morâ, ſine circuitu ad omnes mundi partes nauigio peruenirent. Nam Miſenatium claſſis, Galliam, Hiſpanias, Mauritaniam, Aphricam, Ægyptum, Sardiniam, atque Siciliam habebat in proximo. Claſſis autem Rauennatium, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum petere directâ nauigatione conſueuerat: quia in rebus bellicis celeritas ampliùs ſolet prodeſſe, quàm virtus.

CAPVT

CAPVT II.

Nomina iudicum, qui præerant claſſibus.

LIBVRNIS autem, quæ in Campaniâ ſtabant, præfectus claſſis Miſenatium præerat. Eæ verò, quæ Ionio in mari locatæ fuerant, ad præfectum claſſis Rauennatium pertinebant: ſub quibus erant [deni] tribuni, per cohortes ſingulas conſtituti. Singulæ autem Liburnæ ſingulos nauarchos, id eſt, quaſi nauicularios habebant, qui exceptis ceteris nautarum officiis, gubernatoribus, atque remigibus, & militibus exercendis, quotidianam curam, & iugem exhibebant induſtriam.

CAPVT III.

Vnde appellentur Liburnæ.

DIVERSÆ autem prouinciæ quibuſdam temporibus mari plurimùm potuerunt, & ideò diuerſa eis genera nauium fuerunt. Sed Auguſto dimicante Actiaco prœlio, cùm Liburnorum auxiliis præcipue victus fuiſſet Antonius, experimento tanti certaminis patuit, [eſſe] Liburnorum naues ceteris aptiores. * Ergò ſimilitudine, & nomine vſurpato, ad earundem inſtar claſſem Romani principes texuerunt. Liburnia namque Dalmatiæ pars eſt, * Iadertinæ ſubiacens ciuitati, cuius exemplo nunc naues bellicæ fabricantur, & appellantur Liburnæ.

* *Libri aliquot* Ergò nomen & ſimilitudinem vſurpati.

* Iadetinæ *niſi malis* Iaderæ *Stewec. ſed legendum ex veſtigiis M.ſſ.* Hiadertinæ

CAPVT IV.

Quâ diligentiâ fabricentur Liburnæ.

SED cùm in domibus * ſtruendis arenæ vel lapidum qualitas requiratur, * tanto magis in fabricandis nauibus diligenter cuncta quærenda ſunt, * quanto maius periculum eſt, nauem vitioſam eſſe, quàm domum. Ex cypreſſo ergò, & pinu domeſticâ, ſiue ſilueſtri [larice] & abiete præcipue Liburna contexitur, vtilius æreis clauis, quàm ferreis * configenda. Quamlibet enim grauior aliquanto videatur expenſa; tamen, quia amplius durat, lucrum probatur afferre. Nam ferreos clauos tempore, & humore, celeriter rubigo conſumit; ærei autem, etiam in fluctibus, propriam ſubſtantiam ſeruant.

* *Membrana pleraq.* ſubſtruendæ, *Stewec.* ſubſtruendis

* *Idem* quanto

* *Idem* quando

* *M.ſ.* compingenda.

CAPVT

CAPVT V.

Quâ obſeruatione ſit cædenda materies.

OBSERVANDVM præcipuè, vt à quintadecimâ lunâ, vſque ad vigeſimam * tertiam, arbores præcidantur, ex quibus Liburnæ contexendæ ſunt. His enim tantùm * octo diebus cæſa materies immunis ſeruatur à carie: reliquis autem diebus præciſa, etiam eodem anno internâ vermium labe exeſa in puluerem vertitur: * quod, ars ipſa, & ômnium architectorum quotidianus vſus edocuit, & contemplatione ipſius * religionis agnoſcimus, quam pro æternitate his tantùm diebus placuit celebrari.

*Meliores libri ſecûdam, *Iterùm, ſeptem

* Aliàs, quod præter omnium architectorum doctrinam quotidianus v. c.

* Vide Commentariû St.

CAPVT VI.

Quo menſe cædendæ ſint trabes.

CÆDVNTVR autem trabes vtiliter poſt ſolſtitium æſtiuum, id eſt, per menſes, Iulium, Auguſtum, & per autumnale æquinoctium, [id eſt,] * vſque ad Kalendas Ianuarias. His namque menſibus areſcente humore ſicciora, & ideò fortiora ſunt ligna. Illud etiam cauendum, ne continuò, vt deiectæ fuerint trabes, ſecentur; vel ſtatim, vt ſectæ fuerint, mittantur in nauem: ſiquidem & adhuc ſolidæ arbores, & iam diuiſæ per tabulas; duplices, ad maiorem ſiccitatem, mereantur inducias. Nam quæ virides compinguntur, cùm natiuum humorem exſudauerint, contrahuntur, & rimas faciunt latiores, quo nihil eſt periculoſius nauigantibus.

* M.ſ. vſque in kal.

CAPVT VII.

De modo Liburnarum.

QVOD ad magnitudinem pertinet, minimæ Liburnæ remorum habent ſingulos ordines, paulò maiores binos, idoneæ menſuræ, ternos, vel quaternos, interdum quinos ſortiuntur * remigum gradus. Nec hoc cuiquam enorme videatur, cùm in Actiaco prœlio longè maiora referantur concurriſſe nauigia, vt ſenorum etiam, vel vltrà, ordinum fuerint. Scaphæ tamen maioribus Liburnis exploratoriæ ſociantur, quæ vicenos propè remiges in ſingulis partibus habeant: quas Britanni * pictas vocant. Per has & ſuperuentus fieri, & commeatus aduerſariorum nauium aliquando intercipi aſſolet,

* Lib. V. remigium

* picatas, niſi verius ſit pincas Ste.

aſſolet, & ſpeculandi ſtudio aduentus earum, vel conſilium deprehendi. [Ne tamen exploratoriæ naues candore prodantur, colore Veneto (qui marinis eſt fluctibus ſimilis) vela tinguntur, & funes: cerâ etiam, quâ * vngere ſolent naues inficitur. Nautæ quoque vel milites Venetam veſtem induunt, vt non ſolùm per noctem, ſed etiam per diem facilius lateant explorantes.]

* M.ſ. vnguere

Capvt VIII.

Nomina ventorum & numerus.

Qvicvnqve exercitum armatis claſſibus vehit, turbinum ſigna debet antè prænoſcere. Procellis namque, & fluctibus Liburnæ grauiùs, quàm vi hoſtium ſæpè perierunt. in quâ parte naturalis philoſophiæ tota eſt adhibenda ſolertia, qua ventorum, tempeſtatumque cœleſti ratione natura colligitur. Et pro acerbitate pelagi, ſicut prouidos cautela tutatur, ita neglegentes extinguit incuria. Igitur ventorum numerum atque vocabula ars nauigandi primùm debet inſpicere. Veteres autem iuxta poſitionem cardinum, tantùm quatuor ventos principales [à] ſingulis cœli partibus flare credebant, * ſed experimento poſterior ætas duodecim comprehendit. Horum vocabula ad ſubmouendam dubitationem, non ſolùm Græca, ſed etiam Latina protulimus, ita vt ventis principalibus declaratis, eos qui ipſis dextrâ læuaque iuncti ſunt, indicemus. * A verno itaque ſolſtitio, id eſt, ab orientali cardine, ſumimus exordium, ex quo ventus oritur ἀπηλιώτης, id eſt, ſubſolanus. Huic à dextrâ iungitur * καικίας: A ſiniſtrâ εὖρος, ſiue vulturnus. Meridianum autem cardinem poſſidet νότος, id eſt, auſter. Huic à dextrâ iungitur λευκόνοτος, id eſt, albus notus: A ſiniſtrâ λιβόνοτος, id eſt, corus. Occidentalem vero cardinem tenet * ζέφυρος. Huic à dextrâ iungitur λίψ, ſiue Aphricus: A ſiniſtrâ, ἰάπυξ, ſiue fauonius. Septentrionalem verò cardinem ſortitus eſt ἀπαρκτίας, ſiue ſeptentrio: cui adhæret à dextrâ θρασκίας, ſiue circius: A ſiniſtrâ βορέας, id eſt, aquilo. Hi ſæpè ſinguli, interdum duo, magnis autem tempeſtatibus etiam tres pariter flare conſueuerunt. Horum impetu maria, quæ ſuâ ſponte tranquilla ſunt, & quieta, vndis * æſtuantibus ſæuiunt. Horum flatu pro naturâ temporum vel locorum ex procellis ſerenitas redditur, & rurſus in procellas ſerena mutantur. Nam ſecundo * ſpiramine optatos claſſis inuenit portus, aduerſo ſtare vel regredi, aut diſcri-

* *Membrana quadam* ſed per experimentum *alia*, ſed experimentum poſterioris ætatis XII inuenit.

* Hyberno itaque *in VV.*

* *Supplent VV.* καικίας, ſeu cæcias, ſeu erobinus.

* *Iterùm ſupplent VV.* ζέφυρος, id eſt, ſubueſperunus.

* *Aliàs* exæſtuantibus

* *Lib. V.* inſpiramine

diſcrimen ſuſtinere compellitur. Et ideò difficilè naufragium pertulit, qui ventorum rationem diligenter inſpexit.

CAPVT IX.

Quibus menſibus tutiùs nauigetur.

SEQVITVR menſium dierumque tractatus. Neque enim integro anno * vis atque acerbitas maris patitur nauigantes; ſed quidam menſes aptiſſimi, quidam dubij, reliqui claſſibus intractabiles ſunt lege naturæ. * Phænitæ decurſu, id eſt, poſt ortum Pleiadum à die ſexto Kalendarum Iuniarum, vſque ad Arcturi ortum, id eſt in diem octauum decimum Kalendarum Octobrium, vt * ſecuta nauigatio creditur, quia æſtatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur: ita poſt hoc tempus vſque in tertium Idus Nouembris incerta nauigatio eſt, & diſcrimini propior: propterea, quia poſt Idus Septembris oritur Arcturus vehementiſſimum ſidus. Et octauo Kalendas Octobris æquinoctialis euenit acerba tempeſtas. Circa Nonas verò Octobris Hœdi pluuiales, quinto Idus eiuſdem Taurus. A Nouembri autem menſe crebris tempeſtatibus * nauigia conturbat Vergiliarum hyemalis occaſus. Ex die igitur tertio Iduum Nouembris vſque in diem ſextum Iduum Martiarum maria clauduntur. Nam lux minima; noxque prolixa, nubium denſitas; aëris obſcuritas; ventorum, imbri, vel niuibus geminata ſæuitia; non ſolùm claſſes à pelago, ſed etiam commeantes à terreſtri itinere deturbat. Poſt natalem vero (vt ita dicam) nauigationis, qui ſolenni certamine, publicoque ſpectaculo multarum gentium celebratur, plurimorum ſiderum, ipſiuſque temporis ratione, vſque in Idus Maias periculosè maria tentantur: non quòd negociatorum ceſſet induſtria, ſed quia maior adhibenda eſt cautela, quando exercitus nauigat cum Liburnis, quam cum priuatorum * mercium feſtinat audacia.

* *M. ſ.* vim atque acerbitatem patiuntur nauigantes;
* Pharmoti *Turnebus.*
* *Idem* ſecunda *tò vt quod præcedit à St. hic inſertum.*
* *M. ſ.* nauigia conturbantur Vergiliarū hyemali occaſu.
* *M. ſ. & Lib. V.* menſium

CAPVT X.

Quemadmodum tempeſtatum obſeruanda ſint ſigna.

PRÆTEREA * aliquorum ortus occaſusque ſiderum, tempeſtates vehementiſſimas commouent. in quibus licet certi dies auctorum atteſtatione * ſignentur, tamen quia diuerſis caſibus * aliquando mutantur, & * quod cōfitendum eſt, cœleſtes cauſſas humana conditio ad plenum noſſe prohibetur; ideò nauticæ obſeruationis

* VV. aliorū
* *Lib. V.* firmentur, *alias* teſtentur,
* *M. ſ. ali quot*, aliquanta
* *Iidem*, quia confitendum eſt,

nis curam trifariam diuidunt. Aut enim circa diem ſtatum, aut antè, vel poſtea tempeſtates fieri compertum eſt. Vnde præcedentes προχειμάζειν, naſcentes die ſolenni ἐπιχειμάζειν, ſubſequentes μεταχειμάζειν, Græco vocabulo nuncupauerunt. Sed omnia enumerare nominatim longum eſt, cùm auctores plurimi, non ſolum menſium, ſed etiam dierum rationem diligenter expreſſerint,* tranſitusque ſiderum, quos planetas vocant, cum præſcripto curſu * dierum arbitrio creatoris ſuſcipiunt ſigna, vel deſerunt, frequenter aſſolent ſerena turbare. Interluniorum autem dies tempeſtatibus plenos, & nauigantibus quàm maximè metuendos, non ſolum peritiæ ratio, ſed etiam vulgi vſus intellegit.

* Tranſitus quoque
* VV quidam dies. Alij dici ex arbitrio creatoris. Alius deniq. dei arbitrio.

CAPVT XI.

De prognoſticis, quibus noſcitur ſerenitas & turbatio aëris.

MVLTIS quoque ſignis & de tranquillo procellæ, & de tempeſtatibus ſerena produntur, quæ velut in ſpeculo Lunæ orbis oſtendit. Rubicundus enim color ventos, cæruleus indicat pluuias. Ex vtroque commixtus, * nimbos, & furentes procellas. Lætus orbis, ac lucidus ſerenitatem nauigiis repromittit, quam geſtat in vultu: præcipue ſi quarto ortu, neque obtuſis cornibus rutila; neque infuſo fuerit humore fuſcata. Sol quoque exoriens, vel diem condens, intereſt vtrùm æqualibus gaudeat radiis, an obiectâ nube varietur; vtrùm * ſolido ſplendore fulgidus, an ventis * vrgentibus igneus; néve pallidus, vel pluuiâ ſit impendente maculoſus. Aër vero, & mare ipſum, nubiumque magnitudo vel ſpecies ſolicitos inſtruit nautas. Aliquanta ab auibus, aliquanta à piſcibus ſignificantur. quæ Virgilius in Georgicis diuino penè comprehendit ingenio, & Varro in Naualibus libris diligenter excoluit. Hæc gubernatores * ſe ſcire profitentur, ſed eatenus quatenus eos imperitiæ vſus inſtruit, quam altior doctrina firmauit.

* *Aliàs* imbres,
* *Aliàs* ſolito
* *Membrana* vrguentibus
* *In membranis nonnullis eſt,* ſi ſe ſcire profitentur, peritiam magis vſus inſtruit, quàm al. d. f. *vide Stewech.*

CAPVT XII.

De æſtuariis, hoc eſt, de rheumate.

ELEMENTVM pelagi tertia pars mundi eſt, quod præter ventorum flatum ſuo quoque ſpiramine, motuque vegetatur. Nam certis horis, diebus pariter, ac noctibus, æſtu quodam, quod rheuma vocant, vltrò citroque procurrit. & more torrentium fluminum,

nunc exundat in terras, nunc refluit in altitudinem ſuam. Hæc reciprocantis meatus ambiguitas, curſum nauium ſecunda adiuuat, retardat aduerſa. Quæ dimicaturo magnâ ſunt cautione vitanda. Neque enim auxilio remorum rheumatis impetus vincitur, cui interdum cedit & ventus. Et quoniam in diuerſis regionibus, diuerſo Lunæ creſcentis, minuentisque ſtatu, certis horis iſta variantur: ideò prœlium nauale geſturus, conſuetudinem pelagi vel loci, ante congreſſum debet *agnoſcere.

* *In aliquibus eſt*, cognoſcere.

CAPVT XIII.

De locorum notitiâ, ſiue de remigibus.

NAVTICORVM, gubernatorumque ſolertia eſt, loca in quibus nauigatur, portusque cognoſcere: vt infeſta prominentibus, vel latentibus ſcopulis vadoſa, ac ſicca vitentur. Tanto enim ſecuritas maior eſt, quanto mare altius fuerit. In nauarchis diligentia, in gubernatoribus peritia, in remigibus virtus eligitur: propterea, quia naualis pugna tranquillo committitur mari, Liburnarumque moles non ventorum flatibus, ſed remorum pulſu aduerſarios percutit roſtris, eorumque rurſum impetus vitat. In quo opere *lacerti remigum, & ars clauum regentis magiſtri victoriam præſtat.

* *Aliàs* latera *Lib V. por rò* remigũ, *pro* remigũ.

CAPVT XIV.

De armis, telis, tormentisque naualibus.

MVLTA quidem armorum genera prœlium terreſtre deſiderat; ſed nauale certamen non ſolùm plures armorũ ſpecies, verùm etiam machinas & tormenta flagitat, tanquam in muris dimicetur, & turribus. Quid enim crudelius congreſſione nauali, vbi & aquis homines perimuntur, & flammis? Præcipua ergo eſſe debet *tegminum cura, vt cataphracti, vel loricati galeati etiam, & ocreis muniti ſint milites. De onere namq. armorum *nemo debet vel poteſt conqueri, qui ſtans pugnat in nauibus. Scuta quoque validiora, propter ictus lapidum; & ampliora ſumuntur, propter falces, & harpagones, aliaque naualia genera telorum. Sagittis, miſſilibus, fundis, fuſtibalis, plumbatis, onagris, baliſtis, ſcorpionibus, iacula inuicem diriguntur & ſaxa. & (quod eſt grauius) qui de virtute præſumunt, admotis Liburnis iniectis pontibus in aduerſariorum tranſeunt naues, ibique gladiis manu ad manum (vt dicitur) cominus dimicant. In maioribus

* VV. tegiminum

* *Ita ſupplendus hic locus ex vno M. ſ. & V. vulgò* nemo poteſt conqueri,

maioribus etiam Liburnis propugnacula turreſque conſtituunt, vt tanquam de muro, ita de excelſioribus tabulatis faciliùs vulnerent, & perimant inimicos. Oleo incendiario, ſtuppâ, ſulphure, bitumine obuolutæ, & ardentes ſagittæ, per baliſtas in hoſticarum nauium alueos infiguntur, munctaſque cerá, & pice, & reſinâ tabulas tot fomentis ignium repentè ſuccendunt. Alij ferro interimuntur, & ſaxo, alij ardere coguntur in fluctibus. inter tanta tamen mortium genera (qui acerbiſſimus caſus eſt) abſumenda piſcibus inſepulta ſunt corpora.

CAPVT XV.

Quemadmodum nauali bello collocentur inſidiæ. Et quid ſiat cùm aperto Marte bellum nauale committitur. Armorum denique inibi neceſſariorum enumeratio. Quid aſſeres, falces, & bipennes.

ADINSTAR autem terreſtris prœlij ſuperuentus fiunt ignorantibus nauticis, vel circa opportunas inſularum anguſtias collocantur inſidiæ. Idque agitur, vt imparati faciliùs deleantur, ſi longo remigio fatigati ſunt hoſtium nautæ, ſi vento * vrgentur aduerſo, ſi pro roſtris eſt rheuma, ſi nihil ſuſpicantes dormiunt inimici, ſi ſtatio quam tenent exitum non habet, ſi dimicandi * optata venit occaſio, fortunæ beneficiis iungendæ ſunt manus, & ex opportunitate prœlium conſerendum. Quòd ſi cautela hoſtium, euitatis inſidiis, publico Marte confligat, tunc Liburnarum inſtruendæ ſunt acies, non directæ vt in * campo, ſed incuruæ ad ſimilitudinem Lunæ, ita vt productis cornibus acies media ſinuetur: vt ſi aduerſarij perrumpere tentauerint, ipſà ordinatione circumdati deprimantur. In cornibus autem præcipuum * robur, & Liburnarum collocetur, & militum. Præterea vtile eſt, vt alto, & libero mari tua ſemper claſſis vtatur, inimicorum verò pellatur ad littus: quia pugnandi impetum perdunt, qui detruduntur in terras. In huiuſmodi certamine tria armorum genera ſolent plurimùm ad victoriam prodeſſe, aſſeres, falces, bipennes. Aſſer dicitur, cùm trabes ſubtilis ac longa, ad ſimilitudinem antennæ pendet in malo, vtroque capite ferrato. Hunc ſiue à dextra ſiue a ſiniſtrâ parte aduerſariorum ſe iunxerint naues, pro vice arietis vi impellunt; qui bellatores hoſtium ſiue nautas ſine dubio proſternit ac perimit, ipſamque nauem ſæpiùs perforat. Falx autem dicitur acutiſſimum ferrum, curuatum ad ſimilitudinem falcis, quod contis longioribus inditum,

* *M ſ. vrguentur*

* *VV. plerique* optatè

* *Libri meliores,* campis.

* *Membrana,* robor, *& ſic ſupra non ſemel.*

*chalatorios *Guil. Pelliſſerius apud Turnebum, cui colatorios placebat.*

inditum, * collatorios funes, quibus antenna ſuſpenditur, repentè præcidit, collapſiſque velis Liburnam pigriorem & inutilem reddit. Bipennis, eſt ſecuris, habens ex vtrâque parte latiſſimum & acutiſſimum ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritiſſimi nautæ vel milites [cum minoribus ſcaphulis] ſecretò incidunt funes, quibus aduerſariorum ligata ſunt gubernacula. Quo facto, ſtatim capitur tanquam inermis & debilis nauis. Quid enim ſalutis supereſt ei, qui amiſerit clauum? De luſoriis, queis in Danubio quotidianis vtuntur excubiis, reticendum puto, quia artis amplius in his * frequentior vſus inuenit, quàm vetus doctrina monſtrauerit.

*recentior

FLAVI VEGETI

RENATI

INSTITVTORVM

REI MILITARIS

FINIS.

FLA-

FLAVII VEGETII RENATI INSTITVTORVM REI MILITARIS

INDEX.

LIBRO PRIMO.

CAP. I. *Romanos, omnes gentes ſolâ armorum exercitatione viciſſe.* Pag. 14

II. *Ex quibus regionibus tyrones legendi ſint.* ibid.

III. *Vtrum ex agris an ex vrbibus vtiliores ſint tyrones.* 15

IV. *Cuius ætatis tyrones probandi ſint.* ibid.

V. *Quâ ſtaturâ ſint probandi tyrones.* 16

VI. *Ex vultu & poſitione corporis agnoſci in eligendo, qui meliores poßint eſſe tyrones.* ibid.

VII. *Cuius artis tyrones, vel legendi ſint vel reſpuendi.* 17

VIII. *Quando tyrones ſignādi ſint.* 18

IX. *Ad gradum militarem, & curſum, & ſaltum exercendos tyrones.* ibid.

X. *Ad vſum natandi exercendos tyrones.* 19

XI. *Quemadmodum ad ſcuta viminea, vel ad palos antiqui exercebant tyrones.* 20

XII. *Non cæſim ſed punctim ferire docendos tyrones.* ibid.

XIII. *Armaturā docendos tyrones.* 21

XIV. *Ad mißilia iacienda exercendos tyrones.* ibid.

XV. *Sagittis tyrones exercendos diligenter.* 22

XVI. *Fundis, ad iactandos lapides, exercendos tyrones.* ibid.

XVII. *De exercitio plumbatarum.* 23

XVIII. *Quemadmodū ad aſcendendos equos tyrones exercendi ſint.* ibid.

XIX. *Ad portandum pondus exercendos tyrones.* ibid.

XX. *Quo armorum genere vſi ſint antiqui.* 24

XXI. *De munitione caſtrorum.* 25

XXII. *In quibus locis conſtituenda ſint caſtra.* 26

XXIII. *Quali ſpecie delineanda ſint caſtra.* ibid.

XXIV. *Quo genere munienda ſint caſtra.* 27

XXV. *Quemadmodū munienda ſint caſtra, cùm hoſtis immineat.* ibid.

XXVI. *Quemadmodum exerceantur tyrones, vt in acie ordines & interualla cuſtodiant.* ibid.

XXVII. *Quantum ſpacium ire vel redire debeant, vel quoties in menſe exerceri, cùm educuntur milites ambulatum.* 28

XXVIII. *De rei militaris, Romanæq; virtutis adhortatione.* 29

LIBRO SECVNDO.

CAP. I. *In quot genera diuidatur res militaris.* Pag. 30

II. *Quid inter legiones & auxilia interſit.* 31

III. *Quæ cauſæ exhauriri fecerint legiones.* 32

IV. *Quotenas legiones antiqui ad bellum duxerint.* 33

V. *Quemadmodum legio conſtituatur.* ibid.

VI. *Quot cohortes ſint in vnâ legione, item quot milites in vnâ cohorte.* ibid.

VII. *Nomina & gradus principum legionis.* 34

VIII. *Nomina eorum qui antiquos ordines ducebant.* 35

IX. *De officio præfecti legionis.* 36

X. *De officio præfecti caſtrorũ.* ibid.

XI. *De officio præfecti fabrorum.* 37

XII. *De officio tribuni militum.* ibid.

XIII. *De centuriis atque vexillis peditum.* 38

XIV. *De turmis equitum legionariorum.* ibid.

XV. *Quemadmodum legionum acies inſtruantur.* 39

XVI. *Quemadmodum triarij, vel centuriones armentur.* 40

XVII. *Commiſſâ pugnâ grauem armaturam ſtare pro muro.* ibid.

XVIII. *Nomina militum & gradus in ſcutis eorum aduerſis ſcribenda.* 41

XIX. *Præter corporis robur, notarum & computandi artem in tyronibus eligendam.* ibid.

XX. *Donatiui partem dimidiam apud ſigna militibus ſequeſtrandam.* 42

XXI. *In legione ita fieri promotiones, vt per omnes cohortes tranſeant qui promouentur.* 43

XXII. *Quid inter tubicines, & cornicines, & claſſicum interſit.* ibid.

XXIII. *De exercitatione militum.* 44

XXIV. *Exempla adhortationum & exercitij militaris de aliis artibus tracta.* 45

XXV. *Enumeratio ferramentorum vel machinarum legionis.* 46

LIBRO TERTIO.

CAP. I. *Qui modus debeat eſſe exercitus.* Pag. 48

II. *Quemadmodum ſanitas gubernetur exercitus.* 49

III. *Quantâ curâ prouidenda ſint, atque ſeruanda pabula, & frumenta.* 50

IV. *Quemadmodum oporteat prouidere, ne milites ſeditionem faciant.* 51

V. *Signorum militarium quot genera ſint.* 52

VI. *Quanta ſit ſeruanda cautela, cùm vicinis hoſtibus mouetur exercitus.* 53

VII. *Quemadmodum flumina, quæ maiora ſunt, tranſeantur.* 56

VIII. *Quemadmodum caſtra debent ordinari.* 57

IX. *Quæ & quanta conſideranda ſint, vt intelligatur, vtrùm ſuperuentibus & inſidiis, an publico debeat Marte confligi.* 59

X. *Quid oporteat fieri, ſi quis deſuetum*

ſuetum à pugnâ exercitum habeat vel tyronem. 61
XI. *Quæ ipſo die procuranda ſint, quo publica cõmittitur pugna.* 63
XII. *Inueſtigandum, quid ſentiant milites pugnaturi.* 64
XIII. *Quemadmodum idoneus locus eligatur ad pugnam.* ibid.
XIV. *Quemadmodum acies debeat ordinari, vt in conflictu reddatur inuicta.* 65
XV. *Ratio podiſmi, quantum ſpacium in acie inter ſingulos homines in longum, vel inter ſingulos ordines in latum debeat cuſtodiri.* 66
XVI. *De equitibus ordinandis.* 67
XVII. *De ſubſidiis, quæ poſt aciem collocantur.* ibid.
XVIII. *In quo loco primus dux ſtare debeat, in quo ſecundus, in quo tertius.* 68
XIX. *Quibus remediis virtuti vel dolis hoſtium reſiſtatur in acie.* 69
XX. *Quot generibus pugna publica committatur, & quomodò etiam, qui inferior numero & viribus eſt, valeat victoriam obtinere.* 70
XXI. *Viam abſcedendi hoſtibus dandam, vt deleantur faciliùs fugientes.* 72
XXII. *Quemadmodum ab hoſtibus recedatur, ſi conſilium pugnæ diſpliceat.* 73
XXIII. *De camelis, & cataphractis equitibus.* 74
XXIV. *Quomodo quadrigis falcatis, vel elephantis in acie poſſit obſiſti.* 75
XXV. *Quid fieri debeat, ſi vel pars, vel tôtus exercitus fugerit.* 76
XXVI. *Regulæ bellorum generales.* 77

LIBRO QVARTO.

CAP. I. *Ciuitates aut opere, aut naturâ, aut vtroq. debere muniri.* 81
II. *Non directos, ſed anguloſos muros faciendos.* ibid.
III. *Quemadmodum muris terra iungatur egeſta.* ibid.
IV. *De cataractis, & portis, ne exurantur ab ignibus.* 82
V. *De foſſis faciendis.* ibid.
VI. *Ne ſagittis hoſtium homines lædantur in muro.* ibid.
VII. *Quibus modis prouidendum ſit, ne famem patiantur obſeſſi.* 83
VIII. *Quæ ſpecies præparandæ ſint pro defenſione murorum.* ibid.
IX. *Quid faciendum, ſi neruorum defuerit copia.* 84
X. *Quid faciendum, ne aquæ inopiam patiantur obſeſſi.* ibid.
XI. *Si ſal defuerit, quid faciendum.* 85
XII. *Quid faciendum, cùm primo impetu venitur ad muros.* ibid.
XIII. *Enumeratio machinarum, quibus muri oppugnantur.* ibid.
XIV. *De ariete, falce, teſtudine.* 86
XV. *De vineis, pluteis, & aggere.* ibid.
XVI. *De muſculis.* 87
XVII. *De turribus ambulatoriis.* ibid.
XVIII. *Quemadmodum ambulatoria turris poſſit incendi.* 88
XIX. *Quemadmodum altitudo muris addatur.* ibid.

XX. *Quo pacto ſuffodiatur terra, vt machina nocere non poſſit.ibid.*
XXI. *De ſcalis, ſambucâ, exoſtrâ, & tollenone.* 89
XXII. *De baliſtis, onagris, ſcorpionibus, arcubaliſtis, fuſtibalis, fundis, per quæ tormenta defenditur murus.* ibid.
XXIII. *Aduerſum arietes proſunt culcitæ, laquei, lupi, & columnæ grauiores.* 90
XXIV. *De cuniculis, per quos aut murus defoditur, aut ciuitas penetratur.* ibid.
XXV. *Quid facere debeant oppidani, ſi hoſtis inruperit ciuitatem.* 91
XXVI. *Quæ ſit adhibenda cautela, ne hoſtes furtim occupent murum.* ibid.
XXVII. *Quomodo oppidanis inſerantur inſidiæ.* 92
XXVIII. *Quid faciant obſidentes, ne ab oppidanis patiantur inſidias.* ibid.
XXIX. *Quo genere tormentorum ciuitates defendantur.* 93
XXX. *Quemadmodum menſura colligatur ad ſcalas vel machinas faciendas.* ibid.

LIBRO QVINTO.

CAP. I. *Romanos claſſem habuiſſe ſemper præparatam.* 94
II. *Nomina iudicum, qui præerant claßibus.* 95
III. *Vnde appellentur Liburnæ ibid.*
IV. *Quâ diligentiâ fabricentur Liburnæ.* ibid.
V. *Quâ obſeruatione ſit cædenda materies.* 96
VI. *Quo menſe cædendæ ſint trabes.* ibid.
VII. *De modo Liburnarum.* ibid.
VIII. *Nomina ventorum & numerus.* 97
IX. *Quibus menſibus tutiùs nauigetur.* 98
X. *Quemadmodum tempeſtatum obſeruanda ſint ſigna.* ibid.
XI. *De prognoſticis, quibus noſcitur ſerenitas & turbatio äeris.* 99
XII. *De æſtuariis, hoc eſt, de rheumate.* ibid.
XIII. *De locorum notitiâ, ſiue de remigibus.* 100
XIV. *De armis, telis, tormentíſque naualibus.* ibid.
XV. *Quemadmodum nauali bello collocentur inſidiæ. Et quid fiat cùm aperto Marte bellum nauale committitur. Armorum denique inibi neceſſariorum enumeratio. Quid aſſeres, falces, & bipennes.* 101

M. PORCII

M. PORCII CATONIS
Ex Libro
DE RE MILITARI
FRAGMENTA.

C. Plinius in Præfatione Naturalis Hiſtoriæ.

NON queo mihi temperare, quo minus ad hoc pertinentia ipſa Cenſorii Catonis verba ponam, vt inde appareat, etiam Catoni de Re militari commentanti, qui ſub Africano, imo vero & ſub Hannibale didiciſſet militare, & ne Africanum ferre potuiſſet, qui Imperator triumphum reportaſſet, paratos fuiſſe iſtos qui * obtrectatione alienæ ſcientiæ famam ſibi aucupantur. Quid enim ait in eo volumine? Scio ego, quæ ſcripta ſunt, ſi palam proferantur, multos fore qui † vellicent, ſed ii potiſſimum, qui veræ laudis expertes ſunt. Eorum ego orationes ſino præterfluere.

Feſtus: Peremere Cincius in libro de Verbis priſcis ait ſignificare idem quod prohibere. at Cato in libro qui eſt de Re Militari pro vitiare vſus eſt, cùm ait: Cùm Magiſtratus nihil audet imperare, ne quid Conſul auſpicij peremat.

Idem: Procubitores dicuntur ferè velites qui noctu cuſtodiæ cauſa ante caſtra excubant, cùm caſtra hoſtium in propinquo ſunt, vt ait Cato in eo quem de Re Militari ſcripſit.

Idem: Properam pro celeri ac ſtrenua dixiſſe antiquos teſtimonio eſt Cato, cùm ait in libro de Re Militari: Tertia è caſtris eductio celeris properáque eſt.

Idem: *Serra prælіari dicitur, cùm aſſiduè acceditur, receditúrque, neque vllo conſiſtitur tempore. Cato de Re Militari: Siue fortè opus ſit cuneo, aut globo, aut forcipe, aut turribus, aut ſerra, vti adoriare.

Idem: Sub corona venire dicuntur, quia captiui coronati ſolent venire, vt ait Cato in eo qui eſt de Re Militari: Vt populus ſua opera potius ob rem bene geſtam coronatus ſupplicatum eat, quam re male geſta coronatus veniat.

A. Gellius Noctium Atticarum lib. VII. *cap.* IV. Alia eſt rationis huius opinio, cur dici ſolitum ſit captiuos ſub corona venumdari: quod mi-

** Legit ex Vet. Cod. B. Rhenanus,* obtrectatione aliena, ſcientiæ famam ſibi aucupantur.

† Ita B. Rhenanus ex veſtigiis membranarum. Alij omnes ex Hermolai caſtigatione, vitilitigent: *nam ſubiungit Plinius:* Ergo ſecuri contra vitilitigatores, quos Cato eleganter ex vitiis & litigatoribus compoſuit, (quid enim aliud quàm litigant, aut litem quærunt?) exequemur reliqua propoſiti.

** Verba Catonis manifeſtò præ ſe ferunt aliud, ac viſum eſt Verrio (ex quo Feſtus:) cuius in hac re ſupinitatē & negligentiā animadvertere licet. Serra enim, & globus, & forfex ſunt ſchemata inſtruēda acies. Hæc Scalig.*

 lites

lites cuſtodiæ cauſſa, captiuorum venalium greges circumſtarent; eaque circumſtatio militum corona appellata ſit. Sed id magis verum eſſe, quod ſupra dixi, (ex Cælio Sabino, videlicet, antiquitus mancipia iure belli capta coronis inducta veniſſe, & idcirco dicta ſub corona venire) Cato quoque in libro quem compoſuit de Re Militari, docet. Verba Catonis: Vt populus, &c.

Nonius: Frons maſculino genere. Cato de Re Militari: * Vna depugnatio eſt, fronte longo, quadrato exercitu.

Idem: Diſciplinoſus etiam peſſima arte poteſt dici. Cato de Re Militari: Quam gladiator diſciplinoſus.

Idem: Ferentarij leuis armatura, quod quidquid opus eſſet auxilio ferrent excurſu leui, armis grauibus non impediti. Cato de Re Militari: Inde partem equitatus, atque ferentarios prædatum miſit.

** Non pudenda ſuſpicio eſt, omnia illa quæ habet Veget. lib. III. cap. XX. deſcripta eſſe ex Catone, cùm ibi totidem verbis legatur; Vna depugnatio e. f. l. q. e.*

Seruius in Virgilij Georgicon lib. II. Iam canit extremos effœtus vinitor antes) Antes alij extremos vinearum ordines accipiunt; alij macerias quibus vineta clauduntur, quæ maceriæ fiunt de aſſis, id eſt ſiccis, lapidibus. Vnde & aſſæ tibiæ dicuntur, quibus canitur ſine chori voce. Dicuntur autem Antes à lapidibus eminentioribus, qui interponuntur ad maceriam ſuſtentandam: *[licet Cato de Re Militari: Primo pedites quatuor agminibus, equites duobus antibus duces.] Nam propriè Antes ſunt eminentes lapides, vel columnæ vltimæ, quibus fabrica ſuſtinetur. & appellantur Antes ἀπὸ τοῦ ἀντι-ςήκειν, &c.

** Totum hoc uncis incluſum omittit Editio Seruij Petri Danielis.*

Priſcianus lib. VII. Hic & hæc celer vel celeris & hoc celere, &c. Cato de Re Militari: Satis celeris ſis in tempore.

Cato eos ferentarios dixit qui tela ac potiones militibus pugnantibus miniſtrabant. *Hæc Feſtus in voce Velati. Quæ deſumpta videntur ex libro de Re Militari. Sed videntur. Nam aliàs erit qui ad Originum libros referet. Nec temerè fortaſſis.*

Accenſos, miniſtratores Cato eſſe ſcribit. *Hæc Varro De linguâ Latinâ lib.* VI. *Quæ ſimiliter videntur ex libro De Re Militari potius quàm ex Originibus.*

Seruius ad Virgilij Æneidos lib. XI. —quantus in clypeum aſſurgat) Aut quantus eſt quotiens in hoſtem pergens erigit ſcutum: aut pugnandi exſecutus eſt genus. Qui ſcripſerunt de arte Militari, dicunt ſummum genus eſſe dimicandi, quotiens calcato vmbone aduerſarij, ſe in hoſtilem clypeum erigit miles, & ita contra inſtantis vulnerat terga.

L. CINCII

Ex Libris

DE RE MILITARI

FRAGMENTA.

A. Gellius lib. XV. *cap.* IV.

CINCIVS in libro tertio De Re Militari Fecialem Populi Romani bellum indicentem hoſtibus, telumque in agrum eorum iacientem hiſce verbis vti ſcripſit: Quod Populus Hermundulus, hominesque Populi Hermunduli aduerſus Populum Romanum bellum fecere, deliqueruntque: quodque Populus Romanus cum Populo Hermundulo bellum iuſſit. ob eam rem ego Populusque Romanus Populo Hermundulo hominibusque Hermundulis bellum indico, facioque.

Item in libro eiuſdem Cincij De Re Militari quinto ita ſcriptum eſt: Quùm dilectus antiquitus fieret, & milites ſcriberentur, iuſiurandum eos Tribunus militaris adigebat in verba hæc: In magiſtratu C. Lælij C. filij Conſulis, L. Cornelij P. filij Conſulis in exercitu, decemque milia paſſuum prope, furtum non facies, dolo malo ſolus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies ſingulos: extraque haſtam, haſtile, ligna * napum, pabulum, vtrem, follem, faculam: Si quid ibi inueneris, ſuſtulerisve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, vti tu ad C. Lælium C. filium L. ve Cornelium P. filium Conſulem, ſiue quem ad vtrum eorum ius erit proferes, aut profitebere in triduo proximo quidquid inueneris, ſuſtulerisve * ſine dolo malo, aut domino ſuo, cuium id cenſebis eſſe, reddes, vti quod rectum factum eſſe voles. Militibus autem ſcriptis dies præfiniebatur, quo die adeſſent: & vt * citanti Conſuli reſponderent; deinde ita concipiebatur iuſiurandum: Vt adeſſent, his additis exceptionibus, niſi harumce quæ cauſa erit, Funus familiare; *feriæ ve deuicales, quæ non eius rei cauſa in eum diem collatæ ſint, quo is eo die minus ibi eſſet; Morbus ſonticus; Auſpicium ve, quod ſine piaculo præterire non liceat; Sacrificium ve anniuerſarium, quod rectè fieri non poſſet, niſi ipſus eo die ibi ſit, vis, hoſtiſve; ſtatus,

* τὸ napum *irreptitium videtur.*

* τὸ ſine, *alij libri non agnoſcunt. & rectè.*

* *Aliàs,* citati.

* *Aliàs,* Feriæ vindemiales Calendæque. *Quæ lectio ſi vera eſt, legendum fortè infrà* Calatæ *nõ* Collatæ.

condictúſve dies cum hoſte: Si cui eorum harumce quæ cauſa erit, * tum ſe poſtridie quàm per eas cauſas licebit eo die venturum, † adiuturúmque eum, qui eum pagum, vicum, opidúmve delegerit. Miles quum die qui prædictus eſt aberat, neque excuſatus erat, infrequens * dabatur.

Item in libro ſexto hoc ſcriptum eſt: Alæ dictæ exercitus Equitum ordines, quod circa legiones dextra ſiniſtraque tanquam alæ in auium corporibus locabantur. In legione ſunt centum ſexaginta, manipuli triginta, cohortes decem.

** f. cum ſe.*
† Aliàs, aditurumque
** Lipſio dicebatur placet: Douſæ clarabatur. Forſaſſe dimittebatur. Vitium nempe natum ex compendio ſcripturæ. Plautus Truculento:*
Vbi nil det pro infrequente cum mittas militiâ domum.

Quibus modis, quóque habitu acies Romana inſtrui ſolita ſit, quæque earum inſtructionum ſint vocabula.

A. Gellius lib. X. *cap.* IX.

Vocabula ſunt Militaria, quibus inſtructa certo modo acies appellari ſolet, *frons, ſubſidia, cuneus, orbis, globus, forfices, ſerra, alæ, turres*. Hæc & quædam item alia inuenire eſt in libris eorum qui de Militari diſciplinâ ſcripſerunt. tralata autem ſunt ab ipſis rebus, quæ ita propriè nominantur: earumque rerum in acie inſtruendâ ſui cuiuſque vocabuli imagines oſtenduntur.

Telorum, & iaculorum, gladiorumque, atque inibi nauium quoque vocabula quæ ſcripta in veterum libris reperiuntur.

A. Gellius lib. X. *cap.* XXV.

Telorum, iaculorum, gladiorumque vocabula, quæ in Hiſtoriis veteribus ſcripta ſunt, item nauigiorum genera & nomina, libitum fortè nobis eſt ſedentibus in rhedâ conquirere; iiſque vicem aliarum ineptiarum vacantem ſtupentemque animum occupare. Quæ tum igitur ſuppetebant, hæc ſunt: *haſta, pilum, falarica, ſemifalarica, ſoliferrea, geſa, lancea, ſpari, rumices,* * *trifaces, tragulæ,* † *frameæ,* * *meſanculæ, cateiæ,* * *rumpheæ, ſcorpÿ,* † *ſibones, ſiciles, veruta, enſes, ſicæ, machæræ, ſpatæ, lingulæ, pugiones, clunaculæ*. De *lingulâ*, quoniam eſt minùs frequens, admonendum exiſtimo lingulam veteres dixiſſe gladiolum oblon-

** Trifax telum longitudinis trium cubitorum, quod catapultis mittitur. Ennius:*
Aut permaceret paries percuſſa trifaci.
† Tacitus de Germanis: Rari gladiis vtuntur aut maioribus lanceis. haſtas, vel ipſorum vocabulo frameas gerunt, anguſto & breui ferro, &c.
** Ita potius ſcribendum, quàm cum diphthongo Romphæa. Valerius Flaccus lib.* VI. Æquaque nec ferro breuior, nec romphea ligno

* Meſancolum teli miſſilis genus. *Feſtus.* † ſibunæ *ſiue* ſibynæ *fortè melius.* Sibinam *appellant Illyrici telum venabuli ſimile. Ennius:* Illyrici reſtant ſicis ſibiniſque fodentes. Siciles *haſtarum ſpicula lata. Ennius:* Incedit veles vulgo ſicilibu' latis. *Feſtus. Apud quem aliàs legitur* Sicilices, *& in verſu Enni,* ſicilicibus. *Sed vide ibi Scaligerum.*

oblongum in ſpeciem linguæ factum, cuius meminit Næuius in tragœdiâ Heſionâ. verſum Næuij appoſui:

Sine mihi gerere morem videar, haud linguâ, verùm lingulâ.

Item *rumphea* genus teli eſt Thraciæ nationis, poſitumque hóc vocabulum in Q. Ennij Annalium *quartodecimo. Nauium autem, quas reminiſci tunc potuimus, appellationes hæ ſunt: *gauli, corbitæ, caudiceæ, longæ, hippagines, cercuri, celoces*, vel, vt Græci dicunt, *celetes, lembi, oriæ, lenunculi, actuaria*, quas Græci *hiſtopodas* vocant vel *epicaridas, proſumiæ*, vel *geſcoretæ*, vel *orcæ, ſtlatæ, ſcaphæ, pontones, vatitiæ, mœdiæ, faſeli, parones, myoparones, lintres, caupuli, camaræ, placidæ, cydarum, ratariæ, cataſcopium*.

*Rectè. Nam bello Antiochino, quod illo libro deſcripſit Poëta, multa etiam geſta cõtra Thraces. Merula.

F I N I S.

CLAVDII
ÆLIANI
TACTICA,
ſeu
DE INSTRVENDIS ACIEBVS
MORE GRÆCORVM:

EX INTERPRETATIONE
THEODORI GAZÆ
THESSALONICENSIS.

ÆLIANI VITA
EX PHILOSTRATO.

ÆLIANVS quamuis genere Romanus, non minùs eleganter tamen Græcè quàm vel mediterranei Athenienſes locutus eſt. Et ſanè laude dignus vir ille mihi videtur: primùm, quòd cùm habitaret in Vrbe, quæ ſermone prorſus diuerſo vtebatur, Græcæ linguæ puritatem ſit conſecutus. deindè quòd oblato ſibi (ab iis qui huiuſmodi titulos conferre ſolent) Sophiſtæ nomine, nullam de ſe fiduciam aut adulationem ſui, aut ſuperbiam, ex tanti nominis honore conceperit. Quin potiùs cùm ſuas ipſe vires trutinaſſet, easq́; declamatoriæ palæſtræ impares iudicaſſet, ad condenda & relinquenda ſui ingenij monumenta ſe contulit, & admirationem indè conſequutus eſt. Dictio eius ita eſt pura, vt ſimplex pariter & inaffectata ſit, & Nicoſtrati elegantiæ quoddam ceu condimentum adhibeat. Eſt quando Dionem, eiusq́; dicendi genus & tenum imitatur. Hunc olim Lemnius Philoſtratus librum indignanter & concitatè lectitantem reperit: & cùm inſtituti eius rationem quæreret, Gynnidis (hoc eſt effœminati hominis) accuſationem à ſe conſcriptam dixit. ſic autem vocare ſe tyrannum, qui paulò antè Romano imperio infamiæ labem morum turpitudine inuſsiſſet. Cui Philoſtratus, Admirarer (inquit) ſi viuentem accuſaſſes. Siquidem contra viuentem tyrannum aliquid moliri, viri opus cenſeo: functum verò fato laceſſere, cuiuſuis. Prædicabat de ſe Ælianus nunquam ſe fines Italiæ egreſſum: nauem nunquam inſcendiſſe, neque nouiſſe mare. Quare in magnâ erat auctoritate, veluti patrij moris ſtudioſè obſeruans. Docentem audiuit Pauſaniam. Herodem verò tanquam ſcitiſsimum & vario ſermonis artificio præſtantiſsimum inter Rhetores admiratus eſt. Viuendo annum ſexageſimum exceſsit, & ſine liberis defunctus eſt, cùm neque matrimonium neque procreationem prolis approbaſſet. quod quidem fœlicius an miſerius ſit, diſceptare nunc tempeſtiuum non eſt.

ESVIDA.

Ælianus Præneſte in Italiâ natus, Pontifex & Sophiſta, prænomine Claudius, cognominatus verò ab orationis ſuauitate Meligloſſus vel Meliphthongus, poſt Hadriani tempora Romæ Rhetoricam profeſſus eſt.

DE THEODORO GAZA.

Theodorus Gaza patriâ Theſſalonicenſis, vir nobilis, Græcæ Latinæq́ue linguæ peritiſſimus: adeò vt ſummâ felicitate, & omnium admiratione Latina Græcè, & Græca Latinè exactiſſimè verterit. Inter alia ab eo Æliani de inſtruendis aciebus opus ex Græco Latinum factum eſt, & Antonio Panormitæ Alfonſi Regis præceptori dicatum. Obiit Romæ anno Chriſti MCCCCLXXVIII.

CLAVDII AELIANI IN LIBRVM SVVM DE INSTRVENDIS ACIEBVS

Præfatio

AD HADRIANVM AVG.

SCIENTIAM Græcis acierum inſtruendarum ſolitam, diue Hadriane, quam ab Homeri vſque temporibus ſumpſiſſe initium certum eſt, literis complures mandauerunt auctores ſuperiores, qui parùm eam, quam nos habere in rebus mathematicis credimur, diſciplinam tenuêre. Quam ob rem, pace omnium dixerim, ita perſuaſus, de hac eâdem tractare ſcientiâ volui, vt poſteros noſtra potiùs, quàm illorum antiquorum præcepta lecturos confiderem: tamen quòd Romanam huiuſcemodi rei facultatem ac peritiam (vt verum fatear) ignorarem, diu dubitaui, an rem repetere in vſumque reuocare deberem, iam lapſam, deſitam, & forſan minimè propterea vtilem, ob eam doctrinam, quam tui Romani inuenêre. Sed cùm ad diuum Neruam patrem tuum ſalutandi viſendique gratiâ Formias veniſſem, dieſque nonnullos apud Frontinum virum conſularem inſignem, & rei militaris peritum, diuerterem, intellexi ſanè non minus ſtudij ab eo ipſo Græcæ impendi quàm Romanæ ſcientiæ militari, atque ita negligendum, *præterea quòd de acierum inſtructione more Græcorum docerem, non cenſui: ratus ſcilicet nunquam apud Frontinum poſſe id ſtudium ſeruari, niſi haud deterius eo genere ordinandi, quod Romani exercent, haberetur. Formam igitur operis, quam notaueram quidem aliquandò literis, ſed nunquam edere auſus ſum, propter tuam ſummam peritiam & virtutem, quâ facilè omnes, qui copiis vnquam imperauerint, antecellis, modò perficien- *propterea

dam expoliendamque repetij eâ cum diligentiâ, vt præ omnibus veterum auctorum Græcorum operibus poſſet meo iudicio comprobari. Nam dilucidæ quidem ordinatæque expoſitionis ratione futurum ita affirmauerim, vt qui opus hoc legant, longè & pleniùs poſſint doceri & faciliùs, quàm ex iis, qui antiquiores reliquerunt. Sed quamquam hoc ita eſt, tamen non ſine pudore ſummâque retractione mittere opus militare ad te poteram, tam multorum magnorumque bellorum magiſtrum atque Imperatorem. Haud enim fieri poteſt, quin hæc tenuiora videantur, ſi cum tuis conferri volueris. At ſi vt peregrinam ſcientiam & rationum elegantiuſculam quamdam legeris commentationem, credo nonnihil capies delectationis: præſertim ſi in his vel Alexandri Macedonis ingenium ac ſtudium militare contempleris. Summas autem & veluti capita eorum, quæ explicantur, præpoſui omnium, vt quando per tuas occupationes minùs plura legere liceat, paucis quæ liber continet intelligere poſſes, & quæ placuerit legere facilè ſine vllâ iacturâ temporis inuenires.

TACTI-

TACTICORVM LEMMATA,

cùm vulgò deſiderarentur, hîc ex Æliano Geſneri, dum meliora reperiantur, adſcribenda duxi.

CAP. I. *Qui auctores de re militari ſcripſerint. De ſuo libro, & huius diſciplinæ vtilitate.*

II. *Apparatus bellici diuiſio.*

III. *Propoſitio ſequentium. De phalangum ſingularum conſtitutionibus, præfecturis, ordinibus, numero conueniente, & nominibus.*

IV. *Series quid & quanta.*

V. *Seriei diſpoſitio.*

VI. *De ſeriebus binis aut pluribus coniunctis & coordinatis.*

VII. *De phalange, eius longitudine, & latitudine. Quid ſit Iugare & Ordinare. Quomodo diuidatur phalanx in cornua per totam latitudinem, & aliter per longitudinem. De diſpoſitione peditum grauis armaturæ, velitũ, & equitum.*

VIII. *De numero peditum grauis armaturæ, velitum, & equitum conueniente in bello ad commodè mutandas aciei figuras.*

IX. *De nominibus tum ordinum, qui per acies ſubinde duplicatas procedunt, (nempe binas, quatuor, octo, ſedecim, &c.) & militum ſerierumq́; in ſingulis numeri: tum ducum nomina.*

X. *De collocatione ſecundùm fortitudinis præſtantiam phalangum quatuor, & Merarcharum, & totidem Ducum ſerierum, & Tetrarcharum.*

XI. *De interuallis quibus inter ſe diſtant pedites grauis armaturæ, plerunq. cõdenſati, cohærẽtes clypeis.*

XII. *De armaturâ phalangis, clypeis, & haſtis.*

XIII. *Quales debeant eſſe milites primi iugi, hoc eſt, ſerierum ductores. quales item ſecundi, & tertij, & deinceps.*

XIV. *De Macedonicâ phalange, & ſariſſarum longitudine.*

XV. *De velitum collocatione.*

XVI. *De nominibus & ordinibus velitum.*

XVII. *De iaculatoribus, ſagittariis, & omnibus qui eminùs telis pugnant.*

XVIII. *De inſtruendis ordinibus equitum, in formam rhombi, cunei, quadratam.*

XIX. *Rurſus de acie equitum rhombi inſtar, & eius inſtructione.*

XX. *De turmarum inſtructione, & nominibus & equitum in ſingulis numero.*

XXI. *Ad formas acierum & earum mutationes facilè inſtruendas, diligentiam & exercitationem requiri.*

XXII. *De curruum inſtruendorum ratione.*

XXIII. *De elephantorũ inſtructione.*

XXIV. *De nominibus motionum militarium, de quibus deinceps acturus eſt ſingulatim.*

XXV. *De Declinatione & Mutatione vtràque haſtam vel clypeum verſùs, &c. Plura de mutationibus, circumflexione, conuerſione, reuolutione, & reflexione.*

XXVI. *Quid ſit Ordinare, Iugare, In rectum reſtituere.*

XXVII. *De Euolutionum generibus & differentiis.*

XXVIII. *Quâ ratione, quóve ordine Euolutiones fieri debeant. Et ſimul quomodo phalanx duplicetur tum vultu, tum loco.*

XXIX. *De duobus generibus Duplicationum, numero aut loco: & quomodo reſtituantur in priorem ſtatum. Quomodo duplicetur tum longitudo tũ latitudo: & quomodo reſtituatur in priorem ordinem.*

XXX. *De phalange tranſuersâ, rectâ, & obliquâ.*

XXXI. *Quid ſit Inſertio, Præſtructio, Subſtructio, Adſtructio, Interſtructio, Poſtſtructio.*

XXXII. *Quomodo acies ſint conuertendæ, circumflectendæ, & reflectendæ, tum haſtam, tum clypeum verſùs ſingulæ: & quomodo rursùs in priorem ordinem reſtituendæ.*

XXXIII. *De condenſandâ phalange ab vtroque cornu, vel in medio: & in priorẽ ordinẽ reſtituendâ: & in genere quædam de Condenſatione.*

XXXIV. *De vtilitate Mutationum iam dictarum: item Euolutionum vſu ac differentiâ.*

XXXV. *De ſignis quæ dantur militibus voce, tubâ, vel aliter, (quæ muta dixeris ſigna.)*

XXXVI. *De itineribus copiarum. De Inductione rectâ, & Deductione rectâ ſiniſtráve. Aduerſus rectam Inductionem Cœlembolon, id eſt, Cuneatam aciem cauam inſtrui: aduerſus hanc verò triplicem phalangem.*

XXXVII. *De Deductione dextrâ & ſiniſtrâ.*

XXXVIII. *De phalange bifronti.*

XXXIX. *De oppoſitâ phalange.*

XL. *De oppoſitâ phalange duplici.*

XLI. *De bipartitâ phalange.*

XLII. *De ſimili phalange, & laterculo.*

XLIII. *De turmâ equitum inſtar oui.*

XLIV. *De turmâ equitum ab alterâ parte longiore.*

XLV. *Rurſus de aliâ turmâ equeſtri ouiformi, & acie pedeſtri anteflexâ.*

XLVI. *De pedeſtri acie retroflexâ: & alterâ curuâ, quæ ei opponitur.*

XLVII. *De acie equitum quadratâ, figurâ, non numero: & oppoſitâ ei cuneo phalange.*

XLVIII. *De laterculo oblongo: & opponendâ ei acie implexâ.*

XLIX. *De circumuentione phalangis hoſtium, quæ vel ab vtroque cornu fit, vel ab alterutro: & de attenuatione phalangis.*

L. *De vectione impedimentorum.*

LI. *Præceptorum imperatoriorum breuis collectio: quòdq; ea breuia, & minimè ambigua eſſe debeant.*

LII. *Indicendum inprimis ſilentium, vt attentiùs obſeruetur quod imperatur, &c.*

Capvt primvm.

Primvs omnium, quos nouerimus, poëta Homerus acierum inſtruendarum ſcientiam tenuiſſe, ac homines eâ præditos facultate probaſſe laudauiſſeque videtur. Quale illud de Mneſtheo carmen legimus:

Nulla quidem huic ſimilem mortalem protulit ætas,
Ordine qui Martis turmas equitémque locaret.

Et quidem de Homericâ diſciplinâ armorum legimus opera Stratoclis, Hermiæ, & Frontini noſtræ ætatis viri conſularis: ſed latiùs Æneas genus id inſtruendi expoſuit, qui de totâ quoque re militari ſatis operum edidit, quæ Cineam Theſſalum redegiſſe in breuitatem conſtat. Pyrrhus etiam Epirota quemadmodum copiæ inſtrui deberent, ſcripſit: & Alexander eius filius, Clearchus, itemque Pauſanias, Euangelus, & Polybius Megalopolitanus, vir in vario literarum ſtudio delectatus, & Scipionis familiaris. Ad hæc Eupolemus, atque Iphicrates, Poſidonius Stoicus etiam artem inſtruendarum acierum ſcripsêre, pluresque alij, aut prima quædam imbuendi erudimenta edidêre, vt * Bryon, aut pleniores tractatus, quos Topicos à denotatione locorum inſcripſerunt. Verùm enumerare omnes, qui aliquid de re militari ſcriptum reliquerunt, longum & ſuperuacuum eſt: omnium tamen opera legi, & quid de iis iudicem, dicam: omnes ferè ita mihi vnanimiter ſcripſiſſe, quaſi docere homines vellent non ignaros, ſed ſatis earum rerum peritos, quas explicare ſtatuerent. Quod igitur nobis incommodum, cùm primùm rei huiuſmodi diſciplinam affectaremus, occurrebat, vt neque præceptores noſtræ ætatis idoneos haberemus, neque ſatisfacere poſſe veterum illa præcepta putaremus,* id pro viribus enitemur, ne aliis eueniat, committamus: quamobrem quoties minùs ſententiam noſtram verbis ſatis exprimere poſſumus, adiumento vtimur figurarum deſcriptionis: vt ipſe conſpectus viſu intelligentiæ ſubueniat. Nuſquam tamen antiquorum auctorum vocabulis vti omittam, vt qui primus his noſtris erudimentis imbuatur, nihil poſtea peregrinum ſibi ſonare arbitretur, cùm illorum opera audiet. Credo autem neminem fore, qui noſtrâ hac viâ & ratione inſtitutus, non facilè veterum quoque omnia poſſit opera intelligere. Vtilem omnium maximè diſciplinam hanc eſſe, intelligi ex iis licet, quæ Plato Philoſophus in eo opere, quod edidit de Legibus, diſſerit. Cretenſium enim Legumlatorem ita Leges condidiſſe affirmat, tanquam homines ſemper

* Bion.

*pro viribus enitemur, ne uti idem aliis eueniat cōmittamus.

per

per parati eſſent ad bellum, atque in procinctu dimicandi conſiſterent: omnibus namque inter ſe vrbibus bellum geri, quod non aliquo præcone aut feciali, ſed ab ipsâ rerum naturâ indiceretur. Quod cùm ita ſit, quænam alia eſſe poteſt diſciplina vel potior, vel humanæ vitæ commodior, quàm hæc rei militaris?

CAPVT SECVNDVM.

INITIVM verò ſumendum ab iis cenſeo, quæ abſolutè ad bellum atque perfectè apparantur, quarum duplices eſſe copias nouimus. Aut Terreſtres enim, aut Nauales. Terreſtres, quæ terrâ prœlientur: Nauales, quæ mari, aut fluuiis claſſe decertent. Sed de inſtructione * Naualis ordinis aliàs, nunc quæ ad Terreſtrem pertinent expeditionem exponemus. Hominum igitur, quos ad bellum colligimus, numerus ita conſtat, vt partim bellatores ſint, partim imbelles, tantùm ad vſus neceſſarios bellatorum & miniſteria accõmodati. Bellatores ij ſunt, qui ad decertandum inſtruuntur, armiſque aduerſarium inuadunt. Imbelles reliqui omnes habentur, vt medici, vt tabernarij, vt ſerui, & ceteri, qui exercitum miniſterij cauſa ſequuntur. Bellatorum alij Pedites, alij Vectores. Pedites, qui pedibus in terrâ enituntur: Vectores, qui aliquo feruntur vehiculo: quorum duplex eſt genus: nam alij equis, alij elephantis vehuntur: quinetiam qui equo vtuntur, ſeorſùm in duas partes diſtinguuntur: quippe qui aut in curribus conſtent, aut equis ipſis inſideant: hæ ſunt vniuerſi generis differentiæ. Membrum pedeſtre atque equeſtre multiplex eſt: quod verò in elephantis & curribus verſari propoſui, nullâ euariat differentiâ. Pedeſtris itaque ordo in partes digeritur tres, Armatos, Velites, Peltatos. Armati grauiſſimis inter pedites armis vti conſueuerunt, more Macedonum, & ob eam rem grauis armaturæ dicuntur, ac nomen illud Armati ſpeciale accipiunt. Nam ſcutum amplius & rotundum gerunt, & haſtam longiorem. Velites leuiſſimè omnium armantur, quocirca vel Expeditos nuncupari eoſdem licuit: non loricam induunt, non ocreâ muniuntur, non clypeum, aut ſcutum graue gerere ſoliti ſunt: ſed telis tantùm vtuntur, aut ſagittis, iaculis, lapide, aut ex fundâ, aut ex manu: quo in genere Argili telum ponendum eſt. Peltatis ſimilis Macedonicæ illi armatura in vſu eſt, ſed leuior. Nam & pelta ſcutum paruum leueque eſt, & conti eorum longè ſariſſis ſunt breuiores: denique genus id armaturæ locum inter velites & armatos tenere apertum eſt, videlicet grauius,

** Æliani librum De Re Nauali ſunt qui alicubi in Bibliothecis exſtare aſſeuerēt, & addito quidem in titulo gentili nomine Auctoris; Praneſtini puta, de quo Suidas.*

grauius, quàm velites, leuius quàm armati: quamobrem ſunt complures, qui eos cum velitibus iungant, & vtroſque vocare velint leuem armaturam. Equeſtres copiæ, quæ à quadrigis ſciungi, & per turmas locari debent, modo armandi inter ſe diſtant. Pars enim armis tota obſepta eſt, & hinc Cataphracti nomen ſortita eſt, pars non tota armis integitur. Cataphractos igitur intelligi eos volo, qui non ſolùm ſua corpora, ſed etiam equos loricâ vndique muniunt. Partis autem non cataphractæ, alij Haſtati habentur, alij Ferentarij. Haſtati, qui manus conſerunt, & cominùs haſtâ decertant: quorum alij ſcutum gerunt, & indè Scutati dicuntur. Alij ſine ſcuto haſtâ impugnant, qui nomine ſpeciali Haſtati vocantur, & Contati. Ferentarij equites ij dicuntur, qui eminùs ſolent dimicare: quorum alij iaculis, alij arcu vtuntur. Iaculantur, quos Tarentinos vocamus. Arcu vtuntur, qui equites Sagittarij, & à nonnullis Scythæ etiam vocantur. Tarentinorum duo ſunt genera, nam alij longiùs iaculantur, & ob eam rem equites iaculatores dicuntur, & Tarentini ſpeciali vocabulo. Alij cùm ſemel aut bis iaculum miſerint, quo leuiori vtuntur, manus de cetero cum aduerſario conſerunt, & cominùs pugnare incipiunt, non ſecus, quàm quos Haſtatos appellari retulimus. Leues hos nominari ſolitum eſt. Ergò Tarentinorum alij, Tarentini nomine ſuo vocantur, qui de longè iaculari conſueuerunt: alij Leues, qui pugnam cominùs ſubeunt. Expoſui genera copiarum numero IX, Armatos, Peltatos, Velites, equites Haſtatos, equites Iaculatores, equites Sagittarios, equites Cataphractos, Curtus, Elephantos.

Capvt tertivm.

Sed cùm phalanx quæque, collegia, præfecturas, ordines, numerumque idoneum contineat, atque etiam verba ſortiatur, quæ tum ad præcepta quotidiani exercitij, tum ad prœlium ipſum accommodentur, de his ſingulis doceamus neceſſe eſt. Primum igitur in hac diſciplinâ & præcipuum eſt, vt ex multitudine hominum, quam fuſam inordinatamque acceperimus, idoneos eligamus, & locis conuenientibus inſtruamus, hoc eſt, decuriemus, & condecuriemus, atque vt numerum ſtatuamus copiarum, qui modicè commodeque ad belli rationem & vſum ſuppeditet, quippe cùm & in itinere, & in caſtris, & in prœliis ipſis inſtructum haberi exercitum ſit perquam vtile. Iam ſæpiùs magnas copias inordinatas à paucis ordinatis militibus profligatas legimus. Quam ob rem

Æneas ita genus id diſciplinæ definit, vt ſcientia ſit bellicæ motionis. Polybius verò ſcientiam eſſe inquit, quâ homines militari ordini admittantur, decurientur, condecurientur, denique aptentur, & erudiantur ad belli vſum & rationem.

CAPVT QVARTVM.

DECVRIARE igitur eſt, decurias inſtituere. Eſt autem Decuria numerus hominum, qui à duce vno poſitione ſimplici ſubindè deductus ſerie, ceſſet vel in VIII, vel in XII, vel in XVI. Numerus enim decuriæ variè ad hunc modum à diuerſis auctoribus datur. Verùm in re nobis propoſitâ XVI deſcribantur: cùm hic numerus, tum ad phalangis longitudinem modicè habeat, tum, ſi vſus aliquandò exigat altitudinem, vel duplicari in XXXII, vt augeatur, vel dimidiari, vt in VIII diminuatur, nihil poſtpoſitis expeditis militibus eſſe poſſit impedimento. Nam ſiue iaculentur, ſiue fundâ, aut arcu vtantur, facilè ſuo iactu altitudinem phalangis exſuperent.

CAPVT QVINTVM.

OPTIMVS quiſque decuriæ præponi, & ductor ceterorum omnium eſſe debet, qui & Decurio, & Decanus, & Dux, & Primus, & Præſtes nuncupatur. Vltimum decuriæ Tergiductorem vocamus. Totam verò ipſam, decuriam Ordinem, Verſum, & Decaniam, nonnulli etiam Enomotiam, quaſi auctorationem à ſacramento militari, appellant. Sed ſunt qui enomotiam, quartam eſſe decuriæ partem aſſerant, præfectumque enomotarcham præponant. Duas item enomotias Dimœriam, quaſi bipartitam vocant, & principem Dimœritam, ita vt ſemidecuriam Dimœriam quoque liceat vocitari, & ſemidecurionem Dimœritam, qui ſecundus decuriæ eſt: nam qui proximè decurionem poſtponitur, Subſtes dicitur, qui verò hunc ſequitur, Præſtes. Item ſubſtes, qui proximus ab hoc præſtite eſt, ac deinceps in hunc modum præſtes ſubſteſque locatur, vt ordo totus ex præſtitibus & ſubſtitibus poſitis alternatim conficiatur. Vndè meritò decuriam ita quoque definiunt, vt verſus ſit ex primis ſecundiſque pro virtute inſtitutis, atque vni decurioni obtemperantibus.

Capvt sextvm.

Condecvriare, eſt primæ decuriæ ſecundam ita apponere, vt lateri primi verſus decurionis, decurio ſecundi verſus reſpondeat, & lateri ſubſtitis primi decurionis, ſubſtes primus ſecundæ decuriæ, ac deinceps ad hunc modum. Adſtes verò is dicitur, qui ita appoſitus viget, verbi gratia, decurionis primæ decuriæ Adſtes, decurio ſecundæ decuriæ eſt, & ſubſtitis primæ, ſubſtes ſecundæ, atque ita deinceps: quoties igitur poſt ſecundam decuriam tertia & quarta, & reliquæ deinceps adiiciuntur, talis conſtructio Condecuriatio dicitur.

Capvt septimvm.

Tota autem coagmentatio Phalanx, ſiue Legio. Cuius longitudo prima decurionum ordinatio eſt, quæ & frons, & facies, & acies, & iugum, & os, & duces, & præſtites, & primi decuriarum vocari ſolita eſt. Quantum verò phalangis ponè frontem ad tergi vſque ductores porrigitur, id altitudo nominatur. Stare per directum in longum adſtites, Iugare dicitur. Stare per directum in latum præſtites ſubſtitesque, Verſare vocabulum accipit. Phalanx ſeorſum in primas ſummasque partes duas à fronte per totam ſui altitudinem ſecatur, quarum altera cornu dextrum & caput vocatur, altera cornu læuum & pes dicitur: *quà autem longitudo ita ſecatur, oris & vmbilici nomine vtimur. Poſt armatorum phalangem ponè leuis locatur armatura. Equites verò ab hac loco tertio ſtatuuntur: fieri tamen poteſt, vt vſus vel ſecùs diſponi interdum exigat, quod in progreſſu operis explicabimus. Nunc quantus armatorum atque equitum numerus eſſe debeat, & quemadmodum ſingulos oporteat ordinari, & ordines magna cum celeritate transformari neceſſitate incumbente conueniat, & quæ'nam diſciplina mouendi de ſingulis ordinibus habeatur, exponemus.

* *Id eſt*, ſectura ipſa dimetiens.

Capvt octavvm.

Nvmervm ſtatuere certum copiarum nullâ probabili ratione poſſumus. Prout enim rem ſuam quiſque plus minúsve apparatus deſiderare intelligit, ita modum deſcribet. Sciendum tamen eos numeros deligi oportere, qui ad ordinum transformationem poſſint occurrere habiliores, hoc eſt, quoties phalangis longitudinem

tudinem augere, altitudinem diminuere, aut econtrariò agere voluerimus: quamobrem genus numeri illud probamus, quod ſubindè in partes æquas vſque in vnitatem poſſit diuidi: vnde auctores, qui de acierum inſtructione ſcripsêre, magnâ ex parte phalangem grauis armaturæ numero XVI millium CCCLXXXIV inſtitui cenſent oportere, leuis armaturæ ſub duplo eius numeri, itemque huius ſub duplo equitum phalangem deſcribunt. Nam XVI M CCCLXXXIV numerus dimidiari ſubindè vſque in vnitatem poteſt. Formæ igitur deſcriptionisque gratiâ hunc ponimus numerum. Vnde fit, vt quoniam decuriam XVI hominibus conſtare propoſuerimus, M XXIV decurias confici neceſſe ſit.

CAPVT NONVM.

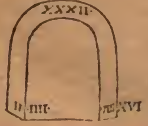
DECVRIÆ in ordines digeruntur. quibus ſingulis vel nomen proprium inditum eſt: duæ namque decuriæ Dilochiam, velut duplarem quandam decuriam ſiue armaturam conſtituunt, hominum XXXII: cuius ordinis princeps Dilochita, duplaris quidam decurio nuncupatur. Quatuor decuriæ Tetrarchiam, quadruplarem dixerim decuriam faciunt, hominum LXIV, cui præeſt Tetrarcha, quadruplaris decurio. Duæ quadruplares illæ centuriam conſtituunt, hominum CXXVIII, decuriarum VIII, cuius præfectus Centurio, & à nonnullis Ordinarius dicitur. Duæ centuriæ Manipulum reddunt, decuriarum XVI, hominum CCLVI: cui Manipularius præeſt. Sunt qui genus hoc ordinis CCLVI Xenagiam à mercenario milite vocent, eiusque principem Xenagum. In hiſce ſingulis CCLVI hominum manipulis homines ſuperordinarij quinque habentur: Signifer, Tubicen, Miniſter, Præco, Tergidux. Quadram habere hunc ordinem formam certum eſt, longitudine ad XVI, altitudinéque ad totidem. Duo manipuli Pentacoſiarchiam, cohortem quingentariam componunt, hominum DXII, centuriarum XXXII: cuius princeps Pentacoſiarcha, Tribunus minor. Duæ cohortes quingentariæ Mœrarchiam, id eſt, cohortem milliariam faciunt, hominum M. XXIV, centuriarum LXIV: cuius præfectus Mœrarcha, Tribunus maior. Duæ millenariæ Meros, hoc eſt, partem conſtituunt, hominum II M XLVIII: cuius præfectum Merarcham à parte, quaſi Partiarium dicimus, decuriarum CXXVIII. Genus hoc ordinis nonnulli Telos nuncupauerunt, præfectumque eius Telarcham. Duæ partes Phalangarchiam, phalangem ſimplarem conſummant, hominum IIII M XCVI, decuriarum CCLVI: cuius præfectus Phalangar-

cha,

cha, Princeps phalangis ſimplaris dicitur: nonnulli Strategiam, id eſt, Præturam huncordinem vocant: & Strategum, id eſt, Prætorem eius principem nominant. Duæ ſimplares phalanges duplarem phalangem reddunt hominum VIII M. CXCII, decuriarum D. XII. Sunt qui ordinem hunc Meros, id eſt, Partem appellari velint, quod modò cornu & alam diximus nominari. Duæ duplares phalanges quadruplarem phalangem coagmentant, decuriarum M XXIV, hominum XVI M. CCCLXXXIII. Sunt itaque in totâ phalange ſiue legione cornua II, phalanges ſimplares IV, partes VIII, cohortes milliariæ XVI, quingentariæ XXXII, manipuli LXIV, centuriæ CXXVIII, centuriæ quadruplares CCLVI, decuriæ duplares DXII, decuriæ M XXIV.

CAPVT DECIMVM.

OPTIMVS quiſque præfectorum phalangum ſimplarium in primâ ſimplari, hoc eſt, in dextro cornu ſtatuitur: ſecundus virtute in ſecundâ, hoc eſt, in læuo cornu locatur: tertius cum ſecundâ in læuam ponitur mediam verſùs ſecturam: quartus cum primâ in dextram. hic etiam mediam verſùs ſecturam, quòd cum prima & quarta præfectos habeant, primum virtute & quartum: ſecunda autem & tertia ſecundum virtute & tertium, pares vtique virtute ſuorum principum conſtant. Nam ſi in quatuor magnitudinibus inſunt proportiones æquales, quòd à primâ & quartâ proueniat, magnitudine id eſſe æquale, quod fit à ſecundâ & tertiâ, apertum in diſciplinis mathematicis eſt.

Prima igitur & quarta ſecundam & tertiam æquiparant: partium quoque præfecti ita ordinantur, vt primus virtute in læuo primæ phalangis ſimplaris ſtatuatur: ſecundus in dextro ſecundæ: tertius in læuo tertiæ: quartus in dextro quartæ. In ſingulis etiam decuriis quadruplaribus decuriones ita locantur, vt primæ decuriæ princeps virtute excellat, quartæ ſecundum virtutis locum obtineat, tertiæ tertium, ſecundæ quartum: ita enim virtute pares intra ſe conſtent, cùm prima primum, & quartum virtute habeat, ſecunda autem ſecundum virtute & tertium. Item cùm in ſingulis manipulis quatuor decimæ duplares contineantur, hac eâdem ratione vel in his ipſis principes ordinemus, vt primæ quadruplaris præfectus in dextro ponatur, & virtute ceteris

ſit præſtantior: quartæ læuum teneat cornu, & virtute ſecundus habeatur: tertiæ in dextro conſtituatur, & virtute ſit tertius: ſecundæ in læuo locetur, quartus virtutis ratione. Hanc eandem proportionem ſiue comparationem vel in maioribus præfecturis ſeruabimus.

	Phal.j.armati, Præf.j.		*Præf.iij.armati, Phal.iij.*		*Phal.iiij.armati, Præf.iiij.*		*Præf.ij.armati, Phal.ij.*	
Cornu læuum.	dddddddddd dddddddddd dddddddddd dddddddddd	Sectura læua.	dddddddddd dddddddddd dddddddddd dddddddddd	Os & vmbilicus & media ſectura.	dddddddddd dddddddddd dddddddddd dddddddddd	Sectura dextra.	dddddddddd dddddddddd dddddddddd dddddddddd	Cornu dextrum.
	Velites.							
	oooooooooo		oooooooooo		oooooooooo		oooooooooo	
	oooooooooo		oooooooooo		oooooooooo		oooooooooo	

Equites.

yyyyyyyyyy yyyyyyyyyy	yyyyyyyyyy	yyyyyyyyyy	yyyyyyyyyy

CAPVT XI.

NVNC de interuallis, quibus armati inter ſe diſtent, tum in longum tum in altum agemus. Differentia triplex eſt interualli. Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat: denſatus duo: conſtipatus vnum. Denſatio igitur eſt, cùm ex laxioribus arctiora reddimus interualla: atque ita per adſtitem ſubſtitemque corpus phalangis colligimus, & militem vniuerſum facimus tum in longum, tum in latum adductiorem, verùm ita, vt recipere poſſit immutationem. Conſtipatio eſt, quoties phalanx per adſtitem ac ſubſtitem arctiùs ſeſe colligit, quàm modò denſari retulimus, adeò vt ob frequentiam militis, nulla vel dextrorſùs vel ſiniſtrorſùs poſſit fieri declinatio.

clinatio. Denſatur, cùm phalangem duci in hoſtes placet Imperatori. Conſtipatur, cùm hoſti aggredienti reſiſtendum in robore eſt. Cùm itaque frontem phalangis decuriones M.XXIII compleant, ij certè ordinati, cubita IV. M.XCVI longitudinis occupabunt, hoc eſt, ſtadia X, & cubita XCVI. Denſati ſtadia V, cubita XLVIII. Conſtipati ſtadia occupabunt II, & ſemis, & cubita XXIV.

CAPVT XII.

ARMABITVR phalanx ſcuto & haſtâ. Scutum optimum, quod Macedonicum, æneum, mediocriter cauum, ad octo dodrantum magnitudinem. Haſta nulla cubitis octo breuior; longiſſima, quæ eatenùs ſumi poteſt, quatenùs tenere miles, & vti facilè valeat.

CAPVT XIII.

DECVRIONES, vtpote duces decuriarum phalangis, optimos eſſe omninò conuenit, ita vt & ſtaturâ & viribus corporis præſtantiores cæteris ſint, & rei militaris peritiores. Hoc enim iugum phalangem continet vniuerſam, & in vſu præcipuum eſt. Vt enim gladius pondere ſui ferri poſterioris & mole aciem efficaciorem præſtat, idem in phalange exiſtimandum eſſe, vt pro acie ac oris cuiuſdam robore ipſe ſit ordo decurionum: Pondus autem & molem & magnitudinis additamentum afferat conſtituta in tergo militum multitudo. Curandum quoad fieri poteſt, vt etiam iugum ſecundum milite conſtet idoneo. Nam eius quoque ordinis iſta in frontem prominet, & adiuncta priori vtilis ex propinquo eſt, & vel deſiderato vel ſauciato decurione, ſecundus ſe in parte priore conſtituens, ordinis incolumitatem ſeruabit. Tertium item iugum & quartum, & reliqua deinceps pro virtute inſtituemus, vt qui deterior ſit, is ſubinde poſterior collocetur.

CAPVT XIV.

MACEDONICA phalanx inexpugnabilis, & intoleranda hoſtibus habita eſt genere ſuo inſtructionis & ordinis. Miles enim armatus, vel in duobus cubitis ſtat, quoties denſari imminens prœlium poſtulat. Sariſſæ longitudo ad cubita quatuordecim, quorum duo manus auferunt, reliqua duodecim prominent. Itaque fit, vt ſecundi

ſuas

ſuas ſariſſas ſuper armatos iugi prioris prominentes, ad decem cubita habeant: tertij ad octo, quarti ad ſex, quinti ad quatuor, ſexti ad duo. Ab his nulla item ſariſſa primum ſuperat iugum. Quod cùm per ſingulos iugi primi ſariſſæ quinque aut ſex promineant, ſpecies formidoloſa exiſtat, conſentaneum eſt. Miles item firmus ac robuſtus conſtat quinque ſexque ſariſſis obſeptus, & tot tantisque fultus innixusque facultatibus commilitonum. Quinetiam qui poſt ſextum poſiti ſint iugum, etſi minùs ſariſſis agunt, tamen pondere ſui corporis prominentes, augent vires totius phalangis & facultatem, nec fugiendam vllam ducibus & præſtitibus relinquunt occaſionem. Nonnulli haſtam poſterioris militis longiorem quàm prioris ſumi idcircò voluerunt, vt etiam qui in tertio & quarto iugo locati eſſent, ſpiculis ſuis pari fronte hoſtem poſſent excipere. Tergidux ſuperordinarius ſingulorum ordinum prudens peritusque eſſe debet; qui prouideat & procuret, quemadmodum milites ordinis totius verſent inter ſeſe atque iugent: & recedentes vel metu, vel aliquâ aliâ cauſsâ, prohibeat, & reſtitui cogat in ordinem: atque etiam cùm conſtipandum ſit, compellat militem, cogatque, ſi vſus exigit, in arctum quàm maximè adduci. Ita enim fit, vt vires & robur phalanx accipiat. Quas ob res non modò in fronte, verùm etiam in tergo legionis principem & ducem aliquem ſtatui, neceſſarium ducimus.

CAPVT XV.

* curatione vetus editio.

HÆC de * decuriatione armatorum phalangis dixiſſe ſufficiat. Nunc de velite. Inſtruet Imperator ſuum velitem pro paratu ex conſilio hoſtium, modò in fronte, modò in dextrâ, modò in læuâ, nonnunquam etiam in tergo, videlicet quemadmodum res vſusque exigit. Nos exempli gratia ſic inſtruimus. Decurias quoque in ordine velitũ ſtatuemus MXXIV, videlicet totidem quot phalanx continet armatorum: vt ſub primâ armatorum decuriâ prima velitum ordinetur, & ſub ſecundâ ſecunda, & deinceps ſub ſingulis ſingulæ conſtituantur. Non tamen ex XVI. hominibus has inſtituemus, ſed ex VIII: ita vt MXXIV decuriæ compleant hominum VIII. M. CXCII.

CAPVT XVI.

NOMINA eorum & ordines ita accipe. Quatuor decurias velitum Syſtaſin, id eſt, Conſtitutionem vocamus, hominum XXXII. Duas Conſtitutiones Pentecontarchiam, Semicenturiam dixerim, homi-

hominum LXIV. Duas Semicenturias, centuriam, hominum CXXVIII. Ineſſe ſingulis centuriis debent Superordinarij quinque, Signifer, Tergidux, Tubicen, Miniſter, Præco. Duas centurias Pſilagiam à ducentis velitibus, quaſi Velitariam vel Expeditariam nominamus, hominum *CCLVI. Duas Velitarias Xenagiam, à mercenario milite velut Mercenariam dicimus, hominum DXII. Duas Mercenarias *Syſtema, tanquam Conſtitutoriam appellamus, hominum MXXIV. Duas Conſtitutorias Epixenagiam, ceu Admercenariam, hominum II. M.XLVIII. Duas Admercenarias *Stiphos, hominum IV. M.XCVI. Duo *Stiphe Epitagma, velut additam legionem, decuriarum MXXIV. hominum VIII M CXCII. In his quoque Superordinarios octo ineſſe ſolitum eſt, quorum quatuor Epixenagi, hoc eſt, duces ſiue principes Admercenariæ illius habentur, reliqui *Syſtematarchæ præficiunt principes ſeu præfecti eius, quam Conſtitutoriam interpretamur.

*Ita legendũ. vulgò eſt CCXLVI & al. CCLXVI.

* Syſtremma,

* Stiphum,

* Stiphi

* Syſtremmatarchæ

Capvt XVII.

IACVLATORES, *ſagittarios, & omnes qui aliquo teli genere vtantur, vtiles ad eam rem eſſe conſtat, vt prœlium exordiantur, hoſtem prouocent, feriant, ſaucient eminùs, & proſternant: fundant aciem, repellant equitem, cogant aduerſarium procurſantem loco cedere: explorent, *perluſtrent, quæ loca ſuſpecta: locent inſidias: hi denique & primum certamen ſubeunt, & vnà cum ceteris pugnant: & quamquam ceteri deſierunt, ipſi perſeuerant in dimicatione. Omninò genus hoc militum cùm operam præſtet celeriorem, agatque eminùs, multa efficere poteſt & præclara.

* Ita legend. vulgò eſt ſagittarij.

*perluſtréntque, leg. videtur.

Capvt XVIII.

EQVITVM acies auctores ſuperiores, aut Quadratas, aut parte alterâ longiores, aut Rhombi Cuneíve gerentes ſpeciem, tradidêre. Sed nemo ſuam ferè ſatis expreſſit ſententiam. Quam ob rem nos deſcriptione etiam figurarum formas ipſas explicabimus acierum, quò poſſint faciliùs percipi. Aciebus ad Rhombi ſimilitudinem formatis Theſſalos primos vſos comperimus, qui plurimùm equitatu valuerunt, Iaſone (vt ferunt) auctore generis huius aciei, vtpote ad omnes vſus accommodatioris: equites enim conſtituti in hac formâ vertere ſe in quemuis proſpectum poſſunt, minimeque vel à tergo vel à latere *capientur. Quippè cùm præſtantiores, Rhombi latera teneant, & principes angulos regant. Stat enim in priore angulo turmæ ipſius præfectus, in dextro autem & ſiniſtro,

*carpentur. Ioh. Baptiſta Pius Annot. Poſter. cap. LXXXIX.

cc qui

qui cuſtodes vocantur lateris, ſtatuuntur. In reliquo verò angulo ducem ſeu ductorem tergi locari ſolitum eſt.

Rhombus.

Ἰλάρχης P *Præfectus turmæ.*

ʎ
ʎʎʎ
ʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎʎʎʎʎ
Cuſtos lateris πλαγιοφύλαξ C ʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎ C πλαγιοφύλαξ *Cuſtos lateris.*
ʎʎʎʎʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎ
ʎʎʎ
ʎ

Οὐραγὸς P *Tergidux.*

Cuneatis Scythæ vtuntur, & Thraces. Quinetiam Macedones vſi ſunt ſuadente rege Philippo. Efficacius enim genus id arbitratum eſt, quàm quadratum : ob eam ſcilicet rem, quòd ſuos principes circumpoſitos habeat, & fronte exiguâ conſtet, & equitandi vſum per quodlibet interuallum facilem præbeat regreſſum celeriorem. Quippè quòd minùs difficiles illos circuitus habeat, quos Quadratæ acies ſortiuntur. Quadratis aciebus Perſæ, & Siculi, ac plerique Græcorum vſi ſunt, exiſtimantes & ad compoſitionem & ad equitantium coitionem accommodatius: & omninò hoc diſciplinæ genus ſeruare multis in rebus præſtantius. Nam & inſtructio, quoniam per verſus ac iuga ordinetur, occurrit facilior, & principes in hoc vno formandi genere hoſtem vniuerſi aggrediuntur.

Phalanx curuata.

ʎ
ʎʎʎ
ʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎ
ʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎʎ

Optimæ

Optimæ inter Quadratas habentur quæ duplici, tam in longum quàm in altum, numero conſtent. Exempli gratia, octo in longum, quatuor in altum, aut decem in longum, quinque in altum, quæ numero parte alterâ longiores conſiſtunt; figurâ autem ſeu formâ quadræ inſtituuntur. Etenim longitudo equi à capite ad caudam reſpectu ſuæ latitudinis plures eos habere debet, qui per iuga ordinentur, quàm eos, qui in verſus ſe porrigant. Nonnulli triplicem eſſe longitudinis numerum ad altitudinis probant, ſcilicet ita arbitrantes fore, vt quadra forma efficiatur. Triplicem enim propemodùm longitudinem habere ad ſuorum armorum latitudinem videmus. Quapropter cùm nouem in fronte ſtatuant, tres in latum componunt. Haud enim fieri poteſt, vt equitum multitudo poſteriorem eandem præſtet vtilitatem, quam in pedeſtribus copiis, vbi ſcilicet ponè renitentes, primorem continent altitudinem. Equitum namque omnium numerus, corpus pondusque vnum conſiſtit. Itaque fit, vt ſi poſteriores prioribus iuncti renitantur, nihil ſuo impulſu proficiant. Imò vnà cum aliis labantur, & perturbatis ordinibus grauius ſuo errore quàm virtute hoſtium verſentur neceſſe ſit. Quamobrem ita euenit, vt quoties equeſtris longitudinis numerus æquè & altitudinis conſtet, numerus ipſe quadratus ſit. Forma autem altitudinis parte alterâ longior. Aſt quoties turmæ forma quadrata eſt, econtrariò euenit, vt equitum numerus parte alterâ longior exiſtat.

Phalanx quadrata.

y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y
y y y y y y y y y y

CAPVT XIX.

RHOMBI formam omnium maximè neceſſariam veniſſe in vſum creditur, eò quòd præ ceteris omnibus conſtituto præfecto turmæ, equites qui in lateribus ordinantur, non equo ſuo illi præfecto iugent, ſed ita ſubiiciantur, vt eorum capita iuxta armos equi præfecti apponantur. Interuallisque inter ſeſe iuſtis equites tum dextri, tum læui, tum etiam poſteriores diſcernantur, ne frequentia turbet ordinem, cùm equi immitiores in proximos ſibi

equos conuerſi calcitrent, & militibus vulnera infligant. Auctores autem huius generis aut ita diſponunt, vt equites & verſent & iugent: aut ita, vt verſent quidem, ſed non iugent : aut ita, vt iugent, ſed non verſent. Quæ ſingula, quemadmodum ſe habeant, dicam. Qui Rhombos ſimul & verſare & iugare voluerunt, medium & maximum iugum turmæ, numero impari ſtatuunt: vt vndecim, aut tredecim, aut quindecim, cui ex parte vtrâque, priore, inquam, poſterioreque adiungunt binario primis illis pauciores : verbi gratia, ſi maximum illud iugum equitibus conſtet quindecim, addita iuga vtrinque denis aut ternis componunt, & quæ item poſt hæc vtrinque adiungunt, denis ſingulisque conficiunt, atque ita binario ſubindè pauciores adiiciunt, dum ſinguli relinquantur, totaque turma equitibus conſummetur CXIII.

Rhombus, qui verſat & iugat.

Rhombum dimidiatum, & iam transformatum in triquetrum, Cuneum ſeu Roſtrum vocamus. Quapropter cunei quoque forma perinde explicata iam eſt : quod aciei genus, cùm ſuum medium exiens in acutum habeat, & motum facilè, quorſum velit, ſortiatur, expeditè admodum vel * molem poſteriorem ſuâ cum fronte circumagit, & celeriter poteſt immutari.

* laxitatem

Cuneus

Cuneus, qui verſat & iugat, vel Roſtrum.

Λ
ΛΛΛ
ΛΛΛΛΛ
ΛΛΛΛΛΛΛ
ΛΛΛΛΛΛΛΛΛ
ΛΛΛΛΛΛΛΛΛΛΛ

Alij ita inſtruxêre, vt equites, qui Rhombum conficerent, neque verſarent, neque iugarent. Ita enim & conuerſiones & tranſitiones equitum poſſe faciliùs fieri exiſtimarunt, cùm non antè, non ponè, non à latere quicquam impediret. Statuunt primum præfectum turmæ, mox ad eius vtrumque latus adiungunt ſingulos loco ſubmiſſiore, vt quod dictum iam eſt, capita iunctorum equorum iuxta armatos præpoſiti equi ordinentur. Et primus ordo, qui duo latera Rhombi contineat numero impari vndecim equitibus conſtet, præfecto medio conſtituto, quinis autem in vtramque partem ſuppoſitis. Deindè *iugi principem poſt turmæ totius præfectum collocant. Tum in eius partem vtramque ſimili ratione quaternos ſubiiciunt, vt totus ſecundi ordinis numerus nouenarius ſit, binario minor priore: & quaſi duo æquidiſtantia latera duobus illis Rhombi lateribus primis conſtituantur. Mox tertium ſeptenario deſcribunt, atque ita ſubindè binario diminuentes, in vnum vſque deueniunt. Et hæc turma equitibus conſtat XXXVI. Hoc genere Polybius vtitur, ſed numero hominum LXIV, & * formâ literæ V deorſum inuerſæ. ſic λ:

*ζυγάρχην

* inſtar λ literæ: vertit Robortellus.

Rhombus, qui neque verſat, neque iugat.

Sunt quæ ex verſantibus quidem, ſed non præterea ex iugantibus conſtent, quæ ad hunc modum conſtituuntur. Verſu aliquot equitibus

tibus inſtituto, quorum primus præfectus ſit turmæ, vltimus autem tergiductor, in eius latus vtrumque verſus alios numero hominum vnitate minores diſponens, quâ eques per interiecta interualla diſtat ab equite. Quod ſi in primo decem ſint equites, vterque appoſitus nouenis conſtabit, & tertij octónis, atque ita numerus ſubindè decreſcet, dum in vnum deueniat: ſic enim fieri poteſt, vt equites inter ſe verſent quidem, ſed non iugent. Vtile genus quoque id diſponendi eſt ad declinationes, quas agi in vtrumlibet latus ſolitum eſt. Vocatur autem, quæ ad dextram fit, In haſtam declinatio: quæ autem ad læuam, In habenam.

Turma ex verſantibus.

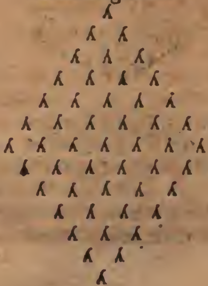
Præfectus.

Tergiductor.

At ſi turma ex iugantibus quidem, ſed non ex verſantibus conſiſtere debeat, in hunc modum diſpones, medium & maximum iugum numero conſtitues impari. Cetera autem ſubindè per media interualla adiunges, quemadmodum in ſuperiore turmâ propoſui: atque ita efficietur, vt turma ex iugantibus tantùm conſiſtat.

Turma ex iugantibus.

CAPVT

CAPVT XX.

TVRMAS vario modo, vt etiam leuem armaturam ſtatuimus: aut enim ante phalangem, aut in latere, aut poſt leuem armaturam: ſed nos deſcribendi exempli gratia poſt leuem locauimus. * Et prima equitibus conſtet LXIV, cuius primum iugum equites * Vt compleant XV, ſecundum XIII, tertium XI, & reliqua ſubindè binario vſque in vnum decreſcant. Signum is feret, qui in ſecundo iugo à læuâ principi iugi adſtat. Omnes turmæ numero LXIV ſtatuentur, equites IIIIMCXVI. Duæ turmæ Epilarchiam, hoc eſt, turmam Duplarem conſtituunt, equitum CXXVIII. Duæ Duplares Tarentinam reddunt, equitum CCLVI. Duæ Tarentinæ Magiſterium, equitum DXII. Duo Magiſteria Ephipparchiam Duplare Magiſterium, equitum MXXIV. Duplicatum Duplare Magiſterium Telos, equitum IIMXLVIII Duplicatum Telos Epitagma, id eſt, ſummam ordinis ſiue agminis facit, equitum IIIIMXCVI. XCVI

CAPVT XXI.

EXPLICATÆ iam ſunt variæ ſententiæ veterum, quemadmodum turmæ inſtruantur: ſed quoniam in his magnam differentiam eſſe conſtat, non ſine delectu vti debemus, ſed quotidianis exercitiis ſæpiùs experiri genera inſtruendi ſingula. Itaque ſecurè in prœlijs, quod facilius commodiusque probetur, admittere, officium eſt. Quid enim ſtultius, quàm cùm minimis de rebus homines diligenter inquirant, ambigant, perſcrutentur, de his tam amplis, tam neceſſariis non antè periculum facere accuratiſſimè velint, quàm certamina ſubeant. Quod tamen genus turmæ probaueris, id licet & augere numero hominum, & minuere.

CAPVT XXII.

DE curruum & elephantorum inſtitutione, quanquam vſus eorum rarus eſt, tamen doctrinæ gratia plenioris, exponam nomina, quibus auctores ſuperiores vſos comperio. Duos currus Zygarchiam, id eſt, Parilem vocant. Duas Pariles, Coniugationem. Duas Coniugationes, Epiſyzygarchiam, Duplarem coniugationem. Duas Duplares, Harmatarchiam, Currulem. Duplicatam Currulem, Cornu. Duplicatum Cornu, Phalangem. Pluribus vti phalangibus

curruum licèt, vocabulis iiſdem, quæ modò expoſui. Curribus autem ipſis, aut expeditis, aut falcatis vſos comperimus.

Capvt xxiii.

In ordine elephantorum, qui vni præeſt elephanto, Zoarchus, ab animalis præfecturâ vocatus eſt. Qui duobus imperat, Therarchus, à ferâ, quaſi Ferarius: & Conſtitutio talis Therarchia, Feraria. Qui quatuor dominatur, Epitherarchus, Duplaris ferarius: & hæc Conſtitutio Epitherarchia, Duplaris feraria. Qui octo præfectus eſt, Ilarcha, hoc eſt, Turmæ princeps: & Conſtitutio iſta Ilarchia, Turmæ præfectura. Qui ſexdecim præeſt, Elephantarcha, id eſt, Elephantorum præfectus: & Conſtitutio Elephantarchia, Elephantorum præfectura. Qui triginta duobus imperat, Ceratarcha, id eſt, Cornu præfectus: & Conſtitutio Ceratarchia, Cornu præfectura. Quod autem ex ſexaginta quatuor conſtat, id Elephantorum phalangem vocamus, cuius præfectus *Elephantarcha vocatus eſt.

* aliàs Phalangarcha

Capvt xxiv.

Genera perfectarum copiarum, & nomina conſtitutionum & ordinum exercitus, omnia in hunc modum notata animaduertimus; vocabula de cetero, quæ in præceptis verſantur, explicaſſe vtile eſt: vt iam pridem milites quid quodque ſignificet certiores, facilè quæ per aciem imperantur intelligere poſſint, & facere. Eſt quod Declinatio appelletur, cuius duplex eſt genus: aut enim In haſtam, aut In ſcutum. Immutationem item dicimus, & Conuerſionem, & Reuerſionem, & Inflexionem. Ad hæc Verſare, Iugare, In arrectum reddere, Euoluere, Duplicare. Addo Inductionem, Dextram deductionem, Læuam deductionem. Phalangem Tranſuerſam, phalangem Arrectam, phalangem Obliquam. Intercalationem, Præpoſitionem, Impoſitionem, Suppoſitionem, Poſtpoſitionem, Appoſitionem. Quid quodlibet eorum ſignificet, breuiter exponam. Nec ignoro, non apud omnes auctores præcepta eiſdem eſſe nominibus tradita.

Capvt xxv.

Declinatio eſt motio militum ſingulorum, cùm vel In haſtam, hoc eſt, dextrorſùm ſeſe conuertunt, vel In ſcutum, hoc eſt, ſiniſtrorſùm. Quod commodè agitur, quoties hoſtes exiſtunt à latere cornu, vtique ſuperandi, aut aduerſi itineris gratia, aut ob aliquem

aliquem vſum alium, quemadmodum ſingulis in rebus oſtendam. Duplicata autem declinatio partem verſus eandem, ora militis in hóſtilem à tergo conatum transfert. Quæ res Immutatio dicitur, & vel In haſtam, vel In ſcutum fieri ſolita eſt.

d d *Prima ſtatio ante declinationem.*
ɒ σ *Prima declinatio.*
p p *Secunda declinatio, & quæ Immutatio dicitur.*

Diſcrimen duplex notatur Immutationis: aut enim ab hoſtibus, aut in hoſtes immutantur. Quam ob rem Immutationem ita definiunt, vt prioris aſpectus tranſlatio ſit in aſpectum poſteriorem, hoc eſt, tergi, aut è contrario. Immutatio igitur ab hoſte, bis In haſtam milite declinante efficitur: in hoſtem autem, bis declinante In ſcutum fieri aſſolet. Conuerſio eſt, cùm denſatis copiis per adſtitem ſubſtitemque totum phalangis corpus, tanquam hominem vnum, vel In haſtam vertimus, vel In ſcutum, ita vt circa primum decurionem, velut centrum omnes circumagantur, atque ita locum priorem immutent, vt aſpectum dextrum accipiant, ſingulis ſubſtitibus & adſtitibus loca ſeruantibus, ſuo hoc modo:

Diſcrimen.

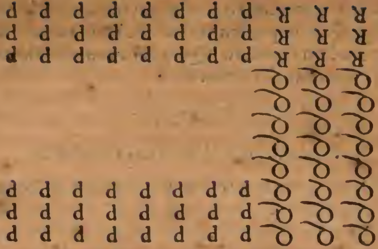
Prima ſtatio aciei.

d d d d d d
d d d d d d
d d d d d d
Q Q Q
Q Q Q
Q Q Q

d d d d d d
d d d d d d
d d d d d d

Reuerſio eſt conuerſionis reſtitutio in eundem locum, quem antè copiæ denſâ inſtructione obtinebant, quàm conuerſio fieret. Inflexio eſt militum ex duabus conuerſionibus motio, ita vt locum accipiant poſteriorem.

d d d

Deflexio eſt militum ex tribus conuerſionibus motio, ita vt ſi Ad haſtam agantur, tranſeant in læuum aſpectum: ſi Ad ſcutum, in dextrum.

Capvt XXVI.

Versare, eſt ſingulos ſuâ in decuriâ è directo decurioni & tergiductori conſtare æqua inter ſeſe conſeruantes interualla. Iugare,

gare, eſt ſingulos ſuâ in decuriâ è directo ſuo adſtiti ſtare, ſeruantes ſimili modo interualla. Iugant ergò præfecto primæ decuriæ omnes decuriarum præfecti. Subſtiti verò primi præfecti ſubſtites cęterorum omnium principum, ac deinceps ad hunc modum. Reddere In arrectum, eſt militis ora ad primum aſpectum reſtituere. Verbi gratia, ſi miles aduerſùs hoſtes conſtitutus imperetur declinare In haſtam, deindè præcipiatur In arrectum reſtitui, rurſùs in hoſtem conuerti, aduerſumque ſtare oportebit.

Capvt xxvii.

Evolvtionvm duo ſunt genera: alterum per decurias, alterum per iuga. Vtrumque in tres digeritur ſpecies, Macedonicam, Laconicam, Choreum, * quæ & Perſica & Cretenſis nominatur. Macedonica eſt, quæ primorem phalangis locum commutat, & frontem in tergum aſpectumque poſteriorem traducit. Laconica eſt, quæ locum phalangis poſteriorem commutat, & pari ratione relicto primore aſpectu ſumit poſteriorem, tergumque efficit frontem. Perſica illa, quam & Cretenſem & Choreum diximus nuncupari, locum eundem ſeruare phalangis, militibus ſingulis commutantibus ſua loca, ita vt præfectus decuriæ locum tergiductoris accipiat, & tergiductor vicem præſtet decurionis, fronſque ex tergo aſpectui poſteriori reddatur. Euolutiones per iuga fieri ſolent, quoties cornua transferri ad interciſa ſiue ſecturas, & interciſa cornua melius eſt, vt mediæ copiarum partes corroborentur: & aut dextræ per læuas, aut læuæ per dextras reddantur validiores. Qui ne per maiores exercitus partes faciant euolutiones, cauent hoſte propinquo, per minores ordines eas ſecuriùs faciunt.

Capvt xxviii.

Qvemadmodvm autem Euolui oporteat, dicam. * Euolutio per verſum, quæ nomen à Macedone accipit, fieri ſolet, cùm decurio locum immutat, & poſtpoſiti omnes conuerſi de haſtâ ſequuntur, interualliſque iiſdem ſeruatis conſiſtunt per ordinem. Genus Laconicum agitur, cùm decurio immutatus de haſtâ vniuerſam decuriam transfert, & locum ſibi parem alium accipit, & reliqui omnes ſectantes recto ſe conſtituunt ordine, & aptant, aut cùm tergiductor immutatur. Primus autem ſubſiſtens, conuerſus de haſtâ

** In Græco Æliano vulgò eſt, Περσικὸς tantùm. In exemplari Gaza videtur fuiſſe & Κρητικὸς. Sed ſiue fuerit, ſiue non: ita legendum prorſus ſequentia auctoris clamant: Ὁ δὲ Περσικὸς, inquit, ὁ Κρητικὸς, καὶ Χορεῖος.*

** Contractiùs hæc & proindè obſcuriùs Gaza. Græca ſic ſonant: Μακεδὼν λέγεται, ὅταν λοχαγὸς μεταβάλληται: οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἀντιπεριελθόντες αὐτῷ ἐπ' ἀσπίδα κατὰ τῷ ἀρχηγῷ, ὃ πρὸς ὃν εἶχεν ἱστῶνται ἡ φάλαγξ τόπον τὸ πρότερον ἀπολέσασα, τῶν ζυγῶν τηρούντων εἰς τὸν τοῦ λοχαγοῦ αὐτοῦ ἀποκατάστασιν. Ita vulgò, ſed legendum, vt me monuit Illuſtris Scaliger, ὡς τὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ ἀποκατάστασιν. Aliqui magnus error eſt.*

 anto

ante tergiductorem ſe collocat, ceteriſque omnes ſectantes, alter ſeſe præ altero ponit, donec præfectus decuriæ primus conſtituatur. Choreus ita fit, vt decurio de haſtâ mutatus decuriam antecedat, & ceteri omnes ſequantur, dum ipſe præfectus locum tergiductoris accipiat, & tergiductor præfecti. Ita per decurias euolui ſolitum eſt. Quo eodem more per iuga quoque euoluimus, quoties per ordinem euoluendum ſit, vt quilibet ordo aut locum ſeruans eundem euoluat, dextrorſúmve tranſeat. Nihilo enim ſecus, quàm modò retulimus, agi oportebit.

CAPVT XXIX.

DVPLICANDI duo ſunt genera: aut enim per iuga, aut per altum duplicamus. Vtrumque vel numero fit, vel loco. Numero duplicabitur longitudo, ſi quæ MXXIV militibus conſtat, MMXLVIII reddatur, inſertis ex ſubſtitibus altitudinis in militum interualla eodem quem longitudo occupat loco: quod facimus, quoties denſare longitudinem placet. At vbi reſtituere placuit, euoluere ſua in loca iubemus eos quos inſeruimus longitudini. Sed ſunt qui genus hoc duplicandi improbent, præſertim hoſte propinquo, expeditasque copias atque etiam equites cornibus iungi, itaque ſpeciem dari duplicationis ſine duplicandi acceſſione cenſeant. Duplicanda eſt longitudo, quoties aut ſuperare cornu hoſtium volumus, aut ne noſtrum ſuperetur cauemus. Altitudinem duplicare ſolemus, vel additâ ſecundâ decuriâ primæ, ita vt ſecundæ præfectus ponè primæ præfectum proximus collocetur, ſecundus ſecundæ, quartus primæ conſtituatur, & tertius ſecundæ, ſextus primæ ordinetur, ac deinceps ad hunc modum, vt tota ſecunda decuria primæ inſeratur, & quarta ſimili ratione in tertiam, & omnes numero pares decuriæ in impares: vel his eiſdem decuriis paribus per euolutionem adiunctis tergo imparium. Aut igitur ita duplicanda eſt altitudo, aut numero eodem ſeruato milites ſeſe longiùs porrigent, quatenùs ſuæ verſum, & ſpacium altitudinis duplicent. Cùm autem reſtitui oportuerit, aut interiectos adiunctoſve tergo milites illos, in ſuas decurias reuocabimus, aut ſpacia coarctabimus quæque interuallo auximus laxiore.

CAPVT XXX.

TRANSVERSA eſt phalanx, quæ longitudine multò productiore conſtat, quàm altitudine. Atrecta eſt, quæ per cornu progreditur,

ditur, longè productiore altitudine conſtans, * quàm longitudine, omninoque plus longitudinis, quàm altitudinis habeat, oblongũ id conſueuimus nominare. Arrectum verò è directo, quod plus altitudinis, quàm longitudinis habeat: quocirca phalangem quoque interpretari licet his eiſdem nominibus. Obliqua eſt, quæ alterum cornu, quod libuerit, propinquum obiiciens hoſtibus, eoque decertans, alterum ſemotius teneat, manens aggrediendi opportunitatem.

CAPVT XXXI.

INTERCALATIO eſt, cùm interuallis præpoſiti militis, inſerimus per directum aliquos ex his, quos poſtponi placuerat. Præpoſitio eſt, cùm vel ex vtrâque parte aciei, vel ex alterâ tantùm fronti proponimus aliquos ratione auxilij. Impoſitio eſt, cùm leuem armaturam interuallis alternatim phalangis totius inſerimus. Poſtpoſitio ſeu ſubiectio eſt, cùm leuem armaturam phalangi incuruæ poſtponimus, ita vt forma omnium copiarum portæ triplicis ſpeciem * præferat.

CAPVT XXXII.

SEQVITVR, vt quemadmodũm ordines conuerti ex ſuo loco, ſuæque inſtructioni reſtitui debent, doceamus. Cùm itaque ordines conuerti In haſtam aſſueſcere volumus, præcipitur decuriam dextri extremi quieſcere: ceteras omnes per ſingulas declinare In haſtam, dextrorſumque procedere: tum reddere In arrectum: deindè iuga poſteriora colligere, atque ita denſato milite conuerti In haſtam: quo facto, ſi reſtitui ſuum in locum placuerit, iubebimur immutari Ad ſcutum, hoc eſt, quemque in locum vergere auerſum: tum ordinem totum reuerti, hoc eſt, quemadmodum milite obdenſato conuerſus ſpectauit dextrorſùm, ita totum transferri in locum vnde conuerti incœperat: mox decuriones quieſcant: reliqui procedant per iuga: deindè immutentur, vt vergant quorſùm principiò ſpectabant: tum decuria dextri extremi quieſcat (hæc enim ſuum iam obtinet locum:) reliquæ omnes Ad ſcutum declinent, & procedentes reſtituantur: Ad poſtremum ſurſùm præcipitur: atque ita ſuum quiſque recipit locum, & ſeruat. At ſi conuertere ordinem Ad ſcutum velimus, præcipitur decuriam læui extremi quieſcere: reliquos omnes declinare In ſcutum, ſiniſtrorſumque procedere: tum reddere In arrectum: deindè iuga poſteriora colligere: mox Ad ſcutum conuerti: * vt iam actum ſit quod voluerimus. Hinc ſi re-

*Diſtinguendum fortè legendúmque, quàm longitudine. omninoque oblongũ conſueuimus nominare, quod plus lõgitudinis, quàm altitudinis habeat. Arrectum, &c. Hallucinatur autem Godſcalcus Stewechius, qui os longũ pro oblõgum in tralatione antiquitus ſcriptum putat Cõment. in Veget. lib. III. cap. XIV. In Græco eſt [illegible].

* præ ſe ferat.

*& iam actũ erit

ſtituere

ſtituere placet, non ſecus quàm illos In haſtam conuerſos reſtituemus: quippe qui rurſus quemque In haſtam immutari præcipiamus: deinde ordinem reuerti: mox decuriones quieſcere: & reliquos omnes procedere per iuga: tum immutari: poſtmodùm decuriam læui extremi quieſcere (vtpote ſuum iam locum obtinentem:) reliquas declinantes In haſtam procedere, dum iuſta recipiant interualla: ad poſtremum reddere In arrectum: atque ita omnes ſuum locum recipient. Si autem inflectere Ad haſtam placuerit, duas ſimul conuerſiones ordinis faciemus: atque ita efficietur, vt decuriones à proſpectu aduerſo in auerſum per ordinis immutationem tranſeant. At cùm reſtituere volumus, præcipitur item Ad haſtam inflectere, hoc eſt, duas item conuerſiones ibidem ordinibus dare: ita enim fit, vt eòdem ſpectent decuriones, quorſùm principiò conſtituti ſpectabant, antequàm vlla inflexio fieret. Hæc cùm fecerimus, decuriones quieſcere præcipiemus: reliquos immutatos iuga relaxare poſteriora: tum rurſus mutari: & ordinis poſtremam decuriam dextram quieſcere (iam enim hæc ſuum in locum reſtituta eſt:) reliquos declinantes In ſcutum procedere, & ſuis interuallis reſtitui: mox reddere In arrectum: atque ita ordines primum ſuumque locum recipient. Sed ſi inflectere Ad ſcutum velimus, præceptis vtemur contrariis, hoc eſt, bis inflecti In ſcutum: quo facto, reſtitutionem agemus, quod ex his, quæ modò expoſui, apertum iam eſt. Deflexio agitur, cùm ordinem ter partem verſùs eandem conuertimus, hoc eſt, aut In haſtam, aut In ſcutum: facit porrò inflexio In haſtam, vt militum ora transferantur à parte primore ad poſteriorem. Deflexio autem facit, vt à primore vel ad læuam deueniant, vel ad dextram: nam ſi Ad haſtam deflectitur, in læuam transfertur: ſi Ad ſcutum, in dextram.

CAPVT XXXIII.

Si phalangem denſari cornu verſùs dextrum placuerit, præcipiemus decuriam cornu dextri quieſcere: reliquas autem declinari In haſtam, atque in dextram colligere: tum reddere In arrectum, & iuga poſteriora colligere. Cùm autem reſtituere libet, quieſcere decuriones: reliquos immutari: & iuga relaxare poſteriora: deinde rurſùs mutari: mox decuriam cornu dextri quieſcere: (Iam enim reſtitutum in dextro eſt:) reliqui ad ſcutum declinantes ſuos duces ſequantur, & primis interuallis receptis reddant In arrectum. Si autem cornu verſus ſiniſtrum denſari phalangem libuerit, præceptis

econtrariò

econtrariò vtemur. Mediam item phalangem ſi denſari placuerit, præcipiemus dextram duplarem phalangem declinare Ad ſcutum: læuam Ad haſtam: tum procedere mediam verſùs phalangem: mox omnes reddere In arrectum; iugaque poſteriora colligere: At ſi phalangem primis inſtituere locis velimus, præcipitur immutari, & per iuga procedere, excepto primo: tum omnes rurſus mutari: & dextram duplarem phalangem declinare In haſtam: læuam autem in ſcutum: mox ſectari ſuos ductores, donec ad prima deueniat interualla: deinde reddere In arrectum. Sed quoties immutatur, ſi per denſationem agitur, erecta teneri ſpicula omnia, ne impediant, conuenit. Iis eiſdem exercitiis ac præceptis leuis quoque armatura inſtituenda erudiendaque eſt.

CAPVT XXXIV.

SVNT certè præcepta hæc Immutationum, Conuerſionum, Inflexionum, Euolutionum, & Reſtitutionum vtilia ad ſubitos hoſtium ſuperuentus, quos vel à latere vel à fronte intulerint. Macedonicam euolutionem Macedones inueniſſe proditum eſt: Laconicam ad Lacedæmonios referunt auctores: quocirca ita nuncupari meruerunt. Philippum tamen, qui Macedonum imperium auxit, & Græcis apud Cheroneam profligatis Græciæ imperauit, ac eius filium Alexandrum, qui breui Aſiam in ſuam ditionem redegit, Macedonicam neglexiſſe euolutionem legimus, vt niſi ſumma vtendi neceſſitas cogeret nunquam vterentur. Laconicæ vſu vtrumque aduerſarios deuiciſſe ferunt. Datur enim Macedonicæ vitio, quòd hoſte repentè à tergo ſuperueniente, non ſine magnâ turbatione ageretur. Nam cùm poſteriores conuerterent ſeſe in locum priorem, & rem haudquaquam fugæ diſſimilem facerent, hoſtes audaciores reddebantur: & iam milites, qui ita euoluiſſent, deterrere ac perſequi poterant. Laconica certè econtrariò agit. Vbi enim duces vnà cum ſequente milite verterunt ſeſe obuios in hoſtem à tergo ſuperuenientem, terrorem inferre * nimirum poſſunt & turbationem. * nimium

CAPVT XXXV.

SED aſſuefaciendæ ſunt copiæ; tam pedeſtres, quàm equeſtres, partim voce, partim ſignis, quæ viſu percipi valeant, vt rem aptè ac opportunè, quam quiſque exigat vſus, poſſint expedire. Nonnulla etiam tubâ præcipi conuenit. Ita enim pleniùs omnia miniſtrabuntur.

ſtrabuntur. Certiora ſunt ea quæ voce indicantur, niſi quid ſit impedimento: ſed tranquilliora quæ ſignis mandentur, videlicet cùm res nulla eſt quæ obſtet átque obſcuret. Vox autem percipi interdùm nón poteſt, aut propter armorum ſonitum, aut propter equorum tranſitum & hinnitum, aut propter impedimentorum tumultum, & totius multitudinis ſtrepitum. Signa quoque multis rationibus obliterari poſſunt, ac euaneſcere: nam & craſſitudine aëris, & puluere excito, & imbre, & ſolis ſplendore oppoſito, ad hæc locorum inæqualitate, & frequentiâ arborum. Adde quod interdùm fieri non poteſt, vt ſignum ad vnumquemque vſum præparemus, cùm longè plura poſſint occurrere, quàm quibus aſſuefacti ſint milites. Nouis autem rebus quidnam conſueti ſigni afferatur? Non tamen * concidi ita poteſt, vt præceptum ſimul & vocis & ſigni incertum ſit.

* collabi ſimul omnia poſſunt,

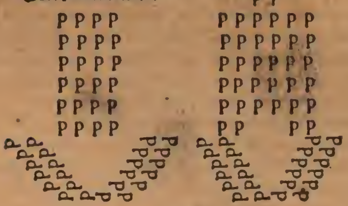
CAPVT XXXVI.

NVNC de itineribus dicam, ſi antè quot modis expediri ſolet itèr diffiniam. Itinerum aliud arrecta inductio eſt, aliud deductio, aut dextrà, aut læua, & aut ſimplici, aut duplici, latere, aut triplici, aut quadruplici agminis procedetur. Simplici, cùm ex parte vnâ aduerſarium aggreſſurum, ſuſpicamur: duplici cùm ex duabus: triplici, cùm ex tribus: quadruplici, cùm vndique. Vnde fit, vt iter aut ſimplici phalange agatur, aut duplici, aut triplici, aut quadruplici. Arrecta inductio eſt, cùm ordo ordinem ſequitur. Verbi gratia: cùm vel xenagiâ præcedente reliquæ ſequuntur xenagiæ: vel quadruplarem decuriam reliquæ ordinatim ſectantur. * Item quæ agitur per cornu altitudine longè productiore, quàm longitudine: nec pluribus, quàm duabus decuriis, hominibus denis compoſitis conſtet ordo. Huic opponitur genus aciei, quod Cœlembolum, quaſi roſtrum cauum nominamus: quod ita inſtruitur, vt duplicatæ phalangis præcedentia cornua inter ſe diſtent, ſequentia iungantur, ad formam literæ V, ſicut deſcriptio oſtendit. Quæ vt primos diſiectos, ita iunctos inter ſe habet vltimos. Cùm enim arrecta illa inductio medium aduerſariorum petat, habet id cauum roſtrum in promptu, vt ſolutâ coniunctione extremorum, impetum copiarum primarum fruſtretur, lateraque inuadat arrectæ inductionis inimici. Quin etiam triplex phalanx obiici huic eidem generi ita poteſt, vt vna alterius cornu impugnet, ſecunda reliquum cornu aggrediatur, media & tertia impetum maneat & conflictum.

*Itemque

Arrecta

Arrecta inductio.

CAPVT XXXVII.

DEDVCTIO eſt, cùm phalanx ſuos duces, hoc eſt, decuriones aut parte dextrâ habet deducentes, quæ dextra deductio dicitur: aut læuâ, quæ deductio læua nuncupatur: non item per decuriam, ſed per iuga ambulans, cornu præpoſito, & latere inſtructa, aut duplici, aut triplici, aut etiam quadruplici, prout hoſtem exiſtimet aggreſſurum. Sed quaſi vtraque phalangis pars ſuo latere conflictum ineat primum, ita deſcribatur, vt longitudinem triplicem, quàm altitudinem habeat. Frons enim decem, altitudo tribus conſtat hominibus. Quamobrem miles non tantùm ex directo, verùm etiam ex latere aggreſſus, conflictum tum excipere tum inferre, nimirum per exercitationem debet condiſcere.

Arrecta deductio læua.

	d	d	d
	d	d	d
F	d	d	d
r	d	d	d
o	d	d	d
n	d	d	d
s	d	d	d
	d	d	d
	d	d	d
	d	d	d

Arrecta deductio dextra.

d	d	d	
d	d	d	
d	d	d	*F*
d	d	d	*r*
d	d	d	*o*
d	d	d	*n*
d	d	d	*s*
d	d	d	
d	d	d	
d	d	d	

CAPVT XXXVIII.

PHALANX quæ Antiſtomus à duplici frontis ſeu oris obiectu quaſi Occeps vocata eſt ita inſtruitur, vt medij tergis inter ſeſe

oppoſitis conſtent, extremi autem confligant cum aduerſariis. Perutilis hæc pedeſtribus copiis eſt, cùm aduerſus largam hoſtium equeſtrem copiam dimicant: meliùs enim reſiſtunt circumuentioni & multiplici equitum inuaſioni. Valet hoc inſtruendi genus potiſſimùm contra barbaros, qui loca Iſtro amni vicina incolunt, quos Amphippos cognominant à mutatione equorum: ex aliis enim equis in alios tranſilire conſueuerunt. * Equeſtres quæ opponuntur copiæ, formâ conſtantes quadratâ, in ordines duos parte alterâ longiores, pro vſus neceſſitate, diuiſæ ſunt, vt totidem membris phalangis peditum bipartitæ obiiciantur.

** Subiiciuntur his in duobus libris mſſ. ὁ νῦν τοῖς Βολγάροις σωίνθης & Τούρκοις & Παιζινακῶν. Notauit ad Onoſandrum Nicolaus Rigaltius. Sed Æliani potiùs eſſe quàm ſequiorus aut librarij nondum animum inducere potui, vt crederet.*

Phalanx Occeps.

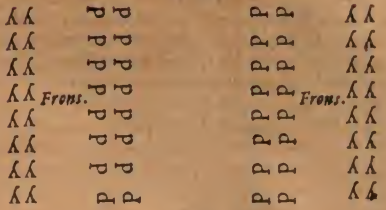

Capvt XXXIX.

Phalanx Amphiſtomus nomen à duplici fronte ſiue ore in lateribus inſtituto acceperat, ita vt Latericeps quædam & Anceps poſſet nominari. Similis ſuperiori occipiti eſt, præterquàm quòd illa ſuis extremis decertat, hæc ſuis lateribus dimicat. Cetera verò, quæ de ſuperiore expoſui, huic quoque conueniunt omnia. Haſtis longioribus tam hæc quàm ſuperior illa pugnat, more Alanorum & Sauromatarum. Spectat decuriarum dimidium in partem priorem, reliqui conuerſi ſunt in poſteriorem, ita vt dimidiati milites oppoſitis inter ſe tergis prœlientur fronte duplici, alterâ priore, quam decuriones conficiant: alterâ poſteriore, quam tergiductores: cùm etiam in duplarem phalangem copiæ diuidi poſſunt, vt frons prior alterâ conſtituatur phalange, poſterior alterâ conſtet.

Phalanx

Phalanx Anceps.

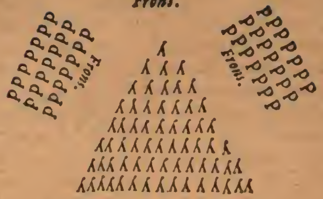

CAPVT XL.

PHALANX duplaris Antiſtomus, hoc eſt, Occeps nuncupatur, quæ ſuos duces non extrà per deductiones, ſed intùs aduerſos inter ſe poſitos habeat: tergi autem ductores extrà, videlicet in dextram læuamque deductionem diſtinctos. Forma hæc inſtrui ſolet, quoties aduerſarij equites formâ roſtri aggrediuntur. Cùm enim roſtrum exeat in mucronem, ducesque ſequentes de latere habeat, tentantesque frontem copiarum pedeſtrium rumpere, ne id eueniat, duces peditum in medio ſtant, vt impetum aduerſariorum vel impediant, vel re infectâ faciant præterire. Qui enim roſtro inſtructi aggrediuntur, eâ ſpe ſunt, vt medios aciei profligant, omnesque turbent copias. Quod cùm principes copiarum pedeſtrium intelligant, vtrâque parte ſeſe veluti murum conſtituunt, & paulò inter ſe diſtantes, vergentesque ad locum penitiorem impetum irritum reddunt aduerſariorum. Genus id inſtruendi equeſtre, quod roſtrum dicimus, Philippum regem Macedonum inueniſſe ſcribitur. Præponere ille ſtrenuos omnes ſolebat, vt eorum virtute miles quoque deterior contineretur, opusque vnà cum præſtantioribus proſequeretur, more ſpiculi, aut enſis, cuius acie pro ſuâ ſoliditate ſuoque acumine facilè tranſadigente, reliquum etiam ferrum, quamquam hebes, non ſine efficaciâ penetraret.

Phalanx duplaris Occeps.

Frons.

Roſtrum equeſtre.

CAPVT XLI.

PHALANX duplaris periſtomus ſeu amphiſtomus, id eſt, Latericeps ſiue Anceps illa eſt, cuius partes per deductioné cornu præpoſito obliquè procedant, & dextra habeat præfectos, & læua tergiductores intùs. Cùm enim aduerſa acies quadra diuidat ſe in duo obliqua cornua, dextrum & ſiniſtrum, cupiens aciem hoſtium* ſimilem circumuenire, hac de causâ, qui circumuentum ſibi vident imminentem, in duplicem mobilem phalangem ſeſe afformant, & partem ſui alteram in læuũ dirigunt cornu, alteram vertũt in dextrum: vnde nomen Periſtomi, hoc eſt, Latericipitis, genus id accipit, quippè quòd latere ſuo vtroque frontem ſpectantem in hoſtem habeat.

* itidem quadram

CAPVT XLII.

PHALANX Homœoſtomus, à ſimilitudine oris ſeu frontis nominata, quam Similicipitem appellârim, ita fit, vt decuriam perfe-ctam, hoc eſt, hominum ſexdecim, mouentem in hoſtem ſequatur alia ſimilis: vnde Homœoſtomus dicta eſt, nam & qui ſequuntur ſimili fronte & formâ comitantur. Opponitur hæc generi aciei, quod * Plinthium à latere vocant, quem, ſi placet, * Laterulum dices. Ordinatur id genus tam formâ, quàm numero æquilaterum. Formâ inquam, cùm vndique æqualibus conſtet ſpaciis. Numero autem, cùm quot hominibus longitudo componatur, totidem etiam altitudo. In hoc eodem ordinis genere omni ex latere * armatos apponi ſolitum eſt, nullo vel ſagittario, vel funditore adiuncto. Conficitur hic * Laterulus ex duabus dimœriis. Decuriæ namque dimidium dimœriam dicimus: cùm enim decuria ſexdecim conſtare hominibus debeat, dimœria octo conſtat. Bipartita id interpretetur, ſi placet, quoad melius vocabulum inuenerimus.

* πλινθίον
* Laterculū
* grauis armaturæ
* Laterculus

Phalanx Similiceps.

P P P P P P P P P P
P P P P P P P P P P
Frons.

P P P P P P P P P P
P P P P P P P P P P
Frons.

d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
d d d d d d d
**Laterulus.*

* Laterculus

Phalanx duplaris Homœoſtomus, cùm partes æquali progredientes itinere, aut in dextrâ deductione ambæ continent ſuos duces, aut in læuâ.

Duplaris ſimiliceps.

ddd	ddd
ddd	ddd
ddd	ddd
ddd	ddd
ddd	ddd
ddd	ddd
ddd	ddd

Phalanx Heteroſtomus, à frontis diuerſitate appellata, quam *Verſipicem dixerim, ita inſtruitur, vt ambulans per inductionem duces ordinis præcedentis habeat, vt ſit in dextrâ deductione, ſequentis autem in læuâ, ita vt ordines alternatâ principum locatione procedant. Nullus enim eodem latere ſuos continet principes, quo antecedens.

*Verſicipitem

Phalanx verſiceps.

d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d
d	d	d

CAPVT XLIII.

*ἴλη

TVRMAM, quæ ad ſpeciem oui inſtruitur Ilion Theſſalus excogitarat, vnde * Ile vocata eſt, ſuoſque Theſſalos eo ipſe genere inſtruendi exercuit. Vtile hoc eſt, cùm ſingulis ſuis angulis habeat principes. Primum Ilarcham, hoc eſt, turmæ præfectum: vltimum tergiductorem, vtrinque autem lateris cuſtodes. Opponitur huic acies, quæ formâ Lunæ cornibus in partem ductis priorem formetur, duceſque ſuis in cornibus habeat, & ſuis brachiis circumuenire

aduerſas

aduerſas equitum copias tentet. Quamobrem illæ more Tarentinorum à longè iaculantur, circularem retorquentes acceſſum & turbantes. Tarentinos iaculatores appello, ſicut initio operis dictum eſt, à Tarento Calabriæ oppido, cuius equites paruo quodam iaculo vti conſueuerunt.

Turma ad oui ſpeciem.

Acies *Lunaris.*

CAPVT XLIV.

TVRMA parte alterà longior duplici altitudine conſtat, quàm longitudine. Vtilis hæc multifariàm eſt, quippe quæ poſſit decipere aduerſarios, quaſi paucos contineat milites, quoniam non multum latitudinis occupet, & rumpere facilè pro ſuâ denſitate & impetu aciem aduerſam. Apta etiam eſt, vt ſenſim per locorum anguſtias tranſeat. Opponitur ei pedeſtris acies, quæ Tranſuerſa phalanx vocata eſt: porrigit enim ſe longiùs, vt, etiamſi interrumpatur, exigua ſit quæ rumpitur altitudo, & equitum impetus non in multitudine hæreat, ſed in vacuum breui efferatur. Hæc enim cauſa eſt, cur multiplicem ad ſuam altitudinem habeat longitudinem.

Turma parte alterâ longior.

y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y
y y y

Frons.

d d d d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d d d d

Phalanx Tranſuerſa.

CAPVT XLV.

EST & altera turma oui ſimilitudinem gerens, de quâ nihil amplius dici poteſt, quàm ita eſſe compoſitam, vt verſet quidem, ſed non iuget. Nam eius vſum commoditatemque ſuperiùs expoſuimus. Ergo genus id inuentum ab Ilione Theſſalo, mandatum pòſt exercitationi ab Iaſone Medeæ marito. Tutum etiam & percommodum eſſe, cùm vndique cuſtodiatur decurione, tergiductore, cuſtodibus lateris, apertum iam eſt. Conſtat hæc turma ex equitibus ſagittarijs, more Armeniorum & Parthorum. Opponitur ei acies pedeſtris, quæ Epicampius emproſthia dicitur, id eſt, inflexa Antica, ob eam rem, quia ductis cornibus in partem priorem in ſinum ſe circumagit, flexumque imitatur. Fraudem hæc in ſagittarios equites ita emolitur, vt vel egreſſos & cominùs dimicantes ſuo complectatur ſinu, & circumueniat: vel cornibus ſuis perturbet illorum robur, & frangat, atque ita medio milite alacriore poſſit euincere.

Turma ad oui ſpeciem.

d d d d   d d d
d d d d *Frons.* d d d
d d d d   d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d

Phalanx inflexa Antica.

CAPVT XLVI.

QVIN etiam genus habetur phalangis quæ Epicampius opiſthia dicitur, contrario modo quàm ſuperior informata. Cùm enim illa antè ſe flectat, hæc ſua cornua in partem ducit poſteriorem : itaque vt illa Antica, ſic hæc Poſtica nominetur. Vtilis ea quoque ad fraudem eſt: quippè quæ parte mediâ patens paucos qui præcedant oſtendat, multos autem qui ponè ſubſequantur habeat: vt ſi conflictum tolerârint ſuperârintque, ſatis ſit: ſin minus, facilè ad vtramque ſuorum partem recurrere, iungíque maiori ordini valeant. Quæ autem contra id genus opponitur, Incurua ob id appellata eſt, quoniam in portionem flectitur orbis. Studet hæc ſuas copias paruas eſſe oſtendere frontis incuruæ ratione. Quippe cùm omnia quæ in orbem globúmve formantur, parua ſuo quidem ambitu eſſe videantur: quamquam ſi explicentur, in duplum ſe porrigunt: quod liquidum in columnis eſt, quæ cùm in orbem ſe colligant, vndecunque aſpiciantur, dimidium ſui tantùm patêre patiuntur, reliquum penitùs occultant. Eſt autem optimum inſtruendi artificium, vt plus inferas aduerſariis copiarum, quàm primo aſpectu oſtendas.

Inflexa Poſtica.

d d d d   d d d d
d d d d   d d d d
d d d d d d d d d d d d
d d d d d d d d d d d d

Frons.

Phalanx Incurua.

CAPVT XLVII.

EQVESTRIS phalanx Quadrata, etſi formâ ſeu figurâ quadrâ inſtruitur, tamen non numero quoque aptatur quadro. Haud enim in quadratis numerum certo modo deſcribimus. Sed licet etiam duplicem ad altitudinem reddere longitudinem, videlicet pro vſu imperatoris. Perſæ potiſſimùm formâ hac vſi ſunt, & Siculi, & Græcorum complures, cùm & facilem eſſe inſtructum animaduerterent, & vſum commodiorem. Opponitur ei phalanx pedeſtris, quod roſtrum vocamus, ita inſtructa, vt latera omnia armatis compoſita habeat. Tranſlata hæc forma ab equeſtribus roſtris eſt. Verùm in ordine equeſtri vnus in fronte primore ſatis ſit: At in pedeſtri non vnus occurſioni hoſtium ſufficit, ſed tres propugnent neceſſe eſt. Sic Epaminondas Thebanus imperator, cùm apud Leuctra aduerſus Lacedæmonios decertaret, conſtipatis in roſtrum copiis, ingentem exercitum profligauit. Effici genus inſtruendi hoc ſolet, quoties duplaris Antiſtomus, hoc eſt, Anceps illa ſua cornua priora coniungit, poſteriora ſeiungit, ad formam literæ V, deorſum inuerſæ Λ.

Phalanx

Phalanx equeſtris Quadrata.

y y y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y
y y y y y y y y y

Frons.

Fro ʎ *ns.*

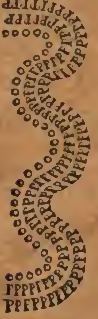
ʎ ʎ ʎ
ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ
ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ
ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ
ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ
ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ ʎ

Roſtrum pedeſtre.

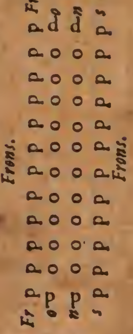
CAPVT XLVIII.

GENVS quod Plæſium parte alterâ longius appellamus, multiplici longitudine, quàm altitudine conſtare, & omni ex latere armatis componi ſagittariis ac funditoribus conſtitutis in medio, ſolitum eſt. Qui contra eiuſmodi formam prœliantur, genus phalangis, quam Implexam vocamus, obiiciunt, vt ſuæ formæ inæqualitate prouocent Plæſium aduerſum impetum facere in eos, qui prominent, atque ita reſoluant denſam Plæſij inſtructionem. Et quidem decuriones Implexæ phalangis duces aduerſos obſeruant, vt ſi denſâ acie illi agant, ipſi quoque denſâ excipiant: Sin illi reſoluantur, ipſi etiam diuiſi occurrant.

Phalanx Implexa.

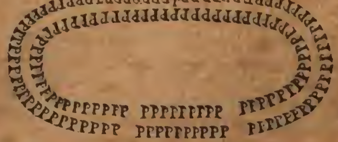
Pleſium.

CAPVT XLIX.

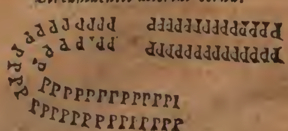
PHALANGIS circumuentio eſt, cùm cornu vtrumque ſuperat aduerſarios, hoc eſt, excedit, & quaſi complectitur.

Circumuentio phalangis.

Alterius cornu circumuentio eſt, cùm altero cornu hoſtem ſuperamus. Vnde fit, vt qui ſuâ phalange ſuperat, idem etiam cornu ſuperet aduerſarium: qui autem cornu ſuperat, non propterea idem phalange ſuperet. Fieri enim poteſt, vt etiam paucioribus copiis hoſtem ſuperes tuo cornu, & complectaris.

Circumuentio alterius cornu.

Exte-

Extenuatio eſt, cùm altitudo phalangis contrahitur, vt ex ſexdecim quibus conſtat hominibus redigatur in pauciores.

CAPVT L.

IMPEDIMENTA haberi in primis neceſſarium eſt, & ducem iis conſtituere probum conuenit. Modis quinque poſſunt duci impedimenta. Aut enim præcedent copias omnes, aut ſequentur, aut in alterutro latere conſtituentur, aut in medio copiarum claudentur. Ponentur ante phalangem, ſi hoſtilem agrum ingredieris: Poſt phalangem, ſi latera metuis: Intra phalangem, ſi planum agmen placuerit ducere.

CAPVT LI.

POSTREMÒ præcepta repetemus, colligemusque omnia acierum inſtruendarum, ſi priùs admonuerimus breuiter, quicquid præcipi vſus exigat, id & breue eſſe, & omni ambiguitate carere oportere. Non enim ſolùm celeritate eſt opus, verùm & claritate vocabuli, ne alij hoc, alij illud, & plerumque contrarium faciant. Verbi gratia, ſi dixeris, Declina: verbo hoc audito, poſſunt alij declinare In haſtam, alij In ſcutum: quæ res non parum inferet perturbationis. Cùm itaque generis ac totius loco habeatur vocabulum illud, Declina, adiungere debemus Ad haſtam, aut Ad ſcutum, prout res exigit, & quidem antè, vt pars toti anteponatur: hoc modo, Ad haſtam declina: ita enim omnes idem ſine errore facient. Item Immuta, aut Euolue, generis præfert communitatem: quam ob rem partem ſiue ſpeciem præponemus, vt, In haſtam * immutare. Sic itaque præcipiemus, Laconicam euolue, Macedonicam euolue, Choreum euolue. Nam ſi Euolue Laconicam dixeris, aut Euolue Macedonicam, eueniet, vt diuerſæ Euoluendi agantur ſpecies. Hac igitur ratione cauendum eſt, ne quid ambiguè, ne quid obſcurè incerteque præcipiatur: & vt ſpecies ſuis anteponantur generibus, ſeruandum omninò eſt.

* immuta te

CAPVT LII.

IVVAT porrò ad eam rem plurimùm ſilentium militum. Quocirca ſilendum in primis attendendumque imperabis. Quod Homerus quoque poëta præclarè illis carminibus notat:

Sic Argiua phalanx in prælia denſa moueri,
Aſſiduè pariter que ſuos dux quiſque regebat

 Imperitans:

Imperitans: alij mox feſtinare ſilentes.
Dixeris haud tantas gentes ſub pectore vocem
Condere, conſpecti metuentes principis ora.

Barbarorum contrà tumultum & turbam pecori ita comparat:

Ac veluti innumeræ domini locupletis in aulâ
Ad mulctram coguntur oues, balatibus illæ
Perculſæ charæ ſobolis, voce omnia replent;
Sic Troum audiri per campos vndique clamor.

Et alibi eâdem de re ita refert:

Tum Phryges ingenti ſtrepitu & clamore feruntur,
More gruum paſſis liquido ſuper aëre pennis.
Quæ poſtquam gelidas hyemes imbrémque niualem
Fugêre, Oceani repetunt clangoribus vndas.
At animos taciti ſpirantes ire Pelaſgi,
Alter in auxilium alterius properare parati.

AGE ad arma. Adſiſte ad arma. Impedimenta à phalange ſecedant. Miles attendat præceptis. Suſcipe. Recipe. Diſta. Erige ſpiculum. Verſa. Iuga. Reſpice præcedentem. Suam decuriam dirigat tergiductor. Conſtituta interualla conſerua. Ad haſtam declina. Collige. Ita conſiſte. In arrectum redde. Ad ſcutum declina. Collige. Ita conſiſte. Ad haſtam * immutare. Collige. Ita conſiſte. Altitudinem duplica. Reſtitue. Euolue Laconicam. Reſtitue. Euolue Macedonicam. Reſtitue. Euolue Choreum. Reſtitue. Ad haſtam conuerte. Ad haſtam reſtitue. Inflecte. Reſtitue.

* immutate.

EPILOGVS.

Hæc de aciebus inſtruendis habui, quæ breuiter ad te ſcriberem, Imperator, tibi victoriam, hoſtibus profligationem allatura. Vale.

FINIS.

POLYBII
TRACTATIO DE MILITIA ET CASTRAMETATIONE ROMANORUM:

EX INTERPRETATIONE
ANDREÆ IANI LASCARIS
RHYNDACENI.

ÆLIANVS.

Τακτικὰ συνέγραψε Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης, ἀνὴρ πολυμαθὴς Σκιπίωνι συγγενόμενος.

LIPSIVS.

QVOD *ad Polybij hoc opuſculum ſpectat, re non mole magnum, haud ambigendum arbitror quin Polybij ſit, & ipſe agnoſcit libro Hiſtoriæ ſuæ decimo, vbi de Carthagine Nouâ à Scipione captâ:* Quod verò, *inquit,* nihil fraudaturi ſint aut ſubducturi è prædâ, id omnes iurant cùm primùm in caſtra veniunt ituri ad bellum. quâ de re pluribus dictum eſt nobis in iis quæ DE REPVBLICA ſcripſimus. *Itaque non ambigendum, vt dixi, quin Polybij ſit. Sed tamen ab alienâ manu contractum aut reciſum aliquid videri, non nego: & eſt cetera Polybiana ſcriptio vber magis & diffuſa. Titulus etiam qui librum ſextum Hiſtoriarum præfert, mihi eſt falſus: cùm nec iſta ſic continua, vllo modo aut veniâ hiſtoriæ ſint, & ipſe fateatur è libro an libris* DE REPVBLICA *eſſe. Fuit videlicet introductio in Hiſtorias, & grande adiumentum, noſſe quid Romani, Carthaginienſes, Spartani, pace aut bello vſitarint: & tum, cùm breuiter inter narrandum tangitur, habere vnde doctior ſis, & petas.*

DE ANDREA IANO LASCARI, PAVLVS IOVIVS.

Iohannes Laſcares Græcorum ferè omnium, qui Othomannicis armis patriâ pulſi in Italiam confugerunt, nobiliſſimus atque doctiſſimus fuit. Stirpem enim ſanguinis incorrupti ad Imperatoris Conſtantinopolitani decus generoſis moribus referebat, vtpote qui ab ingenuâ educatione optimas literas imbibiſſet. Valebat Latinâ facundiâ, ita vt verſus, qui extant, perſcriberet: ſed adeò contumaci ſterilitate deſidioſus erat, vt in vertendo Græca, vix Polybij Caſtrametationem efflagitantibus amicis expreſſerit: quòd id ſtudium, recto an maligno iudicio incertum, penitus damnaret. Nonagenarius ferè ſenex articulari morbo deformatus Romæ moritur. Sepultus in æde Gothicâ Diuæ Agathæ ſupra Suburram.

POLY-

POLYBII TRACTATIO

DE MILITIA ET CASTRAMETATIONE ROMANORVM:

Ex Historiarvm Libro VI.

POSTEAQVAM autem declarauêre Conſules, Tribunos militum conſtituunt: quatuordecim quidem ex iis, quibus quinque annua ſtipendia facta ſunt: *decem autem alios, præter hos ex iis qui decem reliqua fecerunt. Equites ſanè, qui decem: *pedites verò ex iis, qui ſextum & quadrageſimum ætatis attigerunt annum: quos in neceſſitate Reipublicæ dumtaxat ſtipendia facere eſt opus. Illis exceptis, quorum cenſus quadringentas drachmas non excedit: hos enim omittunt, omnes ad vſum nauticum reſeruantes. Quòd ſi aliquandò neceſſitas vrgeat, tenentur pedites viginti annua ſtipendia facere. Vrbanum autem magiſtratum inire licet nemini, priùs quàm decem annua ſtipendia perfecerit. Cùm verò militum delectum habituri ſint, Conſulari præditi magiſtratu prædicunt publicè diem, quo adeſſe oportebit Romanos omnes, per ætatem ad arma idoneos. Atque id ſingulis annis faciunt. Vbi verò aduenit præſtitutus dies, omnibus qui militiæ habiles ſunt in Vrbem coëuntibus, atque in Capitolium aggregatis, diuidunt ſe ipſi Iuniores Tribuni, ſicut populus Senatúsve inſtituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipſi legiones vniuerſam, primamque partitionem copiarum diſtribuunt. Atque ij, qui primi quatuor electi ſunt, primæ legioni aſſignantur: tres qui deinceps, ſecundæ legioni tribuuntur: quatuor ſubſequentes, tertiæ: tres vltimi, in quartam transferuntur. Ex *Prouectioribus verò, duos ſanè primos primæ tribuunt legioni: treis ſecundos, ſecundæ: duos ſubſequentes, tertiæ: treis vltimos, quartæ: ex Prouectioribus inquam. Cùm in hunc modum Tribuni ordinati conſtitutique fuerint, vt omnes legiones æquales Principes habeant: poſt hæc ſeorſùm cuiuſque

*Ita Laſcaris, ſed implicatè. Vertit Lipſius, decẽ alios prætereà ex iis qui dena. & Græca leuiter immutat. Ipſum vide De Militiâ Romanâ libro 1, dialogo 11.

*Correctis uerũ Græcis Lipſius, pedites vicena ſtipẽdia explere oportet neceſſariò in annis quadraginta ſex à natiuitate. Vide ibidem.

*Seniores Lipſius.

que legionis Tribuni ſedentes, tribus ſigillatim in legiones ſortiuntur, aduocantque quam ſors aſſiduè prætulit, atque ex eâ eligunt quatuor adoleſcentes, ætate & corporis habitu quàm ſimillimos: productiſque iis optionem faciunt primi primæ legionis Tribuni: ſecundi ſecundæ: tertij tertiæ: poſtremi quartæ. Rurſus quatuor aliis productis, primi optionem faciunt ſecundæ legionis Tribuni, & ſic deinceps: vltimi autem primæ. Poſt hos aliis quatuor productis, primi accipiunt tertiæ legionis Tribuni: poſtremi ſecundæ: ſemperque in hunc modum ad portionem, atque ambitu quodam factâ electione, accidit vt pares in legiones ſingulas viri diſtribuantur. Cùm verò elegerint præſentem multitudinem (hoc autem eſt, vt faciant ſingulas legiones modò quaternûm millium & ducentorum peditum, modò quinque millium, ſi quando maius aliquod videatur periculum imminere) iis ita diſtributis, equites antiquitùs ſanè poſteriores peditibus legionariis ſolebant recenſere, nunc verò priores: cenſúſque eorum habitâ ratione, ditiores à Cenſore deliguntur, deſcribuntque trecentos in ſingulas legiones. Delectu perfecto, prædictum in modum congregant ex iis Tribuni ſuos quiſque per ſingulas legiones, vnumque eligentes maximè idoneum, ſacramento adigunt profiteri, obtemperaturum ſe ducibus procul dubio, atque eorum mandata pro viribus exſecuturum: tum reliqui iurant ſingulatim procedentes, idipſum ſignificantes, omnia videlicet facturos ſeſe, quemadmodum primus ille. Per idem tempus Conſulari præditi poteſtate edicunt præfectis ſociarum ciuitatum in Italiâ, è quibus auxilia putant accerſenda, numerum indicantes, diemque, & locum, in quem conuenire oporteat qui dilecti fuerint. At ciuitates delectu habito, ſimili antè dicto mittunt ſacramento adactos, conſtituto præfecto, & * mercedis exhibitore. Romæ autem Tribuni, vbi milites iurare adegerint, denuntiato die ſingulis legionibus, ac loco, ad quem adeſſe oporteat inermes, tum quidem eos dimiſêre. Congregatis autem in præſtitutum diem, deligunt ex iis minimos ætate, fortunæque perquàm tenuis in * Pilanos: iis adultiores, in eos quos Haſtatos vocant: ætate ac robore præſtantes, in Principes: natu maximos, in Triarios. Tot enim ac tales ſunt apud Romanos differentiæ tam appellationum, quàm ætatum, imò etiam armaturarum in vnâquâque legione. Diuiduntque eos talem in modum, vt ſint prouecti ætate, iidem Triarij, numero ſexcenti: Principes mille ducenti: iis pares Haſtati: reliqui ætate minimi, * Velites Pilanive. Quòd ſi maiore numero conſtat legio, proportione diuiſionem faciunt,

Quæſtorē appellat Lipſius, μισθοδότην Polyb.

Græcè γροσφομάχυς, Lipſius velites reddit.

γροσφοφόρυς Polybius. Ii ſunt Velites non Pilani.

Triariis exceptis,quorum idem ſemper eſt numerus. Iubentur natu minimi gladium geſtare,* pila,parmamque: Parma tum firmitatem habet ob ſtructuram, tum magnitudinem, quæ tutando ſit corpori ſatis: nam cùm rotunda ſit, tripedalem habet * diametron. Adornatur præterea miles & ſimplici * caſſide,cui lupi pellem imponunt, aut eiuſmodi aliquid, quod integumentum pariter inſigneque ſit,vt in prœlio ſuos quique Principes ſtrenuè aut ignauiter ſe gerentes latere non poſſint. * Pili telum lignum habet longitudine plerumque bicubitali, craſſitudine digitali. * Spiculum vnius ſpithamæ, palmi inquam maioris, eò vſque attenuatum & acutum, vt mox primum poſt iactum neceſſariò flectatur, ſitque inhabile ad remittendum: alioqui commune fieret telum. Eos qui deinceps hos ætate excedunt, Haſtatique appellantur,* armaturam ferre iubent. Eſt autem Romana armatura primùm ſanè * clypeus, cuius latitudo curuæ ſuperficiei pedum duorum ſemis, longitudo pedum quatuor: maiori additi amplius quatuor digiti, duplici tabulato, glutino taurino linteolo infuſo compactus: eius exterior ſuperficies *vituli corio integitur, hinnulíve, aut eiuſmodi animalis. Habet circumferentiæ * ferreum munimen à ſummis imiſque partibus, quo enſium ictus vehementiores tutò excipit, terræque adnitendo non corroditur. Impactus eſt eiuſmodi clypeo etiam ferreus vmbo, qui ingentes ſuſtinet ictus,ac lapidum impetum,fariſſarumque telique quantumlibet violenti. Vnà cum clypeo enſis pendet ad dextrũ femur, Hiſpanienſem vocant, anceps eſt, mucrone eximio: defertur violenter, eò quòd obeliſcus eius firmus ſtabiliſque exiſtit. Ad hæc * veruta duo, galeáque ænea, & crurum tegmen ocrea. Veruta hæc partim craſſiora ſunt, partim tenuiora, ex firmioribus, quæ teretia ſunt, * trientalem habent diametron: quæ quadrata,* trientale latus: tenuiora * haſtilibus modicis aſſimulantur, quæ gerunt cum ceteris quæ prædicta ſunt. Horum omnium longitudo ligni tria cubita non facilè excedit. Impactum eſt ſingulis telum ferreum, vtrinque hamatum, eâdem quâ lignum longitudine: cuius nexum ſtructuramque tam firmiter muniunt ad medium vſque lignum inſerentes, crebriſque fibulis, clauiſque transfigentes, vt non priùs nexus vtendo relaxetur, quàm ferrum frangatur, licet ſit craſſitudinis in imo, vbi adhæret ligno, digiti vnius ac ſemis. eò vſque ac tantum adhibent diligentiæ in nectendo. Præter hæc omnia adornantur * corollâ plumeâ, penniſque tribus puniceis aut nigris erectis,longitudinis fermè cubitalis: quæ cùm in ſummo vertice ceteris armis addiderint, vir quidem ap-

* γρόσφους Græcè, haſtas Lipſius.
* dimenſionem.
* tegmine capitis, Lip.
* γρόσφου βέλος. Lipſius. Telũ quod Groſphos vocamus.
* κέντρον, Ferrum
* πανοπλίαν, omnia arma
* θυρεὸς, id eſt, ſcutum, ſic & infrà.
* Lipſius, vitulibouiſve,
In Græco eſt, μοσχείῳ δέρματι
* Græcè σιδηροῦν σιάλωμα
Vide Lipſium lib. III. dial. II.
* Lipſius pila Polybius ὑσσοὶ.
* παλαιστιαίαν, palmarẽ
* τὴν πλευρὰν latus. Vide Lipſium.
* σιβυνίοις
* πτερίνῳ στεφάνῳ, vertis Lipſius, apice plumeo. Vide lib. III. dial. V.

paret duplo maior quàm ſit: eius verò aſpectus pulcher, hoſtibúſque terribilis. Atque plerique accepto ære vnius ſpithamæ, quoquoverſùs quod adhibent pectori, vocantque *cordituum, perfectam habent armaturam. Qui verò cenſum excedunt drachmarum decem millium, pro cordituo cum ceteris armis, hamis conſertos induunt thoracas. Idem armandi modus eſt etiam circa Principes, Triarioſque: præterquàm quòd pro verutis Triarij haſtas gerunt. Ex ſingulis prædictis generibus, præterquàm è natu minimis, eligunt Ordinum ductores optimos quoſque decem: præter quos aliorum decem electionem faciunt. Atque hos quidem omnes Principes ordinum appellauerunt: quorum qui primus electus eſt, fit etiam conſilij particeps. Hi rurſus totidem eligunt * Tergiductores. Quibus peractis, cum Principibus ordinum diuidunt ætates ſingulas in partes decem, exceptis * Pilanis: præbentque ſingulis partibus ex iis, qui iam electi ſunt, duos Duces, duoſque Tergiductores. Velites autem, qui ſuperſunt, æqualiter in omnes partes diſtribuêre, parteíſque appellauêre Ordinem & Manipulum, & Signum: Duces verò, Centuriones, & Principes, ſeu Ordinum ductores. Ii in ſingulos manipulos ex iis, qui reliqui ſunt, elegerunt ipſi duos, vigore corporis animique in primis præſtantes, qui Signiferi futuri ſunt. Duos autem in ſingulos ordines faciunt Duces. Probè quidem: cùm enim incertum ſit quid quiſque Dux facere aut pati poſſit, nec res bellica admittat excuſationem, nunquam manipulum eſſe volunt ſine Duce Præſidéve. Si igitur vterque adſit, qui primus electus eſt, præeſt dextræ parti ordinis: qui ſecundus, viris præeſt qui ad ſiniſtram ſigni partem ſunt. Si non adſit vterque, qui præſens eſt, præeſt omnibus. Volunt autem Duces eſſe non tam audaces, ac periculorũ contemptores, quàm ducendi peritos, firmoſque, conſilioque pollentes; neque re integrâ in pugnam ruere, aut incipere prœlium: ſed ſi ſuperentur, premanturque, manere ac mori locum non deſerentes. Equites etiam in decem * Alas ſimiliter diuiſerunt, atque ex ſingulis treis eligunt Duces. Ei verò ipſi treis aſſumunt Tergiductores. Quíque primus electus eſt, præeſt * Alæ: duo verò Decurionum obtinent ordinem, vocanturque omnes Decuriones. Abſente primo, ſecundus primi obtinet locum. Armatus equitum nunc ſanè perquàm ſimilis Græcorum armatui eſt. Antiquitùs thoraces non habebant, ſed * in ſubligaculis periclitabantur. Vnde ad deſcendendum ex equis, celeriterque inſiliendum, habiles erant, aptique: ſed in prœlio minùs tutò verſabantur, quòd inermes periclitarentur.

Haſtæ

Margin notes:

* καρδιοφύλακα Polybius, & ſcitè vocem Laſcaris expreſſit. *Lipſius* pectorale *præfert.*

* οὐραγούς, Optiones *putat eſſe Lipſius.*

* Velitibus:

* *Græcè* ἴλας, *Lipſius* Turmas

* Turmæ:

* *Lipſius, in* veſte ſuccincti pugnabant. *In Græco eſt* ἐν περιζώμασιν ἐκινδύνευον.

Haſtæ duplicem in modum irritæ iis erant, quia enim graciles eas faciebant, vibratileſque, neque propoſitum finem *collimare poterant, & antequàm cuſpidem alicubi firmaſſent, quòd aſſiduè quaterentur equorum motu, maximâ ex parte frangebantur. Ad hæc, quòd ſine imâ cuſpide fiebant, ad vnum ſolumque anterioris cuſpidis ictum erant vtiles: ſiquidem fractæ nullum ampliùs vſum præſtare poterant. *Clypeos habebant ex bubulo corio, *placentis vmbilicatis perſimiles, ſacrificiis adhiberi ſolitis: quibus neque in congreſſu apprimè vti poterant, quòd firmitate carerent, imbreque madefacti tumeſcebant, efficiebanturque & antea & nunc omninò inutiles. Idcirco cùm non approbaretur eiuſmodi vſus, celeriter mutauerunt, acceperuntque Græcam armorum ſtructuram, in quâ haſtarum primam illicò plagam certiorem pariter, nec ſine effectu fieri contingit: haſtâ nō tremulâ ob ſtructuram, ſed firmâ exiſtente. ſimiliter tranſſumptione poſterioris cuſpidis vſum firmū violentumque. Eadem ratio eſt etiam*clypeorum: namque in congreſſu tam defendendo, quàm inuadendo, ſtantes tentique vtiles habentur: quæ cùm conſpexiſſent, celeriter imitati ſunt. Apti enim ſunt, ſi qui etiam alij, accipere mores, & imitari quod melius ſit, Romani. Talem diuiſionem cùm fecerint Tribuni, dederintque eiuſmodi mandata ad arma pertinentia, tum ſanè viros in propria dimiſère. Cùm verò dies aduenerit quo ſe omnes conuenturos iurauerunt in locum à Conſulibus deputatum. Deſignat autem ferè ſemper vterque ſeparatim ſuis legionibus locum: nam vtrique ſeorſum plerumque datur locus, Sociorum vnus, Romanis legionibus duo. Conueniunt autem iurati omnes, nemine ſubterfugiente, quoniam nulla excuſatio admittitur, præter auſpicium, valetudinemque. Aſt vbi Socij vnà cum Romanis congregati ſunt, curam diſtributionis eorum tractationiſque habent *conſtituti à Sociis Principes, Præfecti appellati numero duodecim: qui primùm ex omnibus, qui acceſſerint, Auxiliaribus, aptiſſimos eligunt equites, pediteſque operam ſuam ad miniſtrandum Conſulibus rectè exhibituros, hos vocant *Extraordinarios. Multitudo vniuerſa Auxiliorum exiſtit peditum æqualis plerumque Romanis legionibus, equites duplo plures ſunt Romanis. Ex iis accipiunt equitum in Extraordinarios tertiam fermè partem, peditum quintam: ceteros diuiſerunt in duas partes, vocantque alterum dextrum, alterum ſiniſtrum cornu. His omnibus præparatis, accipientes Tribuni Romanos pariter Socioſque, caſtrametantur, vnâ exiſtente apud eos ſimplici ſpeculatione in locandis caſtris, quâ omni

*collineare

*In Græco eſt θυρεὸν, id eſt ſcutum

*πεμμάτοις Græcè. vide in hac voce Suidā, aut potius qui Suidæ locū etiam adſcripſit, Lipſium De Milit. Rom. lib. III. dial. VII.

*ſcutorum:

*Lipſius, cōſtituti à Cōſulibus, qui Præfecti appellantur. Vide De Milit. Rom. lib. II. dial. X.

*Ἐκλεγομένους ἐκτραορδιναρίους. ὃ μεθερμηνευόμενον, Ἐπιλέκτους δηλοῖ. Ita eſt in Græco Extraordinarios. Id valet interpretatum, Electi. Sic Lipſius reddit. Haud, vt opinor, benè. Nam Ἐπίλεκτοι ſunt Adlecti, quod vox Extraordinarius declarat. Ἀπόλεκτοι verò de quibus infra, ſunt Eximij. Adhibe hac iis quæ dicit in hunc locum Lipſius, De Milit. Rom. lib. II. dial. VII.

omni loco temporeque vtuntur. Ob hoc etiam mihi videtur conuenire tempori, vt tentemus quò ad fieri poſſit, ſermone audientes in cogitationem inducere diſpoſitionis copiarum in itineribus, caſtrametationibus, inſtructionibusque. Quis enim tam parùm congruit honeſtis, ſtudioſisque operibus, qui nolit paulò diligentiùs mentem adhibere eiuſmodi actionibus? quas cùm ſemel audierit, peritus erit rei vnius, quæ ſit digna memoratu & cognitu. Eſt autem genus Caſtrametationis eorũ huiuſmodi: Loci qui ſemper maximè idoneus videatur ad caſtrametandum, eius inquam loci aptiſſimam partem ad proſpiciendum, præcipiendumque, * Imperatoris tentorium occupat, poſitoque ſigno, vbi illud fixuri ſunt, metiuntur circa ſignum ſpatium quadratum, ſic vt omnia latera diſtent à ſigno pedes centum, * planum eius ſit quatuor actuum. Ad huius figuræ ſemper vnum aſpectum, vnumque latus, quod viſum fuerit aptiſſimum aquationibus, pabulationibusque, locantur Romanæ legiones hunc in modum. Cùm ſex Tribuni ſint in vnâquâque legione, vt dudum expoſuimus, duæque Romanæ legiones * vtrumque Conſulem ſequantur, perſpicuum eſt duodecim Tribunos neceſſariò militare * ſub vtroque Conſule. Ponunt autem horum tentoria ad vnam rectam lineam omnia, quæ ſit æquidiſtans lateri quadrati præoptato, diſtetque ab eo pedes quinquaginta, equis pariter iumentisque, ac reliquis Tribunorum ſarcinis locandis idoneus locus. Tentoria autem auerſa figuntur à prædicti quadrati latere, ſpectantia exteriorem aſpectum, qui omninò ducendus, vocandusque ſemper à nobis eſt, toti figuræ oppoſitus. Diſtant inter ſe Tribunorum tentoria æquali ſpatio, atque eò vſque extenduntur, vt totam Romanarum legionum tendentium latitudinem aſſiduè occupent. Dimenſo rurſus ſpatio centum pedum in anteriorem partem ab omnibus tentoriis, poſtea à præfiniente hanc latitudinem rectâ lineâ, quæ ſit æquidiſtans Tribunorum tentoriis: ab hac, inquam, facere incipiunt legionum tabernacula, ſtruentes hunc in modum. Cùm ſecuerint bifariam dictam rectam lineam ab eo puncto rectis ad lineam angulis equites vtriuſque legionis oppoſitos inter ſe locant, pedes quinquaginta inter ſe diſtantes, ſectione in medio interualli habitâ. Eſt autem equitum peditumque locatio tentoriorum ſimilis. redditur enim tota ſpecies tam * Signi, quàm Turmæ quadrata. hæc autem reſpicit viarum interualla, habetque præfinitam longitudinem viæ adhærentem: eſt enim centum pedum. Plerumque etiam altitudinem parem facere ſtudent, præterquam Sociorum. Quòd ſi maioribus

* Prætorium *Lipſius. in Græco eſt*, τῆ στρατηγῦ σκηνῆ.

* area ſiue pedatura iugerum quaternûm *Lipſius. in Græco eſt*, τὸ δ' ἐμβαδὸν γίνεσθαι τετράπλεθρον.

* ipſum Cõſulem

* alteri Cõſulum. *Lipſ.*

* Manipuli,

ribus

ribus vtantur exercitibus, tam longitudini quàm altitudini addunt ad portionem. Cùm autem accidat, vt reſpondeant equitum tabernacula mediis Tribunorum tentoriis, efficitur quaſi *ſtriga quædam tranſuerſa ad ſupradictam rectam lineam, & locum ante Tribunos vacuum. nam reuera ſtrigis perſimilis fit tractus vniuerſi ſpecies. Quippè cùm ex vtrâque parte hinc Manipuli, indeque ſint Turmæ productim interpoſitæ: præterquàm quòd poſt prædictos equites vtriuſque legionis Triarios ad ſingulas turmas ſingula ſigna formâ perquàm ſimili collocant, figuriſque ſeſe inuicem contingentibus; ſed reſpicientibus in alteram partem auerſis ab equitum aſpectu dimidiatâ altitudine ad longitudinem ſigni cuiuſque: eò quòd multitudine etiam dimidio pauciores plerumque ſunt iis ceteris partibus. Quamobrem cùm inæqualis exiſtat ſæpenumerò virorum multitudo, contingit vt ſemper adæquentur ſecundùm longitudinem partes omnes ob altitudinis differentiam. Rurſus quinquaginta pedum interuallo ab iis vtriſque diſtantes, oppoſitos Triariis locant Principes: verſis autem iis quoque in prædicta interualla duæ hæ præficiuntur ſtrigæ, initia quidem ab eâdem rectâ lineâ capientes, aditúſque ſicut equites ab diſtantiâ videlicet centipede, quæ ante Tribunos eſt: deſinentes autem in latus caſtrorum Tribunis oppoſitum; quod ab initio propoſuimus oppoſitum eſſe toti caſtrorum formæ. Poſt Principes ſimiliter auerſos contingentibus ſe figuris locant Haſtatos. Cùmque decem ſigna habeant ex primâ diuiſione ſtrigæ omnes, contingit eas omnes etiam longitudine pares fieri, earumque ſectiones, poſtremas, inquam, parteis ad latus valli oppoſitum adæquari: ad quos etiam vltima vertentes ſigna caſtramentantur. Ab Haſtatis rurſus quinquaginta relinquentes pedum ſpatium, Sociorum equites iis oppoſitos locant, ſumentes initium ab eâdem rectâ lineâ, deſinenteſque in idem latus. Eſt autem Sociorum multitudo peditum, vt antè dixi, par legionibus Romanis, Extraordinariis duntaxat inferior, equitum duplo maior, ablatâ horum quoque in Extraordinarios tertiâ parte. ob id horum etiam altitudinem augentes pro portione in caſtrametationum figurâ conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare. Confectis autem omnibus quinque viis, auerſa rurſum ab equitibus ponunt Socialium peditum ſigna, augentes altitudinem ad portionem, vallum reſpicientia, tranſuerſumque vtrumque latus. Per ſingula autem ſigna prima quæ ſunt ab vtrâque parte tabernacula *Principes ordinum capiunt: ſimulque prædictum in modum *intercalantes per ſingulas parteis ſextam

*In Græco eſt ῥύμη, quod ſulcum & tractum notat, παρὰ τὸ ῥέειν. Lipſius, quaſi ſtriga aut vicus tranſuerſarius. Vide De Milit. Rom. lib. v. dial. iv.

* Centuriones

* locantes Lipſius.

ſextam Turmam, à quintâ pedes quinquaginta ſubmouent. itidem & peditum ordines, adeò vt fiat hic quoque alius per medias legiones tranſitus tranſuerſus vtique ad ſtrigas, ſed æquidiſtans Tribunorum tentoriis via, quam vocant Quintanam, eo * quòd poſt quinque ordines traducitur. Locus qui Tribunorum tentoriis à parte poſteriori ſubiacet, atque vtrique parti * Imperatoris tabernaculo adiacet, partim Foro, partim Quæſtori, eiusque commeatibus deputatur. Ab vltimo vtriuſque partis Tribunorum tentorio à parte poſteriori quaſi inflexum tenentes ordinem verſùs tentoria * Extraordinariorum equitum Electi, & quidem Voluntarij in gratiam Conſulum militantes, verſùs tranſuerſa valli latera locantur, ſpectantes quidem ad Quæſtorios commeatus, quidam parte alterâ Forum verſus. Plerumque autem contingit, vt iis non ſolùm contubernia habeant propinqua Conſulibus, verùm etiam vt incedente exercitu, atque in ceteris vſibus circa Conſulem Quæſtoremque diuerſentur, eisque operam curamque impendant. Apponuntur iis vallum ſpectantes, qui eumdem præbent vſum, pedites, quem prædicti equites. Deinceps verò peruium relinquitur ſpatium latitudinis centum pedum, æquidiſtans Tribunorum tentoriis, vltra Forum, Prætorium, Quæſtoriumque, productum per omneis antedictas valli parteis, ad cuius latus ſuperius Sociorum equites Extraordinarij caſtrametantur, ſpectantes Forum, Prætorium, Quæſtorium. Ad media horum equitum contubernia & ad ipſum Prætorij locum tranſitus relinquitur quinquaginta pedum, ducens ad poſterius caſtrorum latus, ordine ad rectos angulos poſitus prædictæ plateæ. His equitibus rurſus auerſi ponuntur Auxiliares Extraordinarij pedites, vallum ſpectantes, poſteriusque totius caſtrametationis latus. Vacuus autem locus, qui ex vtrâque horum parte ſupereſt, verſùs tranſuerſa latera datur externis, iisque qui pro tempore Socij aduenerint. His ſic ſe habentibus, tota quidem caſtrorum forma efficitur quadrata æquis lateribus: particulares autem figuræ tam ſectionis ſtrigarum, quàm reliquæ diſpoſitionis, vrbi ſimillimam ſpeciem præ ſe ferunt. Vallum à tentoriis per omnia latera ducentos ſubmouent pedes, quod vacuum multas ipſis commoditates præbet: eſt enim rebus in caſtra importandis exportandisque valdè opportunum, quando ſinguli, vt quæque ſtrigarum proxima eſt, in hoc vacuum egrediuntur, neque in vnum concurſantes ſubuertunt, calcantque ſe inuicem, quæque habent aut abigunt pecora, prædasque ex hoſtibus huc deducentes, tanto per noctem ſeruant: & quod præcipuum

*quòd quinque ordines ſecat & peruadit. *Lipſ.*

* Prætorio

* *In Græco eſt, οἱ τῶν Ἐπιλέκτων ἱππέων ἀπόλεκτοι. Lipſius,* Extraordinariorum equitum Ablecti: *cùm vertendum eſſet,* Adlectorum *ſiue* Extraordinariorũ præſtantiſſimi, *ſiue* Eximij. *Vide ſupra nobis notata, in orâ pag. 53*

puum eſt, ſi noctu hoſtis aggrediatur, neque ignis, neque telum peruenit ad ipſos præter admodum rara, atque ea innocua fermè propter magnitudinem diſtantiæ, tentoriis præſertim circumiectis. Datâ igitur multitudine peditum equitumque vtrumque in modum, ſiue quatuor ſiuè quinque millium ſingulas legiones faciant: ſimiliter & ſignorum altitudine longitudineque ac multitudine conceſſâ: & ad hæc diſtantiis itinerum, platearumque, nec non omnibus aliis conceſſis, facile eſt volentibus conſiderare, quàm ſit locus capax, caſtraque quàm ampla. Quòd ſi aliquando abundet Sociorum multitudo, ſiue hi ab initio caſtra ſecuti ſint, ſiue poſtea per occaſionem acceſſerint: iis quidem qui per occaſionem acceſſerint, ea etiam quæ circa Prætorium ſunt, replent ſpatia, Forumque & Quæſtorium contrahunt in vnum, cogente temporis neceſſitate: iis verò, qui vnà cum exercitu à principio exiuêre, ſi ſit abundans multitudo, addunt ſtrigam vnam ab vtrâque parte Romanarum legionum, verſùs tranſuerſa latera. Omnibus autem quatuor legionibus Conſulibusque ambobus in vna caſtra coëuntibus congregatisque, nihil aliud cogitare oportet, quàm duos exercitus, prout dudum expoſuimus, pariter caſtrametatos auerſos inuicem iunctos eſſe, contingentes ſemet ad contubernia extraordinariorum vtriuſque exercitus. quando ſanè contingit vt figura fiat oblonga, locus duplo priore maior, circumferentia ſeſquialtera. Cùm igitur ita eueniat, vt Conſules vnà caſtrametentur, ſic ſemper vtuntur caſtrametationibus: cùm verò ſeorſum, reliqua ſanè ſimiliter, Forum autem, Prætorium, Quæſtoriumque in medio ſtatuunt vtriuſque exercitus. Aſt vbi caſtrametati ſunt, conuenientes Tribuni ab omnibus, qui in caſtris ſunt, liberis pariter ſeruisque ſingulatim Iuſiurandum exigunt. Iurant autem illi, SE NIHIL E CASTRIS FVRTO ABLATVROS: imò, SI QVIS ETIAM INVENERIT QVIPPIAM, ID ALLATVRVM AD TRIBVNOS. Deinceps ordinant ſigna, atque ex vtrâque legione Principum Haſtatorumque duo ad loci curam deputant, qui ante Tribunos eſt. In hac enim plateâ maxima pars Romanorum quotidie verſatur, idcirco ſtudium adhibent, vt ea aſpergatur verraturque diligenter. Ex reliquis duodeviginti tria quiſque Tribunorum ſortiuntur: nam tot ſunt Haſtatorum Principumque in ſingulis legionibus ſigna ſecundum antè dictam diuiſionem. Tribuni autem ſex, tria ſigna, viciſſim ſingulatimque miniſtrant; Tribuno miniſterium huiuſmodi: Caſtris loco aſſignato, tentorium erigunt ij, locumque circa tentorium * pauimentant: & ſi quid circumſepire oporteat ad vaſorum cuſtodiam,

* *In Græco eſt, ἐδαφίζουσι quod expreſſit. Laſcaris. Lipſius, cōplanant reddit.*

diam, id ipſis curæ eſt. Dant etiam excubias duas, (excubia quatuor viris conſtat) quarum pars ante tentorium, pars poſt tentorium iuxta equos excubant. Cùm igitur tria quiſque ſigna Tribunus habeat, atque in iis ſingulis viri ſint amplius centum, exceptis triariis velitibuſque, qui huiuſmodi miniſterium haudquaquam exhibent, opus quidem leue fit, eò quòd quarto quoque die ad ſingula ſigna miniſterium peruenit. Tribunis autem ex præfatis miniſteriis vſus pariter neceſſarius, honorq́ue atque obedientia exhibetur. Triariorum ſigna Tribunorum miniſteriis eximuntur, ſed Turmis equitum ſingulis diebus miniſteria præbent, vt quique proximi ſunt poſt Turmas locati: qui cuſtodiunt etiam alia, ſed præſertim equos, ne aut implicati vinculis lædantur, futuri inutiles ad opus: aut ſoluti, atque inuicem irruentes, turbas tumultuſque excitent in caſtris. Ceterùm vnum ex omnibus ſignum excubat quotidiè per vices ante Imperatorem, quod ſecuritatem pariter Imperatori præbet aduerſus inſidias, ornatq́ue ſpeciem magiſtratus. Foſſæ ac valli duo latera Sociis curæ ſunt, quibus proximum vtrunque eorum cornu locatum eſt: Romanis vtrique legioni vnum. Cumq́ue ſingula latera per ſigna diuiſa diſtributaque ſunt, particularis ſanè cura ordinum *ductoribus incumbit præſentibus adſtantibuſque. Vt autem vniuerſum latus benè ſe habeat, duobus Tribunis ſimiliter, reliquam etiam legionis curam hi ſunt qui gerunt, bini enim inter ſe diuiſi bimeſtre ſpatium ſemeſtris temporis viciſſim imperant: vniuerſoque quibus ſors obtigit ſubdiali vſui præſunt. Idem modus principatus eſt etiam Præfectorum inter Socios. Equites ordinumq́ue ductores omnes oriente luce accedunt ad Tribunorum tentoria, Tribuni ad Conſulem: ille quod inſtat agendum, Tribunis edicit: Tribuni equitibus, ordinúmque ductoribus: ij multitudini promunt tempore opportuno. Nocturni ſigni traditionem tutam præſtant hunc in modum: Ex ſingulis generibus equitum peditumq́ue decimi ſigni, quod vltimum caſtrametatur ad extremitatem ſtrigarum: ex iis vir vnus eligitur, qui excubiarum miniſteriis non tenetur: verùm accedit ſingulis diebus occidente ſole ad tentorium Tribuni, & acceptâ teſſerâ (ea eſt * tabella inſcripta) recedit. Cumq́ue receſſerit ad ſignum ſuum, tradit * tabellam ſignumq́ue, adhibitis teſtibus, proximi ſigni Principi: ille ſimiliter proximi: idemq́ue faciunt omnes deinceps, donec ad prima ac prope Tribunos locata ſigna peruenerit. Hos autem oportet tabellam nondum obortis tenebris referre ad Tribunos: & ſi relatæ ſunt omnes quæ datæ ſunt, cognoſcunt ſignum datum eſſe omnibus, perq́ue

* Centurionibus

* *In Græco eſt.* πλατεῖον ἐπιγεγραμμένον, *Lipſius*, tabella latiuſcula inſcripta.

* ξυλήφιον, *id eſt*, ligneolū *Lipſio*, *ſed melius*, tabella *vertetur. nam* ligneolum *eſt* à ligneo *non* à ligno *Scribitur autem* & ξυλύφιον.

perque omneis ad ſeſe perueniſſe: at ſi quid defuerit, confeſtim inquirit Tribunus, quidnam commiſſum ſit, præcipitque ex inſcriptione, quânam ex parte tabella venerit: atque vbi repertum fuerit impedimentum, conueniens infertur mulcta. Vigilias diſponunt hunc in modum: Imperatorem eiuſque tentorium accubans cuſtodit ſignum, Tribunorum tentoria & equitum turmas deputati, vt modò dictum eſt, ex ſingulis ſignis. Itidem per ſingulos ordines omnes ex ſe ipſi cuſtodias diſponunt, ceteras ipſe Imperator.* Fiúntque plerumque tres excubiæ: apud Quæſtorem vna, binæ apud Legatos, Conſiliarioſque. Exteriorem caſtrorum aſpectum Velites complent, totum interdiu vallum circumſidentes. Etenim hoc illis iniungitur miniſterium. Portas ſingulæ ex iis decades accubantes ſeruant. Eos qui ſunt vigiliis deputati ex ſingulis cuſtodiis, qui primam vigiliam acturi ſunt, vnus ex ſignis ſingulis Tergiductor veſpere ducit ad Tribunum: is dat ſingulis* taleolas per ſingulas vigilias, breueis admodum, habentes characterem: illi cùm acceperint, ad aſſignata recedunt loca. Fides circuitionis equitibus committitur. Oportet enim primum * Alæ ductorem per ſingulas legiones præcipere vni ex ſuis Tergiductoribus ſummo mane præceptum huiuſmodi, vt is edicat ante prandium quatuor adoleſcentibus alæ ſuæ, ad eos pertinere circuitionem noctis proximæ acceſſuræ. Poſt hæc oportet idem præcipiat ſequentis alæ ductori ante noctem, quòd illi incumbit cura circuitionis in ſequentem diem. Is cùm audiuerit, oportebit vt ſimilia faciat his, quæ prædiximus, in ſequentem diem. Atque hunc in modum & ceteri deinceps. Qui verò præoptati ſunt per Tergiductores ex primâ alâ quatuor, vbi ſortiti fuerint vigilias, conferunt ſe ad Tribunum, accipiuntque in ſcriptis quotam, & quot vigilias circuire oporteat. Poſtea verò accubant ij quatuor iuxta primum ſignum Triariorum, cuius Princeps curam gerit, vt competens vigiliis ſignum * tubâ detur. Cùm verò tempus acceſſerit, primam viſit vigiliam, qui eam viſendam ſortitus eſt*. Circuit autem prædicta loca non ſolùm circa vallum, aditusque, ſed omnia per ſigna ſingula, turmasque: & ſi inuenerit vigiles primæ vigilantes, accipit ab iis taleolam: ſin autem offenderit quempiam dormientem, aut locum deſeruiſſe, atteſtatus proximos abit. Idem fit etiam ab iis qui deinceps vigilias circumeunt. Dandi autem ſignum buccinâ (ſicuti paulò antè dixi) per ſingulas vigilias, quod circuitoribus conueniat cum vigilibus, ductoribus ordinum primi ſigni Triariorum vtriuſque legionis * quotidiè cura incumbit. Circuitorum ſinguli

* *Valdè abeunt ab his verſio & ſententia Lipſii. Vide De Milit. Rom. lib. v. dial. IX.*

* ξυλήφια *Græcè* Teſſerulas planè exiguas *dixit Lipſius.*

* Turmæ præfectum, aut Decurionem *Lipſius.*

* buccinâ

* *Addendum omninò quod in Græco eſt,* ἔχων μεθ' αὑτοῦ μάρτυρας τῶν φίλων, *id eſt,* habens apud ſe teſtes aliquos ex amicis.

* *In Græco eſt* καθ' ἡμέραν, *quod per dies ſingulis vertere Lipſius. Vide De Milit. Rom. lib. v. dial. IX.*

ſub ipſam lucem referunt teſſeras ad Tribunum. Et ſi omnes redditæ fuerint, ſine delicto abeunt. At ſi quis pauciores attulerit, quàm ſit cuſtodiarum multitudo, inquirunt ex charactere quænam cuſtodia defecerit. Quâ re cognitâ vocatur ordinum ductor: is autem ducit eos, quibus eſt commiſſa vigilia. Ij diſceptant cum circuitore: & ſi cuſtodum fuerit delictum, confeſtim profert id circuitor, adhibitis teſtibus qui proximi ſunt, (tenetur enim hoc facere:) at ſi nihil huiuſmodi factum ſit, crimen recidit in circuitorem, ſtatimque aduocato concilio, * coram Tribuno dicit cauſam: & ſi condemnetur, fuſtibus cæditur. Id ſupplicium huiuſmodi eſt: Accepto fuſte Tribunus vix tantùm attingit damnatum: quod vbi factum eſt, omnes qui in caſtris ſunt, cædentes fuſtibus lapidibuſque pleroſque in ipſis caſtris conficiunt: ac ſi qui euaſerint, nec ſic quidem ſeruari poſſint. Etenim quonam pacto? quibus neque in patriam redire licet, neque aliquis ex neceſſariis domi eum recipere auderet? ob hoc funditùs pereunt, qui in talem inciderint calamitatem. Eidem pœnæ obnoxius eſt tam Tergiductor, quàm Alæ præfectus: præceperint, ille circuitoribus, hic alæ præfecto, quæ proxima ſit, in tempore oportuno. Quapropter cùm eo vſque vehemens atque inexorabilis pœna ſit, haudquaquam apud eos vigiliæ aberrant. Oportet autem vt milites pareant Tribunis, Tribuni ad Conſules referant: attamen poteſtatem habet Tribunus mulctandi, pignoris capiendi, cædendique. Præfecti quoque in Socios idem ius habent. Fuſte cæditur etiam qui furto ſuſtulerit quippiam è caſtris: nec non qui falſum teſtimonium dederit: & ſi quis flore ætatis abutens deprehendatur: ad hæc qui ter ob idem crimen mulctatus ſit. In hæc tanquam crimina animaduertunt. Probro autem ducunt ignauiæ adſcribentes militi delicta huiuſmodi: ſiqui ſtrenuè ſe geſſiſſe falsò retulerint ad Tribunos, honoris cauſa adipiſcendi: itidem, ſi qui in præſidio diſpoſiti, perculſi metu datum ipſis locum deſeruerint: ſimiliter, ſi quis telum aliquod ob metum abiecerit in ipſo conflictu. Proindè nonnulli in præſidiis manifeſtè perituri, multiplici manu circumuenti, locum ſemel datum deſerere nolunt, pœnam metuentes delicto competentem. Alij in ipſo periculo, excuſſo * clypeo, aut enſe, aut alio quopiam eiuſmodi telo temerè irruunt in hoſtes: aut in poteſtate habituros ſe ſperanteſque perdiderunt: aut aliquid perpeſſos manifeſtum opprobrium deuitaturos, conuitiáque ſuorum. Quòd ſi aliquandò hæc eadem circa plures fieri contigerit, & ſigna aliqua cunctim perſuaſione ductâ locum deſeruerint,

* In Græco, τοῦ χιλιάρχου κρίνει]. Lip.

Tribunus iudicat.

* ſcuto,

rint, omnes fuſte cædere aut interficere non approbant, ſed rei ſolutionem inueniunt vtilem pariter terribilemque. quippe conuocato exercitu, Tribunus productos in medium deſertores accuſat, inuehiturque acerbè: denique quinque, aut octo, interdum etiam viginti, atque in totum ratione habitâ multitudinis, vt decima ad ſummum exiſtat pars delinquentium, hos ex omnibus illis, qui timidè ſe geſſerint, ſorte eximit, & fuſte cædit, vt ſuprà dictum eſt, nullâ deprecatione admiſſâ: reliquis hordeo eis pro tritico demenſo, extra vallum munimentaque tendere iubet. Ergo periculo ac ſortis formidine æquè omnibus imminente, (quandoquidem caſus in incerto ſit) exemplo autem dati hordei ad omnes pertinente, id quod eſt receptum conſuetudine facit inſuper ad terrorem correctionémque delictorum. Quinetiam iuuentutem probè excitant ad periclitandum. Cùm enim vſus expoſtulet, atque eorum quipiam ſtrenuè ſe geſſerunt, vocat Imperator ad concionem exercitus, productique qui aliquid præter ceteros egiſſe viſi ſunt, primùm de laudibus ſingulorum pro concione orationem habet, exponens quidquid ſtrenuè geſſerint: & ſi cuius boni in eorum vitâ ſit conſcius, quod mentione dignum videatur. Poſtmodum ei, qui hoſtem vulnerauerit, * geſum donat: qui equo deiecerit, ſpoliaueritque; pediti * phialam, equiti phaleras: antiquitùs autem geſum tantùm. Et hoc aſſequitur, non qui in acie aut expugnatione oppidi vulnerauerit quempiam hoſtium, ſpoliaueritve: ſed ſi in leuibus certaminibus, aliquibúsve aliis eiuſmodi temporibus quibus nullâ vrgente neceſſitate viritim ipſi quippiam ac voluntarij eiuſmodi ſeſe dedêre certaminibus. Iis verò qui in expugnatione vrbis primi murum aſcenderint, auream dat coronam: ſimiliter etiam eos qui propugnauerint, ſeruauerintque aliquem ciuium ſociorúmve, tum Imperator indicat, inſignesque reddit muneribus: tum verò Tribuni ſeruatos decreto cogunt, niſi id ſponte faciant, ſeruatorem coronare: colitque hunc præterea ſeruatus per omnem vitam tamquam parentem, omniaque ei oportet vt exhibeat ſicuti genitori. His incitamentis non ſolùm audientes præſentesque prouocant ad concertationem imitationemque in periculis ſubeundis, ſed etiam domi manentes. Nam qui conſecuti ſunt eiuſmodi munera, præter gloriam inter milites, & domi famam illicò peruagantem, etiam poſt reditum in patriam pompas ſollennes cum oſtentatione ac dignitate adeunt: * eò quòd ſolis licet circumponere ornatum iis, quos ſui Duces ob virtutem honoribus ſunt proſecuti. Domi quo-

* *In Græco eſt* Γαῖσον, *Lipſ.* haſtam *vertit.*

* *Ita quidem in Græco* φιάλην, *ſed Lip.* ψάλιον *ſiue* ψέλιον *placet, id eſt* armillam. *Vide De Milit. Rom. lib. v. dial. xvii.* ψάλιον *autē eſt* frenum, *non* armilla, *quod vult Lipſius.*

* quoniam ſolis iis licet ornamenta hæc geſtare & imponere, qui ab Imperatore, virtutis cauſâ, donati ſunt.

*conſpectiſſimis

que in locis *celebrioribus ſpolia diſponunt, indicia teſtimoniáque propriæ virtutis. Cùm igitur tantum adhibeant curæ ſtudiiíque circa honores, ſuppliciaque in caſtris, apprimè conuenit, vt euentus etiam bellicarum actionum proſperi celebresque ſequantur. *Opſonium pedites duos obolos accipiunt ſingulis diebus, ductores ordinum duplum, equites *dragmam. Triticum datur peditibus Attici medimni, ex tribus duæ fermè partes: Equitibus hordei ſeptem medimni ſingulis menſibus, tritici duo: Sociis, pediti, æqua portio, equiti tritici medimnus & tertia pars, hordei quinque medimni. Daturque id Sociis muneri: Romanis tam frumenti, quàm veſtis, armorumque, ſi quis huiuſmodi rerum indiguerit, horum omnium Quæſtor certum ordinatum pretium eorum *opſoniis ſubtrahit.

*Ita eſt in Græco ὀψώνιον, Lipſio ſtipendium. Vide De Milit. Rom. lib. v. dial. XVI.

*id eſt, triplum.

*Stipendiis

Caſtra mouent hunc in modum: Vbi primum datum fuerit ſignum, detrahunt tentoria, componuntque ſarcinas. ſed neque deponere, neque erigere licet cuipiam, antequàm Tribunorum Imperatorisque tentorium erigatur, deponatúrve: Vbi ſecundum *, imponunt onera iumentis: Vbi tertium, procedere oportet primos, mouereque tota caſtra. At primi plerunque incedunt Extraordinarij. hos Sociorum dextrum ſubſequitur cornu, quos deinceps ſua iumenta ſequuntur. poſt eos it Romanorum prima legio, habens ponè ſua impedimenta. tum ſecunda incedit legio, ſequentibus ipſam ſuis vehiculis, Sociorumque impedimentis, *qui agmen cogunt. vltimum enim, dum incedunt, læuum Sociorum cornu tenet locum. Equites interdum ſequuntur à tergo ſuas quique parteis, aliàs iumentorum latera obequitant, ſtipantes ea, tutumque præbentes inceſſum. Quòd ſi qua ſit à tergo ſuſpicio, cetera quidem apud ipſos eodem ſe habent modo, ipſi verò Sociorum Extraordinarij à fronte ad tergum traducuntur, alternisque diebus legiones & cornua eadem præcedunt, rurſumque ſequuntur à tergo, vt aquationis* frumentationisque integræ æqualiter omnes participes fiant, mutantes ſemper ordinem, vt alternatim primores incedant. Vtuntur etiam alio genere inceſſus, temporibus parùm tutis, patentibus campis: Ducunt enim triplicem phalangem æquidiſtantem Haſtatorum, Principum, Triariorum; præponentes antecedentium iumenta omnibus: poſt prima verò ſigna, eorum qui ſecundi incedunt: poſt ſecunda, eorum qui tertij: ad proportionemque ſic alternatim ponentes iumenta & ſigna. Hunc in modum ad iter inſtructi, cùm aliquid grauius inciderit, modò ad ſcutum declinantes, modò ad haſtam, producunt ſigna præter impedimenta ad hoſtium aſpectum:

*videlicet, datum fuerit ſignum.

*qui ad tergum locati ſunt.

*pabulationiſque Lipſium. in Græco eſt σιτολογίας. Supra initio caſtrametationis habet Laſcares pabulationes, vbi in Græco eſt προνομάς.

aſpectum: Breuique tempore, atque vnâ motione armatorum ordo recipit inſtructionis diſpoſitionem: præterquàm ſi aliquandò Haſtatos euolutione vti oportuerit.* iumentorum autem ceterorumque ea ſequentium multitudo, poſt inſtructos ſeſe ſubducentes, locum obtinent in periculis competentem. Cùm verò incedentes appropinquauerint locandis caſtris, præcedunt Tribunus, & ex Principibus ordinum quicunque huic muneri aſſiduè fuerint addicti: qui poſteaquam conſpexerint totum locum, qui optandus ſit ponendis caſtris, in hoc ipſo primum deputauerunt, vbi ponendum ſit * tentorium Imperatoris, vt eſt antè dictum, & iuxta quem aſpectum latuſque quadrati Imperatori aſſignato locandæ ſunt legiones. His præoptatis, dimetiuntur circumferentiam Prætorij: deindè rectam lineam, iuxta quam ponuntur tentoria Tribunorum: deinceps eius æquidiſtante, à quâ incipiunt locari legiones. Similiter & ab alterâ parte Prætorij * dimenſi ſunt loca lineis, de quibus paulò antè ſingulatim expoſuimus. His peractis breui temporis ſpatio, eò quòd facilis eſt dimenſio, ſi quidem omnia ſunt determinata ac ſolita ſpatia, ſignum * fixerunt vnum, primumque in quo poni oportet loco * tentorium Imperatoris: ſecundum ad præoptatum latus: tertium ad mediam lineam ad quam Tribuni tendunt: quartum * apponunt legiones. Et hæc quidem faciunt punicea: Imperatoris album. ad alteram partem modò nudas haſtas ponunt, modò ſigna ex aliis coloribus. His peractis, deinceps ſtrigas * dimenſi ſunt, haſtáſque * fixerunt ad ſingulas ſtrigas, vnde conuenienter, cùm appropinquauerit exercitus incedens, conſpexeritque caſtrorum locum, confeſtim omnibus omnia fiunt nota, conicctantibus conſiderantibuſque ex Prætoris ſigno. Igitur vnoquoque manifeſtè agnoſcente, in quâ ſtrigâ, & quâ ſtrigæ parte tendit, eò quòd omnes ſemper eundem in caſtris locum tenent, fit ſimile quippiam, quale cùm in vrbem notam ac propriam ingreditur exercitus. illic enim à portis declinantes mox vnuſquiſque procedunt, perueniunt ad proprias habitationes abſque vllo errore: propterea quòd vniuerſi ac ſinguli cognoſcunt in quâ ciuitatis parte ſit ipſorum diuerſorium. His ſimile quippiam contingit etiam in Romanis caſtrametationibus, quibus videntur Romani, ſequentes huiuſmodi facilitatem, contrariam Græcis incedere viam, quod ad partem. Etenim Græci caſtrametando præcipuum ducunt ipſas caſtrorum munitiones, eáſque ſequuntur inprimis: partim fodiendi laborem declinantes; partim exiſtimantes non eſſe ſimilia manufacta munimina iis quæ ab ipsâ

* & iumenta ac ſubſequentē multitudinem habere conuenientem locum ad diſcrimen. *Ita Lipſius, qui ἔχει non ἔχῃ in Græco legit. Vide De Militia Rom. lib. v. dial. XII.*

* Prætorium

* dimetiuntur

* figunt

* Prætorium

* ad quam ponunt legiones *Lipſius emendatis in hunc modum Græcis παρ᾽ ἣν τίθασι. vulgò eſt, παρατίθασι.*

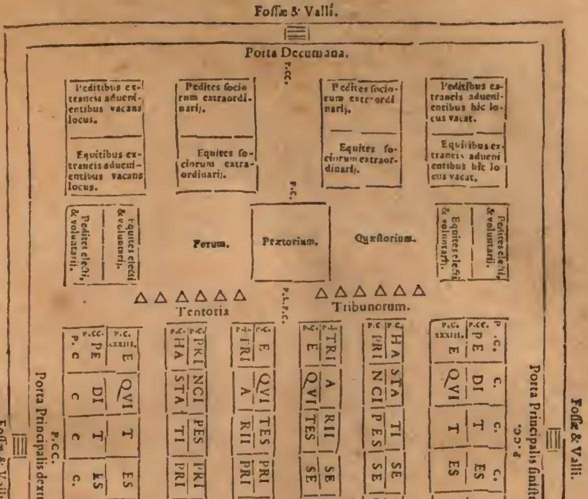
* dimetiūtur.

* figunt

ipſâ locorum naturâ facta ſunt. Ob id etiam in vniuerſo caſtrorum poſitu figuras omnifariàm mutare coguntur, ſequentes locorum ſitus. Vnde interdum eſſe contingit priuatum quoque & particularem tabernaculi ſingulorum locum. Romani autem laborem fodiendi, aliaque iis competentia, tolerare præoptant, commoditatis gratiâ, atque vt notum vnumque ſemper habeant caſtrorum ſitum. Vniuerſales itaque partes ſpeculationis exercituum caſtrametationisque inprimis huiuſmodi ſunt.

FINIS.

CASTRAMETATIONIS FORMA EX POLYBIO.

HYGINI GROMATICVS

ſiue

DE CASTRAMETATIONE

LIBER.

RAPHAEL VOLATERRANVS

Vrbanorum Commentariorum libro XVI.

HIGYNVS *prænomine Iulius, nonnullis Y præponitur Hyginus, ſcribit ad M. Fabium Quintilianum, cui familiariſsimus fuit, de mundi & ſphæræ narratione vtile ſanè Aſtronomicum, præterea de ſignis cæleſtibus opus in IIII libros diſtinctum. Idem, teſte Gellio, Commentarios in Virgilium, qui non exſtant. Librum quoque Gromaticon appellatum,* nuper inuentum. Eſt enim Groma, vt ipſe teſtatur, ars loca ſtationeſque in caſtris opportune capiendi ornandíve.*

* Bobij in Italia anno M.CCCC.XCIIII. teſte codẽ Volaterrano.

Et libro XXX.

DE *caſtris autem metandis Hyginus libellum edidit nuper inuentum, quem Gromaticum appellauit. Eſt enim Groma, vt ipſemet in eodem declarat, ratio metandi caſtra, & loca in bello capiendi opportuna. In eo verba ſunt obſcura: partim etiam vetuſtate corrupta, vt parum admodum ſenſus elici ex pleriſque poſsit.*

PETRVS PITHOEVS

Aduerſarior. Subſiciuor. lib. II. cap. XIIII.

HYGINVS *librum ſcripſit Gromaticum, in quo caſtra metandi & loca opportuna in bello capiendi rationem tradidit. eum me aliquando Lugduni apud Ludouicum Miræum cum aliis quibuſdam Frontini de Coloniis, Limitibus, & Controuerſiis agrorum libris nondum editis vidiſſe memini.*

IVSTVS LIPSIVS

De Milit. Rom. lib. V.

IVLIVS *Hyginus, vir ille de Caſtris ſcripſit & vidi in codice veteri & libaui.*

Idem poſt.

NISI *quis alius in verbis Hygini ſenſus, quem ſcrutari magis penſiculatè haud poſſum: quoniam ſcriptus ille codex non vltra mihi ad manum, & paucula ſunt excerpta. Si quis habet, & tanti eſt, videto, imò edito & videndum etiam aliis præbeto. Qualiacumque illa vetera, præ iſtis certè nouitiis ponenda quæ ſic affatim typographia atque etiam ἀκρίτως nobis protrudit, &c.*

INCIPIT LIBER
HYGINI GROMATICI
[DE CASTRAMETATIONE.]

MVLTIPLICATIO IN OMNE POLYGONVM.

IN Trigono, ſumma ducta in ſe, adiicio ipſam ſummam, & ſumo partem dimidiam. In Pentagono, ſumma ducta in ſe, effectum duco ter. tollo ipſam ſummam. reliqui dimidiam. In Hexagono, ſumma ducta in ſe, effectum duco quater. tollo ipſam ſummam bis. redigo dimidiam. In Heptagono, ſumma ducta in ſe, effectum duco quinquies. tollo ipſam ſummam ter. reliqui dimidiam. In Octagono, ſumma ducta in ſe, effectum [duco] ſexies. tollo ipſam ſummam quater. reliqui dimidiam. In Ennagono, ſumma ducta in ſe, effectum [duco] ſeptics. tollo ipſam ſummam. reliqui dimidiam. In Decagono, ſumma ducta in ſe, effectum [duco] ſeptics. tollo ipſam ſummam. reliqui dimidiam.

LATERA POLYGONORVM.

OMNIS Trigonus ductus, accepto aſſe, facit quadratum: cuius latus demitto. aſſem relinquo. ſumo partem dimidiam. facit trigonicum latus. Omnis Pentagonus ductus vigeſies quater, accepto aſſe, facit quadratum, cuius latus cum aſſe, ſumpta parte bis, facit Pentagoni latus. Omnis Hexagonus ductus bis & tricies, accepto [aſſe] quater, [facit] quadratum, cuius latus cum [aſſe] bis, ſumpta parte octaua facit Hexagoni latus. Omnis Heptagonus ductus quadragies, accepto [aſſe] octies, facit quadratum, cuius latus, accepto [aſſe] ter, ſumpta parte ſexta, facit Heptagonicum latus. Omnis Octagonus ductus octies quadragies, accepto [aſſe] ſedecies, facit quadratum, cuius latus, accepto [aſſe] quater, & ſumpta parte duodecima, facit Octagoni latus. Omnis Ennagonus ductus ſexies quinquagies, accepto [aſſe] quinquies vigeſies, facit quadratum, cuius latus accepto [aſſe] quinquies, ſumpta parte quartadecima, facit Ennagoni latus. Omnis Decagonus ductus quater & ſexagies, accepto [aſſe] ſexies trigeſies, facit quadratum, cuius latus

accepto aſſe, ſumpta [parte] ſextadecima, facit decagoni latus. Octagoni areæ pedaturam ſic inuenies. Vnum latus in ſe. Eius dimidiæ effecti latus. Eodem adiiciemus vnius lateris dimidiam. Erit cathetus Trigoni. Deinde ducemus vnum latus quater. Effectum multiplicabimus per cathetum. Erit embadum.·.·.·.·.

Cirammica ratio.

Sic dicemus. Quoniam traditum eſt: Si recta linea ſecta quomodolibet abigito quadratum par eſt ab ſectionibus quadratis, & bis ſub ſectionibus comprehenſæ. Ordinatæ areæ rectangulæ .·.·.·.·.·.·. [Eſto linea ſecta in x, & vii. quadratum à tota habebit] ducentos octaginta nouem. Tolle inde maximum: id eſt, [x.] Fit in ſe c. Reliqui clxxxix. Erit à reliqua quadratum, & bis ſub ſectionibus comprehenſæ ordinatæ areæ rectangulæ. Decem ducemus bis. † Fit xx. Erit ter nouies vii, quod eſt ab eo. quadratos tres pedes clxxxix. Nunc video, quoties metiri poſſum xxvii. Quoties dempſero in ſe factum, reliqui facient quadratum †. Tollo autem ſepties xx. Fit cxl. Tollo de clxxxix. Reliquum fit xlix.

Concha instrvctoria svpra circinvm.

Tria era in quarta id in xl. eius partem xvi. vel longitudinem cum curuaturam minorem quæris infra circinum de curuaturam maiorem inter ſe adicito eo partem xxi. omne in vnum. id per curuaturam partem dimidiam. Infra circinum tria era in quarto duco iiii. quater ſumo partem viiii. vel computati de pedis deducis per aliam curuaturam & fit cv. demes partem tertiam.

Areæ pedes ad ſedem $\overline{\text{sq}}$.eræ inter ſe deduco partem tertiam deduco per æs tertium, erint pedes quadrati.

Camara infra circinvm.

Podismari infra circinum & duces ter & æs tertium erit $\overline{\text{sq}}$. eiuſdem circuitum sq. & latitudinem in ſe curuaturam bis ductam in ſe vtrumq. in vnum eius latus demitto de latitudinem relique tres octauas adicies ad latus erit circuitus ſi habes latitudinem & circuitum inuente curuaturam ſi de circuitu deme latitudinem reliq. ſumme demes tres & xi. quod ſuperfuerit adicio latitudinem id in ſedem inde latitudinem in ſe reliquies latus eius dimidia erit curuatura.

Camara circinum podiſmum ad circinum & duces per æs tertium

tium erint pedes quadrati eiuſdem circuitum latitudinem & curuaturam in vnum adicio partem XXI. erit circuitum ſi habis latitudinem & circuitum dicere & curuaturam de circuitum demitte parte XXII. reliqui parte tertiam erit curuatura.

CAMARA SVPRA CIRCINVM.

PODISMA ſupra circinum vnum duces per æs tertium erunt quæ pedes quadrati eiuſdem circuitum quærere quo cyclo ſit inuentum diametrum ter duces partem XXI. deme inde delumbatam ſuam rationem erit circuitus vel longitudo & curuaturam in vnum adicio partem XXVI.

NVNC PAPILIONVM TENSIONEM cohortium ſupra ſcriptarum oſtendimus: Papilio vnus occupat ped. X. accepit incrementum tenſuræ ped. II. tegit homines VIII. Plena centuria habet milites LXXX. erunt papiliones X. qui occurrunt in latitudine ped. CXX. Nam quod ad latitudinem eſthemetrici ped. XXX. attinent papilioni dantur ped. X. armis ped. V. iumentis ped. VIIII. fiunt ped. XXIIII. hoc bis. XLVIII. quoniam cùm conpretenderet & ficitur ſtriga ped. LX. reliqui ped. XII. qui conuerſantib. ſpacio ſufficient hæc pedatura ad plenam legionem eſt computata ex quibus in vigiliis ſingulis eunt & non plus quam octonos papiliones ſingulæ tendunt ita ſicut centurio eorum in eadem pedatura eorum papilionum penſionem accipiat alioquin plus dari oportuiſſet.

LEGIONES quoniam ſunt militiæ prouinciales, fideliſſima ad ballum tendere debent, vt opus balli tueantur, & exercitum gentibus meatum ſuo numero corporali in muros e. nequando autem ſupplimenta plura fuerint vbi neceſſe eſt chors pedaturam extendere ſeruat altitudinem emiſtrici & id pede manenti iam mutauimus vt quis fuit CXX. per CLXXX. ſic ſit XC. per CCXL. in modum forma & ſubiectum .·.·.·.·.·. Vel LX per CCCLX. ſimiliter vt formâ oſtenditur .·.·.·.·.·. XXX. enim ped. perdiæ cohors vnum occupat. Nunc quotiens latitudo duplicatur longitudo partis minuet.

QVOD Legiones plures acceperimus & ſupplimenta pauciora, vt neceſſarium ſit cohortes circa ballum crebrius ponere conuertimus pedaturam, quod fuerit ſignis tabulinum num ſeneſtra mutabimus ratione tenſuræ ſuæ cuiuſque generis ſubiciemus. Aliqua cohors CL. per CL. ſolet adſignari ſed inquantum fieri poteſt deuitari debet de eo quod centuriæ ſuo ordine tendere non poterint & pedatura cohortis vno pariter nudabitur ſicut forma ſubiecta

iecta eſt. . . . . Cohors prima cauſa ſignorum & aquile intra beſagulariam. & quoniam duplum numerum habes, duplam pedaturam accipiet, vt puta ſignis ped. CXX. tabulino ped. CCCLX. Vel ſignis CLXXX. tabulino ped. CCXL. formæ ratio vt reliqui. Igitur ſi legiones inpares, hoc eſt tres acceptæ fuerint, duæ primæ lateribus Prætorij per rigorem viæ ſagularis tendere debebunt. Alij in prætentura ſimiliter per rigorem viæ ſagularis intrantib. Portam Prætoriam parte leua extra cohortem contrario tendat, vt poſſit exercitus cumuinatus educi.

QVOTIENS autem quinque vel ſex legiones acceptæ fuerint viæ cohortes primæ laterib. Prætorij tendere debebunt: duæ in prætentura, ſupra quib. Valetudinaria deinde vexillariæ cohors ſed vnde & ſi res exiget cohors peditata quingenaria loca vexillariorum ſolent ſuperponi & ſi ſtrictior fuerit pedatura cohors legionariæ dare debet ſed numero ſuo vt LXX. ped. Valetudinarium & reliqua quæ ſupra tendens accipiant, hoc eſt Veterinarium & Fabrica, quæ ideò longiùs poſita eſt, vt Valetudinarium quietum eſſe conualeſcentib. poſſet, quorum pedaturam in ſingulas ſpecies ad homines & ſolent computari vexillari legionum eandem pedaturam accepere debent quod cohors legionaria ad ſeſcentenos homines computantur cauſa impedimentorum tendere debent in prætenturâ vel latere Prætorij, vt dixeram, ſuper cohortes vt primas ad ballum ſi fieri poteſt ideò tendere non debent quod legatus eorum pariter non ſit, & ſi caſum ab hoſte ballum interruptum fuerit, legio & legatus eorum per vexillarios factum eſſe contendet.

COHORS Prætoria è lateribus Prætorij tendere debent, vt duplam pedaturam recipere quod temporib. maioris vtantur Primipilarib. etiam & eumcati in eadem pedaturâ locum accipiunt æquites Prætoriani latere dextro Prætorij ſingulares Imperatores latere ſuo, quorum ſi maior numerus fuerit, vt puta, Singulares D.C. Prætoriani CCC. poterint CL. Singulares in ſtriga Prætorianorum tendere, ita ſicut, & pari numero diſpoſiti Decuriones & reliqui Principales eorum vinos æquos poſſidentes propenſius tendant; & ſi minor numerus virorum quæ fuerit, vt centenis æquitibus æmitricis ſuis laxius tendant, non erit æſitandum, quoniam Officialib. lateri veſtro proximis ibi pedatura adſignaretur quòd ſi cohors Prætoriæ inpares accepto fuerit, quoniam numerus & diſpoſitio dextrâ leuaque Prætorij Centuriones à parib. eſſe debent, loco cohortis æquites Prætoriani ponentur, Singularis autem C. ſi DCCC. aut DCCCC. fuerint pari numero

mero integris ſtrigis laterib. tendere debebunt ſi ad nos fuerint vt ſtriga eſt ſufficiat. Illum maxime obſeruare debebimus vt latus ped. L. actori non plus quam DCCXX. ped. longitudinis accipiat ita fiet vt cohortes Primipilarium actoriæ & reliquus numerus qui latere Prætorij tendit integris ſtrigis ſua pedatura optime tendant. Nam quantum ad latitudinem Prætorij totius attinet a CLX. ad CCXX. poteſt obſeruari in longitudinem vt ſupra dixi ped. DCCXX. ſtationi dari oportet ſecundum Prætorium ped. XX. & ſi res exigit ped. X. ſufficient.

ITEM comitib. Imperatorib. noſtris a ped. L. vt ad LXX. poteſt obſeruari in qua pedatura pro PK. primo loco aut a Principalia adſignari debet interpoſita deinde via cohortis Præbetoriæ & reliquus numerus prout diſponi de libello extendimus debet æris inſtitutis in formam partis imæ Auguratorium parte dextra Prætoriatura Principalem agnouimus vt dixi ne & augurium recte capere poteſt parte læua Tribunal ſtatuito; vt augurio accepto inſuper aſcendat & exercitum felicia hoſpicio adloquatur.

INTROITVM Prætorij partis mediæ aut viam Principalem Gromæ locus appellatur quod turbabi congruat ſiue in dictationem & adpoſitio in eodem loco ferramento Groma ſuperponatur vt portæ caſtrorum in conſpectum rigoris ſtelam efficiant; & Profeſſores eius artis cauſa ſupraſcripti Gromatici ſunt cognominati.

VIÆ vicinariæ ideo dantur percurrentes proxime Sagularis vt ab eruptionem exercitus expediti progredi poſſunt.

NVNC Prætériture rationem exponam viam Principalis qua eſt inter portas dexteriorem & ſiniſtriorem quæ a Principes nomen optieſſe debet a latitudine eandem qua opus ped. LX. quod eſt inter ballum & legiones & ideo a quibuſdam Interballum eſt cognominatus. Item viam quæ ducit ad portam Præturiam in Prætorio ſine dubio via Prætoria ducitur latitudinem vt ſupra ped. LX. propter quod rigorem cenſure ſuæ ſuperioris ſtrigis in Prætori iura non percurrunt quoniam ad viam Prætoriam Signa ſpectare debebunt. Dabimus itaq. intra viam Principalem Legatis pedaturam quod Scamnum eſt appellatum nec communis ſtrigarum indicationem mœtationes habere propter 77 numerum incertum quod non ſemper latitudinem a pedib. lat. LXXX. obſeruari debebit prout numerus lectionum effecerit, in quo Tribuno cohortium Prætoriarum tendere ſolent, ſimiliter Tribunis legionum inferius adſignari debet quod æq. Scamnum dicitur a quo via interpoſita. aliæ miliariæ

vel quingenariæ & deinceps prout quis tendere debebit in forma ſubiecimus .·.·.·.·.·.

Nvnc vt ſuo referam loco ad aliam miliariam tormas habet XXIIII. in eiſdem curiones duplicariis explicari idem qui & numerus turmarum ſtabunt, & quos ſinguli Decuriones ternos duplicari & ſeſquinplicari vinos ſic ſuper numerum æquorum mille deductis ſingulis qui in numerum computantur XCVI. a L. ad turmas habet XVI. Decuriones & reliqua prout numerum turmarum amplius quos vt ſupra LXIIII. & ideo in ſingulis æquitib. terni ped. computantur mille deficitur in eo pede Præfectus alæ pedaturam accipiat & Principales eorum aliquo laxius tendant alioquin ſinguli vinos pedes & ſemiſſes acciperent quantum autem & repentina pertinet viæ quæ eſt ſuper Prætoria per cuius rigorem vtraq. parte cum maior exercitus eſt hoc eſt quinq. legiones & ſupra portam ea quartæ dari ſolent accipere debent latitudinem ped. XL. Si portæ ibi datæ fuerint L. ped. accipiet & cognominatur etiam Quintanam cauſam copiarum.

Qvæstorvm dicitur quod aliquando Quæſtores ibi pedaturam acceperint quod eſt ſupra Prætorium in rigoræ portæ qua cohortib. decimis ibi tendentibus Decimana eſt appellata. Quæſtorium minor eſſe debet latitudinem quam Prætorium vt ſtriga eſt ad poſticium Prætorij proximi ſint in quo maxime Legati hoſtium & obſides & ſi qua præda facta fuerit in quæſtione ponitur lateribus eiuſdem tendere debet ad viam Quintanam centuriæ Statorum vt poſticium Prætoriueantur & proximis in Prætores quib. duplam pedaturam adſignauimus quod eiſdem tenſoris vtantur quib. cohortes Prætoriæ ſuper quos cohors peditata quingenaria vel æquitata, prout ſtrige magnitudo fuerit poni debebit & per reliquas ſtrigas cohorti peditate vel æquitate ad viam Quintanam ſpectare debebunt vt ſuper ſumactares & reliqui nationes tendere debebunt & ita fiet vt omni parte nationes & ſupraſcriptas contineantur quæ angulariæ XXX. pedes ſufficiet quinq. legiones fuerint XL. latitudines accipere debebunt Scholæ cohortis primis vbi munera legionum dicuntur in iſcannium Legatorum contra aquilam dari debet.

Castra inquantum fieri potuerit tertiata eſſe debebunt vt flatus aura æſtus exercitus læniat hoc dixi tertia vt puta longum p̄. ꟾꟾCCCC. latum p. ∞DC. ſi longiora fuerit claſſica dicentur, ne bucinum in tumultum ad portam Decimamdam facile potuerit exaudiri. ſi latior fuerint proximæ quadraturæ ſequens eſt dictatio.

QVAN-

QVANTVM attinet ad ea quæ ſunt neceſſaria ſatis puto diligenter rettulimus & ſi quæ rationes athuc fuerint neceſſariæ ſuo referam loco prætcrea munitionem caſtrorum & ſoli lectionem ſtatuendam & ationem & item iniquitates loco vitiandi ne præteriſſe videar breuiter in parte ima exponam. interim hoſtendam inceptationem metationes & numero compoſita formæ recognoſcamus. Admoneuimus itaque quis vbi tendere debeat laterib. Prætori cohortes Prætoriæ ad æquites Prætoriani æquites ſingulares Imperatores alæ miliariæ vel quingenariæ ſi pedaturam permiſerint vexilla & cohortes ſecundæ vel quinquaginta peditatæ quingenariæ ſuper cohortes primæ prætendunt alæ miliariæ vel quingenariæ Mauri æquites Pannoni verari claſſici omnes ideo prætendunt quod ad vias muniendas primi exeant & quo ſint tutiores a Mauris æquitib. & Pannones beridaris operantes proteguntur quia cohortib. primi proximi tendere debent vexillari legionum. Item exploratores in ſtriga cohortes primæ prætendunt cohortes equitate miliariæ vel quingenariæ quarum ratione ſubiecti .·.·.·.·.·.

OMNES miles prouincialis accipit pedaturam pedem adiecta quinta per totam latitudinem æmiſtriciæq. ſi autem duæ ſemis adiecti quinta.

NVNC quotiens numeros acceperimus vt retenituram computemus cohors æquitata ad numerum peditum redigimus, vt æquitib. cum cohortib. ſuis pedaturam facilius adſignemus hij. Habet itaq. cohors æquitata miliaria æquites CCXL. quod redigo ad peditem vt pedem quod accipit milex redigo ad duoſemis quod accipit æques fit dimidia ſumpta ductu quinquies ſic tractauimus numerum æquitum fit CXX. ducemus quinquies fit DC. accidit ex eo cohortem miliariam detritis equitib. reliqui D. pedes DCCLX. fit cum ſuperiore mille CCCLX. Meminerimus itaque ad computationem cohortis æquitatæ miliariæ pedaturam ad ∞ CCCLX. dari debeat cohors æquitata ad in dimidio eandem rationem continet quod cohors. Habet itaque cohors æquitata miliaria 77 X. æquites ped. CCXL. turmas. Decuriones tendunt papilionib. CXXXVI. ex eo 77 & decuriones ſingulis papilionib. vtuntur. cohors æquitata quingenaria habet 77 VI. reliqua pro parte dimidia. cohors peditata miliaria habet 77 X. tendi papilionibus C. ex eis 77 ſingulis item peditata quingenaria habet 77 VI. reliqua vt ſupra nationes Cantabri Getati Parmyrent Daci Brittones 77 Statorum & ſi quid aliud datum fuerit in exer-

cito ſummam clariorum retentaturam ponimus camillos cum ſuis ebimmatis ſingulis ped.v. adſignauimus tendere debebunt ſi in hoſtem exituri erunt in prætenturam iuxta claſſiquos ſi ad prædam portandum præſto erunt induam Quæſtorium tendere debebunt datus itaq. numerus qui infra ſcripti ſunt ſic computabimus.

Legiones III. vexillari ∞ DC. cohors Prætoria IIII. æquites Prætores CCCC. æquitatum in ſinguli in ped. CCCCL. alæ miliariæ IIII. quingenariæ V. Mauri æquites DC. Pannoni beridari DCCC. claſſici Meſinaci D. Rauennatis DCCC. exploratores CC. coæquitat. mil. II. quingenariæ IIII cohors peditate mil. III. miliariæ quingenariæ III. Parmyrent D. Getati DCCCC. Daci DCC. Brittones D. Cautabri DCC. 77 Statorum II. Semper numeros acceptis prætentura computare debemus vt ſciamus quod emiſtria in retenturam naſcantur nunc fit numerus qui retendit XIII. D. CXL. ſumo partem dimidiam ideo quod a patrib. tendat naſcantur fit $\overline{\text{VI}}$.DCCCXX.

NVNC latus Prætorij compunamus ſi retenturam ſimiliter computemus ſi vt retenturam fecimus vt ſciamus cohortib. legionariis quid Tabulino vel Signo dare debeamus. Obſeruare itaq. debebimus vt quotiens tres legiones cum ſupplimentis acceptæ fuerint dimidia pars caſtrorum DCCXX. ped. latitudinis habeat & laterib. caſtrorum cohortib. Tabulino XC. Signis CCXL. ped. adſignemus vt deducto Tabulino cohortium & latitudinem viæ Sagularis reliqui DC. ped. ſuperſint vt alæ miliariæ in pedituram ad pedem tendant vt nunc ſtatuamus reliquos ped. DC. explimus latus vnum Prætoris vt ſciamus quod alæ in prætenturam tenſuræ ſunt occupantur numero militum latere Prætori ped. CCCXX. Prætorij ped. LX. ſtationi ped. XX. communi ped. LX. in vias ped. L. quod fere in hac latitudinem ita fuerit diſpoſitio fiunt DC 77.

NVNC prætenturam id componamus numerum æquitum alarium qui ſunt reliqui computemus fiunt $\overline{\text{IIII}}$. partes dimidia $\overline{\text{II}}$. accipere debent ala miliaria Signis ped. CL. Tabulino ped. DC. ac ratione ped. CL. efficiunt emiſtricio accepit æquites $\overline{\text{III}}$. ſed in longitudinis ped. DC. ſumo partem tertiam vt habeant æquites numerum qui in eo longitudinem tendet fit CC. erit miſtrici vnius & nunc emiſtricia dicimus V. quinquies CC. fiet ∞. aliæ mille pedaturam reliquum autem numerum ſicut retenturam computemus vt ſciamus ſimiliter quod æmiſtricia naſcuntur fit numerus cum pedatura Valetudinarium Veterinarium & Fabricæ quæ in vnum addo homines computantur VIIII. ſumimus dimidia fit IIIID. hoc erit partis

dimidiæ

dimidiæ eſt DC. ped. per longitudinem quod homines capet ſitq. diximus peditem adiectam quintam ad pedem accipere. Nihil itaq. interſit an ad numerum computatum quintam partem adiciamus an vero ex longitudinem vt nunc DC. pedum deducamus partem VI. relique quingentos tot homines capiet æmiſtricium. Sed habemus numerum IIII. videmus quotiens habeo quod eſt VIII. totidem æſtrigia naſcuntur fit CCXL & ſuperiores computati alarium ped. CCC. fit in vnum DXL poterit eſſe tenturæ cohortes III. faciunt ped. DCCXX. ex quibus decedit quod numerus occupat ped. CCXL. reliqui ped. CLXXX. quod virestrigas naſcuntur vt nunc vicinaria iuua ſuper cohortem VI. primam. Item numero quatuor pedum denum fit in via ped. LX. reliqui ped. CXX. quod ſi manes Tribunorum & Legatorum ſinguli LX. ped. adſignauimus. Nunc ſi Dictator mille homines ſuper numerum compoſitum in eandem pedaturam locus adſignetur ſic faciemus quoniam partes dimidiæ D. eſſe conſtat quos capite emiſtricio deducamus ſcamnis ped. X. & viam de interballis tollamus quæ tunc datur ſi pedatura permittet fiunt ped. XXX. erit æmiſtricium quod D. homines poſtea acceptos recipiet. Nunc e contrario ſimiliter numeris compoſitis deducamus homines ∞ quorum eſt pedatura ſtrigea ped. LX. dabimus ſcamnum Legatorum ped. LXXX. Tribunorum ped. LXX. & via inter alias reponimus. Item lateri Prætorij & retenturæ ſimiliter ſi quo plus vel minus fuerit idem obſeruabimus vt Prætorium & Comitum pedaturam. Item Quæſtori minuamus vel amplius ſeruatis portionib. latitudinis ſuæ autem abeſſe poterint ſi pedatura inſcriptior fuerit inter cohortem Prætoria ſed alias æquitum ideo quod Diſciplinam Militarem ad ſuum quiſq. numerum coniuncti conuenient ſi obſeruent. ita dico & in retentaturam qui ſolent & quemquam genus hominib. per ſtrigas ſtrictius ſeu laxius tende quoniam ſæpe numerus euenit cōputare tentura amplius efficiant quam ſtrige in eandem pedaturam incurrent nec plus ex eis deduci debet quam peditate quingenariæ ſuper cohortes primas & ſi amplius ſuperſunt vt nec ſtrigam expleant neceſſe erit per reliquas ſtrigas vt dixi artius tendant ſimiliter vt laxius tendant efficitur quotiens reliquus numerus conuertit nec totius metationis ordo turbetur & retenturas per ſtrigas æquali numero laxius tendunt retenture numerum computatum vt in prætentura conuenirent. Quod ſi adhuc amplius ſeu minus quam oſtendimus ſupplimentanda fuiſſent omnia inmutabuntur & cohortes circa ballum aliter tendere nunc retenturæ

diximus partis dimidiæ numerum DC. DCCCCXX. quoniam eſt latitudo DC. video quod æmiſtrigia eſſe poſſint vt nunc erit decem ſepties & Quæſtorio pedatura ſufficies dari poſſet. Summo itaq. numeri partem XVI. quod æmiſtrigia eſſe diximus fit CCCC. erit numerus militum tendere debebunt per æmiſtrigium vnum adiecta quintam ped. LXXX. fiunt ped. CCCCXX. vnde efficitur duæ cohortes latere retenturæ tendant ſumma. C. terias & reliquas nationes quotiens per ſtrigas diſtribuimus non plus quam tripertiti eſſe debebunt ne longe ab alterutrum vt vinam teſſera ſuo vocabulo citationis audeant. Obſeruabimus primæ ſtrigæ ſignis idem adſignari quod cohors primæ vt viæ vicinariæ percurrant. erint itaq. laterib. cohors XVI. prætendens & retendens quattuor milia & ſingulæ ſexaginta per CCCLX. reliqui quattuor milia intra viam Sagularem.

In quantum potui Domine Frater pro tyrocinio meo in brebi omnes Auctores ſum perſecutus ſed quidquid circa compoſitionem caſtrorum æſtiualium inſtituerunt in hoc libello priuſquam numero inſtituere ſub rationem omnia declaraui. Principitia in omni inceptationem metationib. ſcribende nullus Auctorum hunc diem oſtendit propter quod ſpero ſollicitudinem noſtram digne tibi placituram. Expoſuimus itaque ſua ſpeciæ & vniuerſum exercitum ſuis locis conſtituimus. Oſtendimus etiam ſi neceſſum fuerit quis numeros tam mutari debeat.

QVOD ſi alæ in retenturam poſitæ fuerint & pedites prætentura ſiue cohortes æquitate nulla neceſſitate cogentes ſine dubio metatores imperitiæ ſignum eſt. Illud plane poterit obſeruari vt ſi cohortes æquitate in eo exercitum omnino fuerint ouimus alas quingenarias laterib. Quæſtori, vt retentura æquitatum habeat. Nam quod a legione ſaſtaſet diuiſi duos numeros pertinet quod ex peritis compoſitionem difficultates oſtendet mœtodum mœtationes a me exquiſitum ad numerum 77 pertinentem intentato ingenio elaborabi vt ſi dignatus fueris iniungere nouitatem metationis ad magnitudinem tuam primos adferam quæ tibi ſpero placebit ſi primum cottidianam metationem tractabis. Nunc munitionem caſtrorum & reliq. quæ plurib. Auctorib. ſcripſerunt breuiter perferamus.

MVNITIONEM extinualium obſeruatur generib. quinq. Foſſa Ballo Agmine Agremmis. Foſſa loco ſecurioris cauſæ diſcipline cuius ſpecies eſt Faſtigata vel Punica. Faſtigata dicitur quæ a ſummam latitudinem laterib. debexis in anguſtiam ad tedolum coniuncta peruениunt. Punica dicitur quæ lateri exteriori ad perpendi-

pendiculum dirigitur contrarium deuexum ſit quod in fatigata quib. latitudo dari debeat ad minimum pedem quinq. altum pedes tres regreſſis pedib. exterius ſexaginta per latitudinē portarum. ſimiliter foſſa fiet, quod præter brebitatem Titulum cognominatum eſt. Ballum loco ſuſpectiori exſtrui debet ceſpite aut lapide ſaxo ſiue cimento ſufficit latus ped. VIII. altum ped. VI. & lorica per beſis ſimiliter ante portas vt Titulus ad foſſas ad balhum cauſæ inſtructionis Sanctam eſſe cognominatum. Ceruoli trunci ramoſſi. ad hos decurritur ſi ſoli natura nimia teneritate ceſpes fragoritur neq. lapidem mobilem niſi copioſum ballum exſtrui poteſt nec foſſa fieri vt non ripe decidant. quotiens ceruoli deſunt & eſt locus ſuſpectior armorum ordinib. caſtrorum IIII. caſtra muniunt vt per ſingulos ordines vigiliæ crebrius ponantur & æquites alterna vice caſtra circuire debent ſi in pacato ſolummodo tuende diſciplinæ cauſa vnus ordo armorum ſufficit vt vigiliæ rarius conſtituantur. Aggeribus autem ita fit ballo vt ſi locus petroſus aut arenoſus fuerit quod ſine dubio aggeri facto munitionem caſtris præbet.

ANGVLVS caſtrorum circinari oportet & quia coxas efficiunt inſtabiliuntque opus propugnationem tutant circinari debebunt exangulos cohortium quæq. efficiunt latitudines operis ped. LX. vſq. quo linea exteriores comprehenderit quæ efficiunt pars quarta ſimiliter Clauicula circinatur ex linea interiore balli iuncto mediæ portæ adaperto circino ad cardinem porte ea media præter viæ circinabis in eandem lineam quæ centro ſeruiet. Item punito manenti adicies latitudinem ad balli & iterum circinabis in eandem lineam vt intrantes ſemper detecti ſint & adbenientem in recto curſu excludant nomenque ab effectu Clauicula trahit.

NAM quod attinet ad ſollicitudinem inſtatuende mœtationis primum locum habent quæ excampum æminentiam lenti per attolluntur in qua poſitione porte Decimana æminentiſſimo loco conſtituitur vt regiones caſtris ſubiaceant orta Prætoria ſemper hoſtem ſectare debet. Secundum locum habent, quæ in plano conſtituentur. Tertium, quæ in colle. Quartum, quæ in monte. Quintum, quæ in locum neceſſarium, vnde & Neceſſaria caſtra dicuntur. Præcipuæ obſeruari debebit via quæ laterib. caſtrorum ſuperſit. Cetera quocumque latere flumen ſiue fontem habere debebit in qualicumque poſitione caſtrorum. Iniqua loca quæ a prioribus Nobiriæ appellanturomnimodo vitari debent. Ne mons caſtris immineat per quem ſuperuenire hoſtes aut proſpicere poſſit quid in caſtris

caſtris agatur. Ne ſilua celatura hoſtes adiaceat neve foſſa valles per quos obruti caſtris obculte poſſint. Ne vicini fluminis torrentis ſubita tempeſtate caſtra inunda intereant meminiſſe oportet in hoſtico aſcenſus balli duplices & frequentes facere & tormentis tribunalia exſtruere circum portas in coxis in loco tyrium maxime inſtruendum erit balli tormentis ab eo latere quo Noberca ſi vitari non potuerunt.

FINIS.

ANONYMI
DE
REBVS BELLICIS
LIBER,

ſcriptus, vt videtur,

AD THEODOSIVM AVG.

EIVSQVE FILIOS

HONORIVM ET ARCADIVM

CÆSS.

ANONYMI
DE
REBVS BELLICIS

Præfatio.

AD * * A. & * * AA.

COELESTI ſemper inſtinctu, felicis Reipublicæ veſtræ commoditas, Sacratiſſimi Principes, opportunis eſt ſuggerenda temporibus, vt diuina conſilia diuinis ſucceſſibus conualeſcant. Vnde pro ingenij facultate vnum capitulum de Largitionum vtilitate in hoc libello compoſui. Non quòd iſtud tam immenſæ vtilitati ſufficiat, ſed vt ex hoc mediocritatis meæ documento præmiſſo, in reliquis vtilitatis poſſit fides oſtendi. Proindè ne promiſſioni fides accommodata, velut fallacem in poſterum grauet, pro conſcientiâ veritatis ipſe mihi pœnam præmij loco, ſi promiſſio ſecùs ceſſerit, poſco: ne me laus proſequatur, cùm abundè ſit in hac parte indignationem pro audaciâ declinare. Sed fas erit Reipublicæ Præſulem à priuato deſiderata cognoſcere, cùm rerum vtilitas interdum eum lateat inquirentem. Ergo nonnumquam inuitandi ſunt, qui nec te quicquam ſentire fuerint approbati. Nam, vt ait optimus Orator, ad illum maior pars hominum decurrit, quem ingenio Natura donauerit. In quâ te eſt conſiderare ſemper, quid vnuſquiſque magis ſentiat quàm loquatur. Conſtat enim apud omnes, quòd nec ſumma nobilitas, nec opum affluentia, aut ſubnixæ tribunalibus poteſtates, aut eloquentia literis adquiſita, conſecuta eſt vtilitates artium, in quibus etiam armorum continetur inuentio: ſed ingenij tantummodò magnitudo, quæ virtutum omnium mater eſt, naturæ felicitate ſubnixa. Quod quidem ſine perſonarum electione videmus accidere. Nam cùm Barbaræ nationes neque facundiâ polleant, aut dignitatibus illuſtrentur, minimè tamen à rerum inuentione, naturâ opitulante, habentur alienæ. Quamobrem, clementiſſimi Principes, qui gloriam bonæ opinionis perpetuâ felicitate diligitis, qui Romano nomin debitos

bitos affectus propagatis in filios, reſpicere dignemini, quæ noſtris ſenſibus commoda prouidentia diuinitatis intulerit. Vniuerſis igitur ſeu militiam clementiæ veſtræ tractantibus, ſeu otio priuato contentis, vel terræ cultoribus, ſiue negotiatoribus mercium lucra tractantibus, pro ſeculi veſtri felicitate gaudentibus: conſequimini ex hoc opere commoda ſingulorum, quorum ſpecies diuerſis titulis opportunis quibuſque locis oratio ſubiecta teſtabitur. Referemus enim quemadmodùm remiſsâ tributorum medietate in robur proprium prouinciarum cultor habeatur. Vnde etiam ratione exactionum ceſſante contumeliâ limitum ſolitudinem erectis caſtrorum munitionibus incola ſecurus illuſtret. Quo etiam pacto auri argentique modus ſine dantium pœnâ duplicetur: Vel quo argumento extra ſolitam largitatem cumulatus honoribus miles exultet. His etiam adnectenda credidimus, quæ bellorum neceſſitatibus terrâ vel mari in adquirendis victoriis procurentur. Ex quibus, faſtigij leuandi gratia, pauca machinarum inuenta referemus. Docebimus igitur, velociſſimum Liburniæ genus decem nauibus ingenij magiſterio præualere, ita vt hæ per eam ſine auxilio cuiuſquam turbæ obruantur. In terrenis verò congreſſibus talis eſt excogitata ſolertia, vt eques ſiue aciem rupturus inuadat, ſiue fugientibus ingerat ſe, tali arte muniatur, vt ſemetipſum verberans ſine cuiuſquam magiſterio efficiat magnas hoſtium ſtrages. In fluuiorum quoque difficultatibus exquiſita eſt noui Pontis inuentio minimè ſubuectioni oneroſa. Hunc enim Pontem amnibus paludibuſque neceſſarium perpauci homines, aut quinquaginta ferè numero iumenta portabunt. Ex his igitur, quæ retulimus, iam futuris, vt arbitror, deſignatis, pace veſtrâ dixerim, manum vobis munus conceſſu Diuinitatis apporto, aſſerens prouidentia pietatis veſtræ armorum vigorem, & cunctam Rempublicam prædictis remediis ſubleuandam. Quæ quidem non ignota ſunt proximis veſtræ clementiæ, quos alia plura ſollicitant à nobis aliena. Verùm quia illos multa occupatos effugiunt, otio perſuaſus, non adeò à rerum commoditatibus peregrinus, vtilia veſtræ felicitati vndique redacta conferre geſtiui. Si quid verò liberiùs oratio mea pro rerum neceſſitate protulerit, æſtimo veniâ protegendum, cùm mihi promiſſionis implendæ gratia ſubueniendum eſt propter Philoſophiæ libertatem.

De

De inhibendâ largitate.

BELLICAM laudem & gloriam triumphorum vtilitâs ſemper *imitatur ærarij, ne profuſa largitio ſemina magis excitet prœliorum. Quæ ſi prouidentiâ Maieſtatis Imperatoriæ reprimatur, non amplius bellorum florebit improbitas, ſed collatorum potius defecta ſubſidia recreantur. Quòd ſi largitio immoderata ſeruanda profuderit, opum * delectabilitas nullo vetuſtatis more poterit iam neceſſitatibus ſubuenire. Quamobrem patrum nobis eſt pauliſper prouidentia referenda, quam in rebus egenis habuerint, vel quæ nunc in tantâ facultatum licentiâ videatur. Rectores ſuperioris vitæ non otioſis opibus, ſed condendis potiùs mœnibus lætabantur, in quorum decorem vniuerſam auri argentique materiam conferebant. Æris quoque copiam in ſimulachris propriis ad virtutis ſuæ teſtimonia figurabant. Vt verò emendi & vendendi vtilitas, & vt facultas Regiæ largitati ſuppeteret, in æris vſum excultam politiùs terram & igne ſolidatam certis quoque expreſſionibus figuratam, auro argentoque repoſito, vſui habuerunt: ſed poſteriores faſtidientes priſcæ vtilitatis inuentum, formatos è coriis orbes auro modico ſignauerunt, quibus Regum munificentia & commutationum neceſſitas intactis collatoribus vtebantur. Sequentior verò ætas æris redundante materiâ, quam publicus iam mœnium recuſabat ornatus, diuturna vt prior monumenta meditata, æs validum ipſo pondere pretioſius figurauit: cuius ſpecies pro qualitate, vt diximus, ponderis diuturnior fuit, ſed potentia Regalis pro licentiâ ſpeciem ſuam tantùm in auro argentoque ſignauit, quæ pro reuerentiâ figuræ nullis vſibus proficiens, ad honorem Regium ſacrata permanſit. Æris autem materiam, quæ iam præ copiâ, vilior erat, ad dona militaria & varia populorum commercia ſignabatur. Sed vt vera fides dicta faciliùs proſequatur, formas & ſpecies commodas atque pro temporibus diuerſas, variasque veterum prouiſiones, exprimi colorum qualitatibus properaui.

* comitatur

* defectibilitâs

Commodæ auctoritatis variæ priſcorum monetæ.

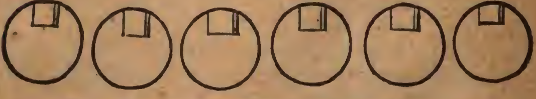
NVMMI ÆREI.

LVTEI.

DE CORIO.

Ex quibus temporibus profuſio vel auaritia cœperit.

CONSTANTINI temporibus profuſa largitio aurum pro ære, quod antea magni pretij habebatur, vilibus commerciis aſſignauit. Sed huius auaritiæ origo hinc creditur emanaſſe. Cùm enim antiquitùs aurum argentumque & lapidum pretioſorum magna vis in templis repoſita ad publicum perueniſſet, cunctorum dandi haben-

dique

dique cupiditas accendit. Et cùm æris ipſius, quod Regum, ut diximus, fuerat cultu ſignatum, enormis iam & grauis erogatio videretur, nihilominus tamen à cæcitate quâdam, ex auro, quod pretioſius habetur, profuſior erogandi diligentia fuit. Ex hac auri copia priuatæ potentium repletæ domus in perniciem pauperum clariores effectæ, tenuioribus videlicet violentiâ oppreſſis. Sed afflicta paupertas in varios ſcelerum conatus accenſa, nullam reuerentiam iuris, aut pietatis affectum præ oculis habens, vindictam ſuam malis artibus commendauit. Nam ſæpè grauiſſimis damnis affecit Imperia, populando agros, quietem latrociniis perſequendo, inflammando odia, & per gradus criminum fouit tyrannos, quos ad gloriam virtutis tuæ produxit magis quàm ſuccendit audacia. Erit igitur curæ prudentiæ tuæ, optime Imperator, repreſsâ largitate & collatori proſpicere, & in poſterum nominis tui gloriam propagare. Denique pauliſper felicium temporum reuolue memoriam, & antiquæ paupertatis famoſa regna conſidera, quæ agros colere, & abſtinere opibus norant, quâ hæc honoris laude per omne æuum frugalitas incorrupta commendet. Certè aurea nuncupamus, quæ aurum penitùs non habebant.

De fraude & correctione monetæ.

INTER damna Reipublicæ non ferenda ſolidorum figura aliquantorum fraudibus deprauata, diuerſâ populos ratione ſolicitat, & Regiæ Maieſtatis imaginem, dum per monetæ culpam refutatur, imminuit. Ementis enim eumdem ſolidum fraudulenta calliditas, & vendentis damnoſa neceſſitas, difficultatem quamdam ipſis contractibus intulerunt, ne rebus poſſit intereſſe ſimplicitas. Ergo huic quoque parti Maieſtatis veſtræ eſt, vt in omnibus, adhibenda correctio: ita vt opifices monetæ, redacti vndique in vnam inſulam congregentur, nummariis & ſolidorum vſibus profuturi, à ſocietate videlicet in perpetuum contiguæ terræ prohibiti, ne commixtionis licentia fraudibus opportuna integritatem publicæ vtilitatis obfuſcet. Illic enim ſolitudine ſuffragante integra fides monetæ præſtabitur: nec erit fraudi locus, vbi nulla eſt mercis occaſio. Verùm vt qualitas futuræ diſcuſſionis appareat, formas & magnitudinem tam æreæ quàm aureæ figurationis picturâ prænunciante ſubieci.

Felix

Felix inchoatio ſacræ diuinæque monetæ.

De iudicum prauitate.

AD hæc igitur incommoda, quæ prouincias auaritiæ artibus vexant, accedit etiam iudicum exſecranda cupiditas, collatorum vtilitatibus inimica. Nam hi deſpectâ reuerentiâ dignitatum, velut mercatores in prouincias ſe miſſos exiſtimant: eò grauiores, quòd ab his procedit iniquitas, vnde debuit ſperari medicina. & tamquam ſua rebus ſufficere non poſſit iniquitas, exactores in profligandis rebus huiuſmodi dirigit vnuſquiſque, qui diuerſis rapinarum artibus, collatorum vires exhauriant. Videlicet quaſi parùm notabiles haberentur, ſi ſoli peccarent. Quæ enim ab his occaſio fiſcalium titulorum inlibata peracta eſt? quæ conuentio ſine prædâ diſceſsit? Illis tironum comparatio, equorum vel frumenti coëmptio, expenſa quoque mœnibus profutura, ſolennia lucra ſunt, & votiua direptio. Quòd ſi prouincias caſti & integritatis cupidi moderentur, nec fraudi vſquam relinquetur locus, & Reſpublica moribus ditata firmabitur.

De

De releuando militari ſumptu.

RELATIS, vt viſum eſt, Reipublicæ incommodis, Auguſtis prouiſionibus meritò repellendis, ad enormia militum alimenta ratione non incongruâ prohibenda veniamus: quorum cauſa, totius tributariæ functionis laborat inlatio. Sed ne tantæ confuſionis molem occupatio Auguſta faſtidiat, breuius tam diuturni erroris exitum declarabo. Militaris ordo ſtipendiis aliquot peractis, vbi ad quinque vel eo amplius annonarum emolumẽta peruenerit, ne hæc diutius percipiens Rempublicam grauet, honeſtâ miſſione donatus, vacans ſibi otio gaudeat abſolutus. In cuius locum poſterior ſuccedens, totum numerum per certa temporum ſpatia expenſis grauiſſimis releuabit. Quòd ſi numeroſior miles de ſequentibus ſcholis in decedentium locum vocatur, hic quoque pari liberalitate aliò donatus abſcedat, vel ad alium ordinem, cui miles deeſt, locum ſuppleturus accedat. Quæ res non ſolùm expenſis grauidam Rempublicam recreabit, ſed etiam curas Imperatoriæ prouiſionis inminuet. Animabit etiam plures ad militiam, quos ab ea ſtipendiorum tarditas prohibebat. Huiuſmodi igitur prouiſionis vtilitas in augmentum prouincialium habet veteranos, regiis donis opulentos, & ad colendos agros adhuc præualentes agricolas. Habitabunt limites Arabum, quæ dudum defenderant loca, & laborum deſiderio potiti, erunt ex milite collatores. Verùm quia nonnumquam bellorum ruinâ, aut faſtidio caſtrenſium munerum deſerta militia, de ſummâ integritatis intercipit, tali remedio huiuſmodi damna ſupplenda ſunt: ſcilicet vt centeni aut quinquageni iuniores, extra hos qui in matriculis continentur, habeantur in promptu armis exerciti, & minori, vtpote tirones, ſtipendio ſubleuati, in locum amiſſorum, ſi res ita tulerit, ſubrogandi. His ita prouiſis, & integritas ſecura manebit exercitus, & damnis non deerunt matura & parata inprimis ſubſidia.

De bellicarum machinarum vtilitate.

INPRIMIS ſciendum eſt, quòd Imperium Romanum circumlatrantium vbique nationum perſtringat inſania, & omne latus limitum tecta naturalibus locis adpetat doloſa Barbaries. Nam plerumque memoratæ gentes aut ſiluis teguntur, aut extolluntur montibus, aut vindicantur pruinis, nonnullæ vagæ ſolitudinibus ac ſole nimio proteguntur. Sunt quæ paludibus fluminibusque defenſæ, nec inueniri facilè queunt, & tamen quietem pacis lacerant inopinatis

 incurſibus.

incurſibus. Ergo huiuſmodi nationes, quæ aut talibus ſubſidiis aut ciuitatum caſtellorumque mœnibus defenduntur, diuerſis & nouis armorum ſunt machinis proſequendæ. Verùm ne qua difficultas in excitandis armorum generibus oriatur, imaginem tormentorum nihil à vero diſtantem, coloribus adumbratam, orationi ſubieci, vt ſit facilis imitandi confectio.

Baliſta quadrirotis.

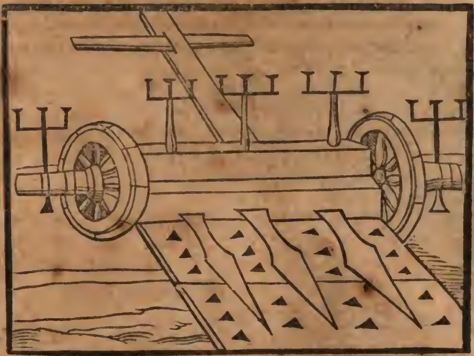
Expoſitio Baliſtæ quadrirotis.

EXEMPLVM baliſtæ, cuius fabricam ante oculos poſitam ſubtilis pictura teſtatur. ſubiecta namque rotarum quatuor facilitas, duobus ſubiunctis & armatis equis, ad vſus hanc bellicos trahit, cuius tanta eſt vtilitas pro artis induſtriâ, vt omni latere in hoſtem ſagittas inpellat, ſagittarij libertatem & manus imitata. Habet foramina per quatuor parteis, quibus pro commoditate rerum circumducta & flexa, facillimè ad omnes impetus parata conſiſtat. Quæ quidem à fronte cochleæ machina, & deponitur celerius & erigitur ſubleuata. Sed huius temo, in quamuis partem neceſſitas vocet, citâ & facili conuerſione deflexus erigitur. Sciendum eſt autem quòd hoc baliſtæ genus duorum operâ virorum, ſagittas ex ſe non vt aliæ funibus ſed radiis eiaculatur.

Ticho-

** Tichodiſrus.*

* Aliàs *Tichodriſus* & ſic infrà aliquotiès in m.ſ.

Expoſitio Tichodiſri.

TICHODISRVS (quod genus machinæ ex rei ſuæ commoditate, Græcâ appellatione, vocabuli ſumpſit exordium, eò quòd per hunc facilior in murum paretur adſcenſus) ante Baliſtæ ſemper ducendus inceſſum, quo protectior eadem Baliſta operetur. Erit ergò huius quoque compoſitio vel fabrica vtili & commodâ inuentione præparanda. Ergo hic idem Tichodiſrus non altior ſed humilior fabricatur, vt intra ſe poſſit latenter incedentium celare veſtigia. Qui duabus ſuperimpoſitis cratibus fixoriiſque confixis intra ſe tectos ab omni incurſione defendit, duabus ſanè rotis ad promouendam machinam latenter impulſus. Cuius axium * extremitate, & frons, necnon & ſuperior latitudo fuſcinis & lanceis diligenter aptatis armatur: ne aggrediendi cuiquam per vacantia defenſore loca, id id eſt ſuperiorem partem, tribuatur facultas.

* extremitates,

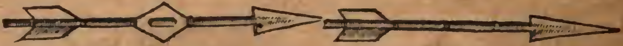
Clipeocentrus.

Expoſitio Clipeocentri.

PARMA, hoc eſt modicus clipeus, fixoriis minutis ad ſoliditatem ſui diligenter munitus, variè habetur idoneus. Interdum enim operit geſtientem, nonnumquam in fronte Tichodifri oppoſitus, vel in temone ſuſpenſus, munit inferiùs latitantes, ab incurſu comminùs venientum.

* tribulata. *Plumbata* tribolata.* *Plumbata mamillata.*

* tribulata. *Expoſitio Plumbatæ* tribolatæ.*

HOC iaculi genus quod in modum ſagittæ pennis videtur inſtructum, non Arcus neque Baliſtæ pulſu conſueuit emitti, ſed manus impetu & viribus eliſum in hoſtem comminùs vadit, quod excipienti geminâ ratione videtur adferre perniciem. Aut enim perimit infixum, aut ſine vulnere dilapſum & in terram poſitum, plantæ calcantis infigitur, eò quòd in partem quamlibet ſi fuerit conuerſum, ex latere aculeo ex ſe eminente inferat vulnus. Fit autem ex ligno in modum ſagittæ facto, cui ferrum ſubtiliter in formam venabuli aptatum infigitur, fiſtulâ eiuſdem ferri parumper extenſâ: ſuprâ quam, modico interiecto ſpatio, plumbo adhærentes aculei, velut tribuli, emergunt. In ſummâ autem parte eiuſdem iaculi affiguntur

pennæ

pennæ celeritatis cauſa, tanto videlicet ſuper eaſdem pennas relicto ſpatio, quantum digiti potuerint tenentis amplecti.

Expoſitio Plumbatæ mamillatæ.

BENE extenſâ & directâ virgâ, accipiet in extremitate ſui rotundum & in acumen deductum ferrum ſimilibus locis in tribulatâ plumbo & pennis adhærentibus, vt plumbi pondere & pennarum celeritate adiuta rotunditas teli, faciliùs clipeos aduerſarij & ſimiliter obſtantia valeat penetrare.

Currodrepanus.

Expoſitio Currodrepani.

HVIVSMODI pugnacis Vehiculi genus, quod armis præter morem videtur inſtructum, reperit Parthicæ pugnæ neceſſitas. Sed hoc ſingulis benè munitis inuecti equis duo viri, veſtitu & armis ferro diligenter muniti, citato curſu in pugnam rapiunt: cuius poſterior

ſupra Currum pars cultris in ordinem exſtantibus communitur: videlicet ne facilis à tergo cuiquam præbeatur adſcenſus. Falces verò acutiſſimæ axibus eiuſdem Currus aptantur, in lateribus ſuis anſulas habentes: quibus innexi funes, pro arbitrio duorum equitum laxati quidem explicant, repreſſi autem erigunt falces. Qualia verò huiuſmodi machinæ funera hoſtibus inmittant, vel quas turbatis ordinibus ſtrages efficiant, dicent meliùs qui vſu bella cognoſcunt.

Currodrepanus ſingularis.

Expoſitio Currodrepani ſingularis.

IN hoc Curriculo, quod ſingularis equi tractu diſcurrit, quodque vnius hominis arte regitur & virtute protegitur, eadem eſt quæ in priori Curru armorum facies, & ad repellenda tela, & ad inferenda pericula. Nec diſtat à ſuperiore quicquam machinâ, niſi quòd ſuperior Currus pro magnitudine ſui duobus equis tractus, à duobus etiam bellatoribus gubernatur.

Curro-

Currodrepanus clipeatus.

Expoſitio Currodrepani clipeati.

MACHINÆ huius admiratio habet nouitatis aliquid, eſt enim à ſuperioribus Curribus quâdam parte diſſimilis. Hîc enim poſterior Vehiculi pars verberibus ſpontaneis ad incitandos equos, & clipeis acuto ferro circumdatis, velut in propugnaculo poſitis, communitur. Et eſt priori quidem Currui hac ratione diſſimilis, quòd hîc non vt ibidem duos equos duorum etiam hominum, ſed vnius tantùm ſagacitas regit. A ſecundo verò Curru hac diuerſitate ſecernitur, quòd in illo vnus equus & pondus bellatoris ſubit, dum ipſum equitem portat, & occulto temone iugum trahente minùs amplectitur. Hic etiam licet conuertere laxatis funibus explicatas falces, & ad perniciem hoſtium longiùs ab axe porrectas. Funis verò, quo lâxato aut explicantur falces, aut repreſſo ſuper eoſdem axes eriguntur, ligatur circulo hærenti catafracto in poſterioris lateris parte exteriore, per quod veſtiti equi ad omnes telorũ muniũtur incurſus.

Thora-

Thoracomachus.

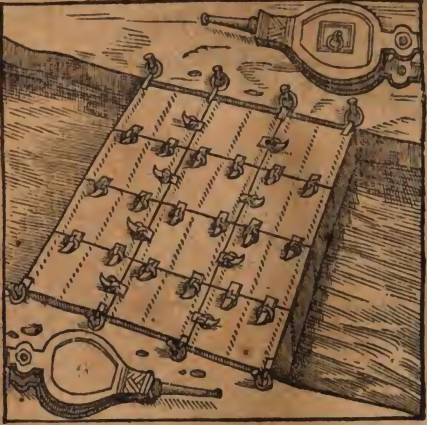

Expoſitio Thoracomachi.

INTER omnia quæ aduerſum bellicum prouida poſteritatis co-
gitauit antiquitas, Thoracomachum quoque mirâ vtilitate ad leua-
men corporis armorum ponderi & aſperitati ſubiecit. Hoc enim
veſtimenti genus, quod de coactili ad menſuram & tutelam pecto-
ris humani conficitur, de mollibus lanis timoris ſolicitudo ſolertiâ
* inducto magiſtrâ compoſuit: vt hoc * inductó primùm, lorica vel * cliuanus
* clibanus aut his ſimilia fragilitatem corporis ponderis aſperitate non læde-
rent: membra quoque veſtientis, inter armorum hiemiſque diſcri-
men, tali ſolatio adiuta labori ſufficiant. Sanè ne idem Thoraco-
machus pluuiis verberatus ingraueſcente pondere adficiat veſtien-
tem, de Libycis benè confectis pellibus ad inſtar eiuſdem Thoraco-
machi

machi faciem conueniet ſuperinducere. Hoc igitur, vt diximus, Thoracomacho *inducto, cui Græca appellatio ex tuitione corporis nomen aſſumpſit, ſoccis etiam, hoc eſt calciamentis, & ferratis ocreis inductis, ſuperpoſitâ galeâ, & ſcuto vel gladio lateri aptato, arreptis lanceis in plenum, pedeſtrem ſubiturus pugnam, miles armabitur. *indato.

Aſcogefrus. *Aſcogefurn.

Expoſitio *Aſcogefri.* *Aſcogefure.

NE interdum neceſſario itineri exercitus fluuiorum (quod plerumque euenit) occurſus impediat, remedium ad hanc rem, & compendio facile, & vſu præcipuum, reperit ingenioſa neceſſitas, quod tali ratione componitur. Vitulinis pellibus Arabicâ arte molitis. Eſt enim apud eos præcipua confectionis cura, propter aquam de puteis follibus hauriendam. His igitur, vt dictum eſt, diligenter ſutis, fiunt Vtres in magnitudinem trium & ſemis pedum: Ita vt cùm iidem Vtres ſpiritu inflati tumuerint, non extollant vterum, ſed æqualitate quâdam plenitudo ipſa Vtrium ſpatia plana perficiat. Ex quorum lateribus loris ſubter adnexis inuicem colligantur: deſuper

nn autem

autem vnâ parte circulis exſtantibus, ex alterâ immittuntur vncini. Et ita in formam Pontis adſociata partibus explicatur integritas. Sed hoc idem opus obliquo fluuio propter impetum meatus faciliùs vſque ad alteram explicabitur ripam, quod fixis in vtrâque ripâ ferreis palis & funibus validis in medio quidem ſub ipſis Vtribus propter incedentium ſuſtinendum pondus, in marginibus autem firmitatis gratia deſuper extenſis, tranſeundi per fluuium nouo quodam & peregrino itineris apparatu intra breue temporis ſpatium præbebit liberam facultatem. Admonendi præterea ſumus, quòd ſuper Vtrium compaginationem cilicia ſunt incedentium ſubſternenda veſtigiis, ne lubrica pellium confectio inſiſtendi deneget firmitatem. In vtrâque tamen ripâ erunt Manubaliſtæ diſpoſitæ, ne hoſtilis manus Pontem operantibus impedimento conſiſtat.

Liburna.

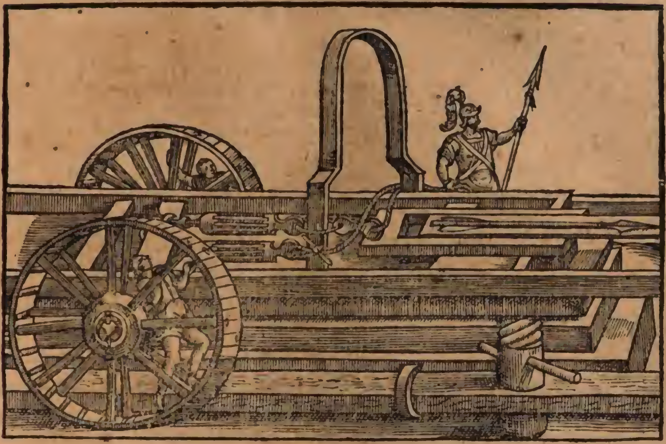

Expoſitio Liburnæ.

LIBVRNAM naualibus idoneam bellis, quam pro magnitudine ſui virorum exerceri manibus quodammodò imbecillitas humana prohi-

prohibebat, quocumque vtilitas vocet, ad facilitatem curſus ingenij ope ſubnixa animalium virtus impellit. In cuius alueo vel capacitate bini boues machinis adiuncti, adhærenteis rotas nauis lateribus voluunt: quarum ſupra ambitum vel rotunditatem exſtantes radij currentibus hiſdem rotis in modum remorum aquam conatibus elidentes miro quodam artis effectu operantur impetu parturiente diſcurſum. Hæc eadem tamen Liburna pro mole ſui proque machinis in ſemet operantibus tanto virium fremitu pugnam capeſſit, vt omnes aduerſarias Liburnas comminùs venientes facili attritu comminuat.

Baliſta fulminalis.

Expoſitio Baliſtæ fulminalis.

HVIVSMODI Baliſtæ genus murali defenſioni neceſſarium ſupra cæteras impetu & viribus præualere vſu compertum eſt. Arcu etenim ferreo ſupra canalem, quo ſagitta exprimitur, erecto, validus nerui funis ferreo vnco tractus, eamdem ſagittam magnis viribus in hoſtem dimiſſus impellit. Hunc tamen funem non manibus

neque viribus militum trahi fabricæ ipſius magnitudo permittit, ſed retrò duabus rotis viri ſinguli radiorum niſibus adnitentes funem retrorſum tendunt, pro difficultate rei viribus machinis adquiſitis. Baliſtam tamen ipſam ad dirigenda ſeu altiùs ſeu humiliùs tela cochleæ machina, pro vt vocet vtilitas, nunc erigit nunc deponit. Hoc tamen miræ virtutis argumentum tot rerum diuerſitate connexum, vnius tantùm otioſi, vt ita dicam, hominis, ad offerendam tantummodò impulſioni ſagittam, opera gubernat. Videlicet, ne, ſi hominum turba huius miniſterio inſeruiret, minueretur artis inuentio. Ex hac igitur Baliſtâ, tot & tantis ingenij artibus communitâ, expreſſum telum in tantum longiùs vadit, vt etiam Danubij famoſi *pro magnitudine fluminis latitudinem valeat penetrare. Fulminalis etiam nuncupata, appellatione ſuâ virium teſtatur effectum.

*præ.

His igitur, inuicte Imperator, machinarum quoque inuentionibus communitam potentiam inuicti duplicabis exercitus, hoſtium incurſibus nô vi ſolùm & viribus obuiando, ſed etiam artis ingenio. Maximè cùm animi ſagacitate per omnia elementa machinas repereris valituras. Nam ſiue terrâ ſint ſubeunda diſcrimina contra deſperati hoſtis audaciam, Falcatis Curribus per aperta camporum fugientium agmina perſequeris. Siue murum ſubire tentauerit occulta temeritas, experietur Baliſtæ fidem antequàm veniat. Aut ſi victricem exercitus curſum fluuiorum vſpiam meatus impediet, Pontis portatilis peculiaris ſuccurret inuentio. Quòd ſi nauali bello terras fugiens maria hoſtis obſideat, nouo celeritatis ingenio terreſtri quodammodò ritu rotis & bubus ſubacta fluctibus Liburna tranſcurrens reſtituet ſine morâ victoriam. Quis enim huius viribus reſiſtet, quæ & terreſtris vehiculi nititur firmitate, & habet de nauigij facilitate remedium? Erit præterea Fulminalis Baliſta felicium limitum cuſtos, quæ quantò minùs ad armandam ſe virorum miniſterium quærit, tantò eſt ingenij virtute præſtantior. Quicquid enim opis in eâ numeroſior manus afferre potuiſſet, id ſibi artis ingenio dotata largitur.

De bellico apparatu.

CVM bellicus apparatus prouocet certamina, ne turbâ militum confuſis ordinibus virtus compreſſa minuatur, conueniet ducum ſpatia ternis agminibus ordinare. Ita vt ſingula quæque agmina duobus tantùm virorum milibus inſtruantur: ne compreſſa populoſitas,

ſitas,in perniciem propriam auxiliis abundans, ſuis copiis opprimatur. Conueniet tamen per glaciales euntem militem plagas & Thoracomacho muniri, & reliquis ad tutelam pertinentibus rebus, prout membrorum poſcit vtilitas, armari: vt & frigoribus ſufficiat, & telis poſſit occurrere minoribus ſine clipeis aſſumptis: ne ſit, quod vſu plerumque euenit, pro armorum latitudine ſiluarum denſitas inacceſſa, & amittatur armorum enormitate refugium. Ad omnia tamen repentina ſubſidia militarem viam leuibus portatum vehiculis * Aſcogeſri comitetur auxilium: quo facilius & latior fluminum ſuperetur occurſus, & effugiendi trans fluuium, ſi res ita tulerit, facilitas offeratur. Perſarum ſanè gens, cui præter cæteras nationes & dolus cordi eſt, & corpori ſuppetit virtus, quadratis eſt agminibus & maiori bellorum apparatu ſuperanda. Vbi etiam machinarum eſt omnis, quam retulimus, induſtria proponenda, quæ & viribus reſiſtat, & dolos callidæ gentis refutet. In huiuſmodi igitur congreſſibus Tichodifrus, duorum geſtatus miniſterio virorum, protegat Baliſtam multum bellicis ſubſidiis profuturam. Sub ipſius ergò Tichodifri tegmine latentes ſcutati vſque ad viciniam pugnaturi hoſtis aduenìant, qui poſt detecti protegendi ſunt ab omni telorum nube, eiuſdem Tichodifri tabulatis, vt meminimus, acutis ferreis communitis. Cùm verò inclinatum hoſtium pondus fugæ præſidia meditetur, Falcatis Curribus exercenda victoria eſt, quibus fugientium poplites incidantur. Vbi tamen anguſtiora loca agmen nequaquam explicari permiſerint, coartatam aciem longus machinarum ſiue tormentorum ordo circumdet, ne conſtrictum latus liberior hoſtis infeſtet. Erit tamen vtilior cura, ſi duplex animalium numerus ad ſubuectionem tormentorum ducatur, vt ſit copia in dubiis rebus vel laſſitudini vel caſibus ſubuenire.

*Aſcogeſuæ.

De limitum munitionibus.

Est præterea inter commoda Reipublicæ vtilis limitum cura, ambientium vbique latus Imperij. Quorum tutelæ aſſidua meliùs caſtella proſpicient: ita vt millenis interiecta paſſibus ſtabili muro & firmiſſimis turribus erigantur. Quas quidem munitiones poſſeſſorum diſtributa ſollicitudo ſine publico ſumptu conſtituat, vigiliis in his & agrariis exercendis, vt prouinciarum quies circumdata quodam præſidij cingulo inlæſa requieſcat.

De legum vel iuris confuſione purgandâ.

DIVINA prouidentiâ, ſacratiſſime Imperator, domi foriſque Reipublicæ præſidiis compoſitis, reſtat vnum de tuâ ſerenitate remedium ad ciuilium curarum medicinam, vt confuſas legum contrariaſque ſententias improbitatis reiecto litigio, iudicio Auguſtæ dignationis inlumines. Quid enim ſic ab honeſtate conſiſtit alienum, quàm ibidem ſtudia exerceri çertandi, vbi Iuſtitiâ profitente diſcernuntur merita ſingulorum?

FINIS.

MODESTI
LIBELLVS
DE
VOCABVLIS REI MILITARIS,
AD
TACITVM
AVGVSTVM.

MODESTI LIBELLVS, DE VOCABVLIS REI MILITARIS, AD TACITVM AVGVSTVM.

RES † militaris in tres diuiditur partes, equites, pedites, claſſes. Equitum alas dicunt, eò quòd ad ſimilitudinem alarum ab vtraque parte protegant acies, quæ vexillationes vocantur à velo, quia velis, hoc eſt, * flammulis vtantur. Eſt & aliud genus equitum, qui legionarij vocantur, propterea quòd connexi ſunt legioni. Verùm ipſi pedites in duas diuiſi ſunt partes, hoc eſt, in legiones, & in auxilia. Auxilia à ſociis, vel fœderatis gentibus mittebantur. Legio autem ab eligendo appellata eſt, quod vocabulum, eorum deſiderat fidem atque diligentiam, qui milites probant. † Producendi verò tyrones ſunt ſemper ad campum, & ſecundùm matriculæ ordinem in aciem dirigendi. Ita vt primò ſimplex, & extenſa ſit acies, ne quos ſinus, ne quas habeat * curuationes, ſed æquali legitimoque ſpacio miles diſtet à milite: * & præcipiendum, vt ſubitò duplicent aciem, ita vt in ipſo impetu is, ad quem reſpondere ſolent, ordo ſeruetur. Tertiò præcipiendum, vt quadratam aciem repentè conſtituant, quo facto in * tyronium, quem cuneum vocant, acies ipſa vertenda eſt. Quæ ordinatio plurimùm prodeſſe conſueuit in bello. † Auxiliares, * cùm ducuntur ad prœlium, ex diuerſis * moribus venientes, nec diſciplinâ inter ſe, nec affectione conſentiunt: & alia inſtituta, & alius inter eos eſt vſus armorum. Neceſſe eſt autem, * tardè ad victoriam peruenire, qui diſcrepant antè, quàm dimicent. Legionibus ſemper auxilia, tanquam leuis armatura, in acie iungebantur, vt in iis prœliandi magis adminiculum eſſet, quàm principale ſubſidium. * In omnibus auctoribus inuenitur, ſingulos cõſules aduerſum hoſtes copioſiſſimos, nõ amplius, quàm binas duxiſſe legiones, additis auxiliis ſociorũ: tanta in illis erat exercitatio, tanta fiducia, * vbi cuiuis bello duæ legiones crederẽtur poſſe ſufficere. † Sciendum eſt * enim, in vnâ legione decem cohortes eſſe debere. Sed prima cohors reliquas, & numero militum, & dignitate præcedit. Nam genere atque inſti-

Quisquis hic Modeſtus, omnia ad verbũ deſcripſit ex Vegetio, cui conuincẽdo ſit iſta librorum & capitũ notatio. Lectiones autẽ ſiue Emendationes ex optimis Vegetij exemplaribus petita ſunt.

† *Vegetius lib. 2. cap. 1.*

* Flammeolis *hic olim Ioan. Baptiſta Pius legebat, & poſt eum Stewech. malè.*

† *Veget. lib. 1. cap. 26.*

* curuaturas.

* Tunc *Malim,* Et tunc

* trigonum.

† *Veg. lib. 2. cap. 2.*

* conducuntur

* *vulgati codices Vegetij,* muneribus, *ſcripti* numeris; *Modeſtus videtur legiſſe* oris

* tardiùs

† *Veg. lib. 2. cap. 4.*

* vt

† *Veg. lib. 2. cap. 6.*

* autem.

 tutione

tutione literarum viros electiſſimos quærit. Hæc enim ſuſcipit Aquilam,* quæ præcipuum ſignum in Romano eſt ſemper exercitu, & totius legionis inſigne. Imagines Imperatorum,* has enim imagines, tanquam diuina, & præſentia ſigna ſinguli venerantur. Habet pedites mille CV, equites loricatos CXXXII, & appellatur cohors milliaria. Hæc caput eſt legionis. Ab hac [enim] cùm pugnandum eſt prima acies incipit ordinari. Secunda cohors habet pedites * DLX, equites LXVI; & appellatur cohors quingentaria. Tertia cohors ſimiliter habet pedites*DLX, equites LXVI. Sed in hac cohorte tertiâ validiores*& probati milites, qui in mediâ acie conſiſtant. Cohors quarta habet pedites DLV, equites LXVI. Cohors quinta habet pedites DLV, equites LXVI. Sed quinta cohors ſtrenuos deſiderat milites: quia ſicut prima in dextro, ita quinta in ſiniſtro ponitur cornu. Hæ quinque cohortes in prima acie ordinantur. Sexta cohors habet pedites DLV, equites LXVI. In*primâ quoque*enucleati aſſcribendi ſunt iuniores: quia in ſecundâ acie poſt Aquilam & Imagines cohors ſexta conſiſtit. Cohors ſeptima habet pedites DLV, equites LXVI. Cohors octaua habet pedites DLV, equites LXVI. Sed & ipſa animoſos deſiderat viros: quia in ſecundâ acie cõſiſtit in medio. Cohors nona habet pedites DLV, equites LXVI. Cohors decima habet pedites DLV, equites LXVI. Et ipſa bonos conſueuit accipere bellatores: quia ſicut in ſecundâ acie ſexta dextrum, ita decima ſiniſtrũ poſſidet cornu. Iis decem cohortibus legio plena fundatur, quæ habet pedites VI millia * CV, equites DCCXXVI. Minor itaque numerus armatorum in vnâquâque legione eſſe * debet. Maior autem conſueuit eſſe:*& non tantùm vnam cohortem, ſed etiam alias milliarias, [ſi] fuerit iuſſa, ſuſcipere. † Tribunus maior, per epiſtolam ſacram, Imperatoris iudicio deſtinatur. Minor tribunus prouenit ex labore. Tribunus autem vocatur ex tribu, quia præeſt militibus, quos ex tribu primus Romulus legit. Ordinarij dicuntur, qui in prœlio primos ordines ducunt. Aquiliferi, qui Aquilam portant. Imaginarij, qui Imperatoris Imagines ferunt. Optiones, ab optando appellati: quòd antecedentibus ægritudine præpeditis,* hi tanquam adoptati, cum eorum vicario ſolent vniuerſa curare. Signiferi, qui ſigna portant, quos nunc draconarios vocant. Teſſerarij, qui teſſeram per contubernia militum nuntiant. Teſſera autem dicitur, præceptum ducis, quo vel ad aliquod opus, vel ad bellum mouetur exercitus. *Torquarij duplares, torquarij ſimplares: quibus torques aureus * ſolius virtutis præmium fuit: quem qui meruiſſet, præter laudem interdum

* quod
* *Aliter hæc apud Vegetiũ.*
* DLV,
* DLV,
* probari moris eſt, quia in m.a. cõſiſtit.
* ipſa
* enucleatim
* CX
* *non ex Vegetio inferendum.*
* ſi non
† *Veg. lib. 2. cap. 7.*
* *Sic libri aliquot Vegetij ſcripti, in editis vulgò:* hi tanquam adoptati eorũ, atque vicarij ſ. v. c.
* Torquati
* ſolidæ

dum

dum duplam conſequebatur annonam.† Item primus haſtatus duas *† Veg. lib 2. cap. 8.*
centurias, id eſt, CC homines ducebat in acie ſecundâ, quem nunc
* ducentarium vocant. Princeps autem primæ cohortis centuriam ** ducenariũ*
ſemis, hoc eſt, CL homines * gubernat. Sic decem centurionibus re- ** gubernabat. Sic decem cẽturiæ cohortis primæ, à quinque ordinariis regebantur. q. m. vtilitates, magnus h.*
gebatur. quibus magnæ vtilitatis [gratia] magnus honor à veteribus
eſt conſtitutus: vt ceteri milites, ex totâ legione, omni labore, ac de-
uotione contenderent ad tanta præmia peruenire. Erant etiam cen-
turiones qui ſingulas centurias curabant, qui nunc centenarij nomi-
nantur. Erant decani * decem militibus præpoſiti, qui nunc caput
contubernij vocantur. Secunda cohors habet centuriones quinque.
Similiter tertia & quarta, vſque ad decimam cohortem. In tota au- ** denis*
tem legione erant centuriones * LXVI.† Sed legati Imperatoris * ex ** LV.* *† Veg. lib. 2. cap 9.*
conſularibus ad exercitus mittebantur, quibus legiones, & auxilia
vniuerſa obtemperabant, in ordinatione pacis, vel neceſſitate bello- ** exconſulibus*
rum. in quorum locum illuſtres viros conſtat, magiſtros militum ſub-
ſtitutos; à quibus non tantùm binæ legiones; ſed etiam plures * nu- ** numeri*
mero gubernantur. Proprius autem iudex erat præfectus legionis,
habens comitiuam primi ordinis dignitatem, qui abſente legato
tanquam vicarius ipſius poteſtatem maximam retinebat: tribuni
vel centuriones, cæteriq́ue milites eius præcepta ſeruabant vigilia-
rum, ſiue * profectionis. Teſſeras ab eodem petebant. Si miles cri- ** profeſſionis. aliàs: profectionis teſſeras ab e. p.*
men aliquot admiſiſſet, auctoritate præfecti legionis, à tribuno depu-
tabatur ad pœnam. Arma omnium militum, item equi, veſtes, &
annona ad curam ipſius pertinebant. Diſciplina, ſeueritas, * exerci- ** exercitio*
tus non ſolùm peditum, ſed etiam equitum legionariorum præcepto
eius quotidiè curabatur.† Primum ſignum totius legionis eſt Aqui- *† Veg. lib. 2. cap. 13.*
la, quam Aquilifer portat. Dracones etiam per ſingulas cohortes à
Draconariis feruntur ad prœlium. Sed antiqui, qui ſciebant in acie,
commiſſo bello celeriter ordines acieſque turbari, atque confundi:
ne hoc poſſet accidere, cohortes in centurias diuiſerunt, & ſingulis
centuriis ſingula vexilla conſtituerunt: ita vt ex quâ cohorte, vel
quotâ eſſet centuriâ, in illo vexillo literis eſſet aſſcriptum: quod in-
tuentes, vel legentes milites, in * quemuis tumultum à contuberna- ** quantouis tumultu*
libus ſuis aberrare non poſſent. Centuriones inſuper, qui nunc * cen- ** centenarij*
turij vocantur, nimirum bellicoſas loricas tranſuerſis caſſidum cri-
ſtis, vt à ſuis faciliùs noſcerentur, habebant: * quique ſingulas guber- ** Legerim cuique ℞. pro C.*
nare iuſſerunt cateruas, vt nullus exiſteret error: cùm * cuncti milites
ſequerentur non ſolùm vexillum ſuum, ſed etiam centurionem, qui
ſignum habebat in galeâ. Rurſus ipſæ centuriæ in contubernia ** centeni*

diuiſæ ſunt, vt decem militibus ſub vno papilione degentibus, vnus [quaſi] præeſſet decanus, qui caput contubernij nominatur. Contubernium autem manipulus vocabatur, ab eo, quod coniunctis manibus pariter dimicabant. † Quemadmodum inter pedites centuria, vel manipulus appellatur, ita inter equites turma dicitur: & habet vna turma equites triginta duos. Huic qui præeſt, decurio nominatur. *Pedites, qui decem decadibus centuriæ præerant, ab vno centurione ſub vno vexillo gubernantur. Similiter trigintaduo equites ab vno decurione ſub vno vexillo reguntur. Præterea *centurio eligendus eſt, [qui ſit] magnis viribus, [&] procerâ ſtaturâ, qui haſtas vel miſſilia perite iaculetur, & fortiter: * Similiter eligendus eſt decurio, qui turmæ equitum præponatur, in primis habili corpore, vt loricatus, & armis circumdatus omnibus, cum ſummâ admiratione equum poſſit aſcendere, equitare fortiſſimè, conto ſcienter vti, ſagittas doctiſſimè mittere; turmales ſuos, id eſt, ſub curâ ſuâ equites poſitos erudire ad omnia, quæ equeſtris pugna depoſcit. † Nunc qualiter inſtruenda ſit acies, ſi pugna immineat, declaretur vnius legionis exemplo: quod ſi vſus exegerit, transferri poſſit ad plures. Equites locantur in cornibus. Acies peditum à primâ cohorte incipit ordinari in cornu dextro, huic cohors ſecunda coniungitur. Tertia cohors in mediâ acie collocatur, huic annectitur quarta. Quinta verò cohors ſiniſtrum ſuſcipit cornu, ſed ante ſigna, & circa ſigna, nec non etiam in primâ acie dimicantes, principes vocabantur, hoc eſt, ordinarij, ceteriq́ue principales. Hæc erat grauis armatura, * quæ habebat caſſides, cataphractas, ocreas in cruribus, ſcuta; gladios maiores, quos ſpathas vocant; & alios minores, quos ſemiſpathas nominant, plumbatas quinas poſitas in ſcutis, quas primo impetu iaciunt. Item bina miſſilia, vnum maius, ferro triangulo vnciarum nouem, haſtile pedum quinque ſemis, quod pilum vocabant, nunc ſpiculum dicitur, ad cuius iactum exercebantur præcipuè milites, quod arte, & virtute directum, & ſcutatos pedites, & loricatos equites ſæpè tranſuerberat: aliud minus, ferro vnciarum quinque, * haſtili trium pedum ſemis, quod tunc verriculum, nunc verutum dicitur. Prima acies principum, ſecunda haſtatorum armis talibus * dicetur inſtructa. † Sed in ſecunda acie dextro cornu cohors ſexta ponebatur, cui iungebatur ſeptima. Octaua cohors mediam aciem tenebat, nonâ comitante. Decima cohors in ſecundâ acie * ſemper obtinet cornu. † Inſtructionis verò lex eſt, vt in primo ordine exercitati, & veteres milites collocentur, quos anteà principes

[Marginalia: † *Veg. lib. 2. cap. 14.* — * *Aliter hæc apud Vegetiũ leguntur.* — * ſicut centurio. — * *Multa hic inſerit Veget.* — † *Veg. lib. 2. cap. 15.* — * qui habebant — * haſtile — * docetur — † *Hic multa inſeruntur apud Vegetiũ.* — * ſemper ſiniſtrum ob. — † *Veg. lib. 3. cap. 14.*]

cipes vocabant. In ſecundo ordine circumdati *cataphractis, & optimi milites cum ſpiculis, vel lanceis ordinentur, quos * prohaſtatos vocabant. Inter * ordinem à tergo vallatum ſex pedes diſtare voluerunt, vt haberent pugnantes ſpacium accedendi, atque recedendi: vehementius enim cum ſaltu, curſuque tela mittuntur. In his duobus ordinibus ætate maturi, & vſu confidentes, & muniti grauioribus armis collocantur. Hi enim ad vicem muri nec cedere, nec ſequi alium debent, ne ordines * turbentur: ſed aduerſarios * vehementes excipere, & ſtando, pugnandoque repellere, vel fugare. Tertius ordo diſponitur de * armatis velociſſimis, de ſagittariis iuuenibus, de bonis iaculatoribus, quos antea ferentarios nominabant. Quartus autem ordo *conſtituitur de ſcutatis expeditiſſimis, de ſagittariis iunioribus, de his qui alacriter ſe agunt verutis, vel martiobarbulis, quas plumbatas * nominant, qui dicebantur leuis * armaturæ. Sciendum eſt ergo * ſtantibus primis ordinibus, tertium, & quartum ordinem ad prouocandum cum miſſilibus & ſagittis primo loco ſemper exire: qui ſi hoſtes in fugam vertere poterunt, ipſi cum equitibus perſequuntur: ſi verò ab hoſtibus pulſi fuerint, redeunt ad primam, & ſecundam aciem, & inter ipſas recipiunt ſe ad loca ſua. Prima autem & ſecunda acies cùm ad [machæras, id eſt,] ſpathas & pila (vt dicitur) ventum fuerit, totum ſuſtinent bellum. In quintâ acie * ponebantur baliſtarij, funditores, [tragularij,] fuſtibulatores, qui fuſtibalis lapides iaciunt. *Fuſtibalus eſt longus pedes quatuor, cui per medium ligatur funda de corio, & vtrâque manu impulſus, propè ad inſtar onagri dirigit ſaxa. * Sextus ordo poſt omnes à firmiſſimis, & ſcutatis, & omni genere armorum munitis * bellatores tenebat, quos antiqui triarios appellabant.* Hi, vt requieti & integri acriùs inuaderent hoſtes, poſt vltimas acies ſedere conſueuerant. Sed ſi quid in primis ordinibus accidiſſet, de eorum viribus reparationis ſpes tota pendebat. † Omnes autem ſignarij, quamuis pedites ſint, loricas minores accipiebant, & galeas, ad terrorem hoſtium, vrſinis pellibus tectas. Centuriones verò habebant cataphractas, & ſcuta, & galeas ferreas, *tranſuerſis, & argentatis criſtis, vt faciliùs agnoſcerentur à ſuis. † Illud autem ſciendum eſt, & modis omnibus retinendum, quòd commiſſo bello, prima, ac ſecunda acies ſtabat immota. Triarij quoque reſidebant. Ferentarij autem * armatura leuis, & ſagittarij, & funditores, aduerſarios prouocabant, ante aciem procedentes, ſi hoſtes fugare poterant, ſequebantur: [ſed] ſi eorum virtute, * ac multitudine premebantur, reuertebantur

* cataphractis ſagittarij
* prius haſtatos
* ordinem autem, & ordinem à tergo in latum ſex
* turbent:
* venientes
* armaturis
* conſtruitur
* nominant, dimicant,
* armatura.
* ſtantibus duobus pr.
* ponebantur interdũ carrobaliſtæ, manubaliſtarij. f.
* Fuſtibalus fuſtis eſt
* *Multa inſeruit Vegetius.*
* bellatorib. tenebatur,
† *Veg. lib. 2. cap. 16.*
* ſed tranſuerſis,
† *Veg. lib. 2. cap. 17.*
* armaturæ, exculcatores, ſagittarij, funditores, hoc eſt leuis armatura, aduerſarios p.
* aut

tebantur ad ſuos, & poſt eos ſtabant. Excipiebat autem prœlium grauis armatura, * & tanquam murus (vt ita dicam) ferreus ſtabat, & non ſolùm miſſilibus, ſed etiam gladiis cominus dimicabant. Et ſi hoſtes fugaſſent, non ſequebatur grauis armatura, ne aciem ſuam, ordinationemque turbaret, * & diſperſos recurrentes hoſtes, incompoſitos * opprimeret, ſed leuis armatura cum funditoribus, ſagittariis, & equitibus fugientes ſequebatur inimicos. Hac diſpoſitione, * ac cautela, ſine periculo legio vincebat, aut ſuperata ſeruabatur incolumis: quia legionis * vis eſt, facilè nec fugere, nec ſequi. † Sed ne milites aliquando in tumultu prœlij à ſuis contubernalibus aberrarent, diuerſis cohortibus diuerſa in ſcutis ſigna pingebant. † Præterea * in aduerſo vniuſcuiuſque militis erat nomen literis aſſcriptum, addito * ex qua cohorte, quáve centuria. Ex his autem apparet legionem benè inſtitutam, quaſi * inuictiſſimam eſſe ciuitatem, quæ omnia prœlio neceſſaria ſecum vbique portaret: nec metueret repentinum hoſtium ſuperuentum, quæ etiam in mediis campis ſubitò foſsâ valloque muniretur. † Habet præterea legio tubicines, cornicines, buccinatores. Tubicines ad prœlium vocant milites, & rurſus receptui canunt. Cornicines quotiens canunt, non milites, ſed ſigna ad eorum obtemperant nutum. Ergo quotiens ad aliquod opus exituri ſunt ſoli milites, tubicines canunt: quotiens mouenda ſunt ſigna, cornicines canunt. * Claſſiarij autem appellantur buccinatores, qui cornu ducunt exercitum: hoc inſigne videtur imperij, quia claſſicum canit Imperatore præſente, vel cùm in militem capitaliter animaduertitur. Hoc enim ex Imperialibus legibus fieri neceſſe eſt. Siue ergo ad vigilias, vel * angarias faciendas, ſiue ad opus aliquod, vel ad * curſionem campi exeunt milites, tubicine vocante operantur; * rurſus tubicine admonente ceſſant. Cùm autem mouentur ſigna, aut iam mota figenda ſunt, cornicines canunt. Quod ideò in omnibus exercitiis, & * proceſſibus cuſtoditur, vt in ipsâ pugnâ faciliùs obtemperent milites; ſiue eos pugnare; ſiue ſtare; ſiue ſequi; vel redire * præcipiunt duces. Siquidem ratio manifeſta eſt, ſemper in * acie debere fieri, quod neceſſariò faciendum videtur in prœlio. † De ſingulis centuriis quaterni equites, & quaterni pedites excubitum * nocte faciunt. Et quia impoſſibile videbatur, in ſpeculis vigilantes ſingulos permanere; ideò in quatuor partes, ad * deſidem ſunt diuiſæ vigiliæ, vt non ampliùs, quàm tribus horis nocturnis * neceſſarium ſit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ committuntur, & finitis horis à cornicine reuocantur. † Conſtructâ acie peditum,

* quæ
* & ad diſperſos
* opprimerent,
* atque
* ius eſt,
† *Veg. lib. 2. cap. 18.*
† *Apud Vegetium quædam inſeruntur.*
* aduerſo ſcuto
* ex qua eſſet
* munitiſſimam
† *Veg. lib. 2. cap. 22.*
* *longè aliter hæc apud Veg.*
* agrarias
* decurſionem
* & rurſus
* proceſſionibus
* præceperint
* otio
† *Veg. lib. 3 cap. 8.*
* noctibus
* clepſydram
* neceſſe
† *Veg. lib. 3. cap. 16.*

peditum, equites ponuntur in cornibus, ita vt loricati omnes & *contecti iuncti ſint peditibus: Sagittarij autem, vel qui loricas non habent, longiùs euagentur: à fortioribus namque equitibus peditum protegenda ſunt latera, & à velocioribus, atque expeditis hoſtium cornua *ſemper fundenda, atque turbanda. Scire debet dux contra *cuneos, hoc eſt, globos hoſtium, *quot equites oporteat poni. Nam neſcio quâ occultâ ratione, imò penè diuinâ, alij contra alios dimicant meliùs: & qui fortiores vicerant, ab inferioribus ſæpe vincuntur. Quòd ſi equites impares fuerint, more veterum, velociſſimi cum ſcutis leuibus pedites, ad hoc ipſum exercitati, iiſdem miſcendi ſunt, quos expeditos *[quaſi volitantes] velites nominabant. Quo facto, quamuis fortiſſimi equites hoſtium euenerint, tamen aduerſus mixtum agmen pares eſſe non poſſunt. Vnum hoc remedium omnes duces veteres inuenerunt, vt aſſuefacerent iuuenes currentes egregiè, & inter binos equites, ſingulos ex his pedites collocarent, cum leuioribus ſcutis, gladiis, atque miſſilibus. † Elephanti in prœliis magnitudine corporum, barritus horrore, formæ ipſius nouitate, homines, equoſque conturbant. Hos contra Romanum exercitum primus in Lucaniâ rex Pyrrhus eduxit. poſtea Hannibal in Aphricâ, rex Antiochus in Oriente, Iugurtha in Numidiâ, copioſos habuerunt. aduerſus quos diuerſa excogitarunt genera armorum. Nam Centurio in Lucaniâ gladio manum, quam promuſcidem vocant, vni abſcidit: & bini cataphracti equi iungebantur ad currum, quibus inſidentes clibanarij, ſariſſas, hoc eſt, longiſſimos contos, in elephantos dirigebant.

*contati
*ſuperfundēda, *Malim* ſemper fundenda,
*quos drungos, hoc eſt
*quos
**Incluſa abſunt exemplaribus Vegetij m.ſ.*
† *Veg. lib. 3. cap. 24*

ALII contra elephantos, cataphractos milites immiſerunt, ita vt in brachiis eorum, vel in caſſidibus, vel humeris, aculei ingentes ponerentur *ex ferro, ne elephas bellatorem contra ſe venientem poſſet apprehendere. Præcipuè tamen antiqui velites aduerſus *elephantes ordinauerunt. Velites autem erant iuuenes leui armaturâ, corpore alacri, qui ex equis optimè miſſilia dirigebant: hi equis *prætercurrentibus, ad latiores lanceas, vel maiora ſpicula beluas occidebant. Sed creſcente audaciâ, poſtea collecti plures milites, pariter pila, id eſt, miſſilia in elephantos congerebant, eoſque vulneribus elidebant. Illud additum eſt, vt funditores cum fuſtibalis, & fundis, rotundis lapidibus deſtinatis, [in] illos, per quos regebantur *elephantes, cum ipſis turribus affligerent, atque mactarent. quo nihil tutius inuenitur. *poſtea venientibus belluis, quaſi irrupiſſent aciem, ſpacium milites dabant: quæ cùm in agmen medium peruenissent,

*è ferro,
*elephantos
*prætercurrentibus,
*elephanti,
*præterea

niſſent, circumfuſis vndique armatorũ globis,* à magiſtris [militum] abſque vulneribus, capiebantur* illæſi. † Sed optima ratio eſt, & ad victoriam plurimùm confert, vt lectiſſimos de peditibus, equitibusq́. cum vicariis, comitibus, tribuniſque vacantibus habeat dux poſt aciem, in ſubſidiis præparatos, alios circa cornua, alios circa medium: vt ſicubi hoſtis vehemẽter inſiſtit, ne rumpatur acies, prouolent ſubitò, & ſuppleant loca, additâque virtute, inimicorum audaciam frangant. *Huius cautelam primi Lacones inuenerunt, imitati Carthaginienſes,*Alteram poſt hæc vbique ſeruarunt: hac diſpoſitione nulla melior inuenitur. Nam directa acies hoc ſolùm agere debet,*petere, vt hoſtem repellat, aut fundat. Si cuneus ſit agendus, aut forfex, ſuperfluos habere * debebit, de quibus cuneum, * forficemq́ue faciens, ducenda ſit. Gnauiter ex abundantibus ducitur. Nam ſi de loco ſuo ordinatum militem transferre cœperis, vniuerſa turbabis. * Quòd ſi bellatorũ copia tibi non abundat, melius eſt habere aciem breuiorem, dummodò in ſubſidiis colloces plurimos. * Cùm explorator hoſtium latenter oberrat in caſtris, omnes ad*tentorium ſuum per diem redire iubeantur: ſtatim deprehenditur explorator. Cùm conſilium tuum cognoueris aduerſariis proditum, diſpoſitionem mutare te conuenit.** Rarò enim manet abſconditum, quod ad notitiam multitudinis iam peruenit. ** Fieri quid debeat tractato cum multis: quid verò facturus ſis, cum pauciſſimis, ac fideliſſimis, vel potius ipſe tecum. † Hæc Martij operis præcepta, per diuerſos auctorum libros diſperſa,*Imperator Inuicte, mediocritatem meam abbreuiare iuſſiſti, ne vel faſtidium naſceretur ex plurimis, vel plenitudo fidei deeſſet in paruis. † Neque enim degenerauit in hominibus Martius calor, nec * defectæ ſunt terræ, quæ Lacedæmones, quæ Athenienſes, quæ Marſos, quæ Samnites, quæ Pelignos, quæ ipſos progenuêre Romanos. Nónne * Epiri armis plurimum aliquando valuerunt? Nónne Macedones, ac Theſſali ſuperatis Perſis, vſque ad Indiam bellando penetrarunt? Dacos autem, &*Myſos, & Thraces*inter bellicoſos ſemper fuiſſe manifeſtum eſt, vt ipſum Martem fabulæ apud eos natum eſſe confirment. Longum eſt, ſi vniuerſarum prouinciarum vires enumerare contendam, cùm omnes in Romani Imperij ditione conſiſtant. Sed * longa ſecuritas pacis, homines partim ad delectationem otij, partim ad ciuilia traduxit officia: ita cura exercitij militaris primò negligentius agi, poſtea diſſimulari, ad poſtremum olim in obliuionem perducta, cognoſcitur.

FINIS.

Marginal notes:

* cum
* illæſæ.
† *Veg. lib. 3. cap. 17.*
* Hoc primi La.
* Romani
* ſi poteſt.
* debes.
* aut forficem facias.
Si ducenda ſit Serra, item ex abundantibus d.
* *Hic Vegetius aliquanta præmittit.*
* *Veg. lib. 3. cap. vlt.*
* tentoria ſua
* *His ſignis ** incluſa ſola à Modeſto ſunt: ſanè in Vegetio non leguntur.*
† *Veg. lib. 3. prologo.*
† *Veg. lib. 1. cap. vlt.*
* effetæ
* Epirotæ
* Mœſos
* in tantùm bellicoſos
* longa

RVFFI
LEGES MILITARES;

EX INTERPRETATIONE
IOHANNIS LEVNCLAVII
AMELBVRNI.

pp

RVFFI LEGES MILITARES.

Hunc au-ctorem nominat Electoralis Palatinæ bibliothecæ liber.

De militibus ex quacumque cauſa militiam amittentibus.

DEPORTATVS in inſulam, ſi pœnam effugiens operam dedit ipſe, vt militiæ adſcriberetur; vel deportatum ſe diſſimulans, inter milites legi ſuſtinuit: capite punitur. Ad tempus autem relegatus ſiquidem ipſe ſponte ſua militiæ nomen dederit, in inſulam deportatur: ſin re diſſimulata, ſe militiæ adſcribi paſſus fuerit, perpetuo relegatur. Si vero quis ad tempus relegatus, & fuga declinato ſupplicio, poſtquam exſilij tempus expletum fuerit, militiæ ſe dederit: ex qua cauſſa damnatus ſit exilio, quærimus; ac ſi quidem ea perpetuam irrogat infamiam, idem obſeruamus. I

II Qui cum infamia, ex quacumque cauſſa, miſſi ſunt; nullum honorem obtinere vel gerere poſſunt.

III Adulterij, vel alio crimine publico damnati, non admittuntur, ſi militare velint.

IV Si miles cum adultero vxoris ſuæ pactus fuerit, exauctoratur, & proſcribitur.

V Damnatus ſupplicio capitali, vel exilio, vel alio crimine publico, tametſi ſupplicium effugere potuerit, numquam tamen militare poteſt.

Quod milites non fiant procuratores aut conductores.

VI Milites neque procuratores, neque conductores, neque fideiuſſores ſiue mandatores alienorum negotiorum fiunt.

Quod milites mercaturæ vel curationibus vacare non debeant.

VII Milites nec agriculturæ vacent, aut mercaturæ, nec ciuilem in ſe curationem recipiant: alioqui militiam, & militaria priuilegia amittunt.

VIII Miles, vbi militat, prædium non emit; niſi paternum à fiſco.

De eo, qui peccat in principem.

IX Qui peccat in principem, gladio feritur, & proſcribitur; & memoria eius poſt mortem damnatur.

De militibus coniurationem vel factionem aduerſus præſides ſuos molientibus.

X Si qui coniurationem, aut factionem, aut ſeditionem moliri aduerſus præſidem ſuum auſi fuerint, quacumque de cauſa; capitali ſupplicio ſubiicientur, præſertim ij, qui capita & auctores coniurationis aut ſeditionis exſtiterint.

De militibus, qui præſidibus ſuis non obtemperant, ſed eis aduerſantur.

XI Si miles quincurioni ſuo non paruerit, ſed aduerſando reſtiterit; caſtigator. Similiter & quincurio, ſi decurioni ſuo non obediuerit: & decurio, ſi non paruerit ſuo centurioni. Si vero legionarius quiſpiam reſiſtere præſidi ſuo maiori, hoc eſt, comiti, vel tribuno fuerit auſus; extremo ſupplicio ſubiicitor. Omnis enim contumacia militis aduerſus ducem vel præſidem, capitale ſupplicium irrogat.

De militibus mandatum præſidis non obſeruantibus.

XII Si quis audito decurionis ſui mandato, id non obſeruauerit; caſtigator. Si vero mandata ignorans, lapſus ſit; decurio caſtigator, quod eum non præmonuerit.

De militibus, qui à præſidibus vel aliis læduntur.

XIII Si miles ab aliquo læſus fuerit, ad præſidem legionis querelam deferat. Quod ſi ab ipſo præſide iniuria fuerit adfectus, eo nomine præſidem maiorem adeat.

De milite, qui præpoſito ſuo manus intulit.

XIV. Si quis militum præpoſito ſuo manus intulerit, capite punitor.

De milite, qui præſidi ſuo reſiſtit.

XV Si miles præſidi ſuo, verberare volenti, reſtiterit; ſiquidem

virgam dumtaxat tenuit, militia pellitur; ſin eam ex induſtria fregit, aut præſidi manus intulit, capite punitur.

De militibus ſeditionem vel tumultum concitantibus.

XVI Si quis atrocem militum ſeditionem concitauerit, capite punitur. Sin autem vſque ad vociferationem dumtaxat tumultum militarem mouerit, aut ſi intra nudam querelam aduerſus aliquos excitata ſeditio fuerit: tunc gradu militiæ deiicitur. Et quum multi milites ſimul in aliquod flagitium conſpirauerint, vel, ſi legio defecerit, exauctorari ſolent.

De milite dumtaxat vſque ad vociferationem excitante tumultum militarem.

XVII Si quis vſque ad vociferationem dumtaxat tumultum militarem excitauerit, vel ſi plures in hoc conſpirauerint; acriter cæſi militia pelluntur. Sin quis atrocem militum ſeditionem accenderit, caput ei præciditur.

De pacis perturbatore.

XVIII Miles pacis perturbator, capite punitur.

XIX Seditionum auctores, & qui populum concitant, pro meriti ſui qualitate vel gladio feriuntur, vel relegantur.

XX Si quis cum militibus, aut priuatis, aut barbaris inita coniuratione, ſenatorium vel militem quemdam occiderit; læſæ maieſtatis damnator, & capitale ſupplicium ſuſtineto, facultatibus eius publicatis.

De militibus aut collatoribus ab aliquibus damno adfectis.

XXI Si quis militem vel collatorem damno adfecerit, in dupla quantitate damnum hoc paſſo reſtituet. Sin qualiſcumque præſes aut miles in hibernis, vel in tranſitu, vel in * ſedetis militem vel collatorem damno adfecerit, nec ei damnum, ceu decet, reſarciuerit; in dupla quantitate rem ipſam damnum paſſo reſtituet.

* Sedetum pro foſſato, ſiue pro caſtris.

De milite, qui commilitonem ſuum vulnerauit.

XXII Miles, qui commilitonem ſuum gladio vulnerat, caput amittit.

De milite, qui vel ſeipſum, vel commilitonem ſuum vulnerauit.

XXIII Qui lapide commilitonem vulnerauit, aut ex induſtria ſeipſum; niſi fugiens corporis dolorem aut morbum, aut mortem, hoc in ſe admiſerit, verberatus militia reiicitur.

XXIV Si miles ſeipſum vulnerauerit, vel alio quo modo mortem ſibi conſciuerit; ſi quidem corporis dolorem ſentiebat, vel morbo, vel furore adductus id fecit, adeoque præ pudore mori maluit: capitis ſupplicium ſane non patitur, ſed cum ignominia mittitur. Si vero nihil tale prætendebat, quoniam ſeipſum occidere conatus eſt, capite punitur.

De militibus tempore pugnæ fugientibus, & ordines perturbantibus.

XXV Si miles aciei ſtructæ, vel pugnæ tempore ſtationem vel * bandum ſuum reliquerit, & fugerit; aut ex loco, quo conſtitutus erat, proſilierit, & cadauer ſpoliarit; aut ad perſequendum hoſtem temere procurrerit: eum capite puniri iubemus, & omnia, quæ ab ipſo, ceu vero eſt ſimile, ſublata fuerint, auferri; & communitati legionis dari: quum aciei ordinem ipſe diſſoluerit, & hoc modo ſociis ſuis inſidias parauerit.

* Bandum Romani ſignũ bellicum *vocant.*

De militibus tempore pugnæ publicæ abſque cauſſa in fugam verſis.

XXVI Si prœlij publici vel pugnæ tempore fuga facta fuerit abſque iuſta quadam & euidenti cauſſa; iubemus, vt milites illius legionis, quæ prima fugit, & ſtatione ſua, pro parte ſua ſcilicet ceſſit, quotquot ad pugnam ordinati fuere, decimentur; & à reliquis legionibus iaculis configantur: vt qui ordinem aciei diſſoluerint, & auctores fugæ ceterorum exſtiterint. Si vero quoſdam ex ipſis in pugna, ceu credibile eſt, ſauciari contigerit: hos eiuſmodi criminis expertes eſſe iubemus.

De bando ab hoſtibus capto.

XXVII Si bandum ab hoſtibus, abſque iuſta quadam & manifeſta cauſſa, fuerit interceptum: iubemus, vt ij, quibus cuſtodia bandi credita fuit, caſtigentur; & vltimi fiant inter eos, qui ipſis ſubiiciebantur, hoc eſt, in iis ſcholis, ad quas referuntur. Si vero quoſdam

ex

ex ipſis pugnantes ſauciari contigerit, hi ab eiuſmodi pœna ſeruentur immunes.

De fuga partis aut totius aciei, quæ foſſato fit adhuc integro.

XXVIII Si foſſato adhuc integro, fuga partis, vel aciei totius acciderit, & milites in fugam acti nec ad defenſores cucurrerint, nec ad ipſum foſſatum ſeſe receperint, ſed id negligentes alium in locum abierint: iubemus, vt hoc facere audentes puniantur, veluti qui & ſociorum rationem non habuerint, & conſternationis auctores extiterint.

De milite arma ſua tempore pugnæ abiiciente.

XXIX Si miles tempore pugnæ arma ſua abiecerit, puniri eum iubemus, veluti qui & ſeipſum nudarit, & hoſtes armarit.

De milite in bello rem prohibitam faciente.

XXX Si quis in bello rem ſibi prohibitam à duce ſuo fecerit, vel ab eo ſibi mandata non impleuerit; capite punitor, etiamſi rem bene geſſerit.

De milite, qui de ſtatione ſua in pugna exceſſerit.

XXXI Qui primus in acie fugit in conſpectu militum capite punitur.

XXXII Qui de ſtatione ſua in pugna exceſſerit, aut fuſtibus cæditur, aut militiam ſuam mutat.

Si quis vallum ſibi adſignatum exceſſerit.

XXXIII Si quis vallum ſibi adſignatum exceſſerit, aut per murum * caſtra fuerit ingreſſus; pœna capitis adficitur. Si vero foſſam * caſtrorum tranſiliat, militiam amittit. * Al. caſtrē * Al. caſtrā

XXXIV Miles, qui militiam ſuam deſerit, aut flagris cæditur, aut militia ſua mouetur.

De militibus præpoſitum ſuum deſerentibus.

XXXV Si milites præpoſitum ſuum deſeruerint, vel ab hoſtibus comprehendi permiſerint; nec, quum ſeruare poſſent, protexerint; atque hinc eum mori contigerit: capite puniuntur.

De

* Aliàs, caſtrum

De militibus * *caſtra vel vrbem prodentibus, aut cuſtodiam negligentibus.*

* Al. caſtri

XXXVI Si quis, cui cuſtodia vel vrbis vel * caſtrorum credita fuerit, ea prodiderit; aut, quum ea defendere poſſet, præter voluntatem præſidis ſui, vel extra neceſſitatem ad vitæ periculum tendentem, inde receſſerit: capitis ſupplicio damnabitur.

De militibus deſtinatis ad palatij cuſtodiam.

XXXVII Deſtinatus ad cuſtodiam palatij, ſi excubias in eo faciundas deſeruerit; vltimo ſupplicio adficitur, aut ſi quid humanitatis impetret, verberatus militia reiicitur.

De militibus perſonas cuſtodientibus & per negligentiam eas amittentibus.

XXXVIII Si qui perſonas cuſtodientes, per negligentiam eas amiſerint; aut verberantur, aut pro modo delicti militiam ſuam amittere debent. Quod ſi miſeratione perſonas dimiſerint, militia reiiciuntur. Sin fraude, capite puniuntur, vel in extremum gradum militiæ ſuæ detruduntur.

De eo, qui carcerem effregit, & fugit.

XXXIX Milites, qui ex cuſtodia fugerint, ſiquidem ruptis vinculis, aut parte carceris laxata, vel alio dolo contra cuſtodes adhibito, fugam eiuſmodi pararint: capite puniuntur. Sin autem illorum negligentia, quibus cuſtodia credita fuit, euaſerint; mitius puniuntur.

XL. Militi, qui puellæ vim adtulerit, & ſtuprauerit eam, nares abſcinduntur: data puellæ tertia militis facultatum parte.

XLI Qui furantur in foſſato, ſiquidem arma ſubtraxerint, acriter verberantur, aut duriter ac magna vi flagellantur. Sin iumenta furati fuerint, manus eis abſcinduntur; quia iumenta magis neceſſaria ſunt, quam arma. Nam hæc dumtaxat ad pugnam, illa vero quouis tempore ſunt vtilia.

XLII Miles, qui quocunque loco, quamcumque ſpeciem furatur, & duplum præſtat, & militia reiicitur.

XLIII Si quis iumentum, aliamve ſpeciem, paruam aut magnam, inuenerit; eamque non manifeſtauerit, & præſidi ſuo tradiderit: tam ipſe veluti fur, quam conſcij, qui rem celauerunt, caſtigator.

XLIV Miles arma aliena ſurripiens, militiæ gradu detruditur.

De

De militibus, qui in vino & ebrietate labuntur atque peccant.

XLV Militibus, qui in vino, & ebrietate, vel ex aliâ quapiam laſciuiâ labuntur & peccant, capitis quidem pœna remittitur; ſed militiæ mutatio irrogatur.

XLVI Annonam exercitui miſſam nemo comparare poteſt. Qui comparauerit, ſi honeſtus & in dignitate conſtitutus eſt, proſcribitur; ſin humilis, capite punitur.

De præpoſitis pecuniam à prædiis extorquentibus.

XLVII Præpoſiti, & qui quocumque modo conſeruatores ſunt exercitus, ſi pecuniam à prædiis extorſerint; in duplum condemnantur.

XLVIII Maior militis defuncti filius in locum patris ſui ſuccedit, & eaſdem annonas accipit.

De milite hoſtes laceſſente, vel Chriſtianum prodente.

XLIX Qui hoſtes laceſſit, aut ciuem Romanum hoſtibus prodit, extremo ſupplicio obnoxius eſt.

De eo, qui militiam detrectauerit.

L Quiſquis militiam detrectauerit, militariter punitur. Nam graue delictum eſt, militiæ munera detrectare. Qui enim vocantur, vt militent, atque aufugiunt; tamquam propriæ libertatis proditores in ſeruitutem rediguntur.

Si quis filium ſuum belli tempore ſubtraxerit militiæ.

LI Si quis filium ſuum belli tempore ſubtraxerit militiæ, & relegatur, & parte patrimonij ſui publicata multatur. Si quis autem filium ſuum belli tempore debilitârit, vt inhabilis ad militiam inueniatur; in exſilium mittitur.

De milite, qui hoſtium metu corporis languorem ſimulat.

LII Quicumque metu hoſtium languorem corporis ſimulauerit, capite punitor.

De exploratoribus, ſi hoſtibus ſecreta Romanorum concilia nuntiauerint.

LIII Si exploratores Romani exercitus, hoſtibus ſecreta Romanorum conſilia nuntiauerint; capite puniuntur.

De militibus hinc inde vagantibus.

LIV Si quis vagari fuerit auſus vltra diem commeatûs, & militiá reiicietur, & vt paganus ciuilibus magiſtratibus tradetur.

De militibus, qui tempore belli ab aliquibus dimittuntur.

LV Si quis belli tempore militem dimittere cum commeatu fuerit auſus, triginta ſolidorum pœnam præſtet. Quo verò tempore miles in hibernis agit, duorum aut trium menſium commeatum habeat. Pacis autem tempore, pro diſtantiâ prouinciæ commeatus militi conceduntor.

Si bello imminente miles vagatus fuerit, aut à foſſato receſſerit.

LVI Si miles bellum inſtare ſciens, vagatus fuerit, vel à foſſato receſſerit, vel primus in acie fugerit in conſpectu militum, vel arma ſua perdiderit, aut vendiderit; capitis ſupplicio multatur. Sin humaniorem ſententiam obtinuerit, verberatus militiam mutat.

De militibus ad barbaros transfugientibus.

LVII Si quis inito conſilio transfugiendi ad barbaros, compræhenſus fuerit: etiam ipſe capite punitur.

LVIII Profugus tempore belli, capite punitur: tempore verò pacis, ſi eques ſit, gradum mutat; ſi pedes, militiâ reijcitur.

LIX Qui ad barbaros proficiſcitur, aut ipſis occaſione legationis venientibus, arma vel laborata, vel illaborata vendit, aut qualecumque ferrum; vltimo ſupplicio obnoxius eſt.

LX. Transfugæ, & qui conſilia noſtra hoſtibus nuntiant; comburuntur, aut furcâ ſuſpenduntur.

LXI Eos, qui ex partibus Romanis ad hoſtes aufugiunt, impunè licet vt hoſtes occidere.

LXII Si

quære post duas pag.

DOCTORVM
DE VEGETIO
TESTIMONIA.

IOHANNES SARESBERIENSIS
Policratici lib. VI. *cap.* XIX.

MILITARIA quoque præcepta & exempla ſtrenuorum iunioribus ſæpè referenda ſunt, vt his ad ſcientiam inſtituantur, illis accendantur & animentur ad virtutem. Nec tamen propoſitum meum eſt, artem hic tradere militarem, quæ quidem maxima eſt & perneceſſaria, & ſine quâ (vt verbis Plutarchi vtar) mancus quilibet intelligitur principatus. Quam ſi quis ediſcere voluerit, adeat Catonem Cenſorium, legat & illa quæ Cornelius Celſus, quæ Iulius Hyginus, quæ Vegetius Renatus, cuius eò quòd elegantiſſimè rei militaris artem tradidit, licet exempla perſtrinxerit, plura inſerui, legat, inquam, quæ iſti poſteris præſcribenda duxerunt.

PETRVS BLESENSIS
Epiſtolâ XCIV.

MILITARIS hodie diſciplina, quam Vegetius Renatus ac plerique alij docuerunt, prorſus euanuit, & ſe in quandam delinquendi libertatem & ſcurrilitatis ſpeciem deformauit.

PETRVS ANDLOVS
De Imperio Romano lib. II. *cap.* XIII.

VNDE Vegetius, qui & ipſe Romanus fuit, lib. I. De re militari: *Nullâ aliâ re*, inquit, *videmus Romanum populum*, &c.

RAPHAEL VOLATERRANVS.
Commentariorum vrbanorum lib. XX.

FL. Vegetius Renatus, Comes Conſtantinopolitanus, ſcripſit ad Valentinianum Principem libros V. Epitomen videlicet Inſtitutorum rei militaris, de Commentariis Catonis, Auguſti, Traiani, & Hadriani, Principum; ac Frontini.

PETRVS SCRIVERIVS.

Qui Doctorem noſtrum militarem *Comitem Conſtantinopolitanum* appellaret, præter Volaterranum vidi neminem. Vellem vir doctiſſimus nos docuiſſet, quinam fuerint iſti Comites Conſtantinopolitani, quos ego nullos noui. Libri manuſcripti, quos inſpexi, partim *Virum illuſtrem*, partim *Virum illuſtrem Comitem* vocant. Nondum adhuc videre mihi contigit, qui cum Volaterrano *Comitem Conſtantinopolitanum* diceret.* Beatus Rhenanus Vegetij Artem Veterinariam ſeu Mulomedicinam Conſtantinopoli ſcriptam coniicit. Sed nec hoc probat fuiſſe Comitem Conſtantinopolitanum. Magis iis membranis accedo, quæ *Virum illuſtrem Comitem* præferunt. Sic Marcellinum Illyricianum (cuius præſtantiſſimum Chronicon habemus) *Comitem Virum clariſſimum* legimus. *Comes* autem, quod nemo paulo humanior ignorat, dignitatis atque officij titulus.

* *Commentar. de Reb. German. lib.* I.

LXII Si quis conuictus fuerit ſemetipſum hoſtibus dedere voluiſſe, vltimo ſupplicio ſubficietur: nec ipſe dumtaxat, ſed & facti conſcii, qui id reticuerint.

LXIII Qui ad hoſtes aufugit, & rediit; torquetur, & vel ad beſtias datur, vel ad furcam condemnatur.

LXIV Seruus, qui ab hoſtibus capitur, & ita reuertitur, vt rupturas membrorum, quas ab eis pro republicâ paſſus eſt, oſtendat; ſtatim liber eſto. Qui verò abſque rupturâ reuertitur, ad quinquennium domino ſuo ſeruiat. Qui denique ſponte transfugerit, & reuerſus fuerit; ad totum vitæ tempus ſeruus eſto.

LXV Homo liber ab hoſtibus redemtus, & laribus ſuis reſtitutus, ſi ad præſtandum pretium, de quo conuenit, locuples eſt; liber dimittatur. Sin eſt inops, apud emtorem mercenarius ſit, donec impleta fuerint, quæ pactus erat.

FINIS.

SEXTI

IVLII FRONTINI,

VIRI CONSVLARIS,

STRATEGEMATICΩN

ſiue

DE SOLERTIBVS DVCVM FACTIS

ET DICTIS

LIBRI QVATVOR.

IOHANNES MARIA CATANÆVS
Commentario in Epiſtolas C. Plinij Cæcilij Secundi lib. IV. epiſt. VIII.

S*EXTVS Iulius Frontinus,*[a] *Vir Conſularis,* [b] *Præturam Vrbanam geſſit* [*] *Veſpaſiano iterùm ac Tito Conſulibus, ac eo eiurante Domitianus Præturam cepit. Frontinus igitur* [c] *curam Britanniæ ac molem ſuſtinens magnam quantum licebat validam & pugnacem Silurum gentem armis ſubegit, ſuper virtutem hoſtium locorúmque difficultatem eluctatus. Aquarum* [d] *Præfectus à Neruâ* [*] *creatus libellum de Aquæductibus Vrbem influentibus edidit.* [e] *Auguratum geſſit.* [f] *Seceſſu Tarracinenſi oblectabatur.* [g] *Rei militaris peritus, Traiano libros Strategematicos dicauit.* [h] *Scripſit longè plura, quæ ſimul cum aliis communi literarum iacturâ olim intercidêre. Summus Iuriſconſultus,* [i] *Secundo interdum reſpondit:* [k] *Martialem ac cæteros ſcriptores fouit:* [l] *Moriens vetuit ſibi ſepulchrum conſtrui.*

[*] Id eſt, Anno V.C. IↃCCCXXIII. Natalis Christi LXXIII.

[*] Imp. Neruâ tertium & Virginio Ruſo Coſs. A. V. IↃCCCXLVII, Christi XCVIII.

[a] Ælianus De inſtruend. Acieb. Præfat. ad Hadrianum Aug. & cap. I.

[b] Tacitus Hiſtor. lib. IV.

[c] Idem in Vitâ Agricolæ. Vide & adhibe, ſi tanti eſt, Hectorem Boëtium Hiſtor. Scot. lib. IV.

[d] Teſtis ipſe Frontinus lib. De Aquæductib. editionis noſtræ pag. 119.

[e] Plinius iunior lib. IV. epiſt. VIII. Arriano ſuo: *Gratularis mihi quòd acceperim Auguratum, &c. Mihi verò gratulatione dignum videtur, quod ſucceſſi Iulio Frontino, principi viro, &c.*

[f] Martialis lib. X. epigr. LIX. *Anxuris æquorei placidos Frontine receſſus, &c.* Anxur & Tarracina eadem ciuitas, auctore Plinio maiore in Hiſtor. Natural.

[g] Raphael Volaterranus Commentarior. vrbanor. lib. XVI. *Iulius Frontinus ad Traianum libros quatuor Strategematum ſcripſit, & de Aquis Vrbis.* Vegetius lib. I cap. VIII. & lib. II. cap. III. & ibi Godeſchalcus Stewechius.

[h] Horum non pauca à ſitu & interitu hac noſtrâ editione vindicantur.

[i] *Plinio*, Iohannes Cuſpinianus, qui omnia hæc de Frontino verbatim repetit in Commentario ad Caſſiodori Conſules, Anno V. C. IↃCCCXXIII. Quid autem vterque velit, magis ſuſpicari poſſum, quam intelligere.

[k] Hoc conſtare poteſt ex ipſius Poëtæ epigrammatib. Niſi alius fortaſſe Frontinus ſit cuius ille meminit.

[l] *Frontinus vetuit ſibi exſtrui monumentum his verbis*: IMPENSA MONVMENTI SVPERVACVA EST, MEMORIA NOSTRI DVRABIT, SI VITA MERVIMVS. *Excelſi animi eſt, cùm præclara geſſeris gloriam contemnere.* Hæc Deſiderius Eraſmus Apophthegmat. lib. VIII.

SEXTI

SEXTI IVLII FRONTINI IN TRES PRIORES STRATEGEMATICΩN LIBROS

Præfatio.

CVM ad adſtruendam rei militaris ſcientiam, vnus ex numero ſtudioſorum eius acceſſerim, eique deſtinationi, quantum cura noſtra valuit, ſatisfeciſſe viſus ſim; deberi adhuc inſtitutæ arbitror operæ, vt ſolertia ducum facta, quæ à Græcis vnâ * ϛρα-τηγηματικὰ appellatione comprehenſa ſunt, expeditis amplectar commentariis. Ita enim conſilij quoque & prouidentiæ exemplis ſuccincti duces erunt, vnde illis excogitandi gerendique ſimilia facultas nutriatur. Præterea continget, ne de euentu trepidet inuentionis ſuæ, qui probatis eam experimentis comparabit. Illud neque ignoro, neque inficior etiam, rerum geſtarum ſcriptores indagine operis ſui hanc quoque partem eſſe complexos: & ab auctoribus, exemplorum quicquid inſigne aliquo modo fuit, traditum. Sed (vt opinor) occupatis velocitate conſuli debet: longum eſt enim ſingula & ſparſa per immenſum corpus hiſtoriarum proſequi: & hi, qui notabilia excerpſerunt, ipſo velut aceruo rerum, confuderunt legentem. Noſtra ſedulitas impendet operam, vt quemadmodum res poſcet, ipſum quod exigitur, quaſi ad interrogatum exhibeatur: circumſpectis enim generibus, præparaui oportuna exemplorum veluti conſilia. Quò magis autem * diſcreta, ad rerum varietatem aptè collocarentur, in tres libros ea diducimus.

* στρατηγημάτων

* *Aliàs*, diſcretâ rerum, collocarentur varietate, aptè in tres libros, &c.

IN PRIMO ERVNT EXEMPLA, QVÆ COMPETANT PROELIO NONDVM COMMISSO.

IN SECVNDO, QVÆ AD PROELIVM ET CONFECTAM * PACATIONEM PERTINEANT.

* *Aliàs*, PACTIONEM

TERTIVS, INFERENDÆ SOLVENDÆQVE OBSIDIONIS HABEBIT ΣΤΡΑΤΗΓΗΜΑΤΑ.

quibus deinceps generibus ſuas ſpecies attribui. Huic labori nõ iniuſtè veniam paciſcar, ne me pro incurioſo reprehendat, qui præteritum aliquod à nobis repererit exemplum. Quis enim ad percenſenda omnia monumenta, quæ vtrâque linguâ tradita ſunt, ſufficiat? vnde multa tranſire mihi ipſe permiſi, quod me non ſine cauſsâ feciſſe ſcient, qui aliorum libros eadem promittentium legerint. Verùm facile erit, ſub vnâquâque ſpecie ſuggerere. Nam cùm hoc opus, ſicut cetera, vſus potiùs aliorum, quàm meæ commendationis cauſſa aggreſſus ſim, adiuuari me ab his, qui aliquid illi adſtruent, non argui, credam. Si qui erunt, quibus volumina hæc cordi ſint, meminerint, vt parent gratiam ϛϱατηγηματικῶν & ϛϱατηγημάτων, per quam poſſimus ſimilem naturam diſcernere. Nam tum omnia, quæ à duce prouidè, vtiliter, conſtanter, magnificè fiunt, ϛϱατηγηματικὰ habebuntur, ſi in ſpecie eorum ſunt ϛϱατηγήματα. Eorum propriè vis in arte ſolertiaque poſita proficit, tam vbi cauendus, quàm vbi opprimendus hoſtis ſit. Quâ in re cùm verborum quoque illuſtris exſtiterit effectus, vt factorum, ita dictorum exempla poſuimus. Et

Species eorum, quæ inſtruant ducem in his quæ ante prœlium gerenda, ſunt:

CAP. I. *De occultandis conſiliis.*
II. *De explorandis conſiliis hoſtium.*
III. *De cuſtodiendo ſtatu belli.*
IIII. *De traducendo exercitu per loca hoſtium infeſta.*
V. *De euadendo ex locis difficillimis.*
VI. *De inſidiis in itinere factis.*
VII. *Quemadmodum ea quibus deficimur videantur non deeſſe, aut vſus eorũ expleatur.*
VIII. *De diſtringendis hoſtibus.*
IX. *De ſeditione militum compeſcenda.*
X. *Quemadmodum intempeſtiua poſtulatio pugnæ inhibeatur.*
XI. *Quemadmodum incitandus ſit ad prœlium exercitus.*
XII. *De diſſoluendo metu, quo milites ex aduerſis ominibus conciderunt.*

SEXTI

IVLII FRONTINI,

VIRI CONSVLARIS,

STRATEGEMATICΩN

LIBER PRIMVS.

Capvt I.

De occultandis conſiliis.

Exemplvm I.

M. Porcius Cato, deuictas à ſe Hiſpaniæ ciuitates exiſtimabat in tempore rebellaturas, fiduciâ murorum. Scripſit itaque ſingulis, vt diruerent munimenta, minatus bellum, niſi confeſtim obtemperaſſent: epiſtolasque vniuerſis ciuitatibus eodem die reddi iuſſit. Vnaquæque vrbium ſibi ſoli credidit imperatum. Contumaces conſpiratio potuit facere, ſi omnibus idem denuntiari notum fuiſſet.

II. * Himilco dux Pœnorum, vt in Siciliam inopinatus appelleret claſſem, non pronunciauit quò proficiſceretur, ſed tabellas, in quibus ſcriptum erat, quam partem peti vellet, vniuerſis gubernatoribus dedit ſignatas; præcepitque, ne quis legeret, niſi vi tempeſtatis à curſu prætoriæ nauis abductus eſſet.

** Ita lego, non* Hamilcar *vti vulgò eſt.*

III. C. Lælius ad Syphacem profectus legatus, quoſdam ex tribunis & centurionibus, per ſpeciem ſeruitutis ac miniſterij exploratores ſecum duxit, ex quibus L. Statorium, quia ſæpiùs in eiſdem caſtris fuerat, quidam ex hoſtibus videbantur agnoſcere, occultandæ conditionis eius cauſſa, baculo, vt ſeruum, caſtigauit.

IV. Tarquinius Superbus pater principes Gabiorum interficiendos arbitratus, quia hoc nemini volebat * commiſſum, nihil nuntio reſpondit, qui ad eum * à filio erat miſſus: tamen virgâ, eminentia papauerum capita, cùm fortè in horto ambularet, decuſſit. Nuntius ſine reſponſione reuerſus, renunciauit adoleſcenti Tarquinio, quid agentem patrem vidiſſet: ille intellexit idem eſſe eminentibus faciendum.

** Ita Modius: vulgò τὸ* innoteſcere *hic inſerunt, ſed è gloſſâ.*
** Sic idem Modius; cùm ante eſſet* a conſilio

V. C. Cæſar, qui ſuſpectam habebat Ægyptiorum fidem, per ſpe-

ciem ſecuritatis, inſpectione vrbis, atque operum, ac ſimul licentioribus conuiuiis deditus, videri voluit captum ſeſe gratiâ locorum, * & ad mores Alexandrinos vitamque deficere: atque inter eam diſſimulationem præparatis ſubſidiis, occupauit Ægyptum.

** Aliàs, vt a. m. A. v. deficeret:*

VI. Ventidius Parthico bello aduerſus Pacorum regem, non ignarus Pharneum quendam, natione Cyrreſten, ex his, qui ſocij videbantur, omnia quæ apud ipſos agebantur, nuntiare Parthis; perfidiam Barbari ad vtilitates ſuas conuertit. Nam quæ maxime fieri cupiebat, ea vereri ſe ne acciderent: quæ timebat, ea vt euenirent optare ſe ſimulabat. Solicitus itaque, ne Parthi antè tranſirent Euphraten, quàm ſibi ſuperuenirent legiones, quas in Cappadociâ trans Taurum habebat, ſtudioſè cum proditore egit, vt ſolenni perfidiâ Parthis ſuaderet, per Zeugma traiicerent exercitum, quà & breuiſſimum iter eſt, & omiſſo alueo Euphrates decurrit. Namque ſi illac venirent, aſſeuerabat ſe opportunitate collium vſurum, ad eludendos ſagittarios. Omnia autem vereri, ſi ſe in patentes campos proieciſſent. Inducti hac affirmatione Barbari, inferiore itinere, per circuitum adduxerunt exercitum: dumque fuſiores ripas, & ob hoc operoſiores pontes iungunt, inſtrumentaque moliuntur, quadraginta ampliùs dies impenderunt: quo ſpacio Ventidius ad contrahendas vſus eſt copias: eiſque triduo antequam Parthus adueniret receptis, acie commiſsâ, vicit Parthos, & interfecit.

VII. Mithridates circumuallante Pompeio, fugam in proximam diem moliens, huius conſilij obſcurandi cauſſa, latiùs & vſque ad applicitas hoſti valles, pabulatus, colloquia quoque cum pluribus, auertendæ ſuſpicionis cauſſa, in poſterum conſtituit. Ignes * etiam frequentiores per tota caſtra fieri iuſſit. Secundâ deinde vigiliâ, * præter ipſa caſtra hoſtium agmen eduxit.

* autem

* per

VIII. Imperator Cæſar Domitianus Auguſtus Germanicus, cùm Germanos, qui in armis erant, vellet opprimere, nec ignoraret maiore bellum molitione endituros, ſi aduentum tanti ducis præſenſiſſent, * profectionem ſuam cenſu obtexuit Galliarum. Sub quibus inopinato bello affuſus, contuſa immanium ferocia nationum, prouinciis conſuluit.

** Aliàs, profectionis ſuæ ſenſus obtexuit Gall.*

IX. Claudius Nero, cùm cuperet Haſdrubalem, copiaſque eius antequam Hannibali fratri iungerentur occidere, idcircoque feſtinaret, ſe Liuio Salinatori collegæ ſuo, cui bellum mandatum fuerat, (parùm fidens viribus, quæ ſub ipſo erant) adiungere, neque tamen diſceſſum ſuum ab Hannibale, cui oppoſitus erat, ſentiri vellet, decem

cem millia fortiſſimorum militum delegit, præcepitque legatis, quos relinquebat, vt eædem ſtationes & vigiliæ æque agerentur, totidem ignes arderent, eademque facies caſtrorum ſeruaretur, ne quid Hannibal ſuſpicatus, auderet aduerſus paucitatem relictorum. Cùm * deinde in Vmbriâ, occultatis itineribus, collegæ ſe iunxiſſet, vetuit caſtra ampliari, ne quod ſignum aduentus ſui daret Pœno, detracturo pugnam, ſi Conſulum iunctas vires intellexiſſet. Igitur inſcium duplicatis aggreſſus copiis ſuperauit, & velociùs omni nuntio, rediit ad Hannibalem. Ita ex duobus callidiſſimis ducibus Pœnorum, eodem conſilio alterum celauit, alterum oppreſſit.

* demum

x. Themiſtocles Athenarum dux exhortans ſuos ad ſuſcitandos feſtinanter muros, quos iuſſu Lacedæmoniorum deiecerant, legatis Lacedæmone miſſis, qui interpellarent, reſpondit venturum ſe ad diluendam hanc exiſtimationem, & peruenit Lacedæmonem: ibi ſimulato morbo aliquantum temporis extraxit, & poſtquam intellexit ſuſpectam eſſe tergiuerſationem ſuam, contendit, falſum ad eos rumorem perlatum; & rogauit, vt mitterent aliquos ex principibus, quibus crederent de munitione Athenarum. Suis deinde clàm ſcripſit, vt eos, qui veniſſent, retinerent, donec refectis operibus, confiterentur Lacedæmoniis, munitas eſſe Athenas, nec aliter principes eorum redire poſſe, quàm ſi ipſe remiſſus foret: quod facilè præſtiterunt Lacedæmonij, ne vnius interitum multorum morte penſarent.

xi. L. Furius exercitu producto in locum iniquum, cùm conſtituiſſet occultare ſolicitudinem ſuam, ne reliqui trepidarent, paulatim ſe inflectens, tanquã circuitu maiore hoſtem aggreſſurus, cõuerſo agmine, ignarum rei quæ agebatur exercitũ, incolumem reduxit.

xii. Metellus Pius, in Hiſpaniâ interrogatus, quid poſterâ die facturus eſſet, Tunicam meam, ſi id eloqui poſſet, inquit, cõburerem.

xiii. M. Licinius Craſſus, percontanti, quo tempore caſtra moturus eſſet, reſpondit; * Vereris, ne tubam non exaudias?

* *Al. âs*, vereriſe ne tuba id audiat: *item* vereris ne tuba id audiat?

CAPVT II.

De explorandis conſiliis hoſtium.

EXEMPLVM I.

SCIPIO Aphricanus, captâ occaſione mittendæ ad Syphacem legationis, cum Lælio ſeruorum habitu tribunos & centuriones le-

ctiſſimos

ctiſſimos ire iuſſit, quibus curæ eſſet perſpicere regias vires: hi vt liberiùs caſtrorum poſitionem ſcrutarentur, equum de induſtria dimiſſum, tanquam fugientem perſectati, maximam partem munimentorum circuierunt: quæ cùm nuntiaſſent, incendio confectum eſt bellum.

II. Q. Fabius Maximus bello Hetruſco, cùm adhuc incognitæ forent Romanis ducibus ſagaciores explorandi viæ, fratrem Fabium Cæſonem, peritum linguæ Hetruſcæ, iuſſit Hetruſco habitu penetrare Ciminiam ſiluam, antè militi noſtro intentatam: quod is adeò prudenter atque induſtriè fecit, vt tranſgreſſus ſiluam, Vmbros Camertes, cùm animaduertiſſet non alienos nomini Romano, ad ſocietatem compulerit.

III. Carthaginienſes cùm animaduertiſſent Alexandri ita magnas opes, vt Aphricæ quoque immineret, vnum ex ciuibus virum acrem, nomine Hamilcarem Rhodinum, iuſſerunt ſimulato exilio ire ad regem, omniq́ue ſtudio in amicitiam eius peruenire: quas potitus, conſilia eius nota ciuibus ſuis faciebat.

IV. Iidem Carthaginienſes miſerunt, qui per ſpeciem legatorum longo tempore Romæ morarentur, exciperentq́ue conſilia noſtrorum.

V. M. Cato in Hiſpaniâ, quia ad hoſtium conſilia aliâ viâ peruenire non poterat, iuſſit trecentos milites ſimul impetum facere in ſtationem hoſtium, raptumq́ue vnum ex his in caſtra perferre incolumem: tortus ille, omnia ſuorum arcana confeſſus eſt.

VI. C. Marius Coſ. bello Cimbrico & Teutonico, ad excutiendam Gallorum & Ligurum fidem, literas eis miſit, quarum pars prior præcipiebat, ne interiores, quæ * præſignatæ erant, ante tempus certum aperirentur, eaſdem poſteà ante præſtitutum diem repetiit, & quia reſignatas repererat, intellexit hoſtilia agitari.

* *Aliàs ſignatæ*

Eſt etiam aliud explorandi genus, quo ipſi duces nullo extrinſecus adiutorio, per ſe prouident. Sicut

VII. Æmilius Paulus Coſ. bello Hetruſco apud oppidũ Coloniam demiſſurus exercitum in planiciem, contemplatus procul auium multitudinem citatiore volatu e ſilua conſurrexiſſe, intellexit illic aliquid inſidiarum latêre, quòd & turbatæ aues, & ſimul plures euolauerant. Præmiſſis igitur exploratoribus, comperit decem millia Boiorum, excipiendo ibi Romanorum agmini imminere: eaq́ue alio, quàm expectabatur, latere miſſis legionibus, circumfudit.

VIII. Similiter * Tiſamenes Oreſtis filius, cùm audiſſet iugum ab hoſtibus

* *Ita lego. vulgo eſt* Thyamenus.

hoſtibus natura munitum teneri, præmiſit ſciſcitaturos, quid rei foret: ac referentibus eis, non eſſe verum, quod opinaretur, ingreſſus iter, vt vidit ex ſuſpecto iugo magnam vim avium ſimul evolaſſe, neque omninò reſidere, arbitratus eſt latère illic agmen hoſtium: itaque circumducto exercitu eluſit inſidiatores.

IX. Aſdrubal frater Hannibalis * iunctum Liuij & Neronis exercitum, quanquam hoc iſti non duplicatis caſtris diſſimularent, intellexit; quòd ab itinere ſtrigoſiores notabat equos, & coloratiora hominum, vt ex via, corpora. *Ita Stewech. vulgò eſt tunc L.

CAPVT III.

De cuſtodiendo ſtatu belli.

EXEMPLVM I.

ALEXANDER Macedo, cùm haberet vehementem exercitum, ſemper eum ſtatum belli elegit, vt acie confligeret.

II. C. Cæſar bello ciuili cùm exercitum veteranum haberet, hoſtium autem tyronem eſſe ſciret, acie ſemper decertare ſtuduit.

III. Fabius Maximus aduerſus Hannibalem, ſucceſſibus prœliorum inſolentem, recedere ab ancipiti diſcrimine, & tueri tantummodo Italiam conſtituit, Cunctatoriſque nomen, & per hoc ſummi ducis meruit.

IV. Byzantij aduerſus Philippum omne prœliandi diſcrimen vitantes, omiſsâ etiam finium tutelâ, intra munitiones oppidi ſe receperunt: aſſecutique ſunt, vt Philippus obſidionalis moræ impatiens recederet.

V. Haſdrubal Giſgonis filius, ſecundo Punico bello in Hiſpaniam ductum exercitum, cùm P. Scipio inſtaret, per vrbes diuiſit: itaque factum eſt, vt Scipio, ne oppugnatione plurium oppidorum diſtringeretur, in hyberna ſuos reduceret.

VI. Themiſtocles aduentante Xerxe, quia neque prœlio pedeſtri, neque finium tutelæ, neque obſidioni credebat ſufficere Athenienſes, auctor fuit eis liberos & coniuges Trœzena, & in alias vrbes * emittendi, relictoque oppido, ſtatum belli ad nauale prœlium transferendi. * Aliàs amandandi.

VII. Idem fecit in eadem ciuitate Pericles aduerſum Lacedæmonios.

VIII. Scipio manente in Italiâ Hannibale, tranſmiſſo in Aphri-

cam exercitu, neceſſitatem Carthaginienſibus impoſuit reuocandi Hannibalem; ſicque à domeſticis finibus hoſtile tranſtulit bellum.

IX. Athenienſes cùm Deceleam caſtellum ipſorum Lacedæmonij communiſſent, & frequentiùs vexarentur, claſſem, quæ Peloponneſum infeſtaret, miſerunt: conſecutique ſunt, vt exercitus Lacedæmoniorum, qui Deceleæ erat, reuocaretur.

X. Imperator Cæſar Domitianus Auguſtus, cùm Germani more ſuo e ſaltibus & obſcuris latebris ſubinde impugnarent noſtros, tutumque regreſſum in profunda ſiluarum haberent, militibus per centum viginti millia paſſuum actis, non mutauit tantum ſtatum belli, ſed ſubiecit ditioni ſuæ hoſtes, quorum refugia nudauerat.

CAPVT IV.

De transducendo exercitu per loca hoſti infeſta.

EXEMPLVM I.

ÆMILIVS Paulus Cos. cùm in Lucanos iuxta littus anguſto itinere exercitum duceret, & Tarentini ei claſſe inſidiati, agmen eius ſcorpionibus aggreſſi eſſent, *captiuis latera cantium prætexuit, quorum reſpectu hoſtes inhibuere tela.

* *Aliàs*, captiuos lateri c. p.

II. Ageſilaus Lacedæmonius, cum prædâ onuſtus ex Phrygiâ rediret, inſequerenturque hoſtes, & ad locorum opportunitatem laceſſerent agmen eius, ordinem captiuorum ab vtroque latere exercitus ſui applicuit: quibus dum parcitur ab hoſte, ſpacium tranſeundi habuerunt Lacedæmonij.

III. Idem tenentibus anguſtias Thebanis, per quas tranſire habebat, flexit iter, quaſi Thebas contenderet: exterritis Thebanis digreſſiſque ad tutanda mœnia, repetitum iter, quod deſtinauerat, emenſus eſt, nullo obſiſtente.

IV. Nicoſtratus dux Ætolorum aduerſus Epirotas, cùm ei aditus in fines eorum anguſti fierent, per alterum locum irrupturum ſe oſtendens, omni illa ad prohibendum occurrente Epirotarum multitudine, reliquit ſuos paucos, qui ſpeciem remanentis exercitus præberent, & ipſe cum cetera manu, * quà non exſpectabatur aditus, intrauit.

* *Stewech.* quà nõ ſperabatur aditus, intrauit. *idem aliàs* vò aditus *delet. Libri quidã*, quà non exſpectabatur, aditum intrauit.

V. Autophradates Perſes, cùm in Piſidiam exercitum duceret, & anguſtias quaſdam Piſidæ occuparent, ſimulatâ vexatione traiciendi, inſtituit reducere: quod cùm Piſidæ credidiſſent, ille noctu validiſſimam

diſſimam manum ad eundem locum occupandum præmiſit; ac poſtero die totum traiecit exercitum.

VI. Philippus Macedonum rex, Græciam petens, cùm Thermopylas occupatas audiret, & ad eum legati Ætolorum veniſſent acturi de pace, retentis eis, ipſe magnis itineribus ad anguſtias pertendit, ſecuriſque cuſtodibus, & legatorum reditus expectantibus, inopinatus Thermopylas traiecit.

VII. Iphicrates dux Athenienſium, aduerſus Anaxibium Lacedæmonium in Helleſponto circa Abydon, cum tranſducendum exercitum haberet per loca, quæ ſtationibus hoſtium tenebantur, alterum autem latus eius tranſitus abſciſſi montes premerent, alterum mare ablueret, aliquandiu moratus, cùm incidiſſet frigidior ſolito dies, & ob hoc nemini ſuſpectus, delegit firmiſſimos quoſque: quibus oleo ac mero calefactis, præcepit vt ipſam oram maris legerent, abruptiora tranarent: atque ita cuſtodes anguſtiarum inopinatus oppreſſit à tergo.

VIII. Cn. Pompeius cùm flumen tranſire propter oppoſitum exercitum hoſtium non poſſet, aſſidue producere & reducere in caſtra inſtituit: deinde in eandem perſuaſionem hoſte perducto, ne vllam viam ad progreſſum Romanorum teneret, repente impetu facto tranſitum rapuit.

IX. Alexander Macedo, prohibente rege Indorum Poro traiici exercitum per flumen Hydaſpem, aduerſus aquam aſſidue procurrere iuſſit ſuos: & vbi eo more exercitationis* aſſecutus eſt, vt Poro aduerſa ripa caueretur, per ſuperiorem partem ſubitò tranſmiſit exercitum. Idemque Indi fluminis traiectu prohibitus ab hoſte, diuerſis locis in flumine equites inſtituit immittere, & tranſitum minari: cumque expectatione barbaros teneret intentos, inſulam paulò remotiorem, primum exiguo, deinde maiore præſidio occupauit, atque indè in vlteriorem ripam tranſmiſit. Ad quam manum opprimendam, cùm vniuerſi ſe hoſtes effudiſſent, ipſe libero vado tranſgreſſus, omnes copias coniunxit.

*Ita Modius. aliàs ineptiſſimè, aſſuetus eſt (quia Porus a. r. caueretur,)

X. Xenophon, vlteriorem ripam Armeniis tenentibus, duos iuſſit quæri aditus: & cùm à citeriore repulſus eſſet, tranſiit ad ſuperiorem. Inde quoque prohibitus hoſtium occurſu, repetiit vadum inferius, iuſſâ ibidem militum parte ſubſiſtere; ex quâ cùm Armenij ad inferioris vadi tutelam rediſſent, per ſuperius tranſgrederetur. Armenij credentes decurſuros omnes, decepti ſunt à remanentibus.

Hi cùm reſiſtente nullo vadum ſuperaſſent, tranſeuntium ſuorum fuêre propugnatores.

XI. P. Claudius Coſ. primo bello Punico, cùm à Rhegio Meſſanam traiicere militem nequiret, cuſtodientibus fretum Pœnis, ſparſit rumorem, quaſi bellum iniuſſu populi inceptum gerere non poſſet, claſſemque Italiam verſus ſe agere ſimulauit: digreſſis deinde Pœnis, qui profectioni eius habuerant fidem, circumactas naues appulit Siciliæ.

XII. Lacedæmoniorum duces, cùm Syracuſas nauigare deſtinaſſent, & Pœnorum diſpoſitam penitus claſſem timerent, decem Punicas naues, quas captiuas habebant, veluti victrices, primas iuſſerunt agi, à latere iunctis ac puppe religatis aliis: quâ ſpecie deceptis Pœnis tranſierunt.

XIII. Philippus, cùm anguſtias maris, quæ Cyaneæ appellantur, tranſnauigare propter Athenienſium claſſem, quæ opportunitatem loci cuſtodiebat, non poſſet, ſcripſit Antipatro Thraciam rebellare, præſidiis, quæ ibi reliquerat, interceptis, vt ſequeretur omiſſis omnibus: quæ epiſtolæ vt interciperentur ab hoſte, curauit. Athenienſes arcana Macedonum excepiſſe viſi, claſſem abduxerunt. Philippus nullo prohibente anguſtias freti liberauit. Idem quia Cherroneſum, quæ iuris Athenienſium erat, occupare prohiberetur, tenentibus tranſitum non Byzantiorum tantùm, ſed Rhodiorum quoque, & Chiorum nauibus, conciliauit animos eorum reddendo naues, quas ceperat, quaſi ſequeſtres futuros ordinandæ pacis inter ſe atque Byzantios, qui cauſſa belli erant: tractaque per magnum tempus poſtulatione, cùm de induſtriâ ſubinde aliquid in conditionibus retexeret, claſſem per id tempus præparauit: eaque in anguſtias freti imparato hoſte ſubitò euaſit.

XIV. Chabrias Athenienſis, cùm adire portum Samiorum, obſtante nauali hoſtium præſidio, non poſſet, paucas è ſuis nauibus præter portum miſſas, iuſſit tranſire, arbitratus, qui in ſtatione erant, perſecuturos: hiſque per hoc conſilium euocatis, nullo obſtante portum cum reliquâ adeptus eſt claſſe.

CAPVT V.

De euadendo ex locis difficillimis.

EXEMPLVM I.

Q. SERTORIVS, in Hiſpaniâ, cùm à tergo inſtante hoſte flumen traiicere haberet, vallum in ripâ eius in modum cauæ

Lunæ duxit, & oneratum materiis incendit, atque ita,* excluſis hoſtibus, fluuium libere tranſgreſſus eſt. * cluſis M.ſ.

II. Similiter Pelopidas Thebanus, bello Theſſalico, tranſitum quæſiuit: namque caſtris ampliorem locum ſupra ripam complexus, vallum ceruulis, & alio materiæ genere constructum incendit: dúmque ignibus ſubmouerentur hoſtes, ipſe fluuium ſuperauit.

III. Q. Lutatius Catulus, cùm à Cimbris pulſus vnam ſpem ſalutis haberet, ſi flumen * liberaſſet, cuius ripam hoſtes tenebant: in proximo monte copias oſtendit, tanquam ibi caſtra poſiturus: ac præcepit ſuis, ne ſarcinas ſoluerent, aut onera deponerent, ne quis ab ordinibus, aut ſignis diſcederet: & quo magis perſuaſionem hoſtium confirmaret, pauca tabernacula in conſpectu erigi iuſſit, ignéſque fieri, & quoſdam vallum ſtruere, quoſdam in lignationem, vt conſpicerentur exire: quod Cimbri verè agi exiſtimantes, & ipſi caſtris delegerunt locum: diſperſique in proximos agros ad comparanda ea, quæ neceſſaria ſunt manſuris, occaſionem dederunt Catulo non ſolùm flumen traiiciendi, ſed etiam caſtra eorũ infeſtandi. * Stewech. ſuperaſſet,

IV. Crœſus, cùm Halym vado tranſire non poſſet, neque nauium aut pontis faciendi copiam haberet, foſsâ ſuperiori parte poſt caſtra deductâ, alueum fluminis à tergo exercitus ſui reddidit.

V. Cn. Pompeius Brundiſij, cùm excedere Italiâ & transferre bellum propoſuiſſet, inſtante à tergo Cæſare, conſcenſurus claſſem, quaſdam obſtruxit vias, alias parietibus interſepſit, alias intercidit foſſis, eaſque ſudibus erectis præcluſas operuit cratibus, humo aggeſtâ; quoſdam aditus, qui ad portum ferebant, trabibus tranſmiſſis & in denſum ordinem ſtructis, ingenti mole tutatus. Quibus perpetratis, ad ſpeciem retinendæ vrbis raros pro mœnibus ſagittarios reliquit, ceteras copias ſine tumultu ad naues reduxit: nauigantem eum mox ſagittarij quoque per itinera nota digreſſi, paruis nauigiis conſecuti ſunt.

VI. * C. Duillius Coſ. in portu Syracuſano, quem temerè intrauerat, obiectâ ad ingreſſum catenâ clauſus, vniuerſos in puppim retulit milites, atque ita reſupina nauigia magnâ remigantium vi concitauit: leuatæ proræ ſuper catenam proceſſerunt; quâ parte ſuperatâ, tranſgreſſi rurſus * milites proras preſſerunt, in quas verſum pondus decurſum ſuper catenam dedit nauibus. *Ita lego, non Cn. Duillius, vti vulgo eſt. * Aliàs milites in proras ceſſerant,

VII. Lyſander Lacedæmonius, cùm in portu Athenienſium cum totâ claſſe obſideretur, obrutus hoſtium nauibus, ab eâ parte quâ faucibus anguſtiſſimis influit mare, milites ſuos clam in littus egredi

 iuſſit,

* Monychiũ ſiue Munychium Modius.

iuſſit, & ſubiectis rotis ad proximum naues portum * Monœcium traiecit.

VIII. Herculeius legatus Sertorij, cùm in Hiſpaniâ inter duos montes abruptos longum & anguſtum iter ingreſſus, paucas duceret cohortes, comperiſſetque ingentem manum hoſtium aduenire, foſſam tranſuerſam inter montes * preſſit, vallumque materiâ exſtructum incendit, atque ita intercluſo hoſte euaſit.

* percuſſit, Stewech.

IX. C. Cæſar, bello ciuili, cum aduerſus Afranium copias educeret, & recipiendi ſe ſine periculo facultatem non haberet, ſicut conſtiterat, primâ & ſecundâ acie furtim a tergo ad opus applicatâ, quindecim pedum foſſam fecit, intra quam ſub occaſum Solis armati ſe milites eius receperunt.

X. Pericles Athenienſis, à Peloponenſibus in eum locum compulſus, qui vndique abruptis cinctus, duos tantùm exitus habebat, ab alterâ parte foſſam ingentis latitudinis duxit, velut hoſtis excludendi cauſſa: ab alterâ militem agere cœpit, tanquam per eum erupturus. Ij qui obſidebant, cùm per foſſam, quam ipſe fecerat, exercitum Periclis non crederent euaſurum, vniuerſi à * limite obſtiterunt. Pericles pontibus, quos præparauerat, foſſæ iniectis, ſuos, qua non reſiſtebatur, emiſit.

* Ita St. vulgò milite

XI. Lyſimachus, ex his vnus in quos opes Alexandri tranſierunt, cùm editum collem caſtris deſtinaſſet, imprudentiâ autem ſuorum in inferiorem deductus, vereretur ex ſuperiore hoſtium incurſum, triplices foſſas intra vallum obiecit: deinde * ſimilibus foſſis circa omnia tentoria ductis, tota caſtra confodit: & intercepto hoſtium aditu, ſimul humo quoque, & in frondibus, quas foſſis superiecerat, facto impetu in ſuperiora euaſit.

* Aliàs, ſublimibus f. c. o. t. d. t. c. confudit:

XII. Cn. Fonteius Craſſus, in Hiſpaniâ, cum tribus millibus hominum prædatum profectus, locoque iniquo circumuentus ab Haſdrubale, ad primos tantùm ordines relato conſilio, incipiente nocte, quo tempore minime exſpectabatur, per ſtationes hoſtium prorupit.

XIII. L. Furius, exercitu perducto in locum iniquum, cum conſtituiſſet occultare ſolicitudinem ſuam; ne reliqui trepidarent, paulatim inflexit iter, tanquam circuitu maiore hoſtem aggreſſurus; conuerſoque agmine ignarum rei, quæ agebatur, exercitum incolumem reduxit.

XIV. P. Decius Tr. bello Samnitico, Cornelio Coſſo Coſ. iniquis locis deprehenſo ab hoſtibus, ſuaſit vt ad * occupandum collem, qui erat in propinquo, modicam manum mitteret, ſeque ducem iis, qui

* Aliàs, occupatum

qui mittebantur, obtulit: auocatus in diuerſa hoſtis dimiſit Conſulem: Decium autem cinxit, obſeditque. * Illas quoque anguſtias, noctu eruptione facta, cùm *eluctatus eſſet, Decius incolumis cum militibus Conſuli acceſſit.

*Ita Modius, cùm ita eſſet Ille per anguſtias noctu, &c.

* Aliàs, fruſtratus

xv. Idem fecit ſub Attilio Calatino Cos. is cuius variè traditur nomen. Alij Laberium, nonnulli Q. Cæditium, plurimi Calpurnium Flammam vocitatum ſcripſerunt. Hic cùm dimiſſum exercitum in eam vallem videret, cuius latera omnia ſuperiora hoſtis inſederat, depopoſcit, & accepit à Conſule trecentos milites; quos adhortatus, vt virtute ſuâ exercitum ſeruarent, in mediam vallem decurrit: & ad opprimendos eos vndique deſcendit hoſtis, longoque & aſpero prœlio * retentus, occaſionem Conſuli ad extrahendum exercitum dedit.

* Aliàs petendos,

xvi. L. Minutius Cos. in Liguriâ, dimiſſo in anguſtias exercitu, cùm iam omnibus obuerſaretur Caudinæ cladis exemplum, Numidas auxiliares, tam propter ipſorum quàm propter equorum deformitatem deſpiciendos, iuſſit adequitare faucibus quæ tenebantur. Primò intenti hoſtes ne laceſſerentur, ſtationem obiecerunt: * dein de induſtriâ Numidæ ad augendum ſui contemtum, labi equis, & per ludibrium ſpectaculo eſſe affectauerunt, ad nouitatem rei laxatis ordinibus, barbari in ſpectaculum vſque reſôluti ſunt. Quod vbi animaduerterunt Numidæ paulatim ſuccedentes, additis calcaribus per intermiſſas hoſtium ſtationes eruperunt: qui deinde cùm proximos irruerent agros, neceſſe Liguribus fuit auocari ad defendenda ſua, incluſoſque Romanos emittere.

* Ita Stewec. vulgo de induſtria

xvii. L. Sylla, bello ſociali, apud Eſerniam inter anguſtias deprehenſus, * ad exercitum hoſtium, cui Duillius præerat, colloquio petito, de conditionibus pacis agitabat ſine effectu: hoſtem tamen propter inducias negligentiâ reſolutum animaduertens, nocte profectus, relicto buccinatore, qui vigilias ad fidem remanentium diuideret, &, quartâ vigiliâ commiſsâ, eum ſequeretur, incolumes ſuos cum omnibus impedimentis tormentiſque in tuta perduxit.

* Modius, ab exercitu

xviii. Idem aduerſus Archelaum præfectum Mithridatis in Cappadociâ, iniquitate locorum & multitudine hoſtium preſſus, fecit pacis mentionem: interpoſitoque tempore etiam induciarum; & per hæc auocatâ intentione, aduerſarium euaſit.

xix. Haſdrubal frater Hannibalis, cùm ſaltum euadere non poſſet, faucibus eius obſeſſis, egit cum Claudio Nerone, recepitque dimiſſum ſe Hiſpaniâ exceſſurum; cauillatus deinde conditionibus

dies aliquot extraxit; quibus omnibus non omiſit per anguſtos tramites, & ob id neglectos, dimittere per partes exercitum: ipſe deinde cum reliquis expeditis facilè effugit.

XX. Spartacus foſſam, quâ erat à M. Craſſo circumdatus, cæſis captiuorum pecorumque corporibus noctu repleuit, & ſupergreſſus eſt.

XXI. Idem cùm in Veſuuio obſeſſus, eâ parte quâ mons aſperrimus erat, ideoque incuſtoditus, ex vimine ſilueſtri cathenas conſeruit, quibus demiſſus non ſolùm euaſit, verùm etiam ex alio latere * Clodium ita terruit, vt aliquot cohortes, gladiatoribus quatuor & ſeptuaginta ceſſerint.

* Ita Modius. vulgò gladio

XXII. Idem cùm à L. Varino Procoſ. præcluſus eſſet, palis per modica interualla fixis ante portam, erecta cadauera, adornata veſte atque armis, alligauit, vt procul intuentibus ſtationis ſpecies eſſet, ignibus per tota caſtra factis; imagine vanâ deluſo hoſte, copias ſilentio noctis eduxit.

XXIII. Braſidas dux Lacedæmoniorum, circa Amphipolim ab Athenienſium multitudine numero impar deprehenſus, claudendum ſe præſtitit, vt per longum coronæ ambitum extenuaret hoſtilem frequentiam, quaque rariſſimi obſtabant, erupit.

XXIV. Iphicrates in Thraciâ cùm depreſſo loco caſtra poſuiſſet, exploraſſet autem ab hoſte proximum teneri collem, ex quo vnus ad opprimendum * ipſos deſcenſus erat, nocte paucis intra caſtra relictis, imperauit, vt multos ignes facerent, eductoque exercitu & diſpoſito circa latera prædictæ viæ, paſſus eſt tranſire barbaros: locorumque iniquitate, in quâ ipſe fuerat, in illos conuerſâ, parte exercitus terga eorum cecîdit, parte caſtra fecit.

* ipſum Ste.

XXV. Darius, vt falleret Scythas diſceſſu, canes atque aſinos in caſtris reliquit: quos cùm latrantes rudenteſque hoſtis audiret, remanere Darium credidit.

XXVI. Eundem errorem obiecturi noſtris Ligures, per diuerſa loca bubalos laqueis ad arbores alligauerunt, qui * deducti frequentiori mugitu ſpeciem remanentium præbebant hoſtium.

* edito Ste.

XXVII. Hanno ab hoſtibus clauſus, locum irruptioni maximè aptum, aggeſtis leuibus materiis incendit, tum hoſte ad ceteros exitus cuſtodiendos auocato, milites per ipſam flammam eduxit: admonito ora ſcutis, crura veſte contegere.

XXVIII. Hannibal, vt iniquitatem locorum, & inopiam inſtante Fabio Maximo effugeret, noctu boues, quibus ad cornua faſciculos alligaue-

alligauerat ſarmentorum, ſubiecto igne, dimiſit; cumque ipſo motu adoleſcente flammâ turbaretur pecus, magnâ diſcurſatione montes, in quos actum erat, colluſtrauit: Romani qui ad ſpeculandum concurrerant, primò prodigium opinati ſunt; deinde cùm * certa Fabio renunciaſſent, ille de inſidiarum metu ſuos caſtris continuit; barbari obſiſtente nullo profecti ſunt.

* *Aliàs cuncta*

CAPVT VI.

De inſidiis in itinere factis.

EXEMPLVM I.

FVLVIVS Nobilior, cùm ex Samnio in Lucanos exercitum * duceret, & cognouiſſet à perfugis, hoſtes nouiſſimum agmen eius aggreſſuros, fortiſſimam legionem primò ire, vltimò ſequi iuſſit impedimenta: ita factum pro occaſione amplexi hoſtes, diripere ſarcinas cœperunt. Fuluius legionis, de quâ ſuprà dictum eſt, quinque cohortes in dextram partem viæ direxit, quinque ad ſiniſtram: atque ita prædationi intentos hoſtes, explicato per vtraque latera milite, clauſit, cecíditque.

* *educeret, M.ſ.*

II. Idem hoſtibus tergum eius in itinere prementibus, dum flumine interueniente, non ita magno vt tranſitum prohiberet, moraretur tamen rapiditate, alteram legionem in occulto citra flumen collocauit, vt hoſtes paucitate contemtâ audaciùs ſequerentur: quod vbi factum eſt, legio, quæ ad hoc diſpoſita erat, ex inſidiis hoſtem aggreſſa vaſtauit.

III. Iphicrates in Thraciam cùm propter conditionem locorum, longum agmen * deduceret, & nunciatum ei eſſet, hoſtes ſummum id aggreſſuros, cohortes in vtraque latera ſecedere, & conſiſtere iuſſit, ceteros * ſuffugere & iter maturare. Tranſeunte autem toto agmine, lectiſſimos quoſque retinuit: & ita paſſim circa prædam occupatos hoſtes, iam etiam fatigatos, ipſe requietis & ordinatis ſuis aggreſſus fudit, exuitque prædâ.

* *Malim* educeret, *ſic ſ̃ M.ſ. Stewec. placet* duceret,

* *Ita Modius: cùm alij aut* fugere *aut* ſufferre *legant.*

IV. Boij in ſiluâ Litanâ, quâ tranſiturus erat noſter exercitus, ſuccíderant arbores, ita vt ex parte exiguâ ſuſtentatæ ſtarent, donec impellerentur: * delituerant deinde ad extremas ipſi, vbi, ingreſſo ſiluam hoſte, proximas vlteriores impulerunt: eo modo propagatâ pariter ſupra Romanos ruinâ, magnam manum eliſerunt.

* delituerant d.a.e. ipſi Boij: ingreſſo ſ. hoſte, proximis u. impulerunt: *St. quem vide.*

CAPVT VII.

Quemadmodum ea, quibus deficimur, videantur non deeſſe, aut vſus eorum expleatur.

EXEMPLVM I.

L. CÆCILIVS Metellus, quia vſu nauium, quibus elephantos tranſportaret, deficiebatur, iunxit dolia, conſtrauitque tabulamentis, ac ſuper ea poſitos, per Siculum fretum tranſmiſit.

II. Hannibal, cùm ad præalti fluminis tranſitum elephantos non poſſet pellere, neque nauium, aut materiarum, quibus rates *conſternerentur, copiam haberet, iuſſit ferociſſimum elephantum ſub aure vulnerari, & eum qui vulneraſſet, tranſnato ſtatim flumine, procurrere: elephantus exaſperatus, ad perſequendum doloris ſui auctorem, tranauit amnem, & reliquis idem audendi fecit exemplum.

*Aliàs continerentur, fortè compingerentur,

III. Carthaginienſium duces inſtructuri claſſem, quia ſparto deficiebantur, crinibus tonſarum mulierum ad funes efficiendos vſi ſunt.

IV. Idem Maſſilienſes, & Rhodij fecerunt.

V. M. Antonius à Mutinâ profugus, cortices pro ſcutis militibus ſuis dedit.

VI. Spartaco copiiſque eius, ſcuta ex vimine fuerunt, quæ coriis tegebantur.

VII. Non alienus (vt arbitror) hic locus eſt, referendi factum Alexandri Macedonis illud nobile, qui per deſerta Aphricæ itinera, grauiſſimâ ſiti cum exercitu affectus, oblatam ſibi à milite in galeâ aquam, ſpectantibus vniuerſis, effudit, *vtilior exemplo temperantiæ, quàm ſi communicare potuiſſet.

*Vide Medium.

CAPVT VIII.

De diſtringendis hoſtibus.

EXEMPLVM I.

CORIOLANVS, cùm ignominiam damnationis ſuæ bello vlciſceretur, populationem patriciorum agrorum inhibuit, deuſtis vaſtatiſque plebeiorum: vt diſcordiam moueret, qua conſenſus Romanorum diſtringeretur.

II. Han-

II. Hannibal Fabium, cui neque virtute, neque artibus bellandi par erat, vt infamiâ diſtringeret, agris eius abſtinuit, ceteros populatus. Contrà ille, ne ſuſpecta ciuibus fides eſſet, magnitudine animi effecit, publicatis poſſeſſionibus ſuis.

III. Q. Fabius Maximus quintò Cos. cùm Gallorum, Vmbrorum, Hetruſcorum, Samnitiumque, aduerſus populum Romanum exercitus coiſſent, contra quos & ipſe trans Apenninum montem caſtra communiebat, ſcripſit Fuluio & Poſtumio, qui in præſidio vrbi erant, copias *ad Sitium mouerent: quibus aſſecutis, ad ſua defendenda Hetruſci Vmbrique deſcenderunt: relictos Samnites Galloſque, Fabius & collega Decius aggreſſi, vicerunt.

*ad Cluſiū Modium.

IV.* M'. Curius aduerſus Sabinos, qui ingenti exercitu conſcripto, relictis finibus ſuis noſtros occupauerant, occultis itineribus, manum miſit, quæ deſolatos agros eorum vicoſque per diuerſa incendit. Sabini ad arcendam domeſticam vaſtitatem, receſſerunt. Curio contigit & vacuos infeſtare hoſtium fines, & exercitum ſine prœlio auertere, ſparſumque cædere.

*Ita lego. vulgò Marcus C.

V. T. Didius paucitati ſuorum diffidens, cùm in aduentum earum legionum, quas exſpectabat, traheret bellum, & occurrere eis hoſtem comperiſſet, concione aduocatâ aptari iuſſit milites ad pugnam, ac de induſtriâ negligentiùs cuſtodiri captiuos: ex quibus pauci, qui profugêre nunciauerunt ſuis pugnam imminere. At illi, ne * ſuſpicione prœlij deducerent vires, omiſerunt occurrere eis, quibus inſidiabantur: legiones tutiſſimè, nullo excipiente, ad Didium peruenerunt.

*ſuſpectione Stewech.

VI. Bello Punico quædam ciuitates, quæ à Romanis deficere ad Pœnos deſtinauerant, cùm obſides dediſſent, quos recipere antequam deſciſcerent ſtudebant, ſimulauerunt ſeditionem inter finitimos ortam, quam Romanorum legati dirimere deberent, miſſoſque eos velut contraria pignora retinuerunt, nec antè reddiderunt quàm ipſi recuperarent ſuos.

VII. Legati Romanorum cùm *miſſi eſſent ad Antiochum regem, qui ſecum Hannibalem victis iam Carthaginienſibus habebat, conſiliumque eius aduerſus Romanos inſtruebat, crebris cum Hannibale colloquiis effecerunt, vt is regi fieret ſuſpectus, cui gratiſſimus alioqui erat, & vtilis propter calliditatem & *peritiam bellandi.

*Ita Ste. & M.ſ. vulgò miſiſſent

*artem M.ſ.

VIII. Q. Metellus aduerſus Iugurtham bellū gerens, miſſos ad ſe legatos eius, corrupit, vt ſibi proderent regem. Cùm etiam alij veniſſent, idem fecit. Eodem conſilio vſus eſt & aduerſus tertios. Sed de

captiuitate Iugurthæ res parùm proceſſit; viuum enim tradi ſibi volebat; plurimum tamen conſecutus eſt: nam cùm interceptæ fuiſſent epiſtolæ eius ad regios amicos ſcriptæ, in omnes eos rex animaduertit, ſpoliatusq́ue * conſiliis, amicos poſtea parare non potuit.

*conſiliariis,

VIII. C. Cæſar, cùm per exceptum quendam aquatorem comperiſſet, Afranium Petreiumq́ue caſtra noctu moturos, vt citra vexationem ſuorum, hoſtilia impediret conſilia, in initio ſtatim noctis vaſa conclamare milites, & præter aduerſariorum caſtra * agi mulos cum fremitu, & ſonum iuſſit continuare, quos retentos volebat arbitrari caſtra Cæſarem mouere.

* agi mulos cum fremitu & ſono iuſſit, & continuêre ſe illi arbitrati eo C. m. *Modius: quem vide.*

IX. Scipio Aphricanus ad excipienda auxilia cum commeatibus, Hannibali Venticium Termum dimiſit; ipſe ſubuenturus.

X. Dionyſius Syracuſanorum tyrannus, cùm Aphri ingenti multitudine traiecturi eſſent in Siciliam, ad eum oppugnandum, caſtella pluribus locis communiit, cuſtodibusq́ue præcepit, vt ea aduenienti hoſti dederent, dimiſſiq́ue Syracuſas occultè redirent. Aphris neceſſe fuit, capta caſtella præſidio ibi tenere; quos Dionyſius redactos ad quam voluerat paucitatem, penè iam par numero aggreſſus vicit, cùm ſuos contraxiſſet, & aduerſarios ſparſiſſet.

XI. Ageſilaus Lacedæmonius, cùm inferret bellum Tyſapherni, Cariam ſe petere ſimulauit: quaſi aptiùs locis montuoſis, aduerſus hoſtem equitatu præualentem pugnaturus. Per hanc conſilij oſtentationem * aduocato in Cariam Tyſapherne, ipſe Lydiam, vbi caput hoſtium regni erat, irrupit; oppreſſisq́ue qui illîc agebant, pecuniâ regiâ potitus eſt.

* auocato

CAPVT IX.

De ſeditione militum compeſcendâ.

EXEMPLVM I.

* A. MANLIVS Cos. cùm comperiſſet coniuraſſe milites in hybernis Campaniæ, vt iugulatis hoſpitibus, ipſi res eorum inuaderent, rumorem ſparſit eodem loco hybernaturos: atque ita, coniuratorum conſilio turbato, Campaniam periculo liberauit, & ex occaſione nocentes puniuit.

* *Ferè* Cn. Manlius

II. L. Sylla, cùm legiones ciuium Romanorum perniciosâ ſeditione furerent, conſilio reſtituit ſanitatem efferatis. * Properè enim annunciari iuſſit, hoſtem adeſſe, & ad arma vocantium clamorem tolli,

* Propè

tolli, ſigna canere: diſcuſſa ſeditio eſt, vniuerſis aduerſus hoſtem conſentientibus.

III. Cn. Pompeius, trucidato ab exercitu Mediolani ſenatu, ne tumultum moueret, ſi ſolos euocaſſet nocentes, mixtos eis, qui extra delictum erant, venire iuſſit: ita & noxij minore cum metu, quia non ſegregati, ideoque non ex cauſsâ culpæ videbantur accerſiti, comparuerunt, & illi quibus integra erat conſcientia, cuſtodiendis quoque nocentibus, * attenderunt, ne illorum fugâ inquinarentur. *intenderūt, *Modius.*

IV. C. Cæſar, cùm quædam legiones eius, ſeditionem mouiſſent, *aliàs acceſſerunt,* adeò vt in perniciem quoque ducis viderentur conſurrecturæ, diſſimulato metu, proceſſit ad milites, poſtulantibusque miſſionem, vltrò minaci vultu dedit: exauctoratos pœnitentiâ coëgit ſatisfacere Imperatori, obſequentioresque in reliquum operas edere.

CAPVT X.

Quemadmodum intempeſtiua poſtulatio pugnæ inhibeatur.

EXEMPLVM I.

Q. SERTORIVS, quod experimento didicerat, imparem ſe vniuerſo Romanorum exercitui, vt barbaros quoque inconſultè pugnam expoſcentes doceret, adductis in conſpectum duobus equis, altero prævalido, altero admodum exili, duos admouit iuuenes ſimiliter affectos, robuſtum, & gracilem: ac robuſtiori imperauit, equo exili vniuerſam caudam * abrumpere: gracili autem, valentiorem * per ſingulos pilos vellere: cumque gracilis feciſſet quod imperatum erat, validiſſimus cum infirmi equi caudâ ſine effectu luctaretur: Iam, inquit Sertorius, naturam Romanarum cohortium per hoc vobis exemplum oſtendi milites: inſuperabiles ſunt vniuerſas aggredientibus; eaſdem lacerabit & carpet, qui per partes attentauerit. * abripere: *M.ſ.* * per ſingulas vellere: *M.ſ.*

II. Idem, cùm videret ſuos pugnæ ſignum inconſultè flagitantes, crederetque rupturos imperium niſi congrederentur, permiſit turmæ equitum ad laceſſendos hoſtes ire; laborantique ſubmiſit alias: & ſic recepit omnes: tutiſque & ſine noxa oſtendit, quis exitus flagitatam pugnam manſiſſet: obſequentiſſimiſque inde eis vſus eſt.

III. Ageſilaus Lacedæmonius, cùm aduerſus Thebanos caſtra ſuper ripam poſuiſſet, multoque maiorem hoſtium manum eſſe intelligeret, & ideò ſuos arcere à cupiditate * decernendi vellet, dixit, * decertandi *M.ſ.*

reſponſo Deûm ſe ex collibus pugnare iuſſum: & ità exiguô præſidio ad ripam poſito, acceſſit * in colles. Quod Thebani pro metu interpretati tranſierunt flumen, & cùm facilè depuliſſent præſidium, ceteros inſecuti auidiùs, iniquitate locorum à paucioribus victi ſunt.

* ad colles. M.ſ.

IV. Scorylo Dux Dacorum, cùm ſciret diſſociatum armis ciuilibus populum Romanum, neque tamen tentandum arbitraretur, quia externo bello poſſet concordia in ciues coaleſcere, duos canes in conſpectu popularium commiſit. hiſque acerrimè inter ipſos pugnantibus, lupum oſtendit, quem protinùs canes, omiſſa inter ſe ira, aggreſſi ſunt. quo exemplo prohibuit barbaros ab impetu Romanis profuturo.

CAPVT XI.

Quemadmodum exercitus incitandus ſit ad prœlium.

EXEMPLVM I.

M. FABIVS & * Cn. Manlius Coſs. aduerſus Hetruſcos, propter ſeditiones detrectante prœlium exercitu, vltrò ſimulârunt cunctationem, donec milites probris hoſtium coacti, pugnam depoſcerent, iurarentque ſe ex eâ victores redituros.

* Gn. Manilius M.ſ.

II. Fuluius Nobilior, cùm aduerſus Samnitium numeroſum exercitum, & ſucceſſibus tumidum, paruis copiis neceſſe haberet decertare, ſimulauit vnam legionem hoſtium à ſe corruptam ad proditionem; imperauitque (ad eius rei fidem) tribunis, & primis ordinibus & centurionibus, quantum quiſque numeratæ pecuniæ aut auri argentique haberet, conferret, vt præſentari merces proditoribus poſſet: ſe autem his qui contuliſſent pollicitus eſt, conſummatâ victoriâ, ampla inſuper præmia daturum. Quæ ſua perſuaſio Romanis alacritatem attulit, & fiduciam: vnde etiam præclara victoria, commiſſo ſtatim bello, peracta eſt.

III. C. Cæſar aduerſus Germanos & regem Ariouiſtum pugnaturus, confuſis ſuorum animis, pro concione dixit, nullius ſe eo die operâ, niſi decimæ legionis, vſurum: quo conſecutus eſt, * vt decimani tanquam præcipuæ fortitudinis teſtimonio * cogerentur; & ceteri pudore, ne penes alios gloria virtutis eſſet.

Ita legendus hic locus miſerè antea deprauatus. *concitarentur, ipſe Frontinus lib. IV. cap. V. exemplo XI.*

IV. Q. Fabius Maximus, qui egregie ſciebat, & Romanos eius eſſe libertatis, quæ contumeliâ exaſperaretur, & à Pœnis nihil iuſtum aut moderatum exſpectabat, miſit legatos Carthaginem, de condi-

conditionibus pacis: quas cùm illi iniquitatis & inſolentiæ plenas retuliſſent, exercitus Romanorum ad pugnandum concitatus eſt.

v. Ageſilaus Lacedæmoniorum dux, cùm propè ab Orchomeno ſociâ ciuitate caſtra haberet, comperiſſetque pleroſque ex militibus pretioſiſſima rerum deponere intra munimenta, præcepit oppidanis, ne quid ad exercitum ſuum pertinens reciperetur, quo ardentiùs dimicaret miles, qui ſciret ſibi pro omnibus ſuis pugnandum.

vi. Epaminondas dux Thebanorum, aduerſus Lacedæmonios dimicaturus, vt non ſolùm viribus milites ſui, verùm etiam affectibus adiuuarentur, pronunciauit in concione, deſtinatum Lacedæmoniis, ſi victoriâ potirentur, omnes virilis ſexus interficere, vxoribus autem eorum & liberis in ſeruitutem * adductis, Thebas diruere; quâ denuntiatione concitati, primo impetu Thebani Lacedæmonios expugnauerunt.

* abductis,

vii. * Leotychidas dux Lacedæmoniorum, pugnaturus eodem die, quo claſſe vicerant ſocij, quamuis ignarus actæ rei, vulgauit nunciatam ſibi victoriam partium, quò conſtantiores ad pugnam milites haberet.

* *Ita lego: vulgò* Eutidas.

viii. A. Poſtumius prœlio, quo cum Latinis conflixit, oblatâ ſpecie duorum in equis iuuenum, animos ſuorum erexit, Pollucem & Caſtorem adeſſe dicens; ac ſic prœlium reſtituit.

ix. Archidamus Lacedæmonius aduerſus Arcadas bellum gerens, * aram in caſtris ſtatuit; & circa eam duci equos noctu clam imperauit: quorum veſtigia mane, tanquam Caſtor & Pollux * perequitaſſent, oſtendens, adfuturos eoſdem ipſis prœliantibus perſuaſit.

* *Ita lego. vulgò* arma in caſtris ſtatuit & circa ea *&c.*

* præter-equitaſſent,

x. Pericles dux Athenienſium initurus prœlium, cùm animaduertiſſet * lucum, ex quo vtraque acies conſpici poterat, denſiſſimæ opacitatis, vaſtum alioqui & Diti patri ſacrum, ingentis illic ſtaturæ hominem, altiſſimis cothurnis, & veſte purpureâ, ac comâ venerabilem, in curru candidorum equorum ſublimem conſtituit, qui dato ſigno pugnæ, proveheretur; & voce Periclem nomine appellans, cohortaretur eum, diceretque Deos Athenienſibus adeſſe: quo penè ante coniectum teli hoſtes terga verterunt.

* *Ita Modius, cùm vulgò eſſet* locum,

xi. L. Sylla, quo paratiorem militem ad pugnandum haberet, prædici ſibi à Diis futura ſimulauit. Poſtremò etiam in conſpectu exercitus, priuſquam in aciem deſcenderet, ſignum modicæ amplitudinis, quod Delphis ſuſtulerat orabat, petebatque, vt promiſſam victoriam maturaret.

XII. C. Marius ſagam quandam ex Scythiâ habuit, à quâ ſe dimicationum euentus prædiſcere ſimulabat.

XIII. Q. Sertorius, cùm barbaro & rationis indocili milite vteretur, ceruam candidam inſignis formæ per Luſitaniam ducebat; & ab eâ, quæ agenda aut vitanda eſſent, prænoſcere ſe aſſeuerabat, vt barbari ad omnia tanquam diuinitùs imperata obedirent.

Hæc vſque ad XIV exēplum è Gloſsâ eſſe ſuſpicatur Stewech. [* Hoc genere Strategematicôn non eâ tantùm parte vtendum eſt, quâ imperitos exiſtimabimus eſſe, apud quos his vtemur, ſed multò magis ea, quæ talia erunt, excogitabuntur, vt ab his monſtrata credantur.]

XIV. Alexander Macedo ſacrificaturus, inſcripſit medicamento aruſpicis manum, quam ille extis erat ſuppoſiturus: literæ ſignificabant victoriam Alexandro dari, quas cùm iecur calidum rapuiſſet, & à rege militi eſſet oſtenſum, auxit animum, tanquam Deo ſpondente victoriam.

* Sunides *aut* Sudines XV. Idem fecit * Innides aruſpex; prœlium Eumene cum Gallis commiſſuro.

XVI. Epaminondas Thebanus, aduerſus Lacedæmonios fiduciam ſuorum religione adiuuandam ratus, arma quæ ornamentis affixa in templis erant, nocte ſubtraxit, perſuaſitque militibus, Deos iter ſuum ſequi, vt prœliantibus ipſis adeſſent.

XVII. Ageſilaus Lacedæmonius, cùm quoſdam Perſarum cepiſſet, quorum habitus multum terroris præfert, quoties veſte tegitur, nudatos militibus ſuis, vt alba corpora & vmbratica contemnerent, oſtendit.

XVIII. Gelo Syracuſarum tyrannus, bello aduerſus Pœnos ſuſcepto, cùm multos cepiſſet, infirmiſſimum quemque præcipuè ex auxiliaribus, qui nigerrimi erant, nudatum in conſpectu ſuorum produxit, vt perſuaderet contemnendos.

XIX. Cyrus rex Perſarum, vt concitaret animos popularium, totâ die in excidendâ quâdam ſiluâ eos fatigauit, deinde poſtridie præſtitit eis liberaliſſimas epulas, & interrogauit, vtro magis gauderent: cumque ei præſentia probaſſent: Atqui per hæc (inquit) ad illa perueniendum eſt: Nam liberi beatique eſſe, niſi Medos viceritis, non poteſtis. atque ita eos ad cupiditatem prœlij concitauit.

XX. L. Sylla, quia aduerſus Archelaum præfectum Mithridatis apud Pirea pigrioribus ad prœlium militibus vtebatur, opere eos fatigando compulit ad poſcendum vltrò pugnæ ſignum.

XXI. Q. Fabius Maximus veritus, ne quâ fiduciâ nauium, ad

quas

quas refugium erat, minùs conſtanter pugnaret exercitus, incendi eas, priuſquam iniret prœlium, iuſſit.

CAPVT XII.

De diſſoluendo metu, quo milites ex aduerſis ominibus conciderunt.

EXEMPLVM I.

SCIPIO ex Italiâ in Aphricam tranſportando exercitum, cùm egrediens nauem prolapſus eſſet, & ob hoc attonitos milites cerneret, id quod trepidationem afferebat, conſtantiâ & magnitudine animi, in hortationem conuertit: *Et ludito (inquit) milites, Aphricam oppreſſi. *Eia pludite pro plaudite I. Gulielmius & Stewech.*

II. C. Cæſar, cùm fortè conſcendens nauem lapſus eſſet, Teneo te terra mater, (inquit.) quâ interpretatione effecit, vt repetiturus illas, à quibus proficiſcebatur, terras videretur.

III. *T. Sempronius Gracchus Coſ. acie aduerſus Picentes directâ, cùm ſubitus terræmotus vtraſque partes confudiſſet, exhortatione confirmauit ſuos, & impulit, vt conſternatum ſuperſtitione hoſtem inuaderent, *adhortatuſque deuicit. * P. Sempronius Sophus Cos. *adortuſque *Modius.*

IV. Q. Sertorius, cùm equitum ſcuta extrinſecus, equorumque pectora cruenta ſubito prodigio apparuiſſent, victoriam portendi interpretatus eſt, quoniam illæ partes ſolerent hoſtili cruore reſpergi.

V. Epaminondas Thebanus, contriſtatis militibus, quòd ex haſtâ eius ornamentum, inſulæ more dependens, ventus ablatum in ſepulchrum Lacedæmonij cuiuſdam depulerat; Nolite (inquit) milites trepidare, Lacedæmoniis ſignificatur interitus. Sepulchra enim funeribus ornantur.

VI. Idem, cùm fax de cœlo nocte delapſa, eos, qui aduerterunt, terruiſſet; Lumen (inquit) hoc Numina oſtendunt.

VII. Idem inſtante aduerſus Lacedæmonios pugnâ, cùm ſedile, in quo reſederat, ſuccubuiſſet, & id vulgò pro triſti ſignificatione confuſi milites interpretarentur; Imò (inquit) vetamur ſedere.

VIII. L. Sulpitius Gallus defectum Lunæ imminentem, ne pro oſtento exciperent *milites, prædixit futurum, additis rationibus cauſſiſque defectionis.

IX. Agathocles Syracuſanus aduerſus Pœnos ſimili eiuſdem ſideris diminutione, quâ ſub diem pugnæ, vt prodigio milites ſui con-

ſternati erant, ratione quâ id accideret expoſitâ, docuit quidquid illud foret, ad rerum naturam, non ad ipſorum propoſitum pertinere.

x. Pericles, cùm in caſtra eius fulmen decidiſſet, terruiſſetque milites, aduocatâ concione, lapidibus in conſpectu omnium colliſis, ignem excuſſit, ſedauitque turbationem, cùm docuiſſet ſimiliter nubium adtritu excuti fulmen.

xi. Timotheus Athenienſis, claſſe dimicaturus aduerſus Corcyreos, gubernatori ſuo, qui proficiſcenti iam claſſi ſignum receptui cœperat dare, quia ex remigibus quendam ſternutantem audierat; Miraris (inquit) ex tot millibus vnum perfrixiſſe?

xii. Chabrias Athenienſis claſſe dimicaturus, excuſſo ante nauem ipſius fulmine, exterritis per tale prodigium militibus; Nunc (inquit) potiſſimùm *ineunda pugna eſt, cùm Deorum maximus Iupiter adeſſe numen ſuum claſſi noſtræ oſtendit.

* Aliàs iucunda

SEXTI

SEXTI IVLII FRONTINI, VIRI CONSVLARIS, STRATEGEMATΩN LIBER SECVNDVS.

DISPOSITIS primo libro exemplis, inſtructuris (vt mea * fuit opinio) ducem in his, quæ ante commiſſum * ſert prœlium agenda ſunt, deinceps reddemus pertinentia ad ea, quæ in ipſo prœlio agi ſolent, & deinde ea, quæ poſt prœlium. Et

Eorum, quæ ad prœlium pertinent, ſpecies ſunt:

CAP. I. *De tempore ad pugnam eligendo.*
II. *De loco ad pugnam eligendo.*
III. *De acie ordinandâ.*
IV. *De acie hoſtiũ turbandâ.*
V. *De inſidiis.*
VI. *De emittendo hoſte, ne clauſus prœlium ex deſperatione redintegret.*
VII. *De diſſimulandis aduerſis.*
VIII. *De conſtituendâ per conſtantiam acie.*
IX. *De his, quæ poſt prœlium fiunt, ſi res proſperè ceſſerint; & de confirmandis reliquiis belli.*
X. *De aduerſis emendandis, ſi res duriùs ceſſerit.*
XI. *De dubiorum animis in fide retinendis.*
XII. *Quæ facienda ſunt pro caſtris, ſi ſatis fiduciæ in præſentibus copiis non habeamus.*
XIII. *De effugiendo.*

CAPVT I.

De tempore ad pugnam eligendo.

EXEMPLVM I.

P. SCIPIO in Hiſpaniâ, cùm comperiſſet Haſdrubalem Pœnorum ducem ieiuno exercitu manè proceſſiſſe in aciem, continuit in horam ſeptimam ſuos: quibus præceperat, vt quieſcerent, &

cibum caperent: cumque hoſtes, inediâ, ſiti, morâ ſub armis fatigati, repetere caſtra cœpiſſent, ſubitò copias eduxit, &, commiſſo prœlio, vicit.

II. Metellus Pius in Hiſpaniâ aduerſus Herculeium, cùm ille oriente protinus die inſtructam aciem vallo eius admouiſſet, feruidiſſimo tunc tempore anni, intra caſtra ſuos continuit, in horam diei ſextam; atque ita fatigatos æſtu, facilè integris & recentibus vicit ſuorum viribus.

III. Idem iunctis cum Pompeio caſtris aduerſus Sertorium in Hiſpaniâ, cùm ſæpe inſtruxiſſet aciem, hoſte, qui imparem ſe duobus credebat, pugnam detrectante: quodam deinde tempore, cum Sertorianos milites animaduertiſſet magno impetu inſtinctos, depoſcentes pugnam, humeroſque * exerentes, & lanceas vibrantes, exiſtimauit ardori cedendum in tempore, recepitque exercitum, & Pompeio idem faciendi autor fuit.

* Ita legendum. vulgò eſt exercites,

IV. Poſtumius Cos. in Siciliâ, cùm caſtra eius à Punicis trium millium paſſuum ſpacio diſtarent, & * dictatores Carthaginienſium quotidie ante ipſa munimenta Romanorum dirigerent aciem, exiguâ manu leuibus aſſiduè prœliis pro vallo reſiſtebat: quam conſuetudinem contemnente iam Pœno; reliquis omnibus per quietem intra vallum præparatis; ex more priſtino, cum paucis ſuſtinuit incurſum aduerſariorum, ac ſolito diutius detinuit; quibus fatigatis, poſt ſextam horam, & iam ſe recipientibus, cùm & inedia quoque laborarent, per recentes ſuos, hoſtem, quem prædicta profligauerant incommoda, fugauit.

* ducatores Stewech.

V. Iphicrates Athenienſis, quia explorauerat, eodem aſſiduè tempore hoſtes cibum capere, maturius veſci ſuos iuſſit, & eduxit in aciem; aggreſſuſque hoſtem ita detinuit, vt ei nec confligendi, nec abeundi daret facultatem. Inclinato deinde iam die reduxit ſuos, & nihilominus in armis retinuit: fatigati hoſtes non ſtatione magis, quàm inedia, ſtatim ad corporis curam & cibum capiendum feſtinauerunt: Iphicrates rurſus eduxit, & incompoſiti hoſtis aggreſſus eſt caſtra.

VI. Idem, cùm aduerſus Lacedæmonios pluribus diebus caſtra cominus haberet, & vtraque pars certis temporibus aſſiduè pabulatum lignatumque procederet, quodam die militum habitu ſeruos lixaſque dimiſit ad munera, milites retinuit; & cùm hoſtes diſperſi iſſent ad ſimilia munera, expugnauit caſtra eorum, inermeſque cum faſciculis paſſim ad tumultũ recurrentes, facilè aut cecidit, aut cepit.

VII. Ver-

VII. Verginius Coſ. in Volſcis, cùm procurrere hoſtes effuſos ex longinquo vidiſſet, quieſcere ſuos ac defixa tenere pila iuſſit. Tunc anhelatos integris viribus exercitus ſui aggreſſus auertit.

VIII. Q. Fabius Maximus, non ignarus Gallos & Samnites primo impetu præualere, ſuorum autem infatigabiles ſpiritus, inter moras decertandi etiam incaleſcere, imperauit militibus, vt contenti eſſent primo congreſſu ſuſtinere, vt hoſtem mora fatigarent: quod vbi ſucceſſit, admoto etiam ſubſidio ſuis, in primâ acie vniuerſis viribus oppreſſum fudit hoſtem.

IX. Philippus ad Cheronæam, memor ſibi eſſe militem longo vſu duratum, Athenienſibus acrem quidem, ſed inexercitatum & impetu tantùm violentum, ex induſtriâ prœlium traxit: moxque languentibus iam Athenienſibus, concitatiùs intulit ſigna, & ipſos cecidit.

X. Lacedæmonij certiores ab exploratoribus facti, Meſſenios in eam exarſiſſe rabiem, vt in prœlium cum coniugibus ac liberis deſcenderent, pugnam diſtulerunt.

XI. C. Cæſar, bello ciuili, cùm exercitum Afranij & Petreij circumuallatum ſiti angeret, isque ob hoc exaſperatus, *interfectis omnibus impedimentis ad pugnam deſcendiſſet, continuit ſuos, arbitratus alienum dimicationi tempus, quòd aduerſarios & ira & deſperatio incenderat. * interceptis

XII. Cn. Pompeius fugientem Mithridatem cupiens ad prœlium compellere, elegit tempus dimicationi nocturnum, vt abeunti ſe opponeret: atque ita præparatus, ſubitam hoſtibus neceſſitatem decernendi iniecit. Præterea ſic conſtituit aciem, vt Ponticorum quidem oculos aduerſa Luna perſtringeret, ſuis autem illuſtrem & conſpicuum præberet hoſtem.

XIII. Iugurtham autem conſtat memorem virtutis Romanorum, ſemper inclinato die committere prœlia ſolitum, vt ſi fugarentur ſui, opportunam noctem haberent ad deliteſcendum.

XIV. Lucullus aduerſus Mithridatem & Tigranem, in Armenia maiore apud Tigranocertam, cùm ipſe non ampliùs quindecim millia armatorum haberet, hoſtis autem innumerabilem multitudinem, eoque ipſo inhabilem, vſus hoc eius incommodo nondum ordinatam hoſtium aciem inuaſit, atque ita protinus diſſipauit, vt ipſi quoque reges abiectis inſignibus fugerent.

XV. Cl. Tiberius Nero aduerſus Pannonios, cùm barbari feroces in aciem oriente ſtatim die proceſſiſſent, continuit ſuos, paſſúſque

que eſt hoſtem nebula & imbribus, qui fortè illo die crebri erant, verberari, ac demum vt feſſum ſtando & pluuia non ſolùm animo, ſed & laſſitudine deficere animaduertit, ſigno dato, adortus, ſuperauit.

XVI. C. Cæſar in Galliâ, quia compererat Ariouiſto Germanorum regi inſtitutum, & quaſi legem militibus non pugnandi decreſcente Lunâ, tum potiſſimùm acie commiſsâ impeditos religione hoſtes vicit.

XVII. D. Auguſtus Veſpaſianus, Iudæos Saturni die, quo eis nefas eſt quicquam ſeriæ rei agere, adortus ſuperauit.

XVIII. Lyſander Lacedæmonius aduerſus Athenienſes apud Ægoſpotamum, inſtituit, certo tempore infeſtari naues Athenienſium, deinde reuocare claſſem: qua re in conſuetudinem perducta, cùm Athenienſes poſt digreſſum eius ad contrahendas copias diſpergerentur, extendit ex conſuetudine claſſem, & recepit. Tum hoſtium maximâ parte ex more dilapsâ, reliquos adortus, occîdit, & vniuerſas naues cepit.

CAPVT II.

De loco ad pugnam eligendo.

EXEMPLVM I.

M. CVRIVS, quia phalangi regis Pyrrhi explicatæ reſiſti non poſſe animaduertebat, dedit operam, vt in anguſtiis confligeret, vbi conferta ſibi ipſa eſſet impedimento.

II. Cn. Pompeius in Cappadocia elegit locum caſtris editum: vnde adiuuante procliuio impetum militum, facilè ipſo decurſu Mithridatem ſuperauit.

III. C. Cæſar aduerſus Pharnacem Mithridatis filium dimicaturus, in colle inſtruxit aciem, quæ res expeditam ei fecit victoriam. Nam pila ex edito in ſubeuntes barbaros emiſſa, protenùs eos auerterunt.

IV. Lucullus aduerſus Mithridatem & Tigranem, in Armeniâ maiore, apud Tigranocertam dimicaturus, collis proximi planum verticem raptim cum copiarum parte adeptus, in ſubiectos hoſtes decurrit, & equitatum eorum à latere inuaſit, *auerſumque, & eorundem partem peditum perturbantem inſecutus, clariſſimam victoriam retulit.

*Ita Modius, cùm antea eſſet auerſumque, & eorundem partem peditum turbantem inſecutus. *vide & Stewech.*

V. Von-

v. Ventidius aduerſus Parthos non antè militem eduxit, quàm illi quingentis non amplius paſſibus abeſſent; atque ita procurſione ſubitâ adeò ſe admouit, vt ſagittas, quibus ex longinquo vſus eſt, cominus applicitus eluderet: quo conſilio, quia quandam fiduciæ etiam ſpeciem oſtentauerat, celeriter barbaros debellauit.

vi. Hannibal apud Numiſtronem, contra Marcellum pugnaturus, cauas, & præruptas vias obiecit à latere; ipſaque loci natura pro munimentis vſus, clariſſimum ducem vicit.

vii. Idem apud Cannas, cùm comperiſſet Volturnum amnem, vltra reliquorum naturam fluminum ingentes auras manè perflare, quæ arenarum & pulueris vortices agerent, ſic direxit aciem, vt tota vis à tergo ſuis, Romanis in ora & oculos incideret: quibus incommodis mirè hoſti aduerſantibus, illam memorabilem adeptus eſt victoriam.

viii. Marius aduerſus Cimbros ac Teutonos conſtitutâ die pugnaturus, firmatum cibo militem ante caſtra collocauit, vt per aliquantum ſpacij, quo aduerſarij dirimebantur, exercitus hoſtium potiùs labore itineris profligaretur: fatigationi eorum deinde incommodum aliud obiecit, ita ordinatâ ſuorum acie, vt aduerſo Sole, & vento & puluere barbarorum occuparetur exercitus.

ix. Cleomenes Lacedæmonius, aduerſus Hippiam Athenienſem, qui equitatu præualebat, planiciem in quâ dimicaturus erat, arboribus proſtratis impediuit, & inuiam equiti fecit.

x. Iberi in Aphricâ ingenti hoſtium multitudine excepti, timentesque, ne circumirentur, applicuerunt ſe flumini, quod altis in eâ regione ripis profluebat: qui ita à tergo amne defenſi & ſubinde cùm virtute præſtarent, incurſando in proximos, omnem hoſtium exercitum ſtrauerunt.

xi. Xanthippus Lacedæmonius, ſolâ loci commutatione, fortunam Punici belli conuertit: nam cùm deſperantibus iam Carthaginenſibus mercede ſolicitatus, animaduertiſſet Aphros quidem, qui equitatu & elephantis præſtabant, colles ſectari: à Romanis autem, quorum robur in peditibus erat, campeſtria teneri, Pœnos in plana deduxit: vbi per elephantos, diſſipatis ordinibus Romanorum, ſparſos milites per Numidas perſecutus, eorum exercitum fudit: in illam diem terra mariqúe victorem.

xii. Epaminondas dux Thebanorum, aduerſus Lacedæmonios directurus aciem, pro fronte eius decurrere equitibus iuſſis, cùm ingentem puluerem oculis hoſtium obieciſſet, expectationemque equeſtris-

equeſtris certaminis prætendiſſet, circumducto pedite ab ea parte, ex qua decurſus in aduerſam hoſtium aciem ferebat, inopinantium terga adortus cecidit.

XIII. Lacedæmonij trecenti contra innumerabilem multitudinem Perſarum, Thermopylas occupauerunt, quarum anguſtiæ non amplius, quàm parem numerum cominus pugnaturum, poterant admittere: eaque ratione quantum ad congreſſus facultatem, æquati numero barbarorum, virtute autem præſtantes, magnam eorum partem occiderunt: nec ſuperati forent, niſi per proditorem Ephyaltem Trachiniam circumductus hoſtis, à tergo eos oppreſſiſſet.

XIV. Themiſtocles dux Athenienſium, cùm videret vtiliſſimum Græciæ, aduerſus multitudinem Xerxis nauium, in anguſtiis Salaminiis decernere, idque perſuadere ciuibus non poſſet, ſolertiâ effecit, vt à barbaris, ad vtilitates ſuas Græci compellerentur: ſimulatâ namque proditione, miſit ad Xerxem, qui indicaret populares ſuos de fugâ cogitare, difficilioremq. rem ei futuram, ſi ſingulas ciuitates obſidione aggrederetur. Quâ ratione effecit, vt exercitus barbarorum primùm inquietaretur, dum tota nocte in ſtatione cuſtodia eſt: deinde, vt ſui manè integris viribus, cum dictis barbaris vigiliâ marcentibus confligerent, loco vt voluerat arcto, in quo Xerxes multitudine quâ præſtabat, vti non poſſet.

CAPVT III.

De acie ordinandâ.

EXEMPLVM I.

CN. Scipio in Hiſpaniâ, aduerſus Hannonem ad oppidum Indibile, cùm animaduertiſſet Punicam aciem ita directam, vt in dextro cornu Hiſpani conſtituerentur, robuſtus quidem miles, ſed qui alienum negotium ageret: in ſiniſtro autem Aphri minùs viribus firmi, ſed animi conſtantioris, reducto ſiniſtro latere, ſuorum dextro cornu, quod validiſſimis militibus extruxerat, obliquâ acie cum hoſte conflixit. Deinde, fuſis fugatiſque Aphris, Hiſpanos, qui in receſſu ſpectantium more ſteterant, facilè in deditionem compulit.

II. Philippus Macedonum rex, aduerſus Illyrios gerens bellum, vt animaduertit frontem hoſtium ſtipatam, electis de toto exercitu viris, latera infirmiora, fortiſſimis ſuorum in dextro cornu collocatis,

catis, ſiniſtrum latus hoſtium inuaſit; turbataque acie tota, victoriam profligauit.

III. Permenes Thebanus, conſpectâ Perſarum acie, quæ robuſtiſſimas copias in dextro cornu collocatas habebat, ſimili ratione & ipſe ſuos ordinauit, omnemque equitatum & fortiſſimum quemque peditum in dextro cornu, infirmiſſimos autem contra fortiſſimos hoſtium poſuit, præcepitque vt ad primum impetum eorum ſibi fugâ conſulerent, & in ſilueſtria confragoſaque loca ſe reciperent: ita fruſtrato robore exercitus, ipſe optimâ parte virium ſuarum, * [dextro cornu,] totam circuit aciem hoſtium, & euertit. *Inclusum hoc à Gloſſâ eſſe ſuſpicatur Stewech.*

IV. P. Cornelius Scipio, cui poſtea Aphricano cognomen fuit, adverſus Haſdrubalem ducem Pœnorum in Hiſpaniâ bellum gerens, ita per continuos dies ordinatum produxit exercitum, vt media acies fortiſſimis fundaretur: ſed cùm hoſtes quoque eâdem ratione aſſiduè ordinati procederent, Scipio eo die, quo ſtatuerat decernere, commutauit inſtructionis ordinem, & firmiſſimos, id eſt legionarios, in cornibus collocauit, ac leuem armaturam in mediâ acie, ſed retractatam: ita cornibus, quibus ipſe præualebat, infirmiſſimas hoſtium partes lunatâ acie aggreſſus facilè fudit.

V. Metellus in Hiſpaniâ, eo prœlio quo Herculeium deuicit, cùm comperiſſet cohortes eius, quæ validiſſimæ vocabantur, in mediâ acie locatas, ipſe mediam ſuorum aciem reduxit, ne eâ parte antè cum hoſte confligeret, quàm cornibus * confligatis, medios vndique circumueniſſent. *profligatis, Modius.*

VI. Artaxerxes aduerſus Græcos, qui Perſidem intrauerant, cùm multitudine ſuperaret, latiùs quàm hoſtes acie inſtructâ, in fronte equitem, leuemque armaturam in cornibus collocauit; atque ita ex induſtriâ lentiùs procedente mediâ acie, copias hoſtium cinxit, cecîditque.

VII. Contrà Hannibal ad Cannas reductis cornibus, productâque mediâ acie, noſtros primo impetu protruſit. Idem conſerto prœlio, paulatim inuicem ſinuantibus, procedentibuſque ad præceptum cornibus, auidè inſequentem hoſtem in mediam aciem ſuam recepit, & ex vtrâque parte compreſſum cecîdit, veterano & diu edocto vſus exercitu: hoc enim genus ordinationis exſequi, niſi peritus, & ad omne momentum reſpondens miles, vix poteſt.

VIII. Liuius Salinator & Claudius Nero, cùm Haſdrubal bello Punico ſecundo decertandi neceſſitatem euitans, in colle confragoſo poſt vineas aciem direxiſſet, ipſi reductis in latera viribus, vacua

fronte ex vtraque parte circumuenerunt eum; atque ita aggreſſi ſuperauerunt.

IX. Hannibal, cùm frequentibus prœliis à Claudio Marcello ſuperaretur, nouiſſimè ſic caſtra metabatur, vt aut montibus, aut paludibus, aut ſimili locorum aliqua opportunitate adiutus, aciem eo modo collocaret, vt vincentibus quidem Romanis, penè indemnem recipere poſſet intra munimenta exercitum; cedentibus autem, inſtandi liberum haberet arbitrium.

X. Xanthippus Lacedæmonius in Aphricâ aduerſus M. Attilium Regulum leuem armaturam in prima acie collocauit, in ſubſidio autem robur exercitus; præcepitque auxiliaribus, vt emiſſis telis cederent hoſti; & cùm ſe intra ſuorum ordines recepiſſent, confeſtim in latera diſcurrerent, & à cornibus rurſus erumperent, exceptúmque iam hoſtem à robuſtioribus, & ipſi circumirent.

XI. Sertorius, idem in Hiſpaniâ aduerſus Pompeium fecit.

*Ita lego: vulgò peſſimè Lycaonas

XII. Cleandridas Lacedæmonius aduerſus * Lucanos denſam inſtruxit aciem, vt longè minoris exercitus ſpeciem præberet: ſecurioribus inde hoſtibus, in ipſo certamine diduxit ordines, & à lateribus circumuentos eos fudit.

*Ita lego: vulgò eſt Caſtronius

XIII. * Gaſtron Lacedæmonius, cùm in auxilium Ægyptiis aduerſus Perſas veniſſet, & ſciret firmiorem eſſe Græcum militem, magisque à Perſis timeri, commutatis armis Græcos in primâ poſuit acie, & cùm illi æquo Marte pugnarent, ſubmiſit Ægyptiorum manum: Perſæ cùm Græcis, quos Ægyptios opinabantur, reſtitiſſent, ſuperueniente multitudine, quam vt Græcorum expauerant, ceſſerunt.

XIV. Cn. Pompeius in Albaniâ, quia hoſtes & numero & equitatu præualebant, iuxta collem in anguſtiis protegere galeas, ne fulgore earum conſpicui fierent, iuſſit: equites deinde in æquum procedere, ac velut prætendere peditibus; præcepitque eis, vt ad primum impetum hoſtium refugerent, & ſimulac ad pedites ventum eſſet, in latera diſcederent: quod vbi explicitum eſt, patefacto loco ſubita peditum ſurrexit acies, inuectosque temerè hoſtes, inopinato interfuſa prœlio cecîdit.

XV. M. Antonius aduerſus Parthos, qui infinitâ multitudine ſagittarum exercitum eius obruebant, ſubſidere ſuos, & teſtudinem facere iuſſit; ſupra quam tranſmiſſis ſagittis, ſine militum noxâ exhauſtus eſt hoſtis.

XVI. Hannibal aduerſus Scipionem in Aphricâ, cùm haberet exerci-

exercitum ex Pœnis & auxiliaribus, quorum pars non ſolùm ex diuerſis partibus, ſed etiam ex Italicis conſtabat, poſt elephantos octoginta, qui in primâ fronte poſiti hoſtium turbarent aciem, auxiliares Gallos, & Ligures, & Baleares, Mauroſque poſuit, vt non fugere poſſent, Pœnis à tergo ſtantibus, & hoſtem oppoſiti ſi non infeſtarent, at certè fatigarent, tum ſuis & Macedonibus, qui iam feſſos Romanos integri exciperent, in ſummâ acie collocatis, nouiſſimos Italicos conſtituit, quorum & timebat fidem, & ſegnitiem verebatur, quoniam pleroſque eorum ab Italiâ inuitos extraxerat. Scipio aduerſus hanc formam, robur legionis, triplici acie in fronte ordinatum per haſtatos & principes & triarios oppoſuit, nec continuas conſtruxit cohortes, ſed manipulis inter ſe diſtantibus ſpacium dedit, per quod elephanti ab hoſtibus acti facilè tranſmitti ſine perturbatione ordinum poſſent: ea ipſa interualla expeditis velitibus impleuit, ne interluceret acies; dato eis præcepto, vt ad impetum elephantorum, vel * retrò, vel in latera concederent. Equitatum deinde in cornua diuiſit, & dextro Romanis equitibus Lælium, ſiniſtro Numidis Maſiniſſam præpoſuit: quæ tam prudens ordinatio, non dubiè cauſſa victoriæ fuit. *Aliàs rectà,

XVII. Archelaus aduerſus L. Syllam, in fronte ad perturbandum hoſtem falcatas quadrigas locauit; in ſecundâ acie phalangem Macedonicam, in tertiâ, Romanorum more, armatos auxiliares, mixtis fugitiuis Italicæ gentis, quorum * pernicitati plurimùm fidebat; leuem armaturam in vltimo ſtatuit. In vtroque deinde latere equitatum, cuius amplum numerum habebat, circumeundi hoſtis cauſſa poſuit. Contra hæc Sylla foſſas amplæ latitudinis in vtroque latere duxit, & capitibus earum caſtella communiuit: quâ ratione, ne circumiretur ab hoſte, & peditum numero, & maximè equitatu ſuperante, conſecutus eſt. Triplicem deinde peditum aciem ordinauit, relictis interuallis, per leuem armaturam, & equitatum, quem in nouiſſimo collocauerat, vt cùm res exegiſſet emitteret eum: tum * proſignanis, qui in ſecundâ acie erant, imperauit, vt denſos numeroſoſque palos firmè in terram defigerent; intraque eos, appropinquantibus quadrigis, ante ſigna noſtram aciem recepit: tum demum ſublato vniuerſorum clamore velites & leuem armaturam ingerere tela iuſſit: quibus factis quadrigæ hoſtium aut implicitæ palis, aut exterritæ clamore teliſque in ſuos conuerſæ ſunt, turbaueruntque Macedonum inſtructuram: quâ cedente cùm Sylla ſtaret, & Archelaus equitem oppoſuiſſet, Romani equites ſubitò

*peruicaciæ

*poſtſignanis

emiſſi, auerterunt eos, conſummaruntque victoriam.

XVIII. C. Cæſar, Gallorum falcatas quadrigas eâdem ratione, palis defixis excepit inhibuitque.

XIX. Alexander ad Arbela, cùm hoſtium multitudinem vereretur, virtuti autem ſuorum fideret, aciem in omnem partem ſpectantem ordinauit, vt circumuenti, vndique pugnare poſſent.

XX. Æmilius Paulus aduerſus Perſen Macedonum regem, cùm phalangem ſuorum duplicem, mediam in partem direxiſſet, eámque leui armaturâ cinxiſſet, & equitem in vtroque cornu collocaſſet, triplicem aciem cuneis inſtruxit: inter quos ſubinde velites emiſit. Quo genere cùm profligari nihil videret, cedere inſtituit, vt hac ſimulatione perduceret hoſtes in confragoſa loca, quæ ex induſtriâ captauerat. Cùm ſic quoque ſuſpectâ calliditate recedentium, ſequeretur ordinata phalanx, equites à ſiniſtro cornu præter ora phalangis iuſſit tranſcurrere, citatis equis * tectos, vt obiectis armis ipſo impetu perſtringerent hoſtium ſpicula: quo genere telorum exarmati Macedones ſoluerunt aciem, & terga verterunt.

* Alij tectis, ſed Ste. vectos.

XXI. Pyrrhus Epirotarum rex pro Tarentinis apud Aſculum, ſecundùm Homericum verſum, quo peſſimi in medium recipiuntur, dextro cornu Samnitas Epirotaſque, ſiniſtro Brutios atque Lucanos cum Salentinis, in mediâ acie Tarentinos collocauit, equitatum & elephantos in ſubſidiis eſſe iuſſit. Contrà Coss. aptiſſimè diuiſis in cornua equitibus, legiones in primâ acie & in ſubſidiis collocârunt, & his immiſcuerunt auxilia. Vtrinque quadraginta millia conſtat fuiſſe: Pyrrhi dimidia pars exercitus amiſſa, apud Romanos quinque millia deſiderata ſunt.

XXII. Cn. Pompeius aduerſus C. Cæſarem * Palæopharſali triplicem inſtruxit aciem, quarum ſingulæ denos ordines haberent in latitudinem. Legiones ſecundùm virtutem cuiuſque firmiſſimas in cornibus, & in medio collocauit, ſpacia his interpoſita tyronibus ſuppleuit, dextro latere ſexcentos equites, propter flumen Enipeum, quod & alueo ſuo & alluuie regionem impedierat, reliquum equitatum in ſiniſtro cornu cum auxiliis omnibus collocauit, vt inde Iulianum exercitum circuiret. Aduerſus hanc ordinationem Iulius Cæſar & ipſe triplice acie, diſpoſitis in fronte legionibus, ſiniſtrum latus, ne circuiri poſſet, admouit paludibus. In dextro cornu poſuit equitem, cui velociſſimos miſcuit peditum, & ad morem equeſtris pugnæ exercitatos, * ſed deinde cohortes in ſubſidio retinuit, ad res ſubitas: * ſed dextro latere conuerſas in obliquum, vnde equitatum hoſtium

* Ita legendũ: vulgò eſt paluſtri prœlio Pharſaliæ

* Sex Modius.
* Sex eidem.

hoſtium exſpectabat, collocauit: nec vlla res ad victoriam plus eo die Cæſari contulit: effuſum namque Pompeij equitatum inopinato ſubinde lati excurſu auerterunt, cædendumque tradiderunt.

XXIII. Imperator Cæſar Germanicus, cùm ſubinde * Catti equeſtre prœlium, in ſiluas refugiendo diducerent, iuſſit ſuos equites, ſimul atque ad impedimenta ventum eſſet, equis deſilire, pedeſtrique pugnâ confligere: quo genere conſecutus eſt, ne quis non locus eius victoriam miraretur. * *Ita Stewe. vulgò* Cauj

XXIV. C. Duillius, cùm videret graues ſuas naues mobilitate Punicæ claſſis eludi, irritamque virtutem militum fieri, excogitauit manus ferreas, quæ vbi hoſtilem apprehenderent nauem, ſuperiecto ponte, tranſgrediebatur Romanus, & in ipſorum ratibus cominùs eos trucidabat.

CAPVT IV.

De acie hoſtium turbandâ.

EXEMPLVM I.

PAPYRIVS Curſor, filius Conſulis, cùm æquo Marte aduerſus obſtinatos Samnites concurreret, ignorantibus ſuis præcepit Spurio Naucio, vt pauci calones, & agaſones mulis inſidentes, ramosque per terram trahentes, à colle tranſuerſo magno tumultu decurrerent: quibus proſpectis proclamauit victorem adeſſe collegam, vt occuparent ipſi præſentis prœlij gloriam: quo facto, & Romani fiduciâ concitati propulêre, propulſi terga vertêre.

II. F. Rutilius Maximus quartò Cos. in Samnio, omni modo fruſtrà conatus aciem hoſtium perrumpere, nouiſſimè haſtatos ſubduxit ordinibus, & cum Scipione legato ſuo circummiſit, iuſſitque collem capere, ex quo decurri poterat in hoſtium terga: quod vbi factum eſt, Romanis creuit animus, & Samnites perterriti fugam molientes cæſi ſunt.

III. Minutius Ruffus Imperator, cùm à Scordiſcis Daciſque premeretur, quibus impar erat numero, præmiſit fratrem & paucos equites vnà cum æneatoribus: præcepitque, vt cùm vidiſſet contractum prœlium, ſubitus ex diuerſo ſe oſtenderet, iuberetque æneatores concinere: ſonantibus montium iugis, ſpecies ingentis multitudinis offuſa eſt hoſtibus, quâ perterriti dedêre terga.

IV. * Attilius Glabrio Cos. aduerſus Antiochi regis aciem, quam * *Acilius.*

is in Achaiam per anguſtias Thermopylarum direxerat, iniquitatibus loci non irritus tantum, ſed cum iacturâ quoque repulſus eſſet, niſi circummiſſus ab eo M. Porcius Cato, qui tum Tribunus militum à populo factus in exercitu erat, deiectis, iugis Callidromi montis, Ætolis, qui præſidio tenebantur, ſuper * eminentem caſtris regis collem, à tergo ſubitus apparuiſſet: quo facto perturbatis Antiochi copiis, vtrinque irrupêre Romani, & fuſis fugatisq́. caſtra ceperunt.

* imminentem Stewech. quem ad hoc exemplum vide. adhibe & Medium.

v. C. Sulpitius Petreius Cos. contra Gallos dimicaturus, iuſſit mulionés clàm in montes proximos cum mulis abire, & indè conſerto iam prœlio, velut equis inſidentes oſtentare ſe pugnantibus: quare Galli exiſtimantes aduentare auxilia Romanis, ceſsêre iam penè victores.

vi. Marius, circa aquas Sextias, cùm in animo haberet posterâ die depugnare aduerſus Teutonos, Marcellum cum paruâ manu equitum peditumque noctu post terga hoſtium miſit, & ad implendam multitudinis ſpeciem, agaſones lixasque armatos ſimul ire iuſſit, iumentorumque magnam partem inſtratorum cum centunculis, vt per hoc facies equitatus obiiceretur; præcepitque vt cùm animaduertiſſent committi prœlium, ipſi in terga hoſtium deſcenderent; qui apparatus tantum terroris intulit, vt aſperrimi hoſtes in fugam verſi ſint.

vii. M. Licinius Craſſus, fugitiuorum bello, apud * Calamarcum educturus militem, aduerſus Caſtum & * Canimocum duces Gallorum, duodecim cohortes cum C. Promptino, & cum Q. Martio Ruffo legatis poſt montem circummiſit: quæ cùm commiſſo iam prœlio, à tergo clamore iam ſublato, decurriſſent, ita fuderunt hoſtes, vt vbique fugam pro pugnâ capeſſerent.

* *Alius* Calamatium *& ſic M. ſ. quorũ vnus* Calamattũ
* Gannicum *videtur legendum ex veſtigiis meliorum codicum. & ſic ipſe Frontinus hoc lib. cap. ſeq. exemplo* xxiii

viii. Marcellus, cùm vereretur, ne paucitatem eius militum clamor detegeret, ſimul lixas calonesque, & omnis generis ſequelas conclamare iuſſit; atque ita hoſtem magni exercitus ſpecie exterruit.

ix. Valerius Leuinus, aduerſus Pyrrhum Epirotarum regem, occiſo quodam gregali, tenens gladium cruentum, exercitui vtrique perſuaſit Pyrrhum interemptum. Quamobrem hoſtes deſtitutos ſe ducis morte credentes, conſternati à mendacio, ſe pauidi in caſtra receperunt.

x. Iugurtha, in Numidiâ, aduerſus C. Marium, cùm Latinæ quoque linguæ vſum ei conuerſatio priſtina caſtrorum dediſſet, in primam aciem procurrit, & occiſum à ſe C. Marium tum Latinè * clare prædicauit, atque ita multos noſtrorum auertit.

* *Aliàs* clamare cœpit,

xi. My-

XI. Myronides Athenienſis, dubio prœlio aduerſus Thebanos rem gerens, repentè in dextrum ſuorum cornu proſilit, & exclamauit, ſe iam ſiniſtro viciſſe: quâ re & ſuis alacritate, & hoſtibus metu iniecto, vicit.

XII. Crœſus præualido hoſtium equitatui camelorum gregem oppoſuit; quorum nouitate & horrore conſternati equi, non ſolùm inſidentes præcipitauerunt, ſed peditum quoque ſuorum ordines protriuerunt, vincendosque hoſti præbuerunt.

XIII. Pyrrhus Epirotarum rex, pro Tarentinis aduerſus Romanos, eodem modo elephantis ad perturbandam aciem vſus eſt.

XIV. Pœni * quoque aduerſus Romanos idem fecerunt frequenter. * quidem M.ſ.

XV. Volſcorum caſtra, cùm prope virgulta ſiluasque poſita eſſent, Camillus ea omnia, quæ conceptum ignem vſque in vallum proferre poterant, incendit; & ſic aduerſarios exuit caſtris.

XVI. M. Craſſus, bello ſociali, eodem modo propè cum copiis omnibus * interceptus eſt. * Aliàs interemptus eſt.

XVII. Hiſpani contra Hamilcarem boues vehiculis adiunctos in primâ fronte conſtituerunt, vehiculaque tædæ & * ſepi & ſulphuris plena, ſigno pugnæ dato, incenderunt: actis deinde in hoſtem bobus conſternatam aciem perruperunt. * Aliàs ſeui

XVIII. Faliſci & Tarquinienſes, compluribus ſuorum * in habitu ſacerdotum * ſubornatis, faces & angues furiali habitu præferentibus, aciem Romanorum turbauerunt. * τὸ in delet Stewech. τὸ ſubornatis verò M.ſ.

XIX. Idem Veientes & Fidenates, facibus arreptis fecerunt.

XX. Atheas, rex Scytharum, cùm aduerſus ampliorem Triballorum exercitum confligeret, iuſſit à fœminis & pueris omnique imbelli turbâ greges aſinorum, ac boum ad poſtremam hoſtium aciem admoueri, & erectas haſtas præferre: famam deinde diffudit, tanquam auxilia ſibi ab vlterioribus Scythis aduentarent; quâ aſſeueratione auertit hoſtem.

CAPVT V.

De inſidiis.

EXEMPLVM I.

ROMVLVS, per latebras copiarum parte diſpoſitâ, cùm ad Fidenas acceſſiſſet, ſimulatâ fugâ temerè hoſtes inſecutos eò perduxit,

duxit, vbi occultos habebat milites, qui vndique adorti effuſos & incautos ceciderunt.

II. Q. Fabius Maximus Cos. auxilio Sutrinis miſſus aduerſus Hetruſcos, omnes hoſtium copias in ſe conuertit: deinde ſimulato timore, in ſuperiora loca velut fugiens receſſit, effuſeq́ue ſubeuntes aggreſſus, non aciem tantùm ſuperauit, ſed etiam caſtris exuit.

III. T. Sempronius Gracchus aduerſus Celtiberos, metu ſimulato, continuit exercitum: emiſsâ deinde armaturâ leui, quæ hoſtem laceſſeret, ac ſtatim pedem referente, euocauit hoſtem: deinde inordinatos aggreſſus, vſque eò cecîdit, vt etiam caſtra caperet.

*L. Metellus IV. *Q. Metellus Cos. in Siciliâ bellum gerens aduerſus Haſdrubalem, ob eius ingentem exercitum & centum triginta Elephantos intentior, diffidentiâ ſimulatâ, intra Panormum copias tenuit, foſſamq́ue ingentis magnitudinis ante ſe duxit: conſpecto deinde exercitu Haſdrubalis, qui in primâ acie elephantos habebat, præcepit haſtatis, tela in belluas iacerent, protinuſq́ue ſe intra munimenta reciperent: eâ ludificatione rectores elephantorum concitati, in ipſam foſſam elephantos egerunt: quo vt primùm illaqueati ſunt, partim magnitudine telorum confecti, partim retro in ſuos acti, totam aciem turbauerunt. Tunc Metellus, hanc opperiens occaſionem, cum toto exercitu erupit, & aggreſſus à latere Pœnos cecîdit, ipſiſq́ue & elephantis potitus eſt.

V. Tamyris Scytharum regina, Cyrum Perſarum ducem, æquo Marte certantem, ſimulato metu elicuit ad notas militi ſuo anguſtias, atque ibi repentè conuerſo agmine, naturâ loci adiuta, deuicit.

VI. Ægyptij conflicturi acie in eis campis, quibus iunctæ paludes erant, algâ eas contexerunt, commiſſoque prœlio fugam ſimulantes in inſidias ſeuocauerunt: qui rapidiùs vecti per ignota loca, limo inhæſerunt, circumuentiq́ue ſunt.

VII. Viriatus ex latrone dux Celtiberorum, cedere ſe Romanis equitibus ſimulans, vſque ad locum voraginoſum & præaltum eos perduxit: & cùm ipſe per ſolidos ac notos ſibi tranſitus euaderet, Romanos ignaros locorum immerſoſq́ue limo cecîdit.

VIII. Fuluius Imperator, Cimbrico bello, collatis cum hoſte caſtris, equites ſuos iuſſit ſuccedere ad munitiones eorum, laceſſitiſq́ue barbaris, ſimulatâ fugâ *regredi: hoc cùm per aliquot dies feciſſet, auidè inſequentibus Cimbris, animaduertit caſtra eorum ſolita nudari: itaque per partem exercitûs cuſtoditâ conſuetudine, ipſe cum expeditis poſt caſtra hoſtium conſedit occultus; effuſiſq́ue eis, ex more,

*ita Modim. cùm antea eſſet receſſit: & cecedi:

morè, repentè adortus, & deſertum proruit vallum, & caſtra cepit.

IX. Cn Fuluius, cùm in finibus noſtris exercitus Faliſcorum, longè noſtro maior caſtra poſuiſſet, per ſuos milites quædam procul à caſtris ædificia ſuccendit, vt Faliſci ſuos id feciſſe credentes, ſpe prædæ diffunderentur.

X. Alexander ex Epirotis aduerſus Illyrios collocatâ in inſidiis manu, quoſdam ex ſuis habitu Illyriorum inſtruxit, & iuſſit vaſtare ſuam, *[id eſt Epiroticam] regionem: quod cum Illyrij viderent fieri, ipſi paſſim prædari cœperunt, eò ſecurius, quòd præcedentes veluti pro exploratoribus habebant, à quibus ex induſtriâ in loca iniqua deducti, cæſi fugatique ſunt. * Fortè gloſſema.

XI. Leptenes quoque Syracuſanus aduerſus Carthaginienſes vaſtari ſuos agros, & incendi villas caſtellaque quædam imperauit. Carthaginienſes à ſuis id fieri rati, & ipſi tanquam * in adiutorium exierunt, exceptique ab inſidiatoribus fuſi ſunt. * adiutores

XII. Maharbal, miſſus à Carthaginienſibus aduerſus Aphros rebellantes, cùm ſciret gentem auidam eſſe vini, magnum eius * modum mandragorâ permiſcuit, cuius inter venenum ac ſoporem media vis eſt, tunc prœlio leui commiſſo, ex induſtriâ ceſſit: nocte deinde intempeſtâ, relictis intra caſtra quibuſdam ſarcinis, & omni vino infecto, fugam ſimulauit: cumque barbari occupatis caſtris, in gaudium effuſi, medicatum auidè merum hauſiſſent, & in modum defunctorum ſtrati iacérent, reuerſus cepit eos, ac trucidauit. * vas M.ſ.

XIII. Hannibal, cùm ſciret ſua & Romanorum caſtra, in eis locis eſſe, quæ lignis * deficiebantur, ex induſtriâ, in regione deſertâ plurimos armentorum greges intra vallum reliquit: quâ velut prædâ Romani potiti in ſummis lignationis anguſtiis, inſalubribus ſe cibis onerârunt: Hannibal reducto nocte exercitu, ſecuros eos & ſemicrudâ graues carne, maiorem in modum vexauit. * deficiebant M.ſ.

XIV. Tiberius Gracchus, in Hiſpaniâ, certior factus hoſtem inopem * commercio laborare, inſtructiſſima caſtra omnibus eſculentis deſeruit, quæ adeptum hoſtem, & repertis intemperanter repletum, grauemque, reducto exercitu, ſubitò oppreſſit. * commeatu Palmerius.

XV. Hi qui aduerſus Erythræos bellum gerebant, ſpeculatorem eorum in loco edito deprehenſum occiderunt, & veſtem eius militi ſuo dederunt, qui ex eodem iugo Erythræos ſigno dato in inſidias euocauit.

XVI. Arabes, cùm eſſet nota conſuetudo eorum, quâ de aduentu hoſtium interdiu fumo, nocte igne ſignificare inſtituerant, vt ſine

intermiſſione ea fierent præceperunt, aduentantibus autem aduerſariis intermitterent: qui cùm ceſſantibus luminibus exiſtimarent ignorari aduentum ſuum, auidiùs ingreſſi oppreſſique ſunt.

XVII. Alexander Macedo, cùm hoſtis in ſaltu editiore caſtra communîſſet, ſeductâ parte copiarum, præcepit his, quos * relinquebat, vt ex more ignes excitarent, ſpeciemque præberent totius exercitus: ipſe autem per * auias regiones circumductâ manu, hoſtem, ſuperiore aggreſſus loco, depulit.

* reliquerat, M.ſ.

* alias

XVIII. Memnon Rhodius rex, cùm equitatu præualeret, & hoſtem in collibus ſe cõtinentem, in campos vellet deducere, quoſdam ex militibus ſuis, ſub ſpecie perfugæ miſit in hoſtium caſtra, qui affirmarent exercitum Memnonis iam perniciosâ ſeditione furere, vt & ſubinde aliqua pars eius dilaberetur. Huic affirmationi vt fidem faceret, paſſim in conſpectu hoſtium iuſſit parua caſtella muniri, velut in ea ſe recepturi eſſent, qui diſſidebant: hac perſuaſione ſolicitati qui in montibus ſe continuerant, in plana deſcenderunt, & dum * caſtella tentant, ab equitatu circumuenti ſunt.

* caſtra

XIX. Harridas rex Moloſſorum, bello petitus ab Ardie Illyrio, maiorem aliquanto exercitum habente, * molitus imbelles ſuorum, in vicinam regionem Ætoliæ famam ſparſit, tanquam vrbes ac res ſuas Ætolis concederet. Ipſe cum his qui arma ferre poterant, inſidias in montibus, & locis confragoſis diſtribuit. Illyrij timentes, ne quæ Moloſſorum erant, ab Ætolis occuparentur, velut ad prædam feſtinantes, ordinibus neglectis, accelerare cœperunt: quos diſſipatos, nihil tale exſpectantes, Harridas ex inſidiis fudit, fugauitque.

* amolitus Stewech.

XX. T. Labienus C. Cæſaris legatus, aduerſus Gallos, ante aduentum Germanorum, quos auxilio his venturos ſciebat, confligere cupiens, diffidentiam ſimulauit, poſitiſque in diuerſâ ripâ caſtris, profectionem edixit in poſterum diem. Galli credentes eum fugere, flumen quod medium erat, inſtituerunt tranſmittere. Labienus circumacto exercitu, inter ipſas ſuperãdi amnis difficultates eos cecidit.

XXI. Hannibal, cùm exploraſſet, negligenter caſtra Fuluij Romani ducis munita, ipſum præterea multa temere audere, primâ luce cùm denſiores nebulæ præſtarent obſcuritatem, paucos milites munitionum noſtrarum vigilibus oſtendit, quo Fuluius repentè mouit exercitum, Hannibal per * diuerſam partem caſtra eius occupauit: & ita in tergum Romanorum effuſus, octo millia fortiſſimorum militum, cum ipſo duce, trucidauit.

* aduerſam M.ſ.

XXII. Idem

XXII. Idem Hannibal, cùm inter Fabium Dictatorem & Minutium Magiſtrum equitum diuiſus eſſet exercitus, & Fabius occaſionibus immineret, Minutius pugnandi cupiditate flagraret, caſtra in campo, qui medius inter hoſtes erat, poſuit: & cùm partem peditum in confragoſis rupibus celaſſet, ipſe ad euocandum hoſtem miſit, qui proximum tumulum occuparent: ad quos opprimendos cum eduxiſſet copias Minutius, inſidiatores ab Hannibale diſpoſiti, ſubitò conſurrexerunt, & delêſſent Minutij exercitum, niſi Fabius periclitantibus ſubueniſſet.

XXIII. Idem Hannibal, cùm ad Trebiam in conſpectu haberet Sempronij Longi Cos. caſtra, medio amne interfluente ſæuiſſimâ hyeme Magonem & electos in inſidiis poſuit. Deinde Numidas equites, ad eliciendam Sempronij credulitatem, adequitare vallo eius iuſſit: quibus præceperat, vt ad primum noſtrum incurſum per nota refugerent vada. Hos Conſul & adortus temerè, & ſecutus, ieiunum exercitum in maximo frigore tranſitu fluminis rigere fecit. Mox torpore, & inediâ affectis Hannibal ſuum militem oppoſuit, quem ad id ignibus, oleoque & cibo fouerat: nec defuit partibus Mago, quin terga hoſtium in hoc ordinatus cæderet.

XXIV. Idem Hannibal ad Thraſymenum, cùm arcta quædam via in radices montis & campos patentes duceret, ſimulatâ fugâ per anguſtias ad patentia euaſit, ibique caſtra poſuit, ac nocte diſpoſitis militibus, & per collem qui imminebat, & in lateribus anguſtiarum, primâ luce, nebulâ quoque adiutus, aciem direxit. Flaminius velut fugientem inſequens, cùm anguſtias eſſet ingreſſus, non ante prouidit inſidias, quàm ſimul à fronte, lateribus, tergo circumfuſus, ad * internecionem cum exercitu cæderetur.

* *Aliàs: Mſ.* interemptionem & interitionem

XXV. Idem Hannibal, aduerſus Iunium Dictatorem, nocte intempeſtâ ſexcentis equitibus imperauit, vt in plures turmas ſegregati per vices, ſine intermiſſione circa caſtra hoſtium ſe oſtentarent. Ita totâ nocte Romanis in vallo ſtatione, ac pluuiâ, quæ fortè continua fuerat, inquietatis confectiſque, cùm receptui ſignum iam Iunius dediſſet, Hannibal ſuos requietos * reduxit, & caſtra eius inuaſit.

* eduxit, *Mſ.*

XXVI. Epaminondas Thebanus, in eundem modum, cùm Lacedæmonij * Athmon vallo ducto Peloponneſon tuerentur, paucorum operâ leuis armaturæ, totâ nocte inquietauit hoſtem: ac deinde primâ luce * vocatis ſuis, cùm Lacedæmonij ſe recepiſſent, ſubitò vniuerſum exercitum, quem quietum habuerat, admouit, & per ipſa munimenta deſtituta propugnatoribus irrupit.

* ad Iſthmū *Palmerius*, ego ad Onion *ſiue* Onium

* euocatis *Stewech.*

XXVII. Hannibal directâ acie ad Cannas ſexcentos equites Numidas iuſſit transfugere, qui ad fidem faciendam, gladios & ſcuta noſtris tradidêre: & in vltimum agmen recepti, vbi primùm concurri cœpit, ſtrictis minoribus (quos occultauerant) gladiis, ſcutis iacentium aſſumtis, Romanorum aciem cecîderunt.

* paganos *Stewech.* ſpathas *Palmerius.* XXVIII. Iapyges P. Licinio Procos.* pagos quoque ſub ſpecie deditionis obtulerunt, qui recepti, & in poſtremâ acie collocati, terga Romanorum cecîderunt.

XXIX. Scipio Aphricanus cùm aduerſa haberet bina hoſtium caſtra, Syphacis & Carthaginienſium, ſtatuit Syphacis, vbi multa incendiis alimenta erant, aggredi nocte, ignemque iniicere, vt ex eâ re Numidas quidem ex ſuis caſtris trepidantes cæderet: Pœnos autem, quos certum erat ad ſuccurrendum ſociis procurſuros, inſidiis diſpoſitis exciperet: vtrumque ex ſententiâ ceſſit.

XXX. Mithridates à Lucullo virtute frequenter ſuperatus, inſidiis eum appetiit, Adathante quodam eminente viribus ſubornato, vt transfugeret: & fide * pactâ hoſti, facinus perpetraret: quod is ſtrenuè quidem, ſed ſine euentu conatus eſt: receptus enim à Lucullo in gregem equitum, non ſine tacitâ cuſtodiâ habitus eſt: quia nec credi ſubitò transfugæ, nec inhiberi reliquos oportebat. Cùm deinde, frequentibus excurſionibus, promptam & enixam operam exhiberet, fide acquiſitâ, tempus elegit, quo * miſſa principia quietem omnibus caſtrenſibus dabant, prætoriumque ſecretius præſtabant. Caſus adiuuit Lucullum. Nam qui ad vigilantem vſque admitteretur, fatigatum nocturnis cogitationibus illo tempore quieſcentem inuenit. Cùm deinde, tanquam nunciaturus aliquid ſubitum ac neceſſarium, intrare vellet, & pertinaciter à ſeruis valetudini domini conſulentibus excluderetur, veritus, ne ſuſpectus eſſet, equis quos ante portam paratos habebat, ad Mithridatem refugit irritus.

* factâ *Ste.*

* remiſſa *Palmerius.*

XXXI. Sertorius, in Hiſpaniâ, cùm apud Lauronem oppidum vicina caſtra Pompeij caſtris haberet, & duæ tantummodò regiones eſſent, ex quibus pabulum peti poſſet, vna in propinquo, altera longiùs ſita, ea quæ in propinquo erat, ſubinde a leui armaturâ infeſtari, vlteriorem autem vetuit ab vllo armato adiri, donec perſuaſit aduerſariis, tutiorem eſſe quæ erat remotior: quam cum petiiſſent Pompeiani, Octauium Græcinum cum decem cohortibus in morem Romanorum armatis, & decem Hiſpanorum leuis armaturæ, & Tarquinium Priſcum cum duobus millibus equitum ire iubet ad inſidias tendendas pabulatoribus. Illi ſtrenuè imperata faciunt: exploratâ

ploratâ enim locorum naturâ, in vicinâ ſiluâ nocte prædictas copias abſcondunt, ita vt in primâ parte leues Hiſpanos, aptiſſimos ad furta bellorum ponerent: paulò interiùs ſcutatos, in remotiſſimo equites, ne fremitu equorum cogitata proderentur, quieſcere omnes ſilentio ſeruato in horam tertiam diei iubet: cùm deinde Pompeiani ſecuri * ſeruatíque pabulo de reditu cogitarent, & hi quoque, qui in ſtatione fuerant, quiete inuitati ad pabulum colligendum dilaberentur, emiſſi primùm Hiſpani, velocitate gentili in * palantes effunduntur, & conuulnerant confunduntque, nihil tale expectantes: priùs deinde quàm reſiſti his inciperet, ſcutati erumpunt è ſaltu, & redeuntes in ordinem conſternunt, vertuntque: fugientibus equites immiſſi toto eo ſpacio quo redibatur in caſtra perſecuti * cæduntur: curatum quoque, ne quis effugeret, nam reliqui ducenti & quinquaginta equites præmiſſi facilè per compendia itinerum effuſis habenis, antequam ad caſtra Pompeij perueniretur conuerſi, occurrerunt eis qui primi fugerant. Ad cuius rei ſenſum Pompeio immittente legionem cum Lælio in præſidium ſuorum, ſubducti in dextrum latus velut ceſſerunt equites, deinde & cùm ita legionem hanc tergo infeſtarent, cùm iam etiam à fronte qui pabulatores perſecuti erant incurſarent, ſic legio quoque inter duas acies hoſtium cum legato ſuo eliſa eſt: ad cuius præſidium Pompeio totum educente exercitum, Sertorius quoque è collibus ſuos inſtructos oſtendit, effecitque, ne Pompeio expediret: ita præter duplex damnum, eâdem ſolertiâ illatum, ſpectatorem quoque cum cladis ſuorum continuit. Hoc primum prœlium inter Sertorium & Pompeium fuit: decem millia hominum de Pompeij exercitu amiſſa, & omnia impedimenta, Liuius auctor eſt.

* *Aliàs* ſaturique *item* oneratique

* *Ita Modius, quem vide.*

* cædunt: *St.*

XXXII. Pompeius, in Hiſpaniâ, diſpoſitis antè, qui ex occulto aggrederentur, ſimulato metu, deduxit inſtantem hoſtem in loca infeſta: deinde vbi res popoſcerunt, conuerſos & in fronte & vtriſque lateribus ad interneccionem cecîdit, capto etiam duce eorum Perpennâ.

XXXIII. Idem aduerſus Mithridatem, in Armeniâ, numero & genere equitum præualentem, tria millia leuis armaturæ, & quingentos equites nocte in valle ſub virgultis, quæ inter bina caſtra erant, diſpoſuit: primâ deinde luce in ſtationem hoſtium emiſit equites ita firmatos, vt cùm vniuerſus cum exercitu hoſtium equitatus prœlium iniſſet, ſeruatis ordinibus paulatim cederent, donec ſpatium darent conſurgendi à tergo, ob hoc diſpoſitis. quod poſtquam

ex ſententiâ contigit, conuerſis qui terga dediſſe videbantur, medium hoſtem trepidantem cecîdit: ipſos etiam equos pedite cominùs accedente confodit: eoque prœlio fiduciam regi, quam in *equeſtribus copiis habebat, detraxit.

*Aliàs campeſtribus

*M. Licinius Craſſ.

*Catanam

*Alias communitis St. comminatis ego combinatis M. ſ. communicatis

XXXIV. *M. Craſſus, bello fugitiuorum, apud *Cathenam bina caſtra cominùs cum hoſtium caſtris vallauit: nocte deinde *commutatis copiis, manente prætorio in maioribus caſtris, vt fallerentur hoſtes, ipſe omnes copias eduxit, & in radicibus prædicti montis conſtituit: diuiſoque equitatu præcepit L. Quintio partem Spartaco obiiceret, pugnaque eum fruſtraretur: parte aliâ Gallos Germanóſque ex factione Caſti & Gannici eliceret ad pugnam, & pugnâ ſimulatâ deduceret, vbi ipſe aciem inſtruxerit. Quos cùm barbari inſecuti eſſent, equite recedente in cornua, ſubitò acies Romana adaperta cum clamore cucurrit. Triginta quinque millia armatorum eo prœlio interfecta cum ipſis ducibus Liuius tradidit, receptas quinque Romanas aquilas, ſigna ſex & viginti, multa ſpolia, inter quæ quinque faſces cum ſecuribus.

XXXV. C. Caſſius, in Syriâ, aduerſus Parthos ducens aciem, equitem oſtendit à fronte, cùm à tergo peditem in confragoſo loco occultaſſet; dein cedente equitatu & per nota ſe recipiente, in præparatas inſidias perduxit exercitum Parthorum, & cecîdit.

XXXVI. Ventidius, Parthos & Labienum alacres ſucceſſibus victoriarum, dum ſuos ipſe per ſimulationem metus continet, euocauit: & in loca iniqua deductos, aggreſſus per obreptionem, adeò debellauit, vt deſtituti Labieno prouinciâ excederent Parthi.

XXXVII. Idem aduerſus Pharnaſtanis Parthos, cùm ipſe exiguum numerum militum* haberet, illis autem fiduciam ex multitudine videret increſcere, ad latus caſtrorum, octodecim cohortes in obſcurâ valle poſuit, equitatu poſt terga militum collocato: tum paucos admodum milites in hoſtem miſit, qui vbi ſimulatâ fugâ hoſtem effusè ſequentem, vltra locum inſidiarum perduxêre, coortâ à latere acie, præcipitatis in fugam his, Pharnaſtanem interfecit.

XXXVIII. C. Cæſar, ſuis & Afranianis caſtris contrarias tenentibus planicies, cùm vtriuſque partis plurimùm intereſſet, colles proximos occupare, idque propter ſaxorum aſperitatem eſſet difficile, tanquam Ilerdam *repetiturum, retrò agmen ordinauit, faciente inopiâ fidem deſtinationi. Intra breuiſſimum deinde ſpatium, exiguo circuitu flexit repentè ad montes occupandos. Quo viſu perturbati Afraniani, velut captis caſtris, & ipſi effuſo curſu

*repetiturus, Stewech.

eoſdem

eoſdem montes petiere: quod futurum cùm prædiuinaſſet Cæſar, partim peditatu, quem præmiſerat, partim à tergo ſubmiſſis equitibus, inordinatos eſt adortus.

XXXIX. Antonius, apud Forum Gallorum, cùm Panſam Cos. aduentare comperiſſet, inſidiis per ſilueſtria Æmiliæ viæ diſpoſitis, agmen eius excepit, fuditque: & ipſum eo vulnere affecit, quo intra paucos dies exanimaretur.

XL. Iuba rex, * in Aphricâ, bello ciuili, Curionis animum ſimulato regreſſu impulit in vanam alacritatem: cuius ſpei vanitate deceptus Curio, dum tanquam fugientem Saboram regium præfectum perſequitur, deuenit in patentes campos, vbi Numidarum circumuentus equitatu, perdito exercitu, cecidit.

*Ita Modius, cùm antea eſſet in Aphrico bello, aut in Aphricæ bello

XLI. Melanthus dux Athenienſium, cùm prouocatus à rege hoſtium Xantho Bœotio, deſcendiſſet ad pugnam, vt primum cominùs ſtetit, Iniquè (inquit) Xanthe, & contra pactum facis; aduerſus ſolum enim cum altero proceſſiſti: cumque admiratus ille, quiſnam ſe comitaretur reſpexiſſet, auerſum vno ictu confecit.

XLII. Iphicrates Athenienſis ad Cherroneſum, cùm ſciret Lacedæmoniorum ducem Anaxibium, exercitum pedeſtri itinere ducere, firmiſſimam manum militum eduxit è nauibus, & in inſidiis collocauit: naues autem omnium, tanquam onuſtas milite, palàm tranſnauigare iuſſit: ita ſecuros & nihil expectantes Lacedæmonios, * à tergo ingreſſus itinere oppreſſit, fuditque.

* à tergo aggreſſus, in itinere o. ſ. Stewech.

XLIII. Liburni, cùm vadoſa loca obſediſſent, capitibus tantùm eminentibus, fidem fecerunt hoſti alti maris, ac triremem, quæ eos perſequebatur, implicatam vado ceperunt.

XLIV. Alcibiades dux Athenienſium, in Helleſponto aduerſus Numidarum & Lacedæmoniorum ducem, cùm amplum exercitum & plures naues haberet, nocte expoſitis in terram quibuſdam militum ſuorum, parte quoque nauium poſt quædam promontoria occultatâ, ipſe cum paucis profectus, ita vt contemtu ſui hoſtem inuitaret, eundem inſequentem fugit, donec in præparatas inſidias * induceret: * auerſumque deinde, & egredientem in terram, per eos, quos ad hoc ipſum expoſuerat, cecidit.

*perduceret. M ß.
*Ita Modius: vulgò aduerſumque

XLV. Idem, nauali prœlio decertaturus, conſtituit malos quoſdam in promontorio; præcepitque his, quos ibi relinquebat, vt cùm prœlium commiſſum ſenſiſſent, panderent vela. Quo facto conſequutus eſt, vt hoſtes aliam claſſem in auxilium ſuperuenire ei arbitrati, verterentur.

XLVI.

XLVI. Memnon Rhodius, nauali prœlio, cùm haberet ducentarum nauium claſſem, & hoſtium naues elicere ad prœlium vellet, ita ordinauit ſuos, vt paucarum nauium malos * erigerent, easque primas agi * iuberent: hoſtes autem procul conſpicati numerum arborum, & ex eo nauium quoque coniectantes, obtulerunt ſe certamini, & à pluribus occupati ſuperatique ſunt.

* erigere,

* iuberet:

XLVII. Timotheus dux Athenienſium, aduerſus Lacedæmonios nauali acie decertaturus, cùm inſtructa claſſis eorum ad pugnandum proceſſiſſet, ex velociſſimis nauibus viginti præmiſit, quæ omni arte varioque flexu eluderent hoſtem, * vt primùm ſenſit, deinde minùs agiliter moueri aduerſam partem progreſſos prælaſſatos facilè ſuperauit.

* deinde vt primùm ſenſit minùs agiliter aduerſam partem moueri, progreſſus, prælaſſatos f. ſ. *Stewech.*

CAPVT VI.

De emittendo hoſte, ne clauſus prœlium ex deſperatione redintegret.

EXEMPLVM I.

GALLOS, eo prœlio quod Camilli ductu geſtum eſt, deſiderantes nauigia, quibus Tiberim tranſirent, Senatus cenſuit tranſuehendos, & commeatibus quoque proſequendos. Eiuſdem generis hominibus poſtea per Pomptinum agrum fugientibus via data eſt, quæ Gallica appellatur.

II. * L. Martius eques Romanus, cui duobus Scipionibus occiſis, exercitus imperium detulit, cùm circumuenti ab eo Pœni, ne inulti morerentur, acriùs pugnarent, laxatis manipulis, & conceſſo fugæ ſpacio, diſſipatos ſine periculo ſuorum trucidauit.

* *Aliàs* Q. Martius

III. C. Cæſar Germanos incluſos, ex deſperatione fortiùs pugnantes, emitti iuſſit, fugienteſque aggreſſus eſt.

IV. Hannibal, cùm ad Thraſymenum incluſi * Romani acerrimè pugnarent, deductis ordinibus fecit eis abeundi poteſtatem, euntéſque ſine ſuorum ſanguine ſtrauit.

* *Ita Stewec. vulgò* Germani

V. Antigonus rex Macedonum Ætolis, qui in obſidionem ab eo compulſi, fame vrgebantur, ſtatuerantque eruptione factâ commori, viam fugæ dedit, atque ita infracto impetu eorum, * inſecutos, auerſos cecîdit.

* inſecutus, *Stewech.*

VI. Ageſilaus Lacedæmonius, aduerſus Thebanos cùm acie confligeret, intellexiſſetque, hoſtes locorum conditione clauſos, ob deſpera-

ſperationem fortiùs dimicare: laxatis ſuorum ordinibus, apertaque Thebanis ad euadendum viâ, rurſus in abeuntes contraxit aciem, & ſine iacturâ ſuorum cecîdit auerſos.

VII. Cn. Manlius Cos. cùm ex acie reuerſus capta ab Hetruſcis Romana caſtra inueniſſet; omnibus portis ſtatione circundatis, incluſos hoſtes in eam rabiem efferauit, vt ipſe in prœlio caderet. Quod vt animaduerterunt legati eius, ab vnâ parte remotâ ſtatione, exitum Hetruſcis dederunt, & effuſos perſecuti, occurrente altero Conſule Fabio, cecîderunt.

VIII. Themiſtocles victo Xerxe, volentes ſuos pontem rumpere prohibuit; cùm docuiſſet potius eſſe, eum expelli ex Europâ, quàm cogi ex deſperatione pugnare. Idem miſit ad eum, qui indicaret in quo periculo eſſet, niſi fugam maturaret.

IX. Pyrrhus Epirotarum rex, cùm quandam ciuitatem cepiſſet, clauſiſque portis ex vltimâ neceſſitate fortiter dimicantes eos, qui incluſi erant, animaduertiſſet; locum illis ad fugam dedit.

X. Idem inter cetera præcepta imperatoria memoriæ tradidit, non eſſe pertinaciter inſtandum hoſti fugienti: non ſolùm, ne fortiùs ex neceſſitate reſiſteret, ſed vt poſtea quoque faciliùs acie cederet, ratus non vſque ad perniciem fugientibus inſtaturos victores.

CAPVT VII.

De diſſimulandis aduerſis.

EXEMPLVM I.

TVLLVS Hoſtilius rex Romanorum, commiſſo aduerſus Veientes prœlio, cùm Albani, deſerto exercitu Romanorum, proximos peterent tumulos, eaque res turbaſſet noſtrorum animos, clarè pronunciauit, iuſſu ſuo Albanos id feciſſe, vt hoſtem circumueniret. Quæ res & terrorem Veientibus, & Romanis fiduciam attulit; remque inclinatam conſilio reſtituit.

II. L. Sylla, cùm præfectus eius, comitante non exiguâ equitum manu, commiſſo iam prœlio, ad hoſtes transfugiſſet, pronunciauit iuſſu ſuo id factum; eaque ratione militum animos non tantùm à confuſione retraxit, ſed quâdam etiam ſpe vtilitatis, quæ id conſilium ſecutura eſſet, confirmauit.

III. Idem, cùm auxiliares eius miſſi ab ipſo, circumuenti ab hoſtibus, interfecti eſſent, vererecturque, ne propter hoc damnum, vni-

verſus trepidaret exercitus, pronuntiauit, auxiliares, qui ad defectionem conſpiraſſent, conſilio à ſe in loca iniqua deductos: ita maniféſtiſſimam cladem, vltionis ſimulatione velauit, & militum animos hac perſuaſione confirmauit.

IV. Scipio, cùm Syphacis legati nuntiarent ei regis ſui nomine, ne fiduciâ ſocietatis eius, ex Siciliâ in Aphricam tranſiret, veritus ne confunderentur animi ſuorum abſciſſâ peregrinâ ſocietate, dimiſit * properè legatos, & famam diffudit tanquam vltrò à Syphace acerſeretur.

Ita Modius: vulgò ire legatos, aliàs per relegatos,

V. Q. Sertorius, cùm acie decertaret, barbarum, qui ei nunciauerat Herculeium periiſſe, pugione traiecit, ne & in aliorum id notitiam perferret, & ob hoc animi ſuorum infirmarentur.

VI. Alcibiades Athenienſis, cùm ab Abydenis prœlio vrgeretur, ſubitoque magno curſu triſtem aduertiſſet aduentare tabellarium, prohibuit palàm dicere quid afferret. Deinde ſecretò ſciſcitatus, à Pharnabazo regio præfecto, claſſem ſuam oppugnari, celatis & hoſtibus & militibus prœlium finiit, ac protenus ad eripiendam claſſem ducto exercitu ſuis opem tulit.

VII. Hannibalem venientem in Italiam tria millia * Carpetanorum reliquerunt: quos ille extemplò, ne & cæteri mouerentur, edixit à ſe eſſe dimiſſos, & inſuper, in fidem eius rei, paucos leuiſſimæ operæ * domum remiſit.

** Ita lego. vulgò eſt,* carpentariorum reliquerunt, quo ille exemplo, *&c.*
* domos *M.ſ.*

VIII. L. Lucullus, cùm animaduertiſſet Macedonas equites, quos in auxilio habebat, ſubito conſenſu ad hoſtem transfugere, ſigna canere iuſſit, & turmas, quæ eos ſequerentur, immiſit: hoſtis committi prœlium ratus, transfugientes telis excepit Macedones; qui cùm viderent, neque recipi ſe ab aduerſariis, & premi ab his, quos deſerebant, neceſſariò ad iuſtum prœlium conuerſi hoſtem inuaſerunt.

IX. Datames dux Perſarum, aduerſus Authophradatem in Cappadociâ, cùm partem equitum ſuorum transfugere comperiſſet, ceteros omnes venire ſecum iuſſit, aſſecutusque transfugas collaudauit, quòd eum alacriter præceſſiſſent, hortatusque eſt eos etiam, vt fortiter hoſtem adorirentur: pudor transfugis attulit pœnitentiam; & conſilium ſuum (quia non putabant deprehenſum) mutauerunt.

X. T. Quintius Capitolinus Cos. cedentibus Romanis ementitus eſt in altero cornu hoſtes fugatos, & ita confirmatis ſuis victoriam retulit.

XI. Cn. Manlius, aduerſus Hetruſcos, vulnerato collegâ Fabio, qui ſiniſtrum cornu ducebat, & ob id parte cedente, quòd etiam occiſum

occiſum crederent Conſulem, cum turmis equitum occurrit, clamitans & collegam viuere, & ſe dextro cornu viciſſe. Quâ conſtantiâ redintegratis animis ſuorum vicit.

XII. Marius aduerſus Cimbros & Teutonos, cùm metatores eius per imprudentiam ita caſtris locum cepiſſent, vt ſub poteſtate barbarorum eſſet aqua, flagitantibus eam ſuis, digito hoſtem oſtendens, Illinc (inquit) petenda eſt. Quo inſtinctu aſſecutus eſt, vt protenus barbari tollerentur.

XIII. T. Labienus poſt Pharſalicam pugnam, cùm victis partibus Dyrrhachium refugiſſet, miſcuit vera falſis, & non celato exitu pugnæ, æquatam partium fortunam, graui vulnere Cæſaris finxit: & hac aſſimulatione *reliquis Pompeianarum partium fiduciam fecit. * reliquüs

XIV. M. Cato, cùm Ambraciam, eo tempore, quo ſociæ naues ab Ætolis oppugnabantur, imprudens vno lembo appuliſſet, quanquam nihil ſecum præſidij haberet, cœpit ſignum voce geſtuque dare, quo videretur ſubſequentes ſuorum naues vocare: eaque aſſeueratione hoſtem terruit, tanquam planè appropinquarent, qui quaſi è proximo citabantur. Ætoli, ne aduentu Romanæ claſſis opprimerentur, reliquerunt oppugnationem.

CAPVT VIII.

*De * conſtituendâ per conſtantiam acie.* *reſtituendâ

EXEMPLVM I.

SERVIVS Tullius adoleſcens, prœlio quo Tarquinius rex, aduerſus * Sabinos conflixit, ſigniferis ſegniùs dimicantibus, raptum ſignum in hoſtem miſit, cuius recipiendi gratiâ Romani ita ardenter pugnauerunt, vt & ſignum & victoriam retulerint. * Gabinios

II. Furius Agrippa Cos. cedente cornu, ſignum militare ereptum ſignifero, in hoſtes Hernicos & Æquos miſit: quo facto eius prœlium reſtitutum eſt. Summâ enim alacritate Romani ad recipiendum ſignum incubuerunt.

III. T. Quintius Capitolinus Cos. ſignum in hoſtes Faliſcos eiecit, militesque id repetere iuſſit.

IV. M. Furius Camillus Tribunus militum conſulari poteſtate, cunctante exercitu, arreptum manu ſigniferum in hoſtes Volſcos & Latinos traxit, cæteros puduit non ſequi.

V. Saluius Pelignus, bello Perſico idem fecit.

VI. Q. Furius, auerſo exercitu, cùm occurriſſet, affirmauit non recepturum ſe in caſtra quemquam niſi victorem; reductiſque in aciem ſuis, victoriâ potitus eſt.

VII. Scipio apud Numantiam, cùm âuerſum ſuum videret exercitum, pronuntiauit ſibi pro hoſte futurum, quiſquis in caſtra rediſſet.

VIII. *Seruilius Priſcus Dictator, cùm ſigna legionum ferri in hoſtes Faliſcos iuſſiſſet, ſigniferum cunctantem occidi imperauit, quo exemplo perterriti hoſtem inuaſerunt.

*Ita lego: vulgò eſt Silius

IX. Coſſus Cornelius Magiſter equitum aduerſus Fidenates idem fecit.

X. Tarquinius aduerſus *Sabinos cunctantes equites, detractis frenis, concitatiſque equis procurrere & perrumpere aciem iuſſit.

*Gabinios

XI. M. Attilius Cos. bello Samnitico, ex acie refugientibus in caſtra militibus aciem ſuorum oppoſuit, affirmans ſecum & cum bonis ciuibus dimicaturos eos, niſi cum hoſtibus maluiſſent; eâ ratione vniuerſos in aciem reduxit.

XII. L. Sylla, cedentibus iam legionibus exercitui Mithridatico, ductu Archelai, ſtricto gladio in primam aciem procurrit, appellánſque milites dixit; Si quis quæſiſſet, vbi Imperatorem reliquiſſent, reſponderent pugnantem in Bœotiâ: cuius rei pudore vniuerſi eum ſecuti ſunt.

XIII. D. Iulius, ad Mundam ſuis referentibus pedem, equum ſuum abduci à conſpectu ſuo iuſſit, & in primam aciem pedes proſiliit: milites dum deſtituere Imperatorem erubeſcunt, redintegrârunt prœlium.

XIV. Philippus, veritus ne impetum Scytharum ſui non ſuſtinerent, fideliſſimos equitum à tergo poſuit, præcepitque, ne quem commilitonum ex acie fugere paterentur, perſeuerantiùs abeuntes trucidarent. Quâ denuntiatione cùm effeciſſet, vt etiam timidiſſimi mallent ab hoſtibus quàm à ſuis interfici, victoriam acquiſiuit.

CAPVT IX.

*De *confirmandis reliquiis belli, ſi res proſperè ceſſerit.*

*conſternandis

EXEMPLVM I.

C. MARIVS, victis prœlio Teutonis, reliquias eorum (quia nox circumuenerat) circumſedens, ſublatis ſubinde clamoribus,

bus, per paucos ſuorum territauit, inſomnemque hoſtem detinuit; ex eo conſecutus, vt poſtero die irrequietum faciliùs debellaret.

II. Claudius Nero, victis Pœnis, quos Haſdrubale duce in Italiam ex Hiſpaniâ traiicientes exceperat, caput Haſdrubalis in caſtra Hannibalis eiecit: quo factum eſt, vt & Hannibal luctu, (nam frater occiſus erat) & exercitus deſperatione aduentantis præſidij affligeretur.

III. L. Sylla his, qui Præneſte obſidebantur, occiſorum in prœlio ducum capita haſtis præfixa oſtendit, atque ita obſtinatorum peruicaciam fregit.

IV. Arminius dux Germanorum, capita eorum, quos occiderat, ſimiliter præfixa, ad vallum hoſtium admoueri iuſſit.

V. Domitius Corbulo, cùm Tigranocertam obſideret, & Armenij pertinaciter viderentur toleraturi obſidionem, in quendam ex Megiſtanis, quos ceperat, animaduertit, caputque eius baliſtâ excuſſum, intra munimenta hoſtium miſit: id fortè decidit in medium concilium, quod tum cummaximè habebant barbari, ad cuius conſpectum velut oſtento conſternati ad deditionem feſtinauerunt.

VI. Hermocrates Syracuſanus, ſuperatis acie * Athenienſibus, veritus, ne captiui, quorum ingentem manum in poteſtatem redegerat, parùm diligenter cuſtodirentur, quia euentus dimicationis in epulas, & ſecuritatem compellere victores poterant, finxit proximâ nocte equitatum hoſtilem venturum: quâ expectatione aſſecutus eſt, vt ſolito attentiùs vigiliæ agerentur.

Ita lego: vulgò Carthaginienſibus,

VII. Idem, rebus proſperè geſtis, & ob id reſolutis ſuis in nimiam ſecuritatem, ſomnoque & mero preſſis, in caſtra transfugam miſit, qui præmoneret ſe fugâ elapſum: diſpoſitas enim vbique à Syracuſanis inſidias: quarum metu recepit aciem. * [Illi cùm aduentarent, perſecuti, in foſſas deciderunt, & eo modo victi ſunt.]

** Videntur alicunde irrepſiſſe. Sanè ad Hermocratis factum non pertinent. Et, niſi egregiè fallor, duo iſta Hermocratis exempla capiti ſuo non reſpondent.*

CAPVT X.

De aduerſis emendandis, ſi res duriùs ceſſerit.

EXEMPLVM I.

T. Didius, in Hiſpaniâ, cùm acerrimo prœlio conflixiſſet, quod nox diremerat, magno numero vtrinque cæſo, complura ſuorum corpora atrâ nocte ſepeliẽda curauit. Hiſpani poſtero die ad ſimile officium progreſſi, quia plures ex ipſorum numero, quàm ex

Romanis cæſos repererant, victos ſe eſſe ſecundum eam dinumerationem argumentati, ad conditiones Imperatoris deſcenderunt.

II. T. Martius eques Romanus, qui reliquiis exercitus duorum Scipionum præfuit, cùm in propinquo bina caſtra Pœnorum paucis millibus paſſuum diſtarent, cohortatus milites, proxima caſtra intempeſtâ nocte adortus eſt: & cùm hoſtem victoriæ fiduciâ incompoſitum aggreſſus, ne nuntios quidem cladis reliquiſſet, breuiſſimo tempore militi ad requiem dato, eâdem nocte raptim famam rei geſtæ prægreſſus, altera eorundem caſtra inuaſit. Ita bis ſimili vſus euentu, deletis vbique Pœnis, amiſſas populo Romano Hiſpanias reſtituit.

CAPVT XI.

De dubiorum animis in fide retinendis.

EXEMPLVM I.

P. VALERIVS, Epidauri, timens oppidanorum perfidiam, quia parum præſidij habebat, gymnicos ludos procul ab vrbe apparauit: Quò cùm omnis ferè multitudo ſpectandi cauſſa exiſſet, clauſit portas, nec in eas antea admiſit Epidaurios, quàm obſides à principibus acciperet.

II. Cn. Pompeius, cùm ſuſpectos haberet Catinenſes, & vereretur, ne præſidium non reciperent, petiit ab eis, vt ægros interim apud ſe refici paterentur: fortiſſimis deinde, habitu languentium miſſis, ciuitatem occupauit continuitque.

III. Alexander, deuictâ perdomitaque Thraciâ petens Aſiam, veritus ne poſt ipſius diſceſſum ſumerent arma, reges eorum, præfectosque, & omnes, quibus videbatur ineſſe cura detractæ libertatis, ſecum velut honoris cauſſa traxit: ignobilibus autem relictis, plebeios præfecit: conſecutus vti principes beneficiis eius obſtricti, nihil nouare vellent: plebs verò ne poſſet quidem ſpoliata principibus.

IV. Antipater, conſpecto priore Neciorum exercitu, qui auditâ morte Alexandri ad infeſtandum imperium eius confluxerant, diſſimulans ſe ſcire quâ mente veniſſent, gratias his egit, quòd ad auxilium ferendum Alexandro aduerſus Lacedæmonios conueniſſent: adiecitque id ſe regi ſcripturum. Cæterùm ipſos, quia ſibi opera eorum * in præſentiâ non eſſet neceſſaria, abirent domos, hortatus eſt: & hac aſſeueratione periculum, quod ex nouitate rerum imminebat, diſcuſſit.

* *Aliàs* in præſenti

v. Scipio

v. Scipio Aphricanus, in Hiſpaniâ, cùm inter captiuas alias eximiæ formæ virgo, & nobilis, ad eum perducta eſſet, omniumque oculos in ſe conuerteret, ſummâ cuſtodiâ habitam ſponſo nomine * Luccio reddidit: inſuperque aurum, quod parentes eius redempturi captiuam * domum Scipioni attulerant, eidem ſponſo pro nuptiali munere dedit: quâ multiplici * magnificentiâ vniuerſa gens victa imperio populi Romani acceſſit.

* *Aliàs* Alitio *ſiue* Alicio

* domo *Stewech. & neſcio quis* donum *ſed cur non* domum Scipionis?

* gratiâ *M.ſ. ſed* munificentiâ *quod aliàs hic legitur mihi perplacet.*

vi. Alexandrum quoque Macedonem traditum eſt, eximiæ pulchritudinis virgini captiuæ, cùm finitimæ gentis principi fuiſſet deſponſata, ſumma abſtinentia ita peperciſſe, vt illam ne aſpexerit quidem. Qua mox ad ſponſum remiſſa, vniuerſæ gentis, per hoc beneficium, animos conciliauit ſibi.

vii. Imperator Cæſar Auguſtus [Germanicus,] eo bello, quo victis hoſtibus cognomen Germanici meruit, cùm in finibus * Vbiorum caſtella poneret, pro fructibus eorum locorum, quæ vallo comprehendebat, pretium ſolui iuſſit: atque ea iuſtitiæ fama omnium fidem aſtrinxit.

* *Ita Modius, cùm antea eſſet* Cubiorũ *aliàs* Galliarum *M.ſ.* Copiorum

CAPVT XII.

Quæ facienda ſunt pro caſtris, ſi ſatis fiduciæ in præſentibus copiis non habeamus.

EXEMPLVM I.

T. QVINTIVS Cos. cùm Volſci caſtra eius aggreſſuri forent; cohortem tantummodò in ſtatione detinuit, reliquum exercitum ad quieſcendum dimiſit, æneatoribus præcepit, vt vallum inſidentes equis circumirent, concinerentque. Quâ facie & ſimulatione cùm & propulſaſſet, & detinuiſſet per totam noctem hoſtes, ad lucis exortum feſſos vigilia, repentè facta eruptione, facilè ſuperauit.

ii. Q. Sertorius, in Hiſpaniâ, hoſtium equitatui maximè impar, qui vſque ad ipſas munitiones nimiâ fiduciâ ſuccedebat, nocte ſcrobes aperuit, & ante eas aciem direxit: cùm demum turmales ſecundùm conſuetudinem redire vellent, pronunciauit comperiſſe inſidias * ſe ab hoſtibus diſpoſitas: idcirco ne diſcederent à ſignis néve laxarent agmen. Quod cùm ſoluere ex diſciplinâ feciſſet, exceptus fortè veris inſidiis, quia prædixerat, interritos milites habuit.

* *τὸ* ſe *nõ agnoſcunt M.ſ.*

iii. Chares dux Athenienſium, cùm expectaret auxilia, & vere-

retur,

retur, ne interea contemptu præſentis paucitatis hoſtes caſtra eius oppugnarent, complures ex iis, quos habebat, per aduerſam partem nocte miſſos, iuſſit quà præcipuè conſpicui forent hoſtibus, redire in caſtra, & accedentium nouarum virium ſpeciem præbere: atque ita ſimulatis auxiliis * tutatus eſt, donec inſtrueretur expectatis.

* tuitus *M.ſ.*

IV. Iphicrates Athenienſis, cùm campeſtribus locis caſtra haberet, exploraſſetque Thraces ex collibus, per quos vnus erat deſcenſus, nocte ad diripienda caſtra venturos, clàm duxit exercitum, & * in vtroque viæ latere, per quam tranſituri erant Thraces, diſtributum collocauit: hoſtemque decurrentem in caſtra, in quibus multi ignes per paucorum curam inſtituti, ſpeciem manentis ibi multitudinis ſeruabant, à lateribus adortus oppreſſit.

* τὸ in *non agnoſcunt M.ſ.*

CAPVT XIII.

De effugiendo.

EXEMPLVM I.

GALLI, pugnaturi cum Attalo, aurum omne & argentum certis cuſtodibus tradiderunt, quibus ſi acie * fuſi eſſent * pareretur, quò faciliùs colligendâ prædâ hoſtem impeditum effugerent.

* *Aliàs* fugiſſent
* *Modius* ſpargeretur,

II. Triphon Syriæ rex victus, per totum iter fugiens pecuniam ſparſit: * eâque ſectantes Antiochi equites moratus, effugit.

* *Aliàs* cumque iis eique inſectandæ *quod Modius arripit & legit poſt* moratos

III. Q. Sertorius pulſus acie à Q. Metello Pio, ne fugam quidem ſibi tutam arbitratus, milites diſperſos abire iuſſit, admonitos in quem locum vellet conuenire.

IV. Viriatus dux Luſitanorum copias noſtras, locorumque iniquitatem euaſit eâdem quâ Sertorius ratione, ſparſo exercitu, deinde recollêcto.

V. Horatius Cocles, vrgente Porſennæ exercitu, iuſſit ſuos per pontem redire in vrbem, eumque (ne caſu ſequeretur hoſtis) intercidere. Quod dum efficitur, in capite eius propugnator ipſe inſequentes detinuit. Audito denique fragore pontis abrupti, deiecit ſe in alueum: * cumque non armis ſed vulneribus oneratus tranauit.

* *Ita legendũ: vulgò eſt:* cumque in armis, & vulnerib. o. t. *Placet Modio,* cumque & armis & vulnerib. o. t.

VI. Afranius, in Hiſpaniâ ad Ilerdam, cùm Cæſarem fugeret, inſtante eo caſtra poſuit: cùm idem Cæſar feciſſet, & pabulatum ſuos dimiſiſſet, ille ſignum repentè itineri dedit.

VII. Antonius, cùm ex Parthis ſibi inſtantibus reciperet exercitum, & quoties primâ luce moueret, toties vrgentibus barbarorum

ſagittis

ſagittis infeſtaretur, abeuntium agmen in quintam horam continuit; ſuisque fidem conſtantiorem fecit: quâ perſuaſione digreſſis inde Parthis, iuſtum iter * reliquo die ſine interpellatione confecit. * Aliàs alto

VIII. Philippus, in Epiro * victus, ne fugientem eum Romani premerent, inducias ad ſepeliendum eos, qui cæſi erant, impetrauit: & ob id remiſſioribus cuſtodibus euaſit. * veritus M.ſ.

IX. P. Claudius, nauali prœlio ſuperatus à Pœnis, cùm per hoſtium præſidia neceſſe haberet erumpere, reliquas viginti naues tanquam victrices iuſſit ornari: atque ita Pœnis exiſtimantibus ſuperiores fuiſſe acie noſtros, terribilis exceſſit.

X. Pœni claſſe ſuperati, quia inſtantem auertere Romanum ſtudebant, ſimulauerunt in vada naues ſuas incidiſſe; hærentesque imitati, effecerunt vt victor eorum timens caſum, ſpatium ad euadendum daret.

XI. Comminius Atrebas, cùm victus à D. Iulio ex Galliâ in Britanniam fugeret, & fortè ad Oceanum ſecundo vento quidem, ſed æſtu recedente veniſſet, quamuis naues in ſiccis littoribus * hærerent, pandi nihilominùs vela iuſſit. Quæ cùm perſequens eum Cæſar ex longinquo tumentia, & flatu plena vidiſſet, ratus proſpero ſibi eripi curſu, receſſit. * haberet M.ſ.

SEXTI IVLII FRONTINI, VIRI CONSVLARIS, STRATEGEMATΩN LIBER TERTIVS.

SI PRIORES libri reſponderunt titulis ſuis, & lectorem hucuſque cum attentione perduxerunt, edam nunc circa oppugnationes vrbium defenſioneſque ſtrategemata: nec morabor vllâ* prælocutione, priùs traditurus, quæ oppugnandis vrbibus vſui ſunt, tùm quæ obſeſſos inſtruere poſſint: depoſitis autem operibus & machinamentis, quorum expletâ iam pridem inuentione, nullam video vltrà artium materiam; has circa expugnationem ſpecies ſtrategematωn fecimus:

*proloculatione, M.ß.

CAP. I. *De repentino impetu.*

II. *De fallendis iis qui obſidentur.*

III. *De eliciendis ad proditionem.*

IV. *Per quæ hoſtes ad inopiam redigantur.*

V. *Quemadmodum perſuadeatur obſidionem [eſſe] permanſuram.*

VI. *De deſtructione præſidiorum hoſtium.*

VII. *De fluminum deriuatione, & vitiatione aquarum.*

VIII. *De iniiciendo obſeſſis pauore.*

IX. *De irruptione ex diuerſâ parte quàm expectamus.*

X. *De inſidiis, per quas eliciantur obſeſſi.*

XI. *De ſimulatione regreſſus.*

ex contrario circa tutelam obſeſſorum:

XII. *De excitandâ curâ ſuorum.*

XIII. *De emittendo & recipiendo nuntio.*

XIV. *De introducendis auxiliis, & commeatibus ſuggerendis.*

XV. *Quemadmodum efficiatur, vt*

tur, vt quæ deerunt, abundare videantur.
XVI. *Quâ ratione proditoribus & transfugis occurratur.*
XVII. *De eruptionibus.*
XVIII. *De conſtantiâ obſeſſorum.*

CAPVT I.

De repentino impetu.

EXEMPLVM I.

T. QVINTIVS Cos. victis acie Æquis & Volſcis, cùm Antium oppidum expugnare ſtatuiſſet,*ad concionem vocato exercitu, expoſuit quàm id neceſſarium & facile eſſet, ſi non differretur: eoque impetu,* quem exhortatio concitauerat, aggreſſus eſt vrbem.

II. M. Cato animaduertit, in Hiſpaniâ, potiri ſe quodam oppido poſſe, ſi * inopinantes inuaderet: quatridui itaque iter biduo per confragoſa & deſerta * emenſus, nihil tale metuentes oppreſſit hoſtes: victoribus deinde ſuis cauſſam tam facilis euentus requirentibus, dixit: tum illos victoriam adeptos, cùm quatridui iter biduo * arripuerunt.

* *Meliùs fortè ex veſtigiis M.ſ.* cõtione vocatâ, exercitui expoſuit &c.
*quo exhortatos *M.ſ.*
* inopinatos *M.ſ.*
* enifus, *M.ſ.*
* *Stewech.* aripuerunt. *id eſt,* abripuerunt.

CAPVT II.

De fallendis iis qui obſidentur.

EXEMPLVM I.

DOMITIVS Caluinus, cùm obſideret Lucam oppidum Ligurum, ſitu non tantùm & operibus, verùm etiam propugnatorum præſtantiâ tutum, circuiri muros frequenter omnibus copiis inſtituit, eaſdemque reducere in caſtra. Quâ conſuetudine inductis ita oppidanis, vt crederent exercitationis id gratia facere Romanum, & ob hoc nil ab eo conatu cauentibus, morem illum obambulandi in ſubitum direxit impetum: occupatiſque mœnibus * expreſſit, vt ſeipſos dederent & oppidum.

* *Ita Modius, non vt aliàs* oppreſſit,

II. C. Duillius Cos. ſubinde exercendo milites remigeſque, conſecutus eſt, vt ſecuris Carthaginienſibus vſque in id tempus innoxiæ conſuetudinis, ſubitò admotâ claſſe, murum occuparet.

III. Hannibal, in Italiâ, multas vrbes cepit, cùm Romanorum

habitu quoſdam ſuorum ex longo belli vſu Latinè quoque loquentes præmitteret.

IV. Arcades, Meſſeniorum caſtellum obſidentes, factis quibuſdam armis ad ſimilitudinem * hoſtilium, eo tempore quo ſucceſſura alia præſidia his explorauerant, inſtructi eorum qui expectabantur ornatu, admiſſique per hunc errorem, vt ſocij, poſſeſſionem loci, ſtrage hoſtium adepti ſunt.

* hoſtium, M ſſ.

V. Cimon dux Athenienſium, in Cariâ inſidiatus cuidam ciuitati, religioſum incolis templum Dianæ, lucumque qui extra muros erat, noctu improuiſus incendit: effuſisque oppidanis ad opem aduerſus ignes ferendam, vacuam defenſoribus cepit vrbem.

VI. Alcibiades dux Athenienſium, cùm ciuitatem Agrigentinorum egregiè munitam obſideret, petito ab eis conſilio, diu tanquam de rebus ad commune pertinentibus diſſeruit in theatro, vbi ex more Græcorum locus conſultationi præbebatur; dumque conſilij ſpecie tenet multitudinem, Athenienſes, quos ad id præparauerat, incuſtoditam vrbem ceperunt.

VII. Epaminondas Thebanus, in Arcadiâ die feſto effusè extra mœnia vagantibus hoſtium fœminis, pleroſque ex militibus ſuis muliebri ornatu immiſcuit: quâ ſimulatione illi intra portas ſub noctem recepti, ceperunt oppidum, & ſuis aperuerunt.

VIII. Ariſtippus Lacedæmonius, feſto die Tegeatarum, quo omnis multitudo, ad celebrandum Mineruæ ſacrum, vrbe egreſſa erat, iumenta ſaccis frumentariis paleâ refertis onuſta Tegeam miſit, agentibus ea militibus, qui negotiatorum ſpecie inobſeruati portas aperuerunt ſuis.

IX. Antiochus, in Cappadociâ, ex caſtello * Suendâ, quod obſidebat, iumenta frumentatum egreſſa intercepit: occiſisque calonibus, eorundem veſtitu milites ſuos, tanquam frumentum reportantes, ſubmiſit. Quo errore illi, cuſtodibus deceptis, caſtellum intrauerunt, admiſeruntque milites Antiochi.

* Suedâ & Sumedo M. ſſ.

X. Thebani, cùm portum Sicyoniorum nullâ vi redigere in poteſtatem ſuam poſſent, nauem ingentem armatis compleuerunt, expoſitâ ſuper merce, vt negotiatorum * ſpecie fallerent: ab eâ deinde parte murorum, quæ longiſſimè remota erat, apparere paucos diſpoſuerunt, cum quibus è naue quidam egreſſi inermes ſimulatâ rixâ, occurrerunt: Sycioniis ad dirimendum id iurgium aduocatis; Thebanæ naues & portum vacantem & vrbem occupauerunt.

* ſpeciem Mſſ.

XI. Thymarchus Ætolus, occiſo * Charmade Ptolemæi regis præfecto,

* Aliàs Carnicade

præfecto, chlamyde interempti & galero ad Macedonicum ornatus eſt habitum: per hunc errorem pro * Charmade in * Samniorum portum receptus occupauit. *Aliàs Carneade *Samiorum M.ſ.

CAPVT III.

De eliciendis ad proditionem.

EXEMPLVM I.

PAPYRIVS Curſor Cos. apud Tarentum, Miloni, qui tum præſidio Epirotarum vrbem obtinebat, ſalutem ipſi & popularibus, ſi per illum oppido potiretur, pollicitus eſt. Quibus præmiis ille corruptus, perſuaſit Tarentinis, vt ſe legatum ad Conſulem mitterent: à quo plena promiſſa ex pacto referens, in ſecuritatem oppidanos reſoluit; atque ita incuſtoditam vrbem Curſori tradidit.

II. Marcellus, cùm Syracuſanum quendam Soſiſtratum ad proditionem ſolicitaſſet, ex eo cognouit remiſſiores cuſtodias fore die feſto, quo * Epicides præbiturus eſſet vini epularumque copiam: inſidiatus igitur hilaritati, & quæ eam ſequebatur ſocordiæ, munimenta conſcendit, vigilibusque cæſis, aperuit exercitui Romano vrbem nobilibus victoriis claram. * Ephycides M.ſ.

III. Tarquinius Superbus, cùm Gabios in deditionem accipere non poſſet, filium ſuum Sextum Tarquinium cæſum virgis ad hoſtem miſit: is incuſatâ patris ſæuitiâ perſuaſit Gabinis, vt odio ſuo aduerſus regem vterentur; & dux ad bellum electus tradidit patri Gabios.

IV. Cyrus Perſarum rex, ſuum comitem Zopyrum, exploratâ eius fide, truncatâ de induſtriâ facie, ad hoſtes dimiſit: ille aſſentante iniuriarum fide, creditus inimiciſſimus Cyro, cùm hanc perſuaſionem adiuuaret, procurrendo propiùs quotiens acie decertaretur, & in eum tela dirigendo, commiſſam ſibi Babyloniorum vrbem tradidit Cyro.

V. Philippus oppido Samiorum excluſus, Apollonio præfecto eorum, ad proditionem corrupto, perſuaſit, vt plauſtrum lapide quadrato oneratum, in ipſo aditu portæ poneret: confeſtim deinde ſigno dato inſecutus oppidanos, circa impedita portæ clauſtra, oppreſſit trepidantes.

VI. Hannibal apud Tarentum, quæ à præſidio Romano, duce Liuio, tenebatur, * Eoneum quendam Tarentinum, quem ad prodi- *Coneum M.ſ. Niconem

 tionem

tionem ſolicitauerat, eiuſmodi fallaciâ inſtruxit, vt ille per cauſſam venandi noctu procederet, quaſi id per hoſtem interdiu non liceret: egreſſo ipſi apros ſubminiſtrabant, quos ille tanquam ex capturâ Liuio offerret; idq́ue cùm ſæpius factum eſſet, & ideò minùs obſeruaretur, quâdam nocte Hannibal, venatorum habitu, Pœnos comitibus eius immiſcuit: qui cùm onuſti venatione, quam ferebant, recepti eſſent à cuſtodibus, protenus eos adorti occiderunt. Tunc fractâ portâ admiſſus cum exercitu Hannibal omnes Romanos interfecit, exceptis his, qui in arcem profugerant.

VII. Lyſimachus rex Macedonum, cùm Epheſios oppugnaret, & illi in auxilio haberent Mandronem Archipiratam, qui * plerumque oneratas prædâ naues Epheſum appellebat, corrupto ei ad proditionem, iunxit fortiſſimos Macedonum, quos ille reſtrictis manibus pro captiuis Epheſum introduceret: qui poſtea, raptis ex arce armis, vrbem Lyſimacho tradiderunt.

* plurimùm M.ſ.

CAPVT IV.

Per quæ hoſtes ad inopiam redigantur.

EXEMPLVM I.

FABIVS Maximus vaſtatis Campanorum agris, ne quid eis ad fiduciam obſidionisupereſſet, receſſit ſementis tempore, vt frumentum quod reliquum habebant, in ſationes conferrent: reuerſus deinde renata * protriuit, & ad famem redactis potitus eſt.

* *Aliàs* proſtrauit

II. Antigonus aduerſus Athenienſes idem fecit.

III. Dionyſius, multis vrbibus captis, cùm Rheginos aggredi vellet, qui copiis abundabant, ſimulauit pacem, petiitq́ue ab eis, vt commeatus exercitui ipſius ſubminiſtrarent: quod cùm impetraſſet, exhauſto oppidanorum frumento, aggreſſus vrbem alimentis deſtitutam ſuperauit.

IV. Idem & aduerſus Himeræos feciſſe dicitur.

V. * Alexander oppugnaturus Leucadiam commeatibus abundantem, priùs caſtella, quæ in confinio erant, cepit: omneſq́ue ex his Leucadiam paſſus eſt confugere, vt alimenta inter multos celeriùs * abſumerentur.

Legebatur hic vulgò Q. Curtius Alexander *tamquam ille hoc ſtratagemate vſus eſſet. ridiculè. & rectè Modius fecit, qui ſuſtulit.*

* conſumerentur. M.ſ.

VI. Phalaris Agrigentinus, cùm quædam loca munitione tuta in Siciliâ oppugnaret, ſimulato fœdere frumenta, quæ reſidua ſe habere dicebat, apud eos depoſuit: deinde datâ operâ, vt tectorum cameræ,

meræ, in quibus id conferebatur, reſciſſæ pluuiam reciperent, fiduciâ * conditi commeatus, * proprio tritico abuſos primo initio æſtatis aggreſſus inopiâ compulit ad deditionem.

* abducti M. ſ. legendum ſcilicet abdiii

* propere St.

CAPVT V.

Quemadmodum perſuadeatur obſidionem eſſe permanſuram.

EXEMPLVM I.

CLEARCHVS Lacedæmonius exploratum habens Thracas omnia * victui neceſſaria in montes comportâſſe, vnâ quoque ope ſuſtentari, quòd crederent eum commeatus inopiâ receſſurum: per id tempus, quo legatos eorum venturos opinabatur, aliquem ex captiuis in conſpectu iuſſit occîdi, & membratim, tanquam alimenti cauſſa, in contubernia * diſtribuit. Thraces nihil non facturum perſeuerantiæ cauſſa eum credentes, qui tam deteſtabiles epulas ſuſtinuiſſet experiri, in deditionem venerunt.

* victu M. ſ.

* diſtribui.

II. Tiberius Gracchus, Luſitanis dicentibus, in decem annos cibaria ſe habere, & ideò obſidionem non expaueſcere, Vndecimo, inquit, anno vos capiam. Quâ voce * præterriti Luſitani, quanquam instructi commeatibus, ſtatim ſe tradiderunt.

* perterriti

III. A. Torquato Græcam vrbem oppugnanti, cùm diceretur, iuuentutem ibi ſtudioſè iaculis & ſagittis exerceri, Pluris eam, inquit, propediem vendam.

CAPVT VI.

De destructione præſidiorum hoſtium.

EXEMPLVM I.

SCIPIO Hannibale in Aphricam reuerſo, cùm plura oppida, quæ ratio illi in poteſtatem redigenda dictabat, firmis præſidiis diuerſæ partis obtinerentur, ſubinde aliquam manum ſubmittebat ad infeſtanda ea: nouiſſimè etiam, tanquam drepturus ciuitates, aderat; deinde ſimulato metu, refugiebat. Hannibal ratus veram eſſe eius trepidationem, deductis vndique præſidiis, tanquam de ſummâ rerum * dimicaturus, inſequi cœpit: ita conſecutus Scipio, quod petierat, nudatas propugnatoribus vrbes, per Maſiniſſam & Numidas cepit.

* decertaturus,

II. P. Cor-

II. P. Cornelius Scipio intellectâ difficultate expugnandi Delminium, quia omnium concurſu defendebatur, aggredi alia oppida cœpit; & euocatis ad ſua defendenda ſingulis, vacuatum auxiliis Delminium cepit.

III. Pyrrhus Epirotarum rex, aduerſus Illyrios, cùm ciuitatem, quæ caput gentis erat, redigere in poteſtatem ſuam vellet, eius deſperatione cæteras vrbes petere cœpit: conſecutusque eſt, vt hoſtes fiduciâ velut ſatis munitæ vrbis eius ad tutelam aliarum dilaberentur. Quo facto ipſe rurſus reuocatis omnibus ſuis, * vacuam eam defenſoribus cepit.

* vacuatam

IV. Cornelius Rufinus Cos. cùm aliquanto tempore Crotonam oppidum fruſtrà obſediſſet, quod inexpugnabile faciebat aſſumpta in præſidia Lucanorum manus, ſimulauit ſe cœpto deſiſtere: captiuum deinde magno præmio ſolicitatum, miſit Crotonam, qui (tanquam ex cuſtodia effugiſſet) perſuaſit diſceſſiſſe Romanos: id verum Crotonenſes arbitrati, dimisêre auxilia, deſtitutique propugnatoribus, * inopinati, & inualidi capti ſunt.

* inopinati inualida capti ſ. *M.ſ.* *Fuit fortaſſe* inopinati vi validâ capti ſ.

V. Mago dux Carthanienſium, victo Cn. Piſone, & in quâdam turre circumſepto, ſuſpicatus ventura ei ſubſidia, perfugam miſit, qui perſuaderet appropinquantibus, captum iam Piſonem: quâ ratione deterritis eis, reliqua victoriæ conſummauit.

VI. Alcibiades in Siciliâ, cùm Syracuſanos capere vellet, ex Catanenſibus, apud quos tum exercitum continebat, quendam exploratæ ſolertiæ ſubmiſit Syracuſanis: is in publicum conſilium introductus, perſuaſit, infeſtiſſimos eſſe Catanenſes Athenienſibus, & ſi adiuuarentur à Syracuſanis, futurum vt opprimerent eos, & Alcibiadem. Quâ re adducti Syracuſani vniuerſis viribus Catanam petituri proceſſerunt, relictâ ipſorum vrbe: quam à tergo adortus Alcibiades deſolatam, vt ſperauerat, afflixit.

VII. Cleonymus Athenienſis Trœzenios, qui præſidio Craterum tenebant, aggreſſus, tela quædam (in quibus ſcriptum erat, veniſſe ſe ad liberandum eorum Rempublicam) intra muros iecit: & eodem tempore captiuos quoſdam conciliatos ſibi remiſit, qui Craterum detrectarent. Per hoc conſilium ſeditione inteſtinâ apud obſeſſos * conciliatâ, admoto exercitu potitus eſt ciuitate.

* concitatâ, *M.ſ.*

CAPVT

CAPVT VII.

De fluminum deriuatione, & vitiatione aquarum.

EXEMPLVM I.

P. Servilius, Iſauram oppidum, flumine ex quo hoſtes aquabantur auerſo, ad deditionem ſiti compulit.

II. C. Cæſar in Galliâ * Cadurcorum ciuitatem amne cinctam, & fontibus abundantem, ad inopiam aquæ redegit, cùm fontes cuniculis auertiſſet, & fluminis vſum per ſagittarios arcuiſſet. *Ita legendũ. vulgò Caducæorum*

III. * L. Metellus, in Hiſpaniâ citeriore, in caſtra hoſtium, humili loco poſita, fluuium ex ſuperiore parte immiſit: & ſubitâ inundatione turbatos, per diſpoſitos in hoc ipſum inſidiatores, cecidit. * Q. Metellus *M. ß.*

IV. Alexander apud Babylonem, quæ * media flumine Euphrate diuidebatur, foſſam pariter & aggerem inſtituit, vt in vſum eius exiſtimarent hoſtes * egeri terram, atque ita ſubitò flumine auerſo, per alueum veterem (qui ſiccatus ingreſſum præbebat) vrbem intrauit. * medio fluuio *M. ß.* *Ita Modius, cùm vulgò eſſet aggeri Stewech. aggerari placet.*

V. Semiramis, aduerſus eoſdem Babylonios eodem Euphrate auerſo, idem feciſſe dicitur.

VI. Cliſthenes Sicyonius ductum aquarum in oppidum * Criſeorum ferentem rupit: mox * affectis ſiti reſtituit aquam elleboro corruptam, quâ vſos profluuio ventris decipiens, cepit. * Fortè Cyrrhæorum * Ita leges. vulgò affectus

CAPVT VIII.

De iniiciendo obſeſſis pauore.

EXEMPLVM I.

Philippus, cùm Trinaſſum caſtellum nullâ vi capere poſſet, terram ante ipſos muros * aggeſſit, ſimulauitque agi cuniculum: * caſtellanique, quia ſubrutos ſe exiſtimârant, dediderunt. * egeſſit. * caſtellani, qui ſ. ſ. e. tradiderunt. *M. ß.*

II. Pelopidas Thebanus Magnetum duo oppida ſimul oppugnaturus, non ita longo ſpatio diſtantia, quo tempore ad alterum eorum exercitum admouebat, præcepit, vt ex compoſito ab aliis caſtris * quatuor equites coronati, notabili alacritate velut victoriam annuntiantes, venirent: ad cuius ſimulationem curauit, vt ſylua, quæ in medio erat, incenderetur, præbitura ſpeciem vrbis ardentis: præterea quoſdam captiuorum * eodem habitu iuſſit perduci. Quâ aſ- * vi *M. ß.* * eorũ *M. ß.*

ſeueratione perterriti, qui obſidebantur, dum in parte iam ſe ſuperatos exiſtimarent, defecerunt.

III. Cyrus rex Perſarum, incluſo Sardibus Crœſo, quà præruptus mons nullum aditum præſtabat, ad mœnia malos exæquantes altitudinem iugi ſubrexit: quibus ſimulachra hominum armata Perſici habitus impoſuerat, noctuque eos monti admouit. Tum primâ luce ex alterâ parte muros aggreſſus eſt, vbi orto iam Sole ſimulachra illa, armatorum habitum referentia, refulſerunt. Oppidani captam vrbem à tergo credentes, * & ob hoc in fugam dilapſi victoriam hoſtibus conceſſerunt.

* *Ita lego vulgò τὸ ob exulat.*

CAPVT IX.

De irruptione ex diuersâ parte quàm expectamus.

EXEMPLVM I.

SCIPIO apud Carthaginem ſub diſceſſum æſtus maritimi ſecutus Deum (vt dicebat) ducem, ad muros vrbis acceſſit: & cedente ſtagno, quà non expectabatur, irrupit.

II. Fabius Maximus Cunctatoris filius, apud Arpos præſidio Hannibalis occupatos, conſiderato ſitu vrbis, ſexcentos milites obſcurâ nocte miſit: qui per munitam eoque minùs frequentatam oppidi partem ſcalis euecti in murum, portas reuellerent: hi adiuti decidentium aquarum ſono, qui operis ſtrepitum * obſcurabat, iuſſa peragunt: ipſe, dato ſigno ab aliâ parte aggreſſus, cepit Arpos.

* obturabat, *Stewech.*

III. C. Marius, bello Iugurthino, apud flumen Mulucham, cùm oppugnaret caſtellum in monte ſaxeo ſitum, quod vnâ & anguſtâ ſemitâ adibatur, cetèrâ parte (velut conſultò) præcipiti, nuntiato ſibi per Ligurem quendam ex auxiliis gregalem militem, qui fortè aquatum progreſſus, dum per ſaxa montis cochleas legit, ad ſummum peruenerat, eripi poſſe caſtellum, paucos centuriones, quibus perfectiſſimos cum velociſſimis militibus æneatores immiſcuerat, miſit: capite pedibuſque nudis, vt proſpectus * niſuſque per ſaxa facilior foret, ſcutis gladiiſque à tergo aptatis, hi Ligure duce & * telis & clauis, quibus in aſcenſu nitebantur, adiuti, cùm ad poſteriora & ob id vacua defenſoribus caſtelli perueniſſent, concinere & tumultuari, vt præceptum erat, cœperunt: ad quod conſtitutum Marius conſtantiùs adhortatus ſuos, acriùs inſtare caſtellanis cœpit: quos ab imbelli multitudine ſuorum reuocatos, tanquam capti à tergo eſſent, inſecutus caſtellum cepit.

* *Ita legendū. vulgò viſuſque*

* *Malim loris ex veſtigiis M.ſſ.*

IV. L.

IV. *L. Cornelius Cos. complura Sardiniæ cepit oppida, dum * firmiſſimas partes copiarum noctu exponit, quibus præcipiebat, vt deliteſcerent, opperirenturq. tempus,* quod ipſe nactus appelleret: occurrentibus deinde aduentanti hoſtibus, & ab ipſo per ſimulationem fugæ longiùs ad perſequendum auocatis, illi in relictas ab eis vrbes impetum * facerent. *Cornelius Rufinus Cos. M.ſ. *Aliàs fortiſſimas *Ita lego. vulgò eſt, quo ipſe noctu ap. *fecerunt. Stewech.

V. Pericles Athenienſium dux, cùm oppugnaret quandam ciuitatem magno conſenſu defendentium tutam, nocte ab eâ parte murorum, quæ mari adiacebat, claſſicum cani, clamoremque attolli iuſſit: hoſtes penetrari illâc in oppidum rati, reliquerunt portas, per quas Pericles deſtitutas præſidio irrupit.

VI. Alcibiades dux Athenienſium, Cyzicum oppugnandi eius cauſſa nocte improuiſus acceſſit; & diuersâ parte mœnium cornicines canere iuſſit: ſufficere propugnationi murorum poterant ad id latus, à quo ſolo ſe tentari putabant, *cùm confluerent; quà non obſiſtebatur, muros tranſcendit. *quò cùm confl. Ste.

VII. Thraſybulus dux Mileſiorum, vt portum Sicyoniorum occuparet, à terrâ ſubinde oppidanos tentauit: & illò quò laceſſebantur conuerſis hoſtibus, claſſe inexpectatâ portum cepit.

VIII. Philippus in obſidione cuiuſdam maritimæ vrbis, binas naues procul à conſpectu contabulauit, ſuperſtruxitque eis turres: aliis deinde turribus adortus à terrâ, domibus propugnatores diſtrinxit, turritas naues à mari applicuit, &, quà non reſiſtebatur, ſubiit muros.

IX. Pericles Peloponneſorum caſtellum oppugnaturus, in quod duo omninò erant acceſſus, alterum foſsâ intercluſit, alterum munire inſtituit: caſtellani ſecuriores ab alterâ parte facti, eam ſolam, quam muniri videbant, cuſtodire cœperunt. Pericles, præparatis pontibus, iniectiſque ſuper foſſam, quà non cauebatur, ſubiit caſtellum.

X. Antiochus, aduerſus Epheſios, Rhodiis quos in auxilio habebat præcepit, vt nocte portum cum magno ſtrepitu inuaderent: ad quam partem omni multitudine cum tumultu decurrente, nudatis defenſore reliquis munitionibus ipſe aggreſſus, ex aduerſo ciuitatem cepit.

CAPVT X.

De inſidiis, per quas eliciantur obſeſſi.

EXEMPLVM I.

CATO in conſpectu Lacetanorum, quos obſidebat, reliquis ſuorum ſubmotis, Sueſſanos quoſdam ex auxiliaribus, maximè imbelles, aggredi mœnia iuſſit: hos cùm facta * irruptione Lacetani facilè auertiſſent, & fugientes auidè inſecuti eſſent, illis, quas occultauerat, cohortibus oppidum cepit.

* eruptione *Stewech.*

II. L. Scipio in Sardiniâ, cuiuſdam ciuitatis per tumultum relictâ oppugnatione quam inſtruxerat, ſpeciem fugientis præſtitit: inſecutiſque temerè oppidanis, per eos, quos in proximo occultauerat, oppidum inuaſit.

III. Hannibal, cùm obſideret ciuitatem Hymeram, caſtra ſua capi de induſtria paſſus eſt; iuſſis recedere Pœnis, tanquam præualeret hoſtis. Quo euentu Hymeræis ita deceptis, vt gaudio impulſi relictâ vrbe procurrerent ad Punicum vallum, Hannibal vacuam vrbem, per eos, quos in inſidiis ad hanc ipſam occaſionem poſuerat, cepit.

IV. Idem, vt Saguntinos eliceret, rarâ acie ad muros accedens, ad primam eruptionem oppidanorum ſimulatâ fugâ ceſſit; interpoſitoque exercitu ab oppido interclusos hoſtes à ſuis, in medio trucidauit.

V. Himilco Carthaginienſis, apud Agrigentum, iuxta oppidum partem copiarum in inſidiis poſuit: præcepitque his, vt cùm proceſſiſſent oppidani, ligna humida incenderent, deinde cum reliquâ parte exercitus luce ad eliciendos hoſtes progreſſus, ſimulatâ fugâ perſequentes oppidanos longiùs cedendo protraxit: inſidiatores prope mœnia imperatum ignem aceruis ſubiecerunt, vnde obortum contemplati fumum Agrigentini, incenſam ciuitatem ſuam exiſtimauerunt: defendendæque eius gratia, dum trepidè recurrunt, obuiis eis qui inſidiati iuxta muros erant; & à tergo inſtantibus quos perſecuti fuerant, in medio trucidati ſunt.

VI. Viriatus, diſpoſito per occulta milite, paucos miſit, qui abigerent pecora Segobrigenſium: ad quæ illi vindicanda, cùm frequentes procurriſſent, ſimulantesque fugam prædatores perſequerentur, deducti in inſidias, cæſique ſunt.

VII. Scor-

VII. Scordiſci equites, cùm Heracleæ duarum partium præſidio præpoſitus eſſet Lucullus, pecora abigere ſimulantes, prouocarunt eruptionem: fugam deinde mentiti, ſequentem Lucullum in inſidias deduxerunt, & octingentos cum eo milites occîderunt.

VIII. Chares dux Athenienſium, ciuitatem aggreſſurus littori appoſitam, poſt quædam promontoria occultè habitâ claſſe, è nauibus velociſſimam præter hoſtilia præſidia ire iuſſit: quâ viſâ, cùm omnia nauigia, quæ pro cuſtodiâ portus agebantur, ad perſequendam euolaſſent, Chares in indefenſum portum cum reliquâ claſſe inuectus, etiam ciuitatem occupauit.

IX. Barca dux Pœnorum, in Siciliâ Lilybæum noſtris terrâ maríque obſidentibus, partem claſſis ſuæ procul armatam iuſſit oſtendi: ad eius conſpectum cùm euolaſſent noſtri, ipſe reliquis, quas in occulto tenuerat, nauibus, Lilybæi portum occupauit.

CAPVT XI.

De ſimulatione regreſſus.

EXEMPLVM I.

PHORMION dux Athenienſium, cùm depopulatus eſſet agros Chalcidenſium, legatis eorum de eâ re querentibus benignè reſpondit: & nocte quâ dimiſſurus illos erat, finxit literas ſibi ſuperueniſſe ciuium ſuorum, propter quas redeundum haberet, ac paulum regreſſus dimiſit legatos. his omnia tuta & abîſſe Phormionem renuntiantibus, Chalcidenſes ſpe & oblatæ humanitatis, & abducti exercitus, remiſſâ vrbis cuſtodiâ, cùm confeſtim Phormion reuertiſſet, prohibere inexpectatam vim non potuerunt.

II. Ageſilaus dux Lacedæmoniorum, cùm Phocenſes obſideret, & intellexiſſet eos, qui tunc præſidio illis erant, iam grauari belli incommodo, paululùm regreſſus tanquam ad alios actus, liberam occaſionem recedendi his dedit: non multò pòſt, milite reducto, deſtitutos Phocenſes ſuperauit.

III. Alcibiades, aduerſus Byzantios, qui ſe mœnibus continebant, inſidias diſpoſuit, &, ſimulato regreſſu, incautos eos oppreſſit.

IV. Viriatus, cùm tridui iter diſcedens confeciſſet, idem illud vno die remenſus, ſecuros Segobrigenſes & ſacrificio tum cummaximè occupatos oppreſſit.

V. Epaminondas, apud Mantinæam, cùm Lacedæmonios in

ſubſidium hoſti veniſſe * animaduerteret, ratus poſſe Lacedæmonem occupari, ſi clam illò profectus eſſet, nocte crebros ignes fieri iuſſit, vt ſpecie remanendi occultaret profectionem: ſed à transfugâ proditus, aſſecuto exercitu Lacedæmoniorum, itinere quidem, quo Spartam petebat, deſtitit: idem tamen conſilium conuertit ad Mantinienſes; æquè enim ignibus factis Lacedæmonios, quaſi maneret, fruſtratus, per quadraginta millia paſſuum Mantinæam reuertitur, eamque auxilio deſtitutam occupauit.

* animaduertiſſet,

CAPVT XII.

De excitandâ curâ ſuorum.

EXEMPLVM I.

ALCIBIADES Athenienſis, ciuitate ſuâ à Lacedæmoniis obſeſsâ, veritus negligentiam * vigilum, denunciauit his qui in ſtationibus erant, vt obſeruarent lumen quod nocte oſtenſurus eſſet ex arce, & ad conſpectum eius ipſi quoque lumina attollerent: in quo munere qui ceſsâſſet, pœnam paſſurum. Dum ſolicitè expectatur ſignum ducis, peruigilatum ab omnibus, & ſuſpectæ noctis periculum euitatum eſt.

* vigilium, M.ſ.

II. Iphicrates dux Athenienſium, cùm præſidio Corinthum teneret, & ſub aduentum hoſtium ipſe vigilias circumiret, vigilem quem dormientem viderat, transfixit cuſpide: quod factum quibuſdam, tanquam ſæuum increpantibus, Qualem inueni, inquit, talem reliqui.

III. Epaminondas Thebanus idem feciſſe dicitur.

CAPVT XIII.

De emittendo & recipiendo nuntio.

EXEMPLVM I.

ROMANI obſeſſi in Capitolio ad Camillum ab exilio implorandum miſerunt Pontium * Cominum, qui vt ſtationes Gallorum falleret, per ſaxa Tarpeia dimiſſus, tranſnato Tiberi, Veios peruenit, & perpetratâ legatione ſimiliter ad ſuos rediit.

* Comitiũ, M.ſ.

II. Campani diligenter Romanis, à quibus obſeſſi erant, cuſtodias agentibus, quendam pro tranſfugâ ſubornatum miſerunt, qui occulta-

occultatam balteo epiſtolam, inuentâ effugiendi occaſione, ad Pœnos pertulit.

III. * Venationi quoque & pecoribus quidam inſuerunt literas, membranis mandatas. * *Ita lego. vulgò eſt* venatione

IV. Aliqui & * iumentum in aduerſam partem infulſerunt, dum ſtationes tranſeunt. *iumento in auerſam partem inflixerunt, *Stewec.*

V. Nonnulli interiora vaginarum inſcripſerunt.

VI. L. Lucullus Cyzicenos obſeſſos à Mithridate, vt certiores aduentus ſui faceret, cùm præſidiis hoſtium teneretur introitus vrbis, qui vnus & anguſtus ponte modico inſulam continenti iungit, militem è ſuis ſciolum nandi, & nauticæ artis peritum, iuſſit inſidentem duobus inflatis vtribus, literas inſutas habentibus, quos ab inferiore parte duabus regulis inter ſe diſtantibus commiſerat, ire ſeptem millium paſſuum traiectum. Quod ita peritè gregalis fecit, vt cruribus velut gubernaculis * dimiſſis curſum dirigeret, & procul viſentes, qui in ſtatione erant, marinæ ſpecie beluæ deciperet. * demiſſis

VII. Hircius Cos. ad Decimum Brutum, qui Mutinæ ab Antonio obſidebatur, literas ſubinde miſit plumbo ſcriptas, quibus ad brachium religatis, milites Scultennam amnem tranſnabant.

VIII. Idem columbis (quas incluſas antè tenebris & fame affecerat) epiſtolas ad collum ſeta religabat, easque à propinquo inquantum poterat mœnibus loco emittebat: illæ lucis cibique auidæ, altiſſima ædificiorum petentes excipiebantur à Bruto, qui eo modo de omnibus rebus certior fiebat: vtique poſtquam diſpoſito quibuſdam locis cibo columbas illuc deuolare inſtituerat.

CAPVT XIV.

De introducendis auxiliis, & commeatibus ſuggerendis.

EXEMPLVM I.

BELLO ciuili, cùm Ategua vrbs in Hiſpaniâ Pompeianarum partium obſideretur, Maurus interrex, tanquam Cæſarianus Tribuni corniculařius vigiles quoſdam * excitauit, è quibus aliquos euitans, conſtantiâ fallaciæ ſuæ per medias Cæſaris copias præſidium Pompeij traduxit. * exciuit, *St.*

II. Hannibale obſidente Caſilinum, Romani farinam doliis ſecundâ aquâ Vulturni fluminis demittebant, vt ab obſeſſis exciperetur: quibus cùm obiectâ per medium amnem cathenâ Hannibal obſtitiſſet,

ſtitiſſet, nuces ſparsêre; quæ cùm aquâ ferente ad oppidum deſluerent, eo commeatu ſociorum neceſſitatem ſuſtentauerunt.

III. Hircius Cos. Mutinenſibus obſeſſis ab Antonio, ſalem, quo maximè indigebant, cuppis conditum, per amnem * Saniturnum intromiſit.

* Samminicorum *Mſs.*

IV. Idem pecora ſecundâ aquâ dimiſit, quæ excepta ſuſtentauerunt neceſſariorum inopiam.

CAPVT XV.

Quemadmodum efficiatur, vt quæ deerunt abundare videantur.

EXEMPLVM I.

ROMANI, cùm à Gallis Capitolium obſideretur, in extremâ iam fame panem in hoſtem iactauerunt: conſecutique, vt abundare commeatibus viderentur, obſidionem, donec Camillus ſubueniret, tolerauerunt.

II. Athenienſes, aduerſus Lacedæmonios idem feciſſe dicuntur.

III. Hi qui ab Hannibale Caſilini obſidebantur, ad extremam famem perueniſſe crediti, cùm etiam herbas alimentis eorum Hannibal ſæpe arato loco, qui erat inter caſtra ipſius & mœnia, præriperet, ſemina in præparatum locum iecerunt: conſecuti, vt habere viderentur, quo victum ſuſtentarent vſque ad ſatorum prouentum.

IV. Reliqui ex Varianâ clade, cùm obſiderentur, quia defici frumento videbantur, horrea totâ nocte circumduxerunt captiuos: deinde præciſis manibus dimiſerunt: hi circumſidentibus ſuis perſuaſerunt, ne ſpem maturæ expugnationis reponerent in fame Romanorum, quibus alimentorum ingens copia ſupereſſet.

V. Thraces in arduo monte obſeſſi, in quem hoſtibus acceſſus non erat, collato viritim exiguo tritico, aut caſeo pauerunt pecora, & in hoſtium præſidia dimiſerunt: quibus exceptis occiſiſque, cùm frumenti veſtigia in viſceribus eorum apparuiſſent, opinatus hoſtis magnam vim tritici ſupereſſe eis, qui inde etiam pecora paſcerent, receſſit ab obſidione.

VI. Thraſybulus dux Mileſiorum, cùm longâ obſidione milites ſui angerentur ab Aliatte, qui ſperabat eos ad deditionem fame poſſe compelli, ſub aduentum legatorum Aliattis frumentum omne in forum compellere iuſſit: & conuiuiis ſub id tempus * inſtructis per totam vrbem epulas præſtitit: atque ita perſuaſit hoſti ſupereſſe ipſis copias, quibus diuturnam ſuſtinerent obſidionem.

* *Aliàs* inſtitutis

CAPVT

CAPVT XVI.

Quâ ratione proditoribus & transfugis occurratur.

EXEMPLVM I.

L. MARCELLVS cognito conſilio Battei Nolani, qui corrumpere ad defectionem populares ſtudebat, & Hannibali gratificabatur, quòd illius beneficio curatus inter Cannenſes ſaucius, & ex captiuitate remiſſus ad ſuos erat, quia interficere eum (ne ſupplicio eius reliquos concitaret Nolanos) non audebat, accerſitum ad ſe allocutus eſt, dicens; fortiſſimum eum militem eſſe, quod antea ignoraſſet: hortatusque eſt, vt ſecum moraretur: & ſuper verborum honorem, equo quoque donauit. Qua benignitate non illius tantùm fidem, ſed etiam populariùm, qui ex illo pendebant, ſibi obligauit.

II. Hamilcar dux Pœnorum, cùm frequenter auxiliares Galli ad Romanos tranſirent, & iam ex conſuetudine, vt ſocij exciperentur, ſibi fideliſſimos ſubornauit, ad ſimulandam tranſitionem, qui Romanos excipiendorum cauſſa eorum progreſſos * ceciderunt. Quæ ſolertia Hamilcari non tantùm ad præſentem profuit ſucceſſum, ſed in poſterum præſtitit, vt Romanis veri quoque transfugæ forent ſuſpecti. * *Aliàs* occiderunt.

III. Hanno Carthaginienſium Imperator in Siciliâ, cùm comperiſſet Gallorum mercenariorum circiter quatuor millia conſpiraſſe ad transfugiendum ad Romanos, quòd aliquot menſium mercedes non receperant, animaduertere autem in eos nõn auderet, metu ſeditionis, promiſit prolationis iniuriam liberalitate penſaturum: quo nomine gratias agentibus Gallis, per tempus idoneum * datis pollicitis, fideliſſimum diſpenſatorem ad Otacilium Cos. miſit: qui tanquam rationibus interuerſis transfugiſſet, nuntiauit, nocte proximâ Gallorum quatuor millia, quæ prædatum forent miſſa, poſſe excipi. Otacilius nec ſtatim credidit transfugæ, nec tamen rem ſpernendam ratus, diſpoſuit in inſidiis lectiſſimam manum ſuorum: ab eâ Galli excepti, dupliciter Hannonis conſilio ſatisfecerunt, & Romanos cecîderunt, & ipſi omnes interfecti ſunt. * ductis pollicitis, *Stewe.*

IV. Hannibal * ſimili conſilio ſe à transfugis vltus eſt. Nam cùm aliquos ex militibus ſuis ſciret transfugiſſe proximâ nocte, nec ignoraret exploratores hoſtium in caſtris ſuis eſſe, palam pronunciauit, non debere transfugas vocari ſolertiſſimos milites, qui ipſius iuſſu * *Aliàs* ſimiliter ſe à

exierint ad excipienda hoſtium conſilia: auditis quæ pronunciauit, retulerunt exploratores ad ſuos. Tum comprehenſi à Romanis transfugæ, & amputatis manibus remiſſi ſunt.

v. Diodorus, cùm præſidio Amphipolim tueretur, & duo millia Thracum ſuſpecta haberet, quæ videbantur vrbem direptura, mentitus eſt paucas hoſtium naues proximo litori applicuiſſe, easque diripi poſſe: Quâ ſpe* ſimulatos Thracas emiſit, ac deinde clauſis portis non recepit.

* ſtimulatos Stewech.

CAPVT XVII.

De eruptionibus.

EXEMPLVM I.

ROMANI, qui in præſidio Panormitanorum erant, veniente ad obſidionem Haſdrubale, raros ex induſtriâ in muris poſuerunt defenſores: quorum paucitate contemtâ, cùm incautus muris ſuccederet Haſdrubal, eruptione factâ, ceciderunt eum.

II. Æmilius Paulus, vniuerſis Liguribus improuisò adortis caſtra eius, ſimulato timore militem diu continuit; deinde fatigato jam hoſte, à quatuor portis eruptione factâ, ſtrauit cepitque Ligures.

III. Velius Præfectus Romanorum, arcem Tarentinorum tenens, miſit ad Haſdrubalem legatos, vti abire ſibi incolumi liceret: eâ ſimulatione ad ſecuritatem perductum hoſtem, eruptione factâ cecîdit.

IV. Cn. Pompeius circumſeſſos ad Dyrrhachium non tantùm obſidione liberauit ſuos, verum etiam poſt eruptionem, quam opportuno & loco & tempore fecerat, Cæſarem ad caſtellum, quod duplici munitione inſtructum erat, auide irrumpentem, exterior ipſe circumfuſus coronâ obligauit, vt ille inter eos, quos obſidebat, & eos qui extrà circúmuenerant, medius, non leue periculum & detrimentum ſenſerit.

V. Flauius Fimbria, in Aſiâ, apud * Hildinacum, aduerſùm filium Mithridatis, brachiis à latere ductis, deinde foſsâ in fronte percuſsâ, quietum in vallo militem tenuit, donec hoſtilis equitatus intraret anguſtias munimentorum; tunc eruptione factâ ſex millia eorum cecîdit.

* M.ſ. Thidiacum, Fortaſſe Rhindacum, legendum eſt.

VI. C. Cæſar in Galliâ deletis ab Ambiorige Titurij Sabini & Cottæ legatorum copiis, cùm à Q. Cicerone, qui & ipſe oppugnabatur,

batur, certior factus, cum duabus legionibus aduentaret, conuerſis hoſtibus metum ſimulauit, militesque in caſtris, quæ * ampliora ſolito induſtria fecerat, tenuit: Galli præſumtâ iam victoriâ, velut ad prædam caſtrorum tendentes, foſſas implere, & vallum detrahere cœperunt: quâ re prœlio * aptatos, Cæſar emiſſo repentè vndique milite trucidauit.

*arctiora St. quem vide.

*capuato, St.

VII. Titurius Sabinus, aduerſus Gallorum amplum exercitum continendo militem * iuxta munimenta præſtitit eis ſuſpicionem metuentis: cuius augendæ cauſa perfugam miſit, qui affirmaret exercitum Romanum in deſperatione eſſe, * ac fugam cogitare. Barbari oblatâ victoriæ ſpe * concitati, lignis ſarmentiſque ſe onerauerunt, quibus foſſas complerent: ingentique curſu caſtra noſtra in colle poſita petiuerunt, vnde in eos Titurius vniuerſas immiſit copias, multiſque Gallorum cæſis plurimos in deditionem accepit.

* intra Stew.

* ac de fugâ

* excitati.

VIII. Aſculani * oppugnaturo oppidum Pompeio, cùm paucos ſenes ægros in muris oſtendiſſent, ob id ſecuros Romanos eruptione factâ fugauerunt.

* oppugnaturi oppidū Pompeij. M.ß.

IX. Numantini obſeſſi, ne pro vallo quidem inſtruxerunt aciem; adeoque ſe continuerunt, vt Popilio Lænati fiduciâ fieret, ſcalis oppidum aggrediendi. Quo * deinde ſuſpicante inſidias (quia ne tunc quidem obſiſtebatur) ac ſuos reuocante, eruptione factâ auerſos, & deſcendentes adorti ſunt.

* demùm

CAPVT XVIII.

De conſtantiâ obſeſſorum.

EXEMPLVM I.

ROMANI aſſidente mœnibus Hannibale oſtentandæ fiduciæ gratia, ſupplementum exercitibus, quos in Hiſpaniâ habebant, diuersâ portâ miſerunt.

II. Iidem agrum, in quo caſtra Hannibal habebat, defuncto fortè domino, venalem ad id pretium licendo perduxerunt, quò is ager ante bellum venierat.

III. * Hi dum ab Hannibale obſiderentur, & ipſi obſiderent Capuam, decreuerunt, ne niſi captâ eâ, reuocaretur inde exercitus.

* *Fortè*, Iidē dum a. H. o. & ipſi obſidere Capuā decreuerunt, & niſi c. c. reuocauerūt inde exercitus. *Eò ſanè trahere videntur M.ß.*

SEXTI

IVLII FRONTINI,

VIRI CONSVLARIS,

STRATEGEMATΩN

LIBER QVARTVS.

MVLTA lectione conquiſitis Strategematibus, & non exiguo ſcrupulo digeſtis, vt promiſſum trium librorum implerem, ſi modò impleui; in hoc exhibebo ea, quæ parum aptè deſcriptioni priorum ad ſpeciem alligata ſubiici videbantur, & erant exempla potiùs ſtrategicῶn quàm ſtrategematicῶn. Quæ idcirco ſeparaui, quia quamuis clara, diuerſæ tamen erant ſubſtantiæ: ne, ſi qui forte in aliqua ex his incidiſſent, ſimilitudine indoctè prætermiſſa opinarentur: & ſanè velut reſidua expedienda ſunt, in quo ſicut antea, & ipſe ordinem per ſpecies ſeruare conabor.

Cap. I. *De diſciplinâ.*
II. *De effectu diſciplinæ.*
III. *De continentiâ.*
IV. *De iuſtitiâ.*
V. *De conſtantiâ.*
VI. *De affectu & moderatione.*
VII. *De variis conſiliis.*

CAPVT I.

De diſciplinâ.

EXEMPLVM I.

1 P. SCIPIO ad Numantiam, corruptum ſuperiorum ducum *ſocordiâ exercitum correxit, dimiſſo ingenti lixarum numero, redactis ad munus quotidianâ exercitatione militibus; quibus cùm frequens iniungeret iter, portare complurium dierum cibaria imperauit, ita vt frigora & imbres pati, vada fluminum pedibus traiicere aſſueſceret miles: exprobrante ſubinde Imperatore timiditatem & ignauiam, frangente delicatioris vſus ac parùm neceſſaria expeditioni

* ſecordiâ Mſ.

tioni vaſa. Quod maximè * nobiliter accidit C. Meuio Tribuno, cui dixiſſe traditur Scipio, Mihi pauliſper, tibi & Reipublicæ * ſemper nequam eris.

* notabiliter M.ß.

* Aliàs ſemper neceſſarius nequaquam eris, & ſic M.ß.

II. Q. Metellus, bello Iugurthino, ſimiliter lapſam militum diſciplinam pari ſeueritate reſtituit, cùm inſuper prohibuiſſet aliâ carne quàm * à ſe aſsâ elixáve milites vti.

* Ita lego, inſertis duabus iſtis voculis à ſe quanuſquam in libris vulgatis compâreni.

III. Pyrrhus delectori ſuo fertur dixiſſe, Tu grandes elige, ego eos fortes reddam.

IV. L. Flacco & C. Varrone Coſs. milites primo iureiurando facti ſunt, antè enim ſacramento tantummodò à tribunis rogabantur: ceterùm ipſi inter ſe coniurabant ſe fugæ atque formidinis cauſa non abituros: neque ex ordine receſſuros, niſi teli petendi feriendíve hoſtis aut ciuis ſeruandi cauſa.

V. Scipio Aphricanus, cùm ornatum ſcutum elegantius cuiuſdam vidiſſet, dixit non ſe mirari, quòd tanta cura ornaſſet, in quo plus præſidij quàm in gladio haberet.

VI. Philippus, cùm primum exercitum conſtitueret, vehiculorum vſum omnibus interdixit, equitibus non amplius quàm ſingulos calones habere permiſit: peditibus autem denis ſingulos, qui molas & funes ferrent in æſtiua exeuntibus, triginta dierum farinam collo portare imperauit.

VII. C. Marius recidendorum impedimentorum gratiâ, quibus maximè exercitus agmen oneratur, vaſa & cibaria militum in faſciculos aptata furcis impoſuit, ſub quibus & habile onus & facilis requies eſſet: vnde & in prouerbium tractum eſt, Muli Mariani.

VIII. Theagenes Athenienſis, cùm exercitum Megaram duceret, petentibus ordines reſpondit, ibi ſe daturum; dein clàm equites præmiſit, eoſque hoſtium ſpecie impetum in ſocios retorquere iuſſit: quo facto quos * tum habebat, tanquam ad hoſtium occurſum præpararentur, permiſit ita ordinare aciem, vt quo quis voluiſſet loco conſiſteret, & cùm inertiſſimus quiſque retrò ſe dediſſet, ſtrenui autem in fronte proſiluiſſent, vt quemque inuenerat ſtantem, ita ad ordines militiæ prouexit.

* ſecum Ste.

IX. Lyſander Lacedæmonius, egreſſum via quendam caſtigabat: cui dicenti ad nullius rei rapinam ſe ab agmine receſſiſſe, reſpondit, ne ſpeciem quidem rapturi præbeas volo.

X. Antigonus, cùm ſuum filium diuertiſſe audiſſet in eius domum, cui tres filiæ inſignes ſpecie eſſent, Audio, inquit, fili, anguſtè habitare te, pluribus dominis domum poſſidentibus, hoſpitium

laxius accipe: iuſſoque commigrare edixit, ne quis minor quinquaginta annos natus, hoſpitio matrisfamilias vteretur.

XI. Q. Metellus Cos. quamuis nulla lege impediretur, quin filium contubernalem perpetuum haberet, maluit tamen eum in ordine merere.

XII. P. Rutilius Cos. cùm ſecundum leges in contubernio ſuo filium poſſet habere, in legione militem fecit.

XIII. T. Scaurus filium, quòd in ſaltu Tridentino loco hoſtibus ceſſerat, in conſpectum ſuum venire vetuit: adoleſcens verecundiâ ignominiæ preſſus, mortem ſibi conſciuit.

Caſtra antiquitùs Romani, ceteræque gentes paſſim per corpora cohortium velut mapalia conſtituere ſoliti erant, cùm ſolos vrbium muros noſſet antiquitas. Pyrrhus Epirotarum rex, primus totum exercitum ſub eodem vallo continere inſtituit. Romani deinde victo eo in campis Aruſinis, circa vrbem * Beneuentum caſtris eius potiti, & ordinatione notatâ paulatim ad hanc vſque metationem, quæ nunc effecta eſt, peruenerunt.

* *Ita legendum, non vt vulgò* Statuentum *aut* Fatuentum

XIV. P. Naſica in hybernis, quamuis claſſis vſus non eſſet neceſſarius, ne tamen deſidiâ miles corrumperetur, aut per otij licentiam ſociis iniuriam inferret, naues ædificare inſtituit.

XV. M. Cato memoriæ tradidit, in furto comprehenſis inter commilitones dextras eſſe præciſas: * aut ſi * lentiùs animaduertere voluiſſent * in principes, ſanguinem miſſum.

* at *Stewech.*
* *Alij*, leniùs
* *Ità* in principiis, *vide Stewech.*

XVI. Clearchus dux Lacedæmoniorum exercitui dicebat, Imperatorem potiùs quàm hoſtem metui debere: ſignificans eos, qui in prœlio dubiam mortem timuiſſent, certum, ſi deſeruiſſent, manere ſupplicium.

XVII. Appij Claudij ſententiâ, Senatus eos, qui à Pyrrho rege Epirotarum capti, & poſtea remiſſi erant, equites ad peditem redegit, pedites ad leuem armaturam, omnibus extra vallum iuſſis tendere, donec bina hoſtium ſpolia ſinguli referrent.

XVIII. Otacilius Craſſus Cos. eos, qui ab Hannibale ſub iugum miſſi redierant, tendere extra vallum iuſſit, vt immuniti aſſueſcerent periculis, & aduerſus hoſtem audentiores fierent.

XIX. P. Cornelio Naſicâ, Decimo Iunio Cos. qui * exercitum deſeruerant damnati, virgis cæſi publicè venierunt.

* τὸ exercitum *delet St.*

XX. Domitius Corbulo in Armeniâ, duas alas & tres cohortes, quæ ad caſtellũ * initio hoſtibus ceſſerant, extra vallũ iuſſit tendere, donec aſſiduo labore & proſperis excurſionibus redimerent ignominiam.

XXI. Au-

XXI. Aurelius Cotta Coſ. cùm ad opus equites neceſſitate cogente iuſſiſſet accedere, eorumque pars detrectaſſet imperium, queſtus apud Cenſores, effecit, * vt notarentur. A Patribûs deinde obtinuit, ne eis præterita æra procederent. *vt notarentur à Patribus. Deinde M.ſ.

XXII. Tribuni quoque plebis de eâdem re ad populum pertulerunt, omniumque conſenſu ſtabilita diſciplina eſt.

XXIII. Q. Metellus Macedonicus, in Hiſpaniâ, quinque cohortes, quæ hoſtibus ceſſerant, teſtamentum facere iuſſas, ad locum recuperandum remiſit: minatus non niſi poſt victoriam receptum iri.

XXIV. P. Valerio Coſ. Senatus præcepit exercitum ad Sirim victum ducere * Serinum, ibique caſtra munire, & hyemem ſub tentoriis exigere. * Firmum, M.ſ.

XXV. * Senatus, cùm turpiter fugati eius milites eſſent, decreuit, ne auxilia * eis ſubmitterentur, niſi captis * eius legionibus, quæ Punico bello militiam detrectauerant. at in Siciliam velut relegatis per ſeptem annos ordeum ex Senatuſconſulto datum eſt. * *Ita Stewec. vulgò eſt ei M.ſ.* eius *idem ſtatim* eis *pro* eius

XXVI. L. Piſo Titium Præfectum cohortis, quòd loco fugitiuis ceſſerat, cincto togæ præciſo, ſolutâ tunicâ, nudis pedibus in principiis quotidie ſtare, dum vigiles venirent, iuſſit, conuiuiiſque & balneo abſtinere.

XXVII. Sylla cohortem & centuriones, quorum ſtationem hoſtis perruperat, * galeatos & diſcinctos perſtare in principiis iuſſit. * diſcalceatos *Stewech.*

XXVIII. Domitius Corbulo in Armeniâ, Æmilio Rufo Præfecto equitum, quia hoſtibus ceſſerat, & parùm inſtructam armis alam habebat, veſtimenta per lictorem * ſcidit; eidemque, vt erat fœdato habitu, perſtare in principiis, donec mitterentur, imperauit. * ſcindi, *M.ſ.*

XXIX. Attilius Regulus, cùm ex Samnio in Luceriam tranſgrederetur, exercituſque eius obuiis hoſtibus auerſus eſſet, oppoſitâ cohorte, iuſſit fugientes pro * defectoribus cædi. * deſertoribus *M.ſ.*

XXX. Cotta Coſ. in Siciliâ, in Valerium Nobilem Tribunum militum ex gente Valeriâ virgis animaduertit.

XXXI. Idem P. Aurelium ſanguine ſibi iunctum, quem obſidioni Lipararum ipſe ad auſpicia repetenda Meſſanam tranſiturus præfecerat, cùm agger * incenſus, & capta caſtra eſſent, virgis cæſum in numerum gregalium peditum referri, & muneribus fungi iuſſit. * inceſſus

XXXII. Fuluius Flaccus Cenſor Fuluium fratrem ſuum, quia legionem, in quâ Tribunus militum erat, iniuſſu Conſulis dimiſerat, à Senatu mouit.

XXXIII. M. Cato ab hoſtili littore, in quo per aliquot dies manſerat,

ſerat, cùm tradito profectionis ſigno claſſem ſoluiſſet, & relictus è militibus quidam altâ voce & geſtu expoſtularet, vti tolleretur, circumactâ ad littus vniuersâ claſſe comprehenſum ſupplicio affici iuſſit: & quem occiſuri per ignominiam hoſtes fuerant, exemplo potiùs impendit.

XXXIV. Appius Claudius ex his, qui loco ceſſerant, decimum quemque militem, ſorte ductum, fuſte percuſſit.

*Fabius Rutilius Cos.

XXXV. * Fabius Rullus Cos. ex duabus legionibus, quæ loco ceſſerant, ſorte ductos in conſpectu militum ſecuri percuſſit.

XXXVI. * Aquirius ternos ex centuriis, quorum ſtatio ab hoſte perrupta erat, ſecuri percuſſit.

*inceſſus M.ſ.

XXXVII. M. Antonius, cùm agger ab hoſtibus * incenſus eſſet, ex his qui in opere fuerant, duarum cohortium militem decimauit, & in ſingulos ex his centuriones animaduertit, legatum cum ignominiâ dimiſit, reliquis ex legione ordeum dari iuſſit.

XXXVIII. In legionem, quæ Regium oppidum iniuſſu ducis diruerat, animaduerſum eſt, ita vt quatuor millia tradita cuſtodiæ necarentur. Præterea Senatuſconſulto cautum eſt, ne quem ex iis ſepelire vel lugere fas eſſet.

XXXIX. L. Papyrius Curſor Dictator Fabium Rutilium, Magiſtrum equitum, quòd aduerſus edictum eius, quamuis proſperè, pugnauerat, virgis popoſcit cæſum, ſecuri percuſſurus: nec contentioni aut precibus militum conceſſit animaduerſionem, eumque profugientem Romam perſecutus eſt: nec ibi quidem * remiſſo priùs ſupplicij * metu, quàm ad genua eius, & Fabius cum patre prouolueretur, ac pariter Senatus ac populus rogarent.

*remiſſionem M.ſ.
*meruit, M.ſ.

XL. Manlius, cui Imperioſo poſtea cognomen fuit, filium, quòd is contra edictum patris cum hoſte pugnauerat, quamuis victorem, in conſpectu exercitus virgis cæſum ſecuri percuſſit.

XLI. Manlius filius, exercitu pro ſe aduerſus patrem ſeditionem parante, negauit tanti eſſe quenquam, vt propter illum diſciplina corrumperetur; & obtinuit, vt ipſum puniri paterentur.

XLII. Q. Fabius Maximus transfugarum dexteras præcîdit.

*Ita l. go. vulgò eſt M. Curio

XLIII. * C. Curio Cos. bello Dardanico, circa Dirrâchium, cùm ex quinque legionibus vna, ſeditione factâ, militiam detrectaſſet, ſecuturamque ſe temeritatem ducis in expeditionem aſperam & inſidioſam negaſſet, quatuor legiones eduxit armatas, & conſiſtere omnibus, detectis armis velut in acie, iuſſit: poſt hæc ſeditioſam legionem inermem procedere, diſcinctamque in conſpectu armati exercitus,

exercitus, ſtramenta coëgit ſecare; poſtero autem die ſimiliter foſſam diſcinctos milites facere: nullíſque precibus * legionis ab eo impetrari potuit, ne ſigna eius ſubmitteret, nomenque * aboleret, milites autem in ſupplementum ceterarum legionum * diſtribueret.

* legio ab eo impetrare p. M ſ.
* aboleretur, M ſ.
* diſtribuerētur. M ſ.

XLIV. Q. Fuluio, Appio Claudio Coss milites ex pugnâ Cannenſi in Siciliam à Senatu relegati poſtulauerunt à Cos. M. Marcello, vt in prœlium ducerentur; ille Senatum conſuluit: Senatus negauit ſibi placere committi his Rempublicam, * quam deſeruiſſent: Marcello tamen permiſit facere quod videretur, dum ne quis eorum munere vacaret, néve donaretur, néve quod præmium * ferret, aut in Italiam * reportaretur, dum Pœni in eâ fuiſſent.

* qui M ſ.
* ferrent, Mſ.
* reportarēt, Mſ.

XLV. M. Salinator Conſularis damnatus eſt à populo, quòd prædam non æqualiter diuiſerat militibus.

XLVI. Cùm ab Liguribus in prœlio Q. Petilius Cos. interfectus eſſet, decreuit Senatus, vti ea legio, in cuius acie Cos. erat occiſus, tota infrequens referretur, ſtipendium * ei annuum non daretur, * æráque reſcinderentur.

* M.ſ. ei non daretur, annua æra reſcinderētur.
* Aliàs numeróque reſcinderetur.

CAPVT II.

De effectu diſciplinæ.

EXEMPLVM I.

BRVTI & Caſſij exercitus, memoriæ proditum eſt, bello ciuili, cùm vnà per Macedoniam iter facerent, priorque Brutus ad fluuium, in quo pontem iungi oportebat, perueniſſet, * Caſſij tamen exercitum & in efficiendo ponte, & in tranſitu maturando præceſſiſſe. Qui vigor diſciplinæ effecit, ne non ſolùm in operibus, verùm etiam in ſummâ belli præſtarent Caſſiani Brutianis.

* Caſſium cum exercitu M.ſ.

II. C. Marius, cùm facultatem eligendi exercitus haberet, ex duobus, qui ſub Rutilio, & qui ſub Metello, ac poſtea ſub ſe ipſo meruerant, Rutilianum * quemdam minorem, qui certioris diſciplinæ arbitrabatur, * præoptauit.

* quāquam m. Stewech.
* Aliàs punctauit.

III. Domitius Corbulo, duabus legionibus & pauciſſimis auxiliis, diſciplinâ * correctâ, Parthos ſuſtinuit.

* correptis (correctis) Parthos continuit. M.ſ.

IV. Alexander Macedo quadraginta millibus hominum, iam inde à Philippo patre diſciplinæ aſſuefactis, orbem terrarum aggreſſus, innumeras hoſtium copias vicit.

V. Cyrus, bello aduerſus Perſas, quatuordecim millibus armatorum immenſas difficultates ſuperauit.

VI. Epaminondas dux Thebanorum, quatuor millibus hominum, ex quibus quadringenti tantùm equites erant, Lacedæmoniorum exercitum vigintiquatuor millium peditum, equitum mille ſexcentorum vicit.

VII. A quatuordecim millibus Græcorum, qui numerus in auxiliis Cyri aduerſus Artaxerxem fuit, centum millia barbarorum prœlio * ſuperata ſunt.

* ſuperati & delent τὸ prœlio

VIII. Eadem Græcorum quatuordecim millia, prœlio amiſſis ducibus, reditus ſui curâ vni ex corpore * ſuo Xenophonti Athenienſi demandatâ, per iniqua & * incognita loca, incolumia reuerſa ſunt.

* ſuorum M.ſ.

* Aliàs ignota

IX. Xerxes à trecentis Lacedæmoniorum ad Thermopylas vexatus, cùm vix eos confeciſſet, hoc ſe deceptum aiebat, quòd multos quidem homines haberet, viros autem diſciplinæ tenaces nullos.

CAPVT III.

De continentia.

EXEMPLVM I.

M. Catonem vino eodem, quo remiges, contentum * fuiſſe traditur.

* *Ita legendum. vulgò eſt* eſſe

II. Fabricius, cùm Cyneas legatus Epirotarum grande pondus auri dono ei daret; non accepto eo, dixit, Malle ſe habentibus id imperare, quàm habere.

III. Attilius Regulus, cùm ſummis rebus præfuiſſet, adeò pauper fuit, vt ſe, coniugem, liberoſque toleraret agello, qui colebatur per vnum villicum; cuius auditâ morte, ſcripſit Senatui de ſucceſſore, deſtitutis rebus obitu ſerui neceſſariam eſſe præſentiam ſuam.

IV. Cn. Scipio, poſt res proſpere geſtas in Hiſpaniâ, in ſummâ paupertate deceſſit, ne eâ quidem relictâ pecunia, quæ ſufficeret in dotem * filiarum, quas ob inopiam publicè dotauit Senatus.

* fœminarū, M.ſ.

V. Idem præſtiterunt Athenienſes filiis Ariſtidis, poſt ampliſſimarum rerum adminiſtrationem, in * maximâ paupertate defuncti.

* *Aliàs* ſumma

VI. Epaminondas dux Thebanorum tantæ abſtinentiæ fuit, vt in ſupellectili eius præter ahenum & veru vnicum nihil inueniretur.

VII. Hannibal ſurgere de nocte ſolitus, ante noctem non requieſcebat, crepuſculo demum ad cœnam * vacabat: neque amplius quàm duobus lectis diſcumbebatur apud eum.

* *Aliàs* vocabat: *& ſic quidam ex M.ſ.*

VIII. Idem, cùm ſub Haſdrubale Imperatore militaret, plerumque

rumque ſuper nudam humum, * ſagulo tectus, ſomnos capiebat. *Aliàs ſacculo*

IX. Æmilianum Scipionem traditur in itinere cum amicis ambulantem, accepto pane, veſci ſolitum.

X. Idem & de Alexandro Macedone dicitur.

XI. Maſiniſſam, nonageſimum ætatis annum agentem, meridie ante tabernaculum ſtantem, vel ambulantem capere ſolitum cibos legimus.

XII. * M'. Curius, cùm victis ab eo Sabinis, ex Senatuſconſulto ampliaretur ei modus agri, quem conſummati milites accipiebant, gregalium portione contentus fuit: malum ciuem dicens, cui non eſſet id, quod ceteris, ſatis. *Ita lego. vulgò eſt: C. Curius.*

XIII. Vniuerſi quoque exercitus notabilis ſæpè fuit continentia, ſicuti eius, qui ſub M. Scauro meruit. Namque memoriæ tradidit Scaurus, pomiferam arborem, quam in pede caſtrorum fuerat complexa metatio, poſtero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

XIV. Auſpiciis Imperatoris Cæſaris Domitiani Auguſti, Germanico bello, quod Iulius Ciuilis in Galliâ mouerat, Lingonum opulentiſſima ciuitas, quæ ad Ciuilem deſciuerat, cùm adueniente exercitu Cæſaris populationem timeret, quod * contra expectationem inuiolata, nihil ex rebus ſuis amiſerat, * ad obſequium redacta ſeptuaginta millia armatorum * ei tradidit. * *Aliàs* præter ſpem * in obſequium *M.ſ.* * mihi tradidit. *M.ſ. & in margine* NOTA TEMPVS AVCTORIS.

XV. L. Mummius, qui Corintho captâ non Italiam ſolùm, ſed etiam prouinciam tabulis ſtatuiſque exornauit, adeò nihil ex tantis manubiis * in ſuum conuertit, vt filiam eius inopem Senatus ex publico dotauerit. * *Aliàs* in vſum ſuum

CAPVT IV.

De iuſtitiâ.

EXEMPLVM I.

CAMILLO Faliſcos obſidenti ludimagiſter liberos Faliſcorum, tanquam ambulandi cauſſa extra murum eductos, tradidit, dicens * repetendis eis obſidibus neceſſariò ciuitatem imperata facturam: Camillus non ſolùm ſpreuit perfidiam, ſed & reſtrictis poſt terga manibus magiſtrum virgis agendum ad parentes tradidit pueris: Adeptusque eſt beneficio victoriam, quam fraude non concupierat. Nam Faliſci ob hanc iuſtitiam ſponte ei ſe dediderunt. * retentis *fortè melius.*

II. Ad Fabricium ducem Romanorum medicus Pyrrhi Epirotarum regis peruenit, pollicituſque eſt daturum ſe Pyrrho venenum, ſi merces ſibi, in quâ operæ pretium * foret, conſtitueretur: quo facinore Fabricius egere victoriam ſuam non arbitratus, regi medicum detexit: atque eâ fide meruit, vt ad * appetendam amicitiam Romanorum compelleret Pyrrhum.

* *Aliàs* eſſet,

* *Aliàs* petendam

CAPVT V.

De conſtantiâ.

EXEMPLVM I.

CN. Pompeius minantibus direpturos pecuniam militibus, quæ in triumpho ferretur, Seruilio & Glauciâ cohortantibus vt diuideret eam, ne ſeditio fieret, affirmauit non triumphaturum ſe, ſed potiùs moriturum, quàm licentiæ militum ſuccumberet: caſtigatiſque oratione graui laureatos faſces obiecit, vt ab illorum inciperent direptione; eâque inuidiâ * redegit eos ad modeſtiam.

II. C. Cæſar * ſeditione in tumultu ciuilium armorum, ac tum maximè tumentibus animis, legionem totam exauctorauit, ducibus ſeditionis ſecuri percuſſis: mox eos, quos exauctorauerat, ignominiam deprecantes reſtituit, & optimos milites habuit.

III. Poſtumius Conſularis cohortatus ſuos, cum interrogatus eſſet à militibus, quid imperaret, dixit, vt ſe imitarentur: & arrepto ſigno hoſtes primus inuaſit; quem ſecuti, victoriam adepti ſunt.

IV. * L. Marcellus, cùm in manus Gallorum imprudens incidiſſet, circumſpiciendæ regionis, quà euaderet, cauſſa, equum in orbem flexit: deinde cùm omnia eſſe infeſta vidiſſet, * precatus Deos in medios hoſtes irrupit; quibus inopinatâ audaciâ perculſis, ducem quoque eorum trucidauit, atque vbi ſpes ſalutis vix ſuperfuerat, inde * opima retulit ſpolia.

V. L. Paulus, amiſſo ad Cannas exercitu, offerente equum Lentulo, quo fugeret, ſupereſſe cladi (quanquam non per ipſum contractæ) noluit, ſed in eo ſaxo, cui ſe vulneratus acclinauerat, perſedit, donec ab hoſtibus oppreſſus confoderetur.

VI. Varro collega eius vel maiore conſtantiâ poſt eandem cladem vixit: gratiæque ei à Senatu & populo actæ ſunt, quòd non deſperaſſet de Republica. Non autem vitæ cupiditate, ſed Reipublicæ amore, ſe ſuperfuiſſe reliquo ætatis ſuæ tempore approbauit.

* recepit *M.ſ.*

* *in* ſeditione *eiici nondum videtur. Stewech. At M.ſ. ſic Exemplum hoc concipiunt:* C. Cæſar in tumultu ciuilium ſeditione armorũ actâ maximè tũ tumentib. an.

* Cl. Marcelles *M.ſ.*

* deprecatus *M.ſ.*

* *Ita Stewech. cum ante eſſet* optima *manifeſto vitio: quod nullus M.ſ. agnoſcit*

* Nam

* Nam & barbam capillumque ſubmiſit, & poſtea nunquam recubans cibum cepit, * honoribusque, cùm ei deferrentur à populo, renunciauit, dicens felicioribus magiſtratibus Reipublicæ opus eſſe.

** M ſ. quidam iſtud* nam *non habent. & mox legunt* honoribus quoque,

VII. Sempronius Tuditanus & C. Octauius Tribunus militum, omnibus fuſis ad Cannas, cùm in minoribus caſtris circumſederentur, ſuaſerunt commilitonibus, vt ſtringerent gladios, & per hoſtium præſidia erumperent ſecum: id ſibi eſſe animi, etiam ſi nemini ad erumpendum audacia fuiſſet, * affirmantes. De cunctantibus duodecim omninò equitibus vel peditibus, qui comitari ſuſtinuerant, repertis, incolumes Canuſium peruenerunt.

** τὸ affirmātes vulgò ignoratum hic ex fide M ſ. à me repoſitum eſt.*

VIII. C. Fonteius Craſſus, in Hiſpaniâ, cum tribus millibus hominum prædatum profectus, locoque iniquo circumuentus ab Haſdrubale, ad primos tantùm ordines relato conſilio, incipiente nocte, (quo tempore minimè exſpectabatur) per ſtationes hoſtium erupit.

IX. P. Decius Tribunus militum, bello Samnitico, Cornelio Coſſo Cos. iniquis locis deprehenſo ab hoſtibus, ſuaſit, vt ad occupandum collem, qui in propinquo erat, modicam manum mitteret, ſeque ducem iis, qui mittebantur, obtulit: auocatus in diuerſa hoſtis *emiſit Conſulem. Decium autem cinxit, obſeditque: illas quoque anguſtias, nocte eruptione factâ, cùm eluctatus eſſet Decius, incolumis cum militibus Conſuli acceſſit.

** Aliàs* dimiſit

X. Idem fecit ſub Attilio Calatino Cos. is cuius variè traditur nomen. Alij Laberium, nonnulli Q. Cæditium, plurimi Calpurnium Flammam vocitatum ſcripſerunt. Hic cùm demiſſum in eam vallem videret exercitum, cuius latera omnia ſuperiora hoſtis inſederat, depopoſcit, & accepit à Conſule trecentos milites; quos hortatus, vt virtute ſuâ exercitum ſeruarent, in mediam vallem decurrit: ad opprimendos eos vndique deſcendit hoſtis, longoque & aſpero prœlio retentus, occaſionem Conſuli ad extrahendum exercitum dedit.

XI. C. Cæſar aduerſus Germanos & regem Ariouiſtum pugnaturus, confuſis ſuorum animis, pro concione dixit, nullius ſe eo die operâ, niſi decimæ legionis, vſurum: quo * aſſecutus eſt, vt & decimani tanquam præcipuæ fortitudinis teſtimonio * concitarentur, & cæteri pudore, ne penes alios gloria virtutis eſſet.

** Aliàs:* conſecutus
** Aliàs* cogerentur.

XII. Lacedæmonius quidam nobilis, Philippo denunciante multis ſe prohibiturum, niſi ciuitas ſibi traderetur: Num, inquit, & pro patriâ mori nos prohibebit?

XIII. Leonidas Lacedæmonius, cùm dicerentur Perſæ ſagittarum multitudine nubes eſſe facturi, fertur dixiſſe, Melius in vmbrâ propugnabimus.

XIV. Cælius Prætor Vrbanus, cùm ei ius dicenti picus in capite inſediſſet, & aruſpices reſpondiſſent, dimiſsâ aue, hoſtium victoriam fore; necatâ, populum Romanum ſuperiorem; ac Cælium cum familiâ periturum,* auem occidit: quâ occisâ, noſtro exercitu vincente, ipſe cum quatuordecim Cæliis ex eâdem familiâ in prœlio eſt occiſus. Hunc quidam non Cælium, ſed Lælium fuiſſe, & Lælios non Cælios periiſſe credunt.

* *M. ſ.* non dubitavit dare pecuniam. *Quid ſi?* non dubitauit dare picum neci?

XV. P. Decius primò pater poſtea filius in magiſtratu ſe pro Republicâ deuouerunt, admiſſiſque in hoſtem equis, adepti victoriam patriæ contulerunt.

XVI. P. Craſſus, cùm bellum aduerſus Ariſtonicum in Aſiâ gerens inter Æliam & Myrinam in hoſtium copias incidiſſet, viuusque abduceretur, exſecratus in Conſule Romano captiuitatem, virgâ, quâ ad equum erat vſus, Thraci (à quo tenebatur) oculum eruit, atque ab eo per dolorem concitatò tranſuerberatus, dedecus ſeruitutis, vt voluerat, effugit.

XVII. M. Cato Cenſorij filius, in acie decidente equo prolapſus, *cùm ſe recollegiſſet, animaduertiſſetque gladium excidiſſe vaginâ, veritus ignominiam rediit in hoſtem: ex eoque, aliquot vulneribus recuperato demùm gladio reuerſus eſt ad ſuos.

* *M. ſ.* quidã cùm animaduertiſſet gladium *reliquis omiſſis.*

XVIII. Petilini, à Pœnis obſeſſi, parentes & liberos propter inopiam eiecerunt: ipſi coriis madefactis, & igne ſiccatis, foliiſque arborum & omni genere animalium vitam trahentes vndecim menſes, obſidionem tolerauerunt.

XIX. * Hiſpani Arabricenſes omnia eadem paſſi ſunt, nec oppidum Herculeio tradiderunt.

* *Ita lego: vulgò eſt* Hiſpani cum Fabreſcenſe *&c.*

XX. Caſſilini, obſidente Hannibale, tantam inopiam perpeſſi ſunt, vt * centum denariis murem vænîſſe, proditum memoriæ ſit, eiusque venditorem fame periiſſe, emtorem autem vixiſſe: fidem tamen ſeruare Romanis perſeuerauerunt.

* ducentis *Stewech.*

XXI. Cyzicum cùm oppugnaret Mithridates, captiuos eius vrbis produxit, oſtenditque obſeſſis, arbitratus futurum, vt miſeratione * ſuorum compelleret ad deditionem oppidanos: at illi cohortati ad * patiendum fortiter mortem captiuos, ſeruare Romanis fidem perſeuerauerunt.

* ſociorum *M. ſ.*
* *iidem* patiendam

XXII. * Segobrigenſes, cùm à Viriato liberi & coniuges cæderentur,

* *Ita lego: vulgò eſt* Æginenſes, cum à Viatotis *&c.*

tur, præoptauerunt ſpectare ſupplicia pignorum ſuorum, quàm à Romanis deficere.

XXIII. Numantini, ne ſe dederent, fame mori præfixis foribus domuum ſuarum maluerunt.

CAPVT VI.

De affectu & moderatione.

EXEMPLVM I.

Q. Fabius hortante filio, vt locum idoneum paucorum iacturâ caperet, Vis ne, inquit, tu ex illis paucis eſſe?

II. Xenophon, cùm equo veheretur, & pedites iugum quoddam occupare iuſſiſſet,* vnum ex eis obmurmurantem, quòd diceret, facile tam laborioſa ſedentem imperare, deſiliit, & gregalem equo impoſuit, curſuque ipſe pedeſtri ad deſtinatum iugum * contendens peruenit; cuius facti ruborem cùm perpeti miles non poſſet, irridentibus commilitonibus ſponte deſcendit: Xenophontem vix vniuerſi perpulerunt, vt conſcenderet equum, & laborem ſuum in neceſſaria duci munera reſeruaret.

* *vno ex eis obmurmurante ac dicente, facilè &c. Ita fortè legendum ex veſtigiis Mſ.*
* *M.ſ.* contendit;

III. Alexander, cùm hyeme duceret exercitum, reſidens ad ignem recognoſcere prætereuntes copias cœpit, cumque conſpexiſſet quendam prope exanimatum frigore, conſidere loco ſuo iuſſit: dixitque ei, Si in Perſis natus eſſes, in regiâ ſellâ * reſediſſe tibi capitale foret; in Macedoniâ nato conceditur.

* *Aliàs* reſedere

IV. D. Auguſtus Veſpaſianus, cùm quendam adoleſcentem honeſtè natum militiæ inhabilem, anguſtiarum rei familiaris causâ *deductum ad longiorem ordinem * reſciſſet, cenſu conſtituto, honeſtâ miſſione exauctorauit.

* *Aliàs* edoctum & eductum
* *Item* reieciſſet, & repſiſſet,

CAPVT VII.

De variis conſiliis.

EXEMPLVM I.

Cæsar dicebat, idem eſſe ſibi conſilium aduerſus hoſtem, quod pleriſque medicis contra vitia corporum, fame potiùs quàm ferro ſuperandi.

II. Domitius Corbulo dolabrâ, id eſt, operibus hoſtem vincendum eſſe dicebat.

III. L.

III. L. Paullus Imperatorem ſenem moribus dicebat eſſe oportere, ſignificans moderatiora ſequenda conſilia.

IV. Scipio Aphricanus fertur dixiſſe, cùm eum parùm quidam pugnacem dicerent, Imperatoré me mater, non bellatorem peperit.

V. C. Marius Teutono prouocanti eum & poſtulanti vt prodiret, reſpondit, Si cupidus mortis eſſet, laqueo eum vitam poſſe finire: cumque * demonſtraret ei gladiatorem contemtæ ſtaturæ & propè exactæ ætatis, obiecit ei, dixitque, Si eum ſuperaſſet, cum victore congreſſurum.

* dein monſtraret

VI. Q. Sertorius, quod experimento didicerat, imparem ſe vniuerſo Romanorum exercitui, vt barbaros quoque inconſultè pugnam * depoſcentes doceret, adductis in conſpectum duobus equis, eorum præualido alteri, alteri admodùm exili, duos admouit iuuenes ſimiliter affectos, robuſtum & gracilem: robuſtiori imperauit, equi exilis vniuerſam caudam abrumpere: gracili autem, valentioris per ſingulos pilos vellere: cumque gracili ſucceſſiſſet quod imperatum erat, validiſſimus cùm infirmi equi caudâ ſine effectu luctaretur, * Iam, inquit Sertorius, naturam Romanarum cohortium per hoc vobis exemplum oſtendi milites: inſuperabiles ſunt vniuerſas * aggredienti; eos lacerabit & carpet qui per partes attentauerit.

* *Aliàs* expoſcentes

* Naturam, inquit Sertorius, Romanorum p. h. v. c. o. m. *M.ſ.*

* *Aliàs* aggredientibus

VII. Valerius Leuinus Cos. cùm intra caſtra ſua exploratorem hoſtium deprehendiſſet, magnamque copiarum ſuarum fiduciam haberet, circumduci eum iuſſit; terrendique hoſtis cauſſa, exercitus ſuos viſendos ſpeculatoribus eorum, quoties voluiſſent, patere.

VIII. Cælius Primipilaris, qui in Germaniâ poſt Varianam cladem obſeſſis noſtris pro duce fuit, veritus, ne barbari ligna quæ congeſta erant, vallo admouerent, & caſtra eius incenderent, ſimulatâ lignorum inopiâ, miſſis vndique, qui ea furarentur, effecit, vt Germani vniuerſos truncos amolirentur.

IX. Cn. Scipio, bello nauali, amphoras pice & tedâ plenas in hoſtium claſſem iaculatus eſt, quarum iactus, & pondere foret noxius, * &, diffundendo quæ continuerant, alimentum * præſtaret incendio.

* *Ita Stewec. vulgò* vt, *mox ego* præſtaret *vulgò eſt* præſtarent

X. Hannibal regi Antiocho monſtrauit, vt in hoſtium claſſem vaſcula * iacularetur viperis plena, * quarum metu perterriti milites à dimicatione & nauticis miniſteriis impedirentur.

* iacularentur *M.ſ.*

* qua re perterriti *M.ſ.*

XI. Idem fecit iam cedente claſſe ſua Pruſias.

XII. M. Porcius, impetu in claſſem hoſtium cùm tranſiluiſſet, deturbatis ex eâ Pœnis, eorumque armis & inſignibus inter ſuos diſtributis, multas naues hoſtiũ, quos ſociali habitu fefellerat, merſit.

XIII. Athe-

XIII. Athenienſes, cùm ſubinde à Lacedæmoniis infeſtarentur, diebus feſtis, quos ſacros Mineruæ extra vrbem celebrabant, * omnem quidem colentium imitationem expreſſerunt, armis tantùm veſte celatis: peracto ritu ſuo, non ſtatim Athenas reuerſi, ſed protenùs inde raptim acto Lacedæmonem verſus agmine, eo tempore, quo minimè timebantur, agrum hoſtium, quibus ſubinde prædæ fuerant, vltrò depopulati ſunt.

* hom[illegible]um Mſ. vnum, alij omnium

XIV. Caſſius onerarias naues, non magni ad alia vſus, accenſas, opportuno vento in claſſem hoſtium miſit, & incendio eam conſumſit.

XV. M. Liuius, fuſo Haſdrubale, hortantibus eum quibuſdam, vt hoſtem ad internecionem perſequeretur, reſpondit: Aliqui & ſuperſint, qui de victoriâ noſtrâ hoſtibus nuntient.

XVI. Scipio Aphricanus dicere ſolitus eſt, hoſti non ſolùm dandam eſſe viam fugiendi, ſed etiam muniendam.

XVII. * Pericles Athenienſis affirmauit incolumes futuros hoſtes, ſi deponerent ferrum: eiusque obſecutos conditionibus, vniuerſos, qui in ſagulis ferreas fibulas habuiſſent, interfici iuſſit.

* Paches Mſ.

XVIII. Haſdrubal ſubigendorum Numidarum cauſſa ingreſſus fines eorum, reſiſtere parantibus affirmauit, ad capiendos ſe veniſſe elephantos, quibus ferax eſt Numidia: vt hoc permitterent, poſcentibus ſecuritatem promiſit, & ex eâ perſuaſione auocatos adortus ſub leges redegit.

XIX. Alcetas Lacedæmonius, vt Thebanorum commeatum faciliùs ex inopinato aggrederetur, in occulto paratis nauibus, tanquam vnam omninò haberet triremem, vicibus in eâ remigem exercebat: quodam deinde tempore omnes naues in Thebanos tranſnauigantes immiſit, & commeatibus eorum potitus eſt.

XX. Ptolemæus aduerſus Perdiccam exercitu præualentem ipſe inualidus, omne pecudum genus, religatis ad tergum quæ traherent carpentis, agendum per paucos curauit equites: ipſe prægreſſus cum copiis, quas habebat, effecit, vt puluis, quem pecora excitauerant, ſpeciem magni ſequentis exercitus moueret, cuius exſpectatione territum vicit hoſtem.

XXI. * Myronides Athenienſis aduerſus Thebanos equitatu præualentes pugnaturus, in campis ſuos edocuit, manentibus eſſe ſpem aliquam ſalutis, cedentibus autem pernicioſiſſimum: quâ ratione confirmatis militibus, victoriam conſecutus eſt.

* Ita lego, vulgò Myrodines

XXII. L. Pinarius in Siciliâ præſidio Ennæ præpoſitus, claues por-

tarum, quas penes ſe habebat, repoſcentibus magiſtratibus Ennenſium, quòd ſuſpectos eos, tanquam tranſitionem ad Pœnum pararent, habebat, petiit vnius noctis ad deliberationem ſpacium: indicatâque militibus fraude Græcorum, cùm præcepiſſet, vt parati poſterâ die ſignum expectarent, primâ luce aſſiſtentibus militibus redditurum ſe claues dixit, ſi idem omnes Ennenſes * cenſuiſſent: ob eam cauſam vniuersâ multitudine conuocatâ in theatrum, & idem flagitante, manifeſtâ deficiendi voluntate, ſigno militibus dato vniuerſos Ennenſes cecîdit.

* conſuluiſſent: *M.ſ.*

XXIII. Iphicrates dux Athenienſium, claſſem ſuam hoſtili habitu inſtruxit, & ad eos, quos ſuſpectos habebat inuectus, cùm effuſo ſtudio exciperetur, deprehensâ eorum perfidiâ, oppidum diripuit.

XXIV. * Tiberius Gracchus, cùm edixiſſet futurum, vt ex volonum numero, fortibus libertatem daret, ignauos * crucibus affigeret, & quatuor millia ex his, quia ſegniùs pugnauerant, metu pœnæ in quendam munitum collem coîſſent, miſit qui eis dicerent, totum ſibi exercitum volonum * viciſſe videri, quòd hoſtes * fugiſſent: & ſic eos, & ſuâ fide, & ipſorum metu exolutos recepit.

* *Ita legendum. vulgò monſtroſè* Tigraeus,
* cruciatibus afficeret, *M.ſ.*
* feciſſe *Stewech. & M.ſ.*
* *Aliàs* fuiſſent.

XXV. Hannibal poſt prœlium, quo ingentem cladem ad Thraſymenum Romani acceperunt, cùm ſex millia hoſtium, interpoſitâ pactione, in poteſtatem ſuam redegiſſet, ſocios Latini nominis, benignè in ciuitates ſuas dimiſit, dictitans ſe Italiæ liberandæ cauſſa bellum gerere; eorumque operâ aliquot populos in deditionem accepit.

XXVI. Mago cùm Locri obſiderentur à Criſpino, claſſis noſtræ præfecto, diffudit ad Romana caſtra rumorem, Hannibalem cæſo Marcello ad liberandos obſidione Locros venire; clàm deinde equites emiſſos, iuſſit à montibus, qui in conſpectu erant, ſe oſtendere: quo facto effecit, vt Criſpinus Hannibalem adeſſe ratus conſcenderet naues, ac fugeret.

XXVII. Scipio Æmilianus, ad Numantiam, omnibus non cohortibus tantùm ſed centuriis ſagitarios & funditores interpoſuit.

XXVIII. Pelopidas Thebanus, cùm à Theſſalis in fugam verſus, flumen in quo tumultuarium fecerat pontem * liberaſſet, ne ſequentibus hoſtibus idem tranſitus maneret, nouiſſimo agmini præcepit, incenderent pontem.

* ſuperaſſet, *Stewech. quem vide ad Exemplum* III *cap.* V. *lib.* I.

XXIX. Romani, cùm Campanis equitibus nullo modo pares eſſent, Q. Nævius Centurio in exercitu Fuluij Flacci, Procos. excogitauit, * vt delectos ex toto exercitu, qui velociſſimi videbantur, & * medio-

* *verò vt delect Stewech.*

* mediocris * ſtaturæ erant * parmulis non amplis, * & galericulis gladiisque, ac ſeptenis ſingulos haſtis quaternorum circiter pedum armare, eosque adiunctos equitibus, * iuberet vſque ad mœnia prouehi: * deinde ibi poſitis noſtris equitibus incipere inter hoſtium equitatum prœliari: quo facto, vehementer & ipſi Campani afflicti ſunt, & maximè equi eorum; quibus turbatis prona noſtris victoria fuit.

** M.ſſ. quidam hic melioris, alium naturæ agreſcit.*
** Aliàs ſpatulis*
** Al. galeolis*
** iubere Ste.*
** dein poſitis M.ſ.*

XXX. P. Scipio in Lydiâ, cùm die ac nocte imbre continuo vexatum exercitum Antiochi videret; nec homines tantum aut equos deficere, verùm arcus quoque madentibus neruis inhabiles factos, exhortatus eſt fratrem, vt poſtero, quamuis religioſo die, committeretur prœlium: quam ſententiam ſecuta victoria eſt.

XXXI. Catonem vaſtantem Hiſpaniam, legati Ilergetum, qui ſociorum populus erat, adierunt, orauerúntque auxilia: ille ne aut abnegato adiutorio ſocios alienaret, aut diducto exercitu vires minueret, tertiam partem militum cibaria parare, & naues aſcendere iuſſit, dato præcepto, vt cauſati ventos, retrò redirent: præcedens interim aduentantis auxilij rumor, vt Ilergetum excitauit animos, ita hoſtium conſilia diſcuſſit.

XXXII. C. Cæſar, cùm in partibus Pompeianis magna equitum Romanorum eſſet manus, eaque armorum ſcientiâ milites conficeret, ora oculosque eorum gladiis peti iuſſit, & ſic * aduerſam faciem cædere coëgit.

** auerſâ facie cedere Stewech.*

XXXIII. Vaccei, cùm à Sempronio Graccho collatis ſignis vrgerentur, vniuerſas copias cinxêre plauſtris, quæ impleuerant fortiſſimis viris, muliebri veſte tectis. Sempronium quoque, tanquam aduerſus fœminas, audentiùs ad obſidendos hoſtes conſurgentem, hi qui in plauſtris erant aggreſſi, fugauerunt.

XXXIV. Eumenes * Cardianus ex ſucceſſoribus Alexandri, in caſtello quodam clauſus, * quo exercere equos non poterat, certis quotidie horis ita ſuſpendebat, vt poſterioribus pedibus innixi, prioribus alleuatis, cùm naturalem aſſiſtendi appetunt conſuetudinem, ad ſudorem vndique crura iactarent.

** Ita legendum. vulgò eſt Sardianus*
** quum M.ſſ.*

XXXV. M. Cato, pollicentibus barbaris duces itinerum, & inſuper præſidium, ſi magna ſumma eis promitteretur, non dubitauit polliceri: quia aut victoribus ex ſpoliis hoſtilibus poterat dare, aut interfectis exſoluebatur promiſſio.

XXXVI. Q. Maximus transfugere ad hoſtes volentem Statilium nobilem claræ operæ equitem, vocari ad ſe iuſſit: eique excuſauit,

quòd, inuidiâ commilitonum, virtutes illius ad id tempus ignorâſſet: tum donato ei equo, pecuniam inſuper largitus, obtinuit, vt quem ex conſcientiâ trepidum accerſierat, lætum dimitteret, & ex dubio in reliquum non minùs fidentem, quàm fortem haberet equitem.

XXXVII. Philippus, cùm audîſſet Pythiam quendam bonum pugnatorem, alienatum ſibi, quòd tres filias inops vix aleret, nec à rege adiuuaretur, monentibus quibuſdam vti eum caueret: Quid ſi, inquit, partem ægram corporis haberem, abſcinderem potiùs, quàm curarem? deinde familiariter ſecretò elicitum Pythiam, acceptâ difficultate neceſſitatum domeſticarum, pecuniâ inſtruxit: ac meliorem fideliorémque habuit, quàm habuerat, antequam offenderet.

XXXVIII. T. Quintius Criſpinus, poſt infauſtam aduerſùs Pœnos dimicationem, quâ collegam Marcellum amiſerat, cùm comperiſſet potitum annulo interfecti Hannibalem, litteras circa municipia totius Italiæ * dimiſit, ne crederent epiſtolis, ſi quæ Marcelli annulo obſignatæ perferrentur: monitione conſecutus eſt, vt Salapia, & aliæ vrbes fruſtrà Hannibalis dolis tentarentur.

* miſſo, M.ſ.

XXXIX. Poſt Cannenſem cladem, perculſis ita Romanorum animis, vt pars magna reliquiarum nobiliſſimis auctoribus deſerendæ Italiæ iniret conſilium, P. Scipio adoleſcens admodùm, impetu facto, in eo ipſo in quo talia agitabantur cœtu pronuntiauit, manu ſe ſuâ interfecturum, niſi qui iurâſſet, non eſſe ſibi mentem deſtituendæ Reipublicæ: cùmque ipſe ſe primus religione tali obligâſſet, ſtricto gladio mortem vni ex proximis minatus, niſi acciperet ſacramentum; illum metu, ceteros etiam exemplo coëgit ad iurandum.

XL. Volſcorum caſtra cùm propè à virgultis ſiluâque poſita eſſent, Camillus ea omnia, quæ conceptum ignem, vſque in vallum perferre poterant, incendit, & ſic aduerſarios exuit caſtris.

XLI. P. Craſſus bello ſociali, eodem modo propè cum copiis omnibus interceptus eſt.

XLII. Q. Metellus in Hiſpaniâ caſtra moturus, cùm in agmine milites continerent ſe intra caſtra, Hermocrates detentos eos, poſtero die habilioribus iam ſuis tradidit, bellumque confecit.

XLIII. Miltiades, cùm ingentem Perſarum multitudinem apud * Marathonem fudiſſet, Athenienſes circa gratulationem morantes, compulit, vt feſtinarent ad opem vrbi ferendam, quam claſſis Perſarum petebat: cùmque præcurriſſet, implêſſetque mœnia armatis, Perſæ rati ingentem eſſe numerum Athenienſium, & alio milite

* Marathona M ſſic & in ſrà proxime *.

apud

apud * Marathonem pugnatum, alium pro muris ſuis opponi, circumactis extemplò nauibus Aſiam repetierunt.

XLIV. Piſiſtratus Athenienſis, cùm excepiſſet Megarenſium claſſem, quâ illi ad Eleuſin noctu applicuerant, vt operatas Cereris ſacro fœminas Athenienſium raperent, magnâque editâ cæde eorum vltus eſſet ſuos, eadem quæ ceperat nauigia Athenienſi milite compleuit, quibuſdam matronis habitu captiuarum in conſpectu locatis: quâ facie decepti Megarenſes, tanquam ſuis, & cum ſucceſſu renauigantibus effuſi obuij, inermesque, rurſus * oppreſſi ſunt. * compreſſi M. ſ.

XLV. * Cimon dux Athenienſium, victâ claſſe Perſarum apud inſulam Cypron, milites ſuos captiuis armis induit, & iiſdem barbarorum nauibus ad hoſtem nauigauit in Pamphyliam apud flumen Eurymedonta. Perſæ, quia & nauigia & habitum ſuperſtantium agnoſcerent, nihil cauerunt: ſubitò itaque oppreſſi, eodem die, & nauali & pedeſtri prœlio victi ſunt. * Ita lego. vulgò eſt Conon

SEXTI

IVLII FRONTINI

V. C.

STRATEGEMATICON

FINIS.

NOMINA EORVM QVORVM STRATEGEMATA

A FRONTINO RECENSENTVR.

ÆGYPTII. 40
Æmilius Paullus. 8. 10. 36. 74
Afranius. 56
Agathocles. 25
Ageſilaus. 10. 20. 21. 23. 24. 48. 69
Agrippa, Furius. 51
Alcetas. 89
Alcibiades. 47, 2. 50. 60. 64. 67. 69. 70
Alexander. 9. 11. 18. 24. 36. 41. 41. 54. 55. 62. 65. 81. 85. 87
Antigonus. 48. 62. 77
Antiochus. 60. 67
Antipater. 54
M. Antonius. 18. 34. 47. 56. 80
Appius Claudius. 78. 80
Aquinius. 80
Arabes. 41
Arabricenſes. 85
Arcades. 60
Archidamus. 23
Ariſtides. 82
Ariſtippus. 60
Arminius. 53
Artaxerxes. 33
Aſcalani. 75
Atheas Scytha. 37
Athenienſes. 10. 72. 89
M. Atilius. 52
Autophradates Perſes. 10.

B.

BARCA Pœnus. 69
Boij. 17
Braſidas. 16
Brutus. 81
Byzantij. 9

C.

Q. CAEDITIVS. 15. 85.
Celij varij 86. 88
Calatinus, Domitius. 59
M. Camillus Furius. 9. 51. 83. 92
Campani. 71
Carthaginienſes. 8. 18. 33. 57
Caſſius. 72. 86
Calpurnius. 85
Caſſij varij 45. 81. 89
Catones varij 5. 8. 51. 59. 68. 73. 79. 82. 86. 91, 2.
Q. Catulus, Lutatius. 13
Cebriones. 12. 26
Chares. 55. 69
Cimon. 63. 91
Ciuitates à Rom. ad ſe-mas defectura. 19
Claudij varij. 67. 12. 35. 35. 57
Cleandridas. 34
Clearchus. 63. 78
Cleomenes. 31
Cleonymus. 64
Cliſthenes. 65
Commius Atrebas. 57
Corbulo, Domitius. 53. 78. 79. 81. 87
Coriolanus. 18
L. Cornelius. 67
Coſſus Cornelius. 52
Cotta. 79. 3
Craſſi varij. 7. 38. 39. 40. 86
Craſſus 13. 39
M'. Curius. 19. 30. 85
C. Curio. 80
Cyrus. 24. 51. 65. 81
Cyziceni. 86

D

DATAMES Perſa. 50
Darius. 16
Decij varij. 14. 85. 86
T. Didius. 19. 53.
Diodotus. 74
Dionyſius. 20. 62, 2
Domitianus Imp. 6. 10. 17. 55. 83
C. Duilius. 13. 57. 59

E.

EPAMINONDAS. 23. 24. 25. 31. 33. 43. 67. 69. 70. 82, 2
Erythraeorum victores 41
Eumenes 91

F.

FABII varij. 8. 9. 19. 2, 1, 2. 24. 39. 40. 62. 65. 80. 85. 91.
Fabricius. 8. 4
Fæſulani. 39
Fidenates. 39
Fimbria, Flauius. 74
L. Flaccus. 77
Flaminius, Calpurnius 15
Fonteius Craſſus. 14. 85
Fuluij varij 17. 22. 40. 41. 79.
Furij varij. 7. 14. 52

G.

GALLI. 56
Gaſtron Spartanus. 34
Gela 24
Glabrio, Atilius. 37
Gracchi varij. 25. 40. 41. 63. 90
Græci auxiliares Cyri. 82, 2.

HAMILCAR. 73
Hannibal. 17. 18. 19. 31, 2. 33. 34, 2. 41. 42. 43, 4. 44. 48. 50. 59. 61. 68, 2. 73. 82, 2. 88. 90.
Hanno. 16. 73
Harridas rex. 42
Haſdrubales varij. 9, 2. 15. 89.
Herculeius. 14
Hermocrates. 53, 2
Himilco. 5. 68
Hirtius. 71, 2. 72, 2
Hiſpani. 39
Horatius Cocles. 56

I.

IAPIDES 44
Iberi. 31
Iunidas aruſpex. 24
Iphicrates. 11. 16. 17. 28, 2. 47. 56. 70. 90.
Iuba rex. 47
Iugurtha. 29. 38
C. Iulius Cæſar. 5. 9. 14. 20. 21. 22. 25. 29. 30, 2. 36, 2. 46. 48. 52. 65. 74. 84. 85. 87. 91.
Dec. Iunius. 78

L.

LABERIVS 15. 85
T. Labienus. 42. 51
Lacedæmonij. 12. 29. 32. 85
C. Lælius. 5
Leonidas. 86
Leotychidas. 23
Leptenes. 41
Leuinus, Valerius. 38. 86
Liburni. 47
Ligures. 16
M. Liuius Salinator. 33. 81. 89
L. Lucullus. 29. 30. 44. 50. 71
Lyſander. 13. 30. 77
Lyſimachus. 14. 62

M.

MAGO Pœnus. 64. 90
Maharbal. 41
Manlij varij 20. 22. 49. 50. 80
Marcelli varij. 38. 61. 73. 81. 84
C. Marius. 8. 24. 31. 38. 51. 52. 66. 77. 81. 83
Marius Eq. Rom. 48. 54
Maſiniſſa rex. 83
Maſſilienſes. 18
Mamercus interrex. 71
Melanthus. 47
Memnon Rhodius. 42. 47
Metelli varij. 7. 18. 28, 1. 33. 40. 65. 77. 78. 79. 92.
Miltiades. 92
L. Minutius Ruffus. 15. 37
Mithridates. 6. 44
L. Mummius. 83
Myronides. 39. 89

N.

Q. NAEVIVS. 90
Nicoſtratus. 10
Numantini. 75. 87

O.

C. OCTAVIVS trib. mil. 85
Otacilius Craſſus. 78

P.

L. PAPYRIVS Curſor 37. 61. 80
L. Paullus. 84. 88
Pelopidas. 13. 65. 90
Pericles. 9. 14. 23. 26. 67, 2. 89
Parmenes. 33
Petilius. 86
Phalaris. 62
Philippus rex. 11. 12. 29. 32. 52. 57. 61. 65. 67. 77. 92
Phormion. 69
L. Pinarius. 89
Piſiſtratus. 93
L. Piſo. 79
CN. Pompeius. 11. 13. 10. 28. 29. 30. 34. 45, 2. 54. 74. 84
Pontius Cominius. 70
M. Porcius. 88
A. Poſthumius. 23. 28. 84
Pruſias rex 88
Ptolemæus rex. 89
Pyrrhus rex. 36. 39. 49. 2. 64. 77. 78

Q.

T. QVINTIVS Criſpinus. Capitolinus. 50. 51. 55. 59. 92

R.

REGVLVS, Atilius. 79. 82
Rhodij. 18
Romanorum Senatus, Trib pl. Populus, Milites, Legati. 19. 48. 71. 72. 74. 75, 3. 79. 2. 50. 81
Romulus. 39
COR. Rufinus. 64. 67
Rullus, Fabius. 80
Rutilij varij. 37. 78

S.

SALVIVS Pelignus 51
T. Scaurus. 78
M. Scauri exercitus. 83
Scipiones varij. 7. 9. 20. 25. 27. 32. 33. 35. 44. 50. 52. 55. 63. 64. 66. 69. 76. 77. 78, 2. 82. 83. 88, 2. 89. 90. 91. 92
Scordiſci equites. 69
Scorylo Dacus. 12
Segobrigenſes. 86
Semiramis. 65
Sempronius Tuditanus. 85
Q. Sertorius. 12. 21. 24. 25. 34. 44. 50. 55. 56. 88
Seruilius Priſcus 12. 65
Seruius Tullius. 51
Socij Ro. bello Sociali. 39
Spartacus. 16. 18
Sulpicij varij 25. 38
L. Sylla. 20. 23. 24. 35. 49. 2. 52. 53. 79

T.

TAMYRIS Regina. 40
Tarquinienſes. 39
Tarquinius Superbus. 5. 52. 61
Thebani. 60
Theagenes. 77
Themiſtocles. 7. 9. 32. 49
Thraces 72
Thraſybulus. 67. 72
Thymaribus. 60
Tiberius. 19
Timotheus. 26. 43
Tiſamenes. 8
Titurius Sabinus. 75
A. Torquatus. 63
Tryphon Syrus. 56
Tullus Hoſtilius. 49

V.

VACCEI. 91
P. Valerius. 54. 79
Variana clade reliquiæ. 72
C. Varro. 77. 84
Veientes. 39
Velius Præfectus. 74
Ventidius. 63. 1. 46. 2
Verginius COS 29
Veſpaſianus. 10. 7
Viriatus. 40. 56. 61, 19

X.

XANTHIPPVS. 31. 34.
Xenophon. 11. 87
Xerxes. 82

SEXTI

IVLII FRONTINI

VIRI CONSVLARIS

DE AQVÆDVCTIBVS

VRBIS ROMÆ

COMMENTARIVS.

SEXTI IVLII FRONTINI V. C.

IN SVVM DE AQVÆDVCTIBVS VRBIS ROMÆ COMMENTARIVM

Præfatio.

CVM omnis res ab Imperatore delegata intentiorem exigat curam, & me ſeu naturalis ſolicitudo, ſeu fides ſedula, non ad diligentiam modò, verùm ad amorem quoque commiſſæ rei inſtigent, ſitq́ue mihi nunc ab Neruâ Auguſto, neſcio diligentiore an amantiore Reipublicæ Imperatore, Aquarum iniunctum officium, tum ad vſum, tum ad ſalubritatem, atque etiam ad ſecuritatem Vrbis pertinens, adminiſtratum per principes ſemper Ciuitatis noſtræ viros; primum ac potiſſimum exiſtimo, ſicut in cæteris negociis inſtitueram, noſſe quod ſuſcepi. Neque enim vllum omnis actus certius fundamentum crediderim, quàm quæ facienda quæq́ue vitanda ſint poſſe decernere. Nam quid viro tam indecorum & intolerabile, quàm delegatum officium ex adiutorum agere præceptis? (quod fieri neceſſe eſt, quoties imperitia præceſſit eius, cui decernitur vſus) quorum etſi neceſſariæ partes ſunt, tamen ad miniſterium, vt manus quædam & inſtrumentum agentis, eſſe debent. Quapropter ea, quæ ad vniuerſam rem pertinentia contrahere potui, more iam per multa mihi officia ſeruato, in ordinem & velut in corpus deducta in hunc Commentarium contuli, quem pro formulâ adminiſtrationis reſpicere poſſem. In aliis autem libris, quos poſt experimenta & vſum compoſui, antecedentium res acta eſt; in hoc verò & inſequentium, cuius fortaſſe pertinebit & ad ſucceſſorem vtilitas. Sed, cùm inter initia adminiſtrationis meæ ſcriptus ſit, in primis ad meam inſtitutionem regulamq́ue proficiet. Ac ne quid ad totius rei pertinens notitiam

prætermiſiſſe videar, nomina primùm Aquarum, quæ in Vrbem Romam influunt ponam: tum per quos quæque earum, & quibus Conſulibus, & quoto poſt Vrbem conditam anno perductæ ſint: deindè quibus ex locis, & à quoto miliario duci cœpiſſent, quantum ſubterraneo riuo, quantum ſubſtructione, quantum opere arcuato: poſtea, altitudinem cuiuſque, modulorumque rationem, & ab illis erogationes, quantum extra Vrbem, quantum intra, quiſque modus cuique regioni, pro ſuo modulo, vna quæque Aquarum ſeruiat: quot caſtella publica priuataque ſint, & ex his, quantum publicis operibus, quantum muneribus, (ita enim cultiores appellant) quantum lacubus, quantum nomine Cæſaris, quantum priuatorum vſui beneficio Principis detur: quod ius tuendarum ſit earum, quâ contumaces afficiantur pœnâ ex lege Senatusconſulti & mandatis Principum irrogatâ.

AB Vrbe conditâ per annos CCCCXLI contenti fuerunt Romani vſu aquarum, quas aut ex Tiberi, aut ex puteis, aut ex fontibus hauriebant. Fontium memoria cum ſanctitate adhuc extat, & colitur: ſalubritatem enim ægris corporibus afferre creduntur, ſicut C. Amaranus Apollinaris meminit. Nunc autem in Vrbem influunt Aquæ Appia, Anio vetus, Martia, Tepula, Iulia, Virgo, Alſietina, quæ eadem vocatur Auguſta, Claudia, Anio nouus. Appia, M. Valerio Maximo, * P. Decio Murenâ Coss. anno * XX. poſt initium Samnitici belli, inducta eſt ab Appio Claudio Craſſo Cenſore, cui poſtea Cæco fuit cognomen, qui & viam Appiam à portâ Capenâ vſque ad vrbem Capuam muniendam curauit. Collegam habuit * C. Fabium, cui ob inquiſitas eius aquæ venas Venocis cognomen datum eſt. Sed is quia intra annum & ſex menſes deceptus à Collegâ tanquam idem facturo abdicauit ſe à Cenſurâ, nomen aquæ ad Appij tantùm honorem pertinuit, qui multis tergiuerſationibus extraxiſſe Cenſuram traditur, donec & viam & huius aquæ ductum conſummaret. Concipitur Appia in agro Lucullano, viâ Prænestinâ, inter miliarium VI & VIII, diuerticulo ſiniſtrorſùs paſſuum DCCLXXX. Ductus eius habet longitudinem à capite vſque ad Salinas, qui locus ad portam Trigeminam, paſſuum XI milium CXC: ſubterraneo riuo paſſuum XI milium CXXX: ſubſtructione, & ſupra terram opere arcuato proximè ad portam Capenam, paſſuum LX. * Iungitur ei ad Anionem veterem in confinio hortorum Torquatianorum. Alſietinæ Auguſtæ ramum ab miliario .·.·.· in ſupplementum

** Aliàs* P. Decio Mure

* XXX.

** Alij* C. Plautium,

** Aliàs* Iongitur e. a. A. v. i. c. h. Torquatianorũ Alſietinæ Auguſtæ ramus ab miliario .·.·.·.

eius addito cognomento Decem Gemellorum. Hic viâ Præneſtinâ ad miliarium VI, diuerticulo ſiniſtrorſùs paſſuum DCCCCLXXX, proximè viam Collatiam accipit fontem, cuius ductus vſque ad Gemellos efficit riuo ſubterraneo paſſuum VI milium CCCLXXX. Incipit diſtribui vetus Anio * vico Publicij, ad portam Trigeminam, qui locus Salinæ appellantur, poſt annos XL quàm Appia perducta eſt, anno ab Vrbe conditâ CCCCLXXXIX. M'. Curius Dentatus, qui Cenſuram cum L. Papyrio Curſore geſſit, Anionis, qui nunc dicitur vetus, aquam perducendam in Vrbem ex manubiis de Pyrrho captis curauit, Spurio Carbilio, L. Papyrio * iterùm Coss. Poſt biennium deindè actum eſt in Senatu de conſummando eius aquæ opere. Itaque poſt annum IX Minutius Prætor * edidit edictum. Tum ex Senatuſconſulto Duumviri aquæ perducendæ creati, Curius & Fuluius Flaccus locauerant. Curius intra quintum diem quàm erat Duumvir creatus deceſſit: gloria perductæ pertinuit ad Fuluium. Concipitur Anio vetus ſupra Tibur XX miliario extra portam Raranam, vbi partim in Tiburtinum diſtribuitur vſum. Ductus eius habet longitudinem, ita exigente libramento, paſſuum XLII milium: ex eo riuus eſt ſubterraneus paſſuum XLIII milium CCXCVII: ſubſtructio ſupra terram paſſuum DCCII. Anno XXI, poſt annos CXXVII, id eſt, anno ab Vrbe conditâ DCVIII, Seruio Sulpitio Galbâ, & L. Aurelio Cottâ Coss. cùm Appiæ Anioniſque ductus vetuſtate quaſſati, priuatorum etiam fraudibus interciperentur, datum eſt à Senatu negocium Marco Titio, qui tum Prætor inter ciues & peregrinos ius dicebat, eorum ductuum reficiendorum & vindicandorum. Et quoniam incrementum Vrbis exigere videbatur ampliorem modum aquæ, eidem mandatum à Senatu eſt, vt curaret quatenùs alias aquas poſſet, in Vrbem perduceret, & ampliores ductus faceret. Reipublicæ cauſa III miliario operâ fabrorum duxit, cui ab auctore Martiæ nomen eſt. Legimus apud Feneſtellam, in hæc opera Marco decretum ſeſtertiûm * IV & octingenta: ſed quoniam ad conſummandum negocium non ſufficiebat, ſtatuit Senatus Præturam in alterum annum prorogari. Eodem tempore Decemviri, dum aliis ex cauſis libros Sybillinos inſpiciunt, inueniſſe dicuntur, non eſſe aquam Martiam, ſed Anienem (de hoc enim conſtantiùs traditur,) in Capitolium perducendam, deque eâ re in Senatu à Lepido, pro Collegâ verba faciente, actum Appio Claudio, Q. Cæcilio Coss. eandemque poſt annum III à L. Lentulo retractatam, C. Lælio, Q. Seruilio Coss. ſed vtroque tempore viciſſe gratiam

* *Aliàs* vico publico Publicij alueo ad portam

* *Ita legendum.*

* *Al.* IIII & octingéties: *item* mille & octingenties.

*Aliàs Q. Martij Regis; *viâ

* Marci Titij, atque ita eſſe in Capitolium aquam perductam. Concipitur Martia viâ Valeriâ, ad miliarium XXXIII, diuerticulo euntibus ab Vrbe Româ dextrorſùs milium paſſuum III, * viiâ Sublacenſi, atque ſub Nerone Principe primùm ſtrata ad miliarium XXXVIII, ſiniſtrorſùs intra ſpacium paſſuum CC, finita ſubſtructionibus penè ſtatim ſtagnino colore præuiridi. Ductus eius habet longitudinem à capite ad Vrbem paſſuum LX millum DCCX & ſemis, riuo ſubterraneo paſſuum LIV milium CCLXVII ſemis, opere ſupra terram paſſuum VII milium: CCCCXLIII. eo longiùs ab Vrbe pluribus locis, priuatis & publicis, & D vallis opere arcuato paſſuum CCCCLXIII: propius Vrbem à VII miliario, ſubſtructione paſſuum CLXXXVIII: reliquo opere arcuato paſſuum VI milium CCCCLXX. Cn. Seruilius Cæpio & L. Caſſius Longinus, qui Rauilla appellatus eſt, Cenſores, anno poſt Vrbem conditam DCXXVII, M. Plautio * Hipſapone, Fuluio Flacco Coſs. aquam, quæ vocatur Tepula, ex agro Lucullano, quem quidam Tuſculanum credunt, Romam & in Capitolium adducendam curauerunt. Tepula concipitur viâ Latinâ ad XI miliarium, diuerticulo euntibus ab Româ dextrorſùs milium paſſuum II, indè riuo ſuo in Vrbem perducebatur Iuliæ pòſt mixta. Nam Agrippa Ædilis poſt primum Conſulatum, Imperatore Cæſare Auguſto, * M. Lelio Volcatio Coſs. anno poſt Vrbem conditam DCCXIX, ad miliarium ab Vrbe XII, viâ Latinâ, euntibus ab Româ dextrorſùs milium paſſuum XII, alteriusque proprias vires collegit, & Tepulæ riuum intercepit, acquiſitæque ab inuentore nomen Iuliæ eſt datum: ita tamen diuiſa erogatione, vt maneret Tepulæ appellatio. Ductus Iuliæ efficit longitudinem paſſuum XV milium CCCCXXVI: opere ſupra terram paſſuum VII milium: ex eo in proximis Vrbis locis à VII miliario ſubſtructione paſſuum * M DXXVIII: reliquo opere arcuato paſſuum VI milium CCCCLXXII. Præter caput Iuliæ transfluit aqua, quæ vocatur Crabra. Hanc Agrippa emiſit, ſeu quia vſum improbauerat, ſeu quia Tuſculanis poſſeſſoribus relinquendam credebat. Ea namque eſt, quam omnes villæ tractus eius per vicem in dies modulosque certos diſpenſatam accipiunt, ſed non eâdem moderatione. Aquarij noſtri partem maximam eius ſemper in ſupplementum Iuliæ vindicauerunt, nec vt Iuliam augerent, quam hauriebant largiendo compendij ſui gratia. Excluſa ergo eſt Crabra, & tota iuſſu Imperatoris reddita Tuſculanis, qui nunc forſitàn non ſine admiratione eam ſumunt, ignari * cuius cauſa inſolitam abundantiam habeant. Iulia autem, reuocatis deriuationibus per quas ſubripie-

*Alij Hypſæo,

*Alij L. Volcatio

*D XXVIII.

*Aliàs cui cauſæ

ſubripiebatur, modum ſuum, quamuis notabili ſiccitate, ſeruauit. Eodem anno Agrippa ductus Appiæ Anienis Martiæ penè delapſos reſtituit, & ſingulari curâ compluribus ſalientibus aquis inſtruxit Vrbem. Idem cùm iam tertiùm * Conſul fuiſſet, C. Sentio, * Sp. Lucretio Coſs. poſt annum XIII quàm Iuliam deduxerat, Virginem in agro quoque Lucullano collectam Romam perduxit. Dies, quo primùm in Vrbem reſponderit, V * Iduum Iunij inuenitur. Virgo appellata, quòd quærentibus aquam militibus, puella virguncula quaſdam venas monſtrauit, quas ſecuti qui foderant ingentem aquæ modum inuenerunt. Ædicula fonti appoſita hanc virginem * pictura oſtendit. Concipitur ergo viâ Collatiâ, ad miliarium VIII, paluſtribus locis, ſignino circumiecto, continendarum ſcaturiginum cauſa. Adiuuatus ex compluribus aliis acquiſitionibus, venit per longitudinem paſſuum XIV milium CV: ex eo riuo ſubterraneo paſſuum XI milium DCCCLXV: ſupra terram per paſſus MCCXL: ex eo ſubſtructione riuorum locis compluribus paſſuum DXL: opere arcuato paſſuum DCC: acquiſitionum ductus riui ſubterranei efficiunt paſſuum MCCCCV. Quæ ratio mouerit Auguſtum, prouidentiſſimum Principem, producendi Alſietinam aquam, quæ vocatur Auguſta, non ſatis perſpicio, nullius gratiæ, imò & parùm ſalubrem & nuſquam in vſus populi fluentem, niſi fortè cùm opus Naumachiæ aggrederetur, * ne quid ſalubrioribus aquis detraheret, hanc proprio opere perduxit, & quòd Naumachiæ cœperat ſupereſſe, hortis ſubiacentibus & priuatorum vſibus ad irrigandum conceſſit. Solet tamen ex eâ in Transtiberinâ regione quoties pontes reficiuntur, & à citeriore ripâ aquæ ceſſant, ex neceſſitate in ſubſidium publicorum ſalientium dari. Concipitur ex lacu Alſietino, viâ Claudiâ, miliario XIV, diuerticulo dextrorſùs paſſuum VI milium D. Ductus eius efficit longitudinem paſſuum XXII * LXXII opere arcuato: paſſuum CCCLVIII. Idem Auguſtus in ſupplementum Martiæ, quotiens ſiccitates egerent auxilio, aliam aquam eiuſdem bonitatis opere ſubterraneo perduxit vſque ad Martiæ riuum, quæ ab inuentore appellatur Auguſta. Naſcitur vltra fontem Martiæ, cuius ductus donec Martiæ accedat efficit paſſus DCCC. Poſt hos C. Cæſar, qui Tiberio ſucceſſit, cùm parùm & publicis vſibus & priuatis voluptatibus ſeptem ductus aquarum ſufficere viderentur, altero Imperij ſui anno, M. Aquilio Iuliano, P. Nonio Aſprenate Coſs. anno Vrbis conditæ DCCXC, duos ductus inchoauit: quod opus Claudius magnificentiſſimè conſummauit, dedicauitque, * Sullâ & Tutiano coſs. anno

*Alij Cenſor
*Alij P. Lucretio
Alij Q. Lucretio
*Idus
*pictam
*Aliàs ne quis
*Aliàs, CLXXII, & CLXII,
*Aliàs Suilio & Tuiano Coſs.

poſt Vrbem conditam DCCC, VI Kal. Auguſt. Alteri nomen, quod ex fontibus Cærulo & Curtio perducebatur, Claudiæ datum, hæc bonitate proxima Martiæ. Altera, quoniam duæ Anienis aquæ in Vrbem fluere cœperant, vt faciliùs appellationibus dignoſcerentur, Anio nouus vocari cœpit: & quòd illas omnes præceſſerat prior Anio, cognomen ei veteris eſt adiectum. Claudia concipitur viâ Sublacenſi, ad miliarium XXXVIII, diuerticulo ſiniſtrorſùs intra paſſus CCC, ex fontibus duobus ampliſſimis & ſpecioſis Cæruloque (qui à ſimilitudine appellatus eſt) & Curtio accipit, & eum fontẽ qui vocatur Albudinus, tantæ bonitatis, vt Martiæ quoque adiutorio, quoties opus eſt, ita ſufficiat, vt adiectione ſui nihil ex qualitate eius mutet. Auguſtæ fons, quia Martiam ſibi ſufficere apparebat, in Claudiam deriuatus eſt, manente nihilominus præſidiario in Martiam, vt ita demum Claudiam aquam adiuuaret Auguſta, ſi eam ductus Martiæ non caperet. Claudiæ ductus habet longitudinem paſſuum XLVI milium: ex eo riuo ſubterraneo paſſuum XXXVI milium CCXXX, opere ſupra terram paſſum X milium LXXXI, ex eo opere arcuato in ſuperiori parte pluribus locis, paſſuum III milium LXXVI. & prope Vrbem à VII miliario ſubſtructione riuorum per paſſus DCIX, opere arcuato paſſuum VI milium CCCCXCI. Anio nouus Sublacenſi viâ, ad miliarium LXII, in ſuo riuo excipitur ex flumine, quod, cùm terras cultas circum ſe habeat ſoli pinguis, & inde ripas ſolutiores, etiam ſine pluuiarum iniuriâ limoſum & turbulentum fluit: ideóque à faucibus ductus interpoſita eſt piſcina limaria, vbi inter amnem & ſpecum conſiſteret & liquaretur aqua. Sic quoque quoties imbres ſuperueniunt, turbida peruenit in Vrbem. Iungitur ei riuus Herculaneus, oriens eâdem viâ, ad miliarium XLIII, è regione fontium Claudiæ trans flumen viamque, naturâ puriſſimus, ſed mixtus gratiam ſplendoris ſui amittit. Ductus Anienis noui efficit paſſuum LVIII milia DCC: ex eo riuo ſubterraneo paſſuum XLIX milia CCC, opere ſupra terram paſſus IX milia CCCC, & ex eo ſubſtructionibus aut opere arcuato ſuperiori parte pluribus locis paſſus XII milia DCCC, & propiùs Vrbem à VII miliario ſubſtructione riuorum paſſus DCIX, opere arcuato paſſus VI milia CCCCXCI. Hi ſunt arcus altiſſimi ſubleuati in quibuſdam locis CIX pedes. Tot Aquarum tam multis neceſſariis molibus, Pyramidas videlicet ocioſas comparem, aut cætera inertia, ſed famâ celebrata Græcorum Opera? Non alienum mihi viſum eſt longitudines quoque riuorum * cuiuſque ductus & etiam per ſpecies operum complecti. Nam cùm maxima huius officij

* *Al.* aquæductus, & profectus operam

officij pars in tutelâ eorum ſit, ſcire præpoſitum oportet, quæ maiora impendia exigant. Noſtræ quidem ſolicitudini non ſuffecit ſingula oculis ſubiecisse: ſed formas quoq. ductuum facere curauimus, ex quibus *apparet vbi valles, quantæque, vbi flumina traiicerentur: vbi montium lateribus ſpecus appliciti, quantoque maiorem aſſiduamque perterendi ac muniendi ij exigant curam. Hinc illa contingit vtilitas, vt rem ſtatim veluti in conſpectu habere poſſimus, & *deliberare tanquam aſſiſtentes. Aquæ omnes diuersâ in Vrbem librâ proueniunt. Indè fit, vt quædam altioribus locis ſeruiant, & quædam eniti in eminentiora non poſſint: nam & colles ſi ſint, propter frequentiam incendiorum ruderibus excreuerunt. Quinque enim ſunt ductuũ altitudines, quarum duæ in omnem partem Vrbis attolluntur, ſed ex reliquis aliæ maiore, aliæ leuiore preſſurâ coguntur. Altiſſimus Anio eſt nouus, proxima Claudia, tertium locũ tenet Iulia, quartũ Tepula, dehinc Martia, quæ capite etiam Claudiæ libram æquat. Sed veteres humiliore directurâ perduxerunt ſiue nondum *ſubtili exploratâ arte librandi: ſeu quia ex induſtriâ infra terram aquas mergébant, ne facilè ab hoſtibus interciperétur, cùm frequentia adhuc contra Italicos bella gererentur. Iam tamen quibuſdam locis, ſicubi ductus vetuſtate dilapſus eſt, omiſſo circuitu ſubterraneo vallis, tractus, breuitatis cauſa, ſubſtructionibus, arcuationibusque *traiiciuntur. Sextum tenet libræ locum Anio vetus, ſimiliter ſuffecturus & altioribus locis Vrbis, ſicubi valliũ ſubmiſſarumque regionum conditio exigit ſubſtructionibus arcuationibusque *veteres exigentur. Sequitur huius libram Virgo, deindè Appia, quæ cùm ex Vrbano agro perducerentur, nòn in tantum altitudinis erigi potuerunt. Omnibus humilior Alſietina eſt, quæ Transtiberinæ regioni & maximè ſubiacentibus locis ſeruit. Ex his, viâ Latinâ, ſex intra VII miliarium contentis piſcinis excipiuntur, vbi quaſi reſpirante riuorũ curſu, limum deponunt. Modus quoque earum menſuris ibidem poſitis initur. Vna autem Iulia, Martia quoque, quæ Tepulâ interceptâ, ſicut ſuprà demonſtrauimus, riuo Iuliæ acceſſerat, nunc à piſcinâ eiuſdem Iuliæ modum accipit, ac proprio canali & nomine venit, * & à piſcinis in eoſdem arcus recipiuntur, ſummus iis eſt Iuliæ, inferior Tepulæ, deinde Martiæ, quæ ad libram collis Viminalis coniungitur intra·:·euntes ad Viminalem vſque portam deueniunt, vbi rurſus emergunt.* Prius tamen pars Iuliæ ad * ſpem veterem excepta, caſtellis * CCLII montis vſibus diffunditur. Martia autem parte ſui poſt hortos * Pallantianos in riuum, qui vocatur Herculaneus, deiicit

*apparetet
* *Aliàs* delibrare
* *Aliàs* ad ſubtile
* traiiciitur.
* *Aliàs* hæres à piſcinis
* *Aliàs* Prior
* *Aliàs* ſpeciem
* *Al.* CCVII
Al. Cœlij
* *Aliàs* Plancianos

deiicit ſe per Cœlium. Ductus, ipſius montis vſibus nihil vt inferior ſubminiſtrans, * initur ſupra portam Capenam. Anio nouus cum Claudiâ à piſcinis in altiores arcus recipiuntur, ita vt ſuperior ſit Anio. Finiuntur arcus eorum poſt hortos * Pallantianos, indè in vſum Vrbis fiſtulis deducuntur: partem tamen ſui Claudia priùs in arcus, qui vocantur Neroniani, ad * ſpem veterem transfert. Ii directi per Cœlium montem, iuxta templum Diui Claudij, terminantur. Modum quem acceperunt, aut circa ipſum montem Cœlium, aut in Palatium, Auentinumque, & in Tranſtiberinam regionem dimittunt. Anio vetus, citra IV miliarium intra no.·.·.·. viæ quâ à Latinâ in Lauicanam itur arcus traiicit, & ipſe piſcinam habet, indè intra II miliarium partem dat in ſpecum, qui vocatur Octauianus, & peruenit in regionem viæ nouæ ad hortos Aſinianos, vndè per illum tractum diſtribuitur. Rectus verò ductus, ſecundum * ſpem veterem veniens, intra portam Eſquilinam in altos riuos per Vrbem deducitur. Nec Virgo, nec Appia, nec Alſietina conceptelas, id eſt piſcinas, habent. Arcus Virginis initium habent ſub hortis Lucullanis, finiuntur in campo Martio ſecundùm * frontem ſeptorum. Riuus Appiæ ſub Cœlio monte & Auentino actus, emergit, vt diximus, infra cliuum * Publicij Alſi, & indè eductus eſt in Naumachiam, nam eius cauſa videtur factus.

* *Aliàs* oritur

* *Al.* Plancianos,

* *Aliàs* ſpeciem

* *Aliàs* ſpeciem

* *Aliàs* fontem Scipionem.

* Publicij. Alſietinæ ductus eſt in N. *vide Notas.*

QVONIAM authores cuiuſque aquæ, & ætates, præterea ordines & longitudines riuorum, & ordinem libræ perſecutus ſum, non alienum mihi videtur etiam ſingula ſubiicere, & oſtendere quanta ſit copia, quæ publicis priuatiſque non ſolùm vſibus & auxiliis, verùm etiam voluptatibus ſufficit, & per quot caſtella, quibuſque regionibus deducatur, quantum extra Vrbem, quantum intra Vrbem, & ex eo quantum lacubus, quantum muneribus, quantum operibus publicis, quantum nomine Cæſaris, quantum priuatis vſibus erogetur. Sed rationis exiſtimo, priuſquam nomina quinariarum centenariarumque & cæterorum modulorum, per quos menſura conſtituta eſt, proferamus, indicare quæ ſit eorum origo, quæ vires, & quid quæque appellatio ſignificet, præpoſitâque regulâ, ad quam ratio eorum & initium computatur, oſtendere, quâ ratione diſcrepantia inuenerim, & quam emendandi viam ſim ſecutus. Aquarum moduli aut ad digitorum, aut ad vnciarum menſuram inſtituti ſunt. Digiti in Campaniâ, & in pleriſque Italiæ locis. Vncia * in pupula: ita hæc obſeruantur. Eſt autem digitus, vt conuenit, ſextadecima pars pedis,

* *Aliàs* in pupulatita hæc obſ.

pedis, vncia duodecima. Quemadmodum autem inter vnciam & digitum diuerſitas, ita & ipſius digiti ſimplex obſeruatio non eſt: nam alius vocatur quadratus, alius rotundus. Quadratus, tribus quartisdecimis ſuis rotundo maior. Rotundus, tribus vndecimis ſuis quadrato minor eſt, ſcilicet quia anguli deteruntur. Poſtea modulus, nec ab vnciâ, nec ab alterutro digitorum originem accipiens, inductus, vt quidam putant, ab Agrippâ, vt alij, à plumbariis per Vitruuium architectum, in vſum Vrbis, excluſis prioribus, venit, appellatus quinario nomine. Qui autem Agrippam authorem faciunt, dicunt quòd quinque antiqui moduli exiles & veluti puncta, quibus olim aqua, cùm exigua eſſet, diuidebatur, in vnam fiſtulam coacti ſunt. Qui Vitruuium & plumbarios, ab eo quòd plumbea lamina plana, quinque digitorum latitudinem habens, circumacta in rotundum, hunc fiſtulæ modulum efficiat. Sed hoc incertum eſt, quoniam cùm circumagitur, ſicut interiore parte attrahitur, ita per illam, quæ foràs ſpectat, extenditur. Maximè probabile eſt, quinariam dictam à diametro quinque quadrantum, quæ ratio in ſequentibus quoque modulis, vſque ad vicenariam durat, diametro per ſingulos adiectione ſingulorum quadrantum creſcente, vt in ſenariâ, quæ ſex ſcilicet quadrantes in diametro habet, & ſeptenariâ, quæ ſeptem, & deinceps ſimili incremento vſque ad vicenariam. Omnis autem modulus colligitur aut à diametro, aut perimetro, aut ex recto menſuræ, ex quibus & capacitas appâret. Differentiam vnciæ, digiti quadrati, & digiti rotundi. & ipſius quinariæ, vt & faciliùs dignoſcamus, vtendum eſt, * ſubſtantiæ quinariæ, qui modus & certiſſimus, & maximè receptus eſt. Vnciæ ergo modulus habet diametri digitum vnum & trientem digiti, capit plus quàm quinariæ octaua, hoc eſt ſeſcuncia quinariæ & ſcrupulis tribus & beſſe ſcrupuli. Digitus quadratus, in rotundum redactus, habet diametri digitum vnum & digiti ſeſcunciam ſextulam, capit quinariæ dextantem. Digitus rotundus habet diametri digitum vnum, capit quinariæ ſeptuncem ſemunciam ſextulam. Cæterùm moduli, qui à quinariâ oriuntur, duobus generibus incrementum accipiunt, & vnà cum ipsâ multiplicatur, id eſt, eodem * lumine plures quinariæ includuntur. In quibus, ſecundum adiectionem quinariarum, amplitudo * luminis creſcit. Eſt autem fere nunc in vſu, cùm plures quinariæ impetratæ fuerint, ne * in viis ſæpiùs conuulneretur vna fiſtula, vt excipiantur in caſtellum, ex quo ſinguli ſuum modum recipiunt. Alterum genus eſt, quoties non ad quinariam neceſſitatem

* *Aliàs* ſub ſpecie, &, in ſpecie

* *Aliàs* limine

* *Aliàs* liminis

* *Aliàs* in quaternis ſeptenariis c. v. fiſtula excipiuntur

fiſtula incrementum capit, ſed ad diametri ſui menſuram, ſecundùm quod & nomen accipit, & capacitatem ampliat, vt puta quinariam. Cùm adiectus eſt ei ad diametrum quadrans, ſenarium facit; nec iam in ſolidum capacitatem ampliat: capit enim quinariam vnam quincuncem ſicilicum, & deinceps eâdem ratione quadrantibus diametro adiectis, vt ſupra dictum eſt, creſcunt ſeptenaria, octonaria vſque ad vicenariam. Subſequitur illa ratio, quæ conſtat ex numero digitorum quadratorum, qui areâ, id eſt lumine cuiuſque moduli continetur, à quibus & nomen fiſtulæ accipiunt: nam quæ habet areæ, id eſt luminis, in rotundum coacti digitos quadratos viginti quinque, vicenumquinum appellatur. Similiter tricenaria, & deinceps per incrementum digitorum, vſque ad centenum vicenum. In vicenariâ fiſtulâ, quæ in confinio vtriuſque rationis poſita eſt, vtrique rationi penè congruit. Nam habet ſecundùm eam computationem, quæ interiacentibus modulis ſeruanda eſt, in diametro quadrantes viginti: cùm diametri eiuſdem digiti quinque ſint, &, ſecundùm eorum modulorum rationem qui ſequuntur ad eam, habet digitorum quadratorum ex gnomoniis viginti. Ratio fiſtularum quinariarum, vſque ad centenumuicenum, per omnes modulos ita ſe habet, vt oſtendimus, & in omni genere inita conſtat ſibi: conuenit & cum his modulis, qui in commentariis inuictiſſimi & piiſſimi Principis poſiti & confirmati ſunt. Siue itaque ratio, ſiue auctoritas ſequenda eſt, vtrique commentariorum moduli præualent. Sed aquarij * cùm manifeſtæ rationi * pluribus conſentiant, in quatuor modulis nominauerunt duodenaria, & vicenaria, & centenaria, & centenumuicenum. Duodenariæ quidem, quod nec magnus error nec vſu frequens eſt, diametro adiecerunt digiti ſemunciam, ſicilicum capacitati quinariæ & beſſem. Reliquis autem tribus modulis plus deprehenditur. Vicenariam exiguiorem faciunt diametro digiti ſemiſſe, capacitate quinariis tribus & ſemunciâ, quo modulo plerunque erogatur. Centenaria autem & centenumuicenum, quibus aſſiduè accipiunt, non minuuntur, ſed augentur, nec uſu frequens eſt: diametro adiecerunt trientis beſſem & ſemunciam, capacitati quinarias x ſemiſſem ſemunciam ſicilicum. Centenouiceno diametro adiiciunt digitos tres ſeptuncem ſemunciam, capacitati quinarias LXVI ſextantem. Ita dum aut vicenariæ, quas ſubindè erogant,* detrahunt, aut centenariæ & centenumuicenũ adiiciunt, quibus ſemper accipiunt, intercipiuntur in cẽtenariâ quinariæ XXVII, in centenumuicenum quinariæ LXXXVI vncia. Quod cùm ratione

* Aliàs cor

* Aliàs plurimùm

* Aliàs deterant,

appro-

approbetur, re quoque ipſâ manifeſtum eſt. Nam pro vicenariâ, quam Cæſar pro quinariis ſexdecim aſſignat, non plus erogant quàm tredecim, & ex centenariâ quam ampliauerunt æquè, certum eſt illos non erogare niſi ad arctiorem numerum, quem Cæſar, ſecundùm ſuos commentarios, cùm ex quâque centenariâ expleuit quinarias LXXXI ſe * item ex centenumuicenum quinarias XCVIII, tanquam * exhauſto modulo deſinit diſtribuere. In ſummâ moduli ſunt XXV. Omnes conſentiunt, & rationi, & commentariis, exceptis iis quatuor, quos aquarij nominauerunt. Omnia autem, quæ menſurâ continentur, certa & immobilia congruere ſibi debent: ita enim vniuerſitatis ratio conſtabit. Et quemadmodum, verbi gratia, ſextariis ratio ad cyathos, modij verò & ad ſextarios & ad cyathos reſpondent: ita & quinariarum multiplicatio in amplioribus modulis ſeruare ſequentiæ ſuæ regulam debet. Alioqui cùm in erogatorio modulo minus inuenitur, in acceptorio plus, apparet non errorem eſſe, ſed fraudem. Meminerimus omnem aquam quoties ex·.·.·.·.·.·.·.·o venit, & intra breue ſpacium in caſtellum cadit, non tantùm reſpondere modulo ſuo, ſed etiam exſuperare: quoties verò ex humiliore, id eſt, ex minore preſſurâ longiùs ducatur, ſegnitiâ ductus modum quoque deperdere. Ideò ſecundùm hanc rationem, aut oneranda eſt erogatio, aut releuanda. Sed & calicis poſitio habet momentum, ſi in rectum & ad libram collocatus eſt; modum ſeruat: & ad curſum aquæ ſi oppoſitus deuexuſque; amplius rapit: ad latus autem prætereuntis aquæ conuerſus, & ſupinus, nec ad hauſtum pronus; ſegniter exiguumque ſumit. Eſt autem calix modulus æneus, qui riuo vel caſtello * induitur, huic fiſtulæ applicatur: longitudo eius habere debet digitos non minùs XII: lumen, id eſt capacitatem, quanta imperata fuerit. Excogitatus videtur, quoniam rigor * æris difficilior ad flexum non temerè poteſt laxari vel coarctari. Formula modulorum, qui ſunt omnes XXV ſubiecti, quamuis in vſum XV tantùm frequentes ſint, * directa eſt ad rationem, de quâ locuti ſumus, emendatis quatuor, quos aquarij nominauerant. Secundùm quam fiſtulæ omnes opus facientes dirigi debent, aut ſi hæ fiſtulæ manebunt ad quinarias * quot capitur computari. Qui non ſunt in vſu moduli in ipſis eſt adnotatum, & diametri trientem digitum dico quam quinariæ ſeſcunciâ & ſcrupulis tribus & beſſe ſcrupuli. Digitus quadratus in longitudine & latitudine æqualis eſt. Digitus quadratus in rotundum redactus, habet diametri digitum vnum & digiti ſexcunciam ſextulam: capit quinariæ dextantem. Digitus ro-

Margin notes: * *Aliàs* ex anguſto m. — *Vide Notas.* — * inditur, — * *Aliàs* eius — * *Aliàs* directam ad r. — * *Aliàs* quod / *Aliàs* à quo computus capitur.

tundus habet diametri digitum vnum : capit quinariæ ſeptuncem ſemunciam ſextulam. Fiſtula quinaria diametri digitum vnum, digitos tres 3zziiii : capit quinariam vnam. Fiſtula ſenaria diametri digitum vnum, ſemis, perimetri digitos quatuor LXXXII V3IIII: capit quinarias IX 1373. Fiſtula ſeptenaria diametri digitum vnum XVIII:— perimetri digitos ſex : capit quinarias L. In vſu non eſt. Fiſtula octo-diametri digitos duos, perimetri digitos ſex:capit quinarias II.quinque. Fiſtula denaria diametri digitos duos & ſemis, perimetri digitos ſeptem 3 LIIII: capit quinarias quatuor. Fiſtula duodenaria diametri digitos ſex capit quinarias quinque. In vſu non eſt. Vnde eſt alia, apud aquarios habebat diametri digitos IIII 53V: capacitatis quinarias ſex. Fiſtula quinumdenum diametri digitos quatuor z, perimetri digitos XII. zL. alia — capit quinarias nouem. Fiſtula vicenaria diametri digitos octo 3II: capit quinarias ſexdecim. apud aquarios habebat diametri digitos octo capacitatis quinarias. Fiſtula vicenumquinum diametri digitos decem & ſeptem capit quinarias viginti In vſu non eſt. Fiſtula tricenaria diametri VI, perimetri digitos decem & nouem capit quinarias viginti quatuor zz3 quinque. Fiſtula tricenumquinum diametri digitos ſex 3II, perimetri digitos capit quinarias viginti. In vſu non eſt. Fiſtula quadragenaria diametri digitos ſeptem perimetri digitos XXII: capit quinarias XXXII. Fiſtula quadragenumquinum diametri digitos VII & VIII, perimetri digitos XXXIV: capit quinarias XXXVI octo. In vſu non eſt. Fiſtula quinquagenaria diametri digitos ſeptem quinque, perimetri digitos XXXI IIII: capit quinarias XL IIII. Fiſtula quinquagenumquinum, diametri digitos VIII X, perimetri digitos XXVI capit quinarias XLIV IX. In vſu non eſt. Fiſtula ſexagenaria diametri digitos XXIX capit quinarias XLIX VI. Fiſtula ſexagenumquinum diametri digitos IX zLII, perimetri. XXVIII 3: capit quinarias LII octo. In vſu non eſt. Fiſtula ſeptuagenaria diametri digitos IX zz3 ſex, perimetri XXIX: capit quinarias LII 3 ſex. Fiſtula ſeptuagenumquinum diametri digitos XI VI, perimetri digitos XXX capit quinarias XLI. In vſu non eſt. Fiſtula octogenaria diametri digitos decem XII perimetri digitos XXXII capit quinarias LXII. Fiſtula octogenumquinum diametri digitos X perimetri digitos XXX In vſu non eſt. Fiſtula nonagenaria diametri digitos X X, perimetri digitos XXXIII: capit quinarias

narias LXXIII IIII. Fiſtula nonagenumquinum diametri digitos decem S, perimetri digitos IIII & capit quinarias LXXVIII. In vſu non eſt. Fiſtula centenaria diametri digitos XI IX perimetri digitos XXXII capit quinarias LXXXI. apud aquarios habebat diametri digitos XII capacitatis quinarias XCII. Fiſtula centenum vicenum diametri digitos XII, perimetri digitos XXXVIII: capit quinarias LXXXVIII apud aquarios habebat diametri digitos XIII capacitatis quinarias CLXIII. Qui modus duarum centenariarum eſt.

PERSECVTVS ea quæ de modulis dici fuit neceſſarium, nunc ponam quemadmodum quæque aquarum * Principum commentariis comprehenſarum, vſque ad noſtram curam, habere viſa ſit, quantum quæque erogauerit, deinde quæ ipſi, ſcrupuloſâ inquiſitione præeunte, prouidentiâ optimi diligentiſſimique Principis Neruæ inuenerimus. Fuerunt ergo in commentariis in vniuerſo quinariarum XII milia DCCLV: in erogatione XIV milia XVIII. plus in diſtributione quàm in accepto computabantur quinariæ MCCLXIII. Huius rei admiratio cùm præcipuum officij opus in explorandâ fide aquarum atque copiâ crederem, non mediocriter me conuertit ad ſcrutandum, quemadmodum ampliùs erogaretur, quàm in patrimonio, vt ita dicam, eſſet. Ante omnia itaque capita ductuum metiri aggreſſus ſum, ſed longè, id eſt, circiter quinariis X milibus ampliorem, quàm in commentariis modum inueni, vt per ſingulas demonſtrabo. Appiæ in commentariis adſcriptus eſt modus quinariarum DCCC: vniuſcuiuſque ad caput inueniri menſura nō potuit, quoniam ex duobus riuis conſtat. Ad Gemellas tamen, qui locus eſt intra * Spem veterem, vbi iungitur cum ramo Auguſtæ, inueni altitudinem aquæ pedes quinque, latitudinem aquæ pedis vnius & dodrantis. Fiunt areæ pedes octo & dodrans, centenariæ XXII & quadragenariæ quæ efficiunt quinarias MDCCCCXXV. amplius quàm in commentariis habent quinarias DCCCCLXXXIII. erogabat quinarias DCCIIII. minùs quàm in commētariis adſcribitur quinariis CXXXVII. & adhuc minùs quàm ad Gemellas menſura reſpondet quinariis MCXXI. Intercidit tamen aliquantum ex ductus vitio, qui cùm ſit depreſſior non facilè manationes oſtendit, quas ei ineſſe ex eo apparet quòd in pleriſque Vrbis partibus præbita aqua obſeruatur, idque quod ex eo manat. Sed & quaſdam fiſtulas intra Vrbem inuentas deprehendimus. Extra Vrbem autem propter preſſuram libræ, quæ fit cis terram ad caput pedibus L, nullam accipit iniuriam, ſicut inueni. Anioni veteri adſcriptus eſt modus in commentariis quina-

* Ita legendum.

* Quidam ſpeciem, vt aliquotiès ſupra.

riarum MCCCCXXI. ad caput inueni IV milia CCCXCVIII, præter eum modum, qui in proprium ductum Tiburtinum deriuatur, amplius quàm in commentariis eſt quinariis II milibus DCCCLVII. quæ erogabatur antè quàm ad piſcinam perueniret quinariæ CCLXII. Modus in piſcinâ, quæ per menſuras poſitas initur, efficit quinarias II milia CCCLXII. Intercidebant ergo inter caput & piſcinam quinariæ MDCCLXXIV: erogabat poſt piſcinam quinarias MCCCXLVIII: amplius, quàm in cõmentariis conceptionis modum ſignificari diximus, quinariis LXIII. minus quàm recipi in ductum poteſt.* Nam poſuimus quinarias MXIV. Summa, quæ inter caput & piſcinã, & poſt piſcinam intercidebat quinariarũ II milium DCCLXXXVIII. quod errore mẽſuræ fieri ſuſpicarer, niſi inueniſſem vbi auerterentur mille CLXII. Martiæ in cõmentariis adſcriptus eſt modus quinariarũ II milium CLXII. Ad caput menſus inueni quinarias IV milia DCXC. amplius, quàm in commentariis eſt, quinariis II milibus DXXVIII. Erogabantur antequam ad piſcinam perueniret quinariæ XCV: & dabantur in adiutorium Tepulæ quinariæ XCII. Item Anioni quinariæ CLXIV. Summa quæ erogabatur ante piſcinam quinariæ CCCLI. Modus qui in piſcinam menſuris poſitis initur cum eo, qui circa piſcinæ ductum eodem canali in arcu excipitur, efficit quinarias II milia DCCCCXLIV. Summa quæ aut erogatur ante piſcinam, aut in arcu recipitur, quinariarum III milium CCXCV amplius, quàm in conceptis commentariorum poſitum eſt quinariis MCXXIII: minus quàm menſuræ ad caput actæ efficiunt quinariis MCCCXCV. Erogabat poſt piſcinam quinarias MDCCCXL. minus, quàm in commentariis conceptionis ſignificari diximus, quinariis CCXXVII. minus, quàm ex piſcinâ in arcus recipiuntur, ſunt quinariæ MCIV. Summa vtraque quæ intercidebant, aut inter caput & piſcinam, aut poſt piſcinam, quinariarum II milium D. quas, ſicut in cæteris, pluribus locis intercipi deprehendimus. Non enim eas ceſſare, manifeſtum eſt etiam ex hoc, eo quod è capite præter eam menſuram, quam nos comprehendiſſe capacitate ductus poſuimus, effunduntur amplius CCC quinariæ. Tepulæ in commentariis adſcriptus eſt modus quinariarum CCCC. Huius aquæ fontes nulli ſunt, venis quibuſdam conſtabat, quæ interceptæ ſunt in Iuliâ. Caput ergo eius obſeruandum eſt à piſcinâ Iuliæ: ex eâ enim primùm accipit quinarias CXC: deindè ſtatim ex Martiâ quinarias XCII: præterea ex Anione nouo ad hortos Epaphroditianos quinarias CLXIII. Fiunt omnes quinariæ CCCCXLV. amplius quàm in commentariis quinariis. XLV. quæ indè erogantur, nec comparent. Iuliæ in

commen-

commentariis adſcriptus eſt modus quinariarum DCXLIX. ad caput
menſura * iri non potuit, quoniam ex pluribus acquiſitionibus con- *inueniri
ſtat, & ad VI ab Vrbe miliarium vniuerſa in piſcinam recipitur, vbi
modus eius manifeſtis menſuris efficit quinarias MCCVI. amplius
quàm in commentariis quinariis DLIII. Præterea accepit prope
Vrbem, poſt hortos * Pallantianos, ex Claudiâ quinarias CLXII. Eſt *Aliàs Plancianos, vt ſuprà.
omne Iuliæ in acceptis quinariæ MCCCLXVIII. ex eo dat in Tepu-
lam quinarias CXC. erogat ſuo nomine DCCCIII. Fiunt, quas ero-
gat quinariæ DCCCCXCIII. amplius quàm in commentariis habet
quinarias CCCXLIII. minus quàm in piſcinâ habere poſuimus CXXIII.
quas ipſas apud eos, qui ſine beneficiis Principis vſurpabant, depre-
hendimus. Virgini in commentariis adſcriptus eſt modus quina-
riarum DCCLII.* minus. Menſura ad caput inueniri non potuit, quo-
niam ex pluribus acquiſitionibus conſtat, & leniore riuo intrat pro-
pè Vrbem ad miliarium VII in agrum, qui nunc eſt * Ceroni Com- *Ceionij
modi, vbi velociorem curſum habet. Menſuram * egi, quæ efficit *Aliàs adegi.
quinariarum II milia DIIII. amplius quàm in commentariis quinariis
MDCCLII. Omnibus approbatio noſtra expeditiſſima eſt. Erogant
enim omnes, quas menſura deprehendimus, ad II milia DIIII. Al-
ſietinæ conceptionis modus nec in commentariis adſcriptus eſt, nec
in re præſenti certus inueniri potuit, cùm ex lacu Alſietino, & dein-
dè circa Careas ex Sabatino, quantum aquarij temperauerunt, ha-
bet non plus quinariis II milibus. Claudia abundantior aliis maxi-
mè iniuriæ expoſita eſt. In commentariis habet non plus quinariis
II milibus DCCCLV, cùm ad caput inuenerim quinarias IV milia
DCVII. amplius quàm in cõmentariis MDCCLII. Adeò autem noſtra
certior eſt menſura, vt ad VII ab Vrbe miliarium, in piſcinâ, vbi in-
dubitatæ menſuræ ſunt, inueniamus quinariarum III milia CCCXII.
plus quàm in commentariis CCCCLVII. quamuis & ex beneficiis antè
piſcinam eroget, & plurimum ſubtrahi deprehẽderimus, ideò quòd
minus inueniatur, quàm reuera eſſe debeant quinariis M CCXCV. Et
circa erogationem fraus apparet, quod neque ad commentariorum
fidem, neque ad eas, quas ad caput egimus menſuras, neque ad illas
ſaltem piſcinas poſt tot iniurias conuenit. Solæ enim quinariæ
M DCCL erogantur. minus quàm commentariorum ratio dat quina-
riis M CV. minus autem quàm menſuræ ad caput factæ demonſtraue-
runt quinariis II milibus DCCCLVII. minus etiam quàm in piſcinâ in-
uenit quinariis MDLXII. Itaque cùm ſincera in Vrbem proprio riuo
perueniret, in Vrbe miſcebatur cum Anione nouo, vt confuſione

factâ,

factâ, & conceptio earum, & erogatio eſſet obſcurior. Quòd ſi qui fortè me acquiſitionum menſuris blandiri putant, admonendi ſunt Curtium & Cæruleum fontes, aquæ Claudiæ ſufficere ad præſtandas ductui ſuo quinarias, quas ſignificaui, IV milium DCVII. vt præterea MDC effundantur. Nec eo inficias, quin ea quæ ſuperfluunt, non ſint proprie horum fontium: capiuntur enim ex Auguſtâ, quæ inuenta in Marciæ ſupplementum, dum illa non indiget, adiecimus fontibus Claudiæ, quamuis ne huius quidem ductus omnem aquam recipiat. Anio nouus in commentariis habere ponebatur quinarias III milium CCLXIII. menſus ad caput reperi quinarias IV milium DCCXXXVIII. amplius quàm in conceptelis commentariorum eſt quinariis MCCCCLXXV. quarum acquiſitionem non auidè me amplecti,* quo non alio modo manifeſtius probem quàm erogatione ipſorum commentariorum, maior pars earum continetur. Negatur enim quinariarum IV milium CCXI. alioquin in eiſdem commentariis inuenitur cóceptio, non amplius quàm III milium CLXIII. Præterea intercipi non tantùm DXXVII, quæ inter menſuras noſtras & erogationem interſunt, ſed & longè ampliorem modum deprehendi, ex quo apparet etiam, exuberare comprehenſam à nobis menſuram. Cuius rei ratio eſt, quòd vis aquæ rapacior, vt ex largo & celeri flumine excepta, velocitate ipsâ ampliat modum. Non dubito aliquos annotaturos, quòd longè maior copia actis menſuris inuenta ſit, quàm erat in commentariis Principum. Cuius rei cauſa error eſt eorum, qui ab initio parùm diligenter vniuſcuiuſque fecerunt æſtimationem. Ac ne metu æſtatis ac ſiccitatum in tantum à veritate eos receſſiſſe credam, conſtantibus quidem ipſis menſuris Iulio menſe hanc vniuſcuiuſque copiam, quæ ſupra ſcripta eſt,* totâ deinceps æſtate durantem exploraui. Quæcunque tamen eſt cauſa à quâ procedit, illud vtique detegitur, X milia quinariarum intercidiſſe, dum beneficia ſua Princeps ſecundùm modum commentariis adſcriptum temperat. Sequens diuerſitas eſt, quòd alius modus concipitur ad capita, alius nec exiguo minor in piſcinis, minimus deinde in diſtributione continetur. Cuius rei cauſa eſt fraus aquariorum, quos aquas ex publicis ductibus in priuatorum vſum deriuare deprehendimus. Sed & plerique poſſeſſorum, ex quorum agris aquæ circunducuntur, fraude formas riuorum perforant, vnde fit, vt ductus publici hominibus priuatis vel ad hortorum vſum ſubſeruiant, vel ad itinera ſuſpendant. Ac de vitiis eiuſmodi nec plura, nec meliora dici poſſunt, quàm à Cœlio Rufo dicta ſunt in eâ concione

*Aliàs quonam modo m. p. q. e. i. commentariorum: maior pars earũ continebatur quinariarum IIII milibus CCXI. In eiſdem, &c.

*Ita legendum.

cione cui titulus eſt DE AQVIS. Quæ nunc nos omnia, ſimili licentiâ vſurpata, vtinam non per offenſas probaremus. Irriguos agros, tabernas, cœnacula, & corruptelas denique omnes perpetuis ſalientibus inſtructas inuenimus, non quòd falſis titulis aliæ pro aliis aquæ erogabantur, etiamſi inter leuiora cæteris vitia, inter ea tamen, quæ emendationem videbantur exigere, * mirandum eſt, quod ferè circa montem Cœlium & Auentinum accidit, qui colles, priùs quàm Claudia * perduceretur, vtebantur Martiâ & Iuliâ: ſed poſteaquàm Nero Imperator Claudiam opere arcuato aſſumpſit, exceptam vſque ad templum Diui Claudij * perduxit, vt indè diſtribueretur, priores non ampliatæ, ſed amiſſæ ſunt: nulla enim caſtella adiecit, ſed iiſdem vſus, quorum, quamuis mutata aqua, vetus appellatio manſit. Satis iam de modo cuiuſque, & veluti nouâ quâdam acquiſitione aquarum, & fraudibus, & vitiis, quæ circa eas erant, dictum eſt: ſupereſt vt erogationem, quam * confectam, vt ſic dicam, in maſſam inuenimus, imò & falſis nominibus poſitam, per nomina aquarum, vti quæque ſe habet, & per regiones Vrbis digeramus. Cuius comprehenſionem ſcio non ieiunam tantùm, ſed etiam perplexam videri poſſe: ponemus tamen quàm breuiſſimè, ne quid velut formulæ officij deſit iis, quibus ſufficiet cognouiſſe ſumma, licebit tamen tranſire leuiora. Vt ergo diſtributio quinariarum XIV milium X & VIII, ita & quadragenariarum XXXVI. quia vna quandoque ex quibuſdam aquis in adiutorium aliarum datur, & bis in ſpeciem erogationis cadit, ſed ſemel in computationem venit. Ex his diuiduntur extra Vrbem quinariæ IV milia LXIII. ex quibus nomine Cæſaris quinariæ M DCCXXVII. priuatis quinariæ II milia CCCXXXVI. reliquæ intra Vrbem M DCCCCLV diſtribuebãtur in caſtella CCXLVII. quibus erogabantur ſub nomine Cæſaris quinariæ M DCCVII ſemis. priuatis quinariarum III milia DCCCXLVII. vſibus publicis quinariarum IV milia CCCCI. ex eo caſtris CC quinariæ CCLXXIX. operibus publicis LXXV quinariæ MMCCCCI. muneribus XXXIX quinariæ CCCLXXXIII. lacubus DXCI quinariæ M CCCXXXV. Sed & hæc ipſa diſpenſatio per nomina aquarum ad regiones Vrbis partienda eſt. Ex quinariis ergo XIV milibus X & VIII, quam ſummam erogationibus omnium aquarũ expoſuimus, dantur nomine Appiæ extra Vrbem quinariæ tantũmodò V, quoniam libra humilior oritur, & à metitoribus reliquæ quinariæ DCXCIX intra Vrbem diuidebantur per regiones II, V, VIII, IX, XI, XII, XIII, XIV, in caſtella XX, ex quibus nomine Cæſaris quinariæ CLI. priuatis quinariæ CXCIV. publicis quinariæ CCCLIV. ex

* numerandum

* Aliàs produceretur,

* Aliàs produxit

* coniectam,

eo caſtris I quinariæ IV. operibus publicis XIV quinariæ CXXIII. muneri I quinariæ II. lacubus XCII quinariæ CCXXVI. Anionis veteris erogabantur extra Vrbem nomine Cæſaris quinariæ CLXIX. priuatis quinariæ CCCIV. reliquæ quinariæ M DVIII ſemis. intra Vrbem diuidebantur per regiones I, III, IV, V, VI, VII, VIII, XII, XIV, in caſtella XXXV. ex quibus nomine Cæſaris quinariæ LX. vſibus priuatis quinariæ CCCXC. publicis quinariæ CLIII ex eo caſtris I quinariæ L. operibus publicis XIX quinariæ CXCVI. muneribus IX quinariæ LXXXVIII. lacubus XCIV quinariæ CCXVIII. Martiæ erogabantur extra Vrbem nomine Cæſaris quinariæ CCLXIX. reliquæ quinariæ M CCCCLXXII. intra Vrbem diuidebantur per regiones I, III, IV, V, VI, VIII, IX, XIV, in caſtella LI. ex quibus nomine Cæſaris quinariæ CXVI. priuatis quinariæ DXLIII. caſtris IV quinariæ XLII. operibus publicis XV quinariæ XLI. muneribus XII quinariæ CIV. lacubus CXIV quinariæ CCLVI. Tepulæ erogabantur extra Vrbem nomine Cæſaris quinariæ LVIII. priuatis LVI. reliquæ quinariæ CCCXXXI. intra Vrbem diuidebantur per regionem IV, V, VI, VII, in caſtella XIV. ex quibus nomine Cæſaris quinariæ XXXIV. priuatis quinariæ CCXXVII. vſibus publicis quinariæ L. ex eo caſtris II quinariæ XII. operibus publicis III quinariæ VII. lacubus XIII quinariæ XXXII. Iuliæ fluebant extra Vrbem nomine Cæſaris quinariæ LXXXV. priuatis quinariæ CXXII. reliquæ quinariæ DXLVIII. intra Vrbem diuidebantur per regiones II, III, V, VI, VIII, X, XII, in caſtella XVII. ex quibus nomine Cæſaris quinariæ XVIII. vſibus publicis quinariæ CCCLXXIII. ex eo caſtris quinariæ LXIX. operibus publicis quinariæ CXXI. muneribus quinariæ LXVII. lacubus XXVIII quinariæ LXV. Virginis nomine exibant extra Vrbem quinariæ CC reliquæ quinariæ MMCCCIV. intra Vrbem diuidebantur per regiones VII, VIII, XIV, in caſtella XXVI. ex quibus nomine Cæſaris quinariæ DXLIX priuatis quinariæ CCCXXXVIII. vſibus publicis MCCCCXVII. ex eo muneribus II quinariæ XXVI. lacubus XXV quinariæ LXI. operibus publicis XVI quinariæ M CCCLXXX. in quibus per ſe Euripo, cui ipſa nomen dedit, quinariæ CCCCLX. Alſietinæ quinariæ CCCCXCII. hæc tota extra Vrbem conſumitur, nomine Cæſaris quinariæ CCCCLIV. priuatis quinariæ CXXXVIII. Claudia & Anio nouus extra Vrbem proprio quæque riuo erogabatur, intra Vrbem confundebatur. Et Claudia quidem extra Vrbem nomine Cæſaris dabat quinarias CCXVII. priuatis quinarias CCCCXXXIX. Anio nouus nomine Cæſaris DCCXXVIII. reliquæ vtriuſq. quinariæ MMMCCCCXCVIII intra Vrbem diuidebantur per regiones * Vrbis, XIV, in caſtella XCII.

*VI, VII,

ex qui-

ex quibus nomine Cæſaris quinariæ M DCCCXV. priuatis quinariæ MLXVII. vſibus publicis quinariæ MXII. ex eo caſtris IX quinariæ CXLIX. operibus publicis XVIII quinariæ CCLXIX. muneribus XII quinariæ CVII. lacubus CXXVI quinariæ CCCCXXVII.

HÆC copia aquarum ad Neruam Imperatorem vſque computata, ad hunc modum deſcribebatur: nunc prouidentiâ diligentiſſimi Principis, quicquid aut fraudibus aquariorum intercipiebatur, aut inertia peruertebat, quaſi nouâ inuentione fontium accreuit, ac propè publicata vbertas eſt, tum & ſedulâ deindè partitione diſtributa, vt regionibus, quibus ſingulæ ſeruiebant aquæ, plures darentur, tanquam Cœlio & Auentino, in quos ſola Claudia per arcus Neronianos ducebatur. Quo fiebat, vt, quoties defectio aliqua interueniſſet, celeberrimi colles ſitirent, quibus nunc plures aquæ, & inprimis Martia reddita ampliore opere à Cœlio in Auentinum vſque perducitur, atque etiam omni parte Vrbis lacus tam noui quàm veteres, plerique binos ſalientes diuerſarum aquarum acceperunt, vt ſi caſus alterutram impediſſet, alterâ ſufficiente non deſtitueretur vſus. Sentit hanc curam Imperatoris piiſſimi Neruæ Principis ſui Regina & domina orbis indies, quæ terrarum Dea conſiſtit, cui par nihil, & nihil ſecundum, & magis ſentiet ſalubritas eiuſdem æternæ Vrbis, aucto caſtellorum, operum, munerum, & lacuum numero, nec minus ad priuatos commodum, quod ex incremento beneficiorũ eius diffunditur. Illi quoque qui timidi illicitam aquam ducebant, ſecuri nunc ex beneficiis fruuntur. Ne pereuntes quidem aquæ otioſæ ſunt: nam immundiciarum facies, & impurior ſpiritus, & cauſæ grauioris cœli, quibus apud veteres Vrbis infamis aër fuit, ſunt remotæ. Non præterit me deberi operi nouæ erogationis ordinationem, ſed hæc cum incremento adiunxerimus, intelligi oportet non eſſe eam ponendam, niſi cùm conſummata fuerit. Quid, quòd nec hoc diligentiæ Principis, quam exactiſſimam ciuibus ſuis præſtat, ſufficit, parùm præſidij ac voluptatis noſtris contuliſſe ſeſe credentis, quòd tantam copiam adiiciat, niſi eam ſinceriorem iucundioremq́ue faciat? Operæpreciũ eſt ire per ſingula, per quæ ille occurrendo vitiis quorundam, vniuerſis adiecit vtilitatem. Etenim quando ciuitas noſtra, vel cùm exigui imbres ſuperuenerant, non turbulentas limoſasq́ue aquas habuit? nec quia hoc vniuerſis ab origine *naturæ eſt, aut quia iſtud incommodum ſentire debeant quod capiuntur ex fontibus, inprimis Martia & Claudia, ac reliquæ, quarum ſplendor à capite integer, nihil aut minimum pluuiâ

* *Aliàs* non eſt.

inquinatur, ſi putei extructi obiecti ſunt. Aquæ Anionis minùs permanent limpidæ: nam * ſumitur ex flumine, ac ſæpè etiam ſereno turbantur, quoniam Anio quamuis puriſſimo defluens lacu, mobilibus tamen cedentibus ripis, aufert aliquid quo turbetur, priuſquàm deueniat in riuos: quod incommodum non ſolùm hybernis ac vernis, ſed æſtiuis imbribus ſentit, quo tempore exit gratior aquarum ſinceritas. Ex iis igitur alter, id eſt Anio vetus, cùm plerumque libra ſit inferior, incommodum infra ſe tenet. Nouus autem Anio vitiabat cæteras: nam cùm editiſſimus veniat, & in primis abundans, aliquando defectioni aliarum ſuccurrit. Imperitia verò aquariorum, deducentium in alienos eum ſpecus, frequentiùs quàm explemento opus erat, etiam ſufficientes aquas inquinabat, maximè Claudiam, quæ per multa milia paſſuum proprio ducta riuo, Romæ demùm cum Anione permixta, in hoc tempus perdebat proprietatem, adeoque obuenientibus non ſuccurrebat, vt pleræque aquæ accerſerentur per imprudentiam, non vti dignum erat aquis parientium Martiam, ita vt ipſam ſplendore & rigore gratiſſimam, balneis ac fullonicis, & relatu quoque fœdis miniſteriis deprehenderimus ſeruientem. Omnes ergo diſcerni placuit, tum ſingulas ita ordinari, vt in primis Martia potui tota ſeruiret, & deinceps reliquæ ſecundùm ſuam quæque qualitatem aptis vſibus aſſignarentur, ſicut Anio vetus pluribus ex cauſis, quo * interiore excipitur minùs ſalubris, in hortorum rigationem, atque in ipſius Vrbis ſordidiora exiret miniſteria. Nec ſatis fuit Principi noſtro cæterarum reſtituiſſe copiam, ſed etiam gratiam. Anionis quoque noui vitia exſcindi poſſe vidit. Omiſſo enim flumine repeti ex lacu, qui eſt ſuper villam Neronianam Sublacenſem, vbi limpidiſſima eſt, iuſſit. Nam cùm oriatur Anio ſupra Trebam anguſtam, ſeu quia per ſaxoſos montes decurrit, paucis circa ipſum opidis obiacentibus cultis, ſeu quia lacus altitudine, in quo excipitur, velut depuratur, imminentium quoque nemorum opacitate inumbratus, frigidiſſimus ſimul ac ſplendidiſſimus eò peruenit. Hæc tam fœlix proprietas aquæ omnibus dotibus æquatura Martiam, copiâ verò ſuperatura, veniet in locum deformis illius ac turbidæ. Nouum Imperatorem Cæſarem Neruam Traianum Auguſtum præſcribente titulo. *

*mutantur F. mutuantur

* *Aliàs* interior accipitur.

SEQVITVR vt indicemus, quod ius ducendæ ſit aquæ, quæ've cura ductuum ſit habenda: quorum alterum ad cohibendos intra modum impetrati beneficij priuatos; alterum ad ipſorum ductuum pertinet tutelam, in quibus dum altiùs repeto leges de ſingulis, quas

latè

latè quidem apud veteres obſeruatas inueni, earum æquitatem prudentiamque reticendam non cenſui. Apud antiquos omnis aqua in publicos vſus erogabatur; legeque cautum ita fuit: NE. QVIS. PRIVATVS. ALIAM. DVCAT. QVAM. QVAE. EX. LACV. HVMVM. ACCEDIT. (hæc enim verba ſunt eius legis) id eſt, quæ ex lacu abundauit: eam nos caducam vocamus. Et hæc ipſa non in alium vſum, quàm in balnearum, aut fullonicorum dabatur, eratque vectigalis ſtatuta merces, quæ in publicum penderetur: aliquid & in domos Principum dabatur, concedentibus reliquis. Ad quem autem magiſtratum ius dandæ vendendæ've aquæ pertinuerit, in iis ipſis legibus variatur. Interdum enim ab Ædilibus, interdum à Cenſoribus permiſſum inuenio: ſed apparet quoties in Republicâ erant, ab illis potiſſimùm petitum: cùm ij non erant, Ædilium eam poteſtatem fuiſſe. Ex quo manifeſtum eſt, quanto potior cura maioribus communium vtilitatum, quàm priuatarum voluptatum fuerit, cùm ad vſum publicum pertineret etiam ea aqua, quam priuati ducebant. Tutelam autem ſingularum aquarum locari ſolitam inuenio, poſitamque redemptoribus neceſſitatem, certum numerum circa ductus extra Vrbem, & certum in Vrbe ſeruorum opificum habendi, & quidem ita, vt nomina quoque eorum, quos habituri erant in miniſterio, per quaſque regiones in tabulas publicas deferrent, eorúmque operum probandorum curam fuiſſe * per Cenſores aliquando & Ædiles, interdum etiam * Cenſoribus eam prouinciam obueniſſe, vt apparet, ex eo, quod factum eſt * C. Liciano Ceſulâ, & M. Fabio Cenſoribus. Quantoperè autem curæ fuerit, ne quis violare ductus, aquámve non conceſſam deriuare auderet, cùm ex multis apparere poteſt, tum ex hoc, quòd Circus Maximus ne diebus quidem ludorum Circenſium, niſi Ædilium aut Cenſorum permiſſu, irrigabatur: quod duraſſe etiam poſtquam res ad curatores tranſiit ſub Auguſto, apud Atteium Capitonem legimus. Agri verò qui aquâ publicâ contra legem eſſent irrigati, publicabantur. Mancipia etiam, ſicut ea quæ aduerſus legem mulcta loco feciſſe dicebantur. In iiſdem legibus adiectum eſt ita: NE. QVIS. AQVAM. OLETATO. DOLO. MALO. VBI. PVBLICE. SALIT. SI. QVIS. OLETARIT. SESTERTIORVM. X. MILIVM. MVLCTA. ESTO. Oletato, videtur eſſe olidam facito, cuius rei cauſa Ædiles Curules iubebantur per vicos ſingulos ex iis, qui in vno quoque vico habitarent prædiáve haberent, binos præficere, quorum arbitratu aqua in publicum ſaliret. Primus M. Agrippa poſt Ædilitatem, quam geſſit Conſularis, operum ſuorum &

*peņes

*ex Senatuſconſulto, quod factū eſt C. Licinio Gerâ & Q. Fabio. Coss. *Vide Notas.*

munerum veluti perpetuus curator fuit,* qui iam copiâ permittente deſcripſit, quid aquarum publicis operibus, quid lacubus, quid priuatis daretur. Habuit & * familiam propriam, aquarum quæ tueretur ductus, atque caſtella, & lacus. Hanc Auguſtus hæreditatem ab eo ſibi relictam publicauit. Poſt eum Q. Ælio Tuberone, P. Fabio Maximo iterùm Coſs. in re, quæ vſque in id tempus, quaſi poteſtate actâ, certo iure eguiſſet, Senatuſconſulto acta ſunt, ac lex promulgata. Auguſtus quoque edicto complexus eſt, quo iure vterentur, qui ex commentariis Agrippæ aquas haberent, totâ re in ſua beneficia tranſlatâ. Modulos etiam, de quibus dictum eſt, conſtituit, & rei continendæ exercendæque * curatorem fecit Meſſalam Coruinum, cui adiutores dati Poſthumius Sulpitius Prætorius, & L. Cominius Pedarius, inſignia eis quaſi magiſtratibus conceſſa, deque eorum officio Senatuſconſultum factum, quod infra ſcriptum eſt:

* qui etiam

* *Aliàs* familiam propriam aquarũ, quæ, &c.

* *Aliàs* auctorem

S. C.

QVOD. Q. AELIVS. TVBERO. P. FABIVS. MAXIMVS. COSS. V. F. DE. IIS. QVI. CVRATORES. AQVARVM. PVBLICARVM. EX. SENATVSCONSVLTO. A. CAESARE. AVGVSTO. NOMINATI. ESSENT. ORDINANDIS. D. E. R. Q. F. P. D. E. R. I. C. PLACERE. HVIC. ORDINI. EOS. QVI. AQVIS. PVBLICIS. PRAEESSENT. CVM. EIVS. REI. CAVSA. EXTRA. VRBEM. ESSENT. LICTORES. BINOS. ET. SERVOS. PVBLICOS. TERNOS. ARCHITECTOS. SINGVLOS. ET. SCRIBAS. ET. LIBRARIOS. ACCENSOS. PRAECONESQVE. TOTIDEM. HABERE. QVOT. HABENT. II. PER. QVOS. FRVMENTVM. PLEBEI. DATVR. CVM. AVTEM. IN. VRBE. * EIVSDEM. CAVSA. ALIQVID. AGERENT. CAETERIS. APPARITORIBVS. IISDEM. PRAETERQVAM. LICTORIBVS. * VTIQVE. QVIBVS. APPARITORIBVS. EX. HOC. S. C. CVRATORIBVS. AQVARVM. VTI. LICERET. EOS. DIEBVS. X. PROXVMIS. QVIBVS. S. C. FACTVM. ESSET. AD. AERARIVM. * DEFERRENTVR. QVIQVE. ITA. DELATI. ESSENT. IIS. PRAETORES. AERARII. * MERCEDE. CIBARIA. QVANTA. PRAEFECTI. FRVMENTO. * DANDA. DARE. DEFERREQVE. SOLENT. ANNVA. DARENT. ET. ATTRIBVERENT. IISQVE. EAS. PECVNIAS. SINE. FRAVDE. SVAS. * FACERE. LICERET. VTIQVE. TABVLAS. CHARTAS. * CAETERAQVE. QVAE. EIVS. CVRATIONIS. CAVSA. * OPVS. ESSET. IIS. CVRATORIBVS. PRAEBENDA. Q. AELIVS. P. FABIVS. COSS. AMBO. ALTERVE. * SI. IIS. VIDE-

* EIVS. REI.

* VTI. QVIBVS. APPARITORIBVS. EX. HOC. S. C. CVRATORIBVS. AQVARVM. VTI. LICERET. &c.

* DEFERRENT.

* MERCEDEM.

* DANDO.

* CAPERE.

* CAETERAS. QVAEQVE.

* ESSENT.

* SI. VIDEBITVR.

VIDEBITVR. ADHIBITIS. PRAETORIBVS. * QVI. AERARIO. PRAESINT. ET. PRAEBENDA. LOCENT.

*QVI. AERARIO. PRAESVNT. PRAEBENDA. LOCENT.

Itemque cùm viarum frumentique curatores, qui quartâ parte anni publico fungebantur miniſterio, vt curatores aquarum iudiciis vacent priuatis, publicisque, apparitores & miniſteria, quamuis perſeueret adhuc ærarium in eos erogare, tamen etiam curatorum videntur deſiſſe inertiâ, & ſegnitiâ non agentium officium. Egreſſi autem Vrbem duntaxat agendæ rei cauſa, Senatus præſto eſſe lictores iuſſerat: nobis circumeuntibus riuos, fides noſtra, & autoritas à Principe data pro lictoribus erit. Cùm rem produxerimus ad initium curatorum, non eſt alienum ſubiungere, qui poſt Meſſalam huic officio ad nos vſque præfuerint. Meſſalæ ſucceſſit, Silio & Planco coss. Atteius Capito: Capitoni, L. Martio C. Antiſtio Vetere coss. Satrius Rufus: Satrio, Sergio Cornelio Cethego, L. Viſellio Varrone Coss. M. Cocceius Nerua, Diui Neruæ auus, ſcientiâ iuris illuſtris: Huic ſucceſſit, F. Perſico, L. Vitellio Coss. C. Octauius Lenas: Lenati, Iuniano, & Nonio Aſprenate Coss. Aquila: Huic ſucceſſit M. Porcius Cato: Poſt quem, Sexto Nonio Celere, & Iunio Quintiliano Coss. Didius Gallus: Gallo, Q. Veranio, Pompeio Longino Coss. Cn. Domitius Afer: Afro, Nerone Claudio Cæſare quartùm, & Coſſo Coſſi filio Coss. L. Piſo: Piſoni, Virginio Rufo, & Memmio Regulo Coss. Petronius Turpilianus: Turpiliano, Craſſo Frugi, & Lecanio Baſſo Coss. P. Marius: Mario, L. Teleſino, & Suetonio Paulino Coss. Fonteius Agrippa: Agrippæ, Silio, & Galerio Trachalo Coss. * Alipius Criſpus: Criſpo, Veſpaſiano tertiùm, & Cocceio Neruâ Coss. Pompeius Siluius: Siluino, Valerio, & Meſſalino Coss. T. Anius Flauianus: Flauiano, Veſpaſiano quintùm, & Tito tertiùm Coss. Acilius Auiola: Poſt quem Imperatore Neruâ tertiùm, & Virginio Rufo tertiùm Coss. ad nos cura translata eſt. Nunc quid obſeruare curator aquarum debeat, & leges, Senatusque conſulta ad inſtruendum eum pertinentia, ſubiungam. Circa ius ducendæ aquæ in priuatis hæc obſeruanda ſunt, & ne quis ſine literis Cæſaris, id eſt, ne quis aquam publicam nõ impetratam, & ne quis ampliùs quàm impetratum fuerit ducat. Ita enim efficiemus, vt modus, quem acquiri diximus, poſſit ad nouos ſalientes, & ad noua Principis beneficia pertinere. In vtroque autẽ magna cura multiplici opponenda fraudi eſt. Solicitè ſubindè ductus extra Vrbem ſunt circumeundi ad recognoſcenda beneficia. Idem in caſtellis ſalientibus publicis faciendum, vt ſine intermiſſione diebus noctibusque aqua fluat,

* *Aliàs* Albius

fluat, quod Senatus quoque conſulto curator facere iubetur; cuius hæc quoque verba ſunt:

** Coss.v.f. ſic ſuprà ſemel & infrà quater.*

QVOD. AELIVS. TVBERO. ET. P. FABIVS. MAXIMVS.* O. V. F. COSS. DE. NVMERO. PVBLICORVM. SALIENTIVM. QVI. IN. VRBE. ESSENT. INTRAQVE. AEDIFICIA. VRBI. CONIVNCTA. QVOS. M. AGRIPPA. FECISSET. Q. F. P. D. E. R. I. C. NEQVE. AVGERI. PLACERE. NEC. MINVI. NVMERVM. PVBLICORVM. SALIENTIVM. QVOS. NVNC. ESSE. RETVLERVNT. II. QVIBVS. NEGOTIVM. A. SENATV. EST. IMPERATVM. VT. INSPICERENT. AQVAS. PVBLICAS. INIRENTQVE. NVMERVM. SALIENTIVM. PVBLICORVM. ITEMQVE. PLACERE. CVRATORES. AQVARVM. QVOS. S. C. CAESAR. AVGVSTVS. EX. SENATVS. AVTORITATE. NOMINAVIT. DARE. OPERAM. VT. SALIENTES. PVBLICI. QVAM. ASSIDVISSIME. INTERDIV. ET. NOCTV. *AQVAM. IN. VSVM. POPVLI. FVNDERENT.

** Aliàs producerentur,* ** Aliàs cupere*

In hoc Senatuſconſulto crediderim annotandum, quòd Senatus tam augeri quàm minui ſalientium publicorum numerum vetuerit. Id factum exiſtimo, quia modus aquarum, quæ iis temporibus in Vrbem veniebant, antequàm Claudia & Anio nouus *perducerentur, maiorem erogationem *capere non videbatur. Qui aquam in vſus priuatos deducere volet, impetrare eam debebit, & à Principe epiſtolam ad curatorem adferre. Curatores deindè beneficio Cæſaris præſtare maturitatem, & procuratorem eiuſdem officij libertum Cæſaris protinùs ſcribere. Procuratorem autem primus Ti. Claudius videtur admouiſſe, poſtquàm Anionem nouum & Claudiam induxit. Quid contineat epiſtola Iulia, fieri quoque notum debet, ne quando negligentiam, aut fraudem ſuam ignorantiæ colore defendat. Procurator calicem eius moduli, qui fuerit impetratus, adhibitis libratoribus ſignari cogitet, & diligenter intendat menſurarum, quas ſupradiximus, modum, & earũ notitiam habeat, ne ſit in arbitrio libratorum interdùm maioris luminis, interdùm minoris, pro gratiâ perſonarum, calicem probare. Sed neque ſtatim *adhuc liberum ſubiiciendi, qualemcunque plumbeam fiſtulam permittat arbitrium: verùm eiuſdem luminis, quo calix ſignatus eſt, eundem per pedes quinquaginta prope det, ſicut Senatuſconſulto, quod * ſubiiciendum eſt, cauetur.

** Aliàs ab hoc*

** Aliàs ſubiectum*

** P. FABIVS. M. ſic ſuprà & infrà in S. C.tis*

QVOD. Q. AELIVS. TVBERO. *Q. FABIVS. MAXIMVS. COSS. V. F. QVOSDAM. PRIVATOS. EX. RIVIS. PVBLICIS. AQVAM. DVCERE.

DVCERE. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. V. I. C. NE. CVI. PRIVATO. AQVAM. DVCERE. EX. RIVIS. PVBLICIS. LICERET. VTIQVE. OMNES. II. QVIBVS. AQVAE. DVCENDAE. IVS. ESSET. DATVM. EX. CASTELLIS. DVCERENT. ANIMADVERTERENTQVE. CVRATORES. AQVARVM. QVIBVS. LOCIS. INTRA. EXTRAQVE. VRBEM. APTE. CASTELLA. PRIVATI. FACERE. POSSENT. EX. QVIBVS. AQVAM. DVCERENT. QVAM. EX. CASTELLO. COMMVNEM. ACCEPISSENT. A. CVRATORIBVS. AQVARVM. NE. CVI. EORVM. QVIBVS. AQVA. DARETVR. PVBLICA. IVS. ESSET. INTRA. QVINQVAGINTA. PEDES. EIVS. CASTELLI. EX. QVO. AQVAM. DVCERENT. LAXIOREM. FISTVLAM. SVBIICERE. QVAM QVINARIAM.

In hoc Senatuſconſulto dignum admiratione eſt, quòd aquam non niſi ex caſtello duci permittit, ne aut riui, aut fiſtulæ publicæ frequenter lacerarentur.

Ivs impetratæ aquæ neque hæredem, neque emptorem, neque vllum nouum dominum prædiorum ſequitur. Balneis, quæ publicè lauarent, priuilegium antiquitùs concedebatur, vt ſemel data aqua perpetuò maneret, ſicut ex veteribus Senatuſconſultis cognoſcimus, ex quibus vnum ſubieci: nunc omnis aquæ cum poſſeſſore inſtauratur beneficium.

QVOD. Q. AELIVS. TVBERO. P. FABIVS. MAXIMVS. COSS. V. F. CONSTITVI. * OPORTERET. QVO. IVRE. EXTRA. INTRAQVE. VRBEM. DVCERENT. AQVAS. IIS. QVIBVS. ATTRIBVTAE. ESSENT. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. VTI. IIS. QVOQVE. MANERET. ATTRIBVTIO. AQVARVM. EXCEPTIS. QVAE. IN. VSVM. BALNEORVM. ESSENT. DATAE. AVT. AVGVSTI. NOMINE. QVOAD. IIDEM. DOMINI. POSSIDERENT. ID. SOLVM. IN QVO. ACCEPISSENT. AQVAM.

*OPORTERI.

Cùm vacare aliquæ cœperint, adnunciatur, in commentariosque redigitur, qui reſpiciuntur, vt petitoribus ex vacuis dari poſſint. Has aquas ſtatim * interdicere ſolebant, vt medio tempore venderent aut poſſeſſoribus prædiorum, aut aliis. Humanius etiam viſum eſt Principi noſtro, ne prædia ſubitò deſtituerentur, triginta dierum ſpacium indulgeri, intra quod ij, ad quos res pertinet, irrigarent. De aquâ in prædia ſociorum datâ, nihil conſtitutum inuenio, perindè tamen obſeruatur, ac iure cautum, vt dum quis ex iis, qui communiter impetrauerunt, ſupereſſet, totus modus prædiis aſſignatus flueret: & tunc demùm renouaretur beneficium, cùm deſiiſſet quiſque

*Aliàs introducere

ex iis, quibus erat datum poſſidere. Impetrata aqua alio quàm in ea prædia, in quæ data erat, aut ex alio caſtello, quàm quo ex epiſtolâ Principis contrahebat duci, palam Senatuſconſulto non oportet, ſed & Mandatis prohibetur. Impetrantur autem & hæ aquæ, quæ caducæ vocantur, id eſt, quæ aut ex caſtellis effluunt, aut ex manationibus fiſtularum, quod beneficium à Principibus parciſſimè tribui ſolitum, ſed fraudibus aquariorum obnoxium eſt, quibus prohibendis quanta cura debeatur, ex capite Mandatorum manifeſtum erit, quod ſubieci:

Aliàs NON.

CADVCAM. NEMINEM. VOLO. DVCERE. NISI. QVI. MEO. BENEFICIO. AVT. PRIORVM. PRINCIPVM. HABENT. *NAM. NECESSE. EST. EX. CASTELLIS. ALIQVAM. PARTEM. AQVAE. *AFFLVERE. CVM. HOC. PERTINEAT. NON. SOLVM. AD. VRBIS. NOSTRAE. SALVBRITATEM. SED. ETIAM. AD. VTILITATEM. CLOACARVM. ABLVENDARVM.

Aliàs EFFLVERE.

Explicitis quæ ad ordinationem aquarum priuati vſus pertinebant, non ab re eſt quædam ex iis, quibus circumſcribi ſaluberrimas conſtitutiones in ipſo rei actu deprehendimus, exempli cauſa attingere. Ampliores quoſdam calices quàm impetrati erant poſitos in pleriſque caſtellis inueni, & ex iis aliquos ne ſignatos quidem. Quoties autem ſignatus calix excedit legitimam menſuram, ambitio procuratori, qui eum ſignauit, detegitur: cùm verò ne ſignatus quidem eſt, manifeſta culpa omnium, maximè accipientis deprehenditur, deindè villici. In quibuſdam cùm calices legitimæ menſuræ ſignati eſſent, ſtatim amplioris moduli fiſtulæ ſubiectæ fuerunt: vnde acciderat, vt aqua non per legitimum ſpacium coërcita, ſed per leues anguſtias expreſſa, facilè laxiorem in proximo fiſtulam impleret. Ideóque illud adhuc, quoties ſignatur calix, diligentiæ adiiciendum eſt, vt fiſtulæ quoque proximæ per ſpacium, quod Senatuſconſulto comprehenſum diximus, ſignentur. Ita demùm enim villicus, cùm ſcierit non aliter quàm ſignatas collocari debere, omni carebit excuſatione. Circa collocandos quoque calices obſeruari oportet, vt ad lineam ordinentur, nec alterius inferior calix, alterius ſuperior ponatur. Inferior plus trahit, ſuperior minus ducit: quia curſus aquæ ab inferiore rapitur. In quorundam fiſtulis nè calices quidem poſiti fuerunt: hæ fiſtulæ ſolutæ vocantur, & vt aquario libuit laxantur, vel coartantur. Adhuc illa aquariorum intolerabilis fraus eſt, *translatæ in nouum poſſeſſorem aquæ foramen nouum caſtello impo-

Al. translatâ i. n. p. aquâ,

imponunt, vetus relinquunt, quo venalem extrahant aquam. In primis ergo hoc quoq. emendandum curatori crediderim. Non enim ſolum ad ipſarum aquarum cuſtodiam, ſed etiam ad caſtelli tutelam pertinet, quod ſubindè & ſine cauſa foratum vitiatur. Etiam ille aquariorum tollendus eſt reditus, quem vocant punctam. Longa ac diuerſa ſunt ſpacia, per quæ fiſtulæ totâ meant Vrbe, latentes ſub ſilice. Has comperi per eum, qui appellabatur à punctis, paſſim *conuulneratis omnibus in tranſitu *negotiatoribus, præbuiſſe peculiaribus fiſtulis aquam: quo efficiebatur, vt exiguus modus ad vſus publicos proueniret. Quantum ex hoc modo aquæ ſublatum ſit, æſtimo ex eo, quòd aliquantum plumbi ſublati eiuſmodi ramis reductum eſt.

*conuulneratas
* *Aliàs* negotiationibus,

SVPEREST tutela ductuum, de quâ prius quàm dicere incipiam, pauca de familiâ, quæ huius rei cauſa parata eſt, explicanda ſunt. Familiæ ſunt duæ, altera publica, altera Cæſaris. Publica antiquior, *quam ab Agrippâ Auguſto relictam, & ab eo publicatam diximus. Habet homines circiter *CCXL. Cæſaris familiæ, quam Claudius cùm aquas in Vrbem perduceret conſtituit, numerus eſt CCCCLX. Vtraque autem familia in aliquot miniſteriorum ſpecies diducitur: villicos, *caſtellarios, curatores, ſilicarios, tectores, alióſque opifices. Ex his aliquos extra Vrbem eſſe oportet ad ea quæ non ſunt magnæ molitionis. Maturum tamen auxilium videntur exigere omnes in Vrbe circa caſtellorum & munerum ſtationes, operaque quæ vrgebunt, in primis ad ſubitos caſus, vt ex compluribus regionibus, in quas neceſſitas incubuerit, conuerti poſſit præſidium aquarum abundantius. Tam amplum numerum vtriuſque familiæ ſolitum, ambitione aut negligentiâ præpoſitorum, in priuata opera diduci, reuocare ad aliquam diſciplinam & publica miniſteria, ita inſtituimus, vt pridie quid eſſet actura dictaremus, & quid quâque die egiſſet actis comprehenderetur. Commoda publicæ familiæ ex Ærario dantur, quod impendium exoneratur vectigalium reditu ad ius aquarum pertinentium. Ea conſtat *ex hortis ædificiisve, quæ ſunt circa ductus, aut caſtella, aut munera, aut lacus, quem reditum propè ſeſtertium *CCL milium, ſalientem, ac vagum, proximis verò temporibus in Domitiani loculos verſum, iuſtitia Diui Neruæ populo reſtituit, noſtra ſedulitas ad certam regulam redegit, vt conſtarent, quæ eſſent ad hoc vectigal pertinentia loca. Cæſaris familia ex fiſco accipit commoda, vnde & omne plumbum, & omnes impenſæ ad ductus, & caſtella, & lacus pertinentes, *erogantur.

* *Ita legendum.*
* *Aliàs* CCLX.
* *Aliàs* caſtellanos,
* *Aliàs* ex olivetis, quæ
* *Aliàs* CC milium
* *Aliàs* erogabantur.

QVONIAM quæ videbantur ad familiam pertinere expoſuimus, ad tutelam ductuum, ſicut promiſeramus * diuertimus, rem enixiore curâ dignam, cùm magnitudinis Romani Imperij id præcipuum ſit indicium. Multa atque ampla opera ſubinde naſcuntur, quibus antè ſuccurri debet, quàm magno auxilio egere incipiant: pleraque tamen prudenti temperamento ſuſtinenda ſunt, quia non ſemper opus aut facere, aut ampliare quærentibus, credendum eſt. Ideóque non ſolùm ſcientiâ peritorum, ſed & proprio vſu curator inſtructus eſſe debet, nec ſuæ tantùm ſtationis architectis vti, ſed pluriũ aduocare non minùs fidem quàm ſubtilitatem, vt æſtimet quæ repræſentanda, quæ differenda ſint: & rurſus, quæ per redemptores effici debeant, & quæ per domeſticos artifices. Naſcuntur opera ferè ex his cauſis, nam aut vetuſtate corrumpuntur, aut impotẽtiâ poſſeſſorum, aut vi tempeſtatum, aut culpâ malè facti operis, quod ſæpius accidit in recentibus. Ferè aut vetuſtate, aut vi tempeſtatũ partes ductuum laborant, quæ arcuationibus ſuſtinentur, aut montium lateribus applicatæ ſunt, & ex arcuationibus, eæque per flumen traiiciuntur. Ideò hæc opera ſolicitâ feſtinatione explicanda ſunt. Minùs iniuriæ ſubiacent ſubterranea, nec gelicidiis, nec caloribus expoſita. * Vitia autem eiuſmodi, aut talia ſunt, vt non interpellato curſu ſubueniatur eis, aut emendari niſi auerſa non poſſint, ſicut ea quæ in ipſo alueo fieri neceſſe eſt. Hæc duplici ex cauſâ naſcuntur, aut limo concreſcente, qui interdum in cruſtam dureſcit, iterque aquæ coarctat: aut tectorio, quod corrumpitur, vnde fiunt manationes, quibus neceſſe eſt latera riuorum & ſubſtructiones vitiari. Pilæ quoque ipſæ topho exſtructæ ſub tam magno onere labuntur. Refici quæ circa alueos ſunt riuorum æſtate non debent, ne aquæ intermittatur vſus tempore quo præcipuè deſideratur: ſed vere, vel autumno, & maximâ cum feſtinatione, ita vt antè præparatis omnibus quàm pauciſſimis diebus riui ceſſent. Neminem fugit per ſingulos ductus hoc eſſe faciendum, ne, ſi plures pariter auertantur, deſit aqua Ciuitati. Ea quæ non interpellato aquæ curſu effici debent, maximè ſtructurâ conſtant, quam ſuis temporibus & fidelem fieri oportet. Idoneum ſtructuræ tempus eſt à Kalendis Aprilibus in Kalendas Nouembres, ita vt optimum ſit intermittere eam partem æſtatis quæ nimiis caloribus incandeſcit: quia temperamento cœli opus eſt, vt ex humore commodè ſtructura combibat, * & in vnitate corroboretur. Non minùs autem ſol acrior quàm gelatio præcipit materiam: neque vllum opus diligentiorem poſcit curam, quàm quod aquæ obſtaturum eſt.

* Aliàs diuertamus

* Aliàs Vitia autẽ eiuſmodi ſunt, vt aut non interpellato, &c.

* Aliàs, & ſiccitate corrob.

eſt. Fides itaque eius per ſingula, ſecundùm legem notam omnibus, ſed à paucis obſeruatam, exigenda eſt. Illud nulli dubium eſſe crediderim, proximos ductus, id eſt, qui à vi miliario lapide quadrato conſiſtunt, maximè cuſtodiendos: quoniam & ampliſſimi operis ſunt, & plures aquas ſinguli ſuſtinent, quos ſi neceſſe fuerit interrumpere, maior pars aquarum Vrbem Romam deſtituet. Remedia tamen ſunt, vt his difficultatibus inchoatus alueus excitetur ad libram deficientis. Alueus verò plumbatis canalibus, per ſpacium interrupti ductus, rurſus * contineatur. Porrò quoniam ferè omnes ſpecus per priuatorum agros directi erant, & difficilis videbatur futuræ impenſæ * præparatio, vt alicuius conſtitutione ſuccurreretur, ſimul ne acceſſu ad reficiendos riuos redemptores à poſſeſſoribus prohiberentur, Senatuſconſultum factum eſt, quod ſubieci:

* *Aliàs* continuatur. &, continuetur.
* *Aliàs* præparationi alicuius
F. præparatio, ni alicuius

QVOD. Q. AELIVS. TVBERO. P. FABIVS. MAXIMVS. COSS. V. F. DE. RIVIS. SPECVBVS. FORNICIBVSQVE. IVLIAE. MARTIAE. APPIAE. TEPVLAE. ANIONIS. REFICIENDIS. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. VT. CVM. II. RIVI. FORNICES. QVOS. AVGVSTVS. CAESAR. SE. REFECTVRVM. IMPENSA. SVA. POLLICITVS. SENATVI. EST. REFICERENTVR. EX. AGRIS. PRIVATORVM. TERRAM. LIMVM. LAPIDEM. TESTAM. ARENAM. LIGNA. CAETERAQVE. QVIBVS. AD. EAM. REM. OPVS. ESSET. VNDE. QVAEQVE. EARVM. PROXIME. SINE. INIVRIA. PRIVATORVM. TOLLI. SVMI. PORTARI. POSSINT. VIRI. BONI. ARBITRATV. AESTIMATA. DARENTVR. TOLLERENTVR. SVMERENTVR. EXPORTARENTVR. ET. EAS. RES. OMNES. EXPORTANDAS. EARVMQVE. RERVM. REFICIENDARVM. CAVSA. QVOTIES. OPVS. ESSET. PER. AGROS. PRIVATORVM. SINE. INIVRIA. EORVM. ITINERA. ACTVS. PATERENT. DARENTVR.

Plerumque autem vitia oriuntur ex impotentiâ poſſeſſorum, qui pluribus modis riuos violant. Primùm enim ſpacia, quæ circa ductus aquarum ex Senatuſconſulto vacare debent, aut ædificiis, aut arboribus occupant. Arbores magis nocent, quarum radicibus & concamerationes & latera ſoluuntur: deindè vicinales vias, agreſtéſque per ipſas formas dirigunt: nouiſſimè aditus ad tutelam præcludunt: quæ omnia Senatuſconſulto, quod ſubieci, prouiſa ſunt:

QVOD. Q. AELIVS. TVBERO. P. FABIVS. MAXIMVS. V. F. AQVARVM. QVAE. IN. VRBEM. VENIRENT. ITINERA. OCCVPARI. MONVMENTIS. ET. AEDIFICIIS. ET. ARBORIBVS.

CONSERI. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. CVM. AD. REFICIENDOS. RIVOS. SPECVSQVE. PER. QVAE. ET. OPERA. PVBLICA. CORRVMPVNTVR. PLACERE. CIRCA. FONTES. ET. FORNICES. ET. MVROS. VTRAQVE. EX. PARTE. VACVOS. CENTENOS. QVINOS. DENOS. PEDES. PATERE. ET. CIRCA. RIVOS. QVI. SVB. TERRA. ESSENT. ET. SPECVS. INTRA. VRBEM. CONTINENTIA. AEDIFICIA. VTRAQVE. EX. PARTE. QVINOS. PEDES. VACVOS. RELINQVI. ITA. VT. NEQVE. MONVMENTVM. IN. IIS. LOCIS. NEQVE. AEDIFICIVM. POST. HOC. TEMPVS. PONERE. NEQVE. CONSERERE. ARBORES. LICERET. SI. QVAE. NVNC. ESSENT. ARBORES. INTRA. ID. SPACIVM. * EXTIRPARENTVR. PRAETERQVAM. SI. QVAE. VILLAE. CONTINENTES. ET. INCLVSAE. AEDIFICIIS. ESSENT. SI. QVIS. ADVERSVS. EA. COMMISERIT. IN. SINGVLAS. RES. IN. DENA. MILIA. DAMNAS. ESSET. EX. QVIBVS. PARS. DIMIDIA. PRAEMIVM. ACCVSATORI. DARETVR. CVIVS. OPERA. MAXIME. CONVICTVS. ESSET. QVI ADVERSVS. HOC. S. C. COMMISISSET. PARS. ALTERA. MEDIA. IN. AERARIVM. REDIGERETVR. DEQVE. EA. RE. IVDICARENT. COGNOSCERENTQVE. CVRATORES. AQVARVM:

* *Aliàs* EXCIDERENTVR.

Poſſet hoc Senatuſconſultum æquiſſimum videri, etiam ſi ex Rei tantùm publicæ vtilitate ea ſpacia iudicarentur, multo magis cùm maiores noſtri, admirabili æquitate, ne ea quidem eripuerunt priuatis, quæ ad modum publicum pertinebant. Sed cùm aquas perducerent, ſi difficilior poſſeſſor in parte vendendâ fuerat, pro toto agro pecuniam intulerunt, ac poſt determinata neceſſaria loca, rurſus eum agrum vendiderunt, vt in ſuis finibus proprium ius tam Res publica quàm priuata haberet. Plerique tamen non contenti occupaſſe fines, ipſis ductibus manus attulerunt per ſemitas ſolutas paſſim, & rurſus ius aquarum impetratum habent, aquarij quantulâcunque beneficij occaſione ad expugnandos nunc abutuntur. Quid porrò fieret, ſi non vniuerſa iſta diligentiſſimâ lege prohiberentur, pœnaque non mediocris contumacibus intentaretur? Quæ ſubſcripſi, hæc ſunt verba legis:

T. QVINTIVS. CRISPINVS. COS. POPVLVM. IVRE. ROGAVIT. POPVLVSQVE. IVRE. SCIVIT. IN. FORO. PRO. ROSTRIS.* AEDIS. DIVI. IVLII. PO. RO. ET. IVLIAS. TRIBVI. SERGIA. PRINCIPIVM. FVIT. PRO. TRIBVS. SEX. L. F. VARRO. QVICVNQVE. POST. HANC. LEGEM. ROGATAM. RIVOS. SPECVS. FORNICES. FISTVLAS.

* *Vide Notas.*

FISTVLAS. CASTELLA. TVBVLOS. LACVS. AQVARVM. PVBLICARVM. QVAE. AD. VRBEM. DVCVNTVR. * EARVMVE. QVAM. SCIENS. DOLO. MALO. FORAVERIT. RVPERIT. FORARE. RVMPEREVE. CVRAVERIT. PEIOREMVE. FECERIT. QVO. MINVS. EA. AQVA. * EARVMVE. QVA. IN. VRBEM. ROMAM. IRE. CADERE. * FLVI. PERVENIRE. DVCI. POSSINT. QVOVE. MINVS. IN. VRBE. ROMA. ET. IN. HIS. AEDIFICIIS. QVAE. VRBI. CONTINENTIA. SVNT. ERVNT. IN. HISQVE. HORTIS. PRAEDIIS. LOCIS. QVORVM. HORTORVM. PRAEDIORVM. LOCORVM. DOMINIS. * POSSESSORIBVS. V. F. AQVA. DATA. VEL. ADTRIBVTA. EST. VEL. ERIT. VT. SALIAT. DISTRIBVATVR. DIVIDATVR. IN. CASTELLA. LACVS. IMMITTATVR. IS. P. R. C. MILIA. DARE. DAMNAS. ESTO. ET. QVI. CLAM. QVID. EORVM. ITA. FECERIT. ID. OMNE. SARCIRE. REFICERE. RESTITVERE. AEDIFICARE. PONERE. * ET. CELARE. DEMOLIRI. DAMNAS. ESTO. SINE. DOLO. MALO. ATQVE. ITA. OMNINO. VT. QVICVNQVE. CVRATOR. AQVARVM. EST. ERIT. SI. CVRATOR. AQVARVM. EST. VEL. ERIT. TVM. IS. PRAETOR. QVI. INTER. CIVES. ET. PEREGRINOS. IVS. DICIT. MVLCTAM. PIGNORIBVS. COGITO. COERCITO. EIQVE. CVRATORI. AVT. SI. CVRATOR. NON. ERIT. TVM. EI. PRAETORI. EO. NOMINE. COGERE. ET. COERCERE. MVLCTAE. DICENDAE. SIVE. PIGNORIS. CAPIENDI. IVS. POTESTASQVE. ESTO. SI. QVID. EORVM. SERVVS. FECERIT. DOMINVS. EIVS. CENTVM. MILIA. POPVLO. DET. SI. QVIS. CIRCA. RIVOS. SPECVS. FORNICES. FISTVLAS. TVBVLOS. CASTELLA. LACVS. * AQVARVM. PVBLICARVM. QVA. AD. VRBEM. ROMAM. DVCVNTVR. ET. DVCENTVR. * TERMINATVS. STETERIT. * NEQVE. QVIS. EO. LOCO. POST. HANC. LEGEM. ROGATAM. QVID. OPPONIT. MOLIT. OPSEPIT. FIGIT. STATVIT. PONIT. COLLOCAT. ARAT. * SERITVE. VEL. IN. EVM. LOCVM. QVID. IMMITTIT. PRAETERQVAM. EORVM. FACIENDORVM. REPONENDORVM. CAVSA. PRAETERQVAM. QVIDEM. HAC. LEGE. LICEBIT. OPORTEBIT. QVI. ADVERSVS. EA. QVID. FECERIT. ET. * ADVERSVS. EA. REPSERIT. EX. IVSSV. CAVSAQVE. OMNIVM. RERVM. OMNIBVS. ESTO. DAMNAS. VTIQVE. ATQVE. VTI. ESSET. ESSEQVE. OPORTERET. SI. IS. ADVERSVS. HANC. LEGEM. RIVVM. SPECVM. RVPISSET. FORASSETVE. QVIQVE. SPECVM. FORASSET. RVPISSETVE. QVO. MINVS. IN. EO. LOCO. PASCERE. HERBAM. FOENVM. SECARE. SENTES. VEPRES. CAPRI-

*Aliàs abſunt iſta, EARVMVE. QVAM.

*Aliàs EORVMVE. AQVAE.

*Alij FLVERE.

*POSSESSORIBVSVE. AQVA. DATA.

*Aliàs abſunt iſta, ET. CELARE,

*** Aliter hæc in aliis. Vide Notas.

*Ita legendum.

*ADVERSVS. EVM. SI. REMPS. LEX. IVS. CAVSAQVE. OMNIVM. RERVM. OMNIBVS. ESTO. VTIQVE. ESSET.

CAPRIFICOS. CVRATORES. AQVARVM. QVI. NVNC. SVNT. QVIQVE. ERVNT. CIRCA. FONTES. ET. FONTIVM. ET. MVRORVM. CVRAM. RIVOS. ET. SPECVS. TERMINATOS. ARBORES. VITES. VEPRES. SENTES. RIPAE. MACERIA. SALICTA. HARVNDINETA. EXCIDANTVR. TOLLANTVR. EFFODIANTVR. *EXCORTICENTVR. VTIQVE. RECTE. FACTVM. ESSE. VOLET. EOQVE. NOMINE. IIS. PIGNORIS CAPTIO. *MVLCTA. EDICI. ∴∴∴OR. VTIQVE. ESTO. IDQVE. IIS. SINE. FRAVDE. SVA. FACERE. LICEAT. IVS. POTESTASQVE. ESTO.∴∴* QVO. MINVS. VITES. ARBORESQVE. VILLIS. AEDIFICIIS. MACERIISVE. INCLVSAE. SINT. MACERIAE. QVAS. CVRATORES. AQVARVM. CAVSA. COGNITA. NE. DEMOLIRENTVR. DOMINIS. PERMISERVNT. QVIBVS. INSCRIPTA. INSCVLPTAQVE. ESSENT. IPSORVM. QVI. PERMISISSENT. CVRATORVM. NOMINA. MANEANT. *EIVS. HAC. LEGE. NIHIL. ABROGATVR. QVO. MINVS. EX. HIS. FONTIBVS. RIVIS. SPECVBVS. FORNICIBVS. AQVAM. HAVRIRE. SVMERE. IIS. QVIBVSCVNQVE. CVRATORES. AQVARVM. PERMISERVNT. PRAETERQVAM. ROTA. CALICE. MACHINA. LICEAT. DVM. NEQVE. PVTEVS. NEQVE. FORAMEN. NOVVM. FIAT. *EIVS. HAC. LEGE. NIHIL. ABROGATVR.

* *Aliàs* EXCODICENTVR.

* MVLCTAE. DICTIO. COERCITIOQVE. ESTO. *Vide Notas.*

* *Nihil hic videtur deeſſe.*

* *Ita legendum & hic & proximo aſteriſco.*

Vtiliſſimæ legis contemptores non negauerim dignos pœnâ quæ intenditur. Sed negligentiâ longi temporis deceptos leniter reuocari oportuit. Itaque ſedulò laborauimus, vt, quantum in nobis fuit, etiam ignorarentur qui errauerant. His verò, qui admoniti ad indulgentiam Imperatoris decurrerunt, poſſumus videri cauſa imperati beneficij fuiſſe:* in reliquo verò opto ne executio legis neceſſaria ſit, cùm officij fidem etiam per offenſas tueri præſtet.

* *Aliàs* In reliquo verò opere executio n. ſ.

SEXTI

IVLII FRONTINI

V. C.

COMMENTARII

DE AQVÆDVCTIBVS ROMÆ

FINIS.

LEGES

LEGES SIVE CONSTITVTIONES IMPERIALES

DE AQVÆDVCTIBVS

TAM ROMÆ VETERIS QVAM NOVÆ, VRBIS SCILICET CONSTANTINOPOLITANÆ.

IMP. CONSTANTINVS A. AD MAXIMILIANVM COS.

AQVARVM *poſſeſſores, per quorum fines formarum meatus tranſeunt, ab extraordinariis * oneribus volumus eſſe immunes, vt eorum operâ aquarum ductus ſordibus oppleti mundentur, nec ad aliud ſuperindicta rei onus hiſdem poſſeſſoribus adtinendis; ne circa res alias occupati repurgium formarum facere non curent. Quod ſi neglexerint, amiſſione poſſeſſionum multabuntur. Nam fiſcus eius prædium obtinebit, cuius negligentia perniciem formæ congeſſerit. Prætereà ſcire eos oportet, per quorum prædia ductus commeat, vt dextrâ læuáq; de ipſis formis quindecim pedibus intermiſſis arbores habeant: obſeruante tuo officio, vt ſi quo tempore pullulauerint, excidantur; ne earum radices fabricam formæ corrumpant. Dat.* XV. *Kal. Iun. Gallicano & Symmacho* COSS.

* muneribus

ANNO VRBIS CONDITAE CIↃ. LXXXII. CHRISTI CCCXXXI.

IMPPP. VALENTINIANVS, VALENS, ET GRATIANVS AAA. FORTVNATIANO C.R.P.

AQVÆDVCTVS, *qui Dafnenſi palatio vſum aquæ præſtat, quorumdam auiditate tenuatur * adpotis maioribus fiſtulis, quàm ex Imperiali largitate meruerunt. Conſenſu igitur omnium in tribus locis conceptacula reparentur, & ſingulorum nomina, modúsque ſeruandus tabulis adſcribatur: Et ſi vltra licitum aliquem vſurpare conſtiterit, per ſingulos obolos libræ vnius auri diſpendiis ingrauetur: Et ſi tenore Sacri reſcripti aliquis certum modum aquæ meruiſſe noſcetur, non priùs eidem accipiendi poteſtas aliquatenùs tribuatur, niſi adito Rectore ex ipſo conceptaculo quantitatem, quam meruit, poſſit adipiſci. Dat.* III. *Kal. Nouemb. Antiochiæ, Valentiniano* N. P. *& Victore* COSS.

ANNO V.C. CIↃCXXII. CHRISTI CCCLXXI.

IMPPP. GRATIANVS, VALENTINIANVS, ET THEODOSIVS AAA. CLEARCHO P. V.

SVMMAS *quidem domus ſi lauacris lautioribus præſententur, binas non ampliùs aquæ vncias, aut, ſi hoc ampliùs exegerit ratio dignitatis, ſupra ternas neutiquè poßidere: mediocres verò & inferioris meriti domus ſingulis & ſemis contentas eſſe decernimus. Si tamen huiuſcemodi balneas eaſdem habere claruerit, ceteros verò, qui manſionum ſpatio anguſtiore ſuſtentantur, ad mediæ vnciæ vſum tantùm gaudere præcipimus: neque obreptionem cuiquam patere: ita vt quod ſibi paret officium, ſex librarum auri multâ feriatur, niſi prodiderit vſurpantes: & is, qui feſellit, careat impetrato. Dat. x. Kal. Iul. Conſtantinopoli, Antonio & Syagrio* COSS.

ANNO V.C. CIↃCXXXV. CHRISTI CCCLXXXIV.

IIDEM AAA. CYNEGIO PP.

AD *portus & aquæductus inſtaurationem, omnes certatim, factâ operarum conlatione, inſtare debent: neque aliquis ab huiuſcemodi conſortio dignitatus priuilegiis excuſari. Dat. XV. Kal. Februar. Conſtantinopoli, Richomere & Clearcho* COSS.

ANNO V.C. CIↃCXXXVII CHRISTI CCCLXXXVI.

IMPPP. VALENTINIANVS, THEODOSIVS, ET ARCADIVS AAA. PANCRATIO P. V.

SI *quis de cetero vetiti furoris audaciâ florentißimæ Vrbis commoda voluerit mutilare, aquam ad ſuum fundum ex aquæductu publicò deriuando, ſciat eundem fundum fiſcalis tituli proſcriptione ſignatum priuatis rebus noſtris adgregandum. Dat. VIII. * Conſtantinopoli, Timaſio & Promoto* COSS.

ANNO V.C. CIↃCXLII. CHRISTI CCCXCI.

IIDEM AAA. ALBINO V.P. ROM.

EOS, *qui aquæ copiam vel olim vel nunc per noſtra indulta meruerunt, eius vſum aut ex caſtellis, aut ipſis formis iubemus elicere, neque earum fiſtularum, quas matrices vocant, curſum ac ſoliditatem adtentare. Dat. v. Kal. Septemb. Romæ, Timaſio & Promoto* COSS.

ANNO V.C. CIↃCXLII. CHRISTI CCCXCI.

IMPP. ARCADIVS, ET HONORIVS AA. AD AFRICANVM P. V.

QVICVMQVE *ex aquæductu magis quàm ex caſtellis aquæ vſum putauerit,*

tauerit deriuandum, etiam id, quod priùs iure beneficij fuerat conſecutus, amittat. In eum verò pro conditione perſonæ conueniet ſeueriſſimo ſupplicio vindicari, qui aduerſus ſtatuta huius Sacri oraculi auidæ cupiditatis noluerit frena cohibere, vt priuatis indulti meatus menſura famuletur. Dat. P P. IV. Kal. Iun. Conſtantinopoli, Olybrio & Probino COSS. ANNO V. C. CIↃCXLVIII CHRISTI CCCXCVII.

IIDEM AA. ASTERIO COM. OR.

VSVM *aquæ veterem longóque dominio conſtitutum ſingulis ciuibus manere cenſemus, nec vllâ nouatione turbari: ita tamen, vt quantitate ſinguli, quam veteri licentiâ percipiunt, more vſque in præſentem diem perdurante percipiant: manſurâ pœna in eos, qui ad irrigationes agrorum,* vel hortorum delicias, furtiuis aquarum meatibus abutuntur. Dat. Kal. Nouemb. Cæſario & Attico* COSS.

*Legendum *vel hortorũ, deliciis furtiuis, aquarũ m. a.* Vide Notas.

ANNO V. C. CIↃCL. CHRISTI CCCXCIX.

IIDEM AA. MESSALÆ PP.

EX *formâ, cui nomen Auguſta eſt, quæ in Campaniâ ſumptu publico reparata eſt, nihil priuatim ſingulorum vſurpatio præſumat, neque cuiquam poſthac deriuandæ aquæ copia tribuatur. Si quis autem meatum aquæ auſus fuerit auertere, quinque libras auri ærario noſtro inferre cogatur. Quidquid etiam ob eam fraudem ex reſcripto fuerit elicitum, vel qualibet arte tentatum, irritum habeatur. Dat.* V. *Kal. Ianuar. Med. Theodoro* V. C. COSS. ANNO V.C. CIↃCLII. CHRISTI CCCCI.

IIDEM AA. AD FLAVIANVM P.V.

NE *quis Claudiam, interruptis formæ lateribus adque perfoſſis, ſibi fraude *elicita exiſtimet vindicandam. Si quis contra fecerit, earum protinùs ædium & locorum amiſſione multetur. Officium præterea, cuius ad ſolicitudinem operis huius cuſtodia pertinebit, hac pœnâ conſtringimus: vt tot librarum auri inlatione multetur, quod vncias *Claudiæ noſtrâ cohibentiâ eius vſurpatas fuiſſe conſtiterit. Dat.* VI. *Id. Nouemb. Med. Stilicone & Aureliano* COSS.

**licitâ* vel *elicitam*

*Legendum *Claudiæ noſtra cõniuentiâ eius, &c.* Vide Notas.

ANNO V.C. CIↃCLIII. CHRISTI CCCCII.

IMPP. THEODOSIVS ET VALENTINIANVS AA. †***

†CYRO P.P.

SI *quis per Diuinam liberalitatem meruerit ius aquæ, non Viris Clariſſimis Rectoribus prouinciarum, ſed tuæ præcellentiſſimæ ſedi Cæleſtes apices*

intimare debebis: condemnatione contra illum, qui preces moderatoribus inſinuare conatur, quinquaginta librarum auri, & contra vniuerſos adminiſtratores, qui reſcriptum per ſubreptionem elicitum ſuſcipere meluuntur, proponendâ: apparitoribus nihilominùs eorumdem Virorum Clariſſimorum prouinciæ moderatorum, animaduerſionibus pro vigore tui culminis ſubiugandis: & ampliſſimâ tuâ ſede diſpoſiturâ, quid in publicis thermis, quid in nymphæis pro abundantiâ ciuium conueniat deputari, quia his perſonis, quibus noſtra Serenitas indulſit, ex aquâ ſuperfluâ debeat impertiri. * * *

† CYRO P. P.

IIDEM AA. † * * *

OMNIS *ſeruitus aquæductus Hadriani, ſiue domorum, ſiue poſſeſſionum, ſiue ſuburbanorum, ſiue balneorum, vel per Diuinos affatus intimatos in quolibet iudicio, vel per vſurpationem impertitos, penitùs exprobetur. Maluimus etenim prædictum aquæductum noſtri palatij publicarum thermarum ac nymphæorum commoditatibus inſeruire. Et decernimus hanc diſpoſitionem modis omnibus in poſterum ſeruari: nemini licentiâ tribuendâ ab eodem aquæductu precibus oblatis vſum aquæ petere, vel eum audere perforare: ſcientibus his, qui quâlibet ratione putauerint ad huiuſmodi * emolumentum accedere, vel officio, ſi auſus fuerit inſtruere, vel minùs inſtructis precibus parêre, centena pondo auri multæ nomine fiſcalibus rationibus ſe eſſe inlaturos. Super his ſancimus ſulcum publicum aquarum nullis intra decem pedes arboribus coartari, ſed ex vtroque latere decempedale ſpatium integrum inlibatúmque ſeruari. Præterea de plumbeis fiſtulis ducentibus ad thermas, quæ Achilleæ nuncupantur, quas * prouidentia tuæ magnificentiâ factas fuiſſe cognouimus, eamdem formam ſeruari cenſemus. Etenim memoratas fiſtulas thermis tantùm & nymphæis, quibus eminentia tua deputauerit, volumus inſeruire: facultate præbendâ tuæ ſublimitatis apparitoribus circumeundi ſine formidine domus, ſuburbana balnea ad requirendum, ne qua deceptio, vel ſuppreſſio, vel inſidia contra publicam vtilitatem à quoquam penitùs adtententur. Dat.* * * *

* *molimen.* Vide Notas.

* *prouidentiâ magnificentiæ* melius fortè *prouidentia tua munificentiâ*

† EVTYCHIANO P. P.

IIDEM AA. † * * *

AD *reparationem aquæductus huius almæ Vrbis omnia vectigalia, quæ colligi poſſunt ex vniuerſis * calculis huius inclytæ Vrbis, & ex operariis, qui * Zizaceni dicuntur, ad refectionem eiuſdem aquæductus procedere: illo videlicet obſeruando, vt nemo eorum, qui ius aquæ poſſident, quâcumque deſcriptione ſuſtineat: Nam exſecrabile videtur domos huius almæ Vrbis aquam habere venalem.* * * *

** Varietatē lectionis, & quomodo legendum, vide in Notis.

IMP.

IMP. ZENO A. †* * *

†ADAMANTIO P.V.

HAC *lege ſancimus, vt ſi quis ampliſsimam præfecturam gubernans, aurum aquæductui deputatum ad alterum quodlibet opus, non aquæductibus vel aquæ publicæ competens, extruendum, vel curandum putauerit conuertendum: de ſuis facultatibus eandem ſummam aquæductus titulo repenſare cogatur. Separatus verò arcarius aurum ſuſcipiat glorioſiſsimorum Conſulum liberalitate, vel ex aliis titulis ad aquas publicas pertinentibus collectum, vel poſteà colligendum.* * * *

IDEM A. *PORATIO.

*SPORATIO.

DILIGENTER *inueſtigari decernimus, qui publici ab initio fontes, vel cùm eſſent ab initio priuati, poſtquàm publicè vſum præbuerunt, ad priuatorum vſum conuerſi ſunt. ſiue Sacris apicibus per ſubreptionem impetratis, ac multò ampliùs ſi auctoritate inlicitâ, nec appetito colore Sacri oraculi, huiuſmodi aliquid pertentatum fuiſſe dignoſcitur: vt ius ſuum regiæ ciuitati reſtituatur, & quod publicum fuit aliquando, minimè ſit priuatum, ſed ad communes vſus recurrat: Sacris oraculis, vel pragmaticis ſanctionibus aduerſus commoditatem Vrbis quibuſdam impertitis, iure caſſandis: nec longi temporis præſcriptione ad circumſcribenda ciuitatis iura profuturâ.* * * *

IDEM A. PONTIO.

DECERNIMVS, *ne quid à quâcumque perſonâ qualibet dignitate præditâ contra* * *munuſcularios aquæductus, vel fontes publicos, qui ad aquæductus confluunt, pertentetur. Sed & ſi quis clam vel palam auctoritate confiſus de iiſdem* * *paralogiis, vel fontibus aquam tranſduxerit, vel clandeſtinis inſidiis fortè ſubripuerit publicis aquæductibus; eam reſtituere compellatur. Hoc etiam præcipimus, ne in poſterum à quolibet iuxta eoſdem aquæductus plantari qualeſcumque arbores poſſint, ne ex ſtirpibus labefactentur parietes aquæductus, quod antiquis etiam Conſtitutionibus interdictum eſſe dignoſcitur: ſcientibus vniuerſis, quòd in poſterum ſuper huiuſmodi commiſſo ſuburbanum, vel prædium, vel balneum, vel aquæ mola, vel hortus, ad cuius vſum aqua publica fuerit deriuata: vel ſi quid ex his iuxta aquæductum poſitum ad eum pertinet, qui plantauit arbores aquæductibus noxias, ad quemcumque pertineat locum, vel hominem, vel domum, proſcriptionis titulo ſubiacebit, & fiſci iuribus vindicetur: nulli ſuper huiuſmodi pœna nec per Sacros apices venia tribuenda. Vniuerſos autem aquarios, vel aquarum cuſtodes, quos hydrophylaces*

* Vide Notis.

* paragogiis.

lacas nominant, qui omnium aquaductuum huius regiæ Vrbis cuſtodes deputati ſunt, ſingulis manibus eorum felici nomine Pietatis noſtræ impreſſi ſignari decernimus, vt huiuſmodi adnotatione manifeſti ſint omnibus, nec à procuratoribus domorum, vel quolibet alio ad vſus alios auellantur, vel angariarum, vel operarum nomine teneantur. Quòd ſi quem ex iiſdem aquariis mori contigerit, eum nihilominùs qui in locum defuncti ſubrogatur, ſigno eodem notari præcipimus: vt militiæ quodammodò ſociati, excubiis aquæ cuſtodiendæ inceſſanter inhæreant, nec muneribus aliis occupentur. * * *

* SERVIO P. P.

IMP. IVSTINIANVS A. *SERVO P. P.

DIVINAM *diſpoſitionem ab inclytæ recordationis Principe Theodoſio ſuper his, qui aquam ſibi de publicis aquæductibus ſeu fontibus præberi deſiderant, promulgatam, hac etiam lege in ſuâ firmitate durare ſancimus, quatenùs nemo vel in hac ſacratiſſimâ Ciuitate, vel in prouinciis, ſine Diuinis apicibus de Sacro epiſtolarum ſcrinio more ſolito edendis, & iudicio tuæ celſitudinis, vel aliis, quorum intereſt, intimatis vel intimandis, aquam de publico aquæductu ſeu fonte trahere permittatur: his quicumque iuſſa noſtra violauerit, ſeu violare conceſſerit, denarum librarum auri condemnatione, aliiſq; grauiſſimâ indignatione feriendis.*

FORMVLA COMITIVÆ FORMARVM VRBIS:

AVCTORE

MAGNO AVRELIO CASSIODORO

V. C.

QVAMVIS *Romuleæ fabricæ conlatæ ſibi vix poſſint præcipuæ reperiri (quia totum id admiratione noſcitur exquiſitum, quod ibi cernitur eſſe fundatum) tamen intereſſe arbitramur, quod vtilitas neceſſaria gratificat, & quod pulchritudinis tantùm cauſa commendat. Traiani forum vel ſub aſſiduitate videre miraculum eſt. Capitolia celſa conſcendere, hoc eſt, humana ingenia ſuperata vidiſſe. Sed numquid per ea viuitur, aut corporis ſalus aliquâindè delectatione recreatur? In formis autem Romanis vtrumque præcipuum eſt, vt fabrica ſit mirabilis, & aquarum ſalubritas ſingularis. Quòd enim illuc flumina quaſi conſtructis montibus perducuntur, naturales credas alueos ſoliditates ſaxorum: quando tantus impetus fluminis, tot ſæculis firmiter potuit ſuſtineri. Cauati montes plerumque ſubruunt, meatus torrentium diſſipantur, & opus illud veterum non deſtruitur, ſi induſtriâ ſuffragante ſeruetur.*

ſeruetur. Reſpiciamus certè, aquarum quantum Romanis mœnibus præſtat ornatum. Nam thermarum illa pulchritudo quid eſſet, ſi dulciſſima quadam æquora non haberet? Currit aqua Virgo ſub delectatione puriſſimâ, quæ ideò ſic appellata creditur, quòd nullis ſordibus polluatur: nam cùm aliæ pluuiarum nimietate terrenâ commixtione violentur, hæc aërem perpetuò ſerenum puriſſimè labens vnda mentitur. Quis poſſit talia ſermonibus idoneis explicare? Claudiam per tantam faſtigij molem ſic ad Auentini caput eſſe perductam, vt cùm ibi ex alto lapſa ceciderit, cacumen illud excelſum quaſi imam vallem inrigare videatur. Ægyptius Nilus certis temporibus creſcens per campos iacentes ſuperducto diluuio aëre ſereno turbulentus exæſtuat: ſed quanto pulchrius eſt, Claudiam Romanam per tot ſiccas montium ſummitates lauacris ac domibus liquores puriſſimos, fiſtularum vberibus emiſiſſe? & ita æqualiter fluere, vt numquam ſe poſſit deſiderata ſubducere? Ille enim dum recedit, limus eſt: dum venit inſperatè, diluuium. Quis ergo famoſum Nilum Vrbis noſtræ fluminibus non æſtimet eſſe ſuperatum, quando ille incolas ſuos aut veniendo terret, aut recedendo deſtituit? Verùm hæc non ſuperfluâ commemoratione narrauimus, vt poſſis aduertere, qualis à te diligentia perquiratur, cui pulchritudo tanta committitur. Quâ de per Indictionem illam, Comitiuam tibi formarum ſub magnâ deliberatione credidimus: vt ſummo ſtudio nitaris efficere, quod tantis ac talibus rebus videris expedire. In primis noxias arbores, quæ inferunt fabricarum ruinas, dum ſunt quidam mœnium importabiles arietes, cenſemus radicitùs amputari: quia nulla læſio remouetur, cuius origo non tollitur. Si quid autem conficiente ſenio fuerit demolitum, peruigili celeritate reparetur: ne creſcente defectu augeatur nobis cauſſa diſpendij. Ductus aquæ fortuna tua eſt, dum incolumis erit, ſi illa ſolidaueris: tantùmque apud nos proficis, quantum te illi ſtuduiſſe probaueris. Agat ergo peritia fidésque tua, vt & conſtructio fabricæ inlibata permaneat, & aquæ diſtributio nullâ ſe cuſtodum venalitate ſubducat.

FINIS.

SEXTI
IVLII FRONTINI,
VIRI CONSVLARIS,
DE RE AGRARIA,
id eſt,
DE AGRORVM QVALITATIBVS ET EORVMDEM CONTROVERSIIS
LIBER VNVS:

CVM
AGGENI VRBICI
COMMENTARIO.

SEXTI IVLII FRONTINI V. C. DE RE AGRARIA LIBER.

IVLIVS FRONTINVS CELSO S.

NOTVM eſt omnibus, Celſe, penes te ſtudiorum noſtrorum manere ſummam. Ideoque primum ſedulitatis meæ impendium iudiciis tuis offerre propoſui. Nam cùm ſibi inter æquales quendam locum depoſcat æmulatio, neminem magis conatibus noſtris profuturum credidi, quàm qui inter eos in hac parte plurimum poſſit. Itaque quo cultior in quorundam notitiam veniat, omnia tibi nota perlaturus ad te primùm liber iſte * feſtinat, vt apud te tyrocinij rudimenta deponat, tecum conferat, quicquid à me inter ipſas armorum exercitationes accipere potuit. Nam & ſi meretur publicâ conuerſatione ſufferre vniuerſorum oculos, à te potiſſimùm * incipiat. Quòd ſi illi parùm diligentem adhibitam curam eſſe credideris, & ſi in paruo in aliqua ceſſaſſe videamur parte, non exiguum laboris mei conſequar fructum, quòd te monente malignorum lucrifecerim exiſtimationem. Quæſo itaque, ſi non eſt improbum, habeat apud te quandam excuſationem, quòd non potuerit eo tempore conſummari, quo genus hoc feruentibus ſtudiis noſtris diſputatum eſt. Omnium enim, vt puto, liberalium ſtudiorum ars, ampla materia eſt, cui ne quid deſit in hac modicâ re ingenti animo admoueram vires. Interuenit clara ſacratiſſimi Imperatoris noſtri expeditio, quæ me * in ipsâ ſcribendi feſtinatione præpediit. Nam dum armorum magis exerceor curis, totum hoc negotium velut oblitus intermiſeram, nec quicquã aliud quàm belli gloriam cogitabam: at poſtquam primùm hoſticam terram intrauimus, ſtatim * celſi Cæſaris noſtri opera menſurarum ratione exercere cœpi. Erant dandi, interueniente certo itineris ſpatio, duo rigores ordinati, quibus in tute-

* *Aliàs* feſtinet,

* *Aliàs* incipiet.

* *Aliàs* ab i. ſ. f. ſeduceret.

* *Aliàs* cæleſtia Cæſaris *Fortè* cæleſti A. Cæſaris

lam commeandi ingens vallorum adſurgeret moles: mox interuentu operis decisâ parte ferramenti vſus explicuit. Nam quod ad notitiam pontium pertinet, & fluminum latitudinem dicere, etiamſi hoſtis infeſtare voluiſſet, ex proximâ ripâ poteramus. Expugnandorum deindè montium altitudines vt ſcirem, hanc mihi venerabi-
Alij aliter. Vide Notas. les* Dij rationem monſtrabant, quos ego in omnibus templis adorabam. At poſtquam magnorum Deorum experimenta religioſiùs colere cœpi, ad conſummandum hunc librum, velut ad vota reddenda properaui. Poſtquam ergò maximus Imperator victo-
Aliàs reſeruauit, riam Dacicam proximè * reſerauit, ſtatim ad Septentrionalem plagam tranſire permiſit. Ego ad ſtudium meum tanquam ad otium ſum reuerſus, & multa velut ſcripta foliis & ſparſa, in artis ordinem laturus, recollegi. Fœdum enim mihi videbatur, ſi genera angulo-
Al. quod ſi Aliàs, quaſi rum * quot ſint interrogatus; reſponderem, multa.* Ideóque rerum
Vide Notas. ad profeſſionem noſtram pertinentium inquantum potui occupa-
Aliàs modos, & numeros tus, ſpecies, qualitates, conditiones, * modum, & numerum excuſſi: per quæ ſatis ampla mediocritatis meæ opinio ſeruabitur, ſi illa vir tantæ auctoritatis iudicaueris ſtudentibus profutura.

Ergo ne quid nos præteriiſſe videamur, omnium menſurarum appellationes conferamus. Nam menſura non tantùm iſta, de quâ loquimur, appellatur: ſed & quicquid pondere, aut capacitate, aut animo finitur, menſuram æquè quàm longitudinem appellant. Quid ergò menſura ſit, de quà quæritur, tractemus. Menſura eſt complurium & inter ſe æqualium interuallorum longitudo finita. Menſura eſt, vt pes per vncias, per pedem decempeda, per decempedam actus; per actum paſſus, per paſſus ſtadium, per ſtadium miliarium. Minima harum menſurarum pars eſt digitus: ſi quid enim
infra. * intra digitum metiamur, partibus reſpondemus, vt dimidiam aut tertiam partem digiti. In pede porrecto ſemipedes duo; in pede conſtrato ſemipedes quatuor: in pede quadrato ſemipedes octo. Pes habet palmos quatuor, vncias duodecim, digitos ſexdecim. Palmus habet digitos quatuor, vncias tres. Sextans quæ eadem dodrans appellatur, habet palmos tres, vncias nouem, digitos duodecim. Hæc omnis menſura diligenter & fideliter exquirenda eſt. Ideóque mo-
vnuſquiſque nemus, vt * vnus quiſque ſuos fines teneat, non alienos laceſſat. Nam ideò eſt

Virgil. Æneid. lib. XII. *Limes agro poſitus litem vt diſcerneret arvis.*

Nam ante Iouem limites non parebant, qui diuiderent agros. Vicinorum autem exempla ſumite, de quibus poſſitis inculpabiles pro-
ferre

ferre ſententias. Nam ideò ager pedibus menſuratur, vt veritas declaretur.

DE AGRORVM QVALITATIBVS.

AGRORVM Qualitates ſunt tres: Vna agri diuiſi & aſſignati; altera menſurâ per * extremitates comprehenſi: tertia arcifinij, qui nullâ menſurâ continetur. * Ager ergò diuiſus & aſſignatus, eſt coloniarum. hic habet conditiones duas: Vnam, quâ plerumque limitibus continetur: alteram, quâ per proximos poſſeſſionum rigores aſſignatus eſt: ſicut in Campaniâ * Sueſſæ Auruncæ. Quicquid autem ſecundùm hanc conditionem in longitudinem eſt * delimatum, per ſtrigas appellatur: quidquid per altitudinem, per ſcamna. Ager ergo limitatus, hac ſimilitudine Decumanis & Cardinibus continetur. Ager per ſtrigas & per ſcamna * diuiſus & aſſignatus eſt more antiquo in hâc ſimilitudine, quâ in prouinciis arua publica coluntur. Ager eſt menſurâ comprehenſus, cuius modus vniuerſus ciuitati eſt aſſignatus: ſicut in Luſitaniâ Salmaticenſibus: aut in Hiſpaniâ citeriore * Palatinis, & compluribus prouinciis: tributarius ſolus per vniuerſitatem populis eſt definitus. Eâdem ratione & priuatorum agrorum menſuræ aguntur. Hunc agrum multis locis menſores, quamuis extremum menſurâ comprehenderint, in formam in modum limitum condiderunt. Ager arcifinius eſt, qui nullâ menſurâ continetur: finitur ſecundùm antiquam obſeruationem, fluminibus, foſſis, montibus, viis, arboribus antemiſſis, aquarum diuergiis, * & ſi qua loca, hoc eſt quæ ante à poſſeſſore potuerunt obtineri. Nam ager arcifinius, ſicut ait Varro, ab arcendis hoſtibus eſt appellatus. qui poſtea interuentu litium, per ea loca, quibus * finit, terminos * accipere cœpit. In his agris nullum ius ſubſeciuorum interuenit. Subſeciuum eſt quod à ſubſecante lineâ nomen accepit ſubſeciuum. Subſeciuorum genera ſunt duo: Vnum quod in extremis aſſignatorum finium centuriâ expleri non potuit: aliud genus ſubſeciuorum quod in mediis aſſignationibus, & integris centuriis interuenit. quicquid enim inter IIII limites minus quàm * interclusum eſt fuerit aſſignatum, in hâc remanet appellatione: ideò quòd is modus, qui aſſignationi ſupereſt, lineâ cludatur & ſubſecetur. Nam & reliquarum menſurarum actus, quicquid inter normalem lineam, & extremitatem intereſt, ſubſeciuum * appellatur. Eſt ager ſimilis ſubſeciuorum conditioni extraclusus & non aſſignatus, qui ſi * R.P. populi Romani, aut ipſius coloniæ, cuius

* *Aliàs* extremitatem
* *Aliter hac producit in Commentario ſuo Aggenus.*
* *Ita lego, inductâ diſtinctione. Vide Notas.*
* delimitatū,
* *Aliàs* diuiſus aſſignatur more antiquo in hâc ſimilitudinem, quo i. p.a.p. colūt.
* Palantinis, & compluribus prouinciis, tributarium ſolum p.v.p.e. definitum. *Vide Notas.*
* & per ea loca quæ antiquitus à poſſeſſore, *&c. Aggenus.*
* finitur,
* accepit. *Vide Aggenum.*
* *Aliàs* intraclusum
* *Aliàs* appellamus.
Eſt & ager, *&c.*
* *Aliàs* R.P. P.R. *Aliàs* Reip. pop. R.

fine circundatur, ſiue peregrinæ vrbi, aut locis ſacris, aut religioſis æquè ad populum Romanum pertinentibus datus non eſt, iure ſubſeciuorum, in eius, qui aſſignare potuerit, remanet poteſtate. Ager extracluſus eſt, qui intra finitimam lineam & centurias interiacet: ideoq́ue extraclusus, quia vltra limites finitimâ lineâ cluditur.

DE CONTROVERSIIS.

MATERIÆ controuerſiarum ſunt duæ, finis & locus: harum *conditio alterutra continetur, quicquid ex agro* de his interuenit.* Sed quoniam in his quoque partibus ſingulæ controuerſiæ diuerſas proprias habent conditiónes, propriæ ſunt nominandæ. vt potui ergo comprehendere, genera ſunt controuerſiarum numero XV:

*ræ condítio *aliàs ignoratur.*

* *Aliàs* diſconuenit.

* *Aliàs* Sed quoniam his, &c. *Varietatē membranarum in Notis vide.*

I. De poſitione terminorum, II, De rigore, III, De fine, IV, De loco, V, De modo, VI, De proprietate, VII, De poſſeſſione, VIII, De alluuione, IX, De iure territorij, X, De ſubſeciuis, XI, De locis publicis, XII, De locis relictis & extraclusis, XIII. De locis ſacris & religioſis, XIV, De aquâ pluuiâ arcendâ, XV, De itineribus.

I, De poſitione terminorum controuerſia eſt inter duos pluréſve vicinos. Intèr duos, an in rigore ſit ceterorum ſiue rationis? Inter plures, trifinium faciat an quadrifinium? De horum opinione *cùm conſtitit menſori, ſi ſecundùm proximi temporis poſſeſſionem non conueniunt, diuerſas attiguis poſſeſſoribus faciunt controuerſias, ſed ab integro alius fortè de loco, alius de fine litigat.*

* *Aliàs* cùm conſiſtit in menſoris definitione, ſecūdùm, &c.

* *Vide Notas.*

II, De rigore controuerſia eſt finitimæ conditionis, quoties inter duos pluréſve terminos ordinatos, ſiue quæ alia ſigna, ſecundùm legem Mamiliam intra quinque pedes agitur.

III, De fine ſimilis eſt controuerſia: nec dubium eſt, quin ſuprà de finis conditione dixerim: nam & eâdem lege continetur, & de quinque pedum agitur latitudine. Sed de fine, quicquid per flexus quibus arcifinij agri continentur, vt per extrema compromontoria, aut ſumma montium, aut fluminum curſus, aut locorum natura, quam ſupercilium appellant.

IV, De loco controuerſia eſt, quicquid excedit ſupra ſcriptam latitudinem, cuius modus ad patentem non proponitur. Hæc autem controuerſia frequenter in arcifiniis agris variorum ſignorum demon-

monſtrationibus exercetur, vt foſſis, fluminibus, arboribuſque antemiſſis, aut culturæ diſcrimine.

v, De modo controuerſia eſt in agro aſſignato: agitur enim de antiquorum nominum propriâ defenſione, vt ſi L. Titius dextra Decumanum tertium, citra Cardinem quartum acceperit, ſortis ſuæ partes tres, ſiue quòd huic ſimile, quartam habeat in quâcunque proximâ centuriâ. Huic enim vniuerſitati limes finem non facit, etiam ſi publico itineri ſeruiat. Nam in cæteris agris de modo fit controuerſia, quoties promiſſionis modus non quadrat.

vi, De proprietate controuerſia eſt plerumque, vt in Campaniâ cultorum agrorũ ſyluæ abſunt in montibus, vltra quartum aut quintum fortè vicinum. Propterea, proprietas ad quos fundos pertinere debeat, diſcutiatur. Eſt & paſcuorum proprietas pertinens ad fundos, ſed in commune, propter quod ea compaſcua multis locis in Italiâ communia appellantur, quibuſdam prouinciis * pro indiuiſa. Nam per hæreditates aut emptiones eius generis controuerſiæ fiunt, de quibus iure ordinariò litigatur.

* *Illud pro exſtat quidem in membranis, ſed delendum videtur.*

vii, De poſſeſſione controuerſia eſt, de quâ ad interdictum, hoc eſt, iure ordinario litigatur.

viii, De alluuione fit controuerſia, fluminum infeſtatione: hinc fundi multas habent conditiones.

ix, De iure territorij controuerſia eſt denique ad ipſam vrbem pertinens, ſiue quòd intra pomerium eius vrbis erit, quod à priuatis operibus obtineri non oportebit: cum dico locum quem nec ordo nullo iure à publico poterit amouere. Habet autem conditiones duas; vnam vrbani ſoli, alteram agreſtis: agreſtis, quod in tutelâ rei fuerat adſignatum vrbanæ: vrbani, quod operibus publicis datum fuerat aut deſtinatum. Huius ſoli ius quàmuis habitâ ratione Diuus Auguſtus de ſtatu municipiorum tractauerit, in proximas vrbes peruenire dicitur, quarum ex voluntate conditoris maxima pars finium coloniæ eſt attributa, aliqua portio mœnium extremæ perticæ aſſignationis incluſa, ſicut in Piceno fertur inter montium * Præcutianorum quandam oppidi partem Aſculanorum fine circumdari. Quòd ſi ad hæc reuertamur, hoc conciliabulum fuiſſe fertur, & poſtea in municipij ius relatum. Nam non omnia antiqua municipia habent ſuum priuilegium: * quicquid enim ad coloniæ municipiive priuilegium pertinet, territorij iuris appellant. Sed ſi rationem appellationis huius tractemus, Territorium eſt quicquid hoſtis terrendi cauſa conſtitutum eſt.

* Præcutianorum *aut* Præguttianorum *Vide Notas.*

* *Al.* quoddam

x, De

x, De ſubſeciuis controuerſia eſt, quoties aliqua pars centuriæ ſiue tota non eſt aſſignata, & poſſidetur: aut quicquid de extremitate perticæ poſſeſſor proximus aliúsve detinebit, ad ſubſeciuorum controuerſiam pertinebit.

xi, De locis publicis, ſiue populi Romani, ſiue coloniarum municipiorúmve, controuerſia eſt, quoties ea quæ neque aſſignata, neque vendita fuerint, *quæ aliquis poſſederit, vt alueum fluminis veterem populi Romani, *quam vis aqua interpoſita inſula, & diuiſi proximi poſſeſſores finibus reliquerint, aut ſyluæ quas ad populum Romanum multis locis pertinere ex veteribus inſtrumentis cognoſcimus, vt ex proximo in Sabinis in monte.* Mutelâ. Nam & coloniarum aut municipiorum ſimilis eſt conditio, quoties loca quæ *K.P. data aſſignata fuerant ab aliis obtinebuntur, vt ſubſeciua conceſſa.

* *Illud* quæ *habent membrana, in quibus & aliàs* quam *ſed delendum videtur.*
* quam vim aquæ
* *Aliàs* Mutilà.
* *Al.* P.R.M.

xii. De locis relictis & extracluſis controuerſia eſt in agris aſſignatis. Relicta autem loca ſunt, quæ ſiue locorum iniquitate, ſiue arbitrio conditoris relicta limites non acceperunt: hæc ſunt iuris ſubſeciuorum. Extracluſa loca ſunt æquè iuris ſubſeciuorum, quæ vltra limites, & vltra finitimam lineam erunt. finitima autem linea, aut menſuralis eſt, aut aliquâ obſeruatione, aut terminorum ordine ſeruatur. Multis enim locis aſſignationi agrorum immunitas ſuperfuit, ſicut in Luſitaniâ finibus Auguſtinorum.

xiii, De locis ſacris & religioſis controuerſiæ plurimæ iure ordinario finiuntur: niſi ſi de locorum eorum modo agitur: vt locorum publicorum in montibus, aut ædium, quibus ſecundùm inſtrumentum fines reſtituuntur. Similiter locorum religioſorum, quibus ſecundùm cautiones modus eſt reſtituendus. Habeant enim & Mœſilea iuris ſui hortorum modos circumiacentes, aut præſcriptum agri finem.

xiv, De aquæ pluuiæ tranſitu controuerſia eſt, in quâ ſi collectus pluuialis aquæ tranſuerſum ſecans finem alterius flumen influit, & diſconuenit, ad ius ordinarium pertinebit. Quod ſi per ordinationem finis ipſius agitur, exigit menſoris interuentum.

xv, De itineribus controuerſia eſt, quæ in arcifiniis agris iure ordinario finitur: in aſſignatis, menſurarum ratione. Omnes enim limites ſecundùm legem colonicam itineri publico ſeruire debent. Sed multi ex ingenti tatione per deuia & confragoſa eunt, quâ iter fieri non poteſt: & ſunt in vſu agrorum eorum locorum, vbi proximus poſſeſſor eſt, cuius fortè ſylua limitem detinet, & tranſitum inuerecundè denegat, cùm itineri limitem aut locum limiti debeat.

Eſt &

Eſt & controuerſiæ genus quod ad ſolum non pertinet, de arborum fructibus earum quæ in fine ſunt, ſiue intra, nec vllam ad radicem habent controuerſiam, quoties inclinatæ in alterutrum fructum iactauerint, inter affines mouent diſputationem. Sunt & aliæ limitum conditiones, quæ ad ſolum non pertinent, hoc eſt ad artem noſtram. ſolum autem quodcunque coloniæ eſt aſſignatum, id vniuerſum pertica appellatur. Quicquid enim huic vniuerſitati applicitum eſt, ex alterius ciuitatis fine, ſiue ſolidum, ſiue cultellatum fuerit, præfectura appellatur. Cultellandi autem ratio quæ ſit, ſæpè quæritur, cuius præmenſi ſoli ſpatium conſummamus, & illam cliuorum inæqualitatem planam eſſe cogimus, dum menſuræ lateribus inſeruimus. Cultellamus ergò agrum eminentiorem, & ad planitiem redigimus. Æqualitatem hanc nobis ratione ipsâ ſeminum natura monſtrauit. Omnis enim illa ſoli inæqualitas colligi poterit, niſi quòd de terrâ quicquid naſcitur, in aërem rectum exit, & illam terræ obliquitatem creſcendo atterit, nec maius ſpatium occupat, quàm ſi ex plano naſcatur.

IN FRONTINVM
DE
AGRORVM QVALITATIBVS,
AGGENI VRBICI
COMMENTARIVS.

SVSCEPIMVS qualitates agrorum tractandas, atque plano ſermone & lucido exponendas; & volumus, ea quæ à veteribus obſcuro ſermone conſcripta ſunt, apertiùs & intelligibiliùs exponere, ad erudiendam poſteritatis infantiam, & quo dulcius poſſint diſciplinam appetere quàm timere. Nam primæuæ ætati quàm ſint radices amariſſimæ literarum, ſcientes literas non ignorant. Ideóque ita planum facimus iter, vt exeuntes à prioribus ſtudiis literarum, in his ſecundis ac liberalibus venientes, diſciplinam hanc velut ſuauitatem quandam poſt amaritudinem concupiſcant. Iam nunc ergò pergamus exponere. Agrorum qualitates tres eſſe Iulius Frontinus oſtendit dicens, Vnam agri diuiſi & aſſignati. Videamus qui ſit hic

ager diuiſus & aſſignatus. Sine dubio video alicuius formam agri magnam, quæ diuiſa eſt atque aſſignata in tempore: & niſi eſſet quædam materialis agri forma, quomodo poterat diuidi: an totum mundum aut prouinciam totam vnius poſſumus agri, qui ſit diuiſus, qualitatem accipere? & quia hoc ita intellegere omninò mihi videtur abſurdum, eò quòd ſubiungit continuò idem Frontinus, Altera menſura per extremitatem comprehenſi. Video ergò illum agrum qui dum in ſe ducenta, & eo ampliùs iugera contineret, poſtea iuſſu Principum intercisiuis limitibus diſtributus quinquagenis iugeribus, vel ampliùs, vt qualitas locorum inuenta eſt quæ intercisiones per trifinia, & quadrifinia, ſiue interuenientium, vel interpoſitorum ratione ſignorum cernuntur eſſe diſpoſitæ. Alteram qualitatem dicit menſuram per eiuſdem agri extremitatem comprehenſam. Iuxta hunc agrum de quo locuti ſumus, videmus confinem eſſe modum menſurâ comprehenſum ſubſeciui, qui frequenter in extremitatibus aſſignatorum agrorum incidens, menſurâ lineæ cernitur comprehenſus. De hoc inferiùs ſuo loco apertiùs diſputabimus. Nam quidam centuriam volunt intellegi menſuram dictam per extremitatem comprehenſam: quod & ipſum poteſt accipi, quia etſi centenis hominibus duo centena iugera data legimus, quorum propter numerum ſit appellata centuria; legimus in quibuſdam locis ab vno mille & trecenta iugera fuiſſe poſſeſſa. Tertiam arcifinij agri qualitatem aſſignat. Arcifinius ager, ab arcendis hoſtibus nuncupatur, ſicut paulò inferiùs ſubſequens lectio manifeſtat. Hic & occupatorius ager dicitur, eo quòd in tempore occupatus eſt à victore populo, territis exindè fugatisque hoſtibus: quia non ſolùm tantum occupabat vnuſquiſque quantum colere præſenti tempore poterat, ſed quantum in ſpe colendi habuerat, ambiebat. Fines verò his ſignis inter ſe diuidebant, foſſis manufactis, arboribus antemiſſis, fluminum interuenientium curſu, iugis quoque montium, quæ ex eo nomine accipiuntur, quòd continuatione ipsâ iugantur: ſuperciliis, nec non itineribus, vel diuergiis aquæ, quæ aut loci natura, aut ſolers procurauit antiquitas. Ager ergo diuiſus aſſignatus eſt coloniis ſiue municipiis vnicuique poſſeſſioni modus ſecundùm terræ qualitatem. Hic ager habet cõditiones Duas: Vnam, quâ plerunque limitibus continetur: alteram, quâ per proximos poſſeſſionum rigores aſſignatus eſt. Limes ergo eſt quodcunque in agro operâ manuum factum eſt ad obſeruationem finium. rigor verò ſuæ rectitudinis naturalis nomen accepit. Quicquid autem ſecundùm

cundum hanc conditionem in longitudinem eſt * delimatum, per ſtrigas appellatur: quicquid per altitudinem, per ſcamna. Strigatus ager, eſt qui à Septentrione in longitudinem in Meridianum decurrit. Scamnatus autem, qui eo modo ab Occidente in Orientem creſcit: & altitudinem hanc ſecundùm idioma artis voluit Frontinus in Orientem intellegi. Nam dum ſuperficiales nunc qualitates tantummodò, vel menſuras exponat, quomodo nos poſſumus ſoliditatis corpus aduertere, in quo altitudo aut craſſitudo ponatur? Ager ergo limitatus hâc ſimilitudine Decumanis & Cardinibus continetur. Ergò hic ager quem in hâc ſimilitudine aſſerit contineri Decumanis atq. Cardinibus, in re præſenti conſiderari poterit. Nam Decumanum limitem traxerunt, ſicut Higenus deſcribit, ab Occidente in Orientem. Cardinem verò à Meridiano in Septentrionem duxerunt. Quidam verò ex aduerſo eos aſſerunt conſtitutos. Nam & alibi limites facti ſunt ab his qui Solis ortum & occaſum ſecuti ſunt, quos fefellit ratio Geometriæ. Mihi tamen ſicut Higenus conſtitui decreuit limites, ita rationabile videtur, vt Decumanus maximus in Orientem creſcat, & Cardo maximus in Meridianum. Ager per ſtrigas & per ſcamna diuiſus & aſſignatus eſt more antiquo in hâc ſimilitudine, quâ in prouinciis arua publica coluntur. Ager ergò ſiue per ſtrigas, ſiue per ſcamna diuiſus ſit, ſiue quocunq. alio ordine ſuccedenti, aſſignatus eſt more antiquo, atque antiquo arbitrio in hac ſimilitudine, quâ in diuerſis prouinciis arua publica coli perſpicimus. Nam quòd publica arua coli dicit, ne admiremini. Nam ideo publica hoc loco cum dixiſſe * æſtimo, quòd omnes etiam priuati agri tributa atq. vectigalia perſoluant. Nam paulò inferiùs dicit, Eâdem ratione, & priuatorum agrorum menſuræ aguntur, vt apertiùs oſtenderet publicú cum priuato eſſe conſortem: quia dum priuatus laborat in proprio, & tributú publico, & ſibi alimoniam arua excolendo procurat. Ager eſt menſurâ comprehenſus, cuius modus vniuerſus ciuitati eſt aſſignatus. Iſtius agri menſuram in vnum modum quodammodo video comprehendi. Nunc hic modus vniuerſalis ſagaciùs à nobis inueſtigari debet. Videmus igitur modum per terminos territoriales, & limitum curſus, & titulos, id eſt, in ſcriptis lapidibus, plerumque fluminibus, nec non aris lapideis claudi territorium atque diuidi ab alterius territorio ciuitatis. Idcircò quicquid intra hunc modum eſt menſurâ diuiſum, ſuæ conſtat ciuitati modis omnibus aſſignatum. Sicut in Luſitaniâ Salmaticenſibus. Luſitania prouinciæ nomen eſt, Salmaticenſes enim vicani propriè nuncupantur.

* delimitatum,

* exiſtimo,

pantur. Ita & in Hiſpaniâ citeriore Palatinis & compluribus prouinciis tributarium ſolum per vniuerſitatem populis eſt definitum. Eâdem ratione & priuatorum agrorum menſuræ aguntur. Hunc agrum multis locis menſores quamuis extremum menſurâ comprehenderint, in formam in modum limitum condiderunt. Formarum quinque ſunt genera: Vnum, quod ex flexuoſâ lineâ continetur: alterum, quod ex flexuoſâ & rationalibus: tertium, quod ex circunferentibus: quartum, quod ex circunferentibus & rectis: quintum, quod ex rectis. horum ſunt ſpecies infinitæ. Hunc ergo agrum ne in formis videamus tantummodò conditum, continuò ſubiungit, In modum limitum, vt ſciamus pleniſſimè non poſſe formam cuiuſlibet agri, ſine limitum recturâ ſubſiſtere: ſed præuidere formam diligentiùs admonemur, vt originem cuius interfuerit limitis efficaciter prædicemus. Seu D. M. ſeu K. M. quinti quoque atque quintarij. Nec non & illos omnibus demonſtrare qui Solis ortum & occaſum ſecuti ſunt, vt noſtra profeſſio coram artificibus integra, & omnem veritatem indagans approbetur. Ager arcifinius eſt, qui nullâ menſurâ continetur. Hic eſt de quo ſuperiùs diximus, qui & arcifinius & occupatorius nominatur. Finitur ergò ſecundùm antiquam obſeruationem, fluminibus, foſſis, montibus, viis, arboribus antemiſſis, aquarum diuergiis, & per ea loca quæ antiquitùs à poſſeſſore potuerunt obtineri. Menſurâ ergò hunc agrum minimè actum eſſe conſpicimus, ſicut cæteros agros. Interuentu verò litium poſtea per ea loca quibus nunc finitur, ex arbitrio terminos accepit. In his autem agris nullum ius ſubſeciuorum interuenit. Rectè ergò ſubſeciuum interuenire non potuit: quia menſurâ actus non eſt, de quo remanere aut ſubſecari aliquid potuiſſet. Subſeciuum eſt, quod à ſubſecante lineâ nomen accepit ſubſeciuum. Horum ſubſeciuorum duo ſunt genera: Vnum, quod in extremis aſſignatorum finium centuriâ expleri non potuit. Hoc inuenitur L & L X contineri iugeribus: & quamuis exiguâ parte minore fuerit inuentum, de modo centuriæ ſubſeciuum dicitur. Ita tamen ſi ſpatium magis fuerit, nomine centuriæ non carebit. Nam hæc ſubſeciua & conceſſa plerunque inueniuntur, & reddita aliqua aſſignata. nam & cenſum quædam pro ſuo modulo ſuſceperunt.

Secundum verò illam maiorem aſſignationem, ſubſeciuum maius centum iugera dictum eſt: ſubſeciuum minus quinquaginta iugera nuncupatum. In extremis verò aſſignatorum finium, vt ſit aſſignatum, aut quæ ſit extremitas videamus. Extremitas finitima linea

linea eſt: quæ interuenit aut per iter publicum, quod tranſcendi non poteſt, ſecundùm legem colonicam. quia omnis limes itineri publico ſeruire debet: aut per limites ſiue terminos aliaque ſigna, quibus territoria finiuntur: aut vbi inſoluta loca remanſerunt. Hæc autem ſunt loca quæ inſoluta dicuntur: quæ aut in ſaxoſis & ſterilibus locis ſunt, aut in paludibus, vbi nulla potuit exerceri cultura: quia dum non eſſet quod excoli potuiſſet, nullis neceſſe fuit limitum regulis obligari. propterea & ſoluta loca vocata ſunt. Aliud genus ſubſeciuorum, quod in mediis aſſignationibus, & integris centuriis interuenit. quicquid enim inter quatuor limites minùs quàm intraclusum eſt fuerit aſſignatum, in hâc remanet appellatione. Benè igitur & rectè ſubſeciuum vocari debet, quicquid inter quatuor limites fuerit aſſignatum, minus quàm intra eiſdem potuit claudi limitibus. quia vnuſquiſque limes centuriæ ſuæ modum claudens, adductus eſt. at vbi omnes quatuor æquis menſuris centurias continentes vno in loco conuenerunt, & minus clauſerunt agri ſpatium quàm quod centuriæ ſingulæ, quibus ſeruitutem præſtabant, poterant continere, ſubſeciuum iuſtè meruit appellari. Ideò quòd is modus, qui aſſignationi ſupereſt, lineâ claudatur & ſubſecetur. Nam & reliquarum menſurarum actus quicquid inter normalem lineam, & extremitatem intereſt, ſubſeciuum appellatur. De hoc ſuperiùs diſputauimus. Normalis linea menſuralis dicitur: Extremitas verò, vbi centuria, vt expleretur, tranſire non potuit.

Eſt ager ſimilis ſubſeciuorum conditioni extraclusus, & non aſſignatus, qui ſi R. P. populi Romani aut ipſius coloniæ cuius fine circundatur, ſiue peregrinæ vrbi, aut locis ſacris & religioſis æquè ad populum Romanum pertinentibus datus non eſt, iure ſubſeciuorum in eius qui aſſignare potuerit, remanet poteſtate. In ambiguo videtur hic ager & velut indefinitè remanſiſſe. Si enim his omnibus ſupradictis datus non eſt, vtique in aſſignantis remanet poteſtate. Hunc agrum Frontinus ita remanſiſſe teſtatus eſt. Sed videamus ne forte poſtea iuſſu Principis alicui datus ſit qui terram metiri denuò præceperit, ſicut Cæſaris Auguſti temporibus factum eſt. Nam alia ſubſeciua Veſpaſianus vendidit: alia autem, quæ remanſerunt, Domitianus donauit atque conceſſit. propterea hic ager ſuccedentibus hucuſque temporibus, ita, hoc eſt, in ambiguo, non potuit remanere: qui ſi remanſit, in eius poteſtate profectò, qui aſſignare potuerit, hoc eſt, qui acceperit à Principe aſſignandi licentiam. Nam agrimenſor omnis doctus centurias delimitare poteſt, ac ſuis redintegrare limi-

tibus: aſſignare autem nullo modo poteſt, niſi ſacrâ fuerit præceptione firmatus.

DE CONTROVERSIIS.

SVSCEPIMVS quoque tractandos controuerſiarum ſtatus cum diuino præſidio. Materiæ, inquit, controuerſiarum ſunt duæ: finis, & locus. harum conditio alterutra continetur. ſed quoniam ſingulæ controuerſiæ diuerſis conditionibus obligantur, propriæ nominandæ ſunt. Genera autem controuerſiarum, vt ait Frontinus, ſunt numero xv. ſed quia his generibus ſpecies non dedit, & quia ſecundùm regulam dialecticam, neque genus ſine ſpecie, neque ſine genere ſpecies poteſt dici, omninò dixit impropriè: nos tamen ſuum illi idioma relinquentes, ad intelligendas eas atque exponendas, ſicut promiſimus, tranſeamus.

Genera controuerſiarum xv.

1, De poſitione.

De poſitione terminorum controuerſia eſt inter duos pluréſve vicinos: inter duos, an in rigore ſit poſitus terminus cæterorum, ſiue rationis: inter plures, trifinium faciat, an quadrifinium. Cùm ergo poſſeſſor inuenerit terminum in poſſeſſione ſuâ aliter formatum, aut aliter poſitum quàm cæteri qui in eâ poſſeſſione ſunt, aut inſcriptum vt adſolet, agit de eo in quâ ſit poſitus ratione, ſeu ipſe trifinium faciat, ſiue ab alio lineam procedentem excipiat. Dumque vicinus poſſeſſor huic extiterit ambiguitati contrarius, magna inter vtroſque controuerſia agitatur. Solent enim hæ controuerſiæ de comportionalibus naſci terminis. Nam ſi de eorum latere linea quaſi ex artificis manu compoſita videatur exire, atque in vnius termini angulum impingere, qui in limite eſt poſitus, in iſtis, vt ait Frontinus, velut inſtantium argumentorum opportunitas controuerſialis aptatur. hoc enim plerunque poteſt in limitibus inueniri. Nam ſi veteranus filiis ſuis vnam poſſeſſionem diuidens in tres aut quatuor portiones, terminos voluit intereſſe, potuit quiddam tale contingere, vt ex multis quicunque reſpiceret angulum illius termini qui in maximo eſt limite conſtitutus. hos ſiquidem terminos qui intra poſſeſſionum fines inueniuntur, comportionales appellauit antiquitas: qui ſi ſecundùm priſtini temporis poſſeſſionem non conueniunt, diuerſas attiguis poſſeſſoribus controuerſias generabunt. Sed alius fortè de loco, alius de fine litigat. Videndum hoc diligenti curâ & circuiri agrum ante omnia oportet, de quo intentio vertitur, & redintegrato ſuis fundo limitibus, per maximorum limitum rationem, tum de comportionalium terminorum poſitione, quos vice tabellarum antiqui intercidendis portiunculis inter

ter filios ſuos defigebant, integra ab artifice ratio proferatur.

De rigore atque de fine licet ſimilem poſuerit controuerſiam, vnamque eis conditionem eſſe firmauerit, tamen credo inter eos aliquid poſſe differre. Rigor enim naturalis eſt. qualiſcunque enim rigor interuenit conſtituentibus limites, rarioribus locis terminos poſuerunt, & ſeruari iubetur. rigor ſi inuentus fuerit de triginta pedum latitudine, vt ne ab vtroque poſſeſſore tangatur. quod ſi plus de triginta pedibus patuerit, iam collis eſt: qui exigit vt ſuperior poſſeſſor in planum vſque deſcendat, & ſibi defendat omnem deuexum locum. Hoc enim lex propter malignitatem inferioris poſſeſſoris inſtituit: ne aut arando, aut fodiendo ſuperioris poſſeſſoris terras inuaderet. Termini quoque quibuſdam locis poſiti ſunt, vt ab vno ad vnum dirigantur, per pedes à CCCXX, & ſupra, vſque ad CCCCLXXX & infra hoc ſi licet. Nam Tyburtini diſtant à ſe in pedibus, à CCXL & ſupra vſque ad DCLX & infra: quòd ſi ſpiſſiores non ſunt, riparum & rigorum curſus ſeruabunt. Harum tamen quæ per multa milia pedum recturas, ſeparationéſve agrorum ab initio ſuo vſque ad occaſum cuſtodiunt, & ne eas ripas aut rigores ſequendos obſeruarent, quæ intra corpus agri naſcuntur, & in ſuo latere decidunt, lex limitum eas prædamnauit. ne id aliquandò ſequamini, quod maior poteſtas limitum recturarúmve curſus non confirmat: ſed ſi conuentionis cauſa eas partes inter ſe conſeruandas cenſuerunt, non recturæ imputandum, ſed concurrenti definitioni fides eſt adhibenda. II, Derigere.

De fine enim lex Mamilia quinque aut ſex pedum latitudinem præſcribit. quoniam hanc latitudinem vel iter ad culturas accedens occupat, vel circumactus aratri, quod vſu capi non poteſt. Iter enim non quâ ad culturas peruenitur capitur vſu, ſed id quod in vſu biennio fuit. Finis enim multis documentis ſeruabitur, terminis, & arboribus notatis, & foſſis, & viis, & riuis, & vepribus, & ſæpè normalibus, &, vt comperi aliquibus locis, inter arua marginibus quibuſdam tanquam puluinis, ſæpè etiam limitibus: item petras notatas, quæ in finibus ſunt, pro terminis habebitis. Si arboribus notatis fines obſeruabuntur, videndum quæ partes arborum notatæ ſint. Notæ enim in propriis arboribus à foras ponuntur, vt arbores liberas in parte à notâ relinquat. Si communes ſunt arbores, mediæ notantur, & ad vtrumque pertinent. Nam ſi foſſa erit finalis, videndum vtrum vnius, an vtriuſque ſit partis, & ſi in extremo fine facta. Itemque vtrum publica, an vicinalis: ſi iugis montium quæ eo nomine accipiuntur, quòd continuatione ipsâ iugantur. Hæc autem III, De fine.

omnia

omnia genera finitionum putato in vno agro poſſe ſine dubio reperiri.

IV, *De loco.* De loco ſi agitur, quæ res hanc habet quæſtionem, vt nec ad formam, nec ad vllum ſcripturæ reuertatur exemplum: niſi tantùm hunc locum, hinc dico eſſe & alter è contrario, ſimiliter quæret, ex ſimilitudine ferè culturæ comparationem accipit, id eſt, ſi ſylua cuius ſit ætatis par cæſuræ, & ætas arborum, vt ſolent relinqui, quas antemiſſas vocant: & ſyluarum quoque ætates an ſint pares: ſi vineæ ſimiles erunt in comparatione, an ordines æquidiſtantes, an pari conſtitutione, & an ſimile genus vitium. Conſtabit tamen rem magis eſſe iuris, quàm noſtri operis: quoniam fere vſu capiuntur loca quæ biennio poſſeſſa fuerint. Reſpiciendum erit, ne quemadmodum ſolemus videre quibuſdam regionibus particulas quaſdam in mediis aliorum agris, nunquid ſimile huic interueniat, quod in agro diuiſo accidere non poteſt: quoniam continuæ poſſeſſiones & aſſignantur, & redduntur, & his fortè incidit, vt tale quid committeretur, vt locus pro loco, & continua ſit poſſeſſio. ita vt dixi in aſſignatis fieri non poteſt. Solent quidam complurium fundorum ſuorum domini duos aut tres agros vni velle contribuere, terminos qui finiebant ſingulos agros relinquere. præterea cui contributi ſunt vicini, non contenti ſuis finibus, tollunt terminos quibus poſſeſſio eorum finitur, & eos qui inter fundos vnius domini ſunt, ſibi defendunt: ita & hæc diſpicienda erunt.

V, *De modo.* De modo quæſtiones ferè in agris diuiſis & aſſignatis naſcuntur: item quæſtoriis & vectigalibus ſubiectis, quoniam ſcilicet in ære ſcripturæ modus comprehenſus eſt, quod ſemper erit ad formam reſpiciendum, & hoc ſi duobus poſſeſſoribus conueniat. alioqui ex modo illo, qui ære ſcriptura continetur, forma liquebit, etiam ſi dominus aliquid vendidiſſet. Namque hoc comperi in Samnio, vt agri quos Diuus Veſpaſianus veteranis aſſignauerat, eos ab ipſis, quibus aſſignati erant, iam aliter poſſideri. Quidam enim emerunt aliqua loca, adiecerúntque ſuis finibus, & ipsâ vel viâ finiente, vel flumine, vel alio quolibet genere. ſed nec vendentes ex acceptis ſuis, aut ementes adiicientéſque ad acceptas ſuas certum modum taxauerunt. Sed vt quiſque modus aliqua, vt dixi, aut viâ, aut flumine, aut aliquo genere finiri potuit: ita vendiderunt emeruntque. Ergo ad æs commodi reuocari poteſt, ſi duobus, inter quos controuerſia eſt, conuenerit. In eis autem qui vectigalibus ſubiecti ſunt, proximus quiſque poſſeſſionis ſuæ iunxit. Nam ſoliti erant antiqui in

con-

conductiones, & in emptiones modum comprehendere, atque ita cauere, fundum illum, iugera tot, inque ſingulis iugeribus. Tantum itaque ſi in eâ regione agitur, vbi hæc erit conſuetudo, aut cautiones ſcilicet, aut emptiones intuendæ erunt, inter quos diſputabitur actâ vtriuſque menſurâ, ſi nihil ad cautionem conueniat, & neutrius poſſeſſio modum cautione comprehenſum impleat, magna erit rei confuſio; quærendumque tunc, quomodo in vniuersâ regione magis opinione quàm menſurâ modum complecti ſoliti ſint.

De proprietate controuerſia eſt plerumque, vt in Campaniâ cultorum agrorum ſyluæ abſunt in montibus, vltra quartũ aut quintum fortè vicinum. Nam vbi mons fuit proximus aſper ſeu ſterilis, ſuper quo fundi cõſtitui nequiuerunt, aut fortè aquæ inopiâ habitatio hominibus prorſùs negata eſt: ſyluæ tamen dum eſſent glandiferæ, ne earũ fructus perirent, diuiſo monte particulatim datæ ſunt proprietates quædam fundis in locis planis & vberibus conſtitutis, qui paruis finibus ſtringebantur. Nam & in Sueſſano culti ſunt, qui habent in monte Marico plagas ſyluarum determinatas, quarum proprietates ad quos fundos pertinere debeant, diſcutiatur. Nam & formæ antiquæ declarant ita eſſe. Reſpiciendum erit & illud, ſicut dixi ſuperiùs, quemadmodum ſolemus videre quibuſdam regionibus particulas in mediis aliorum agris: hoc argumentum prudentiæ eſt, quod profeſſionis. Videndum quoque quoniam eſt & paſcuorum proprietas pertinens ad fundos, ſed in commune: propter quod ea compaſcua multis locis communia appellantur. In quibuſdam prouinciis pro indiuiſa hæc ferè paſcua certis perſonis data ſunt depaſcenda. Sed in communi, quæ multi per potentiam inuaſerunt, & colunt, de eorum proprietate ius ordinarium ſolet moueri, atque interuentu *menſurarum demonſtratur, vt ſit aſſignatus ager. Nam per emptiones vel hæreditates huius generis controuerſiæ fiunt. Quædam loca feruntur ad perſonas publicas attinere: nam perſonæ publicæ etiam coloniæ appellantur, quæ habent aſſignata in alienis finibus quædam loca, quæ ſolemus præfecturas appellare. Harum præfecturarum proprietates manifeſtè ad colonos pertinent, non ad eos quorum fines ſunt diminuti. Solent & priuilegia quædam habere beneficia Principum, quod longè & remotis locis ſaltus quoſdam reditus cauſa acceperunt: quæ proprietas ad eos quibus data eſt, indubitatè pertinet. Sunt & aliæ proprietates, quæ municipiis à Principibus ſunt conceſſæ.

VI. De proprietate.

* menſorum

De poſſeſſione fit controuerſia, quoties de totius fundi ſtatu per inter-

VIII. De poſſeſſione.

interdictum, hoc eſt, iure ordinario litigatur. hoc non eſt diſciplinæ noſtræ iudicium, ſed apud Præſidem prouinciæ agitur: & ex lege reſtituitur poſſeſſio cui poterit attinere. In his ſecundum locum habet diſciplina noſtra, ſicut lex ait, niſi de poſſeſſionis ſtatu quæſtio fuerit terminata, non licet menſori præire ad loca.

VIII. De alluuione.

De alluuione obſeruatio eſt. Si hæc in occupatoriis agitur agris, quicquid vis aquæ abſtulerit, repetitionem nemo habet. quæ res neceſſitatem ripæ muniendæ iniungit: ita tamen, vt ſine alterius damno quicquam fiat. Si verò in diuiſâ & aſſignatâ regione tractabitur, nihil amittet poſſeſſor. quoniam formis per centurias certus cuique modus adſcriptus eſt. Circa Padum autem cùm ageretur, quod flumen torrens, & aliquandò tam violentum decurrit, vt alueum mutet, & multorum latè agros trans ripam, vt ita dicam, transferat, ſæpè etiam inſulas * efficiat, Caſſius Longinus vir prudentiſſimus iuris auctor hoc ſtatuit: Vt quicquid aqua lambendo abſtulerit, id poſſeſſor amittat. quoniam ſcilicet ripam ſuam ſine alterius damno tueri debet: Si verò maiore vi decurrens alueum mutaſſet, ſuum quiſque modum agnoſceret: quia non poſſeſſoris neglegentiâ, ſed tempeſtatis violentiâ abreptum appâret: Si verò inſulam feciſſet, à cuius agro feciſſet, id poſſideret, ac ſi ex communi quiſque ſuum reciperet. Scio enim quibuſdam regionibus cùm aſſignarentur agri, adſcriptum * aliquod per centurias flumini. Hoc autem prouidit auctor diuidendorum agrorum: vt quoties tempeſtas fluuium concitaſſet, non per regionem excedens alueum vagaretur, ſed ſine iniuriâ cuiuſquam deflueret. hos tamen agros, id eſt, hunc omnem modum qui flumini adſcriptus eſt, R. P. quibuſdam vendidit. Hæ quæſtiones maximè in Galliâ totâ mouentur, quæ multis contecta fluminibus immodicas Alpium niues in mare tranſmittit, & ſubitarum regelationum repentinas inundationes patitur. Aliquibus locis impetrauerunt poſſeſſores à Præſide prouinciæ, vt aliquam latitudinem flumini daret. Nam & in Italiâ Piſaurum flumini latitudo eſt aſſignata eatenùs quouſque alluebat.

** Ita legendum. Vulgò eſt: efficit. At Caſſius &c.*

*aliquid

IX. De iure territorij.

De iure territorij controuerſia eſt, cùm quidam priuatorum aut pomerium eius vrbis priuatis operibus inuerecundè vult peruadere; aut arare de locis publicis, hoc eſt, ad ipſam vrbem pertinentibus, quidam priuatorum vſurpare tentauerit. Pomerium autem vrbis eſt, quod ante muros ſpacium ſub certâ menſurâ dimiſſum eſt. Sed & aliquibus vrbibus & intra muros ſimili modo eſt ſtatutum, proptec cuſtodiam fundamentorum: quod à priuatis operibus obtineri non opor-

oportebit. Hic locus qui à publico nullo iure poterit amoueri. Habet autem conditiones duas: Vnam vrbani ſoli, alteram agreſtis. Vrbani ſoli, quod in tutelâ rei vrbanæ aſſignatum eſt: agreſtis, quod publicis operibus datú eſt aut deſtinatum. In tutelâ rei vrbanæ aſſignatæ ſunt ſyluæ, de quibus ligna in reparationem publicorum mœnium traherentur. Hoc genus agri tutelatum dicitur. Nam aliquarum vrbium maxima pars finium coloniæ eſt adtributa. Coloniæ ſunt, quæ ex eo nomine accipiuntur, quòd Romani in eiſdem ciuitatibus colonos miſerunt. Illarum ergo vrbiú maxima finium pars data eſt coloniis, quæ in remotiora loca, & longè à mari poſitæ videbantur: vt numerus ciuium quem multiplicare Diuus Auguſtus conabatur, haberet ſpatia in quæ ſubſiſtere potuiſſet. Nam & in Piceno fertur inter montium Præcutianorum quandam partem oppidi Aſculanorú fine circundari. Sed hoc conciliabulum fuiſſe, & poſtea fertur in municipij ius relatum. Nam omnia antiqua municipia habent ſuum priuilegium, vt Tudertini, qui apud Principes egerunt, vt Faneſtres incolæ, ſi eſſent alienigenæ qui intra territorium incolerent, honoribus fungi in coloniâ non deberent: ſed Faneſtres hoc poſtea impetrauerunt, vt eis liceret fungi honoribus territorij. Æquè iuris controuerſia agitatur, quoties propter exigenda tributa de poſſeſſione litigatur: cùm dicat vna pars in ſui eam fine territorij conſtitutam: & altera è contrario ſimiliter quæret. Hæc autem controuerſia territorialibus eſt finienda terminis. Nam inuenimus ſæpè in publicis inſtrumentis ſignificanter inſcripta territoria: ita vt ex collegio * qui appellatur, ille ad flumen illud, & ſuper flumen illud, ad riuum illum, aut viam illam, & per viam illam, ad infima montis illius, qui locus appellatur ille, & indè per iugum montis illius, in ſummo, & per ſummum montis, per diuergia aquæ, ad locum qui appellatur ille, & indè deorſùm verſùs ad locum illum, & indè ad compitum illius, & indè per monumentum illius ad locum illum, vnde primùm cœpit ſcriptura eſſe. Sæpè enim quorundam aut monumenta, aut foſſæ, aut quorundam ſacellorum, aut fontium, vnde riui fluminaque incipiunt, obſeruantur fines territoriorum. Si autem rationem appellationis huius tractemus: Territorium eſt quicquid hoſtis terrendi cauſa conſtitutum eſt.

* *Aliàs* qui appellatur Ille ad fl. i. *& ſic infrà.*

De iure ſubſeciuorum ſubindè quæſtiones mouentur. Subſeciua autem ea dicuntur quæ aſſignari non potuerunt, id eſt, cùm ſit ager centuriatus in loca culta diuiſus, quæ in centurias erant, cùm centuria expleri non potuit, ſubſeciuum appellant. Hæc aliquandò

x. *De ſubſeciuis.*

auctor diuiſionis aut ſibi reſeruauit, aut aliquibus conceſſit, aut R.P. aut priuatis perſonis. Quæ ſubſeciua quidam vendiderunt, quidam vectigalibus certo tempore locant. Inſpectis igitur perſcrutatiſque omnibus conditionibus, inueniri poterit quid ſequi debeamus. Nam Domitianus per totam Italiam ſubſeciua poſſidentibus donauit: edictoque hoc vniuerſis notum fecit. Leges itaque ſemper curioſè legendæ interpretandæque erunt.

II. De locis publicis. De locis publicis ſiue populi Romani, ſiue coloniarum municipiórumve controuerſia eſt, quoties ea loca quæ neque aſſignata, neque vendita fuerint, ab aliis obtinebuntur, vt ſubſeciua conceſſa. Multis enim locis comperimus loca publica reperiri, vt ex proximo in Sabinis in monte Mutelâ, qui nunc à priuatis *operibus obtinetur. Nam & regione Reatinâ itidem ſunt loca R. P. Loca autem quæ ſint publica videamus. Sunt ſyluæ, de quibus lignorum copia in lauacra publica miniſtranda cæduntur. Sunt & loca publica, quæ in paſcuis ſunt relicta quibuſcunque ad vrbem venientibus peregrinis. Sunt in ſuburbanis loca publica, inopum deſtinata funeribus, quæ loca culinas appellant. Sunt & loca noxiorum pœnis deſtinata. Ex his locis, cùm ſint ſuburbana, ſine vllâ religionis reuerentiâ, ſolent priuati aliquid vſurpare, atque hortis ſuis applicare. Sunt autem loca publica coloniarum, vbi priùs fuêre conciliabula, & poſtea ſunt in municipij ius relata. Sunt & alia loca publica, quæ præfecturæ appellantur. Nam & pomeria vrbium, de quibus iam ſuperiùs ſuo loco diſputauimus, publica loca eſſe noſcuntur. Multis modis loca publica dici poſſunt: ſed dum diuerſis conditionibus conſtringuntur, non poſſunt niſi ſua ſuis locis incidere. Nam & vbi vis aquæ aluei Tiberis populi Romani tantummodò inſulam fecit; hunc alueum ſuis circundatæ terminis, quæ caſalia non vtuntur.

* operis

III. De locis relictis, & extraclusis. De locis relictis & extracluſis controuerſia eſt in agris aſſignatis. Relicta autem ea loca ſunt, quæ ſiue iniquitate locorum aſſignari nequiuerunt, ſiue ex voluntate conditoris, hoc eſt menſoris, relicta limites minimè acceperunt. Dicuntur & ea relicta loca quæ vis aquæ obtinuit. Hæc loca & inſoluta vocantur, & iuris ſubſeciuorum eſſe noſcuntur. Extracluſa loca ſunt æquè iuris ſubſeciuorum, quæ vltra limites, & vltra finitimam lineam erunt. finitima autem linea, aut menſuralis eſt, aut aliquâ obſeruatione, aut terminorum ordine ſeruatur. Ergo fines coloniæ incluſi ſunt montibus. Propterea hæc loca, quòd aſſignata non ſint, relicta appellantur & extracluſa: quod extra limitum ordinationes ſint, & tamen fine cludantur.

Hæc

Hæc plerunque proximi poſſeſſores inuadunt, & opportunitate loci * irritati agrum obtinent, cum his controuerſiæ à rebus publicis ſolent moueri. * inuitati

De locis ſacris & religioſis controuerſiæ plurimæ iure ordinario finiuntur. Si enim loca ſacra ædificabantur quàm maximè apud antiquos in confinio conſtituebantur, vbi trium vel quatuor poſſeſſionum terminatio conueniret: & * vnus quis poſſeſſor donabat certum modum ſacro illi ex agro ſuo; & quantum donaſſet ſcripto * faciebat, vt per diem ſolennitatis eorum priuatorum agri, nullam moleſtiam inculcantis populi ſuſtinerent: ſed & ſi quid ſpatioſius cedebatur, ſacerdotibus templi illius proficiebat. In Italiâ autem multi, creſcente religione ſacratiſſimâ Chriſtianâ, lucos profanos ſiue templorum loca occupauerunt, & ſerunt. Sed hoc ideò exiſtimaui dicendum, vt magiſterium ſuum ſi vult menſor oſtendere, modum conceſſum fano illi demonſtret. Locorum autem religioſorum ſimilis eſt conditio. Et his nanque ſecundùm cautionem modus reſtituebatur antiquitùs. Nam ſanctum eſt plerunque, vt incorruptum, & à ſanciendo ſanctum dicitur. religioſum à religando mentes, ne malè agant homines. Sacrum autem propriè dei eſt: religioſum enim vel à relinquendo: profanum autem, quod dum ſanctum fuiſſet, poſtea in vſu hominum factum, hoc eſt extra fanum, extra ſanctuarium profanum dictum eſt. Mœſilea verò habent iuris ſui hortorum modum circumiacentem, vel præſcriptum agri finem. Nam lucos frequenter in trifinio & quadrifinio inuenimus, ſicut in ſuburbanis & circa publica itinera conſtitutum eſſe perſpicimus. XIII, *De locis ſacris & religioſis.* * vnuſquiſque * ſanciebat,

De aquæ pluuiæ tranſitu controuerſia eſt, in quâ ſi collectus pluuialis aquæ tranſuerſum ſecans finem alterius fundi influit, ſi aqua ex pluuiâ collecta riuum fecerit, per longinquitatem temporum, &, vt ſolet * videri, ripam ex vtrâque parte mediam ſecans erexerit: & hoc intra fines alterius, dumque riuus ille limite includitur, poſſeſſor vicini agri calumnioſè ſibi velit fines ad riuum vſque defendere, non mediocris exindè controuerſiæ genus exoritur, ſed hoc menſoris eſt peritiâ finiendum. XIV, *De aquâ pluuiâ arcendâ.* * fieri,

De itineribus controuerſia eſt, quæ in arcifiniis agris iure ordinario finitur: in aſſignatis, menſurarum ratione. Sed multi limites exigente ratione per deuia & confragoſa loca eunt, quâ iter fieri non poteſt: & ſunt in vſu agrorum in eis locis, vbi proximus poſſeſſor eſt, cuius fortè ſylua limitem detinet, & tranſitum inuerecunde denegat, cùm itineri limitem, aut locum limiti debeat. Nam plerunque XV, *De itineribus.*

via dum cum limite currit, etiam ſi vicinalis eſt, aut lignaria, aut priuata, finem præſtat. *Regam mante verò via vel limite dum à ſe vtrique diſceſſerint deſit via finem præſtare, erit controuerſia, ſed inſpectio artificis eam finiet. Satis vt puto dilucidè genera controuerſiarum, vel primùm agri qualitatem expoſui. nam & ſimpliciùs enarrare conditiones earum exiſtimaui, quo faciliùs ad intellectum peruenirent. Nunc quemadmodum ſingula pertractari debeant perſequendum eſt, vel quot ſint ſtatus eorum, id eſt, iniectiuus, expoſitiuus, ſubiectiuus, recuperatiuus, aſſumptiuus, initialis, materialis, effectiuus. Sunt enim octo. Ex his omne genus controuerſiarum exoritur. I, Iniectiuus ergo ſtatus eſt generalis. nam ſiue de poſſeſſione, ſiue de fine controuerſia naſcatur, per hoc repetitio iuſta iniuſtaque iniicitur. II, Expoſitiuus eſt ſtatus controuerſiæ, quoties finitimorum argumentorum caret demonſtratione, & partium magis exigit narrationem, per quam exponendum ſit, quo ſint genere terminandæ, aut perſuadendum iudici etiam ſi loci natura finitimam exhibeat ſimilitudinem. III, Subiectiuus ſtatus eſt controuerſiæ, cùm relinquitur ſtatus generalis, & alio quolibet ſtatu controuerſia defenditur. IV, Recuperatiuus eſt ſtatus, quoties non à trifinio, aut quadrifinio, ſed ex quolibet alio finis loco incipientis termini recturam dirigit, & per inceſſum definitionis loca quædam alteri fundo adquirit, aut ſolum auferet, & eius loco redditur. V, Aſſumptiuus primæ controuerſiæ ſtatus, qui eſt de poſitione terminorum, in rigorem aut in finem tranſcendit. VI, Initialis controuerſiæ ſtatus de rigore pertinens ad materiam, tranſcendit in controuerſiam, quæ eſt loco tertio: de fine ſtatus materialis non conditionem mutat, neque materiam efficit. VII, Materialis ſtatus eſt, ex quo omnes controuerſiæ incipiunt de loco duntaxat. nam tranſcendentiam non habet de hoc effectiuus, ſed dum conſummatus fuerit naſcitur. VIII, Effectiuus eſt, cùm de loco litigatur, & idoneas partes ad litigium aduocationes inſtituunt. Reſpicio etenim quantum ſit quod menſoris prouidentiæ iniungatur. Sed nec minùs aduocatis, quorum ars licet diuerſa ſit, prudentiam tamen & ſimplicitatem eandem habere debent & qui iudicaturi ſint & qui aduocationes ſunt præſtaturi. In iudicando autem menſor bonus vir & iuſtus agere debet, nullâ ambitione aut ſordibus moueri,* ſeruare opinionem, & arte & moribus omnis illi artificij veritas cuſtodienda eſt, excluſis illis ſimilitudinibus quæ falſæ pro veris ſubiiciuntur. quidam enim per imperitiam, quidam per *imprudentiam peccant.

*Ita membrana. Sichardi editio, Regum antè via v.l. Quomodo legendum N. L.

* ſeruare opinionem & arte & moribus omnis illi. *Sicharaus.*

*impudentiam *Idem.*

peccant. Totum autem hoc iudicandi officium, hominem bonum, iuſtum, ſobrium, caſtum, modeſtum, & artificem egregium exigit. Hoc autem poſſeſſores æquo animo ferre non poſſunt. Nam cùm his veritas expoſita fuerit, aduerſus ſinceritatem artis facere cogunt. Multa ſunt enim in profeſſione quæ generaliter pro veris offerantur: multa quæ ſpecialiter: quædam quæ argumentaliter: quædam coniecturaliter etiam mentiri artifices coguntur.

FINIS.

SEXTI
IVLII FRONTINI
V. C.
DE LIMITIBVS,
ex membranis nunc primùm editum.

LIMITVM prima origo, ſicut Varro deſcripſit, ad diſciplinam * ruſticam noſcitur pertinere, quòd Aruſpices orbem terrarum in duas partes diuiſerunt. dextram dixerunt Septentrioni ſubiacere, ſiniſtramque à Meridiano terræ eſſe: Orientem & Occaſum, quòd eo Sol & Luna occidere & oriri ſpectentur. Et, ſicut quidam garriunt Architecti, delubra in Occidentem rectè ſpectare ſcripſerunt. Aruſpices alterâ lineâ à Septentrione ad Meridianum diuiſerunt terram: & à Meridiano vltrà Antica; citrà, Poſtica nominauerunt. Ab hoc fundamento maiores noſtri in agrorum menſurâ videntur conſtituiſſe rationem. Primùm duos limites duxerunt: vnum ab Oriente in Occaſum, quem vocauerunt Decumanum: alterum à Meridiano ad Septentrionem, quem Cardinem appellauerunt. Decumanus autem * diuidit agrum dextrà & ſiniſtrà: Cardo, citrà & vltrà. Quare Decumanus à decem potiùs quàm à duobus vocatur, cùm omnis ager eo fine in duas diuidatur partes, & ve

* *lego* Etruſcam

* diuidebat

Duopondium & Duoviginti, quod dicebant antiqui, nunc dicitur *Viginti, Dupondium, & * Deuiginti, ſic & Duodecimanus factus eſt Decu- *directus manus. Cardo nominatur, quòd * directim à cardine cæli eſt. Nam ſine dubio cælum vertitur in Septentrionali orbe. Poſteà hoc igno- *aliud rantes maiores noſtri, nonnulli * ita ſecuti ſunt, vt quidam agri ma- *quà gnitudinem, * quia longior erat, fecerint Decumanum. Itaque no-ſtram quidem plagam ſpectant, ſed ita aduerſi ſunt, vt ſint contra Septentrionem: vt in agro Campano, qui eſt circa Capuam, vbi eſt Cardo in Oriente, & Decumanus in Meridiano. Ab his duobus, omnes agri partes nominantur. Reliqui limites fiebant anguſtiores, & inter ſe diſtabant paribus interuallis: qui ſpectabant in Orientem, dicebant Vorſos: qui dirigebantur in Meridianum, dicebant Tranſ-vorſos. Hæc vocabula in Lege quæ eſt in agro Vritano in Galliis, & in quibuſdam locis adhuc permanere dicuntur. Limites appellati ſunt Tranſuerſi, à limo, id eſt, antiquo verbo, tranſuerſi. à quo di-cunt Poëtæ limos oculos, item limum cinctum, quòd purpuram tranſuerſam habeat: item limina oſtiorum. Alij Verſos & Tranſ-uerſos dicunt limites à liminibus, quòd per ea in agros & foras eatur. Hi ab incolis variis ac diſſimilibus vocabulis à cæli regione, aut à loci *cognominati: naturâ ſunt * cogniti & nominati: in alio loco ſic, in alio aliter: ſicut in Tuſciâ, & Vmbriâ, & circa Fanum Fortunæ: qui ad mare ſpe-ctant, Maritimos appellant; & qui & ad montes, Montanos. Pri-mum agri modulum fecerunt quatuor limitibus clauſum, figuræ quadratæ ſimilem, plerumque centum pedum in vtrâque parte, *πλέθρον quod Græci * Plectron appellant, Tuſci & Vmbri Vorſum. Noſtri centenos & vicenos pedes in vtrâque parte, cuius ex quatuor vnum latus, ſicut diei duodecim horas, & duodecim menſes anni, duode- * cim decempedas eſſe voluerunt. * exactum conciuium locum pri-mùm appellatum, deinde dictum fundum. Hi duo fundi iuncti iu-gerum definiunt, deindè hæc duo iugera iuncta in vnum quadra-tum agrum efficiunt, quòd ſint in omnes actus bini in hunc mo-dum. Quidam appellatum dicunt ſortem, & centies ductum cen-turiam. Sunt qui centuriam, maiorem modum appellant, vt apud Cremonam, vbi in centuriâ decem & ducenta iugera. Sunt qui mi-norem, vt in Italiâ Triumuirales agri iugerum quinquagenûm. Nam & omnes in ſubſiciuis extremæ centuriæ, quæ non ſunt qua- *Optima ergo ac rationalis dratæ, in eâdem permanent appellatione. * Optima ergo rationa-bilis agrorum conſtitutio eſt, cuius Decimani ab Oriente in Occi-dentem diriguntur, Cardines à Meridiano ad Septentrionem.

Multi

Multi mobilem Solis ortum & occaſum ſecuti, variauerunt hanc rationem: ſicuti effectum eſt, vt Decumani ſpectarent eam partem ex quâ Sol oriebatur eo tempore quo menſura acta eſt. Et multi, ne proximarum coloniarum limitibus ordinatos limites mitterent,* ex actâ conuerſatione deſcripſerunt. Et ſic per totum orbem terrarum eſt vnaquæque limitum conſtitutio ordinata, vbi proxima ſibi plagarum cæli conuerſio fuit. Principium artis* menſuræ in agendis poſitum eſt experimentis. Exprimi enim locorum modus aut veritas ſine rationabilibus lineis non poteſt, quoniam omnium agrorum extremitas flexuoſâ & inæquali clauditur finitione; quæ propter angulorum diſſimilium multitudinem, numeris ſuis manentibus, & cohiberi poteſt & extendi: nam ſola mobile habent ſpatium, & incertam* iugera rerum enunciationem. Sed vt omnibus extremitatibus* ſpecie ſuâ intracluſis conſtet modus enunciaturæ, agrum, quouſque poſitio loci permittet, rectis lineis dimetiemur. ex quibus proximam quamque extremitatem per omnes angulos factâ normatione complectimur, & cohærentem menſuralibus ſtatuis, certo æſtimato ſpatio, ſimilem futuræ tradimus formæ. Modum autem intra lineas cluſum rectorum angulorum ratione ſubducimus:* ſubiectas deindè in extremitatium parte areas, tangentibus noſtrarum poſtulationum podiſmis, ſuis lateribus adhærere facimus, & adſcriptis ſpatiis, ſuis finibus ipſam loci reddimus rationem. Hæc vbique vnâ ratione fieri multiplex locorum * poſitio non patitur, oppoſitis ex aliâ parte montibus, ex aliâ fluminibus, aut ripis, aut * quandam cingentibus loci voraginem cumpluribus confragoſorum locorum iniquitatibus, ſæpè etiam culturis. propter quæ maximè ad artis copiam eſt recurrendum. * Et debet nominatim quæ pars agri in poteſtatem menſoris eſt abitura rectorum angulorum ratione conſtringi. Itaque maximè prouidere debemus,* quo ſub ferramentis quidquid occurrerit tranſeamus: adhibere deindè metiendi diligentiam: quæ potius actus * in cenſitæ imitationis effectum lateris longitudine æquet, & ferramento primo mutato, omnia indomita perpenſo dirigere, & cuius ex omnibus corniculis expenſa ponderibus, & inter ſe comparata fila * tenuêre vias, ita perſpicere, * dum hæc proxima conſumptio alterius ſola metiatur, tunc dictare metas, & eaſdem tranſpoſito inter extrema metæ ferramento reprehendere, & eodem momento, quo tenebatur, * à cœpto rigore ad interuerſuram aut finem perducere. Omnibus autem interuerſuris, tetrantis locum

*exactâ conuerſione
* *Ita MS. lege*, menſoriæ
* iugerum enunc.
* ſpecies ſua côſtet, & intracluſi modus enunciatur, agrum
* ſubiectas deindè extremitatum partes ad rectam gentiû noſtrarum p. l. aderamus, & adſcriptis ſpatio ſuo finibus i.l.r. veritatem.
* natura
* quadam iacentis ſoli voragine, côpluribus c.c. inæqualitatibus
* Debet enim nominatim quæque pars agri in poteſtate eſſe menſoris, & habitura r.a. rationem ſua poſtulatione conſtringi. *Lege*, Debet enim vnaquæque p. a. i. p. e. menſoris, & habitâ r. a. ratione, *&c.*
* quo vſu ferramenti
* inceſſæ i.e. laterum longitudines
* ſeu neruias

* donec p.c. alterius viſu. Sola ſi metiatur, * & cœptum rigorem

*perpendiculus oſtendat. Et cuiuſcumque loci menſura agenda fuerit, eum circuire antè omnia oportet, & ad omnes angulos ſigna ponere, quæ normaliter ex rigore agantur: poſito deindè & perpenſo ferramento, rigorem *obſequendum maximo lateri *dictare, & collocatis metis in alteram partem rigorem mittere; qui cùm ad extremum peruenerit paralellon primi rigoris *exeat. Et ſi in rigore quædam dubitanda incurrunt, hoc eſt, valles, loca confragoſa, arbores, quæ propter moram aut fructus ſuccidi non poſſunt: nec non ædificia, maceriæ, petræ aut montes, & his ſimilia. Et hæc quâcumque ratione optimè fieri poterit, menſuram accipere debebunt. Si fuerit ergo vallis quæ conſpectum agentis exſuperet, per ipſam metis ad ferramentum appoſitis erit *deſcendendum, cuius rigoris inceſſum vt à ſe in contrario æquemus, afflictâ antè lineâ capitulum perticæ æqualiter & perpendiculum cultellare debemus. Nam & perpenſum rigorem extendere lineam certum eſt, in quâ cultus locorum perpendiculo aſſignatur. Nam quoties cultellamus ſine lineâ conſpectum *iterum ſæpe excedimus: & cùm feſtinantes ex eo loco iterum rigorem conſpicimus, tunc *in illam perticarum quamuis exiguam conuerſionem non minus ſit diſtenſio. Quòd ſi iacentia fuerint quouis compreſſiore loco antè vallem & vltrà quàm perſpici potuerit, euadendæ difficultatis cauſa ſic tranſire in vlteriorem partem, & *dictare non minus metas tres, quibus reprehenſis tranſpoſito ferramento *recipere priores oporteat, & perpenſum cæli rigorem quatenùs res exegerit perducere debemus.

*perpendiculo
*ſecundum
*dictare metas, & collocatis reſpectis in al. p. r. m.
*excipiat. Sed ſi in rigore dictando quædam deuitâda incurrunt, valles, l. c. arbores, quas p. m. a. fructû ſuccidere non oportet. nam ædificia, &c.
*dicendum, c. r. incẽſum vt ſis in contrario æquè adflectante lineâ à capitulo perticæ æqualiter ad perpendiculum c. d.
*metarum
*in illâ p. q. exiguâ conuerſione m. m ſ. diſtendi quam iacentia quam cõpreſſiorem autem vallem
*dictare metas ne m. t.
*reſpicere

Deſcribebat ex membranis, & bonâ fide cum notis ſuis publicabat.

PETRVS SCRIVERIVS

ANNO ∞. IↃ. C. VI.

In

In Excerptis Variorum Auctorum De Limitibus producitur fragmentum

EX LIBRO FRONTINI SECVNDO *huiuſmodi:*

SI termini deſint, frequenter inter ſe poſſeſſores propter loci difficultatem totum ſupercilium, quod augenter ipſa ſubiacet, inferioribus ceſſerunt, & contenti fuerunt terminos per ſummum iugum diſponere, nullam ſecuti rationem. Hæc tamen ſi occurrunt, non quaſi noua intueri debebimus. Plurimis deindè locis terminos ſacrificales non in fine ponunt, ſed vbi illos ſacrificij potiùs opportunitas ſuadet poni. hoc eſt loci commoditas, in quo ſacrificium abuti commodè poſſint. Hos terminos non ſtatim finitimos obſeruare debebimus, etiamſi non longè à fine poſiti fuerint. Frequenter enim viæ finiunt, iuxta quas arbores eſſe ſolent latiores, ſub quas defigere terminos ſacrificij cauſa poſſeſſores conſueuerunt. Verumtamen multi qui non tantùm ſacrificij ſequuntur conſuetudinem, ſed etiam rationem, in ipſis finitionibus defigere maluerunt: propter quod adimi fides ſacrificalibus palis in totum non poteſt. Nam & locorum dationes, & triuia, & colliculi finem faciunt. Termini autem ſi tranſuerſi poſiti fuerint, gammam faciunt, ſed non ſtatim trifinium oſtendunt.

Ex quo apparet Frontinum noſtrum plures de iure Limitum & Agrorum diuiſionibus libros reliquiſſe. Et ſanè inter Gromaticos illos Scriptores non pauca eius viri emblemata agnoſco, quamquam aliis auctoribus vulgò inſcripta, conſentientibus etiam membranis. Quarum fidem cùm hîc potiſſimùm mihi ſequendam eſſe arbitrabar, nihil prorſus eorum quæ Frontini eſſe odoratus ſum adſcripſi. Dabitur, vt ſpero, aliàs de his vberiùs diſſerendi occaſio, cùm M. Iunium

Nipſum alióſque de Finibus & Re Agrariâ libros hactenùs non viſos in publicum orbis theatrum faciente Deo producam. Fragmentum illud de Limitibus, quod modò exhibebam, expreſſo Julij Frontini nomine in duobus antiquiſsimis ſed mendoſiſsimè ſcriptis codicibus repperi. In quo opere ſi quid ampliùs requiri fortè cuipiam videbitur, æqui boníque conſulat. plurimos locos manifeſtiſsimè librariorum oſcitantiâ corruptos emendaui. in nonnullis viſum eſt cuique ſuum iudicium relinquere, nihilque temerè mutare. Conſtitutiones autem Principum & Pauli Iuriſconſulti fragmenta, quæ in editionibus Sichardi & Turnebi alieniore loco Epiſtolam Frontini ad Celſum ſequebantur, ne ſeriem textus interrumperent, huc haud inconcinnè, niſi me fallit animus, tranſtuli: præmiſsis tribus elegantiſsimis celebris illius, laudatæq́; etiam à Frontino & Aggeno legis Mamiliæ capitibus.

— Animis linguiſque fauete Quiſquis ades. —

FRA-

FRAGMENTA

LEGIS MAMILIÆ, ROSCIÆ, PEDVCEÆ, ALIENÆ, FABIÆ.

*K. L. III.

QVAE. COLONIA. HAC. LEGE. DEDVCTA. QVODVE. MVNICIPIVM. PRAEFECIVRA. FORVM. CONCILIABVLVM. CONSTITVTVM. ERIT. QVI. AGER. *INTRA. FINES. EORVM. ERIT. QVI. TERMINI. IN. EO. AGRO. STATVTI. ERVNT. QVO. IN. LOCO. TERMINVS. NON. *EXTABIT. IN. EO. LOCO, IS. CVIVS. *IS. AGER. ERIT. TERMINVM. *RESTITVENDVM. CVRATO. *VTQVE. RECTE. FACTVM. ESSE. VELIT. IDQVE. MAGISTRATVS. QVI. IN. EA. COLONIA. MVNICIPIO. PRAEFECTVRA. FORO. CONCILIABVLO. IVRE. DICVNDO. PRAEERIT. FACITO. VTI. FIAT.

K. L. IIII.

*QVI. LIMITES. DECVMANIQVE. HAC. LEGE. DEDVCTI. ERVNT. QVAECVMQVE. FOSSAE. LIMITES. IN. EO. AGRO. ERVNT. QVI. AGER. HAC. LEGE. DATVS. ADSIGNATVS. ERIT. NE. QVIS. EOS. LIMITES. DECVMANOSVE. *OBSEPTOS. NEVE. QVID. IN. EIS. IMMOLITVM. NEVE. QVID. IBI. POSITVM. HABETO. NEVE. EOS. ARATO. NEVE. EAS. FOSSAS. OBTVRATO. NEVE. QVIS. SEPITO. QVO. MINVS. SVO. ITINERE. AQVA. IRE. FLVERE. POSSIT. SI. QVIS. ADVERSVS. EA. QVID. FECERIT. *IN. RES. SINGVLAS. QVOTIESCVMQVE. FECERIT. *H-S. IIII. COLONIS. MVNICIPIBVSVE. EIS. IN. QVORVM. AGRO. ID. FACTVM. ERIT. DARE. DAMNAS. ESTO. PECVNIAEQVE. QVI. VOLET. PETITIO. HAC. LEGE. ESTO.

K. L. V.

QVI. HAC. LEGE. COLONIAM. DEDVXERIT. MVNICIPIVM. PRAEFECTVRAM. FORVM. CONCILIABVLVM. CONSTITVERIT. IN. EO. AGRO. QVI. AGER. INTRA. FINES. *EIVS. COLONIAE. MVNICIPII. PRAEFECTVRAE. FORI. CONCILIABVLI. ERIT. LIMITES. DECVMANIQVE. VT. FIANT. *TERMINIQVE. STATVANTVR. CVRATO. QVIQVE. FINES. ITA. STATVERIT. SI.

Varietates lectionũ doctorumque correctiones in orã poſui. De ſingulis quid ſentiã, habes in Notis.

* *Ideſt,* KAPVT. LEGIS TERTIVM, *ita & infrà hac lege nota ſunt interpretanda.*
* INTER. ADFINES.
* STABIT.
* S̄S. *id eſt,* SVPRASCRIPTVS.
* DESTITVENDVM.
* VTI. QVOD. RECTE. FACTVM. ESSE. VOLET.
* QVI. LIMITES. DECVMANI. HAC. LEGE. DEDVCTI. ERVNT. QVAE. FOSSAE. IN. EO. AGRO.
* OBSEPITO. NEVE. QVID. IN. EIS. INOLITVM. NEVE. QVID. IBI. OBSITVM. HABETO. *Aliàs,* OPPOSITVM. HABETO.
* IN. TERMINOS. SINGVLOS.
* VIII. S.
* EIVSCE.
* TERMINATIQVE.

FINES. EORVM. SVNT. DVM. NE. EXTRA. AGRVM. COLONICVM. TERRITORIVMVE. FINES. DVCAT. QVIQVE. TERMINI. HAC. LEGE. STATVTI. ERVNT. NE. QVIS. QVEM. EORVM. EIICITO. *NEVE. LOCO. MOVETO. SCIENS. DOLO. MALO. SI. QVIS. ADVERSVS. EA. FECERIT. IS. IN. TERMINOS. SINGVLOS. QVOS. EIECERIT. LOCOVE. MOVERIT. SCIENS. DOLO. MALO. *H S. XXV. IN. PVBLICVM. EORVM. QVORVM. INTRA. FINES. IS. AGER. ERIT. DARE. DAMNAS. ESTO. DEQVE. EA. RE. CVRATORIS. QVI. HAC. LEGE. ERIT. IVRISDICTIO. *RECIPERATORVMQVE. DATIO. ADDICTIO. ESTO. CVM. CVRATOR. HAC. LEGE. NON. ERIT. TVNC. QVICVMQVE. MAGISTRATVS. IN EA. COLONIA. MVNICIPIO. PRAEFECTVRA. FORO. CONCILIABVLO. IVRE. DICVNDO. PRAEERIT. EIVS. MAGISTRATVS. DE. EA. RE. IVRISDICTIO. IVDICISQVE. DATIO. ADDICTIO. ESTO. INQVE. EAM. REM. IS. QVI. HAC. LEGE. IVDICIVM. *DEDERIT. TESTIBVS. *PVBLICE. DVMTAXAT. *IN. RES. SINGVLAS. *X. DENVNCIANDI. POTESTATEM. FACITO. ITA. VT. E. REPVBLICA. FIDEQVE. SVA. VIDEBITVR. *ET. SI. IS. VNDE. EA. PECVNIA. PETITA. ERIT. CONDEMNATVS. ERIT. EAM. PECVNIAM. AB. EO. DEVE. BONIS. EIVS. PRIMO. QVOQVE. * DIE. EXIGITO. EIVSQVE. PECVNIAE. QVOD. RECEPTVM. ERIT. PARTEM. DIMIDIAM. EI. CVIVS. VNIVS. OPERA. MAXIME. IS. CONDEMNATVS. ERIT. PARTEM. DIMIDIAM. IN. PVBLICVM. REDIGITO. QVO. EX. LOCO. TERMINVS. ABERIT. SI. QVIS. IN. EVM. LOCVM. TERMINVM. * RESTITVERE. VOLET. *SINE. SVA. FRAVDE. FACERE. LICETO. NEVE. QVID. CVI. IS. OB. EAM. REM. HAC. LEGE. *DAMNAS. ESTO.

* NEVE. COMMOVETO.
* $\overline{\text{ss}}$. V.M.N.
* RECIPERATORVMQVE. XX. DATIO.
* DIXERIT.
* PVBLICIS.
* IN. TERMINOS. SINGVLOS.
* $\overline{\text{ss}}$. X.
* ET. SI. DVO. SIMITV. DE. EA. PECVNIA. PETITA. ERVNT. CONDEMNATI. EAM. PECVNIAM. AB. EODEM. AVT. DENIQVE. EIS. PRIMO. &c.
* TEMPORE.
* DESTITVERE.
* SVMMA. ET. SINE. &c.
* DARE. DAMNAS. ESTO.

ALIVD FRAGMENTVM

LEGIS AGRARIÆ.

QVOS. AGROS. QVAE. LOCA. QVAEVE. AEDIFICIA. INTRA. FINES.·.·.·DEDERO. ADSIGNAVERO. IN. EIS. AGRIS. IVRISDICTIO. COERCITIOQVE. ESTO. COLONIAE. ILLIVS. CVIVS. CIVIBVS. AGRI. ADSIGNABVNTVR.

FINIVM

FINIVM REGVNDORVM CONSTITVTIONES.

IMP. CONSTANTINVS A. AD TERTVLLIANVM P.V. COMITEM DIOECESEOS ASIANAE.

S*i quis ſuper inuaſis ſui iuris locis prior detulerit querimoniam, quæ finali cohæret cum proprietate controuerſia, priùs ſuper poſſeſſione quæſtio ſfuiatur, & tunc Agrimenſor ire præcipiatur ad loca, vt patefactâ veritate huiuſmodi litigium terminetur. Quòd ſi altera pars locorum adepta dominium ſubterfugiendo moras attulerit, ne poſſit controuerſia definiri, ad locorum ordines directus Agrimenſor dirigatur, vt loco, vt ſi fidelis inſpectio tenentis locum eſſe probauerit, petitor victus abſcedat: & ſi controuerſia eius claruerit, qui primò detulerit cauſam, vt inuaſor ille pœnæ teneatur addictus: ſi tamen in ea loca eundem inuaſiſſe conſtiterit: nam ſi per errorem aut incuriam domini loca data ab aliis poſſeſſa ſunt, ipſis ſolis cedere debent. Dat.* VIII. *Kal. Mart. Gallicano & Symmacho* COSS.

ANNO VRBIS CONDITAE CIↃ.LXXXII.
CHRISTI CCCXXXI.
† PF.V.

IDEM A. AD BASSVM †P V.

S*i conſtiterit eum, qui finalem retulerit quæſtionem, priuſquàm aliquid ſententiâ terminaretur, rem ſibi alienam vſurpare voluiſſe, non ſolùm id quod malè petebat, amittat, ſed quo magis * contentus ſuo rem non expetat iuris alieni, is qui inreptor agrorum fuerit in lite ſuperatus, tantum agri modum, quantum diripere tentauit, amittat. Lecta apud* Senatum* XII. *Kal. Iul. Galliſcano & Symmacho* COSS.

* vnuſquiſq. contentus
* Acta
ANNO, VT SVPRA.

IDEM A. AD VNIVERSOS PROVINCIALES. POST ALIA.

S*i finalis controuerſia fuerit, tunc demum arbiter non negetur, cùm intra quinque pedes locum, de quo agitur apud Præſidem, eſſe conſtiterit, cùm de maiore ſpatio cauſa quædam non finalis ſed proprietatis eſt, apud ipſum Præſidem debeat terminari. Et ſi ſocius quid petat à ſocio, antè Præſes iudicet, an præſtari aliquid oporteat, & tunc demum illud per arbitros reſtituatur, quod conſtiterit eſſe ſoluendum. Dat. Kal. Aug. Baſſo & * Abladio* COSS.

* Ablauio
ANNO V.C. CIↃ.LXXXIII.
CHRISTI CCCXXXII.

IMPPP. VALENTINIANVS, THEODOSIVS, ET ARCADIVS AAA. * NEVTERIO PP. O. K. V.

QVINQVE *pedum præſcriptione ſummotâ, finalis iurgij, vel locorum libera*

* NEOTERIO PF. P. K. N. Vide Notas.

bera peragatur intentio. Sola ſit igitur huiuſmodi legibus vna præſcriptio, quæ improbi petitoris refrenare poſſit inuidiam, ſi veteribus finem cum ſignis limes incluſus congruum eruditâ arte præſtiterit. Nec verò prolixioris temporis in huiuſmodi locum habebit vlla præſcriptio, cùm diuturno ocio alienum reus quiſque aſſerat ſe diligentiùs coluiſſe, quando omne huiuſmodi iurgium ſolo præcipimus iure * *diſtingi, quo artis huius peritis omnem commiſimus ſub fideli arbitratione iudicium. Dat.* VII. *Kal. Aug. Arcadio Auguſto &* * *Bautone* COSS.

* *diſcindi,*
* *Batone*

ANNO V.C. CIↃ.C. XXXVIII. CHRISTI CCCLXXXVII.

IMPPP. THEODOSIVS, ARCADIVS, ET HONORIVS AAA. RVFO * PP. K.

* PP.P. & PF. P.O.
* *molitionibus & monitionibus.* Vide Notas.
* *iudica recognoſcens,*
* *effugiat.*

CVNCTIS* *motionibus & machinis amputatis finalibus iurgiis, omnem modum quem præſcribimus, ac de eo tantùm ſpatio, hoc eſt, pedum quinque, qui veteri iure præſcripti ſunt, ſine obſeruatione temporis arbitros iuſſimus iudicare. Quòd ſi loca in controuerſiam veniant, ſolenniter* * *iudicare cognoſcas, & ſeu ciuilis, ſeu criminalis actio competit, tribuetur, ita vt cauſâ cognitâ & redhibitione obnoxius decernatur, nec pœnam conuictus* * *aufugiat. Dat. Pridie Non. Nouemb. Conſtantinopoli, Arcadio* II. *& Rufino* COSS.

ANNO V.C. CIↃ.C. XLV. CHRISTI CCCXCIV.

IMPERATOR TIBERIVS CAESAR.

* Vide Notas hic, & ad proximos aſteriſcos.

DE *eâ lege agrorum cuſtodiendâ & limitum, fidem ſtare oportet, quæ* * *ad nonanitum decumanis antehac aſſignata eſt, cùm ager diuiſus militi traderetur,* * *vt extremis ac compaginantibus agris limitibúſve ſuis monimenta ſepulchráve ſacrarentur. Nam quidam rationem agrorum per eas recturas putant obſeruari, quo viæ & itinera ante colonias* * *nominata, in quibus monimenta conſtituta* * *inueniuntur,* * *vel conſtituuntur, putent eſſe finalia. Nam monimentum plurimis eſt conſtitutum rationibus.* * *Eſt vnum quod ad itinera publica propter teſtimonium perennitatis eſt conſtitutum, vel quod conſtituitur, quod rationem finium non recipit, niſi fortè inter conuenientes ager diuiſus pactione fuerit. Eſt & aliud, quod proximis* * *ædibus vix vnus quis miles vel conſors condidit in portionibus ſuis, vel ad progeniem futuram, hæredibúſve ſuis teſtis loco vice inſtrumentorum tabellarúmve poſſeſſionis cauſa monſtrauerit, quod æquè nullam limitum recipit rationem. Eſt & aliud,* * *quod non longè ab ædibus, vel itinere publico conſtitutum, id eſt, iuxta legem Semproniam, & Iuliam, quod cardinibus & decumanis conſtitutum eſſe monſtratur, quod rationem finium recipere videtur, id eſt, concurrentium linearum, atque* * *ſecantium ſe inuicem, & ordinem in vtroque cuſtodit limitum* * *rationem diſcernens.* * *Nam & alia intra agrum ſunt* * *ſita, quæ partes* * *militum ſeruant, & iuxta perennem rationem vnam lineam mittunt:* * *hæc autem iugerationis modũ ſeruandi cauſa ſunt ſita,*

quibus

*quibus etiam termini lapidei appoſiti certam * diſtinctionē dant. Quos oportet non ad fidem, nec rationem eorum limitum, qui maiorem modum agri recipiunt, pertinere. Eorum igitur ſepulchrorum ſequenda eſt conſtitutio quæ extremis finibus concurrentes plures curſus agrorum * exſpectant, atque multo longiores* diſcretiones linearum perennes amittunt. Sunt etiam monimenta in itineribus conſtituta, quæ fidem publicam tenent. Si tamen eiuſdem viæ curſus finitimus * reperitur, finalia eſſe arbitramur: omne enim monimentum dominorum nomina teſtatur, quæ ad iura poſſeſſionum pertinere noſcuntur. Et ideò hanc legem dedimus, rationémve declarauimus, vt * are contineatur. Dat. Romæ, Kal. April. Tiberio Cæſare* COS. * In æde Veneris genetricis.*

* ſpectant.
* reperiatur
* Vide Notas.

IMPP. THEODOSIVS ET VALENTINIANVS AA. NVMO MAGNO MAGISTRO OFFICIORVM.

POST ALIA.

PRÆCIPIMVS *itaque Agrimenſoribus, vt pro laborum viciſſitudine Geometricæ artis, fundum qui finem reſtituens in trifinij ratione ſteterit, & conuenientiam trium centuriarum ibidem eſſe ſignauerit, tres aureos accipiat, abſque ſuâ pulueraticâ. Quòd ſi limitem direxerit, volumus, vt per ſingulas poſſeſſionis vncias ſingulos aureos accipiat, pro intentione, quæ inter partes ſopitur, &c.*

IIDEM AA. FLORENTIO * PP. O.

* PP. P.

OPE *atque auxilio noſtræ Clementiæ de Magiſteriis agrorum Geometriæ, vel de finium regundorum, vel maximè de diſcipulis eorum curâ magnâ ſancimus, vt Spectabiles ſcribantur, & vſque dum profeſſi fuerint Clariſſimi ſcribantur.*

ET, POST ALIA.

QVONIAM *qui non fuerit profeſſus, ſuper hac lege ſancimus damnari: Si ſine profeſſione iudicauerit, capitali ſententiâ feriatur. Nam & vſu armorum diſcere compelluntur Agrimenſores. Dat. v. Kal. Mar. Conſtantinopoli Theodoſio A.* COS.

IMPP. THEODOSIVS, ET VALENTINIANVS AA. CYRO * PP. ORIENTALIVM.

* PF. ORIENTALIVM. Aliter in Theodoſij Nouellis. Vide Notas.

* SEMPER *magnum aliquid Reipublicæ conferendi materia miniſtratur, quòd ſemper aliquid nobis porrigitur emendandum. Quanta itaque Magnitudinis tuæ prouincialium cura eſt, per eas quoque indubiè declaratur.*

* SVGGESTIONIBVS tui culminis ſemper magnum, &c.

*Alluuionum, quæ contingi ſolent in prædiis, quæ ripis quorundam fluminum terminantur, ea natura eſt, vt ſemper incerta poſſeſſio, incertum ſit eius dominium, quod poſſeſſori per alluuionem accreſcit. Nam quod hodie poſſidemus, nonnunquam altero die vicini fundi dominio in alteram fluminis ripam tranſlatum acquiritur. *Nec tamen apud quem accreſcit remanet, ſed plerunque redit ad priorem dominum cum augmento: ſæpè nec ad poſteriorem manet, nec ad priorem redit: ſed in arenam fluminis inundatione ſoluitur. Ideóque ſuggeſtione Culminis tui admittitur, vt iudicio Agrimenſoris finiatur. Non de Ægyptiis ſolis, nec de * limi tantùm alluuionibus loquimur, ſed quod ſalubre eſt orbi terrarum atque omnibus prouinciis promulgamus, & ea, quæ per alluuionem poſſeſſoribus acquiruntur, neque ab ærario vendi, nec à quolibet peti, nec ſeparatim cenſeri, vel functiones exigi perpetuò lege valiturâ ſancimus, ne alluuionum ignorare vitia, vel rem noxiam poſſeſſoribus indicere videamur. Similiter nec quidem quæ paludibus antea, vel paſcuis videbantur adſcripta, ſi ſumptibus ac laboribus poſſeſſorum nunc ad frugum fertilitatem tranſlata ſunt, vel vendi, vel peti, vel quaſi fertilia ſeparatim cenſeri, vel functiones exigi concedimus: * ne hi doleant diligenter operam ſuam agri dediſſe culturæ, ne diligentiam ſuam ſibi damnoſam intelligant. Huius legis temeratorem quinquaginta librarum auri condemnatione coërceri decernimus. Inter quos habendum eſt officium quoque tuæ ſedis excelſæ, ſi aliquid eiuſmodi ſuggeſſerit diſponendum, vel ſi preces inſtruxerit * petitor. Inluſtris itaque ac magnifica auctoritas tua ſuggeſtione tui Culminis ac diſpoſitione non admiſſa tantùm, ſed etiam collaudata hanc legem edictis propoſitis ad omnium notitiam perferri præcipiat. * hæc Agrimenſorum ſemper eſſe iudicia.*

*Hæc periodus miſerè deprauata eſt in membranis. Vide Notas.

* Legêdum, *Nili*. & hic membranæ deprauatæ.

* *ne doleant diligentes o. ſ. a. d. c. nec d. ſ.*

* *petitoris, Cyre Præfecte Kariſſime Auguſtorū. Inluſtris itaque.* Sic in Nouellis Theodoſij. in membranis aliter. Vide Notas, vt ad proximum aſteriſcum.

PAVLVS LIBRO XXIII. AD EDICTVM.

POST ALIA.

SED *ſi Menſor ab altero ſolo conductus ſit, condemnatio erit facienda ei, qui non conduxit in partem mercedis.*

IDEM.

SI *dicantur termini deiecti, vel exarati, iudex qui de crimine cognoſcit, etiam de finibus cognoſcere poteſt.*

IDEM SENTENTIARVM LIBRO V.

DE POENIS.

*QVI *terminos effodiunt, vel exarant arbores, vel terminales ſubuertunt: ſi quidem ſerui ſuâ ſponte faciunt, in metallum damnabuntur; humiliores, in opus publicum; honeſtiores, in inſulam, amiſſâ tertiâ parte bonorum relegabuntur.*

* *Qui termines effodiũt, vel exarant, arbores ve terminales ſubuertunt;*

FINIS.

SEXTI
IVLII FRONTINI,
V. C.
DE COLONIIS ITALIÆ:
ITEM
BALBI ET FORTE ALIORVM
QVÆ AD COLONIAS PERTINENT
FRAGMENTA.

SEXTI IVLII FRONTINI V. C.

DE COLONIIS LIBELLVS.

AQVINVM muro ducta colonia *à III viris deducta. Iter populo debetur pedibus *XXX. Ager eius *perennis limitibus eſt aſſignatus.

*Abellino muro ducta colonia lege Semproniâ deducta. Iter populo non debetur. Ager eius veteranis eſt aſſignatus.

Antium populus deduxit. Iter populo non debetur. Ager eius in laciniis eſt aſſignatus.

*Acerras muro ducta colonia. Diuus Auguſtus deduci iuſſit. Iter populo debetur pedibus *LXXX. Ager eius in iugeribus eſt aſſignatus.

Atella muro ducta colonia deducta ab Auguſto. Iter populo debetur pedibus *CXX. Ager eius in iugeribus eſt aſſignatus.

*Atina muro ducta colonia. deduxit Nero Claudius Cæſar. Iter populo non debetur. Ager eius *pro parte in laciniis & ſtrigis eſt aſſignatus.

*Alatrum muro ducta colonia. *populus deduxit. Iter populo non debetur. Ager eius per centurias & ſtrigas eſt aſſignatus.

*Arina oppidum lege Sullanâ eſt munitum. Iter populo non debetur. Ager eius in *præciſuras eſt aſſignatus.

Arretium muro ducta colonia lege III virali deducta. Iter populo non debetur. Ager eius *militibus eſt aſſignatus.

Anagnia muro ducta colonia Druſi Cæſaris. populus *deduxit. Iter populo non debetur. Ager eius per ſtrigas veteranis eſt aſſignatus.

Abella municipium coloni vel familia Imperatoris Veſpaſiani iuſſu acceperunt: Poſtea ager eius *in iugeribus militi eſt aſſignatus.

*Aliàs lege III virali d.
*LXXX. vel XXC.
*peregrinis militibus
*Abellinum
*Acerræ. Acerras muro ductã coloniã Diuus A. d. i.
*CXXI.
*Atinam muro ductã coloniam deduxit
*per pedes
*Alatrium & Aletrium muro ductã coloniã populus [*aliàs* Auguſtus] deduxit.
*Aricia
*præciſuris
*limitibus
*dederat.
*in l.cineis eſt aſſignatus. Iter populo nõ debetur.

*Aſile & Aſfelle
*leg. Semp. deductum.

*Aſſile oppidum *lege Semproniâ. In centuriis & in laciniis ager eius eſt aſſignatus. Iter populo non debetur.

Ardea oppidum Imperator Hadrianus cenſuit. Iter populo non debetur. Ager eius in laciniis eſt aſſignatus.

*Allia

*Alliſe oppidum muro ductum. Ager eius lege III virali eſt aſſignatus. Iter populo non debetur.

*deducta
*Delendum.

Æſernia colonia *ducta lege Iuliâ. Iter populo *[non] debetur pedibus x. Ager eius limitibus Auguſteis eſt aſſignatus.

*Concordia dicta.

Beneuentum muro ducta, colonia *Concordia. Deduxit Nero Claudius Cæſar. Iter populo non debetur. Ager eius lego III virali veteranis eſt aſſignatus.

*Bobianum
*Iter populo debetur pedibus x.

*Bouianum oppidum lege Iuliâ milites deduxerunt ſine colonis. *Iter populo amplius non debetur quàm pedibus x. Ager eius per centurias & ſcamna eſt aſſignatus.

*Bobile
*circumdatum l. deductum.

*Bouilla oppidum lege Sullanâ eſt *circumductum. Iter populo non debetur. Agrum eius ex occupatione milites veterani tenuerunt in ſortem.

*Caſientinum

*Caſentinum muro ducta colonia lege III virali deducta. Iter populo .·.·.·. Ager eius militibus eſt aſſignatus.

Calagna muro ducta colonia. Iuſſu Druſi Cæſaris populus deduxit. Iter populo non debetur. Ager eius veteranis eſt aſſignatus.

*Vide Notas.
*III viris
*Delendum.

Capua muro ducta colonia *Iuliâ Felix iuſſu Imperatoris Cæſaris à *XX viris eſt deducta. Iter populo *[non] debetur pedibus C. Ager eius lege Sullanâ fuerat aſſignatus: Poſtea Cæſar in iugeribus militi pro merito diuidi iuſſit.

*X.
*à Felice comite cum t. ſ. adiudicata hoſticâ pugnâ.

Calatia opidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus *LX. coloniæ Capuenſi *à Sullâ Felice cum territorio ſuo adiudicatum olim ob hoſticam pugnam.

*Caudium & Claudiũ
*Delendum.
*adiudicatum.
*& conſitus.

*Caudinum oppidum muro ductum. Iter populo *[non] debetur pedibus L. à Cæſare coloniæ Beneuentanæ cum territorio ſuo eſt *adiudicata. Ager eius veteranis fuerat aſſignatus: Poſtea menſuratus limitibus *eſt cenſitus.

Cumæ muro ducta colonia ab Auguſto deducta. Iter populo debetur pedibus LXXX. Ager eius in iugeribus pro merito eſt aſſignatus iuſſu Claudij Cæſaris.

*militibus eſt renormatus.

Calis municipium muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius limitibus Gracchanis antea fuerat aſſignatus: Poſtea iuſſu Cæſaris Auguſti *militi nomini ſuì eſt reuocatus.

*Caſſium o. m. regionarij diuiſerant &c. Vide Notas.

*Caſinum oppidum milites legionarij deduxerunt. Iter populo non

non debetur. Et quiſque, prout agrum occupauit, tenet: Poſtea limites formari iuſſit pro merito.

* Caſtrimonium oppidum lege Sullanâ eſt munitum. Iter populo non debetur. Ager eius ex occupatione tenebatur: Poſtea Nero Cæſar tribunis & militibus eum aſſignauit.

* Caſtrum nouum

* Cereate Marina municipium familia C. Marij * obſidebat. Poſtea à Druſo Cæſare militibus & ipſi familiæ in iugeribus eſt * aſſignatus. Iter populo non debetur.

* Ceretium municipium *aliàs* Cernere Mariana
* obtinebat:
* aſſignatum.

* Cadatia oppidum lege Gracchanâ eſt munitum. Ager eius veteranis eſt aſſignatus. Iter populo non debetur.

* Collatia & Cædicia & Catium

* Dunos municipium familia Diui Auguſti condidit. Ager eius * iiſdem eſt aſſignatus ſine lege.

* Diuinos
* veteranis

* Forum populi oppidum muro ductum. Iter populo [non] debetur pedibus xv. Limitibus Auguſteis ager eius in iugeribus eſt aſſignatus. Nam Imperator Veſpaſianus poſtea lege ſuâ agrum cenſeri iuſſit.

* Forum Popilij

Ferentinum oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius * præmij limitibus pro parte in iugeribus laciniis eſt aſſignatus.

* præmio militibus *vel* pro merito m.

* Fruſinone oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius veteranis eſt aſſignatus.

* Fruſinona & Frixinona *id eſt*, Friſinona.

* Frabateria muro ducta colonia. Iter populo non debetur. Ager eius iure ordinario eſt diuiſus.

* Fabrateria

Fundi oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius iuſſu Auguſti veteranis eſt aſſignatus cum culturâ: Ceterùm in eius iure, & in publicum reſedit.

Formias oppidum III viri ſine colonis deduxerunt. Iter populo non debetur. Ager eius in abſoluto reſedit. Pro parte in laciniis eſt aſſignatus. Finitur terminis * ſiliceis & Tiburtinis.

* Ciliciis

Gabij oppidum lege Sullanâ munitum. Ager eius militibus ex occupatione cenſitus. Iter populo non debetur. * [Ager militis merito eſt aſſignatus in laciniis limitibus interciſiuis.]

* *Delenda hæc vt quæ eadem infrà ſtatim leguntur non immeritò cenſeo.*

Interamne oppidum muro ductum à III. viris eſt munitum. Iter populo non debetur. Ager eius militis merito eſt aſſignatus in laciniis limitibus interciſiuis.

* Laurum-Lauinia lege & conſecratione veteri. Nam & ager eius ab Imperatoribus Veſpaſiano, Traiano & Hadriano in laciniis eſt aſſignatus. Iter populo non debetur.

* Lauro-Lauinium l. e. c. veteri manet. Ager, &c.

* Liternum muro ductum colonia ab Auguſto deducta. Iter populo

* Linternũ

populo debetur pedibus cxx. Ager eius in iugeribus veteranis eſt aſſignatus.

* Lanuuium
* datus fuit:

*Lauinium muro ducta colonia deducta eſt à Diuo Iulio. Ager eius limitibus Auguſteis pro parte eſt aſſignatus militibus veteranis: Et pro parte Virginum Veſtalium lege Auguſtanâ * fuit aſſignatus: Sed poſtea Imperator Hadrianus colonis ſuis agrum aſſignari iuſſit.

* Ligures, Bæbiani & Corneliani muro ducti.
* Auguſtanū

*Liguris Bæbianis & Corneliani muro ductis. III virali lege. Iter populo non debetur. Ager eius poſt bellum * Auguſtianum veteranis eſt aſſignatus.

* Minturnæ
* relictum.

*Minturna muro ducta colonia deducta à C. Cæſare. Iter populo non debetur. Ager eius pro parte in iugeribus eſt aſſignatus: Ceterùm in abſoluto eſt * relictus.

* Neapolis m. ducta.
* vt Syriæ & Palæſtinæ
* limites interciſiui ſunt conſtituti.

*Neapolim muro ductam. Iter populo debetur pedibus xxx. Sed ager eius * Syria Palæſtina à Græcis eſt in iugeribus aſſignatus, & *limitibus interciſiuis ſunt conſtituti. Inter quos poſtea & miles Imperatoris Titi lege modum iugerationis ob meritum accepit.

* Conſtantina
* Sullanis,
* Auguſti limites aſſignati

Nuceria *Conſtantia muro ducta colonia deducta iuſſu Imperatoris Auguſti. Iter populo debetur pedibus LX. Ager eius limitibus *Iulianis, lege * Auguſtanâ, militibus eſt aſſignatus, & alibi in abſoluto reſedit.

Nola muro ducta colonia Auguſta. Veſpaſianus Auguſtus deduxit. Iter populo debetur pedibus cxx. Ager eius limitibus Sullanis militi fuerat aſſignatus: Poſtea interciſiuis menſuris colonis & familiæ eſt adiudicatus.

* in præciſuris, & lacineis, & ſtrigis,

Oſtienſis ager, ab Imperatoribus Veſpaſiano, Traiano, & Hadriano * in præciſiuis in laciniis, & per ſtrigas colonis eorum eſt aſſignatus: Sed poſtea Imperatores Seuerus, Antoninus, & Commodus aliqua priuatis conceſſerunt.

* Puteoli

*Puteolis colonia Auguſta. Auguſtus deduxit. Iter vno latere populo debetur pedibus xxx. Ager eius in iugeribus veteranis & tribunis legionariis eſt aſſignatus.

* Preneſte
* III viris

*Præneſte oppidum. Ager eius à * V viris pro parte in iugeribus eſt aſſignatus, vbi cultura eſt: Ceterùm in abſoluto eſt relictus circa montes. Iter populo non debetur.

* à militibus deducta ſine colonis.
* xx.
* abſoluto

Priuernum oppidum muro ductum colonia. * miles deduxit ſine colonis. Iter populo debetur pedibus * xxx. Ager eius pro parte cultus in iugeribus eſt aſſignatus: Ceterùm in lacineis, * vel in ſoluto remanſit.

Surrentinum oppidum. Ager eius ex occupatione tenebatur à

Græcis

Græcis ob conſecrationem * Neruæ: ſed & * circa montes Syrenianos limitibus pro parte Auguſtanis eſt aſſignatus: Ceterum in * ſoluto remanſit. Iter populo debetur pedibus xv.* vbi Syrena.

* Sueſſula oppidum muro ductum, colonia lege Sullanâ eſt deducta. Ager eius veteranis militibus Sullanis in iugeribus eſt aſſignatus. Iter populo non debetur.

Sinueſſa oppidum muro ductum colonia. Iter populo non debetur. Ager eius * in limitibus interciſiuis militibus eſt aſſignatus.

Sueſſa * Arunca muro ducta colonia lege Semproniâ eſt deducta. Iter populo non debetur. Ager eius pro parte limitibus interciſiuis & in laciniis eſt aſſignatus.

Sæpinum oppidum muro ductum, colonia * ab Imperatoribus Nerone & Claudio eſt deducta. Iter populo debetur pedibus L. Ager eius in Auguſteis centuriis eſt aſſignatus.

Sora muro ducta colonia deducta iuſſu Cæſaris Auguſti. Iter populo debetur pedibus xv. Ager eius limitibus Auguſteis veteranis eſt aſſignatus.

Signia muro ducta colonia à militibus & III viris munita. Iter populo non debetur. Ager eius in * præciſuris limitibus III viralibus eſt aſſignatus.

Setia muro ducta colonia.* III viri munierunt. Iter populo debetur pedibus * xxxv. Ager eius in * ſoluto ex occupatione à militibus tenetur.

Teleſia muro ducta colonia à III viris deducta. Iter populo debetur pedibus * xxx. Ager eius * militibus Auguſteis in nominibus eſt aſſignatus.

* Teanum Sidicinum colonia Cæſaris Auguſti. Iter populo debetur pedibus LXXXV. Ager eius * militibus metricis omnibus eſt aſſignatus.

Tuſculum oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius menſurâ Sullanâ eſt aſſignatus.

Terracina oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius in * ſoluto eſt dimiſſus.

* Tereuentum oppidum. Ager eius in præciſuras & ſtrigas eſt aſſignatus poſt tertiam obſidionem * militibus Iulianis. Iter populo non debetur.

Trebula municipium [oppidum.] Iter populo non debetur. Ager eius limitibus Auguſteis in * nominibus eſt aſſignatus.

Velitræ oppidum lege Semproniâ fuerat deductum: Poſtea Clau-

* Mineruæ:
* τὰ circa *inſertum ex membranis.*
* abſoluto
* *ex iiſdem.*
* S.o.m. ductum. Iter populo non debetur. Ager eius in iugeribus limitibus interciſiuis militibus eſt a.
* in iugeribus limitibus i. e. a.
* Auronca
* ab Imperatore Nerone Claudio
* præciſuras
* III virali lege eſt munita.
* xv.
* abſoluto e. o. a. m. tenebatur.
* xx.
* limitibus A. in omnibus
* Teanum Syricinum c. deducta a. C. A.
* limitibus metricis hominibus IIII CL. limitibus Auguſteis eſt a.
* abſoluto eſt diuiſus.
* Treuētum
* limitibus
* omnibus

diuus Cæſar agrum eius limitibus Auguſteis cenſitum militibus aſſignari iuſſit.

Vlubra oppidum à $\overline{III}$ viris erat deductum: Poſtea à Druſo Cæſare * exſtinctum. Ager eius in * nominibus eſt aſſignatus. Iter populo non debetur.

* exſtructũ. *item* irruptum.
* omnibus

Vulturnum muro ductum colonia iuſſu Imperatoris Cæſaris eſt deducta. Iter populo debetur pedibus * xv. Ager eius in * nominibus villarum & poſſeſſorum eſt aſſignatus.

* xx.
* omnibus eſt aſſignatos villarũ poſſeſſoribus.

Venafrum oppidum * $\overline{V}$ viri deduxerunt ſine colonis. Iter populo debetur pedibus xx. Ager eius in laciniis limitibus intercisiuis eſt aſſignatus: ſed ſumma montium * iure templi Deæ ab Auguſto ſunt conceſſa.

* $\overline{III}$ viri
* iure templorum ſunt ab Auguſto cenſita.

* Verule oppidum muro ductum. Ager eius limitibus Gracchanis in * nominibus eſt adſignatus, ab Imperatore Neruâ colonis eſt redditus.·.·.·.·.

* Verulæ
* omnibus
* Iter populo non debebatur.

* Huic addendæ ſunt menſuræ Limitum & Terminorum, ex libris Auguſti & Neronis Cæſarum: ſed & Balbi menſoris, qui temporibus Auguſti omnium Prouinciarum formas & Ciuitatum menſuras compertas in commentarios contulit, & legem Agrariam per vniuerſitatem prouinciarum * diſtinxit ac declarauit.

* *Vide Notas.*
* *Aliàs* detexit

PROVIN-

*PROVINCIA LVCANIA. *Vide Notas.

PRÆFECTVRÆ Vlcianę, Pæſtana, Potentina, *Athenas, & *Atinas Conſiline, Tegenenſis quadratæ centuriæ in iugera N. CC. Grumentinę limitibus Gracchanis quadratis in iugera N. CC. Decimanus in Orientem, Cardo in Meridianum. Velienſi actus N. X. G. P. XXV.

PROVINCIA *BRITINORVM. *BRVTTIORVM.

CENTVRIÆ quadratæ in iugera CC. & cetera in laciniis ſunt præciſa poſt demortuos milites. Ager Buxentinus *Sextertianus eſt *Seſtertianus aſſignatus in cancellationem limitibus maritimis.

Ager *Conſtantinus ab Imperatore Auguſto aſſignatus limitibus *Cõſentinus Gracchanis in iugera N. CC. Cardo in Orientem, Decimanus in Meridianum.

Ager Vibonenſis actus N. X. G. P. XXV. Cardo in Orientem, Decimanus in Meridianum.

Ager Campanus limitibus Gracchanis in iugera N. CC. Cardo in Orientem, Decimanus in Meridianum.

Ager Beneuentanus actus N. X C. P. XXV. Cardo in Orientem, Decimanus in Meridianum.

PROVINCIA APVLIA.

AGER *Æclanenſis. Iter non debetur. actus N. XX. P. XXIV. in *Æſculanenſis iugera N. CCXL. Decimanus in Orientem, Cardo in Meridianum.

Ager Venuſinus cum limitibus Gracchanis vnius ſcamni.

Ager Canuſinus. Iter populo non debetur. in iugera N. CC. Item *Eberdona, Auſcelinus, Arpanus, Collatinus, Sipontinus, Salpinus, *Hordona, Auſculinus, & qui circa montem Garganum ſunt, centuriis quadratis in iugera N. CC. lege Semproniâ & Iuliâ. Cardo in Meridianum, Decimanus in Orientem. Item & Theatinus Apulus. Iter populo non debetur.

Ager Lucerinus Cardinibus & Decimanis eſt aſſignatus, ſed curſum Solis ſunt ſecuti, & conſtituerunt centurias contra curſum Orientalem actus N. LXXX. & contra Meridianum actus N. XC. efficiunt iugera N. DC. XL. Iter populo non debetur.

PROVINCIA CALABRIA.

TERRITORIVM Tarentinum, Lypienſe, Auſtranum, Varium in iugera N. CC. limitibus Gracchanis. & cetera loca vel territoria in

*æſtimio ſaltibus ſunt aſſignata, pro *æſtimo vbertatis ſunt præciſa: Nam variis locis menſuræ actæ ſunt, & iugerationis modus collectus eſt. *occupauit Cetera autem prout quis * occubuit poſteriore tempore cenſita ſunt, & ei poſſidenti aſſignata, ab Imperatore Veſpaſiano cenſita ex iuſſione. Iter populo non debetur. Nam eadem prouincia habet *coroſiones, ſcoroſiones, ſcorpiones, muros, macerias, * corroſiones, congerias, & terminos Tiburtinos, ſicut in Piceno fertur.

Provincia Sicilia.

Territorivm Panormitanum Imperator Veſpaſianus aſſignauit militibus veteranis, & familiæ ſuæ. Ager eius finitur terminis Tiburtinis pro parte *ſcripti: Nam ſunt & cippi oleaginei, qui loco termini obſeruantur, & diſtant à ſe P. CL. CC. *CCL. CCCC. DL. prout ratio poſtulabit. Nam ſunt termini proportionales, quos milites inter ſe veterani poſuerunt, & cuſtodiunt lineas conſortales idem *Sereſtanorum vt ſupra, vel ad Leucopetram.

*ſcriptis: *CCL. CCC. CCCL. CCCC. *Sergeſtanorum

Provincia Tuscia.

Lex agrorum ex commentario Claudij Cæſaris. Lex agris limitibus metiundis partis Tuſciæ prius, & Campaniæ, Apuliæ, & Variæ regionis vel acta territoria. *Variat autem regiones non habent æquales centurias vel menſuras. In agro Florentino in centurias ſingulas iugera CC. qui conduxerit Decimanum. latum P. XL. Cardinem latum P. XX. Facito & certos limites ſubrunciuos. latum G N. facito quos limites faciet in his limitibus recepiſſe. Terminos lapideos ponito ex ſaxo ſilice aut molari, aut deteriorem ſupra terram ſexquipedem facito craſſum pedem à Decimano & Cardinem quintum quemque facito *(P. XLI. ceteros limites ſubrunciuos. Item politum rotundum facito) in terram dimittito ne minus P. III. ceteros terminos, qui in opus erunt, robuſtos ſtatuito ſuper terram P. II. craſſum pedem, ſi in terram dimitto, ne minus P. III. eoſque circumcalcatos ſcriptos ita vt iuſſiſſent quod ſubſiciuum minus iugera C. erit, per centuriam procedit. quod ſubſiciuum minus iugera L. id per dimidiam centuriam procedit. Hoc opus omne arbitratu

*Variæ *Semilunulis incluſa deſunt vulgatis. *

Octavii Cæsaris, Antonii, et Lepidi III virvm.

*CLAVDII *R. P.

Colonia Florentina deducta à III viris, aſſignata lege Iuliâ. centuriæ Cæſariana in iugera CC. per Cardines & Decumanos termini rotundi pedales. & diſtant à ſe P. IICCCC. Sunt & medij termini,

qui

qui dicuntur Epipedonici pedem longum craſſum, & diſtant à ſe P. ∞ CC. Ceteri proportionales ſunt, qui non ad rationem vel rectu-ras limitum pertinent, ſed ad modum iugerationis cuſtodiendum, & diſtant à ſe alius ab alio P. DC. Quorum limitum curſus nullâ * intraiectâ diſtantiâ in vtroque laterum territorij concurrunt, in in-fra monſtraui,. . . . . . & interciſiuos limites ſeruant, quos veterani pro obſeruatione partium ſtatutos cuſtodiunt.

* interiectâ d.i. vtraſque laterum partes ac territoria currēt, vt infra m.

Colonia * Fida Tuder eâ lege quâ & ager Florentinus * in centuriis ſingulis iugera CC. termini lapidei alij ſaxei, alij molares, craſſi ſemipedem longum dodrantem, diſtant à ſe P. DC & DCCXX. Quòd ſi fuerit craſſus * GY. dodran. ſIII. aut ſ2y. deun. xi. & alius ab alio P. DCCCCLX. ∞ LXXX. ſcriptus tyſilogrammus fuerit terminus, & alius ab alio P. ∞ CC.

* Pœdatura
* in centuriis ſingulis habens iugera.

Colonia Volaterrana lege III virali in * centurias ſingulas iugera CC. Decimanis & Cardinibus eſt aſſignata, quam omnem veterani in portionibus * diuiſa pro parte habent, * in quos limites recepit interuallos P. II. CCCC. in quibus centuriis vnuſquiſque miles accepit iugera * XXV. & LXXXV. & LX. termini eâ lege * [ſunt conſtituti quâ] ſuperiùs diximus.

* centuriis ſingulis
* diuiſam
* in quâ limites recipiunt interualla
* xxv, & L. xxxv. & LX.
* *Abſunt vulgatis.*

Colonia Arretium lege Auguſteâ cenſita limitibus Gracchanis, qui recturas maritimas & montanas * ſpectabant: Poſtea per * Cardinis, id eſt decimano & duodecimo eſt aſſignata. & numerus centuriarum manet. quæ quadratæ, ſunt in P. II CCCC. quæ pro parte terminos lapideos recipit * ſenis ſalc. diſtant à ſe P. CCCL. III. 22. diſtant à ſe P. CCXL. * ſi ſidrodam P. CCCCLXXX. ſi dodram P. DC. ſi ∞ 22. diſtant X. P. DCCCXL. ſi P. ∞ vnus in P. ∞ CXX. habet rationem in eâdem regione numeri eſt pro parte enim pro modo iugerationis pedaturæ numerus eſt aſſignatus.

* ſpectant.
* Cardines, id eſt decimanos & duodecimanos
*
* ſi dodran

Colonia Ferentinenſis lege Semproniâ eſt aſſignata. ſed, quòd antè limitibus centuriatis * eſt aſſignata: poſtea, deficientibus veteranis, iuxta fidem poſſeſſionis eſt recenſita. numeris * vncialis termini ſunt conſtituti: id eſt, alij ſilicei craſſi ∞ CL, 22, longi. diſtant à ſe P. ∞ CCCCXL. alij * albi 22IIII * id eſt aut à ſe P. DC. * ceteros prout natura locorum inuenit, poſiti ſunt. Colonia Capis. pro * æſtimo vbertatis & naturâ locorum agri aſsignati ſunt. termini variis locis ſunt * depoſiti, id eſt, in planicie, vbi miles habuit * proportionem. qui termini diſtant à ſe in P. LX. LXXX. CXX. CXL. CL. CLX. CLXXX. CCXX. CCXL. CCC. &, ſi longiùs natura loci tendatur, ſunt in P. DC. DCCCXL. DCCCL. ∞ LXXX. CCCCXL. ∞ D. ceteris autem locis vias cauas itinera coronium & antè

* fuerat æ.
* vncialibus *vel* vnciales
* alti *vel* alibi
* diſtant à ſe
* ceteri,
* æſtimio
* appoſiti
* portionem.

coloniam coroninas nominata; quæ ſi ita ſunt, exſequi oportet, ne id ſequaris, quod aliqua pars poſteriori tempore, * pacti dicíſioníſve cauſſa inter ſe * ſunt ſenſiti.

* pacis
* cēſuerunt.

Colonia Iunonia, quæ appellatur * Faliſcos, quæ à III viris eſt aſſignata, & modus iugerationis eſt datus, in quâ limites interciſiui ſunt directi. lege Agrariâ ſunt menſuræ collectæ. termini ſunt autem non omnibus cenſiti, ſed numero pedaturæ ſunt limites conſtituti in locis quibuſdam. riui finales, & cauæ, quæ ex pactione ſunt * deſignatæ, hanc tamen quæ recturam limitum recipiunt. nam termini ſunt ſilicei pro parte, & diſtant à ſe p. CCXL. CCC. CCCLX & CCCCLX & CCCCLXXX. & DC. ceterum * normales longitudo per riuorum curſus ſeruatur.

* Faliſca, à III viris
* aſſignatæ,
* normalis

Colonia * Nepis eâdem lege ſeruatur, quâ & ager Faliſcorum.

* Nepenſis *item* Nepet

Colonia Sutrium ab oppidanis eſt deducta. antè limites contra * Orientale rectura dirigebantur. Poſtea ex omni latere ſunt extenuati. &, licet omnes agri ad modum iugerationis ſint aſſignati: tamen, * pro parte naturam loci ſecuti artifices agros cenſuerunt, id eſt, fecerunt * gannatos, & ſcamnatos riparum & coronarum * natura, & iuga collium ſunt emenſi. terminos autem pro parte lapideos poſuerunt, alios verò ligneos, qui * ſacricales pali appellantur. qui diſtant à ſe P. CCCC. P. D. P. DC. P. DCC. P. DCCC. P. DCCCC. P. ∞. P. ∞ CC. ceterum pro naturâ loci deſignatum eſt in ripis.

* Orientem per recturas
* propter naturas locorū
* gammatos,
* naturam ſaxis ſignantes & iuga c. *Vide Notas.*
* Sacrificales appellantur.

Campi Tiberiani * in iugeribus vicinis quenis xxy. ſunt aſſignati à Tiberio Cæſare, & termini Tiberiani nuncupantur. qui diſtant à ſe P. DC. P. ∞ CC. P. DCCC. P. CCC. P. alibi P. DC. alibi DC. P D. P. DCCXX. qui recipiunt menſuram * ſexenis P. CCL. ij. p. ij. 5 25. duaſcla P. IIII. * ceterum limitibus normalibus recturæ concurrunt.

* iugeribus vicenis quinis ſunt *vel* iugeribus quinis
* prallelogrammam
* ceteris limitibus normalibus cōcurrentibus.

Colonia Tarquinius lege Semproniâ eſt aſſignata, cuius agri menſura in * tetragono variis locis eſt collecta, & termini * ſcilicet ſunt appoſiti, quorum menſura eſt deun XXI. per longum 522. & diſtant à ſe in P. DCCLX. alij longum trien. III-III diſtant à ſe P. DCCCLXX. DCCCLX. hoc in montibus, vel locis montanis, in quibus alij iuxta loci naturam ſpiſſiores ſunt ſiti, id eſt * ne menſuræ ſue numero podiſinati ſunt * inter P. CXX. inter P. CLX. in P. CLXXX. in P. CC. & CCXL. nam circa regionem maritimam limites rectos cenſuerunt, & lapidibus his compactis curſum demonſtrauerunt, aliis vero locis * eſt conuallium ordinari diſpoſuerunt.

* trigono
* ſilicei
* ſine menſurâ vel. n.
* in p. CCXL. in P. CCLX. *&c. Vide Notas.*
* iuxta conuallium ordinem d. *Vide Notas.*

Colonia * Grauiſcos ab Auguſto deduci iuſſa eſt. nam ager eius in abſoluto tenebatur: Poſtea Imperator Tiberius Cæſar iuge-

* Grauiſcæ *Aliàs* Gauis

rationis

rationis modum ſeruandi cauſa lapidibus emenſis R P. loca aſsignauit. nam inter priuatos * egregios terminos poſuit. qui ita à ſe diſtant, vt breui interuallo facile * inueniantur, * reperiantur. nam ſunt & per recturas foſſæ * inter rectæ, quæ communi ratione ſingulorum *.·.·.·.·.

* COLONIA Veius, priuſquàm oppugnaretur, ager eius militibus eſt aſsignatus ex lege Iuliâ: Poſtea deficientibus his, ad vrbanam ciuitatem aſſociandos cenſuerat Diuus Auguſtus. Nam variis temporibus & à Diuis Imperatoribus agri ſunt aſsignati. Cuius ratio ſic oſtenditur.

Circa oppidum Veius ſunt naturæ locorum, quæ * vice limitum ſeruant, ſed non per multa millia pedum concurrunt, in quibus etiam termini ſiti ſunt pro parte ſilicei, & alij Tiburtini. Silicei verò diſtant à ſe in P. * CCXX. CCCLX. CCCCXX. CCCCLXXX. DLX. DC. Tiburtini verò in P. * CCL. CCLXXX. CCCXL. CCCC. * CCCCXX. DC. quòd ſi ſpiſſiores, DLXXX. DCXL. DCLX. non ſunt riparum curſus. ſeruantur harum tamen quæ per multa milia pedum recturas ſeparationeſve agrorum ab initio ſuo vſque ad occaſum cuſtodiunt, & ne eas ripas ſequendas * perarent, quæ intra corpus agri naſcuntur, & in ſuo latere decidunt, Lex Limitum eas prædamnauit, ne id aliquandò ſequamini, quod maior poteſtas limitum, recturarúmve non confirmat. Sed ſi * conuentionis cauſſa eò partes inter ſe conſtituendas cenſuerunt, non recturæ imputandum eſt, ſed concurrenti * definitione fides adhibenda. * quod enim viarum, riparum, cauarum, multorum agrorum ſeparandorum permeantium curſus ſeruandus. Pars verò camporum & ſiluæ regionis Campaniæ, vel totius Aureliæ, * antè Diuo Auguſto veteranis pro parte data fuit. in quâ regione limites maritimi appellantur, vbi non ſunt termini lapidei, ſed lignei ſacrificales * exordio ſunt conſtituti: Nam poſtea iuſſu Imperatoris Hadriani * vice numero limitum termini poſiti ſunt lapidei, * qui ab vno incipiunt numerum contineri: vt puta terminus I. in termini II. terminus III. quartus IV. terminus quinctus V. vſque ad numerum ſuum facit, vel concluſionem angulorum agri aſsignati: quorum menſura licet * aduerſa ſit, tamen diſtant à ſe in P. C. in * CXL. in P. CC. in P. CCXL. in P. CCC. in P. * CCCXL. in P. CCCC. in P. CCCCLXXX. in P. D. in P. DLX. in P. DC. * [ſequitur extra ordinem ad latus. hoc ſequitur ex ordine quo infra eſt,] nam pars agri, quæ circa portum eſt * Tiberi in iugeribus aſsignata, atque oppidanis eſt tradita, & pro * æſtimo vbertatis profeſsionem acceperunt. media autem pars inter Romam

& portum

* gregibus
* *Alterum gloſſema videtur.*
* intertuctæque, interiecturæ, *vel* interiectæ,
* .·.·.·.· *Vide Notas.*
* Colonis Veij. *Vide Notas.*
* vicem
* CCCXX
* CCXL.
* CCCCXL.
DCXX.
* ſperarent,
* conuerſationis cauſa eas partes
* definitioni
* quidquid enim viarũ, r. c. m. a. ſeparãdorúm. ve fuerit, primi omnium curſus ratione ſeruatur.
* à Diuo Auguſto, *vel* antè à D. A.
* ab exordio
* qui ab vno incipiũt ſcripti numerũ continere: vt puta terminus primus, I. termini duo, II. terminus, ternius III. quartus, IIII, quintus, V.
* diuerſa
* CL.
* CCCLX.
* *Iſta aliàs ignorantur.*
* Tiberis
* æſtimio

& portum actis quidem menſuris eſt aſſignata, & ſtipitibus oleagineis affixi *muneri ad ſingulos angulos ſunt aſsignati. *ad quorũ locorũ poſtea lapides græcales ob numero podium cuſtodiendo ſunt appoſiti. quibus etiam præceptum eſt, vt pali annui ſacrificales renouarentur: Poſtea variis locis, deficientibus veteranis, iuſſu Imperatoris Cæſaris Traiani, agri terminis lapideis ſunt aſsignati: qui termini recipiunt menſuram parallelogrammam, & diſtant à ſe in P. DC. * DCCCXL. DCCCCLX. *∞XX. ∞CC. * ∞CCCCXL. * ∞DLXXX. ∞DCCC. huius enim territorij forma in tabula æris ab Imperatore Traiano iuſſa eſt deſcribi, quòd limitibus normalibus maritimisque ſit * aſsignatus. Pars autem intra Etruriam * proximæ coloniæ Veios omnes limitibus interciſiuis eſt aſsignata, vt ſuprà oſtendi. in quo territorio omnis ager iugerationis modum habet collectum, ſicut in * ære eſt nominatum.

* numeri
* quorum palorũ loco poſtea lapides gregales ad ſuum numerum podiſmumque conſtituti ſunt & appoſiti.
* DCCCLX.
* ∞LX.
* ∞CCCCLX
* ∞DCLXXX
* aſſignatũ.
* proxima coloniam Veios
* ceteris nominatur.

AGER Lunenſis eâ lege, quâ & ager Florentinus. limites in horam ſextam conuerſi ſunt, & ad occidentem plurimùm dirigunt curſum. termini aliqui ad diſtinctionem * numeri poſiti ſunt: alij ad recturas linearum monſtrandas.

* numerũm

AGER * Tiferinus in centuriis fuit aſsignatus: Poſtea, iuſſu Imperatoris Tiberij Cæſaris, * quis prout occupauit miles, * deficientibus his, aliis paucioribus eſt aſsignatus, termini * pleurici qui rationem obſeruationis tantummodo oſtendunt quàm recturam * militum.

* Tiberinus
* prout quis
* deficiente plebe,
* *Vide Notas.*
* limitum

AGER * Speltinus lege * aliâ eſt aſsignatus in modum iugerationis. termini lapidei diſtant à ſe P. ∞CC5 22. diſtant à ſe P. ∞DCCCCXXL, 1. 51 52. P. 1 1513. P. 11. diſtant à ſe P. 11CCC. eâ lege & menſurâ ſeruari à noſtris viſum eſt.

* Spoletinus
* Iuliâ

AGER * Amerinus lege Imperatoris Auguſti eſt aſsignatus veteranis, * eſt quidem adiudicatus, & pro * æſtimo libertatis legem ſunt ſecuti, * vbi termini ambiguum nunquam receperant circa ipſum oppidum, ſed extra tertium milliarium lex Cæſariana operata eſt in abſoluto termini ſiti ſunt, id eſt 55. P. 3. P. DCCC. P. D22. ∞CC. alij 525. P. 522. P. ∞ CCCCXL.

* Armetillus
* & quidem
* æſtimio vbertatis
* vbi termini iungũtur tam limitum quàm recturarum circa ipſum oppidum, &c.

*PARS PICENI EX LIBRO BALBI.

PROVINCIAE PICENI.

Ager Spoletinus in iugeribus & limitibus eſt interciſiuis aſsignatus, vbi cultura eſt. ceterum in * ſoluto eſt relictum in montibus vel ſubſiciuis, quæ Reipublicæ alij ceſſa cenſita ſunt. nam etiam multa loca hereditaria accepit eius populus.

* abſoluto

AGER

AGER qui à fundo 3. vel 4. 5. cenſitus eſt. In iugeribus iure ordinario poſsidetur, ſicut eſt * Interamna Flaminiæ, & * inter Paletino Piceni. ** Vide Notas.

AGER vrbis Sauienſis limitibus maritimis & montanis lege III virali, & loca hereditaria populus accepit.

AGER * Troentinus * idem eſt aſsignatus. * Tolētinus * itidem

AGER * Firmo Piceno limitibus III viralibus in centuriis per iugera c c. aſsignatus. * Firmanus

AGER Senogallienſis, & * Putentinus, * Recinenſis * idem ſunt aſsignati. * Potētinus, * Reginēſis, * itidem

AGER Cuprenſis, Truentinus, Caſtranus, * Alternenſis, lege Auguſteâ ſunt aſsignati. * Aternenſis

AGER Anconitanus limitibus Gracchanis in centuriis eſt aſsignatus.

AGER Aſculanus locis variis limitibus interciſiuis * & aſsignatus, & terminis Claudianis in modum arcellæ eſt demetitus, & * aliis ligneis ſacrificalibus. Quorum limitum diſtantia eſt P. ∞cc, & infra. & ceterum in abſoluto remanſit, & III virorum tenor finitimus obſeruabatur. Ager militibus eſt aſſignatus. * eſt * palis

* AGER Adrianus, idem & ager Falerionenſis limitibus maritimis, & Gallicis, quos dicimus * Decimanus, & Cardinis. nam eorum * delimatio eſt per rationem arcarum, * vel canalabula, vel nouerca, quod tegulis conſtituitur, aliis verò locis * muros, macerias, * coroſiones, congerias, carbunculos, & * variis locis terminos anguſtos, per quorum curſus in Piceno fines terminantur. *Ager Adrianus, Nurſinus, & Falerionenſis, & Pinnenſis, q. d. d. c. c. aſſignantur. Nam, &c. *Decimanos & Cardines. *delimitatio * vel canabularum vel nouercarum, * per muros * coroſiones * variis locis per terminos Auguſteos,

FINIS.

Explicit hîc vulgò Sexti Julij Frontini de Coloniis libellus, ſemel atque iterùm typis excuſus. Primùm à Romanis anno M. D. LX. *Poſtea à Pariſienſibus anno* M.D.LXXXVIII. *Quos equidem miror adeò ſubleſtæ fidei, infrunitæq́; frontis eſſe, vt palàm aſſeuerare audeant, numquam illum libellum, antequàm ab ipſis ederetur, editum fuiſſe; cùm Romanam editionem, nullis aliis co-*

dicibus inſtructi, verbotenùs expreſſerint: adiectis etiam iiſdem quibus illa inſignita eſt in orâ lectionum varietatibus & coniecturis. Ita vt qui Pariſienſem editionem viderit, Romanam quoque viderit. Niſi quòd ampliùs Legis Mamiliæ, Roſciæ, &c. quædam capita, ſuprà etiam à me exhibita, Pariſienſes addiderint, atque inſuper fragmentum (vt vocant) de Agris aſſignatis & Limitum conſtitutionibus, deſumptum ex Turnebi volumine Variorum Auctorum de Limitibus. De quo te, Lector humaniſſime, monitum non fruſtrà volui, & ſimul fragmentum illud ipſum adiectum, ne quid deſiderares. Et ſanè (ſi verum amamus) adiectum omninò oportuit vel ob argumenti ſimilitudinem: vt taceam ipſius Sexti Iulij Frontini quibuſdam videri, atque eo quoque nomine citari.

* * * * * *

Adrianus ager, limitibus maritimis & Gallicis, quos nos Decumanos & Cardines appellamus. Finitur per rationem arcarum, riparum, canabularum, vel nouercarum, quod tegulis çonſtruitur. Aliis verò locis muris, maceriis, ſcorofionibus, congeriis, carbunculis, terminis Auguſtëis, fluminum curſibus.

Adteiatis oppidi ager aliquibus locis tribus limitibus eſt aſſignatus, in centuriis: quorum limitatio pedaturæ hæc eſt, à pedibus
* ∞ D. ∞ CCCC. & ſupra vſque in pedes * II. D. Nam aliorum curſus eſt per rationem arcarum, riparum, canabularum, vel nouercarum, & variis locis terminis Auguſteis, ſed & aliis finitimis ſignis.

Aſculanus ager variis locis limitibus interciſiuis eſt aſſignatus, & terminis Claudianis in modum arcellæ eſt demetitus, qui ſi tres fuerint in vnum, trifinium faciunt, & palis ligneis, ſiliceis, ſactificalibus, per quos ratio limitum ſeruatur. qui diſtant à ſe pedibus CCCC, & infrà. Ceterùm in abſoluto remanſit & riuorum tenor & viarum finitimus.

finitimus. obſeruantur maximè in his limitibus carbunculi & ſcorofiones. Menſura verò acta eſt in ſeparationibus fundorum per Vectium Rufinum cohortis VI. PP. iugera IIII. CL. accepit & XII agros in montibus Romani acceperunt familiariter qui montes Romani appellantur, per Manilium Nepotem militem cohortis III. Pro conſule, & Cœnio Seuero & Stolâ Conſulibus. *

Auximatis ager limitibus Gracchanis per centurias eſt aſſignatus.

Anconitanus ager eâ lege continetur quâ & ager Auximatis, limitibus Gracchanis in iugeribus.

Albenſis ager, locis variis limitibus intercifiuis eſt aſſignatus: terminis verò Tiburtinis, qui Cilicij nuncupantur, & in limitibus conſtituti ſunt. Aliis verò locis ſacra ſepulchráve vel rigores, quorum ratio diſtat à ſe in pedes CCCCL. & infra, & quàm maximè limitibus eſt aſſignatus. Terminatio autem eius facta eſt VI. Id. Octob. per Cilicium Saturninum centurionem cohortis VII & XX, menſoribus interuenientibus, & termini à Cilicio Cilicij nuncupantur. Hæc determinatio facta eſt Orfito ſeniore, & Quinto Scitio & Priſco Conſulibus. *

Aternenſis ager lege Auguſteâ eſt aſſignatus: riuorum & viarum curſus ſeruatur.

Curium Sabinorum ager per Quæſtores eſt venundatus, & quibuſdam laterculis per quinquagena iugera incluſus eſt. Poſtea verò iuſſu Iulij Cæſaris per centurias & limites eſt demetitus. Termini verò Tiburtini affixi ſunt. Sed & lapides incores ſignati ſunt. Variis autem locis muri, maceriæ, ſepulchra, monumenta, riuorum vel fluminum curſus, arbores antemiſſæ vel peregrinæ, & putei finem faciunt. Sed & alia ſigna quæ in libris auctorum leguntur. Quòd ſi ſigna hæc non inueniantur, arbores oliuarum ſi ſibi in tranſuerſo occurrerint, pro rigore ſeruandum eſt. qui rigor pinnalis dicitur. Si certè ordines ſibi conuenerint, & hic rigor iungatur cum pinnali, hebes appellantur. Sic enim colliges fines inter poſſeſſiones. *

Campi Tiberiani qui inter Romam & Tibur eſſe videntur, à Tiberio Cæſare ſunt demetiti, in iugeribus XXV. & termini Tiberiani nuncupantur, qui diſtant à ſe in pedes D. & ſupra, vſque in pedes ∞CC. Ceterùm verò limitibus normalibus recturæ concurrunt.

Carſeolis. Ager eius iter populo non debetur. Vſque ad muros priuati poſſident. Sunt etiam montes qui Romani appellantur, eâ ratione quâ in agro Aſculano ſuprà diximus. Qui montes ad ſuram finem habent. Finitur enim iugis montium, terminis Auguſteis, ri- *

pis per deuexa collium, arboribus, diuergiis aquarum: ſed & per alia finitima documenta. In campis verò terminos quadratos, Tiburtinos, ſpatulas curſorias, limitibus: interiectis verò locis per arcas inſtructas, & monumenta finitur.

Caſtranus ager lege Auguſteâ eſt aſſignatus.

* Cupreaſis * Cyprenſis ager eâ lege eſt aſſignatus quâ & ager Caſtranus.

Caſtellenſe municipium.·.·.·.·. Ager eius limitibus Decumanis & Cardinibus continetur, in centuriis eſt aſſignatus.

Cingulanus ager. Iter populo non debetur. Eâ lege continetur quâ & ager Potentinus: in iugeribus & limitibus intercifiuis eſt aſſignatus, vbi cultura. Cæterum verò in ſolutum eſt. reliqua in montibus idem cenſuerunt. Nam multa loca hereditaria accepit eorum

* Vide Notas. populus. * Ager qui à fundo ſuo tertio vel quarto vicino ſitus eſt, in iugeribus iure ordinario poſſidetur, ſicut eſt Interamna Paleſtinæ Piceni.

Corfinius ager, limitibus maritimis & montanis in iugera cc. ſunt aſſignati, lege Auguſteâ ſunt cenſiti, & termini Auguſtei ibidem nuncupantur.

Caſentium muro ductum. Ager eius lege III. virali eſt aſſignatus limitibus, per terminos & alia ſigna finalia. Iter populo non debetur.

Capenus. Ager eius finitur terminis Tiburtinis, ex aliâ parte ſiliceis, qui diſtant à ſe à pedibus cc. vſque in pedes cccc l. habet ripas, vias, & riuos finales.

Corfinius ager lege Semproniâ eſt aſſignatus. Iter populo debetur pedibus LXXX. Ager eius in tetragonon eſt aſſignatus, & ſilicei termini ſunt appoſiti, qui diſtant à ſe in pedes ad CXX. vſque in pedes DCCCLX. & alia ſigna ſecundùm auctorum doctrinam.

* Aeſicolanus * Ecicylanus ager per ſtrigas & ſcamna in centuriis eſt aſſignatus. Termini verò rotundi & ſpatulæ curſoriæ conſtituti: per montes autem congeſtiones petrarum, & termini: ſed & ſigna quibus ager arcifinius finitur.

Foronouanus per limites & centurias eſt aſſignatus. Termini verò Tiburtini & Auguſtei, canabulæ, vel nouercæ, muri, maceriæ, putei: ſed & ſacrificales pali affixi ſunt, qui diſtant à ſe in pedes CCL. & ſupra vſque in pedes cccc. Variis autem locis per inſtructuras, arcas, riuorum vel fluminum curſus: ſed & iuga montium atque ſupercilia fines ſeruantur.

Fidenæ. Ager eius eâ lege ſeruatur quâ & ager Campi Tiberiani.

*Fici-

* Ficilienſis ager eâ lege ſeruatur quâ & ager Curium Sabinorum. * Ficulenſis

Firmo Picenus. Ager eius lege III virali in centuriis ſingulis iugera CC. Finitur ſicuti ager Foronouanus.

Falerionenſis ager limitibus maritimis & Gallicis eſt aſſignatus, quos nos Decumanos & Cardines appellamus. Finitur arcarum, riparum, canabularum, ſiue nouercarum muris, maceriis, ſcorofionibus,* maceriis, carbunculis, terminis Auguſteis, riuis, fluminibus, arboribus antemiſſis, iugis montium, ſuperciliis, petris naturalibus ſignatis, ſicut in Piceno fines terminantur.

Faneſtris Fortunæ. Ager eius limitibus maritimis & montanis eſt aſſignatus, & per ea ſigna quibus Falerionenſis ager.

Camerinus. Iter populo non debetur. Ager eius limitibus maritimis & Gallicis continetur. Finitur enim ſicut ager Faneſtris Fortunæ.

Lucoferonia. Ager eius finitur arboribus antemiſſis, ſed & aliis ſignis, quibus fines ſeruantur in prouinciâ Piceni, terminis Tiburtinis, qui diſtant à ſe in pedes XL. vſque in pedes CCCLXX.

Marſus. Municipium licet conſecratione veteri maneat, tamen ager eius aliquibus locis in tribus limitibus lege Auguſteâ eſt aſſignatus, limitibus maritimis & montanis. Ager eius aliquibus locis in iugeribus CC. continetur: terminis verò Tiburtinis & ſiliiciis, & aliis documentis, quibus ager Falerionenſis finitur.

Matilica, oppidum. Iter populo debetur pedibus LXXX. Ager eius eâ lege continetur quâ & Camerinus.

Numentum. Ager eius eâ lege continetur quâ & ager Foronouanus.

Nurſia. Ager eius per ſtrigas & per ſcamna in centuriis eſt aſſignatus. Finitur ſicuti ager Aſculanus.

Nomatis. Ager eius eâ lege continetur quâ & ager Auximatis.

Oſtrenſis ager eâ lege continetur quâ & ager Camerinus.

Pinnes. Ager eius eâ lege continetur quâ & ager Adrianus.

Pauſulenſis ager per limites in centuriis ſingulis iugera CC. eſt aſſignatus. Finitur ſicut ager Aſculanus.

Potentinus ager eâ lege finitur quâ & Pauſulenſis.

Placentinus colonia. Iter populo debetur. Ager eius limitibus interciſiuis eſt aſſignatus. Finitur ſicut ager Aſculanus.

Potentinus ager in iugeribus & limitibus interciſiuis eſt aſſignatus, vbi cultura. Ceterùm in abſoluto remanſit. reliqua in montibus cenſuerunt, & multa loca hereditaria accepit eorum populus.

Piſaurenſis ager finitur riuorum, riparum, fluminũm curſu, terminorum fide,& palis ſacrificalibus, ſicut in prouinciâ Piceni.

Reate. Ager eius per ſtrigas & per ſcamna in centuriis eſt aſſignatus. Terminos verò rotundos & ſpatulas curſorias poſuimus: per montes autem foueas: ſed & aggeſtum petrarum,vt eſt in libro Regionum. Finitur enim ſicuti ager Foronouanus.

Ricinenſis ager limitibus & centuriis eſt aſſignatus. Finitur ſicut ager Aſculanus.

Sentis oppidum. Ager eius limitibus maritimis & montanis lege III virali eſt aſſignatus, & loca hereditaria populus eius accepit. Finitur ſicuti conſuetudo eſt regioni Piceni.

Senogallienſis ager lege III virali eſt aſsignatus,limitibus & centuriis terminis atque riuis: ſed & aliis ſignis, quæ in libro Conditionum Italiæ agrorum leguntur.

Septempeda oppidum. Iter populo non debetur. Eâ lege continetur quâ & ager Cingulanus.

* & mõtanis Superequum. Ager eius limitibus maritimis * eſt aſſignatus. In centuriis ſingulis iugera CC. Finitur ſicuti ſupra legitur ager Marſenſis.

Tibur. Ager eius à Tiberio Cæſare eſt aſſignatus. eâ lege continetur quâ & campi Tiberiani leguntur inter Tibur & Romam.

Tribule municipium. Iter populo non debetur. Limitibus Augueis eſt aſſignatus. Finitur ſicuti ager Curium Sabinorum.

Teate,qui Aternus. Ager eius lege Auguſteâ eſt aſſignatus. Finitur ſicuti conſuetudo eſt in regione Piceni.

Troento finitur ſicut ſupra diximus de agro Teatino.

* Teramne Paleſtina Piceni. Ager eius in iugeribus & limitibus eſt aſſignatus, vbi cultura eſt: Nam ceterùm in abſoluto remanſit. Reliqua autem in montibus ſub ipſius Rep. cenſuerunt. nam multa loca hereditaria accepit eius populus. Tertio vel quarto vicino fundo ſuò ſitus eſt: iure ordinario poſſidetur.

Tuficum oppidum. Iter populo debetur pedibus LXXX. Ager eius eâ lege continetur quâ & ager Atteiatis.

Tolentinus ager limitibus maritimis & montanis eſt aſſignatus lege III virali, & loca hereditaria accepit eius populus.

Treenſis ager. Iter populo non debetur. Eâ lege continetur, quâ & ager Potentinus.

Veragranus ager eâ lege continetur quâ & ager Teatinus.

CIVI-

CIVITATES REGIONIS SAMNII.

AVFIDENA muro ducta. Iter populo debetur pedibus x. milites eam lege Iuliâ ſine colonis deduxerunt. Ager eius per centurias & ſcamna eſt aſſignatus: termini Tiburtini ſunt appoſiti limitibus interciſiuis.

Antianus ager * item eſt aſſignatus, vt ager Fidenatis. * itidem

Bobianus oppidum. Iter populo debetur pedibus x. lege Iuliâ eſt deductum: termini rotundi ſunt appoſiti. Finitur teſtimonio arcarum, riparum, ſepulturarum, congeriarum, carbunculorum, riuorum, ſuperciliorum, & limitum Decumanorum & Cardinum.

Clibes. Ager eius lege Iuliâ eſt aſſignatus. Finitur ſicut ager Bobianus.

Cornifius ager limitibus maritimis & montanis, in centuriis ſingulis iugera CC. Finitur terminis Tiburtinis, & riuis, arboribus peregrinis, vel antemiſſis, monimentis, viis, nymphis. Ager eius in præciſuris eſt aſſignatus.

Eſernia oppidum muro ductum. iuſſu Neronis eſt deductum. Iter populo debetur pedibus L. in centuriis, & Auguſteis terminis eſt aſſignatus.

Iſtoniis colonia. Ager eius per centurias & ſcamna eſt aſſignatus. Finitur ſicuti ager Bobianus.

Iobanus. Ager eius eâ lege continetur quâ & ager Eſerniæ.

Larinus lege Iulia eſt aſſignatus. Iter populo debetur pedibus x. Finitur ſicut ager Corfinius.

Solmona eâ lege eſt aſſignata quâ & ager Eſerniæ.

NOMINA CIVITATVM APVLIÆ ET CALABRIÆ.

AGER Auſculinus lege Semproniâ & Iuliâ eſt aſsignatus, vbi eſt Decimanus in Oriente, Kardo in Meridiano. Finitur per terminos & terrarum tumores: aliquibus locis arboribus antemiſsis, & viis: ſed & collectione petrarum. in centuriis ſingulis iugera CC.

Ardona & Aſpanus. Agri earum eâ lege & diuiſione ſunt aſsignati quâ & ager Auſculinus.

Canuſinus ager. Iter populo non debetur. Finitur viis & ſignis quibus in libris deſcripſimus: in centuriis ſingulis iugera CC. Decimanus in Oriente.

Comſinus.

Compſinus. Ager eius limitibus Gracchanis. Iter populo non debetur. Finitur ſicuti ager Canuſinus.

Conlatinus, qui & Carmeianus, & qui circa montem Garganum ſunt, finiuntur ſicut ager Auſculinus.

Eclanenſis. Iter populo non debetur. Ager eius in centuriis ſingulis iugera CCXL. actus numero XX & per XXIV. lege eſt aſſignatus quâ & ager Canuſinus. Decumanus eſt in Oriente.

Lucerinus ager Cardinibus & Decimanis eſt aſſignatus, ſed curſum Solis ſunt ſecuti, & conſtituerunt centurias contra curſum Orientalem. Finitur ſicuti ager Auſculinus.

Salpis colonia littore terminatur. Finitur finitimis muris, viis, aquarum ductibus, foſſis. In centuriis ſingulis iugera CC.

Sipontum eâ lege & finitione eſt quâ & ager Salpinus.

Teate. Iter populo debetur. Ager eius finitur viis, ſepulturis, & ceteris ſignis, ſicut conſuetudo prouinciæ eſt.

Venuſinus.·.·.·.·.

CIVITATES PROVINCIÆ CALABRIÆ.

QVANDO terminauimus prouinciam Apuliam & Calabriam, ſecundùm conſtitutionem & legem Diui Veſpaſiani, variis locis menſuræ actæ ſunt, & iugerationis modus collectus eſt. Cetera autem prout quis occupauit, poſteriore tempore cenſita ſunt, & poſſidenti aſſignata. Alia loca pro æſtimio vbertatis præciſa ſunt. Finiuntur enim terminis, riuis, foſſis, arboribus antemiſſis, tumore terræ, collectione petrarum: ſed & naturalibus ſignatis lapidibus, viis, ſepulchris, arboribus peregrinis: ſed & aliis ſignis, quibus ſuperius in libris docuimus.

Ciuitates autem hæ ſunt: Brondiſinus ager pro æſtimio vbertatis eſt diuiſus. Cetera in ſaltibus ſunt aſſignata. Diuiduntur ſicut ſupra legitur prouinciam eſſe diuiſam.

Botontinus, Cælinus, Genuſinus, Ignatinus, Lyppienſis, Metapontinus, Orianus, Rubuſtinus, Rodinus, Tarentinus, Varnus, Veretinus, Vritanus, Ydrontinus, eâ lege & finitione finiuntur quâ ſuprà diximus. Maximè autem vicinorum exempla ſumenda ſunt, & conſuetudines regionum intuendæ, vt ſecundùm ſignorum ordinem atque rationem veritas declaretur.

FINIS.

SEXTI

SEXTI
IVLII FRONTINI,
V. C.

DE COLONIIS ITALIÆ:

ITEM

PROVINCIA PICENI,

EX LIBRO BALBI.

Omnia vulgatis caſtigatiora, & coloniis aliquot auctiora, ex membranis nunc primùm edita, operâ & ſtudio

PETRI SCRIVERII.

Amico Lectori

PETRVS SCRIVERIVS.

SI non aliundè, Lector humaniſsime, ſaltim ex ſplendido Abrahami Ortelij Theſauro Geographico didiciſti, opinor, diuerſum longè à vulgato Frontini De coloniis exemplar extare manu in membranis ſcriptum penes virum clariſsimum Franciſcum Nanſium: vt quod colonias non paucas habeat quas fruſtrà apud Raphaëlem Volaterranum, Onuphrium Panuinium, aliisq; in libris editis quæras. Videlicet Aëtium municipium; Alliam, Capitolum, Catium, Forum Liuij, Lemomonium, Lubram, Tamirum, oppida: Agrum Armitellum, & loca cetera, quæ iſtinc prolata iampridem me in præclaro iſto & nunquam ſatis laudato Ortelij opere obſeruaſſe, & nunc nuper in eo ipſo codice membraneo legiſſe magnâ cum voluptate memini. Nam liber ille, vt ſcias, diligentiſsimè aliquot annos à Patre Nanſio & Filio adſeruatus, tenerrimeq; habitus, tandem poſt amborum obitus in meas manus vnà cum aliis monumentis peruenit. De quibus omnibus aliàs. Nunc ille, quia belliſsima occaſio eſt, & de Re litterariâ mereri lubet, liberali de cauſſâ manu aſſeritur, & egregio publico conſecratur: Ne aliquandò ſitu & putrilagine obſitus aut malè pereat, aut tineis blattisq; ludibrium debeat. Statueram autem primò excerpere

tantùm colonias illas, quæ vulgò non extabant, ſed cognito multa ibi aliter legi quàm vulgò, mutatâ derepentè ſententiâ totum excudendum dedi. Subiunxi quoque ex libro Balbi Prouinciam Piceni, uti ea in membranis auctior emendatiorq́ue legitur: & cuius crebra mentio in eo, de quo modò loquebar, Theſauro. Quidquid eſt, viri docti, vt ſpero, obuiis vlnis amplexabuntur: nec hanc noſtram editionem cum ceteris ſigillatim conferre dedignabuntur. Habent & hæc (fateor) ſua menda, caſtigatiora tamen & meliora ſunt editis. Cui aliter viſum erit, is, velim, hæc à me non tam proponi quàm exponi putet. Vale, Lector humaniſſime, & quandoquidem merui (præficiſcini hoc dictum ſit) faue.

IVLII

IVLII FRONTINI SICVLI

Præfatio.

IN * lapidibus finalibus locandis, in limitibus diſponendis, in agris metiendis & aſſignandis, aduocatio præſtanda eſt. quamquam diuerſa ſit, & longè inter ſe diſcernere debeat. Prudentiam tamen eandem artifices habere debent qui iudicaturi ſunt, & qui aduocantur, vt præſtatores. In iudicando autem menſorem bonum virum & iuſtum agere, diuerſorum fides quærenda eſt, neque vllâ ambitione aut ſordibus moueri, ſeruare opinionem meritis & moribus. Omnis enim artificis veritas cuſtodienda eſt, excluſis illis ſimilitudinibus quæ falſa pro veris ſubiiciunt. Quidam enim per inprudentiam, quidam per auaritiam peccant. Totum hoc iudicandi gratia hominem artificem exigent egregium. Erit enim æquiſsimum & in aduocationem, & in controuerſiam de eâdem fide concordare menſoribus. Sed hoc poſſeſſores æquo animo ferre non poſſunt. Nam dum his veritas expoſita fuerit, aduerſus ſinceritatem artis facere coguntur. Multa ſunt in profeſsione quæ generaliter pro veris ſubiiciuntur, & quidem quæ ſpecialiter & etiam coniecturaliter metiri artifices coguntur. *Vide Notas.

AVCIVS * ciuitas priuſquam oppugnaretur, ager eius * limitibus eſt adſignatus ex lege Iuliâ. Poſtea defectis his ad vrbaná ciuitatem aſſociandum cenſuerat Diuus Auguſtus. Nam variis temporibus & *adeundis in partibus breues agri ſunt adſignati. Cuius ratio rei *hiſdem datur circa oppidum eius. Sunt enim naturæ locorum quæ vicem limitum ſeruant, ſed non per multa milia pedum concurrunt & termini ſiti ſunt pro parte Silicinei, alij * Tiuortini. * Tiuortini verò diſtát à ſe in pedes CCXL. in pedes CCCLX. in pedes CCCCXX. in pedes DCC. in pedes DCCC. in pedes MXL. in pedes ICLX: Silicinei verò diſtant à ſe in pedes CCXL. CCCLX. CCCCLXX. DLXXX. DCXL. DCCXV. Quòd ſi ſpiſſiores ſunt, riparum curſus ſeruatur, earum tamen quæ non per multa milia pedum concurrunt. Et ne eas ripas ſequendas ſperares *Vide Notas. *à diuis Imperatoribus *oſtenditur c. o. e. *Tibontini

quæ intra corpus agri naſcuntur, & vna quæque in ſuo latere decidunt, lex limitum eas prædamnauit. Et ne id aliquando ſequamini quod maior poteſtas limitum, recturarum, ripæ've non confirmat. Sed ſi conuerſationis cauſæ eas partes inter ſe cuſtodiendas cenſuerunt, non * rectori imputandum eſt, ſed concurrenti definitioni fides adhibenda eſt. Quicquid enim viarum, riparum, cauarum, multorum agrorum ſeparandorúmve fuerit, primi amnium curſus ratione ſeruatur. Pars verò camporum & ſiluæ regionis Campaniæ vel Aureliæ antè à Diuo Auguſto veteraneis data fuit. In quâ regione limites maritimi appellantur, vbi non ſunt termini lapidei, ſed lignei ſacrificales, qui ab exordio ſunt conſtituti. Nam poſtea iuſſu Imperatoris Adriani vice numerorum limitum termini ſunt poſiti, qui ab vno incipiunt ſcripturæ numero contineri, vtputa, terminus I. terminus II. terminus III. terminus quartus, terminus quintus, & ſic vſque ad numerum ſuum vel concluſionem agrorum agri ſunt aſſignati. Quorum menſura licet diuerſa ſit, ſed tamen diſtant à ſe in pedes C. in pedes CL. in pedes CC. in pedes CCC. in pedes CCCLX. in pedes CCCCLXXX. in pedes D. Nam pars agri quæ circa portum eſt Tyberis, in iugeribus eſt adſignata, atque oppidanis tradita, & pro æſtimatione vbertatis profeſſionem acceperunt. Media autem pars inter Romam & portum, * aptis quidem menſuris eſt aſſignata, & ſtipitibus oleaginis affixis, qui ad numerum ad ſingulos angulos ſunt aſſignati: quorum palorum loco poſtea lapides * grecales ad ſuum numerum podiſmumque conſtituti ſunt & appoſiti: à quibus etiam præceptum eſt vt pali ſacrificales renouarentur: Poſtea variis locis deficientibus veteranis iuſſu Imperatoris Cæſaris Traiani, agris termini lapidei ſunt aſſignati, qui termini recipiunt menſuram parallelogrammam, diſtantque à ſe in pedes CC. DCC. DCCCXL. DCCCCLX. MXX. MCC. MCCCCXL. MDC. MDCC. MDCCC. MDCCCC. Eius enim * terræ forma in tabulâ æreâ ab Imperatore Traiano iuſſa eſt ſcribi, quod limitibus normalibus maritimis eſt aſsignatum. quomodo & ſuprà * hos id quod eſt iuxta portum, in quo terræ omnis ager iugerationis modum collectum habet, ſicut & in cæteris nominatur.

* rectutæ
* actis
* gregalis
* territorij
* oſtendi

Colonia Iunonia * à Tribus viris eſt aſsignata, in quâ limites interciſiui ſunt directi. Sed & numero pedaturæ limites ſunt conſtituti in locis quibuſdam riui finales, & cauæ quæ ex pactione ſunt aſsignatæ. Termini autem ſunt Silicinei pro parte, & diſtant à ſe in pedes CCXL. in pedes CCC. in pedes CCCLX. CCCCXX. CCCCLXXX. & DC. Cæteri normales riuorum curſus ſeruant.

* à III viris

Colonia

Colonia Nepenſis, eâ lege ſeruatur, quâ & ager Faliſcorum Colonia oppidanis eſt deducta, antè limites qui contra Orientem per recturas deducebantur: Poſtea ex omni latere ſunt extenuati. licet autem omnes agri ad modum iugerationis ſint aſsignati, tamen propter naturas locorum ſicuti artifices agrum cenſuerunt, fecerunt terminos gammatos, riparum & coronarum naturam ſaxis ſignantes, & iuga * collium. Sunt & mixti termini, quos pro parte lapideos poſuerunt; alios ligneos, qui ſacrificales appellantur: qui diſtant à ſe in pedes CCCC. in pedes DC. in pedes DCC. in pedes DCCC. in pedes DCCCC. in pedes I. Cæteros normales, quorum longitudo per riuorum curſus ſeruatur. * iuga colliū ſunt emenſi. Terminos autem pro parte l.p.

Ager Armetillus, lege Imperatoris Auguſti eſt aſſignatus, & veteranis quidem adiudicatus, & æſtimatione vbertatis legem ſunt ſecuti, vbi termini iunguntur tam limitum quàm recturarum circa ipſum oppidum, ſed extra tertium miliarium lex Cæſariana operata eſt in abſoluto. vbi termini ſunt aſſignati, qui diſtant à ſe alij in pedes ICC. alij in pedes MCCCCXL.

Colonia Spoletina lege Iuliâ eſt aſſignata, in modum iugerationis terminis lapideis longis * quos emiſſales vocant, qui diſtant à ſe in pedes ICCLI. ICCCCXX ſemis. II. III. quorum eâ lege menſuras ſeruari à noſtris * iuſſum eſt. * quos ſemiſſales * viſum eſt.

Ager Tyberinus in centuriis eſt aſſignatus, poſtea iuſſu Imperatoris * in ſexagenos quinos prout occupauit miſſis. plebe deficiente aliis paucioribus eſt aſſignatus, terminis plerepicis, in quâ obſeruatione rationem tantum oſtendunt quantum recturam limitum. * Tiberij Cæſaris prout occupauit miles.

Colonia Ferenticenſis, lege * Sophroniâ eſt aſſignata. ſed quod antè limitibus centuriatis fuerat aſſignata, poſtea deficientibus veteraneis iuxta fidem poſſeſſionis eſt recenſita, ſed numeris vncialibus termini ſunt conſtituti: id eſt Silicinei, craſsi, longi, qui diſtant à ſe in pedes ICCCC. alij ab aliis duplo longè, id eſt in pedes ICCCCLXXX. alij in pedes I DC. Cæteri, prout natura locorum inuenit, poſiti ſunt. * Semproniâ

Colonia Grumentium lege Auguſti cenſita eſt limitibus * grecanis, quæ recturas maritimas & montanas * exſpectant: Poſtea per Cardines, id eſt Decumanos & Duodecumanos aſsignata eſt, & numerus centuriarum manet, quæ quadratæ in pedes IICCCC * expectant terminos lapideos, & arcus, vel ſerias quæ tegulis cōſtruuntur. recipiunt * ſemiſſale in pede quadrato. diſtant à ſe in pedes CCCVII. in pedes CCCCLXXX. in pedes DC ſemis. in pedes DCCCXL ſemis. in pedes * Gracchanis * ſpectant * ſpectant * ſemiſſalem pede quadrato.

* Amerinus des ĪXX. Eâdem ratione & * Amerinos præparata: pro modo enim iugerationis per numeros eſt aſsignata.

*Semproniâ Colonia Tarquinos lege *Sempronianâ eſt aſsignata. cuius agri menſura in Trigono variis locis eſt collecta. Termini Silicinei ſunt appoſiti, quorum menſura eſt pedes duos longa, diſtans à ſe pedes DCC. alij pede ſemis longi, diſtantes à ſe pedes DCCCLX. hoc in locis montanis. Alij iuxta naturam loci ſpiſsiores ſunt, id eſt, ſine menſurâ vel numero podiſmati ſunt in pedes CCXL. in pedes CCLX. in pedes CCLXXX. in pedes CCCIII. in pedes CCCXL. Nam circa regiones maritimas limites rectos cenſuerunt, & lapidibus his compactis curſum demonſtrauerunt: agrum autem conuallium ordinariè diſpoſuerunt.

Colonia Fœdaturæ, eâ lege quâ ager Florentinus aſſignata eſt: in centuriis ſingulis iugera habens CC. Termini lapidei: alij ſaxiales: alij molares craſſi ſemipede, habentes longum Tetrantem. diſtant à ſe

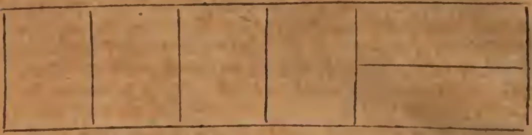
* DC. pedibus * centenis, & DCCXX. Quòd ſi fuerit craſſus acutalis, diſtat alius alio pedibus CCCCLX & IDC. Si verò longus craſſus fuerit terminus, pedes ICC.

Legem poſuerunt menſores agris limitandis metiendíſve, partis Tuſciæ prius & Campaniæ & Apuliæ. Variæ autem regiones non habent æquales centurias vel menſuras. In cingulo Florentino, in centuriis ſingulis ſunt pedes CC. Qui cum duxerint Decumanum latum pedes XL. Cardinem latum pedes XX, faciunt centurios limites à Decumano & Cardine, & quintum quemque faciunt in pedes XII. Cæteros verò limites facito in his limitibus reciprocis ex ſaxo ſilice aut molare, vt ne deteriorent ſupra terram. ſed pedem facito

* in terram craſſum, item politum, rotundum. * Iteratim dimittito minus pedes duos, ceteros terminos qui in opus eorûm ſunt, robuſtos ſupra terram pedes duos, craſſos pedes L. in terram dimittito pedes III, eóſque circum calcatos, & ſcriptos ita vt iuſſero. Quot ſubſiciuis amplius iugera erunt, pro centuriis procedent: quot ſubſiciuis minus iugera L. id pro dimidiâ centuriâ procedet. Hoc opus omne, arbitratu Claudij Cæſaris, & Marci Antonij, & Marci Lepidi per tres Imperatores actum atque aſſignatum eſt.

* per III viros. Colonia Florentina deducta * per Tres viros, aſſignata lege Iuliâ centuriis Cæſarianis eſt in iugera CC. per Cardines & Duodecumanos. Termini eius rotundi, pedales; & illi diſtant à ſe in pedes ĪICCCC. Sunt & medij termini, qui dicuntur Epydonici pede longi & craſſi; diſtantque à ſe pedes CC. Cæteris proportiones ſuæ ſunt, & inter ſe ſuos

ſuos limites ſeruant: quos veterani pro obſeruatione partium ſtatuerunt cuſtodiendos, qui non ad rationem vel recturam limitum pertinent, ſed ad modum iugerationis cuſtodiuntur. & diſtant alius alio pedes DC. Quorum limitum curſus nullâ interiectâ diſtantiâ in vtraſque laterum partes ac territoria current, vt infrà monſtraui:

Ceretium municipium familia Marij *obſidebant: Poſtea à Druſo Cæſare militibus & ipſi familiæ in iugeribus eſt aſſignatum. Iter populo non debetur. *obtinebat,

Amiternum oppidum muro ductum, * à Tribus viris munitum. *à III viris
Iter populo non debetur. Ager eius militi modico eſt aſſignatus, in lacineis & limitibus intercifiuis.

Ager Lunenſis eâ lege quâ & ager Florentinus aſſignatus eſt. Limites eius in horam ſextam conuerſi ſunt, & ab Occidente plurimùm* diriguntur. Sunt termini alij qui aſſtant in centuriarum numero poſiti. Sunt & alij ad recturas linearum monſtrandas. *dirigunt curſum. termini aliqui ad diſtinctionem n. p. ſunt.

Caſſium oppidum militi regionarij diuiſerunt. Iter populo non debetur. Nam eidem militi ager eius in * præcenſurâ eſt aſſignatus.

Frixinona oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. *præciſurâ
Ager eius veteranis eſt aſſignatus.

Forum Popilij oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus XV. Limitibus Auguſteis ager eius in iugeribus eſt aſſignatus: Nam Imperator Veſpaſianus poſtea lege ſuâ agrum cenſeri iuſſit.

Ferentinum oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius peregrinis militibus pro parte in iugeribus & lacineis eſt aſſignatus.

Hoſtenſis ager ab Imperatoribus Veſpaſiano, Traiano, & Adriano in præciſuris, & lacineis, & ſtrigis, colonis eorum eſt aſſignatus: Sed poſtea Seuerus & Antoninus & Commodus aliqua priuatis conceſſerunt.

Neapolis muro ducta. Iter populo debetur pedibus LXXX. Sed ager eius vt Syriæ & Palæſtinæ à Græcis in iugeribus eſt aſſignatus, &

Ccc limites

limites interciſiui ſunt conſtituti. Inter quos & poſtea milites Imperatoris Titi legem modumq́ue iugerationis ob meritum acceperunt.

Nuceria Conſtantina muro ducta iuſſu Imperatoris Auguſti. Iter populo debetur pedibus LX. Ager eius limitibus * Iulianis aſſignatus eſt. lege Auguſti limites aſſignati & alibi in abſoluto reſident.

* Sullanis

Capite Veruani iugeribus quinis eſt aſſignatus à * Teberio Cæſare. & termini * Teberiani nuncupantur. qui diſtant à ſe per pedes I XX. per pedes Ī D. alibi per pedes D CCC. per DC. alibi per DCCXX. Qui termini recipiunt menſuram parallelogrammam. per pedes LXX. & C. ſemis. Cæteris limitibus normalibus recturæ concurrentibus.

* Tiberio

* Tiberiani

Colonia Gauis ab Auguſto deduci iuſſa eſt. Nam ager eius in abſoluto tenebatur: Poſtea à * Teberio Cæſare iugerationis modum ſeruandi cauſa..lapidum imminentium R.P. loca aſſignauit. Nam inter priuatos gregibus terminos poſuit, qui diſtant à ſe breui interuallo, & facilè repperiuntur. Sunt & per recturas poſitæ interiecturæ, quæ communi ratione Gallorum in iugeribus limitibus interciſiuis ſunt aſſignatæ. vbi culturarum ceterarum in abſoluto eſt relictum in montibus, & ſubſiciuis quod reges cenſuerunt. Nam & inter multa hereditaria accepit eius populus agrum, qui in fundo ſuo ter vel quater vicenis ſitus eſt in iugeribus, & iure ordinario poſſidetur: ſicut Interamne Fluminea, & Interamne Paleſtina Picenenſis.

* Tiberio

Caſſinus muro ducta lege Triumuirali in iugeribus eſt aſſignata. Iter populo non debetur.

Aquinus muro ducta colonia lege Triumuirali deducta. Iter populo debetur pedibus LXXX. Ager eius peregrinis militibus eſt aſſignatus.

Auellinos muro ducta colonia lege Semproniâ. Iter populo non debetur. Ager eius veteranis eſt aſſignatus.

Antium populus deduxit. Iter populo non debetur. Ager eius in laciniis eſt aſſignatus.

Nuceria muro ducta colonia. Diuus Auguſtus eam deduci iuſſit. Iter populo debetur pedibus LXXX. Ager eius in iugeribus eſt aſſignatus.

Atella muro ducta colonia. Nero Claudius eam deduxit. Iter populo non debetur. Ager eius per pedes in laciniis & ſtrigis eſt aſſignatus.

Alatrium muro ducta colonia. Auguſtus eam deduxit. Iter populo non debetur. Ager eius per centurias & ſtrigas eſt aſſignatus.

Aricia

Aricia oppidum. lege Syllanâ eſt munita. Iter populo non debetur. Ager eius in præciſuris eſt aſſignatus.

Aetium municipium coloniæ vel familiæ Imperatoris Veſpaſiani iuſſu acceperunt: Poſtea in laciniis ager eius eſt aſſignatus. Iter populo non debetur.

Tamirum oppidum Imperator Adrianus cenſuit. Iter populo non debetur. Ager eius in laciniis eſt aſsignatus.

Allia oppidum muro ductum. lege Triumuirali ager eius eſt aſsignatus. Iter populo non debetur.

Beneuentum muro ducta colonia Concordia. deduxit Nero Claudius Cæſar. Iter populo non debetur. Ager eius lege Triumvirali veteranis eſt aſsignatus.

Bonianum oppidum lege Iuliâ milites deduxerunt colonis. Iter populo debetur pedibus x. Ager eius per centurias & ſcamna eſt aſsignatus.

Bobile oppidum lege *Syllanâ eſt circumductum. Iter populo debetur. Agrum eius ex occupatione milites veterani tenuerunt in ſortem. * Sullanâ

Capua muro ducta colonia felix. lege Iuliâ iuſſu Imperatoris Auguſti à Viginti viris eſt aſsignata. Iter populo debetur pedibus c. Ager eius lege * Sublanâ fuerat aſsignatus à Cæſare Auguſto in iugeribus: Sed poſtea militibus diuidi iuſſus eſt pro merito. * Sullanâ

Galatia oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus LX. Coloniæ Capuenſi à Felice comite cum territorio ſuo adiudicata hoſticâ pugnâ.

Claudium oppidum muro ductum. Iter populo debetur per pedes L. à Cæſare Auguſto coloniæ Beneuentanæ cum territorio ſuo ager eius veteranis eſt aſſignatus: Poſtea menſuratus limitibus eſt cenſiuis.

Cumis muro ducta colonia, ab Auguſto deducta. Iter populo debetur per pedes LXXX. Ager eius in iugeribus veteranis eſt aſſignatus iuſſu Cæſaris.

Gallis municipium muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius limitibus *græcanis antè fuerat aſſignatus: Poſtea iuſſu Cæſaris Auguſti militibus eſt renormatus. * Gracchanis

Capitolum oppidum lege * Syllanâ eſt deductum. Iter populo non debetur. Agrum eius pro merito occupauit miles, & non tenuit: Sed poſtea Cæſar limites reformari iuſſit pro merito caſtri. * Sullanâ

Lemonium oppidum lege * Syllanâ eſt munitum. Iter populo * Sullanâ

non debetur. Ager eius ex occupatione tenebatur: Poſtea Nero Cæſar tribunis & militibus eum aſſignauit.

*Gracchanâ Catium oppidum lege * græcanâ eſt munitum. Ager eius veteranis eſt aſſignatus. Iter populo non debetur.

Diuinos municipium familia Diui Auguſti condidit. Ager eius veteranis eſt aſſignatus ſine lege.

Eſernia colonia deducta lege Iuliâ. Iter populo debetur pedibus x. Limitibus Auguſteis eſt aſſignata.

Fruſinona oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius veteranis eſt aſſignatus.

Forum Liuij oppidum muro ductum. Iter populo debetur pedibus xv. Limitibus Auguſteis ager eius in iugeribus eſt aſſignatus: Sed Imperator Veſpaſianus poſtea lege ſuâ agrum cenſeri iuſſit.

Colonia Volterrana lege Triumuirali eſt aſſignata. in centurias ſingulas iugera CC. Decumanis & Cardinibus aſſignata. quam omnem diuiſam, veterani pro parte habuêre. in quâ limites recipiunt interualla pedum ΙΊCCCC. in quibus centuriis vnuſquiſque miles accepit iugera XXV. & L. & XXXV. & LX. Termini eâ lege ſunt conſtituti, quâ ſuperiùs.

Colonia Capis pro æſtimatione vbertatis eſt aſſignata. & pro naturâ locorum ſunt agri aſſignati. Nam termini in variis locis ſunt appoſiti. id eſt in planitie vbi miles portionem habuit. Qui termini diſtant à ſe in pedes LX. LXXX. C. CXX. CXL. CL. CLX. CLXXX. CC. CCXX. CCXL. CCC. Si longiùs natura loci tendatur, ſunt in pedibus DC. DCC. DCCCXL. DCCCCLX. M XX. MCC. MCCCCXL. M D. Cæteris autem locis, vias, cauas, itinera, coronas, ſicut antè colonias nominatas exquiſita ſunt, exſequi oportet. ne id ſequaris quod aliqua pars poſteriori tempore, pacis deciſioniſve cauſa inter ſe cenſuerunt.

Frabateria muro ducta. Iter populo non debetur. Ager eius iure ordinario eſt diuiſus.

Fundis oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius ſub Auguſto veteranis eſt cultura aſſignatus. Cæterum in eius iure & in publico reſidet.

*Sullanâ *munitum. Gauis oppidum lege * Syllanâ * munitus. Ager eius militi ex occupatione cenſitus eſt. Iter populo non debetur.

LauroLauinium lege & conſecratione veteri manet. Ager eius ab Imperatoribus Veſpaſiano, Traiano, & Adriano in lacinis eſt aſſignatus. Iter populo debetur pedibus CXX. Ager eius in iugeribus veteranis eſt aſſignatus.

Lanubium

Lanubium muro ductum. colonia deducta eſt à Diuo Iulio. Ager eius limitibus Auguſteis pro parte eſt aſſignatus militibus veteranis. & pro parte virginum Veſtalium poſſeſſioni lege Auguſtanâ datus fuit: Sed poſtea Imperator Adrianus colonis ſuis agrũ aſſignari iuſſit.

Liguris Veuianus & Cornelianus muro ductus Triumuirali lege. Iter populo non debetur. Ager eius poſt bellum * Auguſtianum veteranis eſt aſſignatus. * Auguſtanum *vel* Auguſteum

Minturnæ muro ducta colonia à Gaio Cæſare. Iter populo non debetur. Ager eius pro parte in iugeribus eſt aſſignatus. Cæterum in abſoluto eſt relictum.

Nola muro ducta, colonia Auguſta. Veſpaſianus Auguſtus deduxit. Iter populo debetur pedibus cxx. Ager eius limitibus * Sullanis militibus fuerat aſſignatus: Poſtea intercifiuis menſuris familiæ eſt adiudicatus. * Sullanis

Puteolis colonia Auguſta. Auguſtus deduxit. Ex vno latere iter populo debetur pedibus xxx. Ager eius in iugeribus veteranis & tribunis legionariis eſt aſſignatus.

Preneſte oppidum. Ager eius à Quinquaginta viris pro parte in iugeribus eſt aſsignatus culturæ. Cæterùm in abſoluto eſt remiſſum circa montes. Iter populo non debetur.

Priuernum oppidum muro ductum. colonia militibus deducta ſine colonis. Iter populo debetur pedibus xx. Ager eius pro parte cultus, in iugeribus eſt aſsignatus. Cæterum in laciniis vel in abſoluto remanſit.

Surrentinum oppidum muro ductum. Ager eius ex occupatione tenebatur à Græcis * abſconſæ ratione Mineruæ. ſed & circa montes Syrenianos limitibus * Auguſteanis pro parte aſſignatus. Cæterum in abſoluto remanſit. Iter populo debetur pedibus xv. vbi Syrenæ. * ob conſecrationem * Auguſteis *vel* Auguſtanã *vt ſuprà in* Lanubium

Sueſſula oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius in iugeribus limitibus intercifiuis militibus eſt aſſignatus.

Sinueſſa oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius in iugeribus limitibus intercifiuis eſt aſſignatus.

Sueſſa Aurunca muro ducta lege Semproniâ eſt deducta. Iter populo non debetur. Ager eius pro parte limitibus intercifiuis eſt aſſignatus.

Sora muro ducta. colonia deducta iuſſu Cæſaris Auguſti. Iter populo debetur pedibus xv. Ager eius limitibus Auguſteis veteranis eſt aſſignatus.

Segnia muro ducta colonia à militibus & Triumuiris munita. Iter populo non debetur. Ager eius * in præciſuras limitibus Triumviralibus eſt aſſignatus.

*in præciſuris

Setia muro ducta colonia Triumvirali lege eſt munita. Iter populo debetur pedibus xv. Ager eius in abſoluto ex occupatione à militibus tenetur.

Teleſia muro ducta colonia à Triumviris deducta. Iter populo debetur pedibus xx. Ager eius limitibus Auguſteis in omnibus eſt aſſignatus.

Teanum Syricinum colonia deducta à Cæſare Auguſto. Iter populo debetur pedibus LXXXV. Ager eius limitibus metricis. hominibus IIII CL. limitibus Auguſteis eſt aſſignatus.

Tribulæ municipium. Iter populo non debetur. Ager eius limitibus Auguſteis in omnibus eſt aſſignatus.

Terracina oppidum. Iter populo non debetur. Ager eius in abſoluto eſt dimiſſus.

Tuſculi oppidum muro ductum. Iter populo non debetur. Ager eius menſurâ * Syllanâ eſt aſſignatus.

* Sullanâ

Terebentum oppidum. Ager eius * in præciſuras & ſtrigas eſt aſſignatus, poſt tertiam obſidionem limitibus Iulianis. Iter populo non debetur.

*in præciſuris & ſtrigis, *vel* per præciſuras & ſtrigas

Bellitras oppidum lege *Sempronianâ fuerat deductum: Poſtea Claudius Cæſar agrum eius limitibus Auguſteis cenſitum militibus aſſignari iuſsit.

*Semproniâ

Lubra oppidum à Triumviris erat deductum: Poſtea à Druſo Cæſare eſt irruptum. Ager eius in omnibus eſt aſsignatus. Iter populo non debetur.

Vulturnum muro ductum colonia iuſſu Imperatoris Cæſaris eſt deductum. Iter populo debetur pedibus xx. Ager eius in omnibus eſt aſsignatus villarum poſſeſſoribus.

Venafrum oppidum Quinqueviri deduxerunt ſine colonis. Iter populo debetur pedibus xx. Ager eius in laciniis limitibus interciſiuis eſt aſsignatus, ſed & ſumma montium iure templorum ſunt ab Auguſto cenſita.

Verulæ oppidum muro ductum. Ager eius limitibus *græcanis in omnibus eſt aſsignatus, & ab Imperatore Nervâ colonis redditus.

*Gracchanis

Ager Carſolis. Iter populo non debetur. Vſque ad muros agrum eius privati poſsident. Montes poſsidentur nomine Romano, qui vſque ad Sura deficiunt. In quibus montibus poſiti ſunt rotundi

termini,

termini, iuga, limites, rupes, diuerſa loca arboribus diuerſis veſtita, aquarum diuergia, vel vniuerſa poſitio terminorum. In campis verò ſtatuerunt terminos quadratos curſorios, ſpatulas vel mœtas aſsignatas, & interiectis locis arcas & monumenta, vel alia teſtimonia.

Huic addendæ ſunt menſuræ limitum & terminorum, ex libris Auguſti & Neronis & Cæſarum: ſed & Balbi menſoris, qui temporibus Auguſti omnium prouinciarum formas, & ciuitatum menſuras compertas in commentarios contulit, & legem Agrariam per vniuerſitatem prouinciarum diſtinxit ac declarauit.

EX LIBRO BALBI PROVINCIA PICENI.

* * * * * * *

Picenenſis item ager determinatur limitibus maritimis & Gallicis, quos dicimus Decumanos & Cardines. Nam eorum delimitatio eſt per rationem arcarum, vel riparum, vel canalibus, & nouerca, quæ tegulis conſtruitur: aliis verò locis per muros, hermulas, macerias, ſcorpiones, congeries, carbunculos: & variis locis terminos Auguſteos. Fit & diuerſis metallis materiæ ligneæ vel ſaxorum, quorum curſus pedibus I I cccc fines in Piceno terminantur. licet generaliter requirendum eſt.

Ager Spoletinus in iugeribus & limitibus interciſiuis eſt aſſignatus, vbi cultura centuriarum in abſoluto eſt. reliquum in montibus ſuoque ipſo iure cenſuerunt. Nam & multa loca hereditario iure accepit eius populus. & agrum qui à fundo ſuo tertio vel quater vicenis ſitus eſt in iugeribus iure ordinario poſſidet: ſicut Interamne Flaminia, & Interamne Paleſtina Piceni.

Ager Lunenſis. ager Sentino oppidum, limitibus maritimis & montanis lege Triumvirali aſſignatus eſt, & loca eius hereditario iure populus accepit.

Ager Tolentinus ſimiliter eſt aſſignatus.

Ager Anconitanus limitibus *græcanis per centurias eſt aſſignatus. *Graccliamis

Ager Auſimatis itidem eſt aſſignatus.

Ager Firmanus Triumviralibus limitibus in centuriis per iugera eſt aſſignatus.

Ager Senigallienſis, & Potentinus, Reginenſis, & Pauſulenſis itidem eſt aſſignatus.

Ager

Ager Aſculanus locis variis limitibus intercifiuis eſt aſſignatus, terminis Claudianis eſt limitatus, & aliis ligneis ſacrificalibus, per quorum limitum interualla diſtant pedibus Ī cc v. & infrà. Cæterùm & riuorum tenor finitimus obſeruatur, & ager eius limitibus eſt aſſignatus.

Ager Cornelienſis, Trointinatis, Caſtranus, Aternenſis lege Auguſteâ * eſt aſſignatus.

* ſunt aſſignati.

Ager Adrianus, Nurſinus, & Falerionenſis, & Pinnenſis limitibus maritimis & Gallicis, quos dicimus Decumanos & Cardines, aſſignantur. Nam eorum delimitatio eſt per rationem arcarum, riparum, vel canalibus, & nouerca, quæ tegulis conſtruitur. aliis verò locis habent muros, macerias, congeries, ſcorpiones, carbunculos. & variis locis terminos Auguſteos, per quorum nomina in Piceno fines terminantur.

Camerina muro ducta. Iter populo non debetur.

Atelica oppidum. Iter populo debetur pedibus LXXX.

Septempeda oppidum. Iter populo non debetur.

* Ager Atteiati oppidum. Iter populo non debetur. Nam agri eorum tribus limitibus ſunt aſſignati, & in centuriis; per quorum interualla ſunt pedes Ī cccc. Ī DC. ĪĪCC. IĪ cccc. ĪID. Eorum curſus eſt per rationem arcarum, riparum, canabola, vel nouercas. & variis locis terminos Auguſteos.

* Ager Atteiatis oppidi. Iter populo nō debetur. Nam tribus limitibus aſsignatus eſt in centuriis;

F I N I S.